

PASIONSKA
BAŠTINA

XII

MUKA

kao nepresušno nadahnuće kulture

The PASSION as an Endless Cultural Inspiration

PASIONSKA BAŠTINA LIKE

THE PASSION HERITAGE OF LIKA

Gospić, 2018.

Zbornik radova XII. međunarodnog znanstvenog simpozija
Proceedings of the 12th International Scientific Symposium

 PASIONSKA
BAŠTINA

XII

MUKA

kao nepresušno nadahnuće kulture

The PASSION as an Endless Cultural Inspiration

PASIONSKA BAŠTINA LIKE

THE PASSION HERITAGE OF LIKA

Gospić, 2018.

Zbornik radova XII. međunarodnog znanstvenog simpozija
Proceedings of the 12th International Scientific Symposium

Zbornik radova
XII. međunarodnog znanstvenog simpozija Pasijske baštine
"Muka kao nepresušno nadahnuće kulture"

Pasijska baština Like

Gospić, 2018.

Nakladnik: Udruga Pasijska baština
Za nakladnika: Jozo Čikeš
Glavni urednik: Jozo Čikeš
Uredničko vijeće: Josip Bratulić, Jozo Čikeš, Igor Fisković,
Vladimir Magić, Hrvojka Mihanović-Salopek,
Dino Milinović, Stjepan Pepeljnjak
Prijevod: Ivan Missoni
Korektura: Kristina Čikeš
Unos teksta: Dijana Hrebak
Grafički urednik: Gordan Karabogdan
Tisak: Denona d.o.o., Zagreb
Naklada: 300

ISSN 1334-8264

Za priloge odgovaraju autori.

Motiv na ovitku: Crkva hrvatskih mučenika na Udbini (izvor:
Wikimedia Commons, autor: IvanOS, CC 2018.),
replika Višeslavove krstionice u Crkvi hrvatskih
mučenika na Udbini (izvor: hrt.hr, autor: DM/HRT,
2015.)

Motiv poglavlja: Detalj skenirane posljednje ispunjene stranice
Pisama duhovnih

Izdavanje ovog zbornika novčano je pomoglo:

Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske
Gradski ured za kulturu Grada Zagreba
Zagrebačka županija

Kazalo Index

h PASIONSKA
BAŠTINA Barutanski breg 20
10000 Zagreb
e-mail: info@pasijska-bastina.hr
www.pasijska-bastina.hr

Zagreb, 2019.

POVIJESNI TIJEKOVİ – DOMOVINSKI RAT

| HISTORICAL FLOWS – HOMELAND WAR

- Ivan **Balta**
13 O individualitetu i zajedništvu života u kućnim zadrugama ličkog dijela Vojne krajine | On the Individuality and Community of Living in Communal Households of the Lika Part of the Croatian Military Frontier
- Mijo **Korade**
28 Pasijski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću | Elements of the Passion within Popular Missions in Central Croatia in the 18th Century
- Ivan **Missoni**
54 "Pisme duhovne" (1750.) kao boguugodno pomagalo misijskog djelovanja kapucina u Lici i Krbavi | "Pisme duhovne" ("Spiritual Poems") (1750.) as a Godpleasing Aid in the Capuchins' Missionary Work in Lika and Krbava
- Blanka **Matković**
68 Ratni zločini počinjeni tijekom i nakon Ličko-primorske operacije od postrojbi Jugoslavenske armije i ustanova nove vlasti
- Zvonko **Martić**
102 Poetika otpora u antititovskom diskursu | The Poetics of Resistance in Anti-Titoist Discourse
- Mile **Pecić**
129 Patnja u Domovinskom ratu | Suffering in the Homeland War
- Ante **Bežen**
133 Nacionalno ozračje Crkve hrvatskih mučenika na Udbini | National Ambience of the Church of the Croatian Martyrs in Udbina
- Mile **Bogović**
137 Svehrvatski grob i Hrvatski križni put | Pan-Croatian Tomb and the Croatian Way of the Cross
- Jozo **Čikeš**
142 Domovinski rat i teologija: Može li se i treba li teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu? | Homeland War and Theology: Can and Should Theological Vocabulary be Used to Speak of the Homeland War?

KNJIŽEVNOST | LITERATURE

- Vesna **Badurina Stipčević**
Pasijski tekstovi u ličkom glagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73* (1375.) | Passion Texts in the Glagolitic *Paris Code Slave 73* (1375) from Lika 155
- Tanja **Kuštović**, Mateo **Žagar**
Jezične usporednice u *Muci po Mateju* u glagoljskom *Novom testamentu* (1562.), *Berlinskom misalu* (1402.), te u *Misalu Pavla Modrušanina* (1528.) | Linguistic Parallels in the *Passion According to Matthew* in the Glagolitic *New Testament* (1562), the *Berlin Missal* (1402), and in the *Misal Pavla Modrušanina* (1528) 172
- Andrea **Radošević**, Marinka **Šimić**
Propovijed na Veliki petak u *Koluničevu Korizmenjaku* | The Sermon on Good Friday in *Koluničev Korizmenjak* 230
- Jasminka **Brala-Mudrovčić**
Sertičeva *Muka Gospodina našega Isukersta* | *The Passion of our Lord Isukerst* of Sertić 252
- Marija-Ana **Dürriegl**
Prenje Isusa s đavlom kao korizmena propovijed | The debate between Jesus and the devil as a Lenten sermon 269
- Željko **Vegh**
Kult težačkog života u propovijedima Šime Starčevića (1784.-1859.) | The Cult of Rural Day Labourer's Life in the Sermons of Šime Starčević 281
- Vesna **Grahovac-Pražić**
Pasijske teme u djelu Šime Starčevića | Themes about the passion in the work of Šime Starčević 289
- Josip **Bratulić**
Križni put Mateše Antuna Kuhačevića. Mateša Antun Kuhačević – političar, uznik, pjesnik | The Via Dolorosa of Mateša Antun Kuhačević. Mateša Antun Kuhačević – Politician, Prisoner, Poet 300
- Ljiljana **Sabljak**
Zašto čitati Frana Biničkog danas? | Why Read Fran Binički Nowadays? 314
- Ivana **Sabljak**
Muka Like u pripovijetkama Mile Budaka | The Suffering of Lika in Mile Budak's Short Stories 319

- 329 Hrvojka **Mihanović-Salopek**
 Pasionske teme u opusu isusovca Milana Pavelića | Passion Themes in the Oeuvre of the Jesuit Milan Pavelić
- 347 Antonija **Zaradija Kiš**
Da s'nidut' k tebê gospodi molitvi naše... Uz desetu obljetnicu odlaska s. Marije Agnezije Pantelić (Ferdinandovec, 17. lipnja 1915. – Zagreb, 8. listopada 2008.) | *Da S'nidut' k Tebê Gospodi Molitvi Naše...* On the Tenth Anniversary of the Passing of Sr. Marija Agnezija Pantelić (Ferdinandovec, 17 June 1915 – Zagreb, 8 October 2008)

GLAZBA | MUSIC

- 365 Gorana **Doliner**
 Crkveno pučko pjevanje: notni zapisi iz Gorskog kotara i Like | Church Folk Singing: Music Notations from Gorski Kotar and Lika
- 374 Rozina **Palić-Jelavić**
 Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote | Echoes of Zrinski-Frankopan Themes in Croatian (Artistic) Musical Creation with a Particular Consideration of the Motivics of the Zrinski-Frankopan Tragedy/Conspiracy
- 422 Franc **Križnar**
 Fran(jo) Serafin Vilhar Kalski (1852.-1928.) između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovođa | Fran(jo) Serafin Vilhar (Kalski; 1852-1928) among the born in Slovenia and creativeness Top in Croatia: the organist, pianist, composer, pedagogue and the choir master
- 447 Miroslava **Hadžihusejnović Valašek**
 Kordunski Uskrs 2001./2018. | Kordun Easter 2001/2018
- 481 Joško **Čaleta**, Ivan **Buljan**
 Istraživanje, revitalizacija i predstavljanje pučkih korizmenih (vokalnih) tradicija Like i Gacke | Researching, Revitalizing and Presenting Folk Lenten (Vocal) Traditions of Lika and Gacka
- 495 Anđelko **Kaćunko**
 "Pasionska baština Like i Gacke". Crkveno pjevanje u župi Sv. Stjepana Prvomučenika u Kompolju

LIKOVNOST | VISUAL ARTS

- Lilijana **Domić**
 Mirilo – velebitska Via Dolorosa obilježena jedinom postajom. Bilješke o postajama velebitskih križnih puta s kratkim osvrtom na opus *Mirila* vizualnog umjetnika Josipa Zankija | *Mirilo – Velebit's Via Dolorosa Marked with One Station in the Artistic Expression of the Visual Artist Josip Zanki* 503
- Antonia **Došen**
 Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić | From the Parish Church to the Cathedral of the Annunciation of the BVM in Gospić 513
- Mladen **Ibler**, Danska
 Zdenka Sertić, akademska slikarica i etnografkinja | Zdenka Sertić, Academy-Trained Painter and Ethnographer 535

ZAPISI OKO SIMPOZIJA | NOTES FROM THE SYMPOSIUM

- Smiljana **Šunde**
 Oj, ti vilo, vilo Velebita... 544
- Stjepan **Pepeljnjak**
 Foto zapis 561

Predgovor

Radujemo se što će jedna tako bogata kulturna i duhovna baština u našem narodu, kao što je Pasijska baština, biti posebnije istražena na području naše biskupije, odnosno naše Like.

Riječ "Pasijska" dolazi od latinske riječi "passio", a znači muka, patnja, stradanje. U svom izvornom značenju ta riječ se odnosila na Isusovu muku i njegovo stradanje od Posljednje večere do smrti na križu. Uz tu riječ "passio" u naslovu je i riječ "baština" koja označava "naslijeđe iz prošlosti".

Isusova muka je snažno prožimala kulturu i duhovnost našega naroda od njegovih početaka. Osim što se Isusova muka nalazi u samoj biti kršćanske poruke, ona je našem narodu posebno bliska zbog različitih i nebrojenih patnji kroz koje je prolazio u svojoj dugoj povijesti.

U svojim patnjama narod je utjehu nalazio u Isusovoj patnji, i tu je pronalazio i smisao patnji uopće.

Jer od svog postanka ljudi su se stalno trudili naći smisao ljudskoj patnji. To je posebno opterećivalo ljude vjere i njihov odnos s Bogom. Osjećali su u sebi da ljudska patnja ne može biti besmislena, ali su se osjećali i nemoćni u traženju njezina smisla. S Isusovim dolaskom stvar se promijenila.

Doduše, s Isusom pitanje patnje nije riješeno, ali jest osmišljeno. Patnja i dalje nosi u sebi puno tajni, ali ona nije više samo tama, besmisao i beznade, kakva je bila za čovjeka prije Krista. Ono što je postalo jasno jest to da patnja nema zadnju riječ u ljudskom životu. Ona ostaje misterij, ali nije više beznade.

Pa koliko god patnja bila i ostala misterij, koliko god bila teška i malo od koga rado prihvaćena i nošena, ostaje neupitna istina: početak oslobođenja i preobrazbe čovjeka nalazi se u njegovoj sposobnosti da pati. Ako čovjek izgubi sposobnost da pati izgubio je i mogućnost da se promijeni.

U svojim patnjama su naši ljudi, kroz svoju povijest, nalazili utjehu u Isusovim patnjama i zato su njegove patnje opjevali, oslikali, meditirali, i u njima nalazili odgovor na mnoga teška stanja kroz koja su prolazili.

Ta duhovna iskustva koja su nam prenijeli različitim izričajima jesu naša dragocjena baština koja ne pripada muzeju, nego u toj baštini i mi danas nalazimo mnoga nadahnuća, ohrabrenja i svijetla za današnje tame i patnje kako naše osobne tako i našeg naroda općenito. Kako je važno da se ta baština bolje upozna i nikada ne zaboravi.

Stoga iskreno hvala svim članovima Udruge "Pasijska baština", u kojoj su eminentni kulturni djelatnici, koji istražuju i njeguju ovu kulturnu i duhovnu baštinu našega naroda, a na poseban način hvala njegovu Organizacijskom odboru na pripravi ovoga simpozija koji će zasigurno kulturno i duhovno obogatiti narod i Crkvu naše Like.¹

Msgr. Zdenko Križić,
gospićko-senjski biskup

¹ Ovaj govor održan je na otvorenju simpozija Pasijske baštine u Gospiću, lipanj 2018.

mons. Zdenko Križić - biskup gospičko-senjski

Broj: 128/2017.

Gospić, 25. kolovoza 2017.

Predmet: Projekt Pasionska baština na području Gospičko-senjske biskupije

„Pasionska baština“
Gosp. Jozo Čikeš, predsjednik
Barutanski breg 20
10000 ZAGREB

Poštovani gospodine!

Radujem se da ste za 2018. godinu izabrali Gospičko-senjsku biskupiju da bi na njezinom području istraživali zanimljivosti i vrijednosti Pasionske baštine, odnosno bogatstvo izričaja Isusove muke, smrti i uskrsnuća u liturgiji, književnosti, povijesti, glazbenoj i likovnoj umjetnosti. Naša Biskupija će financijski pomoći taj projekt u granicama svojih mogućnosti, a nadam se da će se odazvati i druge institucije koje po svojoj naravi pomažu vrijedne kulturne projekte, a napose institucije sa teritorija koji pokriva naša Biskupija. Radi se o hvalje vrijednom projektu koji će pokazati bogatu povijest skladne povezanosti vjere i kulture u ovim našim krajevima.

Vama i Vašim suradnicima želim puno uspjeha u realizaciji tog vrijednog projekta.

Srdačan pozdrav,

+ Zdenko Križić
mons. Zdenko Križić,
biskup gospičko-senjski

POVIJESNI TIJEKOVİ – DOMOVINSKI RAT HISTORICAL FLOWS – HOMELAND WAR

Ivan Balta O individualitetu i zajedništvu života u kućnim zadrugama ličkog dijela Vojne krajine

Zvuči nevjerojatno za sve, pa tako i za narode hrvatskog prostora, kako se masovne seobe s vremena na vrijeme gotovo uvijek događaju od istoka prema zapadu uzrokovani ratovima, egzodusima ili nekim drugim sredstvima. Sumnja u unutarnju tajnu filozofije "historijsko-ga", začeta je i u religijskom smislu i postala svojinom povijesne znatnosti.¹ Ista tzv. filozofija povijesti gorko se poigravala s kulturom i identitetom naroda ličkog prostora, posebno kao dijelu Vojne krajine.

Reflektirana povijest je često pragmatična i gdje se prošla povijest povezuje sa sadašnjošću, u tumačenju kako su događaji različiti a veza jedna, što "ukida" prošlost i čini prošli događaj aktualnim. Tako su često i ličke vojnokrajiške povijesne pragmatičke refleksije, koliko god su bile apstraktne, oživljavale prošlost današnjice. Nezaobilazne su i današnje kulturne kontrarnosti i različitosti nekadašnje ličke Vojne krajine u usporedbi s ostalim hrvatskim prostorom, koja se i ne može drugačije objasniti nego reflektiranim "povijesnim sjećanjem" od prošlosti do sadašnjosti.²

Kako se izvorna i reflektirna povijest same po sebi razumiju, filozofska povijest je u sferi misaonog razmatranja ili konstruiranja a priori povijesti. Nije samo zadatak povijesti (znatnosti i nastave) shvatiti ono što jest i što je bilo, događaje i djela, kako nije sama po sebi povijest istinitija ukoliko se drži onoga što je dano, već je zadatak povijesti i u preispitivanju proturječnosti, u ispravljanju krivih

1 Nikolaj Berdjajev, *Смысл истории*, (prijevod: *Smisao povijesti*, Verbum, Split, 2005., str. 14.)

2 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Stuttgart, 1961., (*Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb 1966., str. 12. i 13.)

predodžbi koje se koriste za različite interese, često puta za izmišljenu povijest. Interpretacija povijesti je filozofska povijest u kojoj izvorna (na temelju odabrane povijesne građe) i reflektirana povijest (trenutnim političkim interesima) može biti manipulativna, tako često potvrđivana kroz gotovo sva vremenska razdoblja na nekadašnjem ličkom vojnokrajiškom prostoru.

Prije ili danas, na bivšem tlu ličke Vojne krajine ili bilo gdje drugdje, djelovanja ljudi proizlaze iz njihovih potreba, njihovih strasti, njihovih interesa, njihovog karaktera i talenta, i to tako da u tom igrokazu djelatnosti potrebe, strasti i interesi čine ono što se pokazuje pokretnom silom i što se odražava kao glavna djelatnost. Pokretna snaga za očuvanjem identiteta je u sferi duha, kulture, u htijenju dobra i ljubavi prema narodu i domovini.

U povijesti istoga kraja stalna igra političke strasti i nasilnosti, kojoj se ponekad pridružila nerazumnost sa dobrim namjerama i pravednim svrhama, proizašlo je bezbroj puta zlo i propast. Isto pojačava osjećaj duboke, bespomoćne žalosti, a protiv koje se učvršćuje ili iz koje izlazi samo na taj način što se misli tako se dogodilo, to je sudbina, na tome se ništa ne da promijeniti, te se vraća u svakodnevnicu sadašnjosti ciljeva i interesa, u sebičnost koja kao da stoji na mirnoj obali, uživajući odavde sigurnim pogledom u daleke pobrkane gomile ruševina. Uglavnom su to osjećaji ljudi koji ne mogu promijeniti kotač povijesti i svoje sudbine, a koji svakodnevno žive kraj nijemih svjedoka prošlosti, kraj mnogobrojnih kulturnih spomenika svoga zavičaja. Ako se razmatra povijest nekadašnje ličke Vojne krajine kao kakva klaonica, na kojoj se kao žrtva prinosi sreća naroda, mudrost država i krepost individua, otvara se i sada pitanje kome i kakvoj su se krajnjoj svrsi pridonosile te najveće žrtve, obično za interese otuđene treće strane.³

Povijest je za svaki narod uvijek bila od velike važnosti, jer je na taj način dolazio do svijesti o tijeku svojeg duha koji se očituje u zakonima, običajima i djelima. Zakoni kao običaji i uredbe su ono što ostaje. Njegova je vremenska egzistencija bez povijesti slijepa u sebi i igra je samovolje u raznolikim formama koje se ponavljaju, ali je ona bitan srednji član u razvoju i određivanju uređenja, tj. umnog, političkog stanja; ona je empirijski način da se proizvodi ono opće, budući da postavlja nešto trajno za predodžbu.⁴

Kant je o odnosu pojedinačne i opće volje napisao: *"Kakav se god pojam slobode volje mogao učiniti u metafizičkoj namjeri, ipak su njezine pojave, ljudska djelovanja određene općim zakonima prirode isto tako kao svaka druga prirodna datost."*⁵

3 G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ... str. 26.

4 G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ... str. 171.

5 Immanuel Kant, *(Ideje za opštu istoriju u svetsko-građanskoj nameri)*, izdavač

Hegel je o zakonomjernom razvoju povijesti, vidio ljudski čin i patnju tek na površini, u kojem historiografski istraživalački um mora proniknuti površinu da bi iznad mnogostrukosti pojava spoznao zakon, opći razvitak iznad slabosti i strasti pojedinaca: *"Ali u toku same svjetske povijesti, kao tijeku koji još napreduje, čista posljednja svrha povijesti nije još sadržaj potreba i interesa."*⁶ Nadalje, u objektivnom i subjektivnom povijesnom događanju, Hegel primjećuje da se partikularno i individualno, od manje zemlje do pojedinaca, žrtvuje i ostavlja na cjedilu, jer je to uvjet opstanka naroda: *"Partikularno je ponajčešće odviše neznatno prema općenitom; individuumi se žrtvuju i ostavljaju na cjedilu. Ideja ne plaća tribut opstanka i prolaznosti iz sebe, već iz strasti individua."*⁷ Dakako da se to može odnositi na sve, ali posebno na nekadašnju ličku Vojnu krajinu na hrvatskom prostoru.

Povijesna događanja u ličkoj Vojnoj krajini, od ratova do revolucija, asimilacija i migracija, samo na primjer u 19. stoljeću nisu slučajna, nego su dio šireg podunavsko-jadransko-dinarskog i svjetskog zakonomjernog razvoja.

Bez obzira na okolnosti razvoja naroda nekadašnje ličke Vojne krajine kroz slavnu i neslavnu prošlost, treba izvući pouke kako je oslonac opstanka u prošlosti i sadašnjosti, ali i zalog budućnosti, očuvanje kulturnog identiteta, očuvanje kulture i jezika prije svega hrvatskog naroda.

Jedinstvo jezika i podrijetla Friedrich Schlegel je smatrao najčvršćim i najtrajnijim povezom koji drži naciju u nerazrješivu jedinstvu, a pod podrijetlom su se smatrali običaji, pravo, povijest i kultura.⁸ Drugačije razmišljanje imao je na primjer, Johann Peter Friedrich Ancillon u svojem djelu *"O državnoj zajednici"* (1820.) te je zastupao tezu da tek kad postoji država, započinje nacija, dok su Fichte i Wilhelm Humboldt smatrali da za naciju nije odlučno državno ustrojstvo, dok je Ante Starčević polazio od shvaćanja pojma nacije kao osobe i nacije kao države.⁹

Sila, kultura, država, politika, veliki i mali narodi na istom prostoru međusobno se prožimaju i suprotstavljaju, veliki prema asimilaciji i izgradnji svoje i opće kulture, a manjinski narodi na zadržavanju posebnosti i svoga identiteta. Stvarni preobražaj kao da se i ne postiže toliko u kulturi. Dinamičko kretanje unutar kulture s njezinim

Felix Meiner, Leipzig, 1913., str. 5.

6 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Samtliche Werke*, XI., Stuttgart, 1959., str. 54.

7 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Samtliche Werke*, XI., Stuttgart, 1959., str. 63.

8 H. von Sybel, *Die deutsche Nation und das Kaiserrich*, 1862., str. 24-27.

9 Pavo Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića*, Filozofska istraživanja, Zagreb, 1996., str. 53-54.

kristaliziranim formama neizbježno vuče prema izlasku iz granica kulture, prema praksi, prema sili.¹⁰

Svu vlast moderna država izvodi iz naroda i ponekad pokušava samom narodu dati karakter uzvišenosti u nazorima romantike, nacionalizma i demokracije. Država iziskuje prisegu kako bi obvezala ljude i manjinske narode na neki čin, te se pritom onaj koji priseže u svojoj izjavi izrekom i svečano u prošlosti i ponekad u sadašnjosti, pozivao na Boga.

Guardini je konstatirao, tj zaključio: "Bez religioznog elementa život postaje poput motora kojem je nestalo ulja. Pregrijava se. Sva-ko malo nešto izgara. Dijelovi koji bi trebali točno odgovarati jedan drugome svuda se međusobno ometaju. Gubi se i središte i veze. Postojanje se dezorganizira. Tada dolazi do onoga kratkog spoja koji se već godinama javlja u sve većoj mjeri. Dolazi do nasilja. Na taj način zbunjenost sebi traži izlaz. Kada se ljudi više ne osjećaju vezanim iznutra, organizira ih se izvana, a kako bi organizacija funkcionirala, država iza nje postavlja prisilu. Ali, može li se, međutim, trajno egzistirati pod prisilom?"¹¹

Dio buduće ličke Vojne krajine bijaše poslije austrijsko-turskih ratova 1557. reorganizirana, i postala je pogranična oblast s mnogo plaćenih vojnika, pretežito Vlaha (ili kasnije Srba) u osmanskoj službi, naročito martolosa, koji su plaćali filuriju, pored starosjedilaca. Kao "kara martolosi", uz ostalo su imali dužnost prikupljati poreze i hvatati hajduke i ostale razbojnice. Od 1560. do kraja 16. vijeka nema u Lici velikih ratnih pokreta koji bi značajno izmijenili teritorijalne odnose, ali nisu prestajale čarke, provale, pljačkanje i dublji upadi s jedne i druge strane, pa je valjalo stvarati vojne krajine kao obrambene linije.¹² Tako je nastala i lička Vojna krajina, pogranično područje habsburškoga carstva koje bijaše na početku organizirano kao obrambeni pojas protiv Osmanlija, da bi poslije preraslo u golemu habsburšku ratnu provinciju.

U europskoj povijesti Vojna krajina¹³ je ostala poznata ne samo kao zaseban politički, nego i kao vojnički, gospodarski i društveni fenomen.¹⁴

10 Nikolaj Berdjajev, *Смысл истории*, (prijevod: *Smisao povijesti*, Verbum, Split, 2005., str. 196.)

11 Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit. Ein Versuch zur Orientierung*, Katolische Akademie in Bayern, (Konac novoga vijeka, Verbum, Split, 2002., str. 96-97.)

12 Dragutin Pavličević, *Vojna Krajina*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984.

13 Dušan Berić, *Slavonska vojna granica u revoluciji 1848.-1849.*, Zagreb-Sarajevo, 1984.

Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska [La Croatie militaire]*, Školska kniga-Ostvarenje, Zagreb, 1988.

14 (uredio D. Pavličević), *Vojna krajina-Povijesni pregled-historiografija-rasprave*, Zagreb, 1984.

Kolonizacija koju je austrijska carska Komora vršila planski i organizirano, dovela je veliki broj stanovništva što je unaprijedilo privrednu proizvodnju i socijalnu strukturu. Kako su obavljali vojnu službu vlasteli nisu plaćali porez, na što su ovi izražavali svoje nezadovoljstvo.¹⁵ Kako su u početku dolazili ljudi koji nisu imali znanja o obradi zemljišta, austrijski Dvor je počeo naseljavati strance kao kvalificirane radnike i stručnjake za obradu zemljišta.¹⁶ Obveze krajišnika, posebno u Lici, bile su stalna vojna služba, porezi, te rabota koja je prešla u kontribuciju, a koji su vremenom Krajišnike više opterećivali od seljaka iako su se nalazili pod jurisdikcijom civilne vlasti.¹⁷

Zbog ograničavanja privilegija turski krajišnici su u znatnijim grupama prelazili na habsburški teritorij (prebjezi, uskoci, "vlasi") i ulazili u novu vojnu službu u Vojnu (austrijsku) krajinu, posebno na prostoru današnje Like. Prilikom seobe 1538. već se jasno razlikuju "vlasi" Srbi i "vlasi" Čići (antiqui Romani), a u Karlovačkom generalatu nalazi se u 17. stoljeću znatan broj "vlaha" katolika.

Pregovori o stalnom nastanjenju vodili su se već od 1530. do 1535., kada je car "vlahe" pokušao naseliti na pustim selištima kranjskih plemića duž hrvatske granice, uz uvjet da prebjezi, uglavnom "vlasi" prvih šest godina budu oslobođeni od svih davanja, a poslije da postanu zavisni seljaci. Car Ferdinand je 1535. dao povlastice migrantima "iz Bosne" i naselio ih u Žumberku., gdje su dobili "selišta, zemljišta i dobra" kao "nasljedno leno" uz obvezu da ratuju o svom trošku te su bili oslobođeni svih rabota i davanja kroz 20 godina.¹⁸ Ostali uskoci i "vlasi" dobili su plaću (*stipendium*), samo u onim mjesecima za koje su bili unajmljeni, ali im je pripadalo neposredno 2/3 ratnog plijena, dok je 1/3 zadržao car te dijelio uskocima u obliku posebnih nagrada. No, ako su prebjezi na prostoru Vojne krajine ratovali bez plaće (*mazoli*), onda im je pripadao čitav plijen.¹⁹

Vojna krajina je bila od svojih početaka vojna institucija, a njezina je povijest bila puna vojno-obrambenih mjera krajiške vojske u pograničnim gradovima prema turskoj Bosni.²⁰

15 (skupina autora), *Historija naroda Jugoslavije*, II. dio, Beograd-Zagreb, 1961..., str. 1028.

16 Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, II. dio, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1997., str. 9.

17 Mirko Valentić, Lovorka Čoralić, *Povijest Hrvata*, II. dio, Školska knjiga, Zagreb 2005., str. 256.

18 U pravilu su Žumberčani dobivali pola ili jedno selište, ali su njihovi vojvode (npr. vojvoda Resan Šišmanović) dobivali i po tri selišta. Svaki vojvoda predvodi 200 vojnika, dobiva proviziju (*provisio*, *Wartgeld*) od 50 rajnskih forinti godišnje.

19 Rupert Schumacher, *Des Reiches Hofzaun*, Darmstadt, 1942.

Jakob Amstadt, *Die k. k. Militärgrenze 1522-1881*, Würzburg, 1969.

20 (grupa autora), *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, SNL, Zagreb, 1981.

Iako su u početku austrijske vlasti sve do 18. stoljeća službeno ignorirale postojanje kućnih zadruga kod krajišnika, no kada su spoznale važnost zadruga kao ekonomske podloge za obavljanje krajiške vojne službe, održavali su fikciju individualnoga posjeda zemljišta sve do *Osnovnog krajiškog zakona* iz 1807., koji je izričito predavao zemlju u posjed zadruzi, a ne pojedincu. Na poseban način postupalo se sa starješinama preseljenika, koje povijesni izvori nazivaju kapetanima ili vojvodama, koji na osnovu *Privilegija* iz 1535. bivaju oslobođeni zajedno s njihovom braćom i sinovima od svih podavanja i nakon isteka dvadesetogodišnjeg roka, sve dok traje muška loza.

Od potpuno vojne institucije lička Vojna krajina se tijekom 17. stoljeća pretvara u poseban teritorij, odvojen od Hrvatske i Slavonije i s posebnim razvojem društva na tom području. Podloga za takav razvoj je masovno naseljavanje vojničkoga stanovništva iz turske Bosne, za koje povijesni izvori gotovo isključivo upotrebljavaju naziv "vlasi". Masovno preseljavanje "Vlaha" na primjer na ličku Krajinu traje od 1597. do 1600., gdje u tri godine dovode, što milom a što i silom, velik broj vojničkog stanovništva. Migrante nastanjuju oko glavnih krajiških tvrđava i prema turskoj granici, pa tako stvaraju podlogu za pretvaranje ličke Krajine iz vojno-upravne u teritorijalnu jedinicu.²¹

Feudalci su tražili da ih "Vlasi" načelno priznaju za zemljišne gospodare (*domini terrestres*) i da im daju neka podavanja, ali su bili svjesni da se sa vojnim naseljenicima ne može postupati kao s običnim seljacima. Feudalci su "vlasima" nudili status tzv. privatnih vlaha, tj. onih koji su se posebno nagodili sa pojedinim feudalcem.²²

Car nije mogao "vlasima" pribaviti pravovaljani zemljišni posjed, a da se ne odluči na "protuzakonitu" eksproprijaciju feudalaca, bijaše neodlučan jer je u to vrijeme bio Tridesetogodišnji rat, pa je car morao računati na vojničku potporu kako "vlaha" tako i feudalaca.²³

U doba Tridesetogodišnjega rata, vojnokrajiški vojnici i iz Like su se istakli na ratištima Europe, posebno konjanici, kakve su njihovi suvremenici nazivali "ljudima rata", učestvovavši i na jednoj i drugoj strani fronte.

Život na granici sa Osmanskim Carstvom, na kojoj se do već čitav vijek ratovalo, krajišnici su izbrusili instinkt u snalaženju i preživljavanju.²⁴ Od osmanskih ratnika, koji su sa sobom donijeli

21 Fedor Močanin, *Društveni razvoj u Vojnoj Krajini*, str. 83-103.

22 Fr. Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze* I-IV, Wien, 1875.

23 Kurt Wessely - Georg Zivkovic, *Bibliographie der k. k. Militärgrenze, Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums* (Militärwissenschaftliches Institut), Band 6, Wien, 1973.

24 Internet- http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatsko_konjanistvo

način nomadskih ratnika izvježbali su vještinu borbe sabljom. Lukavost i okrutnost bez koje ne bi bilo opstanka na Vojnoj granici kombinirano sa hlabrošću, upornošću, izdržljivošću, na pozornicu su izašli ratnici s kakvim se zapadna Europa još nije suočila.²⁵

Raspravu o tome na koga se zapravo odnose vlaški privilegiji definitivno prekida Statut za Varaždinski generalat iz 1732., koji privilegije više ne izdaje "vlasima" nego krajišnicima uopće (*pro universo militari Savum intra et Dravum populo*). Iako su feudanci u Hrvatskoj i Slavoniji ostali bez svojih posjeda, caru je bilo nemoguće da se ta zemljišta podijele vlasima kao vojnička lena, pa je zemljišni posjed ostao vlasima kao puna svojina, kojom su slobodno raspolagali, što im je potvrđeno još 1630. u tzv. *Statuta Valachorum*.²⁶

Zbog relativne prenaseljenosti, a zbog primitivne obrade zemljišta koja je tražila da velike površine budu ostavljane na ugaru i zbog ekstenzivnog stočarstva trebalo im je mnogo prostora, tako da kasniji naseljenici sve teže dolaze do slobodnog zemljišta i sve se teže probijaju u ograničen broj onih koji dobivaju vojničku plaću. Osim vojnih zapovjednika, krajišnike su iskorištavali i unutrašnjoaustrijski staleži. Krajišnicima je davana plaća djelomično u robi koju nisu trebali i po pretjeranoj cijeni, a plaća nije davana na vrijeme nego s velikim zakašnjenjima. Da bi uopće došli do svoje zarade, krajišnici su se često morali pogađati sa staležima i tom prilikom odustajati od dijela plaće, a katkada su umjesto plaće dobivali bonove (*Restscheine, Restzettel*).²⁷

Stanje se donekle poboljšalo od kada je osnivanje pukovnija u Vojnoj krajini započeo general Engelshofen 1747., koji je stanovništvo podijelio na četiri jednakobrojne "klase". Tri za obavljanje vojne službe, koje su bile oslobođene kontribucije i rabote, a četvrta je bila klasa "kontribuenata", plaćali su glavarinu od gotovo 5 forinti, bili obvezni na rabotu, primanje na konak i davanje podvoza, te bili glavna osnova za izdržavanje Vojne krajine.

U Vojnoj krajini pokušao je general Serbelloni ispraviti greške Engelshofenove reforme svojim "*Regulamentom*" iz 1753., nastojeći povećati krajiški posjed tamo gdje je zemlja bila loša, a istodobno je

25 Slavko Pavičić, *Hrvatska ratna i vojna povijest*, Zagreb, 1943. (reprint iz 1998.) Dušan Berić, *Slavonska vojna granica u revoluciji 1848.-1849.*, Zagreb-Sarajevo, 1984.

26 Jovan Sanković, *Pregled postanka, razvitka i razvojačenja Vojne granice od XVI. veka do 1873. godine*, Matica srpska (posebna izdanja), Novi Sad, 1964.

27 Jovan Sanković, *Pregled postanka, razvitka i razvojačenja Vojne granice od XVI. veka do 1873. godine*, Matica srpska (posebna izdanja), Novi Sad, 1964. Erich Rothemberg, *The Austrian Military Border in Croatia 1522-1747*, Urbana, 1960. Erich Rothemberg, *The Military Border in Croatia 1740-1881*, Chicago-London, 1966.

smanjio brojno stanje vojske. Organizirana je i ustanova pomoćnika (*Beihelfer*), tj. da sposobni muškarci, koji nisu bili uzeti u aktivnu vojnu službu, moraju brinuti za hranu i "*monduru*" onih koji su služili. Krajišnicima su ipak ostali znatni tereti: nabavljanje jednoobrazne uniforme, davanje podvoza, ukonačivanje, gradnja čardaka i časnčkih stanova, popravljivanje cesta i mostova. Napokon su 1754. izdana i "*Krajiška prava*" (*Militär Graenitz-Rechten*), na temelju kojih su ukinuti posljednji ostaci krajiške samouprave, a vojne vlasti uvidjele su potrebu da se u Vojnoj krajini osnuju središta potrebne trgovačke i obrtničke djelatnosti, ...²⁸

Nakon dugotrajnog proučavanja i temeljitih anketa na terenu, donesen je 1807. *Osnovni krajiški zakon* za cijelu Vojnu krajinu, koji je sa određenim manje bitnim nadopunama, regulirao sve pravno-ekonomske odnose krajiškog stanovništva do 1848. godine. Da bi osigurao ekonomski temelj zadruga, zakon je zemljište podijelio na baštinu (nužan zemljišni fond koji zadruga nije mogla otuđiti, osim u iznimnim slučajevima i to sa dozvolom vojnih vlasti) i "suvišpolje" (bez kojega je zadruga mogla opstati i davati potrebne vojnike i koje je mogla otuđiti po nahodanju). Zemlja se ipak mogla prodati samo krajišniku i to prvenstveno onoj zadrugi koja je obzirom na broj članova imala premalo zemlje, čime se pokušalo obuzdati težnju za diobom zadruga.

Stanovništvo Vojne krajine u većem dijelu, posebno u Lici, živjelo je u kućnim zadrugama, a kućne zadruge su se u Vojnoj krajini održavale u doba naturalne seljačke ekonomije, kada je robno-novčana privreda tek periferno zahvaćala seoska društva. Budući da je vojni krajišnik bio više od tri vijeka istodobno i vojnik i seljak, dvije temeljne ćelije njegova života bile su satnija i kućna zadruga. Da bi mogao uvijek biti na raspolaganju svom zapovjedništvu, morali su za njega raditi, prehranjivati ga, oblačiti pa čak i naoružavati ostali članovi njegove zadruga. Gospodarsku nužnost održavanja kućnih zadruga i njihovo najuže povezivanje sa vojničkom obvezom vojnog krajišnika shvaćale su austrijske vlasti i nastojale što više produžiti njihov život, uvesti više reda i discipline u odnose zadrugara, spriječiti njihove pretjerane i neopravdane diobe, ali i omogućiti nastajanje novih zadruga.

Jedan od najstarijih opisa kućnih zadruga dao je J. A. Demian: "*U jednoj takvoj kući živi više oženjenih parova u patrijarhalnim odnosima – stanju koje se naziva kućnom komunom. Oni zapravo potiču od istih predaka i čine jednu jedinstvenu porodicu kojoj je na*

28 (grupa autora), *Historiji naroda Jugoslavije*, II., Zagreb 1959.
Mirko Valentić, *Vojna krajina...*, Zagreb, 1989. (Hrvatsko-slavonska vojna krajina 1790–1881., HZ 17/1964.)

čelu otac obitelji, odnosno kuće gospodar." C. B. Hietzinger u kućnim zadrugama uspoređuje unutarnje odnose u zajednici gdje žive pradjedovi, djedovi, sinovi i djeca te kako nije u svim zadrugama bilo mira i razumijevanja iako su ih povezivale krvne veze. Presudnu ulogu imaju žene u združnim domaćinstvima koje obavljaju sve poljoprivredne poslove, spremaju hranu, izrađuju odjeću i slično. Svakako je kućna zadruga specifičan oblik ekonomske i socijalne organizacije: "*skup seoskih porodica, koji sastavljaju više braće, braća od stričeva ili udaljenih srodnika sa ženama i djecom, ako ih imaju.*" U definiciji kućne zadruga u Vojnoj krajini naglašavale su se srodničke veze među članovima, tj. na tri glavna elementa: krvno srodstvo, zajednicu života i rada i zajednicu dobara.

Ognjeslav Utješenić Ostrožinski - ilirac,²⁹ i sam član kućne zadruga u djetinjstvu, dao je opisni model zadruga: "*pod porodičnom zadrugom razumijeva se ona vrsta narodnog porodičnog saveza u kojem više porodica ili ukućana, kao ravnopravni članovi kućnog udruženja zemljišnog gospodarstva, radi uzajamnog pomaganja ili povećanja svoje stečevine radi udruženim snagama u porodičnoj imovinskoj zajednici.*" (Utješenić, 1988, str. 118.). Naglašava se srodnička povezanost, zajedničko ekonomsko privređivanje i zajednički život.³⁰

Glavne odrednice združnog života iz Utješenićeve perspektive bile su:

- 29 Ognjen Utješenić (Ostrožinski), *Die Hauskommunionen der Südslaven*, Wien, 1853.
- 30 Opisi kućne zadruga Ognjeslava Utješenića Ostrožinskog: Lepo uređen voćnjak krase ne prevelika kuća, koja se sastoji od prostranih soba. U tim prostorijama stanuju kućedomaćin i domaćica, i eventualno još jedan stariji bračni par, dok ostali, mladi supružnici sa svojom djecom žive u vlastitim sobama ili odvojenim zgradama. U takvoj kući obično se nalazi: kućedomaćin od 40-50 godina, zadržan za upravljanje celom kućom, pri čemu mu pomaže njegova žena. Prisutni su još i 60-70 godina stari roditelji, braća kućedomaćina i njihova djeca. Opis imovine: "pored kuće nalaze se staje za raznu stoku, gdje je nekoliko pari volova ili konja za vuču, 4-8 krava, 10-20 grla drugih goveda i konja, 15-20 svinja ili ovaca, stanovita količina peradi, zajedno sa potrebnim ratarskim i kućnim alatom, te potrebne gospodarske zgrade. Zemlju svi zajednički posjeduju i nasljeđuju, a individualna imovina se tolerira. Mjesto kućedomaćina zauzima najrazumniji, najčestitiji čovjek, a biva izabran od ostalih članova. On opominje i upozorava neposlušne, a sve se odvija u zajedničkoj saglasnosti. Odrasli obavljaju poljske radove, mladi tjeraju stoku na pašu, a domaćica priprema jelo za sve skupa. Poljoprivredni urod preuzimaju domaćica ili domaćin, te se njime podmiruju sva davanja i potrebe. U svakom slučaju, osnovne su životne potrebe svih podmirene, iako baš svaki ukućanin ne može svime raspolagati. Žene se u vođenju unutarnjeg kućanstva smjenjuju tako da svakih osam dana druga preuzima kuhinju, pečenje kruha itd; takvu tada zovu "reduša", tj. ona koja je na redu. U slučaju žalosti svi ukućani suosjećaju, nema nasmijanih nasljednika, osim u slučaju ako izumre cijela kuća.

O individualitetu
i zajedništvu
života u kućnim
zadrugama
ličkog dijela
Vojne krajine

- nepodijeljeni poljoprivredni kompleks u smislu *concretuma* kućne imovine,
- jednaka prava svih na imanje, isključena mogućnost jednog vlasnika odnosno dijeljenja,
- djeca umrlog i supruga nasljeđuju samo posebni imetak, ostalo ostaje zadruzi,
- svi odrasli muškarci učestvuju u donošenju odluka,
- podjela poslova (reduše, poljodjelci, pastiri),
- osnovne životne podjele svih su namirene.

Očigledno je da je Utješenović idealizirao zadrugni život, birajući najbolje primjere kućnih zadruga, gdje se nisu predviđale bilo kakvi dezintegracijski faktori.

Središnji nositelj moći u zadruzi bio je gospodar; stariji ili najstariji muškarac, snažna osoba, organizator rada, pravedan, a svoju moć koristio je u korist zadruge. On je bio organizator rada "*primus inter pares*", a ne "*pater familias*". Gospodar je međutim, bio sputan ne samo iznutra (postojećim vrijednosnim sustavom koji naglašava pravednost i marljivost), već i izvana i unutra (feudalci, aktualna vlast, ...). Upravo gospodarov odnos sa okolinom mogao je biti presudan u njegovom odabiru "*kad je riječ o unutrašnjim odnosima u zadruzi, opisima moći domaćina tendirali su autoritativnom obrascu*" (Rihtman- Auguštín, 1988, str. 16.). O sudbini zadruge mogli su odlučivati svi oženjeni muškarci, a o svakodnevним problemima poslovanja raspravljalo se za večerom. Koliko je god ponašanje starješine bilo autoritativno ipak su zajednice njegovu moć konstantno ograničavale. Gospodara zadruge mogli su sputavati "punopravni članovi" zajednice (odrasli ili oženjeni muškarci), a znale su nastati nevolje ako je gospodar bio pijanac, lijenčina, nesposobna ili senilna osoba. Gospodara se mijenjalo svake godine ili je postojao razrađen sustav rotacije ili se moć dijelila prema specijalizaciji i potrebama kompleksne seljačke zajednice.

Podjela rada u zadruzi bila je na muške i ženske poslove, ali su žene radile i neke muške poslove, no muški poslovi su bili važniji, ili su se takvima smatrali. Žene su se uglavnom pomirile sa svojim nižim statusom i namjerno držale odvojeno, ne prekoračujući granice dopuštenog ponašanja. Gospodarica zadruge bila je desna ruka gospodara, ali i organizator rada svih žena u kući, tj. organizator funkcioniranja kuće, a imala je i posebne ovlasti. Oslanjala se na gospodarevu moć, raspolagala dobrima, zaliham i sredstvima, pa je bila u mogućnosti nekome biti bolja, a nekome lošija.

Razlikovale su se u praksi u Vojnoj krajini tri vrste zadruga: cje-

lovita, odvojena i mješovita.³¹

Cjelovita zadruga bila je uobičajena pojava, a nazivala se: "kompaktna zadruga", gdje su se svi članovi bavili poljoprivredom, pretežno ratarstvom, a eventualno i stočarstvom ili svinjogojstvom. Svi članovi zadruge živjeli su u istoj kući (ili u komorama za pojedine parove).

Odvojena zadruga bila je rijetka, uglavnom u stočarskim krajevima, tj. u Lici, gdje je određeni broj zadrugara morao veći dio godine živjeti i raditi na drugom mjestu, udaljenom ponekad čak i do nekoliko dana hoda. Većina zadrugara ostajalo je na stalnom zadrugnom staništu i bavilo se poljoprivrednim djelatnostima, dok su povremeno (npr. za kosidbu) svi muškarci išli na sjenokoše u brda, a za vršidbu su ljudi iz planine odlazili u dolinu.

U mješovitoj zadruzi članovi su privređivali na razne načine, npr. kao radnici, pomoćnici, obrtnici i službenici. Nerijetki su bili primjeri na selu gdje su se pojedini članovi bavili obrtom ili trgovinom, a ukoliko im je posao krenuo zahtijevali bi diobu zadruge.

Nevlasničke zadruge bile su kmetske, krajiške, kolonatske, zakupničke i kontraktualne, gdje zadrugari nisu bili vlasnici zemlje koju obrađuju, već su je dobivali na obradu na određeno vrijeme. Bila je to zadruga kmetova na tuđim imanjima, želira i gornjaka, kao i stočara koji su svoja stada napasali na zemlji tuđeg vlasništva. Svaka takva zadruga nazivala se "kućom", imala je svoje ime, broj i starješinu odgovornog vlasniku zemlje koju je zadruga obrađivala. Jedna kuća bila je jedan "dim", jer su svi živjeli oko jedne vatre, a u slučaju podjele moralo se zapaliti još jedno ognjište, što je značilo osnivanje nove zadruge.

Ukidanjem kmetstva i krajiškog zakona 1850., kmetovi i krajišnici postali su vlasnici zemlje koju su obrađivali, pa su kmetske zadruge postale seljačke. U prijelaznom razdoblju seljaci nisu bili vlasnici zemlje, već su u dugotrajnom procesu zemljišnog rasterećenja otplaćivanjem svoje urbarske i neurbarske zemlje to tek postajali. U tržišnim uvjetima i zemlja je postala roba, a zadruge ostale "patrijarhalne zajednice običajnog prava, bez mogućnosti dobivanja kredita za unapređenje proizvodnje".

Prema stupnju homogenosti (podjeljenosti) kućne zadruge u Vojnoj krajini bile su nepodijeljene, trajno podijeljene ili razdjelničke:

Nepodijeljene zadruge nastojale su unatoč teškoćama prilagoditi se kapitalističkim uvjetima života te prodajom stoke i radovima van zadruge izlazile su na kraj sa agrarnom krizom i većim porezima, pa su time zadržale unutarnju sigurnost.

31 Ognjen Utiešinović (Ostrožinski), *Die Hauskommunionen der Südslaven*, Wien, 1853.

Tajno podijeljene zadruge bile su česta pojava i predstavljale velik problem, jer su zbog diobe trebale skupiti nemali broj dokumenata i platiti relativno visoke takse, pa su se seljaci odlučili podijeliti potajno. Za organe vlasti i dalje je postojala jedna zadruga, ali u praksi bilo je više "dimova" inokosnih obitelji ili više malih zadruga.

Razdjelničke zadruge bile su podijeljene na više malih zadruga ili obitelji, ali su zadržavale neke oznake, poslove, dio posjeda ili zgrada u zajedničkom posjedu. Često su zadrugari i dalje stanovali u istoj kući, imali zajedničku šumu ili oranicu, a prihod se dijelio prema participaciji u radu i zemlji. Zajedničke su sprege konja i volova, proslave blagdana i druga obilježja podsjećale na zadruge, a *"kod zadruga koje su se razdjelile u miru, poštovanju i ljubavi, postojala je još dugo neka duhovna zajednica poput bliskih rođaka, kumova i slično"*.

Zadruga je, zahvaljujući svojoj brojnosti, bila u stanju izdvojiti dio muškaraca za vojsku ili obavljanje javnih radova. Krajiški vojnici su se u vrijeme mira hranili u zadruzi, a *"prema jednom proračunu iz 1882., krajišnik je bio četiri puta jeftiniji od vojnika koji bi došao iz drugih krajeva carevine"*. Kolektivnost ili zajedničarstvo života bio je temeljni činitelj opstanka zadruga, a individualna svijest bila je potisnuta od strane kolektivne, ali je zadruga zato u uvjetima oskudice za potisnutu individualnu slobodu davala kompenzacije. Prije svega davala je sigurnost članovima, pružala utočište, a živjeti izvan zadruge značilo je ostati bez ekonomske sigurnosti i biti neprestano izložen rizicima.

Glavni krivac za raspad kućnih zadruga u Vojnoj krajini bio je proces individualizacije, tj. širenje nove kulture, liberalizam, a raspad su ubrzali i novi zakoni kojima se sistem rimskog imovinskog prava nastojao uvesti i u selo Vojne krajine, a protivno principima imovinskog prava u zadruzi. Najteža dioba zadruga je što je narod *"gubio vjeru u život, u dobro i pravicu, u budućnost, pa su se ljudi prestajali boriti i gubili volju za radom"*. Remećenjem starih društvenih odnosa na selu umiru i stari običaji i stara kultura uopće, odnosno prodor robno-novčane privrede u selo kontroliralo je tržište, razmjenu, socijalnu segmentaciju i stimuliralo individualizam. Nadalje, agrarnom revolucijom došlo je do velikih promjena u poljoprivrednim metodama i tehnikama, a koje su obilježile novi način korištenja zemljišta. Povećali su se prehrambeni resursi, omogućena demografska ekspanzija i time pripremljena industrijska revolucija, kada su se dogodile promjene koje su dovele do izmjene plodoreda, intenzivnije poljoprivrede, integracije stočarstva i ratarstva (stajski uzgoj stoke), potom do gajenje krmnih biljaka, uvođenje novih kultura, novog sistema gnojenja zemljišta i usavršavanja proizvodnih tehnika. U svim tim novinama kućna zadruga više nije bila prihvatljiv okvir za organizaciju ekonomije i života, nije bila u stanju prihvaćati heterogenosti

koje su se u njoj pojavile, pa se raspala u manje srodničke grupe. U ličkoj Vojnoj krajini je još u 19. stoljeću u zadrugama živjelo i preko 40% ljudi, ali zadruga nije više bila pogodan okvir za modernizaciju društva, pa su procesi modernizacije bili ti koji će ju s vremenom razoriti.

Sažetak

O individualitetu i zajedništvu života u kućnim zadrugama ličkog dijela Vojne krajine

Kako se masovne seobe s vremena na vrijeme uglavnom uvijek događaju od istoka prema zapadu, najčešće kao uzročnici posljedica bijahu ratovi, egzodus, epidemije raznih bolesti, glad, ili neki drugi uzroci. Sumnja u unutarnju tajnu filozofije "historijskoga" ili "povijesnoga", začeta je u epohi prosvjetiteljstva, a koja je postojala u religijskom smislu i ranije, tada je postala kulturom i identitetom naroda hrvatskog prostora, posebno u ličkoj Vojnoj krajini.

Reflektirana povijest je često bila pragmatična, gdje se prošla povijest povezivala sa sadašnjošću, u tumačenju kako su događaji različiti a veza jedna, što je "ukidalo" prošlost i činilo prošli događaj aktualnim. Tako su često i vojnokrajiške povijesne pragmatičke refleksije, koliko god da su bile apstraktne, oživljavale prošlost današnjice.

Danas ili prije, na bivšem tlu ličke Vojne krajine ili bilo gdje drugdje, djelovanja ljudi proizlaze iz njihovih potreba, njihovih strasti, njihovih interesa, njihovog karaktera i talenta, i to tako da u tom igrokazu djelatnosti potrebe, strasti i interesi čine ono što se pokazuje pokretačkom silom i što se odražava kao glavna djelatnost. Pokretačka snaga za očuvanjem identiteta je u sferi duha, kulture, u htijenju dobra i patriotskoj ljubavi prema narodu i domovini. U povijesti istoga kraja stalna igra političke strasti i nasilnosti, kojoj se ponekad pridružila nerazumnost s dobrim namjerama i pravednim svrhama, proizašla je bezbroj puta na zlo i propast.

Međutim, treba se tješiti kako smisao povijesti ne leži u sadašnjosti, kako je napisao Hegel, nego u budućnosti, kojoj treba služiti. To je i religijski smisao trpljenja sadašnjosti, a u korist iščekivanja bolje budućnosti. Svaki narod i u njemu očitovan duh, njegova kultura, jezik i tradicija, kao pokretač povijesnoga tijeka, nužno je ograničen i podređen općoj dijalektici svjetskog povijesnog zbivanja gdje ritam povijesti nije uvijek isti.

Vojna krajina u Lici od potpuno vojne institucije se tijekom 17. stoljeća, pretvara u poseban teritorij, odvojen od civilnih županija Hrvatske i Slavonije, s posebnim razvojem društva na tom području.

U većem je dijelu stanovništvo Ličke Vojne krajine živjelo u kućnim zadrugama, a kućne zadruge su se u Vojnoj krajini održavale prirodnim seljačkim gospodarstvom, kada je robno-novčana privreda tek periferno zahvaćala seoska društva. U Ličkoj Vojnoj krajini zadruga, zahvaljujući svojoj brojnosti, bila je u stanju izdvojiti dio muškaraca za vojsku ili obavljanje javnih radova. U vrijeme mira Lički krajiški vojnici su se hranili u zadruzi, a "prema jednom proračunu krajišnik je bio četiri puta jeftiniji od vojnika koji bi došao iz drugih krajeva carevine". Zajedničarstvo života ili kolektivnost bio je temeljni činitelj opstanka zadruga, a individualna svijest bila je potisnuta od strane kolektivne. Upravo zbog toga je zadruga zato u uvjetima oskudice za potisnutu individualnu slobodu davala kompenzacije. Zadruga je davala sigurnost članovima, pružala utočište, a živjeti u Lici izvan zadruga značilo je ostati bez ekonomske sigurnosti i biti neprestano izložen rizicima.

U Ličkoj Vojnoj krajini je još u 19. stoljeću u zadrugama živjelo i preko 40% ljudi, ali već tada zadruga nije više bila pogodan okvir za modernizaciju društva, pa su procesi modernizacije bili ti koji će ju s vremenom razoriti.

Ključne riječi: Lička vojna krajina, zadruge, Krajišnici, gospodarstvo

Abstract

On the Individuality and Community of Living in Communal Households of the Lika Part of the Croatian Military Frontier

As mass migrations from time to time generally always occur from east to west, their most common causes being wars, exodus, epidemics of various diseases and famine among others. Doubt about the inner secret of the philosophy of the "historical" past, originated in the Enlightenment era, which in religious sense existed even earlier, then became the culture and identity of the people living in regions of Croatia, especially in the Military Frontier of Lika.

Reflected history was often pragmatic, where past history was linked with the present, interpreting how events are different but they have a single connection, which "abolished" the past and made past events current. Therefore, often the Military Frontier's pragmatic historical reflections, however abstract, have revived the past of the present day.

Today or earlier, on the former soil of the Military Frontier of Lika, or anywhere else, the actions of people stem from their needs, their passions, their interests, their character and talent, so that in

this play-acting, the activities of need, passion and interests constitute what appears to be the driving force and what is reflected as the main activity. The driving force in order to preserve one's identity is in the sphere of spirit, culture, the desire for good, and patriotic love for the nation and the homeland. In the history of that region, the constant interplay of political passion and violence, sometimes joined by unreasonableness with good intentions and righteous purposes, has resulted in evil and ruin countless of times.

However, one should find solace in realising that the meaning of history does not lie in the present, as Hegel wrote, but in the future, which is to be served. This is also the religious meaning of suffering in the present, in favour of expecting a better future. Every nation and spirit manifested in it, its culture, language and tradition, as the initiator of a historical course, is necessarily limited and subordinate to the general dialectic of global historical events, where the rhythm of history is not always the same.

During the 17th century, the Military Frontier in Lika had become a completely separate institution, distinct from the civil counties of Croatia and Slavonia, with a specific development of society in the area.

For the most part, the population of the Military Frontier in Lika lived in communal households, which supported themselves by natural peasant economy, when the commodity-monetary economy was only peripherally affecting rural societies. In the Military Frontier in Lika the households, thanks to their abundance, were able to allocate a portion of men to the army or to perform public works. During peacetime, the Frontier soldiers were fed in communal households, and "according to one calculation, such a soldier was four times cheaper than a soldier who come from other parts of the Habsburg Empire." The community of living or collectivity was a fundamental factor in the survival of such households, while individual consciousness was suppressed by the collective. That is why in conditions of the shortage of resources the communal household provided compensation for repressed individual freedom. It offered security for its members, and shelter, and to live in Lika outside the communal household meant to remain without economic security and to be constantly exposed to risks.

In the Military Frontier in Lika, as early as in the 19th century, more than 40% of people lived in communal households, but by that time such households were no longer a suitable framework for the modernisation of society, hence the modernisation processes were the ones that would eventually destroy them.

Keywords: Croatian Military Frontier, communal households, soldiers, economy

*O individualitetu
i zajedništvu
života u kućnim
zadrugama
ličkog dijela
Vojne krajine*

- 27 -

Mijo Korade

Pasijski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

(Uvod)

Poveznica pučkih misija s mukom i smrću Isusovom i općenito s pasijskim elementima logična je kada se uzmu u obzir ciljevi takvog apostolata: obraćenje od grešnog života, pomirenje zavađenih, iskorjenjenje društvenih zala i devijacija, kao što su lihva, krađa, kletva i psovka, krvna osveta; vraćanje tuđeg vlasništva i dobrog glasa, ispravljanje javnih skandala itd., zatim primanje sakramenata ispovijedi i pričesti te uvođenje pobožnosti i udruženja koja će potaknuti i održavati promjenu u vjerskom životu. Glavni poticaj i polazište takvih akcija bilo je Kristovo otkupiteljsko djelo, njegova muka i smrt na križu. Propovijedi i razmišljanja o mucu Isusovoj i posljednjim stvarima trebali su biti glavni pokretač za popravak načina života i običaja

Najprije ću općenito opisati nastanak i razvoj pučkih misija, razne tipove i metode misijskih pohoda, zatim vrste pučkih misija u hrvatskim krajevima kroz rano novovjekovlje i na kraju pasijske elemente u misijama u središnjoj Hrvatskoj kroz 18. stoljeće. Budući da su se misionari u Senjsko-modruškoj biskupiji toga vremena služili metodom pokorničkih ili segnerijanskih misija za ilustraciju održavanja takovih misija i osobito pokorničkih procesija prilažem u radu crteže iz glavnog priručnika takovih misija koje je držao u sjevernoj Italiji, Švicarskoj i Tirolu pater Fulvio Fontana, Segnerijev nasljednik, objavljen pod naslovom *Pratica delle missioni del padre Paolo Segneri* (Venezia 1714). Ti crteži, koji prikazuju prizore iz misija održanih u talijanskim krajevima početkom 18. stoljeća, pokazuju najvažnije elemente pokorničke prakse tih misija i predočuju nam način na koji su tadašnji ljudi sudjelovali u pučkim misijama, pokorničkim procesijama te izražavali pokoru i pokajanje za svoje grijeh. Sudjelovanje našeg svijeta na takvim misijama i procesijama bio je sličan ili identičan s ovima na ilustracijama, bilo po odjeći ili po načinu izražavanja pokore.

Sl. 1. Talijanski pučki misionar Paolo Segneri Stariji

Pasijski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

Nastanak i razvoj pučkih misija

Specifičan oblik apostolata Katoličke crkve posvećen vlastitim vjernicima pod nazivom pučke, nutarnje, župske misije ili misije za narod, razlikuje se od vanjskih ili prekomorskih (prekooceanskih) misija, kojima je cilj obraćenje nekršćanskih naroda. Cilj i zadatak je takovih pučkih ili nutarnjih misija da nizom propovijedi, moralnih poduka, dijeljenjem sakramenata te raznim pobožnostima i pobožnim vježbama potaknu katolički puk na obnovu vjerskog života, obraćenje od grijeha i ispravljanje loših običaja i navika. Prethodnike takvog apostolata susrećemo kroz čitavu povijest Katoličke crkve, od apostola, "proroka" u ranom kršćanstvu, putujućih propovjednika (*Wanderpredigern*) u srednjem vijeku, do propovjednika iz prosjačkih redova te različitih moralnih i pokorničkih govornika (*Busspredigern*) između kasnog srednjeg vijeka i renesanse.

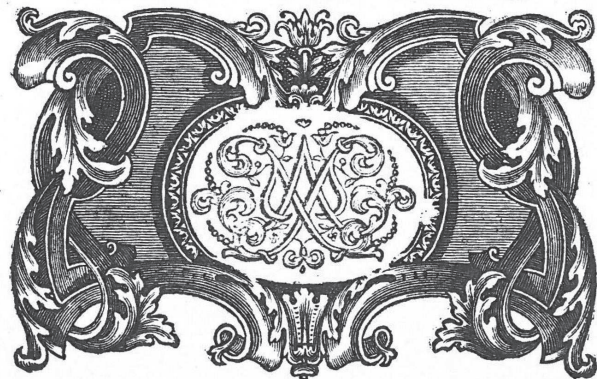
Naziv i organizaciju pučkih misija nalazimo u *Konstitucijama* i djelatnosti prvih članova Družbe Isusove. Taj red uvodi pojam *missio*

PRATICA
DELLE MISSIONI
DEL PADRE
PAOLO SEGNERI
Della Compagnia di Gesù
PREDICATORE PONTIFICIO,
CONTINUATA.

Dal P. Fulvio Fontana della medesima Religione
Per lo spazio d'anni ventiquattro, per una gran parte d'Italia,
e di là da Monti, nella Elvezia, Rezia, Valesia, e Tirolo.

Con l'aggiunta delle Prediche, Discorsi, e Metodo distinto
tenutosi nelle Funzioni Sacre.

PARTE SECONDA.

VENEZIA, MDCCXIV.
Presso Andrea Poletti.
CON LICENZA DE' SUPERIORI, e PRIVILEGIO.

Sl. 2. Naslovnica
djela *Pratica
delle missioni
del padre Paolo
Segneri* (Venezia
1714) koje sadrži
propovijedi,
misijsku metodu
i ilustracije
sudionika na
misijskima.

Mijo
Korade

- 30 -

koji ustvari označava poslanje ili zadatak na svaku vrstu apostolata, među vjernicima i nevjernicima, a specifičan je cilj i svrha reda. Zanimljivo da isti pojam (*the mission, misija*) postaje vrlo popularan i danas, i to od prije nekoliko godina, u običnom govoru i komunikaciji, i s istim ili sličnim značenjem (zadatak, posao, pothvat i sl.).

Osnivač Isusovačkog reda sv. Ignacije Lojolski s prvim drugovima i suosnivačima već na prvom putovanju od Venezije do Rima razvija takvu djelatnost propovijedima, katehezom i dijeljenjem sakramenata, što na isti način nastavljaju i prve generacije isusovaca po čitavoj Europi. Novost koju donose ti misionari, s obzirom na prijašnje putujuće i povremene propovjednike, bila je u tome što su oni propovijedali i podučavali u vjeri svaki dan u nekom mjestu, a negdje i u čitavome kraju. Teme propovijedi uzimali su iz prvoga tjedna Ignacijevih "Duhovnih vježbi", tj. o vjeri, grijehu, posljednjim čovje-

*Figura, in cui si mostra, l'incontro de Popoli alle missioni,
de PP. d.^a Comp.^a di Gesù.*

Sl. 3. Prizor iz
misijske dolazak
misionara

Pasionski
elementi
u pučkim
misijskima u
središnjoj
Hrvatskoj
u 18. stoljeću

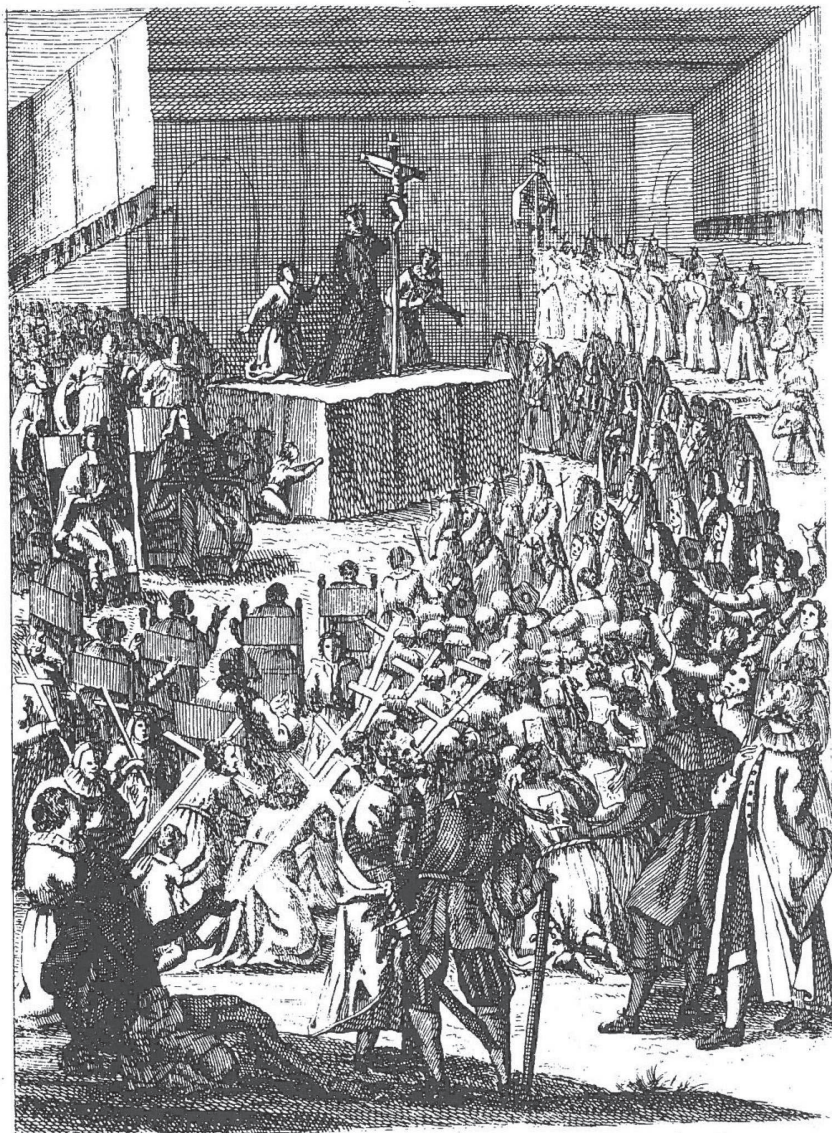
- 31 -

kovim stvarima (smrt, sud, pakao, raj), kojima su dodavali kateheze i konkretne moralne pouke prema zahtjevima određenog ambijenta. Držali su, osim toga, lekcije iz Sv. pisma, razne konferencije, privatne poduke, duhovne vježbe i sl. Tako su se oni, prolazeći kroz gradove i krajeve, zadržavali u nekom mjestu onoliko koliko je bilo potrebno da sve pouče u vjeri i ispovijede. Otvarali bi u tu svrhu privremene postaje iz kojih su djelovali po okolnome kraju. Osnivali bi i različita udruženja, kao bratovštine presv. sakramenta, kršćanskog nauka te muke i smrti Isusove, misijska udruženja i sl. Promicali su češće primanje sakramenata, uvodili nove pobožnosti, kao opću i prvu pričest, procesije, svakodnevnu pripremu na smrt i druge.

Sl. 4. Prizor iz misija: propovijed misionara

Mijo Korade

- 32 -

Figura, in cui si rappresenta il luogo, oue i Popoli assistevano, per udire la parola di Dio, nelle missioni fatte da PP. d. Comp. di Gesu.

U isto su vrijeme od sredine 16. stoljeća sličnim ili istim apostolatom bave se i drugi novi crkveni redovi, nastali u kontekstu i zamahu katoličke obnove, kao kapucini, barnabiti, teatini i drugi, a pojavljuju se i misijske kongregacije, kao oblatti sv. Ambrozija, osnovani od milanskog nadbiskupa sv. Karla Boromejskog, berulijanski oratoriji kardinala Pierrea de Bérullea u Francuskoj i drugi. Ubrzo im se priključuju i stariji redovi, franjevci, dominikanci i drugi. Taj prvotni jednostavni oblik novog apostolata traje u sjevernim krajevima i kroz 17. stoljeće, dok se u drugim zemljama s vremenom uobličuju različite metode u različitim socijalnim okruženjima i geografskim podnebljima.

Isusovci u Napuljskom kraljevstvu početkom 17. stoljeća formiraju prvu određenu strukturu misijske metode, tipične za mediteranski oblik religioznosti i u duhu baroknog mentaliteta. Najvažniji je predstavnik Francesco Pavone (1569.-1637.), koji drži misije u trajanju od osam do deset dana, u kojima prevladavaju svečane pokorničke procesije, javne pokore i razne druge vanjske manifestacije. Misionari, uz to, osnivaju različita misijska udruženja za biskupijski kler koji pomaže u misionarskim pohodima.

U Španjolskoj, počevši od 1619., misije takvog pokorničkog stila održava isusovac Jeronimo Lopez (1598.-1658.). On uvodi tzv. *assalto general*, tj. kratke nagovore ili pozive na obraćenje na javnim putovima i križanjima, bičevanje misionara i "razgovor s lubanjom" za vrijeme propovijedi, te završnu svečanu pokorničku procesiju. Pokorničko obilježje pučkih misija u istoj zemlji još više razvija Miguel de San Roman (1572.-1648.). Njegove su misije trajale 15 dana u gradovima iz kojih je posjećivao okolna mjesta. Ujutro bi držao moralne pouke, a navečer katehezu za djecu i propovijedi o vječnim istinama. Uvodio je generalne ispovijedi i pričesti, javna pomirenja i osnivao bratovštine presv. sakramenta i usmene molitve. Njegove su misije bile ispunjene raznim procesijama (u okolna mjesta, s presv. sakramentom, završnom pokorničkom u kojoj sudjeluje puk iz čitavoga kraja), noćnim "assaltima" i drugim vanjskim manifestacijama. Spomenimo, uz ostale, još jednog velikog španjolskog misionara, nastavljača pokorničkih misija, Pedra Calatayuda (1689.-1773.), koji potpuno slijedi tradiciju svojih prethodnika, a poseban je pečat misijama davao vlastitim asketskim i svetim životom.

Veliki talijanski misionar, propovjednik, asketski pisac i klasik talijanskoga baroka, Paolo Segneri Stariji (1624.-1694.) najviše je razvio i popularizirao tzv. pokorničke misije, koje su po njemu nazivane segnerijanske misije. On misionari od 1664. u srednjoj i sjevernoj Italiji, najviše s Giovannijem Pinamontijem (1632.-1703.) i drugim isusovcima. Njegove se misije odvijaju kroz osam dana u većim središtima i prisustvuje im puk iz čitave pokrajine. Misionar svakog jutra odlazi u jedno od obližnjih mjesta u procesiji i na isti način dovodi puk u središte misija. Glavne se funkcije zbivaju popodne i navečer poukom odraslih, katehezom za djecu i velikom propovijedi o vječnim istinama u kojoj se misionar, a zatim i svi prisutni bičuju. Osim svakodnevnih procesija, obavlja se prva i opća pričest, javno pomirenje, te razne dramske predstave. Misije su završavale svečanom pokorničkom procesijom u kojoj je narod nosio razne simbole pokore (križ, kamenje, užeta i sl.), a vodile su tijekom misija i procesije na blagoslov polja, donosile su se i spaljivale štetne knjige ili igračke karte i sl. Na kraju je bio podignut misijski križ na trgu ili u crkvi, kao spomen na misije, i nakon zadnje propovijedi podijeljen je papin blagoslov.

Pasionski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

- 33 -

Sl. 5. Prizor iz misija: ispovijedanje i pričest puka

Mijo Korade

– 34 –

Segnerijanske su misije postale model i klasični oblik takva apostolata i u njima je ignacijanska inspiracija (teme glavnih propovijedi uzimane su iz Ignacijevih "Duhovnih vježbi") bila prilagođena kićenom, svečanom, simboličnom i pompoznom mentalitetu baroka. Od njegovih nastavljača najpoznatiji su Fulvio Fontana (1649.-1723.), koji takvu metodu proširuje u Švicarskoj i u Tirolu, a u Italiji Paolo Segneri Mladi (1673.-1713.), sv. Antonio Baldinucci (1665.-1717.) i drugi.

Te su misije po obrascu Paola Segnerija u izvornom obliku, zbog pretjerane pokorničke strogosti, barokne kićenosti i izvanjske pompe s vremenom mnogi smatrali neprikladnima i pretjeranima. Zato su ih u 18. stoljeću u nekim njemačkim krajevima vlasti zabranjivale, a i isusovačko je rukovodstvo upozoravalo svoje misionare da ih ublaže i prilagode prilikama vremena. No, i dalje su prihvaćani osnovna struktura i duh te metode, pa su isusovački i drugi misionari u Italiji i srednjoj Europi postupno dodavali elemente drugih metoda, kao francuskih katehetskih misija. Naime, naglasak na katehetskoj pouci i praktičnim pobožnim vježbama više je bio u skladu s prosvjetiteljskim idejama i novim smjerovima u teologiji i pastoralnom radu.

Za razliku od središnjih (održavanih u većim gradovima), svečanih ili pokorničkih misija, proširenih u Španjolskoj i u Italiji, u isto se vrijeme u Francuskoj razvijaju jednostavne, striktno župne i katehetske misije. Prvi im je predstavnik sv. Vinko Paulski (1581.-1660.), veliki apostol siromašnog i seoskog svijeta i poznat po jednostavnom i praktičnom apostolatu. Misije, koje obavlja sa svojom misijskom kongregacijom (lazaristi), traju od četiri do šest tjedana u pojedinom selu (župi), u kojima drži više svakodnevnih moralnih propovijedi i kateheza za djecu i odrasle. Kroz misijski rad osniva škole, poučava učitelje i ustanovljuje Bratovštine kršćanskog nauka. Osim završne pokorničke procesije njegove misije nemaju ni izdaleka onoliko svečanosti niti pokorničkog karaktera kao one u Italiji. Osebjune katehetske misije provodi isusovac sv. Franjo Regis (1597.-1640.) koji u pokrajini Cevenne od 1633. obilazi brdovite predjele držeći jednostavne misije ispunjene isključivo katehetskom poukom. Jednakom metodom djeluje u Bretagni sv. Julijan Maunoir (1606.-1680.) koji katehetsku pouku obogaćuje simboličnim slikama (oslikane ploče), duhovnim pjesmama, predstavama i drugim pobožnostima. Provodio je i zatvorene duhovne vježbe ili duhovne obnove za puk i župnike. Poznati su nastavljači takvih pučkih misija u Francuskoj, među ostalima, sv. Ivan Eudes (1601.-1680.) i sv. Ljudevit M. Grignon de Montfort (1673.-1716.) koji ih nadopunjuju pobožnostima Srcu Isusovu, Bl. Djevici, za duše u čistilištu i sličnima.

Srednji tip misija provodi u Italiji franjevac sv. Leonardo da Porto Maurizio (1676.-1751.), sintezom segnerijanske i katehetske metode. Od prve preuzima umjerene vanjske manifestacije, a od druge trajanje misija od 15 dana i mnogo vremena posvećenog ispovijedanju. Posebno uvodi tipične pobožnosti svojega Reda, kao pobožnost Križnog puta (njegovom je zaslugom u Italiji podignuto oko 570 Križnih putova), te uz određene ceremonije razgovore s Gospom, s Isusom u euharistiji, s Raspetim i s dušama u čistilištu. Na sličan način umjerenu metodu pučkih misija promoviraju veliki osnivači novih redova u 18. stoljeću: utemeljitelj redemptorista sv. Alfonso Maria de Ligu-

Pasionski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

– 35 –

Habito in cui interuennero l'Illmo Capi delle Republiche, e Senati, e Nobiltà alle Missioni de PP. della Compagnia di Giesu nell'Eluezia l'anno 1705

Sl. 6. Sudionici
u pokorničkoj
procesiji:
poglavari,
senatori i
plemići

Mijo
Korade

- 36 -

ori (1696.-1787.) i pasionista sv. Pavao od Križa (1694.-1775.). Tako Liguori održava i dalje umjerene vanjske svečanosti, ali veću pažnju posvećuje vježbama u vjerskoj praksi i pobožnosti. Njegove misije od 12 do 15 dana u prvom dijelu posvećuju pažnju obraćenju i obnovi vjerskog života, a u drugom dijelu, umjesto propovijedi, uvodi vježbe u usmenoj molitvi i u raznim pobožnostima. Tada održavaju staleške pouke, promiču pobožnosti Gospi s tumačenjima, podižu križeve i kalvarije, obavljaju 40-satnu pobožnost klanjanja pred Presvetim i misije zaključuju svečanom procesijom. Pasionisti pak drže propovijedi i kateheze o Deset zapovijedi, o mucu Isusovoj, te uvode pobožnosti Isusovoj mucu ili vježbe za uspostavljanje pomirenja, kao npr. "pomiritelje i pomiriteljice" - laička udruženja za suzbijanje mržnje i svade itd. Zajedničko je u tih misionara bilo da pomoću specifičnih pobožnosti vlastitih redova i staleškim poukama, tzv. oratorijima i sličnim nastoje razviti i produbiti moralni i kršćanski život vjernika.

Habito in cui interuenne l'Illmo Vescovo, e Celsiss.^{mo} Principe d.^a Valesia. Fincò Giusep. Sapersaxe alle missioni fatte nel 1707. da PP. d.^a Comp.^a di Gesu

Sl. 7. Biskup u
procesiji

Pasionski
elementi
u pučkim
misijama u
središnjoj
Hrvatskoj
u 18. stoljeću

- 37 -

Pučke misije u hrvatskim krajevima

Jednostavan oblik pučkih misija možemo vidjeti i u djelatnosti prvih isusovaca koji od sredine 16. stoljeća dolaze u naše krajeve. Tako npr. Nikola Bobadilla, Julije Mancinelli i drugi djeluju u Dubrovniku i u okolnim krajevima, kamo odlaze na kratke ekskurzije po selima. Na isti način drugi, kao Marko Pitačić, Ivan Lukarević i drugi, djeluju u Ugarskoj u 16. stoljeću, a od početka 17. stoljeća u raznim krajevima pod Turcima (Bartol Kašić, Marin Bonis, Jakov Tugolin i dr.). Iz misijskih postaja u Pečuhu, Temišvaru, Beogradu i drugih obilaze ili borave po više mjeseci ili godina u nekoj župi ili kraju, te propovijedaju i poučavaju narod koji je uglavnom bio prepušten sebi, bez župnika i druge redovite duhovne i materijalne brige. Nakon osnutka kolegija u glavnim hrvatskim gradovima (Dubrovnik, Zagreb, Rijeka, Varaždin i Požega) po nekoliko bi propovjednika redovito držalo misije u gradovima, selima, utverdama, vojnim taborima i na plemićkim dvorovima. Njihova je djelatnost, jednostavnošću i oblicima prilagođena prilikama i potrebama kraja, nalikovala uglavnom na misije prvih isusovaca i suvremenih misionara u Njemačkoj.

U 18. su stoljeću formirane stalne grupe misionara koji redovito obavljaju određeni tip misija. Tako je u čitavoj isusovačkoj Austrijskoj pokrajini sredinom stoljeća bilo oko 60 misionara. Godine 1759. oni su bili podijeljeni ovako: 16 ih je bilo katehetskih, devet pokorničkih ili segnerijanskih, 21 je bilo postajskih ili stacioniranih (onih misionara koji stanuju u misijskoj postaji ili rezidenciji i djeluju u čitavome kraju) te 17 taborskih ili vojnih (koji djeluju među vojnicima, u njihovim taborima i vojnim pohodima). Svih je zajedno bilo 63, a od toga 12 Hrvata.

Za prve dvije skupine postojale su u Austrijskoj isusovačkoj pokrajini zaklade ili fundacije, kojima su se misionari uzdržavali u njihovim pohodima. Za segnerijanske je 1715. misionar iz Trsta i superior vojnih misionara carske i kraljevske vojske Bernardo Cerroni (1668.-1738.) osnovao zakladu od 18 000 rajnskih forinti za troškove misionara, tako da nisu morali biti na teret naroda, župnika ili biskupa.

Godine 1755. carica Marija Terezija ustanovljuje posebnu zakladu za 18 stalnih misionara koji će u austrijskim zemljama obavljati pučke misije po katehetskoi metodi francuskog misionara sv. Franje Regisa. Upravo je kanonizacija Franje Regisa godine 1737. bila povod da su isusovci Austrijske pokrajine njemu u čast obnovili njegove katehetske misije. U njima se posebno istaknuo Ignacije Parhamer (1715.-1786.), veliki pučki misionar i pisac brojnih katekizama, posebno poznat po tome što je osnivao Bratovštinu kršćanskog nauka i svečanosti za djecu u vojničkome stilu. Te su bratovštine bile podijeljene u odrede i čete sa zapovjedništvom i ispitivačima što su ih izabirali sami članovi, te vlastitim zastavama. Čitav je pokret obilovao tipično vojničkim ceremonijalom, svečanim ophodnjama s pjesmom u procesijama, u posebnim odijelima, predajom zastave, prisegom vjere i javnim ispitima iz kršćanskog nauka.

U 18. stoljeću postojale su u Hrvatskoj četiri skupine organiziranih pučkih misionara koji su djelovali u različitim krajevima. U južnim dijelovima Hrvatske postojale su dvije skupine. Prvu je godine 1703. započeo u Dalmaciji Ardelio Della Bella (1655.-1737.), s njim, među ostalima, djeluje poznati povjesničar i začetnik monumentalnog historiografskog djela *Illyricum Sacrum*, Filippo Riceputi (1667.-1742.), a nastavljaju djelovanje Gian Lorenzo Camelli (1692.-1781.) i drugi sve do ukinuća Isusovačkog reda. Prvih desetljeća dalmatinski misionari prilagođavaju metodu lokalnim prilikama i drže uglavnom župske misije s umjerenim svečanostima, a tek od oko 1740. Camelli provodi segnerijansku metodu misija u većim središtima i sa svim pokorničkim karakteristikama. Drugu skupinu predvodi Dubrovčanin Bernard Zuzorić (1682.-1762.) od 1724. do 1742. u Istri, Primorju i u srednjoj Hrvatskoj (Senjsko-modruškoj biskupiji), a nakon njega

na istom području nastavljaju misionari iz riječkog kolegija. Zuzorić je 1723. od Cerronija dobio dopuštenje da u okviru njegove zaklade osnuje svoju "ilirsko-dalmatinsku" misijsku zakladu s godišnjim prihodom od 250 rajnskih forinti. U zakladnici je Cerroni naglasio da se misije moraju držati po segnerijanskoj metodi.

Habito in cui interuennero l'Il^lme Reu^{ta} Capitoli e Clero alle Missioni fatte dalli Padri della Compagnia di Gesu nell'Etuezia l'anno 1705.

Sl. 8. Svećenici i kanonici u procesiji

Pasionski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

U kontinentalnom dijelu Hrvatske i među Hrvatima u Ugarskoj djeluje Juraj Mulih (1694.-1754.) sa svojim suradnicima, a nakon njegove smrti i njegovi nastavljači čak i nakon ukinuća reda. Mulih je tipični segnerijanski ili pokornički misionar, ali kroz dosta godina preko zime i proljeća održava i katehetske misije po podravskim i slavonskim selima. U požeškom kraju započeo je Mulih već 1727. katehetske misije, a od 1752. nastavlja Josip Milunović i drugi iz požeškog kolegija, sve do ukinuća reda, pa i nekoliko godina poslije, u kojima sustavno održavaju analfabetske tečajeve za nepismene i osnivaju škole.

Habito di penitenza delle Fanciulle d'ogni condizione sino al numero di quindiamila nelle Missioni delli Padri della Compagnia di Gesù nell'Elvezia l'anno 1705

Zuzorić je prije misijskog djelovanja u Dubrovniku držao propovijedi Bratovštini muke i smrti Isusove, "prid Skupštinom Dobre Smrti u crkvi svetoga Ignacija u Dubrovniku", koje su objavljene tek 1793. pod naslovom *Besjede duhovne*. A kao pučki misionar objavio je misijske pjesme *Hvale duhovne koje se pivaju u vrijeme od svetoga poslanja illi missioni po slovinskih dalmatinskih državah*, zajedno s katekizmom *Nauk krstjanski potriban svakom krstjaninu*, koji su tiskani u Veneciji u tri izdanja (1729, 1730, 1752). Zuzorić misije obavlja u većim središtima kamo bi se za vrijeme od osam do deset dana trajanja misija pokrenuo čitav kraj i dolazio puk udaljen od 20 do čak 50 km. Uglavnom su se sva misijska događanja provodila u procesijama: od dolaska misionara, dolaska i odlaska vjernika iz drugih mjesta, do prve pričesti te nekoliko pokorničkih procesija u kojoj bi često prednjačili, bosonogi noseći znakove pokore, mjesni biskup i kler te svjetovni poglavari i uglednici. Zuzorićevi pratioci i pomagači u misijama bili su misionari Ivan Jakobović, Franjo Domazetović i Ivan Ivić, a od kasnijih misionara iz riječkog kolegija najpoznatiji su Franjo Kortivo, Leopold Locatelli i Juraj Mordax.

Habito di Penitenza con cui interuennero Vedoue e maritate d'ogni condizione sino al numero di dieci mila nelle Missioni de Padri della Compagnia di Gesù nell'Elvezia l'anno 1705

Pasija u pučkim misijama

Križ ili raspelo bilo je najčešći i najvažniji pratilac svakih pučkih misija i sve se odvijalo s njim ili u njegovu znaku, to jest u spomen muke i smrti Isusove. Kada su misionari dolazili u mjesto održavanja misija dočekao ih je mjesni župnik s narodom i predao im raspelo kao znak pod kojim će oni održavati misijske propovijedi, pouke i pobožnosti. Prije svake propovijedi misionar je dolazio na propovjedaonicu uz pratnju muževa s raspelom. Prije svečane propovijedi dva su pjevača pjevala prigodnu pjesmu a dva su muškarca u crnini pratila misionara do govornice, jedan je nosio raspelo a drugi simbole pokore. Često je i sam misionar za vrijeme propovijedi držao križ u rukama, ili je u propovijedi o skrušenju i pokajanju vodio razgovor s Isusom na križu, držeći raspelo u ruci. Svaki petak u 15 sati, u čast Kristove muke i smrti, oglasilo bi se zvono i tada je trebalo izmoliti tri Očenaša i Zdravomarija, a na prvi znak zvona ljudi bi kleknuli bez obzira gdje bili i što radili.

Fanciulla che nelle Processioni precedeva tutte le maritate

Penitenza praticata da ottomila e più persone nelle Missioni fatte da Padri della Compagnia di Gesù nell' Ebrazia l'anno 1705

Sl. 12. Primjer pokore muškarca u procesiji

Pasionski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

- 43 -

Svaki dan su se odvijale razne procesije i sve su predvodili nositelji križa, raspela ili neke slike, kao kada bi narod dolazio iz drugih mjesta na propovijed i druge misijske funkcije, jednako tako bi na kraju dana u procesiji odlazili u svoja mjesta i kućama. Često bi navečer ili po noći misionar vodio muškarce u poticajne procesije (*svegliarini*, *assalti* ili Oratoriji) u kojima bi prolazili mjestom i pozivali ljude da sudjeluju u propovijedima, ispovijede se i pričeste. Negdje je misionar organizirao pohod s narodom u procesiji u polja i njive koje je onda blagoslovio, osobito u nekim sušnim ili drugim neprilikama za poljodjelstvo. Obično su za vrijeme misija misionari u katehetskim poukama pripremali djecu za prvu ispovijed i pričest pa su na dan prve pričesti djeca također u procesiji dolazila u crkvu.

Pokorničke procesije, u kojima je puk u znak pokore i pokajanja za grijeh nosio razne simbole pokajanja i pokore, misionari bi često organizirali po nekoliko puta, ovisno o tome koliko je trebalo da se narod umekša i skloni na obraćenje, pokajanje za svoje grijeh te da se ispovijedi i pričesti. Obično su procesije imale tri postaje u kojima je misionar kratkim govorom poticao na pokajanje i često se bičevao,

a narod ga u tome slijedio. Posebno je bila svečana i brojna završna pokornička procesija u kojoj je sudjelovao sav narod iz župe i okolnih mjesta iz kojih je prije dolazio na propovijedi, tako da se u tim procesijama znalo skupiti po nekoliko ili više tisuća ljudi. Tada je misionar održao završnu propovijed, podijelio papinski blagoslov s posebnim oprostima i blagoslovio misijski križ, postavljen u crkvi ili na glavnom trgu kao spomen na održane misije.

Mnoge su pjesme također bile iz tematike Kristove muke, kao tužba Raspetog nad grješnikom, pokajanje za grijeh, ili "Bogoljubno prituženje svojih griha k propetom Isusu", o žalosnoj Gospi i sl. U svim pokorničkim procesijama i propovijedima pjevale su se pokorničke pjesme. Kada su muškarci ulazili u crkvu na kraju Oratorija pjevali su poziv na pokoru:

Spomeni se, o grišniče,
Pokoru činiti,
Jerbo jur ovu noć
Možeš naglo umriti.

*Penitenza praticata da mille e più Huomini dogni condizi-
one nelle Missioni fatte da Padri della Compagnia di Giesu
nell' Eluezia l'anno 1705*

*Penitenza praticata da più di cinque cento Persone nelle Mis-
sioni de PP. della Compagnia di Giesu nell' Eluezia l'anno 1705*

Sl. 14. Primjer
pokore žene u
procesiji

Pasionski
elementi
u pučkim
misijama u
središnjoj
Hrvatskoj
u 18. stoljeću

Sl. 13. Primjer
pokore muškarca
u procesiji

Za vrijeme bičevanja u procesiji pjevala se parafraza pedesetog psalma "Smiluj mi se Bože", od koje je prva kitica glasila:

Prosti moj Bože,
Jer sad se kajem,
I mene žalost
Sva pridobi:
Mir i prošćenje,
Jer tva me ljubav
U sridi upravo
Srca rani.

Nakon propovijedi u prvoj postaji u kojoj je misionar govorio o smrti, pjevala se pjesma:

Grišna dušo, opri oči
I žalosne suze toči
Približa se smrt nemila,
Ka nikome ni oprostila.

Na drugoj postaji misionar je govorio o paklu, a prije propovijedi se pjevala pjesma:

S pomislenjem živim sada
Često u pakao hodma živi,
Da u njem mi nikada
Ne dojdemo s tilom krivi.

Nakon iste propovijedi pjevala se kitica:

Idi, dušo ti nemila,
Ka si smrtno zagrišila
U paklene stupi tmine,
Za viditi tvoje krivine.

Na trećoj postaji misionar je držao govor o mucu Kristovoj a pjevala se do danas poznata crkvena popijevka:

1. Isukrste ljubav tvoju
Tko će iskazat? ti za moju
Hoti dušu umriti,
Da odkupi se od smrti.

Puk: Isukrste moj propeti,
Daj mi za križ tvoj prisveti,
Da ja gorko zaplačem
I sve grihe oplačem.

Nakon propovijedi o praštanju pjevala se pjesma u šest kitica, u kojoj počevši od druge Isus s križa govori kako je On mnogo teže uvrede i nepravde oprostio i oprašta, pa očekuje da će i čovjek svome bližnjemu oprostiti. Evo prve i pete kitice:

1. O ljudi grišnici,
Ljuti osvitnici,
Što činite?
Put pakla držati,
Od Raja bižati
Jošte mislite,
Kad želi prostiti,
Nebo otvoriti,
Vam Spasitelj?
Od vas jest pogrđen.
U bližnjih vas ranjen
Odkupitelj.
5. Sto puta grišite,
A kada se skrušite,
Što ja činim?
Da sam vas odbio,
Tad ljubav skratio
Vama grišnim,
Gdi bite plakali,
Prikasno poznali
Nestalnost?
Jur bite tužili,
Prigorko cvilili
Nepokornost.

Te navedene stihove iz misijske pjesmarice riječkih misionara (*Knjižica duhovna*, 1768) možemo nadopuniti prekrasnom Mulihovom pjesmom iz njegovog misijskog priručnika pod naslovom "Prigorka tužba propetoga Isusa nad tvrdokornimi grišnici" (J. Mulih,

Penitenza praticata da Donne d'ogni condizione oltre il numero di cinque cento nelle Missioni fatte nell'Elvezia dalli Padri della Compagnia di Gesù l'anno 1705

Bogoljubne pisme, 1736), koja se također pjevala na misijama. Donosimo prvi, drugi, sedmi i deveti stih:

Amo o grišnici, k mojoj se prilici okrenite!
I na me gledajuć, na vas se ogledajuć spomenite:
Ni li to videnje vaše uvidjenje? Promislite,
Što me uviditi, gorje pogrditi još mislite?

Dokle sam živio, što sam vam skrivio, ja nekrivi?
Z neba sam stupio, vas da bi odkupio, ja Bog živi.
Odkad se porodih, prid oči prihodi muka moja.
Od moje mladosti ne bi mi radosti ni pokoja.

Ja trpim skrovitu muku čudnovitu, gorim žedan.
Koji bi mogao i piti podao, je li jedan?

Sl. 15. Primjer pokore žene u procesiji

Pasionski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

Svi ladni potoki moj oganj žestoki nit sve more,
Sam me ukripiti, žeđu utišiti grišnik more.

Gledajte ranjenu i glavu nagnjenu ljubežnivo,
Rebro probodeno, srdce otvoreno milostivo.
Ne ću vas zgubiti, želim poljubiti vas, grišnici:
Ovdi pribivajte, ljubav uživajte, pokornici.

Penitenza praticata da quattro mila Fanciulle d'ogni condizione nelle Missioni fatte nell'Ehuezia dalli Padri della Compagnia di Giesu l'an. 1705

Donosim nekoliko detalja pasijanskog karaktera iz prve godine Zuzerićevih misija u Primorju (1725.). Posebno su svečane bile pokorničke procesije na misijama u Senju i Bakru. Skoro svi su hodali bosi i nosili nekakav znak pokore. Jedni su se bičevali čak i lancima, drugi, pa i plemići, nosili su teške križeve, neki veliki kamen o vratu ili na ruci, a neki su si dali raširene ruke privezati uz motiku ili štap. Jedan se čak dao bičevati od dvojice među kojima je hodao, pa je misionar morao ublažiti njegov preveliki pokornički žar. Bilo je dir-

ljivo gledati kako stari biskup (Nikola Pohmajević, senjsko-modruški biskup od 1718. do 1730.) i neki stari kanonici, koji su болоvali od uloga, hodaju na kraju procesije bosonogi, s trnovom krunom na glavi i bičuju se s debelim užetom. Kad im je misionar prije procesije spomenuo da bi mogli barem bolesne noge poštediti, odgovarali su: "Zaslужili smo daleko veću pokoru". Ta noćna pokornička procesija imala je obično tri postaje u kojima je misionar držao kratak ali vatrean govor o pokori. Mnogi se pri tom nisu mogli suzdržati od plača i raznih uzvika.

Uglednici i prelati nerijetko su davali primjer pokore i skrušenosti. Tako je zapovjednik Brinja s nekom uglednom gospodom obećao da će se nadalje pričestivati svakih osam ili 15 dana i time doprinijeti da se u Senju uvede često primanje svete pričesti. Isti je zapovjednik dao novac i radnike da se u Senju na obližnjem brežuljku podigne Kalvarija. Kada su sljedećih godina misionari navraćali u Senj, opažali su da cvatu češća primanja svete pričesti i štovanje muke Gospodnje. Na svim su misijama časnici davali lijep primjer žive vjere i kršćanskog duha. Na primjer zapovjednik Ledenica išao je u procesiji s trnovim vijencem na glavi i bosonog po krševitom i izderanom putu. Grobnički zapovjednik stupao je naprijed s raspelom odjeven u pokorničku vreću, dok je njegova supruga predvodila žene, a stariji sin ostale. Godine 1734. biskup Benzoni je u Bakru na propovijedi javno molio za oprost. Često kroničari s velikim pohvalama spominju biskupe Ivana Antuna Benzonija (1730.-1745.) i Jurja Čolića (biskup 1746.-1764.) kako sudjeluju na misijama i daju najbolji primjer skrušenosti.

Zuzorić je 1726. držao prve misije u modrušjih biskupiji u Brodu na Kupi, kamo je dolazio svijet iz Kostelja, Čabra, Moravica, Delnica i drugih mjesta. Sudjelovalo je oko 5 000 vjernika, među njima i majke s dojenčadi. U pokorničkoj procesiji skupina od oko 90 majki nosila je svoj križ na glavi ili leđima, tj. kolijevke s djecom. Svi su se čudili kako za vrijeme procesije i propovijedi nije zaplakalo niti se čulo nijedno dijete. Iz Slunja, sat hoda od turske granice, zapovjednik tvrđave poslao je glasnika u turski Bihać (šest sati hoda od Slunja) da pozove tamošnje katolike na misije. Mnogi su došli ponijevši hrane za nekoliko dana i zadivili misionare: muškarci svojom čestitošću, žene i djevojke stidljivošću, svi bogoljubnošću i predanošću Božjim stvarima. Misionarima se činilo da pred sobom vide kršćane prvih stoljeća. Bili su dobro poučeni u vjeri jer su imali nekog starca koji ih je poučavao, molio s njima i krstio djecu u nuždi.

Lijep primjer prisutnosti muke Isusove i pasijanskih elemenata za vrijeme pučkih misija donosi kroničar za godinu 1760. kada detaljno opisuje pojedine pokorničke procesije, a misionari su bili Kortivo i Locatelli.

U prvoj pokorničkoj procesiji muškarci su na nosilima nosili kip

Pasijanski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

Sl. 17. Žena
s planine s
djetetom na
ledima

*Donne di Montagna, interuenute sino al numero di Dugento,
co' loro figlioli in spalla, alle Missioni de' Padri della
Compagnia di Gesù*

Mijo
Korade

– 50 –

Isusa skinutog s križa, a pratili su ih bakljonoše. Na trima postajama, koje su prekidale procesiju, misionar je održao kratku ali poticajnu i potresnu propovijed o Isusu koji je radi nas ljudi trpio teške muke i umro na križu, dok bi se pokornici bičevali. Nakon treće postaje jedan je misionar odveo muškarce u crkvu i govorio im kako je Isus prolio svoju krv za naše grijeha pozivajući ih da za njegovu neizmjernu ljubav uzvrate svojom ljubavlju, onda bi se svi oštro bičevali, a mnogi s misionarom sve do krvi. U isto vrijeme drugi je misionar s govornice držao propovijed ženskom svijetu o potrebi pokajanja i pokore i pozivao ih da se skrušeno ispovijede. Nakon te procesije obično je odmah započelo ispovijedanje jer su misionari prije toga dovoljno poučili i potakli puk na dobru ispovijed.

Druga je pokornička procesija održana tri dana prije samog završetka misija s ciljem da se umekšaju oni tvrdokorni koji se do tada nisu pokajali niti odlučili promijeniti život i da ih se potakne na izmirenje s Bogom. U tu svrhu se na prvoj postaji izložila mrtvačka glava,

na drugoj postaji slika osuđene duše, a na trećoj slika smrti i pakla. Kad bi se misionar za vrijeme nagovora bičevao do krvi sav puk je plakao i javno obećavao da će Bogu dati zadovoljštinu za počinjene grijeha. Tada bi muškarci ušli u crkvu gdje bi se bičevali, a za to vrijeme bi žene na drugom mjestu činile razne pokore. Neki koji se prijašnjih dana i propovijedi ostajali hladni, nakon ovakvih prizora sami bi na cesti podigli kamen, privezali ga na konopac i njime se udarali po ledima, tako da ih je misionar morao upozoravati i odvraćati od takve nerazborite pokore.

U nekim većim mjestima misionari bi usred mrkle noći priredili takozvane Oratorije kako bi muškarce potaknuli na skrušenost i pokajanje zbog počinjenih grijeha. Tada bi misijski pjevači prolazeći ulicama pjevali pokorničke pjesme i pozivali muškarce u crkvu. Kada bi se oni okupili u crkvi, na oltar bi se stavilo raspelo, utrнула bi se svjetla i misionar bi u nagovoru obrazlagao razloge zbog kojega se treba pokajati za svoje grijeha i poticao prisutne da pokažu znakove pokajanja, nakon čega bi slijedilo oštro bičevanje. Zatim bi se zapalila svjetla u crkvi i dvije svijeće uz raspelo na oltaru, a pjevači bi pjevali biblijske riječi starca Simeona: "Svjetlo za prosvjetljenje naroda". Misionar bi tada uzeo u ruke raspelo i svi bi molili djelo pokajanja i obnavljali dobre odluke. Bilo ih je koji su na ispovijedi priznali da im ne bi bilo spasa da ih milosrdni Bog nije umekšao Oratorijem.

Zaključak

Pučke misije, nastale u baroknom razdoblju, specifičan su primjer apostolata i pobožnosti toga razdoblja svojim manifestacijama, procesijama, svečanostima, javnim prikazivanjem vjere, pokajanja i skrušenosti te tipičnim pobožnostima muke Isusove i posljednjim čovjekovim stvarima. Sa svim svojim karakteristikama te su pučke misije bile svojevrsni nastavak pasijanske tradicije srednjeg vijeka, s puno više dramatike i emocija, raznolikih zbivanja i događanja, u duhu svoga vremena.

Literatura

- VAN DELFT, Mark, *La mission paroissiale pratique et théorie*, Paris, 1964.
FRANCHINI, Aurelio, *Pratica delle missioni del Padre Paolo Segneri*, II, Venezia, 1714.
FUČEK, Ivan, *Juraj Mulih, život i djelo*, Zagreb, 1994.
GUIDETTI, Armando, *Le missioni popolari. I grandi gesuiti italiani*, Milano 1988.
KORADE, Mijo, *Misijsko djelovanje isusovaca u našim krajevima i Della Bella kao "Apostol Dalmacije"*, u: *Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737)*, Radovi međunarodnog znanstvenog simpozija, Split-Zagreb, 1990, 11–21.
Bratovština kršćanskog nauka u Hrvata u 18 stoljeću, Kateheza 17 (1995) br. 3, 220–229.

*Pasionski
elementi
u pučkim
misijama u
središnjoj
Hrvatskoj
u 18. stoljeću*

– 51 –

Katehetska pouka hrvatskih pučkih misionara od 16. do 19. stoljeća, Kateheza, 18 (1996) br. 4, 307-316; 19 (1997) br. 2, 127-135.
Metode i europski kontekst Mulihovih misija, Vrela i prinosi, 21 (1996/97) 69-78.

KRIECH, Kajetan, *Wesentliche Volksmission heute*, Wien, 1963.

NAMPON, Antoine, *Manuel du Missionnaire*, 3. ed. Lyon, 1861.

ORLANDI, Giovanni, *Missioni parrocchiali e drammatica popolare*, Spicilegium Historicum, 22 (1974), 313-348.

DE ROSA, Gabriele, *Linguaggio e vita religiosa attraverso le missioni popolari del Mezzogiorno nell'età moderna*, Orientamenti sociali, 36 (1981), 2, 7-37.

VANINO, Miroslav, *Izvišće Dubrovčanina Bernarda Zuzzeria o misijama 1724-1727*, Vrela i prinosi 6 (1936) 72-107.

Izvišće o. Bernarda Zuzorića o misijama 1727-1742, Vrela i prinosi 11 (1940) 116-184.

Pučke misije, u: *Isusovci i hrvatski narod*, III, Zagreb 2005, 3-381.

Sažetak

Pasionski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

Fenomen pučkih misija jedan je od zanimljivijih oblika pastoralne djelatnosti Katoličke Crkve u ranom novovjekovlju. U hrvatskim krajevima obavljaju ih uglavnom isusovci počevši od 17. stoljeća, priključuju im se u 18. st. kapucini, u 19. st. dominikanci, a kasnije i drugi redovnici i biskupijski svećenici. Ovdje će se ograničiti na analizu misionarske metode i djelatnosti isusovaca u Senjsko-modruškoj biskupiji u 18. stoljeću i njihovih poveznica s pasionskom baštinom. Muka i smrt Isusova bila je važan čimbenik tijekom održavanja pučkih misija, npr. kada se misionar bičuje za vrijeme propovijedi o muci Isusovoj i obraćenju, u čemu ga u znak pokajanja slijedi narod. U vrijeme misija uvode se i prakticiraju pobožnosti o muci Isusovoj, te se pjevaju pjesme na istu temu. Osobito za vrijeme pokorničke procesije narod u znak pokajanja nosi mnoge simbole Isusove muke. Križ, raspelo prati čitav tijek održavanja misija, od dolaska misionara, dolazaka i odlazaka vjernika iz raznih mjesta na misije, prigodnih i pokorničkih procesija, do oproštaja od misionara, a na spomen misije podiže se veliki križ u crkvi ili na trgu.

Ključne riječi: pučke misije, misionari, Senjsko-modruška biskupija, isusovci, kapucini, dominikanci, pokorničke procesije

Abstract

Elements of the Passion within Popular Missions in Central Croatia in the 18th Century

The phenomenon of popular missions is one of the more interesting forms of pastoral activity of the Catholic Church in the early modern times. In the Croatian regions, they were mainly performed by Jesuits starting from the 17th century, joined in the 18th century by the Capuchins, in the 19th century by the Dominicans, and later on by other monks and diocesan priests. I shall limit myself here to an analysis of the missionary methods and activities of the Jesuits in the Diocese of Senj-Modruš in the 18th century as well as their links with the Passion heritage. The anguish and the demise of Jesus Christ was an important factor during the course of popular missions, for example when a missionary scourges himself during the sermon on Jesus' suffering and conversion, followed by the people in a sign of repentance. In the time of the missions, devotions concerning the Passion of Christ were introduced and practiced, and songs are sung on the same subject. Especially during the penitential procession, the people bore many symbols of Jesus' Passion a sign of repentance. The Cross, the crucifix, accompanied the entire course of the missions, from the arrival of the missionaries, the arrivals and departures of believers from various places to missions, commemorative and penitential processions, until bidding farewell to the missionaries, and a large cross was erected at a church or a square in commemoration of the mission.

Keywords: popular missions, missionaries, Diocese of Senj-Modruš, Jesuits, Capuchins, Dominicans, penitential processions

Pasionski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću

- 53 -

Ivan Missoni "Pisme duhovne" (1750.) kao boguugodno pomagalo misijskog djelovanja kapucina u Lici i Krbavi

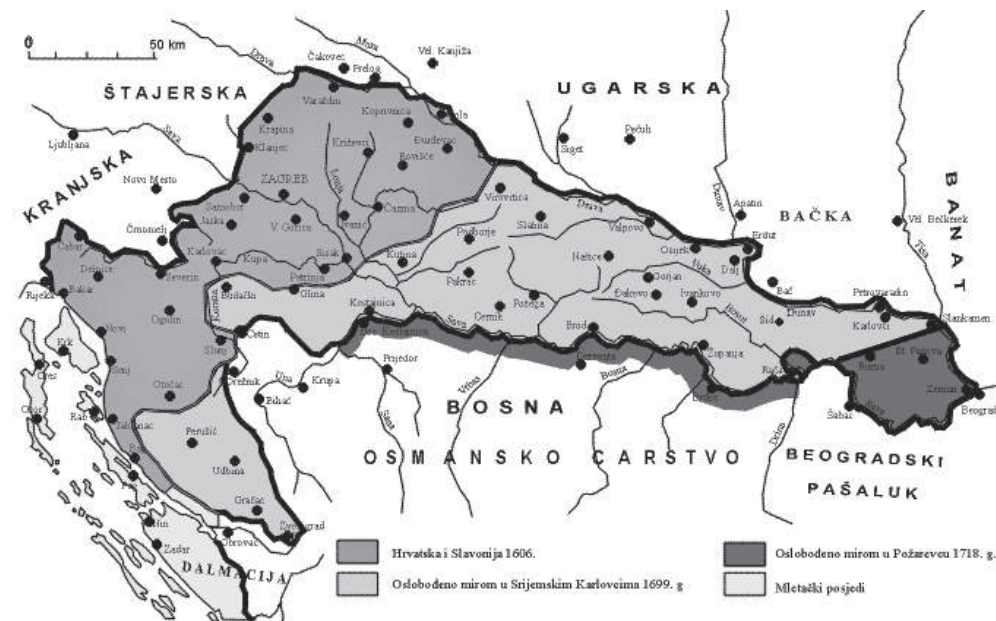
1. Lika i Krbava pod osmanskom vlašću od 1527. do 1689.

Lika i Krbava potpadale su pod osmansku vlast od 1527. pa sve do 1689. godine.² Za njihovo je oslobođenje najzaslužniji bio hrvatski svećenik i ratnik, pop Marko Mesić (oko 1640.-1713.), koji je digao narodni ustanak protiv Osmanlija te je pod njegovim vodstvom banska i graničarska vojska oslobodila spomenute krajeve.³ Oni su, me-

1 <https://narod.hr/wp-content/uploads/2016/01/rijemski-karlovc-wikipedia.gif> (pristupljeno 5. 12. 2018.).

2 Mile BOGOVIĆ, Riječ gospičko-senjskog biskupa, u: *Pisme duhovne u vrijeme svetoga Misiona iliti poslanja apostolskoga (1750.)*, 2 sv., pogovor napisali Nikola Bašneć i Alojz Jembrih, tekst transkribirao i rječnik sastavio Alojz Jembrih, ilustracije Sergije Mihić, Zagreb 2011., str. 153-154; Nikola BAŠNEĆ, Dolazak i misijska djelatnost kapucina u Lici i Krbavi nakon oslobođenja od Turaka 1689., u: *Pisme duhovne*, Zagreb 2011., str. 161-162.

3 Sam Mesić je zatečeno muslimansko stanovništvo prevodio na katolicizam, omogućivši tako njihovo zadržavanje u opustjelim ličko-krbavskim predjelima, a usto je naseljavao i novo stanovništvo, katoličko i pravoslavno, kojima je dijelio zemlju. Kao prvi ličko-krbavski arhidakon imao je značajnu ulogu u obnovi lokalne Rimokatoličke crkve. O tome vidi više u enciklopedijskom članku koga ovdje citiram: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40280>, (pristupljeno 22. 11. 2018.). Također onima koje zanima više podataka o povratku Like i Krbave pod hrvatsku vlast preporučujem npr. Radoslav LOPAŠIĆ, *Dva hrvatska junaka: Marko Mesić i Luka Ibrišimović*, Zagreb 1888., str. 1-102, i Mile BOGOVIĆ, *Restauracija katoličke Crkve u Lici i Krbavi nakon oslobođenja od Turaka godine 1689.*, *Senjski zbornik*, god. 20, Senj 1993., str. 103-117.

đutim, 1712. priključeni Vojnoj krajini, a ne vlasti hrvatskog sabora i bana, kako je bilo prije osmanskog osvajanja.⁴

2. Djelovanje oca Marina

Nakon toga, razumije se, u tim je novooslobođenim krajevima, u kojima je preostalo malo katoličkog življa, trebalo uspostaviti crkveno ustrojstvo i provesti vjersku obnovu. U tu se svrhu kapucin, otac Marin Senjanin (2. pol. 17. st. – 1. pol. 18. st.), sa svim potrebnim crkvenim i državnim ovlastima, uputio u Liku i Krbavu 1696. godine.⁵ On je uspio učvrstiti katoličku vjeru u naseljima, poput Perušića, Budaka, Bilaja, Ribnika, Novog i dr. Usto je podigao dva gostinjska, u Perušiću i Ribniku (koji nisu bili dugog vijeka). Vodio je također gradnju samostana u Karlobagu (1710.-1712.) i njegove podružnice u Kaniži blizu Gospića (1716.), koja je imala prikladan smještaj za razvijanje apostolske djelatnosti kapucina na tom području.⁶

4 BAŠNEĆ, *Pisme duhovne*, str. 162-165.

5 Alojz JEMBRIH, *Pisme duhovne (1750.) u filološkome promišljanju*, u: *Pisme duhovne*, Zagreb 2011., str. 315. Autor navodi da citira Šematizam *Hrvatske kapucinske provincije Svetoga Leopolda Bogdana Mandića*, ur. fra Ivo Brković, Zagreb 2000., str. 13. Također upućuje čitaoca na djelo *Kapucini: Povijest jedne franjevačke obitelji* fra Mariana D'ALATRIJA, koje je s talijanskog izvornika preveo fra Nikola Stanislav Novak, Zagreb 2010. Ja bih ovom popisu dodao i rad Jure ŠARČEVIĆA, *Dolazak kapucina u Varaždin, Radovi Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu*, br. 12-13, 2001., str. 118. Vidi i vrlo informativan članak Mladena KUKINE pod naslovom "Karlobag prije 300 godina bio protiv samostana" objavljen u Riječkom Novom listu 14. listopada 2013. na priloženoj poveznici: http://novolist.hr/Vijesti/Regija/node_1586/Karlobag-prije-300-godina-bio-protiv-samostana?meta_refresh=true

6 Isto, str. 316.

Slika 1:
Kraljevina
Hrvatska u 17. i
18. stoljeću¹

"Pisme duhovne"
(1750.) kao
boguugodno
pomagalo
misijskog
djelovanja
kapucina u Lici
i Krbavi

3. Kapucinske misije po Krbavi i Lici

Putem koji je iskrčio otac Marin nastavila su njegova subraća 40 godina kasnije. Naime, tijekom jubilarne 1750. godine, koju je papa Benedikt XIV. proglasio svetom diljem čitave Rimokatoličke crkve, kapucini su misionarili po Krbavi i Lici.⁷ Temeljnim je ciljem njihovih osmodnevnih misija bilo doprijeti do pastve i probuditi kod nje vjerski doživljaj, te nagnati ljude na promjene, pokajanje radi grijeha, izmirenje s Gospodinom i obraćenje na put spasenja.⁸ Kako bi im u tome bio od pomoći, iste su godine izdali molitvenik naslovljen "Pisme duhovne".

4. "Pisme duhovne" (puni(ji)m nazivom – PISME DUHOVNE [...] u [...] vrmenu svetoga MISIONA iliti poslanja apostolskoga (1750.)⁹

Alojz Jembrih ukazuje kako se iz samog naslova dotična djela razabire pet važnih informacija, odnosno sadržajnih cjelina.¹⁰ Iz prve cjeline, naslova molitvenika, postaje razvidno da su to, po sadržaju, duhovne pjesme koje su iz drugih knjižica preuzete, a neke iznova s *molitvami Bogoljubnim* pridodane. Zatim, prema Jembrihovu poimanju, druga informacija govori o cilju koji pjesme imaju postići, a to je da probude u srcu grješnika ljubav Božju te da on spozna samoga sebe. Treća informacija govori o konkretnoj uporabi molitvenika; dakle on se koristi u vrijeme održavanja misija ili apostolskoga poslanja. Četvrta informacija odnosi se na obnašatelje takvih misija, a to su oci kapucini iz klostra karlobaškoga, koji je s velikom darežljivošću slavne austrijske kuće izgrađen, a oni su pak u vrijeme svete (jubilarne) 1750. godine djelovali u Lici i Krbavi.¹¹

Ivan
Missoni

– 56 –

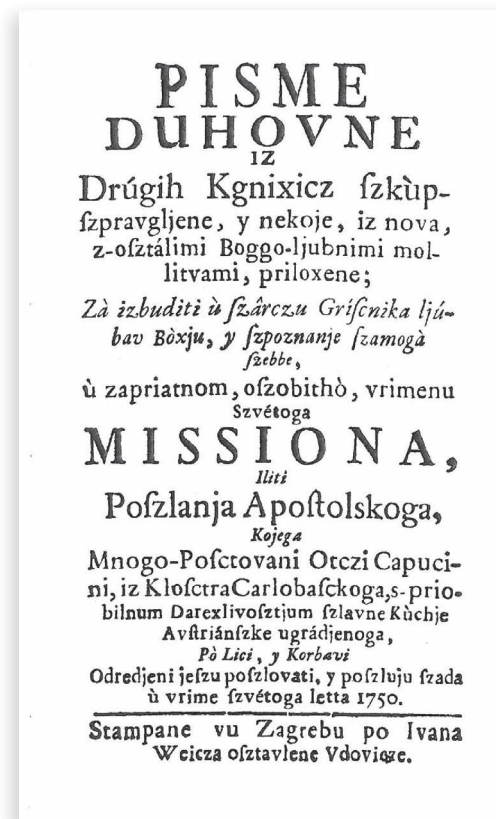
7 Isto, str. 286.

8 Isto, str. 314.

9 P(otp)uni naziv koji prekriva čitavu naslovnu stranicu izvornika glasi (uz nastojanje da što vjernije prikazem vizualno zanimljivu neujednačenu tipografiju): **PISME DUHOVNE** iz drugih knjižic sküpspravljene, i nekoje, iznova s ostalimi Bogoljubnimi molitvami, priložene; *Zá izbuditi ù sârcu gríšnika ljubav Bòžju, i spoznánje samoga sebe, ù zaprijatnom, osobitò vrmenu svétoga MISIONA, iliti poslanja apostolskoga, kojega* mnogopoštovani oci kapucini, iz klostra karlobaškoga, s priobilnum darežljivostjum slavne kuće austrijánske ugrádjénoga, *pò Lici i Korbavi* odredjeni jesu poslovaťi, i posluju sada ù vrime svétoga leta 1750. Stampane vu Zagrebu po Ivana Weica ostavlene vdovice.

10 JEMBRIH, str. 285.

11 Isto, str. 285-286. O toj temi Jembrih upućuje na sljedeća djela: Ema VESELY, *Povijest Jubileja od Sumerana do hrvatskih romara*, Zagreb 2000., str. 179-184, te Rupert BERGER, *Heiliges Jahr*, u: *Lexikon der Päpste und das Papstum*, ur. Bruno Steimer, Freiburg-Basel-Wien 2001., str. 447-448.

Slika 2:
Skenirana
naslovnica
"Pisama
duhovnih"
(primjerak iz
2011.)

5. Slovoipisna i jezična obilježja "Pisama duhovnih"

Spomenuto djelo riječima Alojza Jembriha "prava je riznica duhovnosti i duboke religioznosti".¹² Nažalost, sačuvana su samo dva njegova izvorna primjerka, od kojih se jedan čuva u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, a drugi u kapucinskoj knjižnici u Varaždinu. Međutim, godine 2011. ono je pretisnuto i preglašeno (transkribirano) u dva sveska, koji zapremaju 128 i 325 stranica, povodom 300. obljetnice dolaska kapucina u Karlobag, kao što je već istaknuto.

Ime njihova prireditelja ostaje otvorenim, no Jembrih drži da je to svakako bio jedan od karlobaških kapucina.¹³ "Pisme duhovne", nadalje, mješavina su slovoipisa kajkavske tiskane knjige, oslanjajući se na mađarsku grafiju, i slovoipisa kojim su tiskane knjige u Dalmaciji s osloncem na talijansku grafiju.¹⁴ U jeziku kojim su pisane dolazi pak do prožimanja štokavsko-ikavskih s kajkavskim i čakavskim jezičnim oblicima.¹⁵

12 Jembrih, str. 315.

13 Isto, str. 286-287.

14 Isto, str. 300-301.

15 Isto, str. 301-302.

"Pisme
duhovne"
(1750.) kao
boguugodno
pomagalo
misijskog
djelovanja
kapucina u Lici
i Krbavi

– 57 –

6. Sadržaj

Bogoljubnomu štalcu	3
Uhòd u svetu Mision	5
Hvale duhovne	15
Uhòd u parvu procesiju od pokore	26
Pobožne molitve	58
Uhod u drugu procesiju òd pokore	66
Pisma od rastajanja	90
Zadnja odluka čovika	97
Oficij sv. Ivana Nepomucenskoga	109
Tri poglaviti čini od kripostih	121

7. Pasijska potka "Pisama"

Pasijska obilježja izrazito su bitna za tumačenje dotičnoga molitvenika. Naime, zamjetan je osobit naglasak na Kristovu smrt iz ljubavi prema čovječanstvu, a isto tako zagovor djevice Marije upravljen Gospodinu za spasenje ljudskoga roda, gdje se pasionstvo (čutnja patnje) i kompasionstvo (čutnja suosjećanja) prožimaju, ukrštaju i nadograđuju poput potke i osnove kakva tkanja tvoreći čvrstu, neraskidivu teksturu koja počiva na dragovoljnoj samopožrtvovnosti i beskonačnoj, iskonskoj ljubavi. Primjera za tu tvrdnju ima mnoštvo, a nalazimo ih već na samom početku djela. Tako se na samom otvaranju kako teksta tako i obreda, naslovljenom *Uhòd ù svetu mision*, župnik (reg. *plovan* od tal. *piovano*) obraća litanijom Blaženoj Gospi, a puk mu odvrća: *Gospodine pomiluj. Isukarste pomiluj. Sveta Marija. Moli za nas. Sveta Bogorodica. Moli za nas. Sveta Divo Divic. Moli za nas.* itd.¹⁶

Zatim, prema opisu koji nam same "Pisme duhovne" podastiru, jedan misionar započinje svetu misu zazivanjem skrušenim srcem pomoć milostive Majke Božje Marije, a puk mu odgovara na sljedeći način:

20.
*Ah, za sinka tvóga mûke,
duši mojoj údili,
dà paklenske zbigne rûke,
kad se s tilom razdili:
Smiluj se varhu mene,
o Marija prosim tebe.*

21.
*Izprosi mi, dà priprávnì
k zadnjem harcu postupim.
sakramenti oružjani,
djavle sile porušim;
Smiluj se (...)*

22.
*Dà sve riči moje budu
ù Isusa imenu,
ù darhšćućim smartnom trûdu,
ù smetenom vrimenu;
Smiluj se (...)*

23.
*O Marija, ti svakoga
grišnika pomoćnice,
górke sùze sarca móga,
prími, sladka Divice;
Smiluj se (...)*¹⁷

Također je znakovita i *Molitva k Priblaženoj Divici Mariji*, čiji tekst donosim u sljedećim retcima.

*O Device prisladka, i Majko priljubezniva Odkupitelja móga! Evo ja nesrićni s tolikimi grihi naparćen, k tebe, kakono svih grišnikov zagovornice, ù plačnomu sárcu, i uzdihavanju žalostnomu utičem se. Ispovídam s otvorénim glásom prèd svím svítom, dà nisam dostojan materinske tvóje milosti, kakono oni, koji Sina tvóga jedinorodjenog, Gospodina, i spasitelja móga s odurnom zlobom mojom, tako strašno, i bezumno u(v)ridil jesam. Ali (budući tí májka od milosardja) ja nevolni grišnik, prèd tobom poniženo klječéći molim i prósím za prežuhkoću sarca i bólest; (...) dà ne odvrtiš òd mene Materinskoga pógleda tvóga, negò da me primeš pòd milostivnu obramu tvóju. (...) Ó majko sladka, ogljej se, molim te, nà sùze moje, akò rávno nevírnoga i nezahvalnoga sína, i mene ù naručaj tvój primi, u kójemu ùnaprida želím živiti i umríti – isprosi mi jedno čisto svih gríhov pokajanje; stalno ù dobríh činih napridkovanje; u svaršenu ù skradnoj urí mòjoj milošću, da ù materinskem tvojem naručaju, i sladkomu raspetoga móga Odkupitelja obgarljenju, òd umartelnoga života ovoga, srićno dojdem u živót víčni. Amen.*¹⁸

¹⁷ Isto, str. 18-19.

¹⁸ Isto, str. 67-69.

"Pisme duhovne" (1750.) kao boguugodno pomagalo misijskog djelovanja kapucina u Lici i Krbavi

¹⁶ Pisme duhovne, str. 9.

9. Presudnost emocija za uspješnost misija

Kad je riječ o emocijama, prvenstveno onima vjerskoga karaktera, koje su "Pisme duhovne" pobuđivale, zacijelo je među najsnažnijima bio strah kod grješnika pred posljednjim sudom. U stihovima sadržanima u *Pozvanju k tretomu stajalištu* (str. 80–82) i *Kratkom razgovoru / Ganutju grišnika* (str. 82–84) su naime prikazivani jezoviti prizori paklenih muka, stoga je to "pozvanje" zapravo opomena (lat. *memento mori*).¹⁹ Od zastrašivanja kaznom očekivao se učinak emocionalnog buđenja grješnika na pokoru. No to nije sve; izvjesne pjesme trebale su probuditi u srcu vjernikâ Božju ljubav, te ga nagnati da pregnu spoznati sama sebe. Opisana je također u *Pozvanju k četvrtomu stajalištu* (str. 83–87) bila i slika raja koji će dopasti čovjeka ako slijedi svetce.²⁰ Vrhunac misije bila bi svojevrsna katarza; završile bi osobnim testamentom, *Zadnjom odlukom čovjekovom*²¹ koju bi zajednički očitovao puk na misijama. Ondje u 15 točaka čovjek propitujući svoju savjest spoznaje svoju slabost i grješnost te se obećava promijeniti u korist moralna i krjeposna života.²²

U tom se smislu "Pisme duhovne" mogu promatrati kao emotivni scenariji tj. obrasci (eng. *emotion scripts*), obredno kajanje i pokora koju nazočni vjernici vrše da bi došli do odrješenja od grijeha emotivna je praksa, a oni sami pritom se povezuju u emocionalne zajednice. Štono *rijet* – bez emocija misije nemaju učinka.

Uvodim ovdje nekoliko ključnih pojmova rabljenih u povijesnome istraživanju emocija koje ću netom obrazložiti. Oslanjajući se na teoriju praksi (eng. *practice theory*) Pierrea Bourdieua, Monique Scheer iznjedrila je pojam "emotivne prakse" (eng. *emotive practices*). Spomenuta autorica tvrdi da praksa ne samo da stvara emocije, već i same emocije mogu biti smatrane praksama.²³ Proučavati emocije na ovaj način znači poimati kako stvarni izrazi emocija proizlaze iz

tjelesnih manifestacija, koje su uvjetovane društvenim kontekstom, a koji uvijek ima kulturnu i povijesnu posebnost.²⁴ Kad je riječ o emocionalnim zajednicama (eng. *emotional communities*), te je usko povezane cjeline Barbara Rosenwein definirala kao skupine ljudi, poput obitelji, cehova ili župljana, koji dijele iste norme glede izražavanja i vrednovanja (ili nevrednovanja) emocija.²⁵

10. Zaključak

"Pisme duhovne" nastale su u krilu hrvatske nabožne književnosti 18. stoljeća.²⁶ Treba stoga imati na umu da su u toj sredini religiozni osjećaji i vjerske vrjednote uživale prvorazredan značaj. Njihova je nakana bila pobuditi kod vjernikâ religiozni doživljaj i pomoći im da, napojeni riječima molitve i pjesme te propovijedanjem misionara, promijene svijet i očiste se od grijeha u pomirenju s Bogom. Prema tome, možemo zaključiti kako je temeljni cilj pučkih misija, bilo kapucinskih bilo isusovačkih, bio u sklopu svojih osmodnevnih misija pobuditi kod pastve emotivno stanje *ganutja grišnika* koji se obratio na put spasenja. Sve u svemu, misije su polučile uspjeh,²⁷ a k tome su "Pisme duhovne" uvelike pomogle duhovnoj obnovi toga kraja. Alojz Jembrih izrekao je sud kako je usto razmatrano djelo, koga bismo još mogli nazvati misijskim "*putnim tovarušem*", pravi biser iskrene vjere i osobne pobožnosti.²⁸

Dodao bih da su u skladu sa svojim poslanjem molitve i duhovne pjesme u njem sadržane bile namijenjene bogoljubnomu štalcu *ad maiorem Dei gloria*. Njihov dublji psihološki učinak i utjecaj na vjernike zacijelo će u neko bolje vrijeme postati relevantnim predmetom daljnjih istraživanja, ali za sada, u ovom skromnom prilogu, dopustite mi da podvučem crtu pod dosad izložene podatke.

"Pisme duhovne" (1750.) kao boguugodno pomagalo misijskog djelovanja kapucina u Lici i Krbavi

19 JEMBRIH, str. 296; Josip GRBAVAC, "Pisna od pakla" fra Lovre Šitovića u kontekstu vremena, u: *Isusovac Ardelio Della Bela (1655.–1737.)*, prir. Drago Šimundža, Split-Zagreb 1990., str. 288.

20 Isto, str. 297.

21 Jembrih ovdje upozorava kako je tekst te odluke preveden iz jedne knjige cistercita Ivana Bona, odnosno oca Giovannija Bone (1609.–1674).

22 Isto, str. 298.

23 Rose SPIJKERMAN i Olivier LUMINET, History of Emotions and Emotions in History: How this Emerging Field Can Feed the Psychology of Emotions?, Symposium Session 3 – 9.7.2015, ISRE2015, *Conference of the International Society for Research on Emotion, Geneva, July 8–10, 2015, Book of Abstracts*, Ženeva 2015., str. 188. Uz to, vidi Jan PLAMPER, *History of Emotions: An Introduction*, Oxford 2015., str. 136–137, 265–270.

24 Njeno recentno djelo je Monique SCHEER, Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion, *History and Theory*, 51/2, 2012., str. 193–220. Također preporučujem Monique SCHEER, Empfundener Glaube: Die kulturelle Praxis religiöser Emotionen im deutschen Methodismus des 19. Jahrhunderts, *Zeitschrift für Volkskunde*, 105, 2009., str. 185–213 i Pascal EITLER i Monique SCHEER, Emotionengeschichte als Körpergeschichte: Eine heuristische Perspektive auf religiöse Konversionen im 19. und 20. Jahrhundert, *Geschichte und Gesellschaft*, 35/2, 2009., str. 282–313.

25 Barbara H. ROSENWEIN, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca 2006., str. 2.

26 JEMBRIH, str. 314

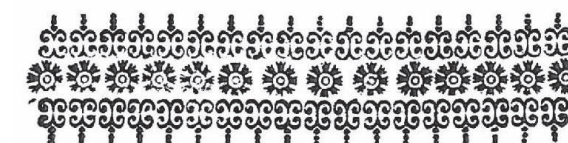
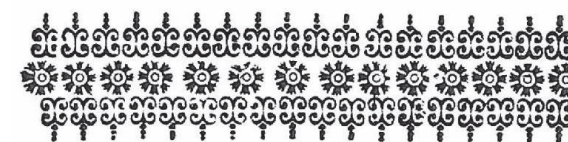
27 Isto, str. 314

28 Isto, str. 316 i KUKINA, "Karlobag prije 300 godina", http://novilist.hr/Vijesti/Regija/node_1586/Karlobag-prije-300-godina-bio-protiv-samostana?meta_refresh=true.

U sadržaju djela zamjetan je osobit naglasak na Kristovu smrt iz ljubavi prema čovječanstvu, a isto tako zagovor djevice Marije upravljen Bogu Ocu za spasenje ljudskoga roda, gdje se pasionstvo (čutnja patnje) i kompasionstvo (čutnja suosjećanja) prožimaju, ukrštaju i nadograđuju poput potke i osnove kakva tkanja tvoreći tako čvrstu, neraskidivu teksturu koja počiva na dragovoljnoj samopožrtvovnosti i beskonačnoj, iskonskoj ljubavi. S obzirom na povijesni, društveni i kulturni kontekst u kome su "Pisme duhovne" nastale i – još važnije – bile korištene, može ih se protumačiti kao emotivne scenarije tj. obrasce (eng. *emotion scripts*). Odnosno, obredno kajanje i pokora koju nazočni vjernici vrše da bi došli do odrješenja od grijeha iz očišta povijesti emocija i srodnih znanstvenih područja (u psihologiji, kulturnim studijima, antropologiji itd.), emotivna je praksa, a oni sami kao akteri, tj. sudionici pritom se povezuju u emocionalne zajednice.

Zahvale

Želio bih se od srca zahvaliti organizatorima, na čelu s gospodinom Čikešom, na pozivu za sudjelovanje na ovom, eto već 12. po redu, simpoziju Pasionke baštine koji okuplja ugledne akademike, humaniste, umjetnike, teologe i ine nadahnute stručnjake i pismoznance, perjanice hrvatske kulture, koji su svi redom osvjedočeni "pasionci", da se poslužim izrazom predsjednika udruge Pasionka baština, ranije spomenutog gospodina Čikeša. No isto tako kao što smatram da mi je ovime ukazana velika čast, a i pričinja mi neizmjerni užitak ponovo biti sudionikom jednog ovakvog simpozija, u isti mah je i velika odgovornost na meni da pronađem valjanu i znanstveno opravdanu temu za izlaganje. Pri njenom odabiru najviše mi je poteškoća zadavala oskudica svjedočanstava o pasionskoj djelatnosti u tim krajevima neobično burne i često traumatične povijesti. Stoga ovdje odajem veliko priznanje mom mentoru (jednom od dvojice) iz nedavno uspješno okončane doktorske epopeje, prof. emer. Miji Koradi zbog toga što mi je prvo skrenuo pažnju, a potom i pribavio književno djelo sjajno tematski pogodeno upravo za ovaj simpozij. Riječ je naime o djelu "Pisme duhovne" iz 1750. čiji je pre-tisak objavljen 2011. povodom 300. obljetnice dolaska kapucina u Karlobag. Držim, naime, da iz razloga što u tom misijskom priručniku, odnosno molitveniku, uz dakako Gospodina, Isus Krist i Djevice Marija zauzimaju ključna mjesta od samoga početka, on se u tom svjetlu svojim pasionskim karakterom pokazuje kao vrlo zahvalno vrelo za proučavanje, osobito iz očišta povijesti emocija.

Slika 3:
Skenirana
posljednja
ispunjena
stranica Pisama
duhovnih

Nadalje, želio bih također počastiti komplimentima i sve druge divne sudionike ovoga znanstvenoga skupa, neke od kojih sam dosad poznao samo preko njihovih radova (i reputacije), zbog srdačna druženja, međusobnog učenja i podrške, te iskričave razmjene mišljenja. Izlet u Teslin Smiljan obrubljen plodnim ličkim poljima i nadnaravna ljepota krševita Velebita, a navlastito posjet svetištu Majke Božje u Krasnom povrhu drevne, hladovite šume, gdje smo prisustvovali svetoj misi i izvođenju potresnih vjerskih pjesama, bili su savršena kruna naše zajedničke posvećenosti pasiji koju neću nikada zaboraviti. Moje oduševljenje ne staje s time, nego se okreće velikodušnom gostoprimstvu naših fantastičnih domaćina u pastoralnom centru Župe sv. Josipa u Ličkom Osiku pod vodstvom prečasnog Luke Blaževića, uz radosna navraćanja vječito odlično raspoložena monsinjora Mile Bogovića. Zahvaljujem im osobito na njihovom trudu i brizi da nam ništa ne uzmanjka (u vidu dvorane za skup, smještaja i obroka), a osim toga i na njihovoj okrijepi kako duhovnoj tako i tjelesnoj (osobito su mi se urezala u pamćenje dva janjca na ražnju i rodoljubna tamburaška glazba kojom smo ispraćeni kući iz Like). Oni su nam puni povjerenja otvorili svoju dušu, a na nama je da im se kroz svoje radove na odgovarajući način odužimo.

"Pisme
duhovne"
(1750.) kao
boguugodno
pomagalo
misijskog
djelovanja
kapucina u Lici
i Krbavi

11. Popis literature

11.1. Izvor

Pisme duhovne u vrmenu svetoga Misiona iliti poslanja apostolskoga (1750.), 2 sv., pogovor napisali Nikola Bašnec i Alojz Jembrih, tekst transkribirao i rječnik sastavio Alojz Jembrih, ilustracije Sergije Mihić, Zagreb 2011.

11.2. Citirana djela

- BAŠNEC, Nikola, Dolazak i misijska djelatnost kapucina u Lici i Krbavi nakon oslobođenja od Turaka 1689., u: *Pisme duhovne u vrmenu Misiona iliti poslanja apostolskoga, (1750.)*, 2 sv., pogovor napisali Nikola Bašnec i Alojz Jembrih, tekst transkribirao i rječnik sastavio Alojz Jembrih, ilustracije Sergije Mihić, Zagreb 2011., str. 161-278.
- BERGER, Rupert, Heiliges Jahr, u: *Lexikon der Päpste und das Papsttum*, ur. Bruno Steimer, Freiburg-Basel-Wien 2001., str. 447-448.
- BOGOVIĆ, Mile, Restauracija katoličke Crkve u Lici i Krbavi nakon oslobođenja od Turaka godine 1689., *Senjski zbornik*, god. 20, Senj 1993., str. 103-117.
- BOGOVIĆ, Mile, Riječ gospičko-senjskog biskupa, u: *Pisme duhovne u vrmenu svetoga Misiona iliti poslanja apostolskoga (1750.)*, 2 sv., pogovor napisali Nikola Bašnec i Alojz Jembrih, tekst transkribirao i rječnik sastavio Alojz Jembrih, ilustracije Sergije Mihić, Zagreb 2011., str. 153-159.
- D'ALATRI, Mariano, *Kapucini: Povijest jedne franjevačke obitelji*, preveo fra Nikola Stanislav Novak, Zagreb 2010.
- EITLER, Pascal i Monique SCHEER, Emotionengeschichte als Körpergeschichte: Eine heuristische Perspektive auf religiöse Konversionen im 19. und 20. Jahrhundert, *Geschichte und Gesellschaft*, 35/2, 2009., str. 282-313.
- GRBAVAC, Josip, "Pisna od pakla" fra Lovre Šitovića u kontekstu vremena, u: *Isusovac Ardelio Della Bela (1655.-1737.)*, prir. Drago Šimundža, Split-Zagreb 1990.
- JEMBRIH, Alojz, Pisme duhovne (1750.) u filološkome promišljanju, u: *Pisme duhovne u vrmenu svetoga Misiona iliti poslanja apostolskoga (1750.)*, 2 sv., pogovor napisali Nikola Bašnec i Alojz Jembrih, tekst transkribirao i rječnik sastavio Alojz Jembrih, ilustracije Sergije Mihić, Zagreb 2011., str. 279-324.
- LOPAŠIĆ, Radoslav, *Dva hrvatska junaka: Marko Mesić i Luka Ibrišimović*, Zagreb 1888., str. 1-102.
- PLAMPER, Jan, *History of Emotions: An Introduction*, Oxford 2015.
- ROSENWEIN, Barbara H., *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca 2006., str. 2.
- SCHEER, Monique, Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion, *History and Theory*, 51/2, 2012., str. 193-220.
- Empfundener Glaube: Die kulturelle Praxis religiöser Emotionen im deutschen Methodismus des 19. Jahrhunderts, *Zeitschrift für Volkskunde*, 105, 2009., str. 185-213.
- SPIJKERMAN, Rose i Olivier LUMINET, History of Emotions and Emotions in History: How this Emerging Field Can Feed the Psychology of Emotions?, Symposium Session 3 – 9.7.2015, ISRE2015, *Conference of the International Society for Research on Emotion, Geneva, July 8-10, 2015, Book of Abstracts*, Ženeva 2015., str. 188.
- ŠARČEVIĆ, Jure, Dolazak kapucina u Varaždin, *Radovi Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu*, br. 12-13, 2001., str. 115-121.

Šematizam Hrvatske kapucinske provincije Svetoga Leopolda Bogdana Mandića, ur. fra Ivo Brković, Zagreb 2000.

VESELY, Ema, *Povijest Jubileja od Sumerana do hrvatskih romara*, Zagreb 2000.

11.3. Mrežni izvori

Kraljevina Hrvatska u 17. i 18. stoljeću: <https://narod.hr/wp-content/uploads/2016/01/rijemski-karlovci-wikipedia.gif>

KUKINA, Mladen, Karlobag prije 300 godina: http://novolist.hr/Vijesti/Regija/node_1586/Karlobag-prije-300-godina-bio-protiv-samostana?meta_refresh=true

MESIĆ, Marko: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40280>

Sažetak

"Pisme duhovne" (1750.) kao boguugodno pomagalo misijskog djelovanja kapucina u Lici i Krbavi

Lika i Krbava potpadale su pod osmansku vlast od 1527. pa sve do 1689. godine. Nakon toga je u tim novooslobođenim krajevima, u kojima je preostalo malo katoličkog življa, trebalo uspostaviti crkveno ustrojstvo i provesti vjersku obnovu. U tu se svrhu kapucin, otac Marin Senjanin, sa svim potrebnim crkvenim i državnim ovlastima, uputio u Liku i Krbavu 1696. godine. On je uspio u čitavim naseljima, poput Perušića, Budaka, Bilaja, Ribnika, Novog i dr. učvrstiti katoličku vjeru. Usto je podigao dva gostinjska, u Perušiću i Ribniku (koji nisu bili dugog vijeka). Vodio je također gradnju samostana u Karlobagu (1710.-1712.) i njegove podružnice u Kaniži blizu Gospića (1716.), koja je imala prikladan smještaj za razvijanje apostolske djelatnosti kapucinâ na tom području.

Putem koji je iskrčio otac Marin nastavila su njegova subrača 40 godina kasnije. Naime, tijekom jubilarne 1750. godine, koju je papa Benedikt XIV. proglasio svetom diljem čitave Rimokatoličke crkve, kapucini su misionarili po Krbavi i Lici. Kako bi im u tome bio od pomoći, iste su godine izdali molitvenik naslovljen "Pisme duhovne". Temeljni je cilj njihovih osmodnevnih misija bio doprijeti do pastve i probuditi kod nje vjerski doživljaj, nagnati ljude na promjene, pokajanje radi grijeha, izmirenje s Gospodinom i obraćenje na put spasenja.

O misijskom djelovanju kapucina u Lici i Krbavi te o "Pismama duhovnim" pisali su ugledni teolozi i humanisti poput fra Nikole Bašneca, Alojza Jembriha, Hrvojke Mihanović-Salopek itd. Spomenuto djelo može se nazvati pravom "riznicom duhovnosti i duboke religioznosti". Sačuvana su samo dva njegova izvorna primjerka, a pretisnuto je i preglašeno (transkribirano) 2011. U ovom radu (izloženom jezgrovito na simpoziju Pasionske baštine u lipnju 2018.) autor u skromnom, sažetom opsegu razmatra njegov sadržaj, knji-

"Pisme duhovne" (1750.) kao boguugodno pomagalo misijskog djelovanja kapucina u Lici i Krbavi

ževni značaj, filološku vrijednost, a u konačnici i uspjeh koje su misije iz 1750. godine polučile među pukom, s osobitim osvrtom na njihovu imanentnu pasionsku dimenziju.

Ključne riječi: Lika, Krbava, vjerska obnova, kapucini, otac Marin Senjanin, misije, Pisme duhovne, pasija, emocionalna zajednica, emocionalni scenarij, emotivna praksa

Summary

"Pisme duhovne" ("Spiritual Poems") (1750.) as a Godpleasing Aid in the Capuchins' Missionary Work in Lika and Krbava

Lika and Krbava were under the Ottoman rule from 1527 up until 1689. Thereafter, in those newly-liberated regions, where there was little Catholic population left, the ecclesiastical organisation needed to be established together with the religious revival. For this purpose a Capuchin monk, Father Marin from Senj, with all the required Church and state authorisations, was sent to Lika and Krbava in 1696. He managed to consolidate the Catholic faith in some entire settlements, such as Perušić, Budak, Bilaja, Ribnik, Novi and others. He also built two hospices: in Perušić and Ribnik (although they did not last for long). In addition, he supervised the construction of a monastery in Karlobag (1710-1712) and its subsidiary in Kaniža near Gospić (1716), which had a convenient location for developing the Capuchins' apostolic activity in that area.

The trail Father Marin had blazed was followed by his confreres 40 years later. Namely, during the Jubilee year of 1750, which Pope Benedict XIV had proclaimed sacred throughout the Roman Catholic Church, the Capuchins conducted missionary work in the Krbava and Lika area. In order to be of help to them, that same year they had published a prayer book entitled "Pisme duhovne" (eng. "*Spiritual Poems*"). The fundamental goal of their eight-day missions was to reach the parishioners and arouse their religious experiences, to bring about change in people, make them repent for their sins, reconcile with the Lord, and convert to the way of salvation.

The missionary work of the Capuchin friars in Lika and Krbava as well as the "*Spiritual Poems*" was commented on by prominent theologians and humanists such as Friar Nikola Bašnec, Alojz Jembrih, Hrvojka Mihanović-Salopek etc. The mentioned literary work can be qualified as a true "treasure trove of spirituality and deep religiosity". Only two of its original copies have been preserved, and it was reprinted and transcribed in 2011. In this paper

(presented at the Passion Heritage Symposium in June 2018), the author in a modest, succinct account discusses its content, literary significance, philological value, and ultimately the success which the missions of 1750 had achieved among the populace, while paying special attention to the immanent dimension of Christ's Passion embedded in them.

Keywords: Lika, Krbava, religious revival, Capuchins, Father Marin from Senj, missions, Pisme duhovne / *Spiritual poems*, Passion, emotional community, emotion script, emotive practice

Blanka Matković¹ Ratni zločini počinjeni tijekom i nakon Ličko- primorske operacije od postrojbi Jugoslavenske armije i ustanova nove vlasti²

Nakon zauzimanja Dalmacije i Hercegovine po postrojbama Narodnooslobodilačke vojske (NOV) potkraj 1944. i početkom 1945., započele su pripreme za vojna djelovanja koja će postati poznatija kao "završne operacije za oslobođenje Jugoslavije". Krajem veljače 1945. Petru Drapšinu, zapovjedniku 8. korpusa, izdana je zapovijed da najdalje do sredine ožujka pokrene ofenzivu od bojišnice u Lici i brzo izbije na Soču, prije dolaska zapadnih Saveznika koji su napredovali iz Italije i tajno pregovarali s Nijemcima o primirju. Početkom ožujka ukida se 8. korpus NOVH, a njegove divizije (9., 19., 20. i 26.) ulaze

- 1 Autorica je polaznica završne godine doktorskog studija iz političkih znanosti i međunarodnih studija na Sveučilištu Warwick u Ujedinjenom Kraljevstvu na kojemu je prethodno završila poslijediplomski studij iz povijesti obranivši disertaciju pod naslovom *Masovni zločini i kršenja ljudskih prava počinjeni nad hrvatskim građanima od strane komunističkog režima krajem i neposredno nakon Drugog svjetskog rata (1944.–1945.)*. Disertacija je u nakladi Brown Walker Press-a objavljena u Sjedinjenim Američkim Državama u listopadu 2017.
- 2 Ovaj rad objavljen je kao izvorni znanstveni članak u Radovima Zavoda za hrvatsku povijest HAZU u Zadru br. 55 u prosincu 2013. Za potrebe ovog zbornika rad je proširen podacima iz knjižice *Sjećanje na Vaganac* Suzane Korbar koju je 2018. objavila Općina Plitvička Jezera.

u sastav novoosnovane 4. Jugoslavenske armije (JA). Njezinim zapovjednikom postaje upravo Petar Drapšin, a političkim komesarom Boško Šiljegović, dotadašnji komesar 8. korpusa. Armija je brojala 70 000 vojnika, a taj je broj do početka svibnja porastao na 110 000. U operativnom pogledu bili su joj podčinjeni 4.³, 8. i 11.⁴ korpus NOVH. Ličko-primorska operacija vodila se u zoni Kulen Vakuf – Plaški – Senj – Pag, i to na 80 km širine i oko 100 km dubine. Trajala je 27 dana i izvedena u dvije etape. Ante Biočić – Toni⁵ ističe da je Štabu 4. JA naređivao direktno Josip Broz Tito. Generalštab je obavještavao o svim odlukama i naredbama Štab 4. JA. Dana 5. travnja 1945. Tito je otišao u Moskvu gdje je ostao do sredine travnja, pa ga je zastupao general-lajtnant Aleksandar Ranković.⁶

Pripreme uoči početka Ličko-primorske operacije

Ofenziva 4. JA započela je već 20. ožujka i zahvatila bojište od rijeke Une do Jadranskog mora. Armiju su podržavale 1. i 2. zrakoplovna eskadrila. Glavni teret imale su podnijeti dalmatinske divizije NOVH – 9. divizija uz jadransku obalu i preko Kvarnera za Istru i Trst, a 19., 20. i 26. divizija u probou od Lapca i Udbine do Bihaća, koji je zauzet 28. ožujka. Na suprotnoj strani nalazile su se tri njemačko-hrvatske divizije – 392. (tzv. Plava), 373. (tzv. Tigar), 10. i 11. divizija V. ustaškog zbora, pod zapovjedništvom njemačkog 15. brdskog korpusa sa stožerom u Ostrošcu. Ukupne snage 15. korpusa brojale su oko 40 000 vojnika, a u drugoj polovici ožujka 1945. korpus je pojačan s jednom lovačkom divizijom koja je prebačena s bojišta na Dravi.

Snage 15. korpusa za obranu položaja koristile su dva područja

- 3 Štab 4. korpusa NOVH sačinjavali su: zapovjednik potpukovnik Miloš Šumonja, politički komesar pukovnik Veco Holjevac, načelnik Štaba potpukovnik Stanko Bjelajac. Mladenko COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941.–1945.*, Beograd, 1988., 325.
U Ličko-primorskoj operaciji sudjelovale su i 7. banijska te 8. kordunaška divizija.
- 4 Štab 11. korpusa NOVH sačinjavali su: zapovjednik general-major Mićun Šakić, politički komesar pukovnik Šime Balen, načelnik štaba pukovnik Mile Uzelać. Pod zapovjedništvom korpusa nalazile su se 13. primorsko-goranska, 35. lička i 43. istarska divizija, 1. tenkovska, Artiljerijska, Inženjerijska i Dopunska brigada i Kvarnerski odred mornaričke pješadije. M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941.–1945.*, 325.
Milan Šakić Mićun rodio se 24. siječnja 1915. u Udbini, a umro 1. kolovoza 1971. u Beogradu. Dužnost zapovjednika 11. korpusa preuzeo je u svibnju 1944. Savo SARAC, Uspomeni Milana Šakića Mićuna, *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, Karlovac, 1979., 411–413.
- 5 Pukovnik, zamjenik načelnika Štaba i načelnik operativnog odjeljenja 4. JA.
- 6 Ante Toni BIOČIĆ, Rad Štaba 4. armije na pripremanju i izvođenju ofanzive, Zbornik *Za pobjedu i slobodu, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Učesnici govore*, Beograd, 1986., 357.

Ratni zločini
počinjeni
tijekom i
nakon Ličko-
primorske
operacije
od postrojbi
Jugoslavenske
armije i
ustanova nove
vlasti

odvojena planinom Plješivicom. Desna granica zone djelovanja protezala se smjerom Bihać – Ogulin – Kočevje – Postojna – Gorica, a lijeva obalom Jadranskog mora, uključujući otoke.

Štab 4. JA, koji se nalazio u Gračacu,⁷ odlučio je maksimalno aktivirati postrojbe u pozadini njemačko-hrvatskih postrojbi s ciljem da se one vežu za svoja uporišta te se na taj način spriječi njihov manevr. U nastavku operacije predviđeno je s pet divizija razbiti bojišnicu u Lici i uz pomoć postrojbi u pozadini onemogućiti povlačenje njemačko-hrvatskih snaga s ciljem njihova opkoljavanja i uništavanja te nakon toga nadirati prema Istri i Slovenskom primorju s težištem djelovanja na smjeru Gospić – Otočac – Senj – Trst.⁸ U prvoj fazi operacije trebalo je u suradnji s postrojbama 4. korpusa NOVH, koji je iz pozadine sa sjevera napadao prema Prijeboju i Bihaću, zauzeti dolinu Une do Bihaća te Krbavsko polje i Koreničku kotlinu i na sjevernim padinama Plješivice spojiti se s postrojbama 4. korpusa, čime bi njemačko-hrvatske snage u Lici ostale odvojene od onih u Bihaću. Za izvršenje prve faze Štab 4. JA angažirao je 19., 20. i 26. diviziju, 1. tenkovsku i Artiljerijsku brigadu, s namjerom da se glavni udar 26. i 20. divizije glavninom artiljerije i oklopnih postrojbi usmjeri na smjer Gornji Lapac – Nebljusi, a pomoćni udar s postrojbama 19. divizije te dijelom artiljerije i tenkova lijevim krilom na smjer Udbina – Korenica. Za osiguranje desnog boka trebalo je na desnu obalu Une uputiti 8. brigadu 20. divizije koja bi nadirala prema Ripču, a za osiguranje prema Gospiću predviđene su 13. divizija s bojišta i 35. divizija 11. korpusa NOVH iz pozadine.

- ⁷ Armijski centar veze nalazio se u Brvnu, pomoćni armijski centri veze u Dobrom Selu, Klapavici, Miteliću, a glavni centar veze 11. korpusa NOVH u Lovincu. Armijski centar veze u Gračacu održavao je vezu sa Generalštabom, Glavnim štabom Hrvatske, sa štabom 2., 4., 5., 7. i 9. korpusa NOVH, Komandom zrakoplovstva, zrakoplovnom bazom na Visu i bazom u Zemunu, Bazom JA u Bariju, Štabom Jugoslavenske mornarice, štabovima 19., 20. i 26. divizije, tenkovskom i artiljerijskom brigadom i obavještajnom grupom 4. JA. A.T.BIOČIĆ, Rad Štaba 4. armije na pripremanju i izvođenju ofanzive, Zbornik *Za pobjedu i slobodu, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Učesnici govore*, 355–356. Nakon pada Gospića, Štab armije već se 5. travnja 1945. preselio u taj grad. Dragutin GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, Zagreb, 1964., 203.
- ⁸ Gojko MILJANIĆ, Mladenko COLIĆ, Vojislav SUBOTIĆ, Predrag PAVLOVIĆ, Obrad BJELICA, Mirko MEDIĆ, *Vojna istorija, Udžbenik za vojne akademije*, Beograd, 1980., 481.

POSTROJBA	ZAPOVJEDNICI
1. 4. ARMIJA ⁹	Petar Drapšin, zapovjednik Boško Šiljegović, politički komesar Pavle Jakšić, načelnik štaba
a) 9. DALMATINSKA DIVIZIJA ¹⁰	Ljubo Truta, zapovjednik
2. brigada ¹¹	Bruno Vuletić, zapovjednik (u travnju 1945. dužnost preuzima Ivan Gaće) Branko Milinković, politički komesar Andrija Mijanić, zamjenik zapovjednika Nikola Sinobad, zamjenik političkog komesara (u travnju dužnost preuzima Stevo Bjedov) Branko Mirković, načelnik štaba brigade Ilija Orelj, intendat brigade
3. brigada ¹²	Mate Stančić, zapovjednik Branko Perić, politički komesar
4. brigada ¹³	Ivan Gaće, zapovjednik Paško Mijan, politički komesar Berislav Badurina, zamjenik političkog komesara
b) 19. DALMATINSKA DIVIZIJA ¹⁴	Stanko Parmač, zapovjednik divizije Petar Babić, politički komesar Ante Gvardiol, zapovjednik 5. brigade Vlado Maričić, politički komesar 5. brigade Rade Repac, zapovjednik 6. brigade Kazimir Nekić, politički komesar 6. brigade Dušan Batinica, zapovjednik 14. brigade Živojin Bulat Žiki, politički komesar 14. brigade
c) 20. DALMATINSKA DIVIZIJA	Bogdan Pecotić, zapovjednik divizije Mate Bilobrk, politički komesar
8. brigada ¹⁵	Ivo Purišić, zapovjednik Dragutin Crnogorac, politički komesar Joso Vukman, zamjenik zapovjednika Mile Bosna, operativni oficir

Tablica 1:
Pregled
zapovjednog
kadra postrojbi
koje su
sudjelovale u
Ličko-primorskoj
operaciji

*Ratni zločini
počinjeni
tijekom i
nakon Ličko-
primorske
operacije
od postrojbi
Jugoslavenske
armije i
ustanova nove
vlasti*

- ⁹ NOV i POJ reorganizirani su 1. siječnja 1945. naredbom Josipa Broza Tita te preimenovani u Jugoslavensku armiju sastavljenu od 1., 2. i 3. JA. 1. ožujka 1945. formirana je i 4. JA, a istovremeno je Vrhovni štab NOV i POJ preimenovan u Generalštab. G. MILJANIĆ, M. COLIĆ, V. SUBOTIĆ, P. PAVLOVIĆ, O. BJELICA, M. MEDIĆ, *Vojna istorija, Udžbenik za vojne akademije*, 477.
- ¹⁰ Divizija je sudjelovala u Ličko-primorskoj operaciji, no kretala se uz jadransku obalu i na otocima.
- ¹¹ *Druga dalmatinska proleterska brigada*, 1982, 473–475.
- ¹² Mate ŠALOV, *Treća dalmatinska brigada*, Split, 1988., 439.
- ¹³ Mate ŠALOV, *Četvrta dalmatinska (splitska) brigada*, Split, 1980. 397–454.
- ¹⁴ D. GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 237–238.
- ¹⁵ Boris FULGOSI, Borbeni put brigade 1943–1945, *Osmi dalmatinski udarni brigada (šibenska)*, urednik Dragutin Grgurević, Šibenik, 1981., 154. Napomena: na stranicama 299–307 iste knjige nalazi se potpuni pregled zapovjednog kadra 8. brigade, no bez navedenih vremenskih razdoblja obnašanja dužnosti pojedinih osoba.

9. brigada ¹⁶	Vlado Pezelj, zapovjednik Vicko Grgin, politički komesar
10. brigada ¹⁷	Vitomir Sesartić, zapovjednik brigade Filip Vučković, zamjenik zapovjednika Jozo Topić, zamjenik političkog komesara
d) 26. DALMATINSKA DIVIZIJA	Božo Božović, zapovjednik Dušan Korać, politički komesar
1. brigada ¹⁸	Vaso Đapić, zapovjednik Augustin Jukić, politički komesar Stevo Vagić, zamjenik zapovjednika Mujo Ibrahimpašić, zamjenik političkog komesara Stevo Pećanac, načelnik štaba brigade Luka Opačić, intendant brigade Milka Rokov, referent saniteta Blaženka Katić Sinjkinja, omladinski rukovoditelj
1. bataljun 1. brigade	Đuro Kotoraš, zapovjednik 1. bataljuna Josip Stipetić Bočenko, politički komesar 1. bataljuna Ilija Zarić, zamjenik političkog komesara 1. bataljuna
2. bataljun 1. brigade	Milorad Drašković, zapovjednik 2. bataljuna Đino Rešad, politički komesar 2. bataljuna Nikola Jović, zamjenik zapovjednika 2. bataljuna Frane Kačunić Pobjeda, zamjenik političkog komesara 2. bataljuna
3. bataljun 1. brigade	Jozo Jurišić, zapovjednik 3. bataljuna Željko Livić, politički komesar 3. bataljuna Mile Antonja, zamjenik političkog komesara 3. bataljuna
4. bataljun 1. brigade	Nikola Stričević Šolić, zapovjednik 4. bataljuna Tomislav Sulić, politički komesar 4. bataljuna Andrija Udović, zamjenik političkog komesara 4. bataljuna
11. brigada ¹⁹	Ivan Guvo, zapovjednik Grga Markić, politički komesar Dominko Antunović, zamjenik zapovjednika Zorko Miličić, zamjenik političkog komesara Vilko Fiuman, načelnik štaba

- 16 Eugen ĐENKO KRSTIĆ, *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, Trogir, 1985., 236.
- 17 Luka KNEZOVIĆ, Ivo ĆURIN, *Deseta dalmatinska udarna brigada*, Split, 1977., 251.
- 18 Mirko NOVOVIĆ, Ante KRONJA ČENČO, Bogdan STUPAR, Vaso ĐAPIĆ, *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, Beograd, 1986., 435–443.
- 19 Milan RAKO, Slavko DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, Split, 1987., 613–614.

12. brigada	Đorđe Nikitović, zapovjednik Kazimir Vidan, politički komesar
3. prekomorska brigada:	Bogdan Viskiće, zapovjednik Stane Bobnar, politički komesar
e) 7. BANIJSKA DIVIZIJA	
7. banijska brigada ²⁰	Zapovjednik Đuro Pjevac komesar Janko Mraković načelnik Štaba Radovan Božić adutant Ljuban Ćordaš zamjenik komesara Nedo Radenović obavještajni oficir Jovo Hrkić referent saniteta Ljubomir Božović intendant Mirko Bjelanović Jurišna četa: komandir Stevan Arbutina, komesar Dušan Pešut Prateća četa: komandir Stojša Milinković, komesar Branko Šesto Inženjerijska četa: komandir Stojan Mataruga, komesar Đuro Hodalj Četa za vezu: komandir Mladen Čule, komesar Brankica Borojević Intendantura brigade: komandir Simo Erak, komesar Miloš Božić
1. bataljun 7. brigade	komandant Dragan Muidža zamjenik Dragan Preradović komesar Dušan Trbojević zamjenik komesara Pero Medić
2. bataljun 7. brigade	komandant Dušan Trkulja zamjenik Milan Janjanin komesar Ljuban Brkić zamjenik komesara Pero Todorović
3. bataljun 7. brigade	komandant Nikola Crnojević (ranjen u borbama kod Bihaća) zamjenik Ivan Prglej komesar Miloš Kon (poginuo u borbama za Bihać) zamjenik komesara Miloš Peškirić (poginuo u borbama za Bihać)
4. bataljun 7. brigade	komandant Ostoja Begović zamjenik Dragan Mrazovac komesar Stanko Lončarević zamjenik komesara Damjan Stapar

- 20 Ljuban ĐURIĆ, *Sedma banijska brigada "Vasilj Gaćeša"*, Beograd, 1981., 353–354.

*Ratni zločini
počinjeni
tijekom i
nakon Ličko–
primorske
operacije
od postrojbi
Jugoslavenske
armije i
ustanova nove
vlasti*

f) 35. DIVIZIJA ²¹	Nikola Grubor, zapovjednik divizije
2. brigada ²²	Dušan Čubrilo Duja, zapovjednik Gojko Uzelac, politički komesar Nikola Ivošević Lazić, zamjenik političkog komesara Radova Zec, načelnik štaba (do ranjavanja 10. ožujka 1945. kada tu dužnost preuzima Dušan Ivošević Crni) Dmitar Rajšić, operativni oficir (do 18. ožujka 1945.) Anton Kezele, obavještajni oficir Dušan Čujić, informativni oficir Ivan Ožbolt, šef propagandnog odsjeka Milan Dokmanović, omladinski rukovoditelj Mile Orlić, intendant
g) 13. DIVIZIJA (nakon preformiranja postrojbi 31. ožujka 1945.) ²³	potpukovnik Nikola Grubor, zapovjednik Đuro Matić, politički komesar Bude Bosnić, zamjenik političkog komesara Mile Počuča, načelnik štaba (od 2.5.1945. Bogdan Mamula) Petar Rašeta, operativni oficir
1. brigada	Gojko Uzelac, politički komesar
2. brigada	Nikola Ivošević Lazić, politički komesar
3. brigada	Dušan Duja Čubrilo, zamjenik zapovjednika

Postrojbe 4. JA izvršile su pokret s koncentracijskih prostora na predviđene smjerove i do 20. ožujka zauzele polazne položaje za napad. U jutarnjim satima 20. ožujka 1945. započele su vojne operacije 4. JA koja je probila bojišnicu između rijeke Une i Gospića. Poslije zauzimanja Krbavskog polja 6. brigada 19. divizije produžila je prema grebenu Plješivice i kod Velikog Kamenska (kota 1025), zajedno s dva bataljuna 10. brigade 20. divizije, sprječavala povlačenje njemačko-hrvatskih postrojbi.

Prva faza Ličko-primorske operacije i zauzimanje Bihaća

Prva faza Ličko-primorske operacije (20.-28. ožujka 1945.) obuhvaća vojne operacije za proboj bojišnice od Une do Mekinjara, razbijanje i uništenje istočne grupe 15. korpusa (373. legionarska divizija i

10. divizija V. ustaškog zbora) i ovladavanje dolinom Une do Bihaća, Krbavskim poljem i Koreničkom kotlinom, a završava padom Bihaća, u kojega je 28. ožujka 1945. u 5 sati ušla 1. dalmatinska brigada 26. divizije. Na glavnom smjeru udara, uz podršku 2. i 4. divizionu Artiljerijske brigade i 1. i 3. tenkovskog bataljuna, 26. divizija probila je njemačko-hrvatsku obranu na potezu Boričevac – Gornji Lapac i prodrla u Lapačko polje, zauzela Donji Lapac i Nebljuse²⁴ te izbila pred Drenovaču. 8. brigada 20. divizije prodrla je preko Martin-Broda i Vrtoča u Dobravsko. Preostale postrojbe 20. divizije probile su obranu u području Kuka i izbile na Plješivicu kod Malog Kamenskog.

Na pomoćnom smjeru, uz podršku 1. i 3. divizionu Artiljerijske brigade i 2. i 4. tenkovskog bataljuna, 19. divizija je probila bojišnicu na predjelu Udbina – Mekinjar, zauzela Krbavsko polje i Korenicu²⁵

- 24 Kod Nebljusa su Nijemci uspostavili nove položaje nakon povlačenja iz Donjeg Lapca prema Bihaću ("Borbena grupa Knackfuss"), no uskoro su ih morali napustiti. Glavni Stražmeštar Ortner opisuje te trenutke ovim riječima: "Pješice, sa stotinama drugih vojnika, kretali smo se preko polja put Nebljusa. Po cesti su nas pratila oklopna vozila i protuzrakoplovni topovi. U Nebljusima prvi prihvatni položaj. Samo s onim što smo imali na sebi ukopali smo se i ustrajali, sve dok neprijatelj nije bio na puškometu. Vatrom iz pušaka i strojica nije se moglo suprotstaviti oklopnim vozilima i protuzrakoplovnim topovima što su se približavali. Polako i boreći se povlačili smo se iz Nebljusa." Vodnik Rothe svjedoči: "Južna fronta obrane bila je probijena! U najvećoj žurbi, bez vodstva, u panici strujale su natrag naše poražene bojne, kojima su sučelice bile divizije. Sve je imalo samo jedan cilj: doći na sjever preko velikog mosta na Uni u Bihać, prije negoli ga lovački bombarderi razore." Franz SCHRAML, *Hrvatsko ratište*, Zapešić, 1993., 190.
- 25 Dana 22. ožujka 1945. postrojbe 19. divizije spojile su se kod Korenice s postrojbama 35. divizije koje se kretala smjerom Poljanak – Plitvička jezera – Trnovac – Krbavica, nakon čega se 35. divizija okrenula i preuzela dio bojišnice prema Babinom Potoku, Vrhovinama i Ramljanima. Prije nastavka operacije početkom travnja 1945. Štab 4. JA izvršio je reorganizaciju 11. korpusa. S obzirom da su 13. i 35. divizija bile brojčano male, 3. travnja 1945. odlučeno je da se spoje u jednu diviziju pod nazivom "13. divizija". 1. brigada 35. divizije izdvojena je kao "Prva lička samostalna posadna brigada". Nakon 7. travnja ona je povučena s bojišta i upućena u ličke planine sa zadatkom čišćenja terena od zaostalih skupina njemačkih i hrvatskih vojnika. U travnju i svibnju 1945. ta je brigada likvidirala 66 i zarobila 270 vojnika. Petar KLEUT, *Borba u Lici 1943.-1945., Lika u prošlosti i sadašnjosti*, Karlovac, 1973., 362. Bogdan Mamula ističe da je 1. lička samostalna brigada, popunjena pretežno Ličanima, ostala u Gospiću sa postrojbama KNOJ-a. B. MAMULA, *Treća primorsko-goranska udarna brigada odnosno Druga brigada 35. divizije*, 207. Radošević navodi da je "prva brigada 35. divizije, nešto ojačana, produžila da postoji kao Prva lička samostalna posadna brigada radi izvršavanja posebnih zadataka na teritoriju Like poslije njenog oslobođenja, dok je ljudstvo ostalih jedinica 35. divizije uključeno u 13. diviziju." T. RADOŠEVIĆ, Posljednje borbe na području udbinskog i koreničkog kotara, *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, 911. Na web stranici www.vojjska.net o ovoj se postrojbici navodi sljedeće: "Prva brigada nije rasformirana već je kao 1. lička samostalna posadna brigada sa 530 boraca iz Ljubova 6. travnja

Ratni zločini
počinjeni
tijekom i
nakon Ličko-
primorske
operacije
od postrojbi
Jugoslavenske
armije i
ustanova nove
vlasti

21 Divizija je rasformirana potkraj ožujka 1945.

22 Bogdan MAMULA, *Treća primorsko-goranska udarna brigada odnosno Druga brigada 35. divizije*, Beograd, 1990., 227-233.

23 B. MAMULA, *Treća primorsko-goranska udarna brigada odnosno Druga brigada 35. divizije*, 207. Todor RADOŠEVIĆ, Posljednje borbe na području udbinskog i koreničkog kotara, *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, Karlovac, 1979, 911.

te 21. ožujka kod Vrela uspostavila vezu s 8. divizijom 4. korpusa. Na desnom krilu 19. divizije, 5. udarna brigada krenula je 20. ožujka u napad i zauzela Babinu Glavu, Ivanov vrh te Udbinu.²⁶ 6. brigada prešla je 20. ožujka preko Krbavskog polja i izbila na liniju Pećine – Debelo Brdo, a bataljuni 14. brigade stigli su u selo Bunić. Istog dana divizija je ubila 273, a zarobila 55 vojnika.²⁷

Istovremeno je 13. divizija NOVH izbila na liniju Ljubovo – Vrebac i osiguravala lijevi bok glavnih snaga armije iz smjera Gospića i Perušića. Izvršeni zadaci stvorili su uvjete za napad na Bihać. Bihaćka operacija nije bila predviđena planom Ličko-primorske operacije, no izvršena je zbog opasnosti nagomilavanja njemačkih snaga u Bihaću i ugrožavanja boka 4. JA.

U borbama za zauzimanje Bihaća 4. JA angažirala je 26. diviziju pojačanu s dva tenkovska bataljuna (1. i 3.) s dijelom Artiljerijske brigade te 7. i 8. diviziju 4. korpusa NOVH. Napad je započeo 22. ožujka i trajao do 28. ožujka. U borbama su potpuno razbijene 373. legionarska i 10. divizija V. ustaškog zbora.²⁸ Njemačko-hrvatski gubici u borbama za Bihać iznosili su 1062 poginula²⁹, 900 ranjenih³⁰ i 750

prebačena u Gospić, radi pretresa grada, okolnih šuma i sela radi čišćenja od zaoštalih neprijatelja. Brigada je mobilizacijom popunjena na 900 ljudi i raspoređena sa štabom u Senju, 1. bataljun na Vratniku, 2. u Gospiću, a 3. u Otočcu do kraja rata.”

- 26 Udbinu je zauzeo 2. bataljun 5. brigade 19. divizije. Petar BABIĆ, Dalmatinska 19. divizija u završnim operacijama, *Zbornik Za pobjedu i slobodu, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Učesnici govore*, Beograd, 1986., 395. Njemačka vojska povukla se prema Plješivici. Satnik Westphal svjedoči da je paljba oklopnjaka s boka nanijela ”teške gubitke, jer smo, prije negoli smo stigli u zaklon prvih pribjezja planine Plješivice, morali prijeći preko jednog potpuno brisanog polja. Teško ranjeni i mrtvi, kao i mnogo opreme, ostali su na njemu. Kad su se ostaci bojne skupili, našlo se ipak oko 150 – 200 ljudi, koji su preko planine krenuli natrag put Bihaća.” F. SCHRAML, *Hrvatsko ratište*, 191. Prema izjavi Ante Živkovića, pripadnika Hrvatskih oružanih snaga koji je po zarobljavanju postao pripadnikom 18. brigade 40. divizije, u Udbini se nakon završetka Drugog svjetskog rata nalazio zarobljenički logor u kojem su se nalazili njemački vojnici. Branimir KOVAČEVIĆ, *Suza za Bleiburg*, Zagreb, 2003., 179–185.
- 27 P. BABIĆ, Dalmatinska 19. divizija u završnim operacijama, *Zbornik Za pobjedu i slobodu, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Učesnici govore*, 396.
- 28 Zapovjednik 10. divizije V. ustaškog zbora bio je general Ivan Tomašević. Damir JUG, *Oružane snage NDH, Sveukupni ustroj*, Zagreb, 2004., 241. U svibnju 1945. Tomašević se povukao u Austriju, ali je uskoro izručen. Vojno vijeće Vrhovnog suda u Beogradu osudilo ga je 19. rujna 1945. na smrt.
- 29 Dio stradalih ranjeni su prilikom povlačenja te su se utopili pokušavajući preplivati Unu, a pojedinci su preminuli uslijed srčanog udara. F. SCHRAML, *Hrvatsko ratište*, 192.
- 30 Martin Witig svjedoči: ”Svi raspoloživi liječnici naporno su već dva dana i noći radili u sabirnici bolesnika u Bihaću. Kreveta već dugo nije bilo dovoljno...Prostori

zarobljenih.³¹ U zauzimanju Bihaća sudjelovao je i jedan odred 19. divizije NOVH, koji je, prodirući u grad sa zapadne strane, ubio 145, a zarobio 81 vojnika.³² Dana 24. i 25. ožujka, 14. udarna brigada 19. divizije razbila je i odbacila prema Slunju 2500 pripadnika Hrvatskih oružanih snaga (HOS) te tom prilikom ubila 106 i zarobila veći broj vojnika.³³

Za vrijeme borbi u istočnoj Lici i kod Bihaća, 43. divizija NOVH napadala je na komunikacijama Senj – Ogulin – Generalski Stol i Senj – Sušak. Dio njemačko-hrvatskih postrojbi krenuo je u pomoć postrojbama u Bihaću. Kolonu koja je nastupala od Perušića i Ličkog Osika dočekala je 13. divizija NOVH pojačana s 5. dalmatinskom brigadom na liniji Kuzmanovača – Čardak – Ljubovo i odbacila je natrag, dok su postrojbe 35. divizije NOVH odbile kolonu koja se pokušala od Ramljana probiti prema Korenici. Pred njemačko-hrvatske postrojbe koje su pokušale intervenirati kod Karlovca, upućene su 3. i 1. brigada 8. divizije, kao i 14. brigada 19. divizije, pojačana 2. tenkovskim bataljunom i artiljerijskim divizionom. Nakon zauzimanja Bihaća, postrojbe 4. JA nastavile su s pregrupiranjem, a 4. korpus preuzeo je liniju obrane prema Bosanskoj Krupi i borbu protiv njemačke 104. lovačke divizije, koja se povlačila prema Karlovcu.

Njemačko-hrvatski gubici u prvoj fazi Ličko-primorske operacije

pružaju strašnu sliku, a još je strašnije bilo slušati jauke i krikove. Jedan liječnik u krvavoj kuti – čistih već odavno nije bilo – od vremena do vremena stoji na vanjskom zidu sabirališta kako bi pluća opet napunio svježim zrakom i zapalivši cigaretu smirio živce. Oni su ovdje radili kao mesari u klaonici. Bilo je naprosto nemoguće pri operaciji poduzeti sve one liječničke i medicinske, kao i higijenske mjere, koje su nekoć naučene u kojoj njemačkoj sveučilišnoj klinici....Moralo je sve teći brzo, takorekuć kao na pomičnoj traci. Dva župnika obavljala su u tim prostorima svoju tešku službu, no ni oni nisu mogli biti kod svakog umirućeg. Mnogi su umirali a da to nitko nije ni zamjećivao, da nisu mogli uputiti posljednju riječ, posljednji pozdrav svojim najmilijima. A onda su ostali ležati, među ranjenicima, dok se nije našlo vremena da ih odnesu. Nije bilo mogućnosti da se mrtvi pokopaju, jer je neprijateljska paljba prštala na sve strane. Moralo ih se položiti van, duž zidova, i prekriti šatorskim platnom....Svakog borca u Bihaću, koji je uspio vidjeti taj jad i tu bijedu ranjenika i mrtvih, obuzimala je odvratnost pred takvim užasnim razmjerima rata.” F. SCHRAML, *Hrvatsko ratište*, 193.

- 31 G. MILJANIĆ, M. COLIĆ, V. SUBOTIĆ, P. PAVLOVIĆ, O. BJELICA, M. MEDIĆ, *Vojna istorija, Udžbenik za vojne akademije*, 482. U pomoć hrvatskim i njemačkim postrojbama u Bihaću stigla je 104. lovačka divizija. Divizija je izdala zapovijed za trenutno napuštanje Bihaća i povlačenje u dolinu Une, prema Ostrošcu gdje je ostala do 19.4. kada se povlači prema Bosanskoj Krupi. F. SCHRAML, *Hrvatsko ratište*, 194–195.
- 32 P. BABIĆ, Dalmatinska 19. divizija u završnim operacijama, *Zbornik Za pobjedu i slobodu, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Učesnici govore*, 397.
- 33 Isto, 397.

iznosili su 5 616 poginulih, 6 949 ranjenih i 2 905 zarobljenih.³⁴

Druga faza Ličko-primorske operacije i zauzimanje Gospića, Otočca i Senja

Druga faza izvedena je preko Gospića, Otočca i Senja, a trajala je od 29. ožujka do 15. travnja 1945. Nakon zauzimanja Bihaća, 4. JA usmjerila je djelovanje u smjeru Rijeke. Nova linija bojišnice protezala se od Plitvičkih jezera do Jadranskog mora preko Vrhovine, Gospića i Karlobaga. Imajući u vidu jačinu i raspored njemačko-hrvatskih postrojbi te karakter terena, štab 4. JA odlučio je nakon izvršene koncentracije snaga odmah nastaviti s ofenzivom usmjeravajući glavni udar u smjeru Gospića, a nakon njegovog pada, nastaviti prema Otočcu i izbiti na komunikaciju Senj – Brinje – Ogulin. Pred postrojbama 4. JA nalazile su se 392. legionarska divizija i 11. divizija V. ustaškog zbora. U pokretu je iz Istre bila glavina njemačke 237. divizije, koja je početkom travnja izbila na liniju Kraljevica – Lokve. Štab njemačkog 15. korpusa naredio je da se položaji kod Perušića, Ličkog Osika, Gospića, Karlobaga i drugdje fortifikacijski što više ojačaju bodljikavom žicom i minskim poljima, a to se posebno odnosilo na Lički Osik, Gospić, Vratnik i Senj. Sa svoja dva puka – 846. i 847. pješadijskim te uz pomoć 392. artiljerijskog puka, zapovjednik 392. legionarske divizije držao je položaje kod Ramljana, Otočca, Perušića i Ličkog Osika, dok je Gospić držala 11. divizija.³⁵ Njemačko-hrvatske postrojbe brojile su ukupno 20 000 vojnika. Glavnina 4. JA – 9., 13., 19., 20. i 26. divizija, izvršila je između 29. ožujka i 3. travnja pregrupiranje i zauzela položaje za napad kod Gospića, Ličkog Osika i Perušića.

S ciljem razbijanja njemačko-hrvatskih postrojbi na bojišnici između Plitvičkih jezera i Jadranskog mora jedinicama su postavljeni sljedeći zadaci:

- 19. diviziji da s područja Turjanski – Kuzmanovača poduzme napad smjerom Čanak – Ramljane – Lešće, ovlada linijom Venac

34 M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941.–1945.*, 328. Bi- očić navodi drugačije brojke: 4 341 poginuli, 5 563 ranjenih i 2 061 zarobljenih. A.T. BIOČIĆ, Rad Štaba 4. armije na pripremanju i izvođenju ofanzive, Zbornik *Za pobjedu i slobodu, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Učesnici govo- re*, 355.

35 Zapovjednik 11. divizije V. ustaškog zbora bio je general Josip Aleksić. D. JUG, *Oružane snage NDH, Sveukupni ustroj*, 241. Opširnije o rasporedu snaga, bor- bama i povlačenju 11. divizije iz Gospića pisao je Josip Aleksić, posljednji zapo- vjednik obrane Gospića, u tekstu "Časno smo obranili hrvatski narod i domovinu" objavljenom u Vili Velebita br. 52, 20. prosinca 1996. na stranicama 14 i 15.

- Turčin vrh – Čardak, željeznička postaja Lešće – Ogoreli Grič i presiječe odstupnicu iz područja Perušića na sjever;
- pojačanoj 13. diviziji da s područja M. Čardak – Široka Kula poduzme napad smjerom Lipova Glavica – Perušić – Malo Polje i presiječe smjerove koji od Gospića vode u Gacko polje te zauz- me Perušić;
- pojačanoj 26. diviziji da napada s područja Čukovac – Bilaj, smjerom Ostrovica – Brezovo Polje radi opkoljavanja njemačko- hrvatskih snaga na području Lički Osik – Gospić te da obuhvati Gospić sa sjevera;
- pojačanoj 20. diviziji³⁶ da sa područja Lički Čutluk – Divoselo poduzme napad smjerom Lički Novi – Smiljan radi okruživanja Gospića s juga, s tim da dijelom postrojbi zauzme Brušane, Lički Novi i Žabicu te zatvori komunikaciju Gospić – Karlobag;
- 9. diviziji (bez jedne brigade, a pojačanoj s tri bataljuna Kvar- nerskog odreda mornaričke pješadije) da iz područja Lukovo – Šugarje poduzme napad morskom obalom u smjeru Karlobaga, likvidira njemačko-hrvatske postrojbe na području Karlobag – Baške Oštarije i na otoku Pagu, a zatim da produži u smjeru Jablanca.

Osim postrojbi koje su napadale s bojišta, 43. istarska divizija NOVH, koja se nalazila u pozadini, dobila je zadatak djelovati na području Jezerane – Žuta Lokva radi vezivanja njemačko-hrvatskih postrojbi na komunikaciji Senj – Brinje – Ogulin. Dijelovi 4. korpu- sa NOVH³⁷ imali su zadatak napadati smjerom Drežnik-grad – Lič- ke Jesenice – Dabar radi vezivanja njemačko-hrvatskih postrojbi na smjeru Vrhovine – Otočac. Zrakoplovstvo je trebalo kontrolirati ko- munikacije pred bojištem 4. JA do linije Rijeka – Karlovac, napadati njemačko-hrvatske položaje na području Gospića i Perušića i uzne- miravati ih na smjeru Vrhovine – Otočac radi prikrivanja namjera postrojbi 4. JA.

36 Pod zapovjedništvom 20. divizije nalazile su se 5. prekomorska brigada i jedan bataljun 1. tenkovske brigade. E. ĐENKO KRSTIĆ, *Deveta dalmatinska (trogirski) udarna brigada*, 250.

37 Među navedenim postrojbama bila je i 7. banijska brigada "Vasilj Gačeša", koja je zadržana u rezervi dok su ostale postrojbe (2. i 3. brigada) 7. divizije dobile za- datak da napadnu i likvidiraju uporišta u selima Jasenica, Dabar, Lipica, Stajnica i Jezerani. Selo Dabar zauzela je 7. banijska brigada, nakon čega se dio brigade prebacio prema Otočcu. Tijekom 5. travnja brigada je sa dva bataljuna pomagala napad 3. brigade na selo Jezerane. Nakon zauzimanja Jezerana Štab 7. banijske divizije upućuje 7. brigadu u smjeru Ličke Jesenice nakon čega je presječena komunikacija Ogulin – Brinje. Međutim, njemačka 104. divizija uspjela je probiti položaje 8. kordunaške divizije zbog čega je Štab 4. korpusa naredio 7. banijskoj diviziji da se hitno prebaci na smjeru Bihać – Slunj. L.J. ĐURIĆ, *Sedma banijska brigada "Vasilj Gačeša"*, 360–361.

Ratni zločini
počinjeni
tijekom i
nakon Ličko-
primorske
operacije
od postrojbi
Jugoslavenske
armije i
ustanova nove
vlasti

– 79 –

Napad je počeo ujutro 4. travnja u 6 sati. Već prvog dana njemačko-hrvatska obrana bila je razbijena na bojištu od Plitvičkih jezera do Jadranskog mora. Na smjeru glavnog udara 13., 20. i 26. divizija slomile su otpor u Ličkom polju i zauzele Perušić³⁸, Lički Osik³⁹, Gospić⁴⁰ i Brušane. Na desnom krilu 19. divizija NOVH preko Vrhovina je prodrla u Gacko polje i 5. travnja 1945. približila se Otočcu, dok je na lijevom krilu 9. divizija NOVH razbila njemačko-hrvatske postrojbe na prostoru Karlobag – Baške Oštarije i zauzela otok Pag. Istovremeno je 7. divizija NOVH izbila na komunikaciju Brinje – Ogulin i odsjekla njemačko-hrvatske postrojbe u Lici od onih u Karlovcu. Tijekom 4. i 5. travnja 392. legionarskoj diviziji nanijeti su osjetni gubici, a 11. divizija V. ustaškog zbora bila je razbijena.

Pripadnik 1. bataljuna 8. brigade 20. divizije Dušan Vuković tvrdio je da su "na nadiranjima prema Gospiću, osobito pod Gospićem imali teške okršaje s hrvatskom vojskom. Svugdje putem gdje smo uhvatili kojeg ustašu, bilo je dopušteno da s njima radimo što smo željeli. Bio sam osobnim svjedokom kako su pojedinci bili svezani uz stablo bora i polagano bodeni talijanskim bodovima oko srca:

- 38 Bojna koja je branila Perušić nije se uspjela održati, te se u neredu povlačila na sjeverozapad na Velebit. S njom je otišao i veći broj civila. Bojna se ponovno okupila tek u Krasnom i stigla s tek nešto više od 80 ljudi na prijevoju Vratnik ponad Senja. F. SCHRAML, *Hrvatsko ratište*, 240.
- 39 Kod Ličkog Osika poginuo je veći broj njemačkih časnika i hrvatskih vojnika, a preživjeli su zarobljeni. F. SCHRAML, *Hrvatsko ratište*, 240.
- 40 Po zauzimanju Gospića u gradu je organiziran vojni sud koji je djelovao u blizini gospićke kaznionice, odnosno u kućama Grge Miškulina i Sare Jović. Na tom su sudu osuđene na smrt časne sestre, župnik Kukalj i prof. Dane Japundžić, ravnatelj gospićke gimnazije. Svjedoci tih događaja su mr. Nikola Bičanić i dipl. pravnik Ivan Matijević. Obitelj Sakač, čiji se dom nalazi pokraj gradskog groblja, bila je svjedokom brojnih smaknuća. Zarobljenici u gospićkom zatvoru bili su izvrgnuti mučenjima koja su uključivala vadenje zubi i nokata te puštanje struje u zube i uši. Kroz te su muke prošli Ilija Sertić, Josko Cvitković, Marica Krmpotić, Jure Sertić i Mate Moguš, župnik, svi rodom iz Udbine. Marica Butković rođ. Sertić svjedoči da nije mogla prepoznati svoju braću Iliju i Juru. Na smrt strijeljanjem osuđeni su: Marica Krmpotić, Ilija Sertić, Jure Sertić, Mato Moguš, župnik u Udbini, Tomo Šušnjar, Mile Sertić, Josko Krmpotić, Josko Cvitković, Mile Cvitković, Mijo Čorak, Josko Krznarić i Pere Milobara. Nije poznato mjesto izvršenja presude. Pretpostavlja se da su ubijeni kod gospićkog groblja, u devastiranoj grabi gdje je vaden šljunak, ili u Jasikovcu. Presuda nije izvršena nad Milom Sertićem koji je uspio pobjeći iz zatvora. U drugostupanjskom postupku pomilovani su Pere Milobara i Josko Krznarić. Javni tužitelj bio je Marko Vujnović, a suci Maksim Dragosavac i Vaso Vujnović. M. MARUŠIĆ, *Kronika Krbave i Udbine kroz stoljeća*, Zagreb, 1999., 350–354. Don Anto Baković ne spominje časne sestre navodno likvidirane u travnju 1945. u Gospiću, nego s. M. Žarku (Julijanu) Ivasić osuđenu na smrt i strijeljanu u Gospiću 16. svibnja 1946. godine. Don Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., 932. O njoj je također pisala i s. Veronika Popić ("Sestra Žarka Ivasić mučenica svoga zvanja", Zagreb, 2010.).

govorilo se da nam se želi pokazati funkcija srca. Prema domobranima se blaže postupalo. Uvelike je zavisilo od toga dali je komandant jedinice bio Srbin ili Hrvat, Hrvati su ipak ponekog svog i poštedili. Primijetio sam da su prema muslimanima i jedni i drugi bili podjednako surovi. Radi toga je bilo naređeno, ako je komandant jedinice Hrvat da Srbin mora biti komesar ili obratno. Mnogo se prakticiralo i slijedeće: pojedinci su odvođeni na stranu i onda bi im se pripucalo u leđa, tvrdeći da su pokušali bježati te da su ubijeni na bjegstvu. Jedan dio starijih boraca nije se rado javljao za likvidiranja no na izričitu želju komesara i komandanta su ipak išli. Nama su objašnjavali političke razloge likvidiranja, tvrdeći da se radi o vojnicima koji su teško ogreznuli u krv nedužnog stanovništva i za koje nema više mogućnosti preodgoja ili popravljivanja... Pred Gospićem smo imali teške borbe. Ustaše su se borili tako uporno kao nikad ranije. Puštali su nas do 10 metara pred svoje postave i tada su znali slistiti učestalom vatrom cijele jedinice. Nama je i ranije saopćeno da su gospićki ustaše "na glasu" i da treba očekivati jake borbe. Mi smo dobili vrlo malo ustaša žive u ruke, obično su se sami ubijali ili ginuli s posljednjim metkom. U ruke nam je palo svega 25–30 ustaša u iznemoglom stanju, koji su bili likvidirani tamo gdje su zatečeni. Radi toga smo izvršili odmazdu nad civilnim stanovništvom. Prema instrukcijama OZNE ljudi su ubijani na razne moguće načine. Vrlo je čest slučaj bio da se ljudima razbijala glava kamenjem i da su se onda gurali u ruševine pojedinih zgrada, kako bi se stekao utisak da su poginuli u ruševinama. Na par kilometara od Gospića su neki bačeni u špilje. Vidio sam jednog ustašu, kojem je bila oderana koža i tako je bio za vlastitu kožu obješen na granu. Birani su razni najsadističkiji načini za ubijanje zarobljenika. Prema mome sudu moglo je biti likvidirano do 400 građana iz Gospića. Primijetio sam i to da su Rusi slikali te špilje, bili su to oficiri iz delegacije."⁴¹

M Smolčić tvrdio je da se u zatvoru u Gospiću susreo s Dušanom Rašetom iz Donjeg Lapca koji mu je "pričao svoje utiske koje je on kao partizan dobio prilikom osvajanja Gospića u travnju 1945. On, Rašeta Dušan, ušao je među prvim u grad i na jednom mjestu naišao na 12 djevojaka koje su sa cvijećem dočekivale partizane. Bile su vrlo lijepe djevojke i on je želio sa njima porazgovoriti no morao je ići naprijed. Nakon par sati povratio se je na mjesto gdje ih je prvi puta sreo nadajući se da će ih još tamo zateći. No na tom mjestu dočekala ga ja užasna slika. Svih tih 12 djevojaka ležalo je zaklano, prerezanih

41 J. Ivan PRCELA, *Hrvatski holokaust*, Zagreb, 2005., 438–443. Preslik originalne izjave Dušana Vukovića nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu (dalje HDA), f. 1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama II. svjetskog rata i poraća, 7.1.

Ratni zločini
počinjeni
tijekom i
nakon Ličko-
primorske
operacije
od postrojbi
Jugoslavenske
armije i
ustanova nove
vlasti

grkljana. To je na njega ostavilo užasan dojam i uvijek je ponovno o tome pripovijedao, ne mogući te slike zaboraviti...Napominjem da su partizanski borci imali tada 48 sati slobodne ruke da rade što hoće bez kakove odgovornosti. Broj žrtava njihovog divljanja mi je nepoznat, ali je svakako bio ogroman jer su žrtve bile zakapane na nekoliko mjesta u velike masovne grobnice. Meni poznati takovi masovni grobovi nalaze se u Jasikovcu te u šumi koja se nalazi desno od puta Gospić – Željeznička postaja. Mnogo mi je o tim grobovima pričao čovjek koji je morao kopati jame i izvršiti zakapanja. On navodi da je, sa ostalima, kopao rupe veličine 20 x 2 x 2 m. na označenim mjestima kuda bi poslije noću partizani dovadjali ljude, streljali ih, klali, i bacali u rupe, a oni su opet slijedeće jutro morali te jame zasuti zemljom. Veterinara dr. Stilinovića Josicu, Milana Asića te još petoricu gradjana izveli su iz kuća i streljali kod Kanižkog mosta, bez suda i bez ikakvog povoda, a na očigled njihovih porodica.”⁴²

Izvršni odbori okružnih NOO-a davali su detaljne upute nižim narodnooslobodilačkim odborima i pomoć u pripremama za organizaciju vlasti u zauzetim područjima, a dostupni dokumenti dokazuju da je uspostava vlasti po zauzimanju Like bila pažljivo pripremljena zbog čega se počinjeni zločini ne mogu pripisati bezvlašću ili samovolji pojedinaca. Iz izvješća Okružnog NOO-a za Liku (tajnik Izvršnog odbora bio je Jerko Sudar) iz travnja 1945. vidljivo je da su ”kotarski NOO-i Perušić, Otočac i Brinje popunjavali najviše svoj aparat, kako bi bili sposobni preuzeti vlast u svojim kotarevima nakon oslobođenja. Uz našu pomoć oni se pripremaju i predviđa se, da će moći udovoljiti. Također je organiziran Gradski NOO Gospić i popunjen sa najnužnijim brojem osoblja, te tako pripremljen za ulazak u Gospić... U planu za organizaciju narodne vlasti u Gospiću, Okružni narodnooslobodilački odbor za Liku precizno je odredio za svih 11 odjela ljude i njihove dužnosti pri preuzimanju pojedinih objekata, ustanova i obrtno-trgovačkih poduzeća. U istom planu razrađeni su zadaci kotarskog i gradskog narodnooslobodilačkog odbora za Gospić. Na osnovu tako detaljno izvršenih priprema, prilikom oslobođenja Gospića, 4. aprila 1945. godine, svi zaduženi ljudi za pojedine zadatke našli su se na svojim dužnostima. Izvršni odbor Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Liku je već 16. aprila održao svoju prvu sjednicu u oslobođenom gradu, na kojem su predstavnici svih njegovih odjela dobili nove zadatke za organizaciju života u gradu.”⁴³

42 HDA, f. 1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, 8.44.

43 Đuro ZATEZALO, *Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941.-1945.*, Karlovac, 1978., 274.

Navečer 5. travnja 1945. njemačko-hrvatske postrojbe još su uvijek kontrolirale Otočac te komunikacije Otočac – Žuta Lokva, Brinje – Žuta Lokva – Vratnik – Senj i Jablanac – Senj – Crikvenica. Da bi spriječio njihovo povlačenje, Štab 4. JA odlučio je hitno ovladati komunikacijom Ogulin – Brinje – Žuta Lokva i smjerom Žuta Lokva – Krivi Put izbiti na komunikaciju Senj – Novi. U vezi s takvom odlukom, postrojbama su postavljeni slijedeći zadaci: 19. diviziji da uz podršku dva tenkovska bataljuna zauzme Otočac, a zatim da se smjerom Žuta Lokva – Krivi Put usmjeri na morsku obalu radi presijecanja odstupnice njemačko-hrvatskim postrojbama prema Rijeci; 13. diviziji da izbije na liniju Brlog – Klanje – Veliki Kut radi napada na Brinje i osiguravanja Ogulina; 26. diviziji da najkraćim putem izbije na prostor Kuterevska kosa – D. Žvica – Kompolje – Rapajin klanac radi presijecanja komunikacija koje iz Otočca vode za Sv. Juraj i Žutu Lokvu; 9. diviziji da produži nadiranje smjerom Jablanac – Senj; dok je 20. divizija dobila zadatak da se kod Perušića prikupi u armijsku rezervu.

U duhu dobivenog zadatka, 19. divizija je 6. travnja napala Otočac, no njemačko-hrvatske postrojbe povukle su se iz grada u smjeru Žute Lokve. 19. divizija je s prednjim dijelovima na tenkovima izbila do Rapajića i povezala se sa 7. divizijom 4. korpusa NOVH koja je istog dana zauzela Brinje.⁴⁴

Padom Otočca i Brinja njemačko-hrvatske postrojbe bile su odbačene na prostor Žuta Lokva – Senj. Istovremeno je zapovjednik njemačkog 15. korpusa naredio zapovjedniku 392. legionarske divizije obranu senjskog područja do posljednjeg čovjeka. Ključna točka senjske obrane bio je Vratnik kamo se, nakon pada Otočca, Gospića i Karlobaga povuklo oko 3000 pripadnika 392. legionarske i 11. divizije V. ustaškog zbora. U međuvremenu je 19. divizija 7. travnja zauzela Žutu Lokvu, a idućeg je dana 14. dalmatinska brigada 19. divizije izbila preko Krivog Puta na morsku obalu između Novog i Senja.⁴⁵ Tijekom 7. i 8. travnja 26. divizija izvršila je pokret k Vratniku i Senju, i to s 12. brigadom preko Žute Lokve i 1. brigadom do Sv. Jurja. 9. travnja ujutro, 12. brigada napala je Vratnik i do 11

44 U općini Brinje stradalo je tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata 914 Hrvata. Ivan VUKIĆ, *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*, Zagreb, 2012., 81 – 108.

45 Prema izjavi pripadnika Hrvatskih oružanih snaga Jose Rukavine, rođenog 26. ožujka 1927. u Perušiću, za vrijeme borbi kod Krivog Puta ”komesar partizanske jedinice Boro Sušanji naredio je likvidaciju oko 150 hrvatskih vojnika” koji su zatim bačeni u more. Josko RUKAVINA, Sjećanje na 1945., *Od Bleiburga do naših dana*, Zbornik radova o Bleiburgu i Križnom putu, Zagreb, 1994., 257–259.

sati ga zauzela. Zapovjednik 392. legionarske divizije general Johan Mickl, s oko 1300 vojnika, krenuo je iz Senja preko Senjske Drage prema Vratniku, ali je ispred Vratnika smrtno ranjen od pripadnika 12. dalmatinske brigade⁴⁶, nakon čega je ta brigada prodrla u Senj i zauzela ga.⁴⁷ U tim je borbama 12. brigada zarobila 465 vojnika.⁴⁸ 1. dalmatinska brigada zauzela je Sv. Juraj. Iz okruženja su se prema Rijeci probili samo dijelovi 392. legionarske divizije, dok su ostale snage uništene ili zarobljene. U borbama na području Vratnik – Senj – Sv. Juraj poginulo je ukupno 2 119, a zarobljeno 1 765 njemačkih i hrvatskih vojnika i časnika.⁴⁹

Južno od Senja 9. divizija zauzela je Jablanac i pripremala se za desant na otok Rab. Na desnom armijskom krilu 13. divizija zauzela je Modruš, 10. travnja i Josipdol i Ogulin, a 13. travnja Tounj i Dubrave te nastavila kretanje prema Generalskom Stolu. Uspostavivši vezu sa 43. divizijom, 7. divizija vraćena je u sastav 4. korpusa.

Tijekom operacije postrojbe 4. JA uništile su kompletan 15. njemački korpus i "iz stroja izbacile" oko 27 000 vojnika i časnika. Colić zaključuje da su postrojbe 4. JA u Ličko-primorskoj operaciji izvele pravu "bitku uništenja".⁵⁰ Biočić navodi da je u borbama od 4. do 16. travnja zarobljeno 1 741 i poginulo 3 488 njemačkih i hrvatskih vojnika.⁵¹ U borbama s postrojbama 20. divizije u Gorskom kotaru po-

ginuo je zapovjednik njemačkog 15. korpusa general Gustav Fhen.⁵²

Po završetku Ličko-primorske operacije, put za Rijeku, Trst i Soču bio je otvoren.

Pregled ratnih zločina počinjenih 1945. na području Gospića, Ličkog Osika, Kaniže, Korenice i Otočca

Tijekom Ličko-primorske operacije bez suđenja je likvidiran veći broj vojnih i civilnih osoba, a egzekucije su nastavljene i nakon travnja 1945. Dostupni dokumenti ukazuju na to da su zločine najvjerojatnije izvršile različite postrojbe Jugoslavenske armije, KNOJ i I. samostalna lička brigada.

Već 13. travnja 1945. Upravni odjel Kotarskog NOO Otočac zatražio je od Općinskog i Gradskog NOO Otočac "da bi se moglo pristupiti popisu imovine svih narodnih neprijatelja potrebno je da u roku 3 dana načinite spiskove svih onih lica koji se smatraju narodnim neprijateljima, t.j. onih koji se nalaze i danas u neprijateljskim redovima ili su vršili špijunažu ili na kakovu drugu radnju na štetu Narodno oslobodilačkog pokreta bez obzira gdje se sada nalaze...Popis imovine ne može se vršiti prije sastava ovih spiskova, pa stoga prekinite sa svakim drugim poslom oko popisa imovine i pristupite sastavu ovih spiskova."⁵³ Zatraženi popis Gradski NOO Otočac dostavio je u navedenom roku sa sljedećim podacima:⁵⁴

Red. br.	Ime i prezime narodnog neprijatelja	Odakle je Selo i kbr.	Da li je imovina sasvim napuštena	Zašto se smatra narodnim neprijateljem	Opazka
1.	Ilija Gomerčić	Otočac 110	Ostala majka i 2 sestre	Otišao sa neprijateljskom vojskom	
2.	Ante Gomerčić	Otočac 110	Ostala majka i 2 sestre	Ustaša od 1941. otišao.	
3.	Joso Netahli	Otočac 170	Ostala majka i sestre.	Otišao kao civil s neprijateljem.	

52 Nikola ANIĆ, *VIII. dalmatinski korpus NOVH*, Split, 2003., 67. Boško ŠILJEGOVIĆ, *Operacije Četvrte armije na primorskom pravcu, Zbornik Za pobjedu i slobodu, Učesnici govore*, Beograd, 1986., 335.

53 Državni arhiv u Gospiću (dalje DAGS), f. 35, Mjesni narodni odbor Otočac, kut. 4, br. 2, 13.4.1945.

54 DAGS, f. 35, Mjesni narodni odbor Otočac, kut. 4, br. 2, 13.4.1945.

Ratni zločini počinjeni tijekom i nakon Ličko-primorske operacije od postrojbi Jugoslavenske armije i ustanova nove vlasti

– 85 –

Tablica 2: Popis "narodnih neprijatelja" u Otočcu

46 Nikola ANIĆ, *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, Supetar na Braču, 1984., 203. Mickl je umro 14. travnja 1945. u riječkoj bolnici. M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941.–1945.*, 331. Pokopan je u Rijeci.

47 "Mnoge vojnike stigla je ovdje još sudbina 'rata bez smilovanja", F. SCHRAML, *Hrvatsko ratište*, 241.

48 Državni arhiv u Splitu (dalje DAS), f. 195, Arhiv oružanih snaga, kut. 32, Izvješće Štaba 12. brigade 26. divizije, br. 309, 31.5.1945.

49 M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941.–1945.*, 331. Opširnije o stradanjima hrvatskih vojnika i civila tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata na ovom području pisao je Ante Glavičić u radovima "Mjesta pogibije i pokapanja vojnika i civila tijekom Drugoga svjetskog rata na području općine Krivi Put, kotar Senj" (Senjski zbornik, Vol. 26, No. 1, 1999.), "Mjesta pogibije i pokapanja vojnika i civila tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća na području starih općina Vratnika, Krasna i Svetog Jurja" (Senjski zbornik, Vol. 27, No. 1, 2000) i "Mjesta pogibije i pokapanja vojnika i civila tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća na području grada Senja i primorskih obronaka Kapele i Velebita od 1941. do 1946." (Senjski zbornik, Vol. 28, No. 1, 2001.).

50 M. COLIĆ, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941.–1945.*, 334–335.

51 A.T.BIOČIĆ, Rad Štaba 4. armije na pripremanju i izvođenju ofanzive, Zbornik *Za pobjedu i slobodu, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Učesnici govore*, 355.

4. Ivan Orešković	Otočac 99	Ostali roditelji braća i sestre	Otišao sa neprijateljskom vojskom	
5. Božo Orešković	Otočac 99	""	""	
6. Mile Lončar	Otočac 99	Ostala žena i dijete.	Činovnik u Zagrebu	
7. Jure Kolaković	Otočac 71	Ostali roditelji	Ustaša od 1941. otišao sa neprijateljskom vojskom.	
8. Ante Kolaković	Otočac 71	""	""	
9. Frane Kolaković	Otočac 67	Ostala žena.	""	
10. Stipe Bobinac	Otočac 61	Ostali roditelji	Ustaša, živi stalno u Zagrebu.	
11. Kruno Kregar	Otočac 132	Ostale 2 sestre.	Otišao sa neprijateljskom vojskom.	
12. Vlade Pešun	Otočac 134	Ostao brat.	""	
13. Zvonko Portner	Otočac 136	Ostao otac.	""	
14. Božo Rukavina	Otočac 58.	Ostala kćer.	Poginuo u naletu.	
15. Joso Jergović	Otočac 227	Ostala žena i dijete.	Ustaški satnik.	
16. Stipe Gomerčić	Otočac 70	Napušteno.	Otišao sa neprijateljskom vojskom	Prisilno odveden sa konjima.
17. Juka Gomerčić	Otočac 70	""	Ustaša, sin Stipin otišao sa neprijateljskom vojskom.	
18. Toma Dujmović	Otočac 115	Ostala familija.	Otišao sa neprijateljskom vojskom.	
19. Ivan Dujmović	Otočac 115	Ostali roditelji i braća.	""	
20. Toša Dujmović	Otočac 115	Ostala familija.	""	
21. Jure Dujmović	Otočac 115/ 193	""	Ustaša od 1941.	
22. Josip Vujić	Otočac 29	Napuštena	Ustaša, otišao sa neprijateljem.	
23. Arif Salkić	Otočac	Napuštena.	Otišao sa neprijateljem.	
24. Martin Zdunić	Otočac 8/ 178	""	Poginuo u naletu vojske.	
25. Petar Ljubić	Otočac 136	Ostala žena.	""	

26. Dane Katalinić	Otočac 273	Ostala žena.	isto	
27. Danko Katalinić	Otočac 273	isto	Otišao sa neprijateljem.	
28. Ferdo Častak	Otočac 146/ 111	Ostala žena i 2 djece.	Poginuo u naletu vojske.	
29. Stevo Stojanović	Otočac 76	isto	isto	
30. Drago Žubrinić	Otočac	Napušteno	Pobjegao još 1943. godine.	
31. Blaž Biondić	Otočac	isto	isto	
32. Jure Orešković	Otočac	isto	isto	
33. Bruno Silaf	Otočac	isto	isto	
34. Jure Marić	Otočac 109	Ostala žena	Otišao sa neprijateljem.	
35. Bogdanić ⁵⁵	""	Napušteno	""	
36. Arif Salkić ⁵⁶	""	""	""	
37. Joso Smolčić ⁵⁷				
38. Dragan Smolčić ⁵⁸				

Partijska ćelija OZN-e za Liku izvijestila je Okružni komitet KPH za Liku da je "kroz borbe za oslobodjenje Gospića i čitave Like poginulo nekoliko stotina ustaških saradnika, špijuna koji su ostali uz njih i s njima izmješani do posljednjeg časa. Što se predalo i zarobljeno 1661 neprijateljski vojnik, među njima ima 149 lica koje smo stavili pod istragu radi počinjeni zločina, 500 neprijateljskih vojnika i oficira i stranaca poslali u logor, 791 vojnika poslali smo u našu vojsku, a 221 ih još nije riješeno. Mi smo uhapsili 547 lica, među kojima ima istaknutih organizatora pokolja. Od te cifre 57 lica je pušteno na slobodu, 33 poslata u vojsku i na rad pri ustanovama. 11 lica je poslato na istragu O.Z.N.-i Zadar i Kotarskom NOO-u Knin, dok ih je 446 u rješavanju. Pored toga jedan veći dio starijih ljudi (milicionera i slično) nakon savjeta su pušteni kući. Pravilnim sprovođenjem političke linije naše Partije u odnosu prema hapšenima i zarobljenicima omogućili smo da se dobar dio ljudi otrgne od kolovodja i povrati iz šume."⁵⁹

Sredinom travnja 1945. OZN-a za Liku obavještava II. Odsjek OZN-e za Hrvatsku da je "nakon oslobodjenja Like i ulaska u Gospić naš centar u Gospiću i odmah smo pristupili hapšenju. Dosada smo pohapsili 200 lica među kojima ima dobar broj ustaških organizato-

*Ratni zločini
počinjeni
tijekom i
nakon Ličko-
primorske
operacije
od postrojbi
Jugoslavenske
armije i
ustanova nove
vlasti*

55 Nadopisano rukom.

56 Nadopisano rukom.

57 Nadopisano rukom.

58 Nadopisano rukom.

59 HDA, f. 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 28, 8.0.1.2.

ra, pljačkaša i koljača. Od ovog broja nešto smo ih pustili kući i poslali u vojsku dok nad ostalima vodimo istragu. Istraga ide vrlo teško budući da imamo malo ljudi sposobnih za ove poslove, pa bi nam za ovo bilo potrebno lice koje zna stenografiju. U vezi toga vas molimo da nam po mogućnosti pošaljete za kratko vrijeme jednog ili dva stenografa da bi ovu bandu mogli čim prije poslati na sud. Prilikom samog ulaska nešto je bande pobijeno u borbi, a to se napravile operativne jedinice, efekat je postignut. Tačan broj dostavićemo naknadno u izvještaju. Sada na teritoriju Like ima oko 2.000 neprijateljske vojske koja se nalazi po šumama, a raspršena je prilikom frontalna nastupa operativnih jedinica...Snage sa kojima mi raspolažemo vrlo su male za hapšenje, sprovođenje i čuvanje zatvora, dok za razbijanje oružane bande po šumi pogotovo nemamo vojske. Svi oni koji se predaju, a koji su bili u bilo kojoj neprijateljskoj oružanoj formaciji idu u vojsku preko našeg III. Otsjeka, jedino se predhodno izdvoje koljači i pljačkaši, koji ostaju u zatvoru..Dosad je do nas došlo predanih i zarobljenih oko 1.200 od kojih je u zatvoru oko 100, oko 200 poslato u vojsku, a ostali su još u rješavanju. Pored domaćih ustaša i domobrana ima velik broj Slavonaca, Bosanaca, Zagoraca, Švaba i Talijana.”⁶⁰

Nadnevka 26. travnja 1945., Javno tužiteljstvo okruga Lika izvijestilo je Javno tužiteljstvo Hrvatske da ”u Hrvatskim selima vlada strah što će biti s onima koji se predavaju novim vlastima” te se dalje ističe da je ”prilikom ulaska naših jedinica u Gospić, hotimično ubijeno od strane naše vojske 12 nedužnih osoba većinom žena i djece. Ova stvar je u ispitivanju i ima izgleda da će se kroz kratko vrijeme točno ustanoviti tko je bio inicijator i izvršioc ovog djela. Slični slučaj, ali i neznatnom mjeri desio se je u Otočcu. Ovo su uzroci da izvjestan broj Hrvatskog življa gleda da je naš rad i teorija o učenju bratstva i jedinstva samo prazna priča... Uspjelo se u dobroj mjeri suzbiti plaćkanje po novooslobođenim Hrvatskim selima od strane Srbskog narod, izuzev u Sinačkoj općini gdje je još uvijek pljačka, iako u manjoj mjeri dolazi do izražaja.”⁶¹

60 HDA, f. 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 28, 8.0.1.2.

61 Zdravko DIZDAR, Vladimir GEIGER, Milan POJIC, Mate RUPIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, Slavonski Brod, 2005., 97-98. U izvješću Kotarskog odbora JNOF-e Korenica od 25. travnja 1945. navodi se da su osobe koje su se prijavljivale narodnooslobodilačkim odborima upućivane OZN-i. Državni arhiv u Karlovcu (dalje DAKA), fond JNOF, Izvješće Kotarskog odbora JNOF Korenica, 25.4.1945. Broj osoba koje su se skrivale po obližnjim šumama očito je bio jako velik o čemu svjedoči izvješće Kotarskog odbora JNOF-e za Perušić od 28. travnja 1945. prema kojemu se do tog trenutka predalo oko 400 ljudi koji su bili u ”neprijateljskim redovima”, a oko 700 ih se skrivalo. DAKA, f. JNOF, Izvješće Kotarskog odbora JNOF Perušić, 28.4.1945.

Nekoliko dana kasnije, 4. svibnja, Okružni komitet KPH za Liku obavijestio je Centralni komitet KPH o novim saznanjima vezanima uz spomenuti zločin napomenuvši da su ”prilikom ulaska naših jedinica u samo mjesto Gospić namjerno i hotimično ubili vojnici bataljuna N.O. oko 15 žena, djece i staraca. Ustanovljeno je tko i na čiju inicijativu ovo učinjeno, pa su isti pohapšeni i odvedeni na sud u štab Divizije N.O.”⁶² Na ratne zločine počinjene prilikom ulaska u Gospić osvrnuo se i Gradski komitet KPH koji u izvješću Okružnom komitetu KPH za Liku javlja da je ”prvih dana po našem ulasku kod naroda vladao strah, jer su mislili, a i sa strane neprijatelja bili su ubjedjeni da partizani kolju i nište sve...Da stanje u Gospiću nije zadovoljavajuće ima više razloga, prvo što u prvom momentu učinjeno je mnogo prestupa sa strane naše vojske, a što je štetno djelovalo na sam politički rad u Gospiću. Osim toga narod iz okolnih sela Gospića dolazio je i pojavila se masovna pljačka. Za isto su se poduzimale sve mjere da bi se spriječilo, ali se nije uspjelo. Poslije te pljačke kod naroda je zavladao strah, t.j. bojazan od Srba. Što se tiče privrženosti N.O.P. za sada mali broj simpatize naš pokret, dok većina stanovništva čini sve misleći da to mora činiti tako izgleda da čini sve iz straga, jedan manji dio još stoji po strani i računa na nešto drugo. Kod naroda je takodjer zavladao dosta veliki strah otkako je u Bjelajskoj ulici izvršeno ubistvo nad starijim i mlađim naraštajem, a koje se nije smjelo dogoditi, sve se je to zbilo onih prvih dana dok još naša vlast nije u potpunosti preuzela vlast u svoje ruke. Iz navedenih razloga mnogi ljudi, žene i djeca dolaze na spavanje u centar grada, bojeći se da će ih netko u toku noći da pokolje. Na ovo sve se narod ubjedjuje i govor se da to tako ne smije i ne može biti a niti se čini i ako se čini to je sve stvar pojedinca a ne stvar općeg pokreta, svaki onaj koji to čini bit će i kažnjen...Familije koje su krvno vezane sa ustašama nisu sa njima u potpunosti raskrstile, tako da kod pojedinaca dolaze i hrane se a ujedno i spavaju, naš komitet poduzeo je sve mjere da bi se isto sprečilo tj. da bi se lopovi pohvatali, a familije koje ih hrane da se u potpunosti likvidiraju.”⁶³

O represiji koja je uslijedila nakon završetka Drugoga svjetskog rata na području Like svjedoči i depeša Okružnog komiteta KPH za Liku upućena Centralnom komitetu KPH u kojoj stoji da su dana 8. srpnja 1945. ”ustaše ubile Sokola i Đuru članove O.K. Mi ćemo strijeljati na licu mjesta 60 zlikovaca bez osude. Odgovorite nam odmah da li se slažete sa ovom cifrom ili da još streljamo”, a u depeši od 9. srpnja navodi se i da ”smo odmah pohapsili 35 lica za koje se od prije znade da održavaju vezu s ustašama a nekim poznata priprema za

62 HDA, f. 1220, CK SKH, Ratno gradivo, kut. 15, KP-42-II/3284.

63 HDA, f. 1836, Okružni komitet KPH Lika, kut. 10, KP-243/1301.

ovo ubojstvo.”⁶⁴ Još 27. travnja 1945. Općinski NOO Otočac uputio je dopise mjesnim NOO-ima na svom području o najstrožem kažnjavanju onih koji bi na bilo koji način pomagali ”licima neprijateljski raspoloženima prema NOB-i” te interniranju njihovih obitelji i konfiskaciji imovine.⁶⁵

U izvješću Javnog tužiteljstva za Liku od 18. srpnja 1945. ističe se problem prisutnosti većeg broja ”ustaških i četničkih razbojnika” te angažman bataljuna Narodne obrane koji ”gotovo svakim danom ubije po jednog dva ili više bandita.”⁶⁶ U izvješću dalje stoji da ”među primljenim predmetima najveći broj se odnosi na djela protiv nacionalne časti. Veći dio prijava potekao je od strane Okružnog NO za Liku, dok jedan manji broj primljen je od Vojnog suda ličkog područja...U većem dijelu tih predmeta već je održan javni pretres i donesena presuda kojom je pored gubitaka nacionalne časti u većini slučajeva izrečena i kazna prisilnog rada, a tamo gdje je bilo imovine i potpuna ili djelomična konfiskacija iste...”⁶⁷ U zatvoru Vojnog suda Komande Ličkog područja nalazilo se 1. srpnja 1945. 323 zatvorenika, među kojima i 102 već osuđena, od kojih 91 na smrt. U razdoblju između 1. i 15. srpnja 1945. u zatvoru su umrle dvije osobe, a 9 je ubijeno ”pri bjehu”. Do 15. srpnja broj zatvorenika se povećao na 463.⁶⁸ U izvješću se zaključuje da ”što se tiče rada Vojnog suda on u priličnoj mjeri zadovoljava gledajući na prenatrpanost posla. Vojni zatvor neće biti tako lako očistiti bez obzira na pojačan rad u vojnom sudu, jer OZN-a za Liku ima naredjenje od OZN-e za Hrvatsku za stalno hapšenje. Ovih dana pohapsila je OZN-a za Liku veći broj ljudi, naime bande uvučene u ustašku špijunsku službu.”⁶⁹

Ministarstvo pravosuđa FD Hrvatske uputilo je 18. rujna 1945.

64 Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, 184.

65 DAGS, f. 144, Mjesni narodni odbor Dubrava, kut. 1, 6/1945.

66 Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, 210-211. Opširnije o križarima na ovom području nakon Drugoga svjetskog rata pisao je Ivica Mataija u radu pod naslovom ”Križari na gospićkom području 1945.-1950.” objavljenom u Senjskom zborniku. Mataija ističe da su se prema podacima dostupnima u elaboratima UDB-e iz 1960-ih godina na ličkom području zadržala 244 pripadnika HOS-a, organiziranih u nekoliko skupina među kojima je najpoznatija bila ona Delka Bogdanića. Većina je likvidirana tijekom 1945. Ivica MATAIJA, Križari na gospićkom području 1945.-1950., *Senjski zbornik*, Vol. 32, No. 1, 2005., 210.

67 Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, 212.

68 Ukupno je u ovom zatvoru tijekom 1945. zatočeno 977 osoba, od kojih je umrlo ili likvidirano 388. I. VUKIĆ, *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*, 25 – 44, 585 – 763.

69 Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, 214.

Javnom tužitelju Hrvatske izvješće o radu sudova u kojemu se navodi da je Sud za zaštitu nacionalne časti izrekao 45 presuda, od kojih svega 5 oslobađajućih. 40 osoba je osuđeno na gubitak nacionalne časti, a 33 i na prisilni rad. Među 45 suđenih 35 su bili Hrvati, a 10 Srbi.⁷⁰

Glavni štab JA za Hrvatsku obavijestio je Generalštab JA 15. svibnja 1945. da se na području XI. oblasti u Gospiću, Otočcu i Senju u tom trenutku nalazilo 1195 zarobljenika, bez detaljnijih podataka o njihovom sastavu i smještaju.⁷¹ Dokumenti OZN-e potvrđuju da je na području Gospića postojao zarobljenički logor. Naime, prema podacima iz izvješća Odsjeka III. OZN-e za Liku, ”formiranjem ovoga Otsjeka tj. oslobođenjem Gospića pa do danas svodio se je na sledećem, naš rad. Sa kratkim saslušanjima i zapisnicima to prema podacima uputili smo u sledeće jedinice 1101 zarobljena i predana neprijateljska vojnika i to:

1. OZN-i XXIII. Udar. Divizije 862 vojnika.
2. Komandi ličkog Područja 162 vojnika s tim da ih upute u operativnu jedinicu.
3. OZN-i Samostalne I. Brigade na raspored 17 vojnika.
4. OZN-i za Hrvatsko Primorje upućeno je 38 za koje nismo imali nikakove podatke.
5. Upućeno vojnoj bolnici na raspolaganje 3 Domobranska liječnika...

Prema podacima, a većinom stariji ljudi pustili smo kući ukupno 37 lica.

Vojnom sudu Komande L. Područja predato na daljnji postupak 68 zločinaca, uz koje smo priložili zapisnike i optužni materijal. Od tih su neki suđeni, ali nemamo još pregleda. Pored gore navedenog rada, pročišćavanjem zarobljeničkog logora u Gospiću uputili smo sa kratkim zapisnicima OZN-i IV. korpusa 458 vojnika i 20 oficira i podoficira, te za iste dali mišljenje pošto su isti većinom legionari, a rodnom su van našeg Okruga.”⁷²

Među dostupnim dokumentima sačuvani su i zapisnici saslušanja pripadnika Hrvatskih oružanih snaga ”koji su u zadnjim operacijama kod Bihaća, Gospića, Otočca i Senja zarobljeni ili su se predali, a do sada su se nalazili u sabirnom logoru zarobljenika u Gospiću” te se

70 Isto, 252-253.

71 Isto, 112. U izvješću Dimitrija Georgijevića, opunomoćenika OZN-e za Jugoslaviju, upućenom 12. srpnja 1945. Aleksandru Rankoviću, načelniku OZN-e Ministarstva narodne obrane DF Jugoslavije, u Otočcu se u ljeto 1945. nalazio logor s ukupno 2299 zarobljenih njemačkih vojnika. Isto, 199.

72 HDA, f. 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 28, 8.0.1.2.

upućuju OZN-i IV. korpusa na raspored.⁷³ U drugim izvorima spominje se "logor Okružnog Narodnog Suda za Liku" kojim je upravljao Đuro Momčilović.⁷⁴

Nakon zauzimanja Gospića, u gradu je formiran i kažnjenički logor koji je bio smješten u dvije napuštene zgrade pod upravom narodnih dobara. U jednoj od njih bili su smješteni muškarci, a u drugoj žene. U izvješću Ministarstva unutarnjih poslova NR Hrvatske od 12. studenog 1945. ističe se da "zgrade nisu podesne za smještaj osuđenika, naročito ne teških kriminalaca, jer je vrlo lak dodir sa pučanstvom. Zavod može primiti najviše 80 osuđenika, a sada ih je tamo 65. Zavod nema vlastite nepokretne imovine, a niti raspolaže sa kakvom radionicom. Privremeno kažnjenici obradjuju jedan ral zemlje na kojem je ranije bilo igralište zavoda za popravak maloljetnika i pol rala zemlje, koje je ranije pripadalo predsjedništvu sudbenog stola u Gospiću. Zavod nema izgleda za daljnji razvitak, jer nema podesnih prostorija, zatim nema ekonomije na koju bi se mogao oslanjati, te konačno nema ni pravog zaposlenja za kažnjenike."⁷⁵ U istom izvješću zaključuje se da "Zavod može postojati samo kao pomoćni logor do jačeg osposobljavanja Lepoglave, a onda bi se mogao ukinuti."⁷⁶

Na ratne zločine počinjene u Gospiću osvrnula se Milka Vukelić, referentica Prosvjetnog odjela Okružnog Narodnog odbora Zagreb i novinarka "Naprijeda", u pismu od 18. listopada 1945. upućenom Vladimiru Bakariću, sekretaru CK KP Hrvatske, u kojemu opisuje stanje u Gospiću i okolici nakon dolaska partizana, posebice represiju i zločine nad Hrvatima, te ističe da su "po ulasku naše Armije u Gospić načinjena mnoga ubistva nad nevinim Hrvatima. Po mišljenju Hrvata najveće zločine je učinio Nikola Teslić o kome će još kasnije biti riječ, a koji je po narodnom sudu osuđen samo na 10 godina robije...Narod se nadalje pita, zašto je sa strane Partije dozvoljen pokolj nevinih Hrvata, gdje je bilo rukovodstvo Partije da je dozvolilo Tesliću da ubija na Bjelajskoj imovini bez suda žene, djevojke, starce koje su njegovi deseteri i on iznakazili kopajući žrtvama oči, rezajući djevojkama grudi. Kao očevica navodim staru drugaricu Šimatovićku, gradjanku Gospića, kojoj su ubili staroga druga, a koji je bio naš čovjek, dapače ima po izjavi iste i sina u partizanima, negdje mislim u Vojvodini kod Narodne obrane. Ista je tražeći svoga muža u spomenutoj imovini

73 Dokument s popisom spomenutih vojnika nosi nadnevak 1. svibanj 1945. Zapisnici sa saslušanja nastali su 27. i 28. travnja 1945. HDA, f. 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 8, 2.43.

74 DAGS, f. 42, Okružni sud Gospić, kut. 3, K 143/44, 144/44.

75 Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.*, Dokumenti, 289.

76 Isto, 289.

gdje je učinjen zločin nailazila na ovakove prizore pokolja i zločina Teslićeve bande, u kojoj se je nalazio Veljko Kekić i Božo Rabatić – mladići, koji su umjesto kazne za suradnju u Teslićevim zločinima samo premješteni po potrebi službe na Sušak ili slično. Istu grupu narod hrvatski optužuje za nekoliko desetaka nevinih žrtava. Državni odvjetnik Vujnović po izjavama ljudi koji su prisustvovali na procesu Teslića kažu da ga je drug Vujnović očito zaštitivao i branio i da je uložio žalbu protiv prevelike kazne. Nadalje Hrvati osjećaju da se Srbe naveliko svagdje favorizira. Po državnim uredima, kod aprovizacija, svuda imaju prednost Srbi iako je i Hrvat bio u Pokretu...Tuže se nadalje da su Hrvati bez obzira kako si se odnosio prema pokretu potpuno opljačkani kako od jugoslavenske Armije, tako i pojedinaca. Pljačkali su svi bez razlike i oficiri i vojnici, uzimali su nakit, novac, bicikle, robu itd. Uzimali su i stoku, kola, oruđe. Danas se narod tuži da Srbi njihovu muku prodaju po sajmovima, da su se nagrnuli i napljačkali pojedinci, dok su ovi ostali bez ičega...Narod /Hrvati/ su uvjerenja da su mnogi nevini osuđeni na smrt, da se nije dovoljno ispitivalo okolnosti, a niti se je saslušavalo svjedoka, već da se je samo na temelju podnešene tužbe sudilo. Dapače je bila ubačena parola u zatvor, da se ne treba ni braniti, jer je zabadava pošta i tako svi Hrvati imaju da nestanu. U većini slučajeva se obrane nisu ni primale već se je tužilo samo kako je već rečeno prema optužbi. Tako narod prepričava kako je glavna svjedokinja /mislim jedna žena iz Barleta ili Ostrovice/ koja je trebala da posvjedoči zločine Nikole Teslić, bila osuđena da dodje na raspravu ugrožena od odbornika svoga sela... Da bi nešto više saznala o ličnosti Teslića Nikole intervjuisala sam njegovu susjedu star Magdu Medulić. Pored ostalog ista priča: Oko jedan sat istog onog dana kada je naša vojska ušla u Gospić, Nikola Teslić je ušao sa svojom desetinom u Gospić i došao je i u moju kuću...Kad su pojeli Nikola je potom otišao dalje zbirati ljude po selu i gradu i nije bilo ni jedne kuće gdje nisu zbirali Hrvate a mene su sa ostalima zatvorili u Pranićkinjoj kancelariji sa stražom... Daklem nas je 15-storica bilo odvedeno potom u kuću Vasine Bjegovića na kolodvoru upravo do moje kuće. Vodio nas je Nikola Teslić. Od nas su potom neki pušteni, neki strijeljani po narodnom sudu, ali one druge šta je Nikola sakupljao, malo poslije ubiti su po Nikolinoj upravi, a i on se sam tamo išao po izjavama žena koje su ga gledale kako se je vraćao iz imovine na biciklu zajedno sa Veljkom Kekićem i ostalima. Koliko ja znam ubio je i curu Budisavljevića iz Podlapca 18 god. Staru, Milku Čorak isto curu od 18 godina, Jelenu Jerbić curicu od 17 godina, Šimatovića – starca, Miška Župčića. Jelena Jerbić je nađjena odrezana nosa i iskopanih očiju, odrezanih i isparanih grudi... Kada god sam otišla u kuću Nikole Teslića, uvijek sam našla 100-tinu četnika..U Gospiću van žice bio je četnički štab i u njemu je Nikola

Ratni zločini počinjeni tijekom i nakon Ličko-primorske operacije od postrojbi Jugoslavenske armije i ustanova nove vlasti

Teslić bio razvodnik..Nije bolji ni Djuro Radmanović – Caklar koji je isto danas negdje mislim na gradskom odboru. Druže Vlado, iznosim mišljenje ove žene o Tesliću i kumpaniji da bi bilo moguće bio jedan mali prilog da osvijetli učinjeni zločin nad Hrvatima u Bjelajskoj imovini. Još bi jednom napomenula: O mučenjima po našim zatvorima se mnogo prepričava u narodu..Bilo je slučajeva gdje su u zatvoru prerezivani vratovi, lomile se noge, udaranje pušcanom cijevi pod rebra i kundakom u prsa, batinjanje svakojakim sredstvima, pljuskanje, izbijanje zubi, električna struja, morenje gladju. Ljudi su se nadalje provodili na stratišta iznakaženi od batina i struje, izbuljenih očiju i slično.”⁷⁷

Iako se u izvješću Partijske ćelije OZN-e za Liku od 4. travnja 1945. navodi da ”smo u Lapcu izvršili nešto malo hapšenja, medju kojima nema zagriženijih bandita, s obzirom da su još prije otišli s četnicima”⁷⁸, na zabrinjavajući odnos upravo prema četnicima upozorava se i u izvješću Kotarskog odbora JNOF-e Donji Lapac Okružnom odboru JNOF-e za Liku već 19. travnja 1945. u kojemu stoji da ”puštanje od strane Povjereništva OZN-e pojedinih četnički naklonjenih elemenata prilično stvara nezadovoljstvo kod širokih narodnih masa”, a ”pojedine njihove familije sve otvorenije počimaju voditi propagandu protiv NOB-a”.⁷⁹

Popis hrvatskih žrtava s područja Gospića, Karlobaga, Kosinja, Pazarišta i Perušića izvršen je 1992. godine, a do srpnja 1995. godine vršena je provjera popisa svjedočenjima članova obitelji evidentiranih žrtava i vjerodostojnih svjedoka. Popis je objavljen u knjizi Gospićki spomen zbornik u izdanju ogranka Matice hrvatske Gospić (Gospić, 1995.).⁸⁰ Podaci ukazuju na to da su do 1945. iz navedenih naselja stradale 1 462 osobe, a 1945. i nakon II. svjetskog rata 1 991 osoba, odnosno ukupno 3 453 osobe, od čega 773 civila (uključujući 91 dijete). U borbi su poginule 992 osobe, 20 je umrlo u zatvoru, 156 strijeljano, 9 obješeno, 13 spaljeno, 49 zaklano, a 2 053 ubijeno na druge načine.⁸¹

77 Z. DIZDAR, V. GEIGER, M. POJIĆ, M. RUPIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, 272–276.

78 HDA, f. 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 28, 8.0.1.2.

79 DAKA, f. JNOF, Izvješće Kotarskog odbora JNOF Donji Lapac, 19.4.1945.

80 Popisi stradalih Hrvata s područja Lovinca, Gračaca, Bruvna, Mazina, Donjeg Lapca i Srba objavljeni su u knjizi Luke Pavičića ”Kronika stradanja Hrvata južne Like” (Zagreb, 1996.) i ”Kronika stradanja Hrvata južne Like, Dopune i ispravci” (Zagreb, 1997.). Popis 347 stradalih Hrvata iz kotara Udbina objavljen je u knjizi Milana Marušić ”Kronika Krbave i Udbine kroz stoljeća”, 405–449.

81 Ranko ŠIMIĆ (ur.), *Gospićki spomen zbornik*, Gospić, 1995., 13. Pojedini izvori navode da je na području Gospića stradalo preko 3000 osoba. Zvonimir BAKŠA (ur.), *Spomen–obilježja podignuta u čast i slavu poginulim i ubijenim pripadnicima Hrvatskih oružanih snaga i civilima žrtvama II. svjetskog rata, poraća i zajedničkih spomen–obilježja s poginulim u Domovinskom ratu u 1991.–1995.*, Zagreb, 2006., 44.

1. LIČKI OSIK
Vrijeme: 4. travnja 1945.
Okolnosti stradanja: Kod Ličkog Osika strijeljana je cijela bojna tek unovačenih domobrana (17–18 godina starosti) koji su se predali 4. travnja 1945. Likvidirano je ukupno 486 osoba.
 2. LIČKI OSIK, VRIŠTINA
Vrijeme: 4. travnja 1945./jesen 1945.
Okolnosti stradanja: Likvidirano je 15 osoba, jedan civil i 14 pripadnika Hrvatskih oružanih snaga.
 3. LIČKI OSIK, MARASOVKA
Vrijeme: 3. travnja 1945.
Okolnosti stradanja: Likvidirano je 39 pripadnika Hrvatskih oružanih snaga.
- Dana 4. travnja 1945. područje Ličkog Osika zauzela je 12. brigada 26. dalmatinske divizije, uz podršku artiljerije i 4. tenkovskog bataljuna 1. tenkovske brigade. Prilikom zauzimanja Ličkog Osika ubijeno je 460 hrvatskih i njemačkih vojnika, a zarobljeno navodno samo 15. Postrojbe 12. brigade uputile su se 6. travnja 1945. prema Žutoj Lokvi i Senju gdje su stigle 8. travnja.⁸⁴ Zadatak 11. brigade bilo je napadati smjerom Ostrvica – Poljice – Budak – Stari Grad, zauzeti Budak i napasti Gospić. 1. brigada trebala je s dva bataljuna (1. i 3.) stvoriti mostobran na prostoru Plantaža, Rajčica, Balinovac, a druga dva bataljuna ostala su u divizijskoj rezervi. 3. prekomorska brigada napadala je s dva bataljuna na smjeru Bilaj – željeznička postaja – Gospić, a s druga dva bataljuna, koja su se kretala zajedno s jednim tenkovskim bataljunom, smjerom Bilajsko Novo Selo – Vriština – Žabica i s južne strane napasti Gospić.⁸⁵ Istog dana postrojbe 26. divizije stigle u Gospić. 11. brigada do 16 je sati vodila borbu za Budak⁸⁶ te je u Gospić stigla oko 19 sati istog dana. 3. prekomorska brigada zauzela je Bilaj i željezničku postaju Gospić i do 14 sati izbila na desnu obalu rijeke Novčice u jugoistočnom dijelu grada. Dva bataljuna 1. brigade (1. i 3.) stigli su u Gospić do 20 sati te zajedno s 11. i 3. prekomorskom brigadom nastavili sa čišćenjem grada. Dana 5. travnja 1. brigada odmarala se u selu Gornje Pazarište. Bataljuni 1. brigade zarobili su u bici za Gospić 30 vojnika.⁸⁷

82 Podaci o grobištima preuzeti su iz Izvješća Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, Zagreb, 1999., 78 – 80, 123. Opširnije o pojedinim grobištima i žrtvama vidjeti: HDA, f. 1944, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, kutije 529 i 530.

83 Usporedba kretanja pojedinih postrojbi na određenom području s datumima nastanka grobišta važna je radi što preciznije identifikacije postrojbi JA koje su sudjelovale u počinjenju ratnih zločina.

84 N. ANIĆ, *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 203, 238.

85 M. NOVOVIĆ, A. KRONJA ČENČO, B. STUPAR, V. ĐAPIĆ, *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, 410.

86 Selo Budak napadao je 1. bataljun 11. brigade, a stratešku točku Budački most zauzeo je 4. bataljun. Nakon zauzimanja Budaka, 1. bataljun je produžio napad u smjeru sela Mušaluk. Dana 4. travnja 1945. u 21 sat jedinice brigade nalazile su se na sljedećim položajima: 1. i 2. bataljun sa Štabom brigade i prištapskim postrojbama u Budaku, 3. bataljun u Deralima, a 4. bataljun u sjevernom dijelu Gospića, gdje je uhvatio vezu sa postrojbama 1. dalmatinske i 3. prekomorske brigade. M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 342–346. Dana 5. travnja bataljuni su se nalazili na istim položajima. Brigada je napustila Budak 6. travnja u 10 sati i u 20 sati istog dana stigla u Donji Kosinj. M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 349–350.

87 M. NOVOVIĆ, A. KRONJA ČENČO, B. STUPAR, V. ĐAPIĆ, *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, 412–413.

4. GORNJA KANIŽA
Vrijeme: 5. travnja 1945.
Okolnosti stradanja:
Na predjelu zvanom Bogdanica i Tratina⁸⁸ ubijeno 20 je Hrvata.
5. KANIŽA GOSPIČKA, "LABUDOVO"
Vrijeme: 5. travnja 1945.
Okolnosti stradanja:
Na lokaciji je strijeljano 26-30 pripadnika Hrvatskih oružanih snaga.
6. KANIŽA GOSPIČKA, LIVADA "VRANIĆA BARICA"
Vrijeme: Travanj 1945.
Okolnosti stradanja:
Na livadi su ubijene tri osobe: trudnica, svećenik i profesor.
- U napadu na Gospić smjerom Brušane – Gospić kretale su se postrojbe 20. dalmatinske divizije. Na glavnom smjeru udara postavljena je 9. brigada (trogirski) čiji je glavni zadatak bio napasti i likvidirati uporišta Lički Novi i Žabicu te zatim produžiti prema Gospiću. 8. brigada napadala je lijevo od 9. brigade prema koti 798 (Oštra), a cilj joj je bio izbiti na rijeku Bogdanicu i nastaviti kretanje prema Gospiću. Zadatak 10. brigade 20. divizije bio je spriječiti pokušaj bijega hrvatskih i njemačkih vojnika prema Velebitu, te zauzeti područje Trnovca i Smiljana.⁸⁹ Jedna četa 2. bataljuna 10. brigade pomagala je dijelove 8. brigade pri zauzimanju Oštre. 1. bataljun i ostale čete 2. bataljuna potukle su veći broj njemačkih i hrvatskih vojnika koji su se preko Smiljanskog polja povlačili prema Pazarištu.⁹⁰ Dana 4. travnja 1945., 5. prekomorska brigada zauzela je Brušane, 4. bataljun 9. brigade ušao je u Lički Novi, a 1. bataljun približio se Žabici i izbio na zapadnu stranu šume Jasikovac. U 14 sati dva bataljuna 9. brigade prešli su most preko rijeke Bogdanice i oko 15 sati ušli u središte Gospića. Ulične borbe trajale su do 23 sata.⁹¹ Dana 5. travnja 1945. područje od Gospića do Pazarišta kontrolirale su postrojbe 20. divizije. 6. travnja 1945. Štab 4. JA izdao je zapovijed 19. diviziji da zauzme Otočac, a 26. diviziji da zatvori smjer Otočac – Senj i napadne Otočac. Odlučeno je da 20. divizija ostane na području Perušića kao armijska rezerva.⁹² Na osnovu toga Štab 20. divizije izdaje zapovijed podčinjenim postrojbama da se 7. travnja u 6 sati formira kolona cijele divizije na komunikaciji Brušane – Gospić. Stoga se može zaključiti da su 5. travnja, odnosno u vrijeme počinjenja zločina, postrojbe 20. divizije boravile na području Kaniže Gospičke. 8. dalmatinska brigada napadala je položaje na Oštroj, u neposrednoj blizini Kaniže Gospičke.

88 Među pogubljenim civilima u Gospiću bio je i Dragutin Kukalj, župnik i dekan u Gospiću. Rođen je 17. svibnja 1899. u Crikvenici. Strijeljan je 5. travnja 1945. na Tratinu u gospičkoj Kaniži, čemu je svjedočila pokojna Zlata Štimac iz Gospića. Frane Turić s Tratine tvrdio je da je likvidiran tijekom noći zajedno s većim brojem osoba. Župnik iz Jablanca Drago Babić tvrdio je da je župnik Kukalj bio na popisu za likvidaciju Jakova Blaževića. A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, 374–375.

89 D. GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 171.

7. GOSPIĆ, "MATIJASKINA OGRADA"
Vrijeme: 5. travnja 1945.
Okolnosti stradanja:
Strijeljane su četiri osobe, dva časnika Hrvatskih oružanih snaga i dva civila, te su zakopani na desnoj obali rijeke Bogdanice, kraj Kaniškog mosta. Prema izjavama svjedoka, žrtve su 5. travnja 1945. odvedene iz obližnjeg zarobljeničkog logora.
8. GOSPIĆ, ŠUMA IMOVINA
Vrijeme: Nakon 4. travnja 1945.
Okolnosti stradanja:
Nakon pada Gospića odvedena je veća skupina građana koji su nakon mučenja likvidirani u šumi zvanj Imovina. Broj žrtava je nepoznat.
- Dana 4. travnja 1945. postrojbe 20. i 26. dalmatinske divizije su zauzele Gospić⁹³, dok se 8. dalmatinska brigada nalazila na desnoj obali rijeke Bogdanice, u neposrednoj blizini Kaniže. Brigade 20. divizije napadale su grad iz smjera Brušana i Smiljana, a 26. divizija kretala se iz smjera Ličkog Osika. Dana 7. travnja 1945., 26. divizija nastavila je kretanje prema Senju i Krku⁹⁴, a 20. divizija ostala je, kao armijska rezerva, u Perušiću.

90 L. KNEZOVIĆ, I. ČURIN, *Deseta dalmatinska udarna brigada*, 266–268.

91 E. ĐENKO KRSTIĆ, *Deveta dalmatinska (trogirski) udarna brigada*, 250–255.

92 Isto, 256–257.

93 "Malo ustaša je bilo spremnih na predaju. Ogrezli u zločinima oni su znali da ih čeka gnjev napaćenog naroda. Velik broj tih ustaša platio je svoje zločine glavom. Neki su se uspjeli izvući prema Perušiću i Otočcu, zahvaljujući tome što 13. udarna divizija nije uspjela pravodobno zatvoriti taj pravac." D. GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 173. Na sektoru 20. divizije poginulo je 468 njemačkih i hrvatskih vojnika, odnosno 1006 ukupno u borbama za Gospić, a 146 ih je zarobljeno. D. GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 174. M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 346. 11. dalmatinska brigada 26. divizije navodno je zarobila svega 20 vojnika. M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada*, 347. "Zarobljeni su pohvatani neposredno po rovovima, jer ih je naša vatra jednostavno prikovala uz zemlju u rovu", ističu Rako i Družijanić.

94 O partizanskim zločinima na otoku Krku zabilježen je detaljan iskaz svjedoka nepoznatog identiteta. HDA, f. 1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića, 17.12.

Lokacija i vrijeme stradanja	Mogući počinitelji ratnog zločina
9. GOSPIĆ, JASIKOVAC <u>Vrijeme:</u> Travanj 1945. <u>Okolnosti stradanja:</u> Likvidiran je nepoznat broj civila i pripadnika Hrvatskih oružanih snaga.	Prema dostupnim podacima nakon pada Gospića, postrojbe 20. divizije nadgledale su područje šume Jasikovac. Nakon zauzimanja Gospića, 8. brigada 20. divizije smjestila se u Ličkom Novom, a zatim se prebacila u Perušić i Sinac, u Gackom polju. Dana 12. travnja otišla je prema Plaškom. ⁹⁵ 10. brigada smjestila se, nakon zauzimanja Gospića, na širem području Smiljana. ⁹⁶ Točna lokacija boravka 9. brigade prije pokreta prema Perušiću nije poznata, no upravo je ta brigada, prilikom napada na Gospić, zauzela područje šume Jasikovac.
10. MUŠALUK, KLANAC <u>Vrijeme:</u> Vjerojatno travanj 1945. <u>Okolnosti stradanja:</u> Potkraj rata na lokaciji je likvidiran nepoznat broj pripadnika Hrvatskih oružanih snaga koji su se predali na području Ličkog Osika.	4. travnja 1945. Mušaluk je zauzeo 2. bataljun 12. dalmatinske brigade 26. divizije. Po završetku borbe za Lički Osik, postrojbe 12. brigade smjestile su se upravo u Mušaluku, gdje su ostale do 6. travnja poslijepodne kada su krenule prema Senju. ⁹⁷
11. KORENICA, IZMEĐU LJUBOVA I SVRAČKOVA SELA <u>Vrijeme:</u> Nakon 4. travnja 1945. <u>Okolnosti stradanja:</u> Nakon dolaska pripadnika JA u Gospić, pripadnici Hrvatskih oružanih snaga i civili odvođeni su na strijeljanja i bacani u jame zvane Golubinjača i Cvijanauša.	Tijekom ožujka 1945. godine na tom je prostoru djelovala 35. divizija 11. korpusa. Dana 20. ožujka 1945., 14. brigada 19. divizije zauzela je Svračkovo Selo, a 1. brigada 13. divizije izbila je na cestu Bunić – Lički Osik i zauzela Ljubovo i Široku Kulu. ⁹⁸ Dana 22. ožujka 1945., 14. brigada 19. divizije spojila se se kod Korenice s postrojbama 35. divizije koje su se kretale smjerom Poljanak – Plitvička jezera – Tmovac – Kravica, nakon čega se 35. divizija okrenula i preuzela dio bojišnice prema Babinom Potoku, Vrhovinama i Ramljanima. U travnju 1945. u Korenici je boravila kulturno-prosvjetna ekipa 6. ličke proleterske divizije "Nikola Tesla". Dužnost predsjednika kotara preuzeo je Mišika Lukić, a sekretara Kotarskog komiteta KPH Dušan Čušić. ⁹⁹ Zasad nisu pronađeni podaci o drugim postrojbama koje su se u travnju 1945. kretale tim područjem.

95 D. GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 175.

96 L. KNEZOVIĆ, I. ČURIN, *Deseta dalmatinska udarna brigada*, 270.

97 N. ANIĆ, *Dvanaesta dalmatinska udarna brigada (prva otočka)*, 236–238.

98 T. RADOŠEVIĆ, Posljednje borbe na području udbinskog i koreničkog kotara, *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, 909.

99 Budimir KORICA, Poslijeratni razvoj općine Titova Korenica, *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, Karlovac, 1979, 916–965.

100 D. GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 204.

101 B. MAMULA, *Treća primorsko-goranska udarna brigada odnosno Druga brigada 35. divizije*, 201–210. Napomena: Bogdan Mamula bio je politički komesar 2. brigade 35. divizije. Rođen je 13. travnja 1918. u Gomirju od oca Sime. U tzv. završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije bio je načelnik štaba 13. divizije 4. JA. Narodni heroj. Umirovljen u činu general-potpukovnika. T. RADOŠEVIĆ, Posljednje borbe na području udbinskog i koreničkog kotara, *Kotar Korenica i kotar Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji*, 907.

Lokacija i vrijeme stradanja	Mogući počinitelji ratnog zločina
12. OTOČAC, "LUŽANJAK" <u>Vrijeme:</u> 1945. <u>Okolnosti stradanja:</u> Na lokaciji je pogubljen nepoznat broj osoba.	Dana 6.4.1945. u Otočac je ušla 14. brigada 19. divizije. ¹⁰⁰
13. VRHOVINE, "BABIN POTOK" <u>Vrijeme:</u> 1945. <u>Okolnosti stradanja:</u> Na lokaciji je pogubljen nepoznat broj civila.	Dana 24. veljače 1945. godine Babin Potok i Vrhovine napala je 35. divizija pojačana 2. brigadom 13. divizije, koja je s jednom brigadom zatvarala smjer od Ramljana preko Živulje za Gornji Babin Potok, no napad nije polučio značajnije rezultate. U ožujku i travnju 1945. na smjeru Vrhovine – Babin Potok – Plitvička jezera – Prijeboj vodile su se žestoke borbe između postrojbi njemačkog 15. korpusa i 35. divizije NOV-e. ¹⁰¹ Početkom travnja 1945. područje Ramljana i Vrhovina zauzela je 19. dalmatinska divizija. ¹⁰² Dana 5. travnja 1945. zauzet je i Babin Potok. ¹⁰³
14. GOSPIĆ, JAMA NA ULAZU U GRAD <u>Vrijeme:</u> 31. srpnja 1945. <u>Okolnosti stradanja:</u> Iz kolone Križnog puta odvojeno je oko 70 Hrvata, uglavnom Ličana, koji su vezani žicom i mučeni. Ubijani su dva po dva i bacani u jamu koja se nalazi na ulazu u grad.	Tijekom lipnja i srpnja 1945. u Lici se nalazila 6. lička divizija, čija je 2. brigada bila smještena u Gospiću. ¹⁰⁴
15. GOSPIĆ, KATOLIČKO GROBLJE <u>Vrijeme:</u> Od 4. srpnja do jeseni 1945. <u>Okolnosti stradanja:</u> Na lokaciji su vršena masovna strijeljanja zarobljenika iz svih krajeva Hrvatske. ¹⁰⁵	

Napomena:

Nakon zauzimanja Gospića, u gradu je ostala 1. lička samostalna brigada s postrojbama KNOJ-a.¹⁰⁶ Tijekom lipnja i srpnja u Gospiću je također boravila 2. brigada 6. ličke divizije.

102 E. ĐENKO KRSTIĆ, *Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada*, 256.

103 D. GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, 203

104 6. lička divizija boravila je u Zagrebu do 20. svibnja 1945. kada se vraća prema Lici. Na tom su putu pojedini dijelovi divizije obavljali i neke druge zadaće, pa se kompletna divizija zatekla u Lici tek u lipnju 1945. Zapovjednik 6. ličke divizije bio je general-major Đoko Jovanić, a politički komesar potpukovnik Nikola Peinović. Đorđe ORLOVIĆ, *Šesta lička proleterska divizija "Nikola Tesla"*, Beograd, 1990., 530.

105 Izjavu o ovom grobištu dao je 1990. svjedok potpisan kao N. Mileanić, koji je istaknuo da su "na ulazu u groblje u centru Gospića, svakog dana poslije 4. srpnja (Dan 'oslobođenja') strijeljani nedužni ljudi iz svih krajeva naše domovine.

Ratni zločini
počinjeni
tijekom i
nakon Ličko-
primorske
operacije
od postrojbi
Jugoslavenske
armije i
ustanova nove
vlasti

Na temelju podataka navedenih u ovoj tablici, jasno je da je nekadašnja saborska Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata tijekom 1990-ih godina ustanovila postojanje 15 grobišta na području Ličko-senjske županije. No, potrebno je naglasiti da rad Komisije nikada nije završen pa se stoga dostupni podaci moraju uzeti kao djelomični i podložni daljnjim izmjenama do kojih bi moglo doći na temelju novih znanstvenih dokaza. To potvrđuju i podaci iz nedavno objavljenog knjižice "Sjećanje na Vaganac" autorice Suzane Korbar koju je objavila Općina Plitvička Jezera.¹⁰⁷ U knjižici se navodi da je "početkom veljače 2017. godine Hrvatski Crveni križ dostavio Ministarstvu hrvatskih branitelja informaciju o postojanju lokacija na području Vaganca, općina Plitvička Jezera i Drežničke Dubrave, općina Rakovica, na kojima se nalaze pokopane žrtve Drugog svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja"¹⁰⁸ nakon čega je Ministarstvo pristupilo prikupljanju dokumentacije i terenskim istraživanjima. Istraženo je ukupno osam lokacija pri čemu su ekshumirani posmrtni ostatci najmanje 53 osobe i to na sljedećim lokacijama:

6. Vaganac – kbr. 1	Plitvička Jezera	2
7. Vaganac – kbr. 5	Plitvička Jezera	5
8. Vaganac – preko puta kbr. 11	Plitvička Jezera	6

Ekshumirani posmrtni ostatci prevezeni su na Zavod za sudsku medicinu i kriminalistiku u Zagrebu. Korbar ističe da je na području općine Plitvička Jezera i općine Rakovica ostalo više lokacija u statusu aktivne obrade.¹¹⁰

Istraživanja ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata potrebno je nastaviti ne bi li se ustanovila što potpunija istina o stradanju stanovništva u navedenom razdoblju iako konačan broj žrtava, kao i kompletan popis grobišta, nikada sa sigurnošću nećemo znati.

Zaključak

Ličko-primorska operacija obilježila je početak završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije na hrvatskom prostoru. Postrojbe novoo- snovane Četvrte Jugoslavenske armije u manje od mjesec dana zauzele su ogroman prostor Like, Hrvatskog primorja i Zapadne Bosne. Okosnicu te armije predstavljale su divizije 8. dalmatinskog korpusa, koje su odigrale odlučujuću ulogu u zauzimanju Dalmacije potkraj 1944. i Hercegovine početkom 1945. Tijekom vojnih djelovanja na ličkom prostoru počinjen je veći broj ratnih zločina, a egzekucije su nastavljene i nakon travnja 1945. U samom Gospiću formiran je zarobljenički logor, a o razmjerima represije koja je uslijedila svjedoči veći broj sačuvanih dokumenata partijskih organa i OZN-e. Na području Gospića, Ličkog Osika, Kaniže, Korenice i Otočca evidentirano je 15 grobišta, a na lokacijama istih u trenutku počinjenja zločina djelovale su ponajviše postrojbe nekadašnjeg 8. dalmatinskog korpusa.

Ratni zločini počinjeni tijekom i nakon Ličko-primorske operacije od postrojbi Jugoslavenske armije i ustanova nove vlasti

– 101 –

Tablica 4: Lokacije grobišta utvrđene terenskim istraživanjima 2017. godine ¹⁰⁹	LOKACIJA	OPĆINA	BROJ ŽRTAVA
	1. Drežnička Dubrava	Rakovica	7
	2. Vaganac – Donje Luke	Plitvička Jezera	2
	3. Smoljanac – Čelija	Plitvička Jezera	2
	4. Vaganac – Baković dolina	Plitvička Jezera	7
	5. Vaganac – Ričeva dolina (2 mikrolokacije: Ričeva dolina i Plato kod crkve	Plitvička Jezera	22

Blanka Matković

– 100 –

Ta su masovna strijeljanja potrajala sve do jeseni, a pojedinačna znatno duže. Vješanje i strijeljanje bilo je i 22. srpnja 1945., kada je u crkvi na groblju trajala svečanost Marije Magdalene. Istodobno je bio i sprovod. Trebalo je što više ljudi prisustvovati da bi se vidjelo kako to radi "narodni sud". Ljude koji su bili dovedeni na stratište nitko od najbliže rodbine nije ni prepoznao. Jednom su na mjestu razrušene kapelice koju su u ratu podigli Talijani, povješali nekoliko časnih sestara. Nisu birali tko je kriv tko prav, tko im je došao pod ruku – bio je likvidiran. Neki su uspjeli pobjeći sa stratišta, vezani, vukući mrtve. Osim veterinarara, nekoliko mjeseci u mjestu nije bilo ni jednog od muškaraca. I veterinar su u srpnju na tri dana zatvorili i potom likvidirali. Kao veliki pravednik u rješavanju svih problema u ovom društvu, javlja se drug Blažević...". Želimir ŽANKO, Nikola ŠOLIĆ, *Jazovka*, Zagreb, 1990., 121. Popis 120 osoba likvidiranih 22. srpnja 1945. objavio je Ivan Vukić u knjizi "Lika i Podgorje na braniku doma i naroda", 2012., 305 – 307. Zasad nisu pronađeni dokazi koji bi potvrdili navode ovog svjedoka o vješanju časnih sestara.

106 B. MAMULA, *Treća primorsko-goranska udarna brigada odnosno Druga brigada 35. divizije*, 207. DAGS, f. 42, Okružni sud Gospić, kut. 4, K 30/45.

107 Suzana KORBAR, *Sjećanje na Vaganac*, Općina Plitvička Jezera, 2018.

108 S. KORBAR, *Sjećanje na Vaganac*, 5.

109 Isto.

110 Isto, 6.

Zvonko Martić

Poetika otpora u antititovskom diskursu

Uvod

U ovom se radu propituje način korištenja politike u folkloru i upotrebe folklornih elemenata u politici kao oblika otpora društvenom i političkom sustavu. Na primjeru primjene melopoetskih formi politički angažiranih pjesama interpretira se neorganizirani otpor totalitarnom političkom i društvenom sustavu. Pjesme s političkom tematikom promatraju se s određene povijesne distance i promjene političkog sustava u odnosu na vrijeme njihova nastanka i izvodenja. Analizom sadržaja tekstova protivnih dominantnom političkom diskursu, propituju se stavovi protivnika režima i reakcije vladajućeg sustava prema izvodačima, konteksti nastanka pjesama te suvremeno tumačenje prošlosti samih izvodača ili njihovih potomaka.

Otpori vlasti mogu biti izraženi raznim oblicima književnih formi u kojima žrtve i protivnici izražavaju vlastite svjetonazore i proživljavaju razne oblike patnje zbog izrečenih političkih stavova. Time književne forme postaje "literarnim toposom" (Džaja 2004: 138) u analizi stvarnosti. Melopoetika otpora jedan je od literarnih toposa s upisanim društvenim sjećanjem u stihu koji opisuje povijesne događaje, izriče iskustva života u totalitarnom režimu i način protivljenja kultu ličnosti političkog i ideološkog vođe. Politički angažirane pjesme promatrane su kao svojevrsni "protestni *revival* folklor" (Rihtman Auguštín 2001: 150).

Fokus rada je na kontekstu nastanka politički angažiranih tekstova i suvremenom društvenom sjećanju na socijalističku prošlost u razdoblju od 1945. do 1990. godine. Poetski izraz, u ovom radu, promatra se i kao jedan od načina u svladavanju i preživljavanju socijalističke svakodnevnice ograničavane političkim odlukama, gospodarskim reformama i kulturnim strategijama. Odgovor nezadovoljnog dijela zajednice bio je stav izražen i u stihu. U suženom prostoru totalitarističkog sustava melopoetski izraz otpora prema postojećoj vladajućoj ideologiji i sustavu bio je jedno od "oružja relativno slabijih skupina" (Scott 1985: xvi) bez društvene moći.

Polazeći od općeg stava kako politika ulazi u svaki segment života i kako ljudi prema vlastitom shvaćanju te iste politike na različite načine izražavaju svoje stavove prema svemu što ona obuhvaća u korištenju folklornih formi u politici, u ovom radu, polazi se od svojevrsne nerazdvojivosti politike i folklor, jer folklor ne živi izolirano od politike i u nju nerijetko biva uvučen (Rihtman Auguštín 2001: 95). Poetski izraz kao folklorna forma, jedan je od načina iskazivanja stava prema političkom i društvenom sustavu. U melopoetskim formama sačuvana je "uspomena i na sva politička i društvena zbivanja XX. stoljeća, posebno na sudjelovanja i stradanja u ratovima, na zatvorske patnje, na iseljništvo, tudinu, na sve ono što je ostavilo traga u kolektivnom sjećanju društva" (Mijatović 2016: 25).

Melodijska struktura u pjesmama s politički angažiranim tekstovima, kao sama forma i glazbeni izraz izvodačima je manje važna. Naime, za same pjevače "žanr kao takav ionako tek veoma rijetko igra neku ulogu; za njih su prije svega važni sadržaj i namjera, značenja i funkcija njihovih priča u svakodnevnom životu" (Roth 2000: 69). Za pjevanje politički angažiranih pjesama nisu stvarane nove melodije nego su korišteni poznati lokalni napjevi. Ista metodologija korištena je i kod veličanja lika i djela Josipa Broza Tita. Nove pjesme i novi plesovi, u pravilu su, nastajali na tradicijskim obrascima. Na poznatu laganu melodiju i jednostavne plesne korake, kako bi moglo plesati što više pjevača, dodavani su novi tekstovi o Titu i partizanima. Sam naziv "partizanske pjesme i plesovi" nastao je zato što su ih pjevali i plesali partizani u Drugom svjetskom ratu ili zbog toga što su kasnije u tekstu veličali partizanski pokret i Josipa Broza Tita (usp. Dopuda 1986: 163-183).¹

Nasuprot afirmativnim pjesmama o Titu i partizanima istovremeno su nastajali melopoetski oblici otpora vladajućem političkom, gospodarskom i kulturnom diskursu. Takav oblik otpora bio je sankcioniran na različite načine: fizičkog i psihičkog zlostavljanja, društvene izolacije, a svoj vrhunac imali su u kratkotrajnijim ili dugoročnijim zatvorskim kaznama. Zbog pjesama su mnogi proživjeli razne oblike tortura u pedesetogodišnjem razdoblju socijalističke Jugoslavije. I to ne samo zbog pjesama protivljenja vladajućem režimu nego i zbog izricanja nacionalnih tema iz bliže ili daljnje prošlosti.

1 Tijekom jednog terenskog istraživanja 2000. godine s etnomuzikologinjom Dunjom Rihtman Šotrić u Vijaci, u okolici Vareša, žene su zapjevale i započele ples *Hajde, sejo, da pletemo*. Napjev je bio identičan opće poznatoj pjesmi *Oj, drugo-vi, je l vam žao*. Tada mi je Dunja objasnila kako su partizani, u pravilu, koristili prihvatljive i lagane melodije i na iste dodavali vlastite stihove. U plesovima su se birali manje zahtjevni plesni koraci kako bi plesati moglo što više izvodača. To je bila matrica nastanka većine partizanskih pjesama i plesova.

Raznim oblicima cenzure zabranjivana je uporaba nacionalnih simbola, pa i na tradicijskoj odjeći. Ukoliko se neka folklorna skupina odvažila staviti tkanice hrvatske trobojnice, crven-bijeli-plavi, njezine članove policija socijalističke Jugoslavije bi pritvarala "zbog tih subverzivnih *nacionalističkih* simbola [istaknula D.R.A.]" (Rihtman Auguština 2001: 17). Uz zabranu isticanja nacionalnih simbola partijski utjecaj na programski sadržaj i odabir programa na smotrama folklora vidljiv je i u činjenici kako su veoma brzo s repertoara nestale pjesme koje spadaju u skupinu domoljubnih pjesama i pjesama politički aktualnog sadržaja. Na smotri 1946. godine izvedene su samo dvije, i to obje na prvoj poslijeratnoj smotri (pjesme s tekstom 'Mene moja naučila mati / da ja pjevam: živili Hrvati' [...] i pjesma s tekstom 'Trebarjevo, ti si kao gradić / u tebi se rode braća Radić'" (Ceribašić 2003: 204). Sve su se više izvodile pjesme s novim angažiranim tekstovima usklađenim s novim političkim diskursom u veličanju lika i djela Josipa Broza Tita (ibid. 204-206).

Titovo djelo i lik su sustavno njegovani i raznim ritualno-promidžbenim praksama. Josip Broz pretvaran je u mitsku osobu. Režim socijalističke vlasti činio je da mu je forma osobne Titove vladavine postala važnijom dimenzijom postojanja nego sami socijalistički karakter vlasti. Iako se uz gradnju mita o Titu gradio i mit o radničkoj klasi, bratstvu i jedinstvu, društvenom vlasništvu, radnim akcijama i drugim formama djelovanja socijalističkog režima ipak Tito je bio u središtu svih tih tema. Naime, Titu su pridavane nadnaravne sposobnosti, jer on:

"ulijeva snagu klonulim, vedri sumorne, uspokojava zabrinute, jača slabe, diže pokleknule, stvara heroje, od nepismenih prosvijećene, od neukih svjesne'. Da je on 'naš jedini putokaz'. [...] Opčinio je čak i stotine tisuća onih Jugoslavena koji za vrijeme njegove vladavine nisu uspjeli naći posao u svojoj zemlji, već su svoju sreću pod suncem morali tražiti na kraju svijeta. A kad su se skrasili daleko od Tita i Jugoslavije, mnogi od njih su i dalje vidjeli Boga u njemu, a neki i više od toga." (Despotović 2010: 22)

Ni nakon smrti "neprikosnovenom socijalističkom vladaru" njegove pristaše nisu prestale pridavati božanske tribute (usp. Belaj 2006: 213).

Veliki naslijeđeni kapital "božanskih" atributa čini i danas sjećanje na Tita jednom od aktualnih tema u postsocijalističkom društvenom sjećanju i zbog toga Tito je česta tema istraživanja. Općenito, i u drugim postsocijalističkim demokratskim tranzicijskim društvima društveno sjećanje na socijalizam postaje jedna od važnih tema kulturnoantropoloških istraživanja (usp. Watson 1994). Na tom tragu su i istraživanja u Hrvatskoj i drugim zemljama bivše Jugoslavije. Za ilustraciju ću navesti samo neke studije u kojima se propituju tran-

sformacijski procesi u društvenom sjećanju tranzicijskih društava s temama jugonostalgije i nostalgije za Titom.

Posebno mjesto pripada studiji *O Titu kao mitu* zbog veoma širokog spektra tema i istraživača iz raznih znanstvenih područja. U ovoj studiji na primjeru istraživanja proslave Dana mladosti u Kumrovcu propituje se sjećanje na Josipa Broza Tita u demokratskoj Hrvatskoj (Škrbić Alepijević i Mathiesen Hjemdahl 2006). Zatim, tu je i studija o nostalgiji za bivšim socijalističkim sustavom ili "titostalgijom kao dijelom šireg kompleksa jugonostalgije i uopće nostalgije za socijalizmom" (Velikonja 2010: 16) iz čijega rada koristim sintagmu "antititovski diskurs" (ibid. 20). Unutar ove tematike značajnim radovima pripadaju i oni s fokusom na novu poetiku nastalu inspiriranu ep-skim deseteračkim tekstovima u starom folklornom ključu i njihovom primjenom u suvremenim ratnim događajima 1990-tih (Žanić 1998, Čolović 2007).

Društveno sjećanje ima određenu matricu u svim sustavima gdje se nastoji na različite načine propuštati i zadržavati određene političko-ideološke stavove prihvatljive vlasti koja "nastoji propisati čega se društva trebaju sjećati, a koji slojevi prošlosti ne mogu ući u inventar nasljeđa vrijednog prisjećanja" (Belaj, Škrbić, Alepijević i Potkonjak 2015: 94). U svim društvima to je temeljni mehanizam koji oblikuje društveno sjećanje, a osobito je izražen u totalitarističkim sustavima. Cenzura u socijalističkom režimu odnosila se na sve što se nije podudaralo sa socijalističkim vrijednostima samoupravljanja, proklamiranog bratstva i jedinstva, kao i bilo kakav antititovski diskurs. Totalitaristički socijalistički sustav prema drukčijim političkim opcijama ili kritičkim mišljenjima imao je "različite oblike i faze, i kreće se od neadresirane političke kritike [...] etiketiranja, političke kampanje pa i do administrativnog i čak krivičnog tretmana" (Spehnjak 2002: 93). Upravo administrativni i krivični tretman su važna odlika reakcija socijalističke vlasti na javno iznesena mišljenja protivljenja socijalističkom i antititovskom diskursu kroz melopoetske oblike.

Pjesme protivne veličanju lika i djela Josipa Broza Tita nastajale su u uskom krugu gdje su potajno i izvođene. Teme ovih pjesama su veoma različite i kretale su se od domoljubnih, u stihu opisanih događaja iz daljnje ili bliže nacionalne povijesti, do stihova s radikalno nacionalističkim sadržajem vezanim uz ustaški pokret, Nezavisnu Državu Hrvatsku i Antu Pavelića, njezinog poglavnika (1941.-1945.).

Krivični tretman vezan uz društveno sjećanje osobito se odnosi na osobe i događaje iz vremena Drugog svjetskog rata o kojima se odlučivalo na raznim tijelima Komunističke partije Jugoslavije. Naime, partija je određivala "čega se treba 'sjećati', a što treba zaboraviti. Pobrinula se da njezino tumačenje Drugog svjetskog rata prevladava

u svim područjima javnog života, a da drugačija iskustva ili sjećanja budu ušutkana, potisnuta ili kriminalizira” (Sundhaussen 2006: 246). Time, sjećanje onih koji nisu pripadali vladajućem partijskom svjetonazoru nisu samo ušutkivana, potiskivana nego su često veoma strogo zakonski sankcionirana.

Već je spomenuto kako su sankcionirani i smatrani subverzivnim isticanja nacionalnih simbola. Uz sankcije za isticanje nacionalnih simbola zabranjivalo se i zakonski sankcioniralo izvođenje domoljubnih pjesmama, poput *Ustani bane, Vila Velebita, Marjane, Marjane*, hrvatske himne *Lijepa naša domovino* i drugih pjesama iz starijih razdoblja hrvatske povijesti (usp. Perić 2007: 341, Tadić i Crnogorac 2013: 341).²

Samo po sebi razumljivo je kako se u vremenu socijalizma zbog njegovog represivnog sustava nije moglo istraživati i objavljivati bilo što je u suprotnosti s dominantnim političkim diskursom, jer socijalizam je nametao ”ograničenja sveukupnom životu, pa tako i znanstvom istraživanju” (Rihtman Augustin 2001: 155). Iako danas nema ograničenja znanstvenom istraživanju ipak temi otpora u socijalizmu prilazi se oprezno. Mislim kako je tomu osnovni razlog što se ova tema ne može istraživati bez spominjanja i hvatanja u koštac s predstavljanjem sjećanja dijela hrvatskog društva i njegovog pozitivnog odnosa prema ustaškom režimu.

Istraživanje i analiza diskursa o socijalizmu ili povezanih s nacionalističkim pokretima ne znači njihovo promoviranje ni pristajanje istraživača uz takve ideološke diskurse. Jedno od pitanja koje se samo spominje u ovom radu je pitanje o pravu poraženih na sjećanje. Odnosno, kako i mogu li se uopće potomci sjećati predaka koji su u Drugom svjetskom ratu bili na strani poraženih režima i ideologija. Ova sjećanja pobjednici su sprječavali na razne načine. Govor o poraženim radikalno nacionalističkim pokretima ne znači donošenje vrijednosnih sudova prema tim pojavama. Smatram kako etnologija i kulturna antropologija imaju zadatak progovoriti i interpretirati društveno sjećanja pa i onih poraženih.

Sam problem obrade teme o antititovskom diskursu u poetici otpora nije u ovom dijelu izvođenja pjesama iz starijih razdoblja hrvatske povijesti nego problem proizlazi zbog činjenice kako je nemoguće izbjeći spominjanje radikalnog ustaškog nacionalističkog pokreta i kako se u javnom diskursu kroz razne udruge i nadalje ustrajava u veličanju i slavljenju Josipa Broza Tita (usp. Velikonja 2010). Problem usložnjava i to što se u suvremenom hrvatskom javnom diskursu retorika u dihotomiji: ustaše – partizani (komunisti) veoma često

koristi i redovito izaziva žučne rasprave i produbljuje prijepore među pristašama jednih i drugih. Samo kao primjer navodim kako se autori u natjecanju za svoje stavove ne suzdržavaju i danas u tisku koristiti etikete i proglašavati ustašama svoje političke ili svjetonazorske protivnike (usp. Tomić 2019). Naravno, ima i suprotnih optužbi s izraženim etiketiranjem pojedinaca koji kritiziraju postupke vladajućih stranaka kako ih se proglašava jugonostalgičarima i neprijateljima suvremene neovisne Hrvatske države.

Iznoseći etnografsku građu o antititovskom diskursu ne iznosim vlastiti politički i ideološki stav nego kao etnolog pišem o zabranjivanom pravu na sjećanje poraženih i izražavanje vlastitih stavova prema socijalističkoj stvarnosti. Za rad koristim poetiku otpora kojom su Hrvati u Bosni i Hercegovini interpretirali dio povijesti i zbog tih interpretacija plaćali dugogodišnjim zatvorskim kaznama, izolacijom iz javnog života i poneki od njih i vlastitim životom.

Fokus je ovoga rada na antititovskom diskursu kako ga se danas sjećaju i kako ga tumače, uglavnom, potomci onih koji su pjevali zakonski sankcionirane ili u socijalističkom sustavu nepoželjne pjesme političkog sadržaja. Ovo je sjećanje potomaka poraženih. Zato se pitanju interpretacije prava poraženih na sjećanje postavlja granica javnog očitovanja radikalnih stavova, s jedne strane, i pravu sjećanja o vlastitoj patnji ili patnji predaka proživljenoj i zbog pripadnosti radikalnim nacionalističkim pokretima. To su pitanja koja će i u ovom radu ostati više napomenuta nego obrađena.

Iz raznih usmenih formi izabrao sam melopoetske forme političkog sadržaja kroz koje se interpretirala prošlost poraženih i marginaliziranih iz vremena socijalističke Jugoslavije i njezinog doživotnog predsjednika Josipa Broza Tita. Iz sadržaja tekstova propitivao sam značenja kojima izvodači odašilju poruku i izriču svoje viđenje nekog događaja, za njih važne, stvarnosti. Njihove folklorne poetske forme s angažiranim političkim tekstovima i danas se čuvaju u njihovom ili društvenom sjećanju njihovih potomaka. U središtu stihova protivnih socijalističkom sustavu u kojima je naglašen ”antititovski diskurs” (Velikonja 2010: 20).

Za ovaj rad nisam obavljao zasebna etnografska istraživanja kako bih prikupio podatke o ovoj temi, nego sam građu prikupljao tijekom istraživanja drugih tema među Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Jednako tako tijekom istraživanja drugih tema među Srbima i Bošnjacima u Bosni i Hercegovini znao sam, iako ne tako često kao među Hrvatima, postaviti pitanja o antititovskom diskursu. Tijekom tih razgovora zabilježio sam među Bošnjacima dvije pjesme: *Druže Tito, nešto bi te pito / Da l' se smije žene imat dvije* i *Druže Tito, ovako se ne more / Četri mjere samo jedan ore*. Kod Srba sam zabilježio samo jednu pjesmu koju su pjevali u različitim krajevima Bosne i Hercego-

2 Podaci o sankcioniranim pjesmama su iz presuda Okružnog suda u Mostaru.

vine: *Druže Tito, tebe Srbi lažu / Oni vole đenerala Dražu*, misleći na generala Dražu Mihajlovića, vođu četničkog pokreta. U analizi sam koristio djela povjesničara i njihove interpretacije pojedinih razdoblja socijalističke povijesti uspoređujući ih s podacima dobivenih teren-
skim etnografskim istraživanjem.

Temu o politički angažiranim pjesmama o otporu i događajima iz vremena socijalističke Jugoslavije pokretao bih i tijekom spontanih, neformalnih razgovora i prijateljskih druženja. Tada bih dobivao podatke o ovoj temi, kazivači su, u pravilu, ove pjesme nazivali "zabranjene pjesme o Titu i Jugoslaviji". Od kazivača s kojima sam razgovarao samo je jedan kazivač bio osuđen za pjevanje politički angažiranih pjesama dok su ostali bili članovi obitelji optuženih ili su posredno znali stihove cenzuriranih i zabranjenih pjesama.

Kazivače navodim prema imenu naselja jer su neki od njih izrazili bojazan spominjanja njihovih imena bojeći se sankcija zato što govore o pjesmama koje su pjevali njihovi rođaci ili susjedi. Dok su drugi isticali kako ne bi voljeli spominjanje njihovih imena tijekom kazivanja o tome tko je prijavljivao policiji njihove pretke. Time se potvrđuje kako je kod nekih kazivača još uvijek prisutan strah od sankcija. Kao primjer može poslužiti i događaj u okolini Bosanskog Grahova kada je kazivač jasno rekao kako ne želi da ga se spominje jer ima rodbine zaposlene u policiji, pa bi prema njegovim riječima, mogli dobiti otkaz zato što on "nešto govori protiv Tita i partije". Međutim, bilo je i onih kojima je ovo bilo bolno kazivanje i sjećanje na pretrpljenu patnju njihovih predaka i bol zbog patnje izazvane raznim oblicima primjene fizičkog nasilja tijekom zatvorskih kazni zbog pjevanja pjesama političkog sadržaja u kojima je Tito bio glavni lik.

Uz zabranjene pjesme protivne općem javnom socijalističkom i partizanskom diskursu o sjećanju na Drugi svjetski rat jednako tako nepoželjne i zabranjene su bile melopoetske forme o događajima i osobama iz ranije hrvatske povijesti i izricanje bilo kakvih nacionalnih simbola.

Hrvatstvo i Tito u poetici otpora

Ranije je spomenuto kako su među navedenim kazneno sankcioniranim i nepoželjnim pjesmama jednako tretirane i one koji bi isticala teme iz starije hrvatske povijesti i javnog isticanja nacionalnih simbola. Za većinu problema oko iskazivanja nacionalne pripadnosti kazivači su odgovornim smatrali Josipa Broza Tita. Iako se i Tito izjašnjavao kao etnički Hrvat dio Hrvata u Bosni i Hercegovini smatrao ga je velikim neprijateljem vlastitoga naroda upravo zbog toga što su ideju jugoslavenske nacije smatrali protivnom življenju i isti-

canju vlastitoga nacionalnog identiteta.

"Tito, ma ne znam, naš ga narod nije baš volio", ovo je izjava jedne kazivačice iz Zlosela, iz okolice Kupresa. Time je kazivačica svoj stav izjednačila s cijelom lokalnom i nacionalnom zajednicom. U istom kazivanju kazivačica nadalje objašnjava razlog zašto neki nisu voljeli Tita navodeći sprječavanje slobodnog izricanja nacionalnog identiteta, ali i sveukupnu tešku gospodarsku situacija i primjenu zakonskih represivnih kazni:

"Nisi smio reći da si Rvat. Naš narod je teško živio. Gladno se bilo. Progonilo ljude. Sudilo za sve i svašta. Sve je to Tito znao. Tito, ma ne znam, naš ga naš narod nije baš volio."

Tita se smatralo odgovornim za sve što se događalo u socijalističkoj Jugoslaviji. Sve političke odluke i odnose prema pojedinim nacionalnim zajednicama izravno se povezivalo s Titom. Vladalo je mišljenje kako Tito donosi svaku odluku pa i onu o potiranju nacionalnog osjećaja osobito usmjerenog prema Hrvatima. Hrvati u Bosni i Hercegovini iskazivali su otpor prema zatiranju nacionalnih simbola i javnog iskazivanja hrvatskog identiteta. Problem je usložnjavalo mišljenje, kako reče jedan kazivač iz Orašja: "Ako si za Tite [u Titovo doba] bio [izjašnjavao se] Hrvat onda si bio ustaša".

Može se reći kako se dvojako tumačilo povezivanje hrvatskog nacionalnog bića s ustaškim režimom. Dok su jedni u pravilu izjednačavali potporu ustaštvu i hrvatski nacionalni osjećaj, dotle su drugi jasno razlikovali isticanje hrvatskog nacionalnog identiteta od ustaškog nacionalističkog pokreta. Međutim, izgleda kako je socijalistički režim jednako krut bio i prema domoljubnim pjesmama u kojima se izražavala pripadnost hrvatskom narodu. Neki od stihova zabranjenih pjesama bile su:

*Ja sam Hrvat na čelu mi piše / I košulja na to mi miriše.
Mene moja naučila mati / Pjevaj sine živili Hrvati.*

Uz isticanje nacionalne pripadnosti u poetici otpora dio Hrvata u Bosni i Hercegovini izjednačavao je svoju etničku i religijsku pripadnost kršćanstvu. Ovo su osobito isticali kazivači u Bosni i često izjednačavajući svoju vjersku i nacionalnu pripadnost. Tako su pjevali:

Ja sam Hrvat nisam komunista / Ja vjerujem u Isusa Krista.

Među zabranjenim i zakonski sankcioniranim pjesmama bile su i one u kojima se sjećanje vraćalo u daleku prošlost pjevane u okolini Tomislavgrada, koji je nekada nosio ime Duvno. Njegovi stanovnici pjevali su:

"Tomislave, vrati nam se vrati / Čekaju te duvanjski Hrvati"
(usp. Tadić i Crnogorac 2013).

Neki kazivači kažu kako njihovi preci, "naši stari" kako ih oni nazivaju, nisu podržavali ustaški režim, ali su smatrali kako smiju i trebaju jasno izricati svoj nacionalni identitet. Na pitanje zar se nisu razdvajali stavovi o nacionalnom i ustaškom stavu, odgovor kazivača iz Dobrića, u okolici Tomislavgrada, glasio je:

"Ali ko te pita. Upržuni [zatoči] te ako pivaš i spomeneš hrvatstvo. Nema veze što nemaš veze s ustašama."

Ovo kazivanje slično je zapažanju iz 1945. godine iz memoarskih zapisa Bogdana Radice, publiciste i političkog djelatnika, kako se u komunističkoj propagandi "neprestano napada Hrvate, optužujući ih zbog ratnih pokolja i umnažajući ustaška klanja. [U] komunističkoj propagandi svi Hrvati postaju ustaše" (prema Perić 2007: 274).

Međutim bilo je situacija kada su i Hrvati isticali Titovu pripadnost vlastitom nacionalnom korpusu. Tako sam zapisao jednu zgodu iz Kupresa:

"Naše su žene gonili na radne akcije. Gonilo ženskadiju na tu obavezu, kopat kompire, kupit sino [sijeno] i druge poslove. Bilo je tu i Srpkinja i naših [Hrvatica]. Bila je jedna naša žena u nekoj zelenoj vesti. Njoj je jedna Srpkinja zapivala: *Drugarice u zelenoj vesti / Nosila si Paveliću jesti*. I zamisli ti naše žene nisu mogle šutiti i ipak su zapivale: *Drugarice ko te išta pito / Rvat Ante, Rvat je i Tito*. Je, pivale su. I tada kad se nije smilo pivati nisu mogle izdržati."

Preplitanje tema i osoba u poetici otpora stvaraju poteškoću u njihovom analiziranju. Međutim, središnja i najosjetljivija tema melo-poetike otpora socijalističkoj vlasti je u dihotomiji: partizani – ustaše i Tito – Pavelić.

Drugi svjetski rat – Tito i partizani vs. Pavelić i ustaše

Središte diskursa protivnog cijeloj stvarnosti u socijalističkoj Jugoslaviji leži u činjenici kako se politički, društveni, kulturni, ekonomski i svaki drugi kontekst iz toga vremena, bilo kod protivnika ili pobornika u društvenom sjećanja personificirano u osobi Josipa Broza Tita. Važna uloga u mitskoj slici Josipa Broza Tita građena je još tijekom Drugog svjetskog rata (usp. Velikonja 2010: 19).

Tito je uz socijalistički samoupravljački sustav i proklamirano bratstvo i jedinstvo bio "simbol 'zajedničke' povijesti iz vreme-

na narodnooslobodilačke borbe [1941.-1945]" (Najbar-Agičić 2006: 379). Poslije Drugog svjetskog rata od 1945. godine sva socijalistička stvarnost u potpunosti je promijenila

"čitavu ikonosferu i, osim konkretnim političkim zahvatima, djeluje i na promjeni simboličkog, vizualnog plana, stvarajući jedan sasvim novi znakovni sistem koji je trebalo da bude, a u jednom kraćem periodu i jeste bio, metafora apsolutne vlasti – Partije i, prije svega, jednog čovjeka na njenom čelu – Josipa Broza Tita." (Merenik 2009: 129)

U stvaranju kulta osobe Titu bila je angažirana zvanična partijska promidžba pod budnim okom represivnog aparata. Povezivanje Titove osobe i cijelog sustava proizlazio je iz političkog opredjeljenja i njegovih doživotnih funkcija na vrhu svih najvažnijih institucija u državi: predsjednik jedine političke partije (Saveza komunista Jugoslavije), bez ograničenja i mandata, doživotni predsjednik Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1974. i bio je vrhovni zapovjednik oružanih snaga iste države (Perić 2007: 353). Ustvari, moglo bi se reći kako je Tito bio gospodar života i smrti, a takav oblik vlasti i moći iskazivao je odobravajući masovne zločine jednako kako je omogućivao uništavanje i živote svojih najbližih suradnika (ibid.). Upravo polazeći od toga kako se s osobom Josipa Broza Tita poistovjećivala cjelokupna stvarnost socijalizma nije ni čudno kako je Tito u poetici otpora bio središnja tema. Veličanje Tita bilo je na neki način recipročno sa sotonizacijom protivnika partizana i jugoslavenstva.

Među izvođenim zabranjenim pjesmama spominjanja na Drugi svjetski rat bila je i veoma raširena pjesma s Kupresa *Oj, kupreško ravno polje što pozoba Crnogorce* u kojoj se opisivao partizanski napad na ustaške postrojbe na Kupresu.³

U prikupljenoj građi o pjesmama u dihotomiji partizani – ustaše u Mesihovini, u okolici Tomislavgrada spominje se kako su i ustaše i partizani pjevali jedni o drugima:

"Kada su partizani osvojili i ušli u Duvno onda su pivali: *Nasrid Duvna kobila šarena / To je Ante Pavelića žena / Repom maše pozdravlja ustaše*.

3 *Oj kupreško ravno polje, Što pozoba Crnogorce.*

Od tisuću i pedeset, Vratilo se samo deset.

I to deset što se vuče, A za njima šarac tuče.

I to deset mi pustili, Da pričaju gdje su bili.

A to je bio njihov odgovor na pismu što su je pivali ustaše: *Nasrid Duvna zeleni se poljce / Pase Tito i na njemu zvonce.*"

U ranim poslijeratnim godinama otpor se izražavao i sarkastičnim veličanjem partizana. Kazivačica iz Zlosela, u okolici Kupresa, spominjala je kako je velika većina muškaraca iz ovoga sela bila u ustaškim i domobranskim postrojbama dok je u partizanima bio samo jedan stanovnik iz ovoga sela.

"Naše selo je imalo preko tristo numera [domaćinstava]. Nije u nas bilo partizana. Bio je samo Ante Raštogorac. I pjevali su naši: *'Zlosela su sve od sebe dala / Jednog borca Antu Raštogorca'*. Tristo numera, a jedan borac [smije se]. [Što su pjevali o Titu?] A, Titi, pivali su mu svašta, jer bilo je narodu tada teško živiti. Nije se imalo i svašta se branilo."

U poslijeratnom vremenu u lokalnim zajednicama došlo je do snažnih podjela pobornika i protivnika pojedinih režima: ustaškog ili titoističko-socijalističkog. Iako neki stanovnici nisu pripadali partizanskom pokretu poslije Drugog svjetskog rata gorljivo su prionuli uz ideje i promovirali novu socijalističku vlast. Dio promidžbe bio je i podsjećanje dijela poraženih članova zajednice na izmijenjene uloge. Tako se preko okupljanja mladeži koristila prigoda za izricanje političkih stavova pjevanjem pjesama političkog sadržaja.

Političke angažirane pjesme nisu uvijek išle za sankcioniranjem, nego su bile i svojevrsan relaksirajući čimbenik u odnosima među političkim i ideološkim suprotstavljenim skupinama. O tome svjedoče kazivači kako se nije samo jednom dogodilo u Prisici, u okolici Tomislavgrada, gdje je živio Jozo Brekalo Pekica, koji je bio poznat kao ustaški pobornik. Za njega kažu kako je često privođen i zatvaran zbog pjesama. Jednu, kako kažu,

"čisto ustašku uvijek je piv[a]o: Šarac puca kamioni jure / To je vojska Francetića Jure. Njegova druga omiljena pjesma opisivala je lokalni događaj ulaska partizana iz Tijarice u Aržano [obadva sela u okolici Trilja] koje su tom prigodom zapalili: *U Aržanu izgorila bojna/ Zapali je Tijarica Donja*. To nije uvijek smio pivat. Neka su Drugovi [komunisti] Pekici govorili da zapiva jednu. On im je govorio: 'Nemojte me goniti'. Zna vi šta ću ja pivat. Ili to svoje ili neću ništa'. Onda su partizani rekli: 'Moreš pivat ako ćeš zapivati i jednu našu i moreš i jednu svoju'. I zapivo je jednu o Titi, a onda onu svoju o Francetiću. [Koji je pjesmu zapjevao o Titu?] To ne znam. Znam samo da je jedna bila o Titi."

Ovaj primjer pokazuje kako je ponekad pjesme s politički angažiranim tekstovima lokalno stanovništvo koristilo kao oblik zabave i relaksacije.

Uz dihotomiju partizani – ustaše ona personificirana Tito – Pa-

velić bila je mnogo opasnija i zbog nje se žešće i okrutnije, prema mišljenju kazivača, obrušavala tadašnja socijalistička vlast. Ponekad zbog pjevanja i pripjevavanja na seoskim okupljanjima pojedinci i skupine završavali s drastičnim kaznama. Prema jednom kazivanju iz Zidina, u okolici Tomislavgrada, u obližnjoj Grabovici, dok su mladi jednom pjevali i plesali u kolu, jedna pripadnica Komunističke partije Jugoslavije zapjevala je: *Druže Tito pošalji nam kante / Varit ćemo tijelo Pavelića Ante*. U istom društvu jedan mladić je uzvratio pjesmom: *Šuti Gale⁴ stid te i sram bilo / Ko će varit posvećeno tilo*. Prema istom kazivanju pjevačica prve pjesme odmah ga je prijavila: "milicija ga odvela i isprebijala sve živo na njemu. Jedva je čovjek preživio" (Zidine, u okolici Tomislavgrada).

Općenito najstrože kazne bile su za veličanje ustaškog pokreta i Nezavisne Države Hrvatske i negativnoga govora o Titu. Osobito strogo sankcionirana je pjesma, najvjerojatnije nastala krajem 1960-tih i početkom 1970-tih među iseljenicima: *Druže Tito, kupit ću ti fiću / A, mercedes Anti Paveliću*.⁵ Izgleda kako je ova pjesma bila na stalnom repertoaru onih koji su bili zakonski sankcionirani zbog pjevanja zabranjenih pjesama (usp. Tadić i Crnogorac 2013: 227–370). Na upit jedinom svojem kazivaču osuđenom zbog pjevanja pjesama političkog sadržaja zašto je bio osuđen odgovorio je: "Zbog mercedesa."

Politički angažirane pjesme pratile su lokalne i šira svjetska zbivanja. Tako su promjenjivi politički odnosi krajem 1940-tih u odnosu Jugoslavije i Rusije, kao i Tita i Staljina, bili opjevani u dvostihu. Kada se špekuliralo o mogućim ruskim intervencijama u Jugoslaviji protivnici ovoga režima su ironično pjevali:

"Druže Tito, ti se ne boj Rusa,
ustaša je iza svakog busa." (Tokić 2014: 260).

- 4 Gale je bio nadimak žene koja se istaknula veoma predanim služenjem i propagiranjem revolucionarnih ideja i djela i lika Josipa Broza Tita. U jednom od kazivanja moglo se čuti kako je Gala unijela toliko straha da nitko nije smio zapjevati ništa. Kažu znala je probuditi djecu kako bi ih natjerala slušati o ratu i revoluciji. Sjećanje na nju i njezinu sestru, koje nazivaju *skejvkama*, još uvijek je živo jer su osim pjevanja "pisale po zidovima kuća partizanske parole: 'Živio drug Tito, Živila Partija, Živio SKOJ'. Moj čaća im reko da ne pišu i da će doći vrime kada će to brisati i lizati jezikom. Pritile su, ali ga nisu prijavile miliciji", u opisu je jednog sjećanja iz Dobrića.
- 5 O toj pjesmi postoje i razne zgode. Na nekoliko mjesta proširena je slično kazivanje i zato je teško odgonetnuti gdje se pjevala. Kazuju kako je tadašnja milicija došla privesti jednog od izvođača te pjesme. Kada je njegova majka izašla i pitala organe reda zašto ga traže i oni joj odgovorili što je pjevao žena im je odgovorila: "Ma, šta će on kupiti? Pa, on nema za kruva, a da kupuje auto."

O kaznama zbog pojedinih pjesama vrijedilo je uvriježeno mišljenje kako se unaprijed zna kolike su vremenske kazne za neku pjesmu. "Zapjevati protiv snaga represivnoga režima na ovim prostorima uvijek je bio izazov hrabrosti. Kada bi se u ta vremena govorilo da se digne [zapjeva] jedna, često je protupitanje bilo: 'Koju ćemo? Oćemo li od dva ili šest miseci?'" (Tokić 2014: 254).

Iako je većina tekstova o ustašama i ustaškom pokretu bila afirmativnog karaktera potpuno je izostao spomen suradničkog odnosa s nacističkom Njemačkom i njezinim vođom, Adolfom Hitlerom. Općenito kazivači su govorili kako Njemačka i Hitler nisu bili tema u njihovoj poetici. Njihov stav može se iščitati iz jedne izjave iz Sarajlija, u okolici Tomislavgrada:

"Koga je zanimala Njemačka i [H]itler. Ajde, dite, nama je važno da imamo Rvatsku državu, a baš o [H]itleru ne znam da je iko ikad pivo [pjevao]."⁶

Dihotomija u politički angažiranim pjesmama gdje se parovi partizani – ustaše i Tito – Pavelić jasno je isticala stavove njihovih izvođača. Poetika otpora rijetko je bila predmet relaksirajućih odnosa, a mnogo češće izraz nadmetanja između pripadnika različitih političkih i ideoloških skupina. Neka javna izvođenja pjesama završavala su s kaznenim sankcijama, ali i fizičkim zlostavljanjem ukoliko su se izricali tekstovi suprotni dominantnom i promoviranom titovskom narativu o njemu.

Tako se može reći kako su se međusobni odnosi u lokalnoj zajednici, zbog izraženog otpora vladajućem režimu u melopoetskoj formi, kretali od izraza solidarnosti i društvene kohezije u toleriranju, pružanjem potpore u izvođenju pjesama ili je zbog ideološkog prijetpore dolazilo do prekida međusobne komunikacije. Naime, pripadnici vladajućih struktura i njihovi simpatizeri prijavljivali su one koji su pjevali neku od zabranjenih pjesama zbog kojih su izricane zakonske kazne ili je prema njima policijski aparat primjenjivano fizičko nasilje bez sudskih presuda.

Bleiburg i Križni Put u poetici otpora

U dominantnom pozitivnom božanskom narativu u Titu i idealiziranom partizanskom pokretu nije bilo mjesta za bilo kakav spomen o žrtvama ovoga režima. Međutim, ne samo tijekom rata nego i poslije

⁶ U obrazloženju presuda o pjevanju pjesama spominje se kako su izvođači istih uzvikivali i nacistički pozdrav "Heil Hitler", međutim, prema kazivanju jednog od optuženih nisu to činili: "To nismo govorili, nego smo podizali čaše, pjevajući 'Lijepu našu' i 'Marjane, Marjane'" (Tadić i Crnogorac 2013: 227).

rata bez sudskih procesa ubijene su tisuće i tisuće ljudi. Osobito brojne žrtve su bile kada su pobijene ustaše i domobrani, uz koje su bile i žene i djeca, koji su se 1945. godine predali britanskim snagama u Bleiburgu, pograničnom mjestu u Austriji.

"Britanci su izručili svoje zatvorenike Titu i gotovo svi su pobijeni. Odvedeni su na 'marševu smrti', na kojima su morali pješice prijeći stotine kilometara kroz cijelu Jugoslaviju dok ih smrt nije sustigla. [...] Taj pokolj, samo ime 'Bleiburg', ostali su tabu tema u komunističkoj Jugoslaviji do zadnjih mjeseci. O njemu se govorilo samo kriomice." (Garde 1996: 79-80).

Bleiburg i "marševi smrti" prozvani su Križni Put. O žrtvama u Bleiburgu i na Križnom putu spjevane su mnoge pjesme.

"Kažu Tito ne bije Hrvate / A di su nam, što nam se ne vrata"

Ovom pjesmom, pjevanom u okolici Dervente, Novog Travnika, Tomislavgrada i Širokoga Brijega izricala se surovost nove socijalističke vlasti i njezinog vođe Tita prema Hrvatima, ali i javno obznajivala pomno čuvana tajna o partizanskim zločinima.

Nadalje o pjesmama s tematikom stradanja Hrvata poslije Drugog svjetskog rata su i pjesme pjevane u Tomislavgradu i Orašju.

*Drava voda, ona se ne pije, / To je krvca naše mladarije.
Maribore, ne znalo se za te, / Dotle sam te dopratila brate.*

U okolici Dervente za stradale tijekom Križnog puta i Bleiburga jednostavno se govorilo:

"Nest[a]o u ratu i ne zna se di je. Nije to smio niko pričat. Ako su stariji pričali onda su djecu istrali iz kuće i onda govorili. Djeca nisu smjela ništa znati. Mogo je neko reći u školi ili u igri i ode čovjek u zatvor zbog toga."

O ovim događajima ponajviše je pjevao Stipo Bošnjak zvani Galušin iz Vranduka, u okolici Doboja. Današnji kazivači pamte stihove dvije pjesme koje je Stipo pjevao:

*Kaž[i]te nama mariborske žene / Gdje nam braći leže
uspomene.⁷
Upitajte mariborskih žena / Gdje su naša braća pobijena.*

⁷ Među pjesmama koje su bile na popisu zabranjenih, a Stipi osobito draga, s obzirom da je bio gorljivi pristaša Hrvatske seljačke stranke: *Zapjevaj mi hrvatski mladiću,
Slava tebi Stjepane Radiću.*

Stipo je poslije ovih stihova, prema kazivanjima, redovito završavao na obavijesnom razgovoru i išao u pritvor ili u zatvor.

”Ne znam kako [su saznali] ali ako nije milicija došla istu večer onda je ujutro sigurno. Neko bi ga prijavio kako je pjevao ustaške pjesme. I Stipe je završio u zatvoru. Nije on morao ni pjevati. Vodili su ga u zatvor i ako bi Tito prolazio kroz Doboju. On je komunistima bio trn u oku. Čim bi on došao u svatove znalo se što slijedi. Pjesma i zatvor. Zato su ljudi svoju djecu odmah tjerali kući iz svatova jer se znalo što slijedi.”

”I za takve pjesme se ležalo. Ako netko oda. Izda. Ali se nije mogla sakriti istina. Ona je živjela i davana u baštinu. [...] Iako se o svemu tome govorilo gotovo uvijek tiho. Čak i šuteći. Očima. Mimikom. Bolom. Tugom koja se nije mogla zaliječiti. Crnom robom. I vriskom. Kada se šutnja i bol više nisu dali podnijeti:

Kaži Gospe, kaži preljubezna

Di su braća što se za njih ne zna.” (Tokić 2014: 257).

Poetika otpora slabijih i poraženih u poslijeratnoj Jugoslaviji najbolniji izričaj imala je u patnji preživjelih koji nisu znali za sudbinu svojih najbližih. Zakon šutnje o partizanskim zločinima odjekivao je u pjesmama ucviljenih zbog gubitka očeva, roditelja, braće i sestara. Zato je sjećanje izraženo u melopoetskoj formi dvostiha, možda, najsnažniji i najotvoreniji izraz otpora i borbe za pravo poraženih na sjećanje.

Tito i Jovanka u poetici otpora

Uz pjesme o Josipu Brozu Titu neke su spjevane i o njegovoj supruzi Jovanki. Uglavnom, raznim stihovima iskazivalo se protivljenje njihovom braku. Osobito se isticalo nezadovoljstvo činjenicom kako to Titu nije prvi brak. Ovo protivljenje osim ideološkog konteksta mora se promatrati sukladno i tadašnjim društvenim odnosima u kojima su razvodi i ponovne ženidbe bile veoma rijetke. Pjesma o Titu i više žena poznata je među svim krajevima u Bosni i Hercegovini gdje žive Hrvati.

Druže Tito, nešto bi[h] te pito / Da l' se smije žene imat dvije / Smiješ devet ako imaš krevet.

Uz navedenu pjesmu Marko Oršolić, iz Oštke Luke, u okolici Orašja, pjevao je i pjesmu:

Drug je Tito dao naređenje / Jedan krevet pusti sebi devet.⁸

O Jovanki je bilo i veoma vulgarnih pjesama. Ona se spominje i u pjesmi iz vremena Hrvatskog proljeća 1970-tih kada se pozivalo Tita da ostavi Jovanku i oženi Savku Dabčević Kučar⁹, jednu od protagonistica ovoga pokreta. U Drinovcima, u okolici Gruda, pjevali su pjesmu:

Druže Tito ostavi Jovanku / Uzmi Savku da imamo majku / Da imamo i oca i majku.

Agrarna reforma, kolektivizacija i radne akcije u poetici otpora

Agrarna reforma u socijalističkoj Jugoslaviji od 1945. do 1964. godine prolazila je kroz različite faze. Reforma je započela po uzoru *kolhoza* u Sovjetskom savezu kolektivizacijom poljoprivrede osnivanjem *seljačkih radnih zadruga* (SRZ) po uzoru na *kolhoze* ali bez upotrebe sile prema seljacima. U sklopu prvog petogodišnjeg plana od 1947. godine povećan je pritisak na seljake iznuđenim obaveznim otkupom ”poljodjelskih proizvoda po fiksiranim niskim cijenama i u propisanoj kvantiteti morali su biti uzorni” (Džaja 2004: 132)

Protivljenje agrarnoj reformi, otkupu i kolektivizaciji u vrijeme socijalističke Jugoslavije nailazili su na snažan otpor stanovništva. O neslaganju su pjevali možda najpoznatiju pjesmu iz poetike otpora i njezin tekst su znali od Bihaća do Neuma i Orašja.

Poetika otpora
u antititovskom
diskursu

– 117 –

- 8 Psovanje Tita bilo je jedan od izraženijih oblika nezadovoljstva s veličanjem Tita. Tako je Bariša Martić zvani Mlinar iz Komarice, u okolici Doboja i Dervente, često bio pritvaran i ponekad pretučen zbog psovanja Tita. O tim danima svjedoči jedno kazivanje njegove susjede: ”Jednom su ga tako ispribijali [istukli] da danima nije mogao ustati. Bože sačuvaj, kako su ga izudarali. Ali, on opet malo popij pa [p]suj Titu.” Među onima koji su psovali Tita bio je i Marko Oršolić. Zbog toga je uhićen. Jednako uhićenja i kazne bile su i za psovanje Jovanke Broz. Njegovo uhićenje prema jednom kazivanju dogodilo se u središtu sela. ”Kada su ga povezli u milicijsku stanicu on im [policajcima] rekne ’koliko se robija za Jovanku.’ Oni njemu reknu ’Isto ko i za Titu, pritvor mjesec dana’. I on opsuje i Jovanku i kaže im ’Sad me vodite ge očete’”.
- 9 Savka Dabčević-Kučar bila je jedna od istaknutih funkcionara u Savezu komunističke Jugoslavije koja se priključila pokretu, od njegovih sudionika nazvanog ”hrvatsko proljeće”. To je bio nacionalno-politički pokret u Hrvatskoj 1970.-1971. godine. Prozvano je proljeće jer je, prema njegovim protagonistima, to bilo ”vrijeme nacionalno-političkog buđenja [i] taj pokret se zalagao za čiste račune u federaciji, za izrazitije atribute državnosti republika, za punu slobodu njegovanja nacionalnog identiteta i istinsku nacionalnu ravnopravnost” (Perić 2007: 340)

*Druže Tito nešto bi te pito / Gdje je moje sa tavana žito.
Drug je Tito pokupio žito / Sad se guza oko kukuruza.*

U vrijeme otkupa ispričali su mi jednom u Sarajlijama, u okolici Tomislavgrada, kako je najvjerojatnije Barka Krstanović Ćića morala donijeti propisanu količinu vune. Međutim, kako nije uspjela skupiti potrebnu količinu vune dosjetila se i ošišala grivu magarca¹⁰ i pomi-ješala s vunom dobivenom šišanjem ovaca. Prema kazivanju, Ćića se strašno bojala sankcija zbog nedovoljne količine vune. Na kraju kada su samo izvagali vunu ne gledajući u sadržaj ženi je laknulo i kada je izašla nedaleko od mjesta gdje je predala "svoju obavezu" zapjevala je:

Šišala sam ovcu i pulina / Da obučem Titu i Staljina.

O sankcijama zbog pjesme postoje oprečna mišljenja. Dok jedni preporučavaju kako je Ćića bila nekoliko dana u pritvoru, drugi kažu kako je prošla bez kazne.

Propisana količina bilo kojega poljoprivrednog proizvoda morala se osigurati bez obzira na mogućnosti koje su imali pojedini stanovnici sela. Teška gospodarska situacija, svojevrijedno propisivanje nužne predaje robnih proizvoda i zbog čega su mnoge obitelji gladovale svoj izričaj su našle i u pjesmama.

O tome je Marko Oršolić zvani Zec iz Oštke Luke, u okolici Orašja, pjevao:

Druže Tito, tvoje dupe sito / Naše jadno traljavo i gladno.

Stanovništvo je zbog raznih mjera oduzimanja imovine bilo sve siromašnije i nezadovoljnije. O tome kako su im oduzeta sva sredstva za život pjevali su u Zapadnoj Hercegovini:

Druže Tito život nam je propa[o] / Nema više ni žita ni dropa.¹¹

O istoj problematiki jedna pjesma izazvala je žestoku reakciju i uplitanje i visokih republičkih dužnosnika tadašnje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Braća, Ilija i Marko Begić, snimili su ploču, tzv. singlicu na kojoj je bila i *Pjesmu o otkupu*. Objavljivanje ploče dobio je sudski epilog i 1972. sudskom odlukom bila zabranje-

¹⁰ Današnji kazivači iz Sarajlija ne poznaju izraz *pulin*, ali znaju kako se mladog magarca zvalo *pule*. Zato je izraz *pulin* ili stariji zaboravljeni oblik ili tada Ćića sama skovala riječ za odraslog magaraca.

¹¹ Drop je ostatak koji nastaje prešanjem vina od kojega se u kotlovima za kuhanje rakije, pravila rakija ili vinski ocat.

na. Pjesma govori o otkupu i načinu prikupljanja propisane "obaveze". U stihovima se kaže što su seljaci morali "predavati", način subverzivnoga djelovanja u odnosu na donesene odluke o propisima socijalističke vlasti i na kraju opet sve začini humorom. Tekst pjesme, koju su pjevala braća Begić, nepoznatoga autora glasi:

*O moj brate, moje dobro milo,
Pjevat ćemo što je nekad bilo:
Sastala se dva kulaka¹² jaka,
Pa, govore obaveza jaka,
Onaj treći po glavi se češka,
Javoj moja obaveza teška.
Ode moja naka šuma gusta,
Moja štala ostade mi pusta.
Imao sam marve punu štalu,
A sad imam samo jednu kravu.
Moje krave ustalo je dreka,
Oće od nje obavezu mlijeka.
Tri metara obaveze traže,
A dva i po moja krava važe.
Te ja stado Perave pitati:
Oj, Pervao, 'oćeš moći dati?
Djetelina to je trava meka,
Zamal moja Perava ne krepa.
Provuče se propaganda neka,
Da će tražit po tavanu špeka.
Neka traže moga naći neće.
Ja sam svoje spakovo u vreće.
Vreću mesa i dvije kante masti
I odnio gdje se sjeno plasti.
Nije prošlo toga dana pola,
Kod mog sjena zakrenu se kola.
Oće vozit moga sijena pola.
Usta dreka odbornika brate,
Pronašao je meso neka znate.
Nemoj, druže, moj rođeni brate,
Nosi meso ostavi mi kante.
On na mene podigo galamu,
Što ti nije meso na tavanu.
Mi hodamo gladni po terenu
A ti hraniš miše [miševe] po sijenu.*

¹² Kulak je seljak s posjedom između 15 i 30 ha oranica (usp. Džaja 2004: 132).

*Eto, tako moja braćo mila,
Sve je meni moja žena kriva.
U odboru uhvati je neko,
Da je vodu sipala u mlijeko.
A u vunu kamenje od kile
Takve su nas nesreće pratile.*

O cijelom slučaju Marko Begić, pjevač ove pjesme, kazuje:

"Ne znam ko je napisao pjesmu. Pjesma je bila narodna, a mi smo je na nekim mjestima malo doradili. Krajem 1971. godine snimili smo 'Pjesmu o otkupu'. Ploču je izdao ondašnji 'Glas komuna' iz Doboja. Nakon nekoga vremena počelo se govoriti kako pjesma nekoga vrijeđa i bit će zabranjena. Nisu optužili nas nego izdavača 'Glas komuna' mi smo na suđenju bili samo prisutni. Čuo sam da su govorili kako se u sve umiješao i Branko Mikulić [tadašnji visoki republički djelatnik]. Ta ploča i pjesma bili su trajno zabranjeni. Donijeli su odluku i angažirali i miliciju da skuplja ploče po selima. Nama je [Marku i njegovom bratu] jednom u Derventi prišao jedan milicajac i rekao: 'Ja imam jednu kod sebe i ne bi je dao nizašto na svijetu.'"

Svoj poetski izraz otpora izražavan je povodom raznih akcija u promociji socijalističkih ideja ili tijekom obnove i izgradnje raznih objekata od društvenoga značaja organizirane su razne tzv. dobrovoljne akcije na koje su mnogi išli protiv svoje volje. Ustvari, zajednički rad nazivao se dobrovoljnim, a ustvari to su bile naredbe o obveznom dolasku na rad i "ljudi su se morali odazivati partijskim pozivima, a za to nisu dobivali nikakve plaće" (Krišto 2013: 30). U takvom jednom slučaju u Vinici, u okolici Tomislavgrada, građen je zadružni dom. Kako je hrana bila loša i radnici nezadovoljni jedna od žena zapjevala je gangu koju su druge dvije prihvatile. Gangu, u pravilu, pjevaju tri pjevača/čice.

"Žene su zapivale *Duga dana u zla gospodara / Kako [h]rani tako mu se radi*. Oni što su nadgledali radove ne daju pivat gange. Ako pivaš gangu onda si ustaša. To je bila ustaška pisma. A, kada još pivaš da je partija zao gospodar onda može biti svašta. I onda su bili ljuti i htjeli su te što su pivale otjelerati kući. To je značilo da će ih brzo odvesti milicija. Onda su se sve žene skubile [zauzele] da ne daju gangašicama ići. I sve su počele govoriti da su sve pivale gangu. Tako da je u izvedbi te gange bilo najviše gangašica ikada."¹³

- 13 Inače, zadružni domovi su se počeli izrađivati 1948. godine na inicijativu Politbiroa CK KPJ (Centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije). Domovi su trebali postati središta društvenog života na selu. "Izgradnja domova planirala se ostvariti najvećim dijelom dobrovoljnim radom i priložima u novcu i građevnom materiju, a manji je dio sredstava imao biti izdvojen iz državnih fondova. [...] Prvi partijski izvještaji o početku ove akcije 's terena' zabilježili su da se izgradnja domova komentirala na selu kao 'početak kolhoza', 'stvaranje komunizma', ili, da će

U Blaževićima, na Buškom Blatu, u okolici Tomislavgrada ranih 1960-tih planiran je "prvomajski susret i tribalo je skupit narod iz ovih naših sela Buškog Blata. Došli su jedna drugarica i dva druga voditi poslove i priko noći čuvati pozornicu na kojoj je bila Titova slika. Kada su oni sve završili i sjeli odmarati onda su drugarici našli jednog momka da je zabavlja, a drugove su napili. Kako je pozornica ostala sama neko je, ajde znaj sada ko, uzeo kantu [s fekalijama] i namazao po slici i pozornici. Onda se prid zoru začula ganga: *Ko je litu bacio na Titu / Neka Ozna¹⁴ po mirisu dozna*. I sve se zataškalo. Niko ništa nije govorio o tome da ne bi kaznili drugaricu i drugove, a ovi nisu tražili ko je piva[pjevao]. Ali više nikada nisu tako nešto napravili u našim selim[a]."

Poetika otpora i odnosi u lokalnim zajednicama

Pitanje odnosa unutar lokalne zajednice prema pjevačima političkih angažiranih pjesama dosta je kompleksno. Prethodno navedeni primjeri, iz Vinice i Blaževića, govore o lokalnoj solidarnosti, spremnosti zajedničkog preuzimanja krivice i zataškavanja događaja. Međutim, među kazivačima se spominje i suprotno postupanje, jer u pravilu netko je i prijavljivao pjevanje ovih pjesama. Iako su se nekada pjesme pjevale u okružju obiteljskog doma ili manjim skupinama netko bi odlazio u najbližu policijsku postaju, *stanicu milicije*, i prijavljivao te ljude. Među njima su bili članovi Socijalističke partije, društveno politički radnici, ali i simpatizeri socijalističkog poretka i Josipa Broza Tita.

O tome govori jedno kazivanje iz Zlosela.

"Odma bi neko prijavio [onoga tko je pjevao]. Uvijek se nađe neko od naših ljudi koji prijavi. Znam u Zloselima [okolica Kupresa] ako se zapiva oni [imena dvojice stanovnika] uvijek prijave. Prijavili su tako, zvao se Dragutin Mihaljević iz Zlosela osuđen baš na Veliki Petak zato što je pivo. Tužili ga [navodi imena]. Znam bilo na Veliki Petak i župnik je kazivao kako je na današnji dan suđeno Isusu i sude našem župljaninu. Cila crkva je plakala. Sav je narod plako. [...] Pivo je neke pisme o drugu Titi. Znam da su govorili da je pivo: *Druže Tito sav si se ulito / Jedući mrkvu i pečenu tikvu*."

oni biti zajedničke kuhinje, odnosno 'kazani'." (Spehnjak 2002: 218).

- 14 OZNA je skraćenica za Odjeljenje za zaštitu naroda, odnosno sigurnosno obavještajna služba s bitnom djelatnošću na području "sigurnosno-obavještajne, tj. protuobavještajne-obavještajne službe partizanskoga pokreta u Hrvatskoj i Jugoslaviji u vrijeme rata i nakon preuzimanja vlasti bilo je prikupljanje i pohranjivanje podataka o neprijatelju i njihova kategorizacija" (Radelić 2017: 59-60). U provođenju represivnih mjera osobita uloga pripadala je Titovoj tajnoj policiji, *Organizacija za zaštitu naroda* (OZNA), koja je revno "zatvarala prave ili izmišljene političke neprijatelje. Prema Titovim vlastitim riječima, svrha je OZNE bila da 'utjera strah u kosti onima koji ne vole ovakvu Jugoslaviju'" (Malcolm 2011:339).

I u okolici Orašja govore o slučajevima kada su susjedi i/ili rodbina prijavljivali onoga tko je pjevao politički angažirane pjesme protiv Tita.

"Nekad se nije znalo ko je tužio, ali uglavnom se znalo. Prijavila je jednom [ime žene] di je god koga stigla. Ona ga je oklevetala. Sve su to bili komunisti i oni su prijavljivali. Jednoga su jednom prijavili pjevo Marijan Oršolić zvali ga Tošica. Nešto je on pjevo i pričao nešto protiv Tite. Onda ga tužili i došli po njega 'plavi anđeli' [policajci]. I onda odleže u Zenici u zatvoru. Patili ga zimi ga bacali u vodu i ta odjeća na njemu smrzne, kazivo je on. Tamo je oblio. Ma, znalo se uvijek ko u selu prijavljuje ljude što su pjevali. Za neke se sumnjalo, ali nisu samo oni [prijavljivali] koji su bili u partiji. Bilo je tu i neki drugi ljudi. A, ko će znati. Samo znam da su neki dobivali degenek [udarce] po leđima i bolovali dugo. Udarala milicija."

Zbog boravka u zeničkom zatvoru nastala je i pjevana pjesma:

Moj je ćaća u Zenici bio / i meni je krevet ostavio.

Patnja u zatvoru opjevana je raznim stihovima. Po izlasku iz zatvora ili pritvora opjevali su i svoju patnju stihovima:

Kako me je udesila Ozna / Ne može me ni majka da pozna.

Sudske sankcije zbog poetike otpora izazivali su na snažnije protivljenje i poticalo se stvaranje novih pjesama. Pojedinci su u kazivanju jasno isticali kako su upravo zbog zatvorskih kazni nastale neke pjesme zbog jakog osjećaja nepravde, kako su govorili jer "samo se Hrvatima sudilo zbog pjesme." Ovo je nekima bio i poticaj za osnaživanje subjektivnog osjećaja pripadnosti nacionalnoj zajednici, u ovim slučajevima hrvatskoj. Solidarnost prema onima na kojima je socijalistička vlast primjenjivala razne fizičke torture i zakonski sankcionirala politički angažirane pjesme izražavana je stihovima:

Moj kolega, poginut ću za te / ko no Stipan Radić za Hrvate.

Često se govori o Duvnjacima kao najeksponiranijim izvođačima politički angažiranih pjesama. I među Duvnjacima se posebno ističe kako je Brišnik bio središte poetike otpora. Tako je kazivačica iz Zidina, u okolici Tomislavgrada, ispričala:

"U Brišniku je bilo ko nigdi. Oni su pjevali i išli u zatvor. Pričali su da se u njih momak nije mogo oženit ako nije bio u zatvoru. Vele žene momku: 'A, kako ćeš se ženit, a nisi bio u zatvoru.' Bože sačuvaj, tamo, u njih su i prid sam ovaj rat [1990-tih] neki odležali zbog ustaških pjesama. Tuklo momke jedva ostali živi i odležali po nekoliko godina."

Ovo kazivanje odnosi se na presudu Okružnog suda u Mostaru iz 1985. prema kojoj su četvorica optuženih osuđeni na po kazne zatvora u trajanju od četiri godine (usp. Tadić i Crnogorac 2013: 369). Među zabranjenim i sudski sankcioniranim pjesmama bila je i ganga: *Da je Isus Brišničanin bio / Ko bi njega razapeti smio* (ibid. 232).

Iako su imali dovoljan korpus zabranjenih pjesama, osobito što su među njima bile i one s ustaškom tematikom, tužilaštvo je dodavalo pojedine stihove za koje su kazivači redom govorili kako ih nikada nisu pjevali. Osobito je to često bilo spominjanje spremnosti izvođača na nasilje prema Srbima i muslimanima Bošnjacima. Tako se u optužnicama (usp. Tadić i Crnogorac 2013: 348) navodi pjesma:

Mene moja naučila mati / muslimane kako ćemo klati.

Kazivači potvrđuju kako se nikada nije pjevalo nešto protiv muslimana. Kažu kako svi znaju tekstove zbog koji se osuđivalo na zatvorske kazne i kako se pjevalo protiv Tita i Partije, ali svi redom odbijaju spominjanje pjesama protiv drugih nacionalnih zajednica. Jedan kazivač iz Tomislavgrada istaknuo je: "Kod nas se pjevalo protiv Tita, a ne protiv Srba i muslimana."

Zaključak

U ovom radu propitivan je način korištenja politike u folkloru i upotrebe folklornih elemenata u politici kao oblika otpora društveno političkom sustavu. Na primjeru primjene melopoetskih formi politički angažiranih pjesama interpretira se neorganizirani otpor totalitarnom političkom i društvenom sustavu u čijem središtu je osoba Josipa Broza Tita. Melopoetska interpretacija politike u folkloru i korištenja folklorne forme u politički angažiranim tekstovima kao literarnom toposu iz očista poraženih u vrijeme socijalističke Jugoslavije prikazuje u obrnutoj slici od željenog i proklamiranog političkog i društvenog diskursa. Socijalizam u Jugoslaviji (1945.-1990.) nije demokratski poredak, nego totalitaristički u kome je sve bilo usmjereno u "pokušaj da se razvije sustav vrijednosti i kolektivno povijesno sjećanje – koji bi išli iza etničkih granica, neprestano je u sukobu s potrebama pojedinih etničkih grupa da naglase vlastitu povijest, identitet i solidarnost" (Spehnjak 2002: 22).

Jedna partija, jedan vođa, jedna ideja socijalističkog samoupravljanja s proklamiranim bratstvom i jedinstvom i stvaranjem jedne jugoslavenske nad-nacije zatirali su i sva druga povijesna sjećanja i identitete. Totalitarni socijalistički sustav marginalizirao je pojedine skupine zbog isticanja nacionalnih simbola ili poetskih formi o doga-

đajima i osobama iz ranijih razdoblja hrvatske povijesti. Izricanje nacionalnoga identiteta smatrao se oblikom protivljenja dominantnom socijalističkom diskursu i pratile su ga zakonske sankcije. Reakcija na zatiranje nacionalnih simbola, potiskivanja nacionalnih osjećaja i sjećanja na prošla razdoblja hrvatske povijesti nalazio je izraz u poetici otpora izvođenjem već poznatih i stvaranjem novih tekstova. Sankcije za izvođenje domoljubnih pjesama kretale su se od zatvorskih kazni do nekontroliranih premlaćivanja u policijskim postajama.

Zatiranjem drugih društvenih sjećanja pobjednici su sprječavali svaki oblik sjećanja na poražene. Time su prešućivali, prikrivali i zatirali svoje zločine, zločine pobjednika.

"Pripadnici poražene strane nisu smjeli ni pitati za grobove svojih poginulih, ni za sudbine svojih nestalih, ni posjećivati svoje najbliže u zatvorima i logorima, ni upornije zahtijevati svoja prava za zaposlenje, na stan i na sigurnost; strahovali su i bili potišteni. [...] U poraženoj strani pobjednici su dakle gledali veleizdajnike i prema tim 'vleizdajnicima' su se odnosili krajnje surovo i nehumano." (Perić 2007: 273).

Antititovski diskurs u poetici otpora bio je manje ili više prisutan u svim krajevima gdje žive ili su živjeli Hrvati u Bosni i Hercegovini jer gdje god sam započeo razgovor o zabranjenim pjesmama i Titu uvijek je netko znao pjesme antititovske tematike. Prema Titovoj osobi tumačena je sva socijalistička stvarnost i njegovoj osobi pripisivala se moć upravljanja svim društvenim, političkim, kulturnim i inim procesima.

Veleizdaja je bila bilo kakvo afirmativno spominjanje ustaša i Pavelića. I u poetici otpora može se iščitati kako se razlikovala svijest o hrvatskoj državotvornosti od fašističkog pokreta. Naime, nije zabilježena nijedna pjesma koja veliča suradnju ustaškog pokreta s njemačkim fašističkim saveznicima. U društvenom sjećanju i poetici Hrvata u Bosni i Hercegovini jasno je napravljena distinkcija između potpore tadašnjoj hrvatskoj državi nasuprot fašističkom režimu s kojim nije bilo identifikacija.

Osobito bolna tema u poetici otpora bila je isticanje događaja o tragičnim sudbinama ubijenih bez sudskih presuda na Bleiburgu i Križnom putu poslije Drugog svjetskog rata. Uz obiteljske tragedije zbog nepoznatih sudbina poetika otpora ponekad je bila jedan i jedini izraz vlastite nemoći.

Poetika otpora agrarnoj reformi, prisilnoj kolektivizaciji i obveznom otkupu duboko je urezana u društvenom sjećanju. Kroz melopoetske forme izrečen je snažan otpor prisilnoj primjeni moći nad privatnim vlasništvom i na nju se odgovorilo literarnim izrazom. Za socijalistički režim i takav oblik otpora bio je opasnost na koju se reagiralo zakonskim sankcijama i fizičkim zlostavljanjem protivni-

ka režima. Izricanje nezadovoljstva zbog nasrtaja na imovinu, prisiljan "dobrovoljni" rad i neželjene oblike udruživanja u poetici otpora odjekivalo je i kada se zbog njega podnosilo fizičko zlostavljanje i izdržavale zakonske kazne.

Utjecaj poetskog izražavanja otpora prema socijalističkoj Jugoslaviji i Titu imao je osobito dramatične odnose u interakcijama u lokalnim zajednicama snažno podijeljenim prema pripadanja različitim ideološkim i političkim skupinama. Jačanje osjećaja pripadnosti jednoj od dviju snažno podijeljenih skupina stvaralo je s jedne strane, koheziju između onih koji pripadaju istom svjetonazoru, i prijemor između pripadnika suprotnog ideološkog tabora, s druge strane.

U poetici otpora kod Hrvata u vrijeme socijalizma nije bilo izraza međunacionalnih netrpeljivosti. Međutim, tužiteljstvo je u svojim optužnicama protiv izvođača pjesama politički subverzivnih tekstova samo dodavalo stihove takvih sadržaja, navodno izraz međuetničkih netrpeljivosti. Kazivači ne spominju pjesme u kojima se govorilo o bilo kakvim izrazima prijateljstva i mržnje prema muslimanima. Tako će isticati kako je spomenuta pjesma iz optužnica o klanju muslimana bila i ostala konstrukcija tadašnjeg tužiteljstva, a navođenje stihova iste pjesme bilo je u funkciji mogućnosti povećanja kazni i osnaženju dokaza protiv okrivljenika.

Poetski izrazi navedeni u ovom radu danas su izgubili onu snagu koju su imali u vrijeme do 1990-tih i nestanka Jugoslavije. Danas oni koji su pjevali pjesme antititovske tematike ne žele ih više pjevati. Oni smatraju kako su ove pjesme izgubile smisao i njima se više ništa ne može i ne mora poručiti. Međutim, u prepričavanju o prošlosti i sjećanju na zabranjene pjesme zapjevala bi se poneka pjesma. Na neke od njih su dodavani i novi stihovi (usp. Bagur i Martić 2010: 98). Promjenama političkih konteksta mijenja se i poetski izraz nove stvarnosti. Današnjim izvođačima poetika otpora antititovske tematike i socijalizma izgubila je značenje. Antititovski diskurs se javi samo kao reakcija na jugo i titonostalgiju.

*Poetika otpora
u antititovskom
diskursu*

– 125 –

Literatura

- BAGUR, Vidoslav Vido i Zvonko Martić. 2010. *Vila bana zvala priko Vrana. Tradicijska odjeća, pjesme i plesovi Hrvata u Bosni i Hercegovini u 21. stoljeću / A fairy called the viceroy over the mountain of Vran – Songs and dances of Croats in Bosnia and Herzegovina*. Tomislavgrad i Zagreb: Samostan-duhovni centar "Karmel sv. Ilije" i Karmelska izdanja.
- BELAJ, Marijana. 2006. "Tito poslije Tita. Kip Josipa Broza kao žarište obrednog ponašanja". U *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*, ur. N. Škrbić Alempijević i K. Mathiesen Hjemdahl. Zagreb: FF-press i Srednja Europa, 201-219.
- BELAJ, Marijana, POTKONJAK, Sanja i Nevena ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ. 2015. "Kulturoantropološki pogled na cenzuru i njezine odjeke". U *Zbornik radova međunarodnog i interdisciplinarnog skupa: "Od državne umjetnosti do kreativnih industrija / Transformacija rodni, političkih i religijskih narativa" u okviru EU projekta CreArt povodom obilježavanja Europskog dana kreativnosti 20.-22.3.2015.*, ur. J. Zanki, M. P. Ferencić, N. Škrbić Alempijević, S. Potkonjak i M. Belaj. Zagreb:
- CERIBAŠIĆ, Naila. 2003. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- ČOLOVIĆ, Ivan. 2007. *Bordel ratnika*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- DESPOTOVIĆ, Ljubiša. 2010 "Mitologija i mistifikacija lične vlasti – na primeru J.B.T." U *Mitovi epohe socijalizma*, ur. Lj. Despotović, S. Šljukić, D. Gavrilović, V. Perica i M. Velikonja. Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje i Sremska Kamenica: Fakultet za evropske pravno-političke studije, 18-28.
- DOPUĐA, Jelena. 1986. *Narodni plesovi – igre u Bosni i Hercegovini*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- DŽAJA, Srećko. 2004. *Politička realnost Jugoslavenstva (1918–1991). S posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo i Zagreb: Svjetlo riječi.
- GARDE, Paul. 1996. *Život i smrt Jugoslavije*. Zagreb: Ceres i Mostar: Ziral.
- KRIŠTO, Jure. 2013. "Duvanjska stradanja u ratu i poraću". U *Duvanjski žrtvoslov*, ur. R. Jolić, J. Krišto i A. Tadić. Tomislavgrad: Naša ognjišta, 13-36.
- MALCOLM, Noel. 2011. *Bosna. Kratka povijest*. Sarajevo: Buybook.
- MERENIK, Lidija. 2009. "Kultura zaborava Jugoslovenska umetnost i kulturna politika oko 1945. i njena sudbina pola veka kasnije na primeru portreta Josipa Broza Tita". U *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disupt, 127-140.
- MIJATOVIĆ, Anđelko. 2016. "Ganga u literaturi, vremenu i prostoru – neke osnovne značajke gange". U *Zbornik radova. Dani europskog naslijeđa 2015. 19. – 21.11.2015., Livno*, ur. Mate Bandur. Sarajevo: Federalno ministarstvo kulture i sporta, 11-32.
- NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. 2006. "Od kulta ličnosti do detitoizacije. Prikazi Josipa Broza Tita u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti". U *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*, ur. N. Škrbić Alempijević i K. Mathiesen Hjemdahl. Zagreb: FF-press i Srednja Europa, 377-397.
- PERIĆ, Ivo. 2007. "Od neposrednog hrvatskog poraća do donošenja Ustava Narodne Republike Hrvatske". U *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić. Zagreb: Školska knjiga, 267-286.
2007. "Režimsko-komunistička represija u Hrvatskoj poslije sloma 'hrvatskog proljeća' (1971.-1973.)". U *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić. Zagreb: Školska knjiga, 340-348.
2007. "Nova ustavna rješenja, stari i novi problemi 1974.-1980. U *Povijest*

- Hrvata od 1918. do danas*, ur. Ivo Perić. Zagreb: Školska knjiga, 349-355.
- RADELIĆ, Zdenko. 2017. "Ozna/udba: popisi neprijatelja i njihova kategorizacija (1940-ih i 1950-ih)". Časopis za suvremenu povijest. Vol. 49/1: 59-99.
- RIHTMAN Auguština, Dunja. 2001. *Etnologija i etnomit*. Zagreb: Naklada PUBLICA.
- ROTH, Klaus. 2000. *Slike u glavama*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- SEPINJAK, Katarina. 2002. *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.* Zagreb: Dom i svijet.
- SCOTT, James. 1985. *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven and London: Yale University Press.
- SUNDHAUSSEN, Holm. 2006. "Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, dekonstrukcija i nova konstrukcija 'sjećanja' i mitova". U *Kultura pamćenja i historija*, ur. M. Brkljačić i S. Prlenda. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 239-284.
- TADIĆ, Mate i Želimir Crnogorac. 2013. *Svjedočanstva o stradanjima Hrvata*. Zagreb: DVA I DVA.
- TOKIĆ, Marko. 2014. "Hrvatske dvostih pjesmice ganga". *Susreti*. Vol.8/8: 235-263.
- TOMIĆ, Ante. 2019. "Nitko više danas zbog duševne boli ne piše sonetne vijence". *Jutarnji list* (23. veljače). 7371: 63.
- VELIKONJA, Mitja. 2010. *Titostalgija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- ŽANIĆ, Ivo. 1998. *Prevarena povijest*. Zagreb: Durieux.
- WATSON, Rubie, ur. 1994. *Memory, History and Opposition under State Socialism*. Santa Fe: School of American Research Press.

Sažetak:

Poetika otpora u antititovskom diskursu

U ovom se radu propituje način korištenja politike u folkloru i upotrebe folklornih elemenata u politici kao oblika otpora društveno-političkom sustavu. Na primjeru primjene melopoetskih formi s politički angažiranim tekstovima o Josipu Brozu Titu, predsjedniku socijalističke Jugoslavije (1945.-1980.) interpretira se neorganizirani otpor u totalitarnom sustavu. Tito je u vrijeme jugoslavenskog socijalizma bio simbol i središte političkog, društvenog i kulturnog života, zato se i otpor ovom sustavu na izravan ili neizravan način tiče njegove osobe. Stoga se sav otpor socijalističkoj vlasti i može promatrati u formi antititovskog diskursa. Analizom sadržaja tekstova protivnih dominantnom socijalističkom političkom diskursu i osobi Josipa Broza Tita propituju se stavovi protivnika režima i reakcije vladajućeg sustava prema izvođačima, konteksti nastanka melopoetskih formi političkog sadržaja te suvremeno tumačenje prošlosti samih izvođača ili njihovih potomaka. Patnja proživljena zbog sjećanja na pretke, njihove poznate i nepoznate tragične sudbine otvara i pitanje koje u radu nije obrađeno nego samo naznačeno kroz sintagmu o pravu poraženih na društveno sjećanje.

Ključne riječi: poetika otpora, antititovski diskurs, Josip Broz Tito

Poetika otpora
u antititovskom
diskursu

– 127 –

Abstract:

The Poetics of Resistance in Anti-Titoist Discourse

This paper examines the use of politics in folklore and the utilisation of folklore elements in politics as a form of resistance to the socio-political system. On the example of the use of melopoetic forms with politically engaged texts about Josip Broz Tito, the President of Socialist Yugoslavia (1945–1980), a disorganized resistance within a totalitarian system is interpreted. In the time of Yugoslav socialism, Tito was the symbol and centre of political, social and cultural life, which is why resistance to this system directly or indirectly concerns his person. That is why all resistance to socialist rule can be viewed in the form of anti-Titoist discourse. By analysing the content of texts contrary to the dominant socialist political discourse and the person of Josip Broz Tito, the views of opponents of the regime as well as the reaction of the ruling system towards the performers, the contexts of the emergence of melopoetic forms with political content and contemporary interpretation of the past by the performers themselves or their descendants is all being pondered upon. The suffering experienced because of the memory of the ancestors, their known and unknown tragic destinies, also raises a question that is not addressed in the paper but merely indicated through a phrase about the right of the defeated to be preserved in social memory.

Keywords: poetics of resistance, anti-Titoist discourse, Josip Broz Tito

Mile Pecić Patnja u Domovinskom ratu

Rat je besmislen, štoviše on je zlo u sebi. Pucati u čovjeka po sebi je apsurd. Ideologije, izopačeni nacionalizmi pretvaraju drugoga i drugačijeg čovjeka u štetočinu, životinju, koju se onda može ubijati. Rat se ponajprije začme u srcima zlih ljudi koji onda preko profesionalnih huškača stvaraju atmosferu mržnje. Kolektivna mržnja može zadobiti zastrašujuće oblike. Rat je konačno projekt sotone kojemu je ubijanje, mržnja, razaranje način ponašanja i djelovanja, bacanje čovjeka u apsurd koji zovemo pakao.

Naći se u vrtlogu rata i spasiti svoje ljudsko dostojanstvo? Posebno u ratu koji je osvajački, koji se služi metodom etničkog čišćenja onih drugačijih. Je li to moguće? Ljudska patnja kao što je patnja staraca, žena, djece, ali i patnja onih koji ubijanjem razaraju sebe, ovdje nam je predmet razmišljanja u svjetlu Kristove Muke.

U ovom razmišljanju o patnji u Domovinskom ratu ograničit ćemo se na događanja u slunjsko-plitvičkom kraju i na svoje osobno iskustvo kao pastira u radu s tim narodom. Slunjski kraj je okupiran, narod protjeran, kuće i crkve razorene. Narod je ovdje bio goloruk, nespreman za agresiju pa je njegova patnja tim veća. Rat je u ovom prostoru ostavio 350 ubijenih od djece do staraca, razorene kuće, crkve...

U jednom užasnom ratu demokratski izabrana vlast ima dužnost zaštititi svoje građane od nepravdne agresije. U složenim prilikama vlast je to činila od 1991. do 1995. u Hrvatskoj. Ali, agresivni rat pokrenuo je stotine tisuća ljudi. Prognanici u vlastitoj domovini stavljeni su na velike kušnje. Bespomoćno gledanje kako zli ljudi pale kuće, ubijaju starce, odlazak u nepoznato, bez doma, rastavljeni od svojih najmilijih. Silnoj patnji nije se vidio kraj niti je na pomolu bilo kakvo rješenje koje bi to zaustavilo. Dojam je da je agresor dobio određeno vrijeme da ostvari svoje ciljeve.

Nakon ovih napomena prijedimo na razmišljanje. Krist je prihvatio patnju u najekstremnijem obliku: trpio je nevin u sramoti (ubrojen među razbojнике), u napuštenosti i silnoj patnji. Ali, zlo nije njime ovladalo, on se nije suprotstavio zlu zlom nego se ljubavlju izdigao iznad zla. Očeva ljubav nije nikada došla u pitanje. Mučenici su najodličniji sinove crkve po tome što su ostali u Božjoj ljubavi unatoč mukama na koje su stavljeni. Oni nisu fanatici nego su živjeli Isusov

primjer: patnja koju su im ljudi nanijeli nije mogla ugasi ljubav prema Bogu, odvojiti ih od ljubavi Božje. To je ljubav koja ih diže iznad svih ljudskih zloća. Ta je ljubav stvarnija od ovoga što vidimo svojim očima.

Pokušat ćemo razmišljati o patnji djece kao najugroženijoj kategoriji, o patnji staraca, o patnji zarobljenih, o patnji onih koji su ostali u okupiranom prostoru, o roditeljima čija su djeca na bojištima ili zarobljeništvu, o patnji onih koji su morali pucati.

Patnja i stradanja djece – Najugroženija kategorija bila su djeca. Dijete i patnja! Bože, kako to krhko biće, taj Božji san, doživljava patnju? Djeca su gledala na starije, posebno roditelje i proživljavala ono što oni žive. Njihov strah, patnja u poniženju, bespomoćnost pred zlom prelazilo je na djecu. Više autobusa majki s djecom izvlačili smo 1991. iz slunjskog okruženja tobože uz pratnju JNA. Namjera je bila da djecu zaštitimo od strahota u okruženju. Na kontrolnom punktu gdje su zli ljudi legitimirali putnike u našem autobusu nelagoda i strah s majki prenio se u trenutku na djecu. Nije trebalo ništa govoriti: grobna tišina u autobusu. Kad smo prešli na slobodni teritorij djeca su odmah živnula. Djeca jednostavno proživljavaju patnju odraslih.

Zbunjeni ostajemo kad je u pitanju patnja i stradanje djece. Djetetu je trebalo zaštititi ljubavlju i nježnošću. Škola je radila u ratnim uvjetima u Karlovcu gdje se smjestio veći broj prognanika iz slunjskog kraja. Prozori škole bili su obloženi vrećama pijeska. Iznenadna bombardiranja pomalo su postala dio života. Boravak u skloništima za vrijeme bombardiranja djeca su proživljavala teško ali ih je štitila ljubav odraslih. "Mama, ja ne mogu zaustaviti noge da se ne tresu" jedan se dječak povjerio majci u skloništu. Osjetili smo potrebu da djecu treba neko vrijeme poštediti od tih strahota. Stoga smo djecu organizirano vodili u Italiju (Verona, Milano, Catelsangiovanni), u Austriju (Steinakirchen), u Njemačku (Schwarzwald). Djeca su bila gosti dobrih ljudi koji su im pokazali nježnost i dobrotu. Tako su djeca u progonstvu doživjela dobrotu i ljubav ne samo svojih najbližih nego i dobrih ljudi u svijetu. Sjećam se dobro da su u Austriji djeca bili gosti župe Steinakirchen negdje 1993. Zapjevali su u jednom restoranu: *Stop the war in Croatia*. Gosti restorana su se rasplakali. Odmah su shvatili o čemu se radi. Time su djeca skretala pažnju na užase rata i bila su glas Božji. Djeca su se na taj način dizala iznad rata.

U ovakvim prilikama djeca su učila da je ljubav jača od zla. Ne smijemo zaboraviti da je u ratu stradalo preko 400 djece a to je jedna škola. Zamislimo njihove roditelje, braću i sestre, rodbinu koja je time pogodena!

Starije osobe i patnja – Posebna su kategorija starije osobe koje su grubo prognane iz svog doma. Mnogi su gledali kako im kuće gore,

kako im zli ljudi odnose imovinu, kako mrtvima pretražuju džepove tražeći novac. Stariji ljudi emocionalno su vezani za svoj dom, za svoje selo, svoj kućni prag. Oni su teško prihvaćali progonstvo. Ipak, njihova prokušana vjera bila im je svjetlo u tami. Progonstvo je bilo u znaku pouzdanja da će Bog sve izvesti na dobro. To daje nutarnji mir unatoč strahotama koje su se događale uokolo. Slavljenje misa po restoranima, barakama, školama, dvoranama, po crkvama...davalo je ljudima Božji mir. "Mi bismo poludili da nemamo mise" – često su govorili u ovakvim prilikama. Molitva ih je povezivala iako su fizički bili udaljeni od članova obitelji, prijatelja, dragih osoba. U progonstvu su vjernici bili zahvalni za komadić kruha, za skromne uvjete u kojima su živjeli. Sveti ljudi ne znaju da su sveti! Oni jednostavno žive u skromnosti i jednostavnosti zahvalni na malome. Ostao sam mnogo puta zapanjen i ohrabren takvom veličinom u jednostavnosti, skromnosti, širini srca. Bilo je pojedinaca koji su širili nezadovoljstvo, optuživali vlast za nečinjenje, tužili se na loše uvjete iako su dobro znali tko je pokrenuo agresiju.

Patnja pod okupacijom – Posebno su nosili križ patnje oni koji su ostali u okupiranom području ili su dospjeli u logore. Radi se o relativno malom broju ljudi koji su ostali u svojim kućama, ali oni su dotakli patnju u sramoti i napuštenosti. Ovi su ljudi ponižavani i gaženi u svom ljudskom dostojanstvu i to duže vremena. Neki su izdržali čitavo vrijeme okupacije.

Posebna su priča zatvorenici u logorima. O tom je napisano puno svjedočanstava. Iskustvo patnje u poniženju, sramoti i silnim mukama, ne izdrže oni fizički jači. Ovdje je pomagala vjera da čovjek ne poludi. Kad nam je sve oduzeto izručujemo se Božjoj ljubavi, dobroti i milosrđu. To nam nitko ne može oduzeti. A Božja ljubav je jača i stvarnija od patnje. Tako je patnja ovih ljudi u zatočeništvu bila stvaralačka. To nije patnja lijevog razbojnika koji je u patnji proklinjao sebe i druge nego patnja koja ima drugu stranu, jaču od same patnje: vjeru i ljubav. U okruženju silne mržnje zatočenici su otkrili ljepotu prijateljstva, ljepotu novog dana u miru, ljepotu darivanja...

U logorima su mučitelji nastupali bahato i takmičili su se koji će biti grublji i maštovitiji u načinu mučenja. Grubošću su prikrivali svoju nesigurnost i strah. Takvi su jadni pred argumentima kad se nadu sami. Upravo moćnici računaju na ovu ljudsku slabost te ih koriste za sulude ciljeve.

Branitelji i patnja – Posebno su bili izloženi opasnostima, moralnim dilemama, branitelji. Pucanje u drugoga stavlja nas pred teške odluke. Neki su branitelji to izrekli riječima: "Sve im mogu nekako oprostiti ali da su me prisilili pucati to im najteže opraštam". Dobri prijatelji sa zapada, svećenici i laici, obraćali su mi se često s prijedlogom da razgovaramo s drugom stranom, da u razgovoru i dijalo-

gu riješimo sve probleme. To je razumno rješenje i razumni ljudi ga prakticiraju. Ali ako nema spremnosti za dijalog kod jedne strane druga je nemoćna. Naši su branitelji, koliko ja znam, obavljali korizmene i božićne ispovijedi, oni su se kajali i sanjali mir. Oni su patili zbog rata. "Veće ljubavi nema nitko od ove: da tko život svoj položi za svoje prijatelje." (Iv 15, 13). Većina naših branitelja i u najgoroj smrti gledali su na svoj i tuđi život u svjetlu ljubavi. Hrabrost ljubavi ne može se odvojiti od hrabrosti umiranja za drugoga.

Molitva za neprijatelje – Nakon povratka u ruševine jedna mi je skromna baka priznala da se moli za ljude koji su joj srušili kuću. Ona ih nije nazivala pogrdnim imenima. Ona mi je priznala da moli za njih jer ih čuje po noći kako govore: "Izgubili smo dušu!" Kako neću za njih moliti! – ponavljala je. Kršćanska duša pati zbog zlih ljudi. Radost na nebu je veća zbog jednog obraćenog grijешnika nego zbog 99 pravednika. Obraćenje i oprostjenje ovdje je ravno uskrснуću od mrtvih. Zato kršćani imaju snage uputiti Bogu molitvu da njihove patnje, koje su preživjeli u progonstvu, logorima, zatočeništvu, doprinesu spasenju zlih ljudi.

Literatura:

Godišnjak "Mostovi" u ratu i progonstvu 1991-1995
Zakopani dnevnik – Slunj-Zagreb 2003

...

Ante Bežen Nacionalno ozračje Crkve hrvatskih mučenika na Udbini

Nacionalno svetište Crkva hrvatskih mučenika na Udbini ima nekoliko osobitosti po kojima je jedinstveno u Hrvatskoj.

Crkva je zamišljena i izgrađena kao nacionalni projekt u kojemu su sudjelovale sve relevantne sastavnice hrvatskoga društva: Katolička Crkva preko svoje Hrvatske biskupske konferencije i hrvatska država preko Hrvatskoga sabora (supokrovitelji izgradnje), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Matica hrvatska, Hrvatski institut za povijest i Ličko-senjska županija kao lokalna zajednica na čijem je teritoriju crkva izgrađena. Sve te ustanove imale su predstavnike u Glavnom odboru za izgradnju crkve koji su donosili o tome glavne odluke.

Ideja crkve na Udbini nastala je tek nekoliko godina kasnije nakon osnutka neovisne hrvatske države 1991. kojim je uspostavljen povijesni i politički okvir za izgradnju crkve. Izgradnjom udbinske crkve Katolička Crkva u Hrvatskoj na najbolji je način reagirala na uspostavu države jer je ta crkva, po zamisli graditelja, izraz zahvalnosti svim hrvatskim mučenicima i žrtvama u povijesti koje su pale za slobodu vjere i hrvatskoga naroda, pa i braniteljima u Domovinskom ratu koji su iznjedrili hrvatsku državu. Na taj način Crkva hrvatskih mučenika na Udbini postala je simbolom ostvarivanja povijesne težnje o neovisnosti u prostoru vjere te uloge i zasluga Crkve za to postignuće.

Crkvu na Udbini zamislio je i ostvario prvi biskup Gospičko-senjske biskupije mons. Mile Bogović nakon što je ta biskupija osnovana 2000. godine kao jedna od reakcija Crkve na osnivanje hrvatske države. On je vizionarski prepoznao znakove vremena u hrvatskom narodu i samoj Crkvi, reagirajući ne samo na novu povijesnu stvarnost hrvatskoga naroda, nego i na poziv pape Ivana Pavla II. svim narodima da na prijelazu čovječanstva u treći milenij nakon Krista popišu sve svoje mučenike i prenesu njihove poruke preko milenijskoga praga u vlastitu budućnost. Papa je blagoslovio i kamen temeljac crkve na Udbini pa je tako u tom crkvenom zdanju, u okviru kojega je i spomenik tom papi, simbolički iskazana i potvrđena trajna veza Crkve i hrvatskoga naroda u borbi za narodni opstanak.

U ideji Crkve hrvatskih mučenika na Udbini dana je suvremena odrednica mučeništva i žrtava s gledišta Crkve, kojima treba iskazati zahvalnost. Mada je crkva nazvana po hrvatskim mučenicima, u taj su pojam uključeni i kršćanski mučenici iz vremena prije dolaska Hrvata jer su bili temelj kršćanstva na sadašnjem hrvatskom prostoru, zatim civilni mučenici i druge žrtve iz hrvatskoga naroda koji su se žrtvovali za vjeru i slobodu u Hrvatskoj tijekom povijesti, uključujući i one koji nisu bili etnički Hrvati, pa i pripadnici suprotstavljenih ideologija koji su stradali za hrvatsku slobodu. Tu su i sve nevine žrtve ratova i logora na hrvatskom prostoru.

Mada je crkva posvećena hrvatskim mučenicima mogla s razlogom biti izgrađena i na mnogim drugim mjestima u Hrvatskoj, izbor Udbine ima duboko povijesno i simboličko opravdanje. Tragičnost žrtvovanja za vjeru i slobodu tu je najsnažnije izražen pogibijom deset tisuća hrvatskih vojnika i plemića u jednom danu u Krbavskoj bitki 1493. godine, što je svakako najveća takva masovna žrtva u hrvatskoj povijesti. Toj žrtvi, zbog petstoljetne podređenosti Hrvatske raznim zavojevačima nakon toga, nikada na Krbavskom polju nije postavljen nikakav spomen. Podizanjem Crkve hrvatskih mučenika naše pokoljenje iskazuje domovinsku zahvalnost ne samo žrtvama Krbave, nego preko njih i svim drugim žrtvama za slobodu vjere i domovine, sve do naših dana. To potvrđuje i glavni oltar Crkve hrvatskih mučenika koji, u umjetničkoj viziji Kuzme Kovačića, povezuje tri najveća povijesna stratišta hrvatskoga naroda – Krbavsko polje, Bleiburg i Vukovar. Izboru Udbine za mjesto izgradnje crkve ide u prilog i činjenica da se to mjesto, i samo Krbavsko polje, nalaze u samom geografskom središtu Hrvatske, od kojega su podjednako daleko najudaljenije hrvatske granice.

Crkva na Udbini široko je shvaćena i doživljena kao poticaj za duhovno pročišćenje hrvatskoga naroda od posljedica nasilne ateizacije i odnarodivanja za vrijeme komunističke vladavine. To se pročišćenje može najuspješnije provesti upravo poticanjem zahvalnosti ranijim naraštajima za žrtve podnijete za slobodu te poštovanjem mučenika i drugih žrtava iz ranijih vremena koje su ugrađene u našu današnju slobodu. Tako se jača vjera i domoljublje, a poštovanje žrtve postaje moralni obrazac i kriterij za shvaćanje vlastite povijesti i putokaz za ponašanje u budućnosti. To je narod prepoznao te je Crkva hrvatskih mučenika na Udbini danas mjesto trajnog hodočašća iz svih narodnih slojeva i staleža iz Hrvatske i cijelog svijeta, a posebno na Dan hrvatskih mučenika 9. rujna.

Ideja crkve na Udbini uključuje dva bitna dijela pod istim krovom – svetište za održavanje liturgije, koje je posvećeno hrvatskim mučenicima kao naslovnicima crkve, i kriptu nazvanu *učionicom hrvatske povijesti* u kojoj će biti prikazani civilni mučenici i žrtve borbe za slo-

bodu hrvatskoga naroda tijekom povijesti. Treći važan dio cjeline je križni put koji vodi od ostataka crkvice sv. Marko Grob u Podudbini do same crkve na brdu Udbini. I po tim osobinama ova će crkva biti jedinstvena u Hrvatskoj. Tom idejom također se naglašava značenje mučeništva, jedinstvo Crkve i naroda i nacionalno ozračje ovog vjerskog objekta.

Crkvu na Udbini nisu gradili moćni financijeri, nego narod i njegove razne ustanove dobrovoljnim priložima. Stoga je to doista crkva hrvatskoga naroda u najširem smislu, shvaćenog u jedinstvu domovinske i iseljene Hrvatske u prošlosti i sadašnjosti. Simbol toga jedinstva je Krbavski križ, naslijeđen od drevnih krbavskih biskupa, koji su morali napustiti Krbavu pred Turcima, a i sama arhitektura crkve po uzoru na prvu hrvatsku katedralu u Ninu i s drugim znakovima jedinstva povijesti i sadašnjosti Crkve i naroda.

O izgradnji crkve na Udbini kao nacionalnom projektu, osim same crkve i prostora oko nje, svjedoče i brojni zapisi u raznim glasilima u kojima je tijekom gradnje razrađivana njena ideja i praćen napredak. Crkva je u doba izgradnje imala svoje glasilo *Hrvatska vjernost*, a o njoj je 2016. izdana i knjiga *Crkva hrvatskih mučenika na Udbini – od ideje do ostvarenja* koju su sastavili Mile Bogović i Ante Bežen, a u kojoj su skupljeni relevantni tekstovi o ideji i izgradnji te sudionicima i podupirateljima toga pothvata.

Mada je Crkva hrvatskih mučenika na Udbini posve jasna i velika u ideji i dosadašnjem ostvarenju, preostaje još mnogo prostora i posla za njenu daljnju idejnu i materijalnu izgradnju. S njom je posve komplementarna ideja Svehrvatskoga groba i Hrvatskoga križnog puta, za koje također postoje povoljni društveni i crkveni okviri i potreba, no za što su potrebni isto tako veliki naponi i dugotrajan rad.

U vezi s nacionalnim ozračjem Crkve hrvatskih mučenika na Udbini, na koje ukazuje naslov ovog teksta, može se postaviti pitanje primjerenosti i svrhe postavljanja ove teme u kontekstu univerzalnosti Katoličke Crkve u čijem poslanju podjela vjernika na nacije i nacionalnu pripadnost nije kriterij valjanosti njena učenja. Tim više što se pod pojmom *hrvatskih mučenika* podrazumijevaju, kao što smo naveli, ne samo kanonizirani sveci, koji pripadaju općoj Crkvi a potječu iz hrvatskog naroda ili su djelovali na hrvatskom prostoru, te blaženici koji se slave samo u hrvatskom narodu, nego i imenovane i anonimne civilne žrtve za slobodu vjere i naroda od kojih neke čak nisu bili ni Hrvati ni vjernici. Svi su oni stavljeni u zajednički pojam *hrvatski mučenici* jer im je temeljna zajednička oznaka žrtvovanje za najviši ljudski ideal – slobodu, što je jedna od temeljnih vrijednosti Kristova nauka koja se odnosi na sve ljude, a ovdje je smještena u hrvatski narod i prostor. U prvom su planu dakle poštovanje i zahvalnost žrtvi kao moralnoj vrijednosti i veličini, što je izravna

povezanost s Kristovom žrtvom za čovjeka, a hrvatski su mučenici tek lokacija u prostor i vrijeme u hrvatskom narodu. Kao što postoje talijanski, francuski, irski itd. sveci i blaženici koji su posvećenost stekli slijedeći Krista u svojim narodima, tako su i hrvatski mučenici skupna metafora za sve koji su u hrvatskom narodu svojom žrtvom, svjesno ili nesvjesno, slijedili taj put. Poštujući hrvatske mučenike istodobno dakle poštujemo i plodove Kristove žrtve u hrvatskom narodu kao cjelini uključujući i one pojedince čija je žrtva vrijedna posebnog spomena. A to je bez sumnje veliki prinos oblikovanju hrvatske nacionalne svijesti pomoću vjerske simbolike i prakse.

Mile Bogović

Svehrvatski grob i Hrvatski križni put

Svehrvatski grob

Civilizacijska je i humana zadaća pokopati mrtve. Iz grčke kulture znamo kako je Antigona smatrala svetom dužnošću pokopati svoga brata, i pored toga što je time svoj život izlagala životnoj opasnosti. Mnogi se sjećaju iz filma o Trojanskom ratu one slike kada trojanski kralj Prijam kleči pred Ahilom, ubojicom sina mu Hektora, i moli ga da mu preda sinovljevo tijelo kako bi ga mogao pokopati. Učenici Ivana Krstitelja dobili su njegovo tijelo da ga pokopaju nakon što mu je Herod dao odrubiti glavu (Mt 14, 12). Josip iz Arimateje i Nikodem dobili su jednako od Pilata Isusovo tijelo i pokopali ga (Mt 27, 58-62). Rimsko pravo je osiguravalo rodbini predaju tijela i onoga koji je pogubljen kao državni neprijatelj. Svaki čovjek zaslužuje da ga se primjereno pokopa. Pred hrvatskim društvom nalazi se ta obveza prema brojnim žrtvama koje još od 1945. čekaju da ih se pokopa.

Nekako oko završetka građevinskih radova na Crkvi hrvatskih mučenika na Udbini pokrenuo sam ideju o Svehrvatskom grobu. Budući da je državna vlast bila slabo aktivna oko rješavanja pitanja brojnih grobišta, sustavno se tim pitanjima bavila Komisija Hrvatske biskupske konferencije i Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine za hrvatski martirologij. U toj Komisiji su i članovi iz Bosne i Hercegovine (Miljenko Stojić, Anto Orlovac i Pero Brajko). Predložio sam da se na Krbavskom polju osnuje Svehrvatski grob u koji bi se dopremili neidentificirani ostaci svih žrtava Drugog svjetskog rata i poraća koji se još nalaze u gotovo 2000 masovnih grobnica, dobrim dijelom u Sloveniji.

”Neidentificirani” znači oni ostaci žrtava za koje ne znamo kojemu groblju pripadaju. Ako se identificira stradala osoba, znade se kojemu groblju pripada i gdje je treba sahraniti. Bit će ih mnogo, većina, čije se osobne podatke neće moći doznati, identificirati ih. Kako s njima?

Naime, s istraživanjem prikrivenih grobišta pojavio se već u početku jedan problem koji do danas nije riješen. Riječ je o neidentificiranim ostacima ljudskih tijela (kostiju). Nije moguće, naime, provesti za sve DNK analize i predati ostatke rodbini za ukop na vlastitom groblju. Pogotovo je to očito kod masovnih iskapanja, kao što je to

bilo u Macelju Mnoge su kosti stavljane u vreće i poslije završile u podrumima, tavanima, grabama i kontejnerima. Slično je bilo i sa ostacima žrtava u Markovića jami kraj Trilja.

Inicijativom pojedinih svećenika i zainteresiranih pojedinaca ta dva slučaja su nekako riješena, ali nije teško predvidjeti da će se isti problemi javljati i poslije ako se na vrijeme ne nađe trajno rješenje. Svima je poznato da ima još stotine masovnih grobišta i da osjećaj pijeteta prema stradalima traži da se grobišta istraže, da se identificirane preda njihovoj rodbini a neidentificirani da se pokopaju na doličan način na određeno mjesto. Na pitanja kojih je mnogo, odgovarati da se iskopane ljudske kosti nalaze negdje "na patologiji", odnosno na DNK analizi, imaju jako kratkotrajnu uvjerljivost.

Rješenje treba tražiti na nacionalnoj razini i to za sve slučajeve. Na lokalnoj razini ne može se osigurati doličan način ni pokopa ni održavanja grobišta. Jednako se ne može osigurati dužni pijetet prema ostacima neidentificiranih žrtava jer ne postoji svijest odgovornosti ni obitelji ni šire zajednice. Time bi izložili žrtve ponovnoj odsutnosti svakog pijeteta i poštovanja.

Ne treba ni spominjati da sve države imaju neku vrstu nacionalnog groblja ili grobišta, pogotovo za ratne stradalnike: vojnike i civile. Treba voditi računa da svaki čovjek ima pravo na grob i na dolično obilježje. Ako nije poznato gdje stradalnik pripada, treba naći jedno zajedničko grobište. Mogli bismo ga nazvati "Svehrvatski grob" u koji bi bili na doličan način sahranjeni svi zemni ostaci neidentificiranih ljudi.

Čini nam se da bi najpogodnije mjesto za takav ukop bilo Kravsko polje, podno Crkve hrvatskih mučenika. To Polje je već u svijesti naroda kao neko nacionalno grobište jer je ondje 9. rujna 1493. u kratko vrijeme i na dosta uskom prostoru stradalo oko 10.000 branitelja. To je bio jedan od izazova da se iznad toga polja sagradi Crkva hrvatskih mučenika. Ondje bi "Svehrvatski grob" bio na oku svih koji hodočaste u Crkvu hrvatskih mučenika. Potomci stradalnika bili bi zadovoljni što na doličnom mjestu mogu zapaliti svijeću za nekoga svoga "neznanoga" među žrtvama. Jasno je da je to općedruštvena i državna zadaća. Ona i ne može ni biti odrađena mimo ili bez državnog sudjelovanja. No, država je nekada i u nekim pitanjima glomazna aparatura koja se teško pokreće. Treba stvoriti ozračje u kojem je lako svakome prepoznati što mu je činiti, kada će i država shvatiti da se to pitanje ne smije odlagati.

Kada sam bio u Teznu, kamo je prenesen dio žrtava iz Hude jame, saletješe me mnogi s pitanjem zašto se kosti hrvatskih žrtava voze po Sloveniji, zašto ih se ne pokopa u "hrvatskom grobu"? To pitanje prelazi granice crkvene nadležnosti; u to se mora uključiti država i civilno društvo. Zato smo osnovali udrugu *Svehrvatski grob – groblje*

mira, u nadi da će i državi svakim danom biti sve čitljivija poruka da je potrebno pokopati mrtve i da to nije samo djelo milosrđa nego moralna obveza našega naraštaja i današnjeg našega društva.

Udruga je osnovana 16. prosinca 2017. godine a ja sam postao prvi predsjednik. Nisam mislio da je to moj posao u ovako poznim godinama ali me je Miljenko Stojić nagovorio da povučem kompoziciju jer sam o tome najviše mislio i radio i jer je to na neki način završetak projekta Crkve hrvatskih mučenika. Prvi korak bio je susresti se s Ministarstvom branitelja. Ministarstvo je Udrugu prihvatilo u uvjerenju da bi inicijativa mogla prerasti u javnu ustanovu, čime bi se osigurao njezino održavanje i djelatnost. No, *Ustanova za zatočene i nestale*, koje je bila nadležna za žrtve rata, nije uopće prihvaćala razgovor o svim žrtvama, i onima izvan Hrvatske, nego se samo bavila onima na malim grobištima u Hrvatskoj. Ni kod ministra Medveda nisam nikada primijetio da je u plan rada uključio i hrvatske žrtve u Sloveniji, niti je pokazivao želju da se za rad stvore drugi okviri od onih koje je postavila Milanovićeva vlast i voditelj Uprave poznati udbaša Ivan Grujić. I pored toga poduzeti su koraci za osiguranje zemljišta na Kravskom polju. Hercegovačka grupa (Vrljić, Stojić) dostavila je idejni projekt početkom ljeta 2019. Bilo je prijedloga za vlastito glasilo, portal, tribine, ali ništa se nije ostvarilo. Ja sam to izrazio riječima: "kompozicija se nije pokrenula". Govor o svim nepokopanim žrtvama nije prihvaćala ni osnovana Komisija.

Zato sam se povukao, ali i dalje tražim načina kako uvjeriti i motivirati današnji hrvatski naraštaj da se od njega očekuje da ispuni svoju kršćansku i humanu dužnost: pokopati svoje mrtve. Hoće li naći opravdanje pred Bogom i poviješću ako ne ispuni tu svoju obvezu? Svakako treba gajiti cjelovitu viziju Svehrvatskog groba kako bi se ona bar sačuvala za "bolja vremena". Ali i naš naraštaj treba voditi računa "da nas ne okrive oni koji će doći poslije nas", kako bi rekao modruški biskup Šimun Kožičić Benja.

Uvjeran sam da je u žrtvama čije su kosti razbacane po raznim jamama, pogotovo onim u tuđini, ista ona molitva kojom završava Preradovićev "Putnik": *U tvom polju daj mu groba, s tvojim cvijećem grob mu kiti!*

U pitanju Svehrvatskog groba mnogo nam može koristiti iskustvo koje je stečeno pri gradnji "Groblja mira".

2. Hrvatski križni put.

Poznato nam je da su "Križnim putem" nazvane one kolone zarobljenika koje su partizani nakon završenog rata 1945. vodili i mučili na putu kroz Sloveniju, Hrvatsku i ostale krajeve komunističke Jugoslavije. Veoma je korisno da tu silnu patnju ugradimo u svoju memoriju.

Križni put nastao je tako što su kršćani išli onim putem u Jeruzalemu kojim je Isus nosio svoj križ do mjesta gdje je bio raspet i položen u grob – na Kalvariji. Kada je Jeruzalem došao u nekršćanske ruke, prenesen je običaj u Europu, a malo-pomalo dobila ga je svaka župa. Rekli smo što je Svehrvatski grob na Krbavskom polju. Valjalo bi i do toga groba imati neku "trasu" križnog puta. Tu trasu zacrtali su hrvatski zarobljenici pa ga možemo nazvati Hrvatski križni put. Kad se krene u ostvarenje, trebat će voditi računa i o pristupačnosti. Prva postaja mogla bi biti na dan okupljanja na Bleiburškom polju, a zadnja na Dan hrvatskih mučenika na Udbini. Svima nam je jasno da se ta ideja jako teško može izvesti, ili gotovo nikako, bez aktivnog sudjelovanje institucija hrvatske države.

Moglo bi se organizirati cijeli križni put od Bleiburga do Krbavskog polja (do Svehrvatskog groba). Svakako treba naći mjesto i za Vukovar. Čini mi se dobrim uzeti tri ključne postaje:

1. Bleiburg: Isusa osuđuju na smrt
2. Vukovar: Isus pada pod križem
3. Krbavsko polje: Isusa polažu u grob (Svehrvatski grob).

Svaka biskupija izabrala bi svoju postaju na najpogodnijem mjestu za biskupijsko godišnje okupljanje na križni put. Gornje tri postaje bile bi "svehrvatske". Moguće je da se jedanput godišnje (u korizmi ili prije Dana hrvatskih mučenika) organizira cjeloviti križni put od Bleiburga preko Vukovara na Krbavsko polje.

Svake godine, počevši od 2006., objavljivali smo 12-lisni kalendar "Hrvatski mučenici". Za 2018. godinu u *kalendaru "Hrvatski mučenici"* prikazali smo zamišljeni Hrvatski križni put na kojem od prve do zadnje postaje hrvatski vjernik stoji pred patnjom koju je podnio naš narod. Na tom putu bilo je krvavog znoja poput onoga Kristovoga, rana poput onih nastalih na Kristu bičevanom te čavlima i kopljem probodenom. Mnoga naša braća nakon podnesenih križeva nisu položena u grob nego bačena u jame, rovove, rudnike. Ne želimo poticati zlu krv protiv mučitelja, nego poštovanje prema stradalima i njihovim patnjama, kao što ni apostoli nisu tražili kažnjavanje Kristovih mučitelja, ali su cijenili Kristove rane i njegovu žrtvu. Kršćanstvo se na svojim glavnim skupovima, na sv. misama, okuplja oko nevine žrtve svoga Utemeljitelja. Crkva je uvijek slavila svoje mučenike i čvrsta veza mučenika povezivala je sve zajednice u jedno. Takvo zajedništvo želimo uspostaviti povezivanjem naših križeva i rana sa Crkvom hrvatskih mučenika na Udbini; ona treba biti ujedno i završetak križnoga puta. Najbolji vodič na tom putu je mučenik bl.

Alojzije Stepinac čije smo moći stavili u oltar Crkve hrvatskih mučenika. Zato ćemo, uz svaku postaju, upisati i neku misao tog mučenika ili koju rečenicu poznatih ljudi o njemu. On je i u naše vrijeme, na neki način, stavljen na optuženičku klupu, ali se optužnica i ovaj put pokazala bez temelja. Optuživan je uvijek kada se sudi Hrvatskoj i Crkvi u Hrvata.

Sažetak

Svehrvatski grob i Hrvatski križni put

U našoj povijesti mnogima koji su svoj život žrtvovali za dobro naroda nismo mogli podignuti spomenik, čak ni o njima govoriti i pisati. Uspostavom samostalne hrvatske države to ne samo da je moguće nego je zadatak ovoga naraštaja da se ispravi ta nepravda. Kao prvi korak u tome jest izgradnja Crkve hrvatskih mučenika na Udbini. Drugi korak jest ekshumirati i svečano pokopati one koji do danas nisu pokopani kao ljudi i kršćani. To se odnosi prvenstveno na one koji su stradali u Drugom svjetskom ratu i poraću, ali ne samo na njih. Postavlja se pitanje: hoće li današnji naraštaj Hrvata imati moralne hrabrosti javno priznati da je riječ o ljudima i u skladu s time postaviti se prema njihovim zemnim ostacima te ih civilizacijski i kršćanski pokopati? Želja je brojnih Hrvata da taj dug prema stradalima ispunimo. Osnovana je u tom smislu građanska udruga koja se zove "Svehrvatski grob". Taj grob predviđa se na Krbavskom polju, podno Crkve hrvatskih mučenika.

Nije to, dakako, tek tehničko (kako napraviti i izgraditi projekt) ili financijsko pitanje (kako do novaca). Nije to ni pitanje Hrvata i Srba, ustaše i partizana. Riječ je o *spašavanju čovjeka*, da se njega nigdje i nikada ne smije tretirati kao otpad, da mu nitko i nikada nema pravo oduzeti njegovo ljudsko dostojanstvo. Do toga se neće doći ni u slučaju da povijesnim istraživanjem prevladamo sve mitove i zablude i dođemo do objektivne istinu o tome što se nakon rata i zašto se dogodilo. Bez vjere u smisao patnje, bez dimenzije mučeništva, istina kao golo znanje može uvijek postati razorna bomba. Ne stavljamo Grob tek slučajno nedaleko Crkve hrvatskih mučenika i kipa Ivana Pavla II. koji poziva svijet da probudi vjeru u vrijednost nevine žrtve.

*Svehrvatski
grob i Hrvatski
križni put*

– 141 –

Jozo Čikeš

Domovinski rat i teologija: Može li se i treba li teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu?

U ovom izlaganju ne ću govoriti o ratu kao takvom, njegovim vrstama kroz povijest, ratu ili miru danas, ciljevima rata koji određuju njegov karakter, već ću jednostavno prihvatiti Držićevu konstataciju *da je rat poguba ljudske naravi*.

Stoga ću odmah prijeći na rat kojeg zovemo obrambenim Domovinskim ratom.

Ukratko, to je rat protiv srpsko-četničke agresije na Hrvatsku kojom je oružano bio napadnut nacionalni, kulturni i duhovni identitet hrvatskoga naroda s ciljem da mu se onemogući vjekovna težnja: samostalna i nezavisna hrvatska država.

Događanja su nam više ili manje poznata, i početak i kraj, hrvatski je cilj postignut, obranjen je njen teritorijalni integritet (prema Badinterovoj komisiji) te sačuvan kulturni i nacionalni identitet, uz ogromnu žrtvu i oduševljenje naroda.

U prvi čas tu kao da priča završava, čeka nas samo obnova. Međutim to baš i nije tako.

Prvi hrvatski predsjednik dr. Franjo Tuđman odmah je upozorio da oko 15% stanovništva nije oduševljeno raspadom Jugoslavije i samostalnošću hrvatske države, te je već 1991. započeo oružani otpor, tzv. balvan revolucija i podzemni podrivački rad, udružen sa snagama u svijetu koje su bile protiv samostalnosti Hrvatske. Nosi-

telji pobune bili su svetosavski Srbi, a njima su se pridružili Hrvati jugonostalgici, svjesni da gube ogromne privilegije koje su uživali u bivšoj komunističkoj Jugoslaviji.

Da ti pokušaji ne jenjavaju sve do danas svjedoči i Večernji list od 14.5.2018. kad donosi uradak *Performans sprovođa države Republike Hrvatske na Trgu sv. Marka* anonimnog autora iz grupe Konflikt, kao i jugonostalgici zov kada se je u Rijeci, za vrijeme potpisivanja referendumskih pitanja o promjenama Ustava i opozivu Istanbulske konvencije, pojavio letak-pamflet kojim riječki komunisti ponovno traže uspostavu Jugoslavije.

O čudesnim tvorbama o svemu hrvatskom, pa i o Domovinskom ratu, moglo bi se nabrajati do besvijesti, sve do tvrdnje da je taj rat, tj. pobuna Srba, pravilnije svetosavskih Srba, bio građanski sukob, a ne napadački rat, dapače, da je hrvatska država nastala na krvi i zato ju treba razdržaviti, da su hrvatski branitelji zločinci i koljači, da se hrvatska mladost koja gine za ideale svoje države uspoređuje s bradatim, pijanim i zamazanim hordama koje u Vukovaru pjevaju: *Slobodane pošalji salate bit će mesa klat ćemo Hrvate*. Ne bi nas začudila niti tvrdnja da su to preruseni Hrvati! Priča se da su Englezi žalili što je njihov reporter objavio tu snimku jer nije razumio što pjevaju, ali se čak govori i da je Hrvatska izvršila agresiju na Bosnu i Hercegovinu.

Tvrdilo se da su Hrvati razarali svoje gradove i uništavali spomeničku baštinu (posebno Dubrovnika), a da su to tamo neki rijetki primitivci pokrali umjetničko i pisano blago, kako vukovarsko tako i drugih hrvatskih prostora. Sve to uz savršeno razrađenu taktiku komunističkog podzemlja, i domaćeg i onog stranog, sve do današnjeg dana.

Stoga se hrvatski čovjek s pravom pita tko to sve izmišlja, tko vodi ovu državu, tko su ti ljudi koji ju tako nemoćno vode, ili možda upravo obrnuto – tako moćno!? I dok prozivamo hrvatsku politiku i političare, ovdje se s pravom pitamo što to radi više od 95% Hrvata koji se izjašnjavaju vjernicima, i tvrde da su odgovorni za hrvatsku sadašnjost i hrvatsku budućnost.

Usudujemo se i pitati što kroz sve ove godine hrvatske samostalnosti radi hrvatska Crkva, ili preciznije hrvatska crkvena hijerarhija?

Da ne bi bilo zabune odmah odgovaramo da se ne može mimoići činjenica svehrvatskog oduševljenja i jedinstava hrvatske Crkve, laičke i hijerarhijske, stvaranjem hrvatske države i vjere koju je naš čovjek polagao u vodstvo Crkve, koje je uvijek stajalo uz svoj narod i

Domovinski rat i teologija: Može li se i treba li teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu?

podupiralo želju hrvatskog čovjeka za njegovom samostalnošću.

Ovdje se moramo prisjetiti pisanih i izgovorenih riječi blagopojnog kardinala Kuharića i pojedinih hrvatskih biskupa u obrani hrvatske samostalnosti, kao i komisije Iustitia et pax čiji se je glas u početku snažno čuo i imao velik odjek u javnosti (možda bi bilo dobro sve to objediniti i izdati u posebnom izdanju jer *scripta manent, verba volant*).

Već četvrtstoljetna borba hrvatskog domoljubnog i bogoljubnog čovjeka sa širokom lepezom komunističkog podzemlja i s orkestriranim antihrvatstvom najvećeg dijela medija, učinili su i čine svoje, pa vješt看 političkim manevrima otupljuju oštricu ljudske i Božje riječi, budući da su *sinovi ovog svijeta lukaviji od sinova svjetlosti*.

Stoga vrijednosti Domovinskog rata treba ponovno procijeniti i zaodjenuti u novo ruho, jer *novo vino treba uliti u nove mješine* kako bi ga se spasilo od kvarenja.

Teolog, govoreći s antropološkog stajališta o čovjeku, mora znati da čovjek oduvijek želi biti kao Bog, i da mu njegov prometejski nagon ne da shvatiti da je tek ograničeno, nesavršeno biće, nesposoban nadići sebe i savršeno voljeti, žrtvovati se, gospodariti sobom, dapače, treba mu puno truda da ne mrzi, da zavoli, da drugi bude vrijedan njegove pažnje, čak i više, njegove žrtve.

Promatrajući cjelokupnost ljudskog življenja (koliko je to uopće moguće?), konstatiramo da je gotovo nemoguće izbjeći sukob sa samim sobom, sukob s pojedincima, narodima, državama, itd... pa je u novim interpretacijama potrebno uvijek voditi računa o čovjekovoj antropološkoj realnosti i njegovom mjestu u životu uopće (Sitz in Leben).

Ako to ne postavimo pravilno, pojedinac postaje ili bezvrijedan i ništavan, ili nadčovjek. To vrijedi i za pojedinca, i za državu, i za narod u cjelini.

Ovo je bilo potrebno reći kako bi se moglo proročki progovoriti o Domovinskom ratu i o obnovi vjere u vrijednosti, i vjere u domovinu.

To posebno vrijedi za hrvatske branitelje, koji su toliko sramočeni i obescjenjivani da se neki od njih pomalo i skanjuju uopće reći da su branitelji, mnogi si oduzimaju život, a hrvatski čovjek općenito govoreći gurnut je u depresiju i stav da se ništa ne može promijeniti i da treba odustati od svega.

Prije petnaestak godina na Svečanostima Pasionske baštine na programu "Lirika Velikog petka" u DHK gdje smo govorili o novim književnim tvorbama na temu Domovinskog rata, uputio sam javni poziv, jer bilo je tu i teologa, da se u govoru o Domovinskom ratu po-

kuša krenuti dalje od teološke sintagme *moralne pravednosti obrane*, odnosno obrambenog Domovinskog rata.

Napominjem da već postoji cijela biblioteka literature o Domovinskom ratu, romana, drama, zbirki poezije, osobnih zapisa, memoaristike, studija i stručne literature, ali mislim da su teološke analize malobrojne, barem one koje ne mogu ostati nezapažene i bez polemičkog odjeka.

Razloga tomu je mnogo, u pitanju je teška pluridimenzionalna tema, koja niti počinje niti završava s oružjem kao sredstvom ubijanja. Treba se suočiti, kako su osobito naglašavali hrvatski biskupi, s uzrocima i okolnostima rata iz kojih su krenula ubijanja, krv, pogibija mnogih nevinih, patnja, palež, silovanja, protjerivanja, itd..., a posebno s politikama u ratu, enormnim količinama laži, krivih interpretacija u medijima, potpuno lažnih sudjenja, bilo na domaćim bilo na međunarodnim sudištima.

Vratimo se, dakle, teologiji Domovinskog rata s pitanjem je li ona moguća?

Jest, dapače je nužna ako želimo vratiti dostojanstvo i ponos Domovini, ratniku i stanovništvu.

- Rat protiv srpsko-četničkog napada na Hrvatsku obrambeni je rat – borba za spas svoga doma, svoje obitelji, svoga naroda, svoje domovine. Sve su to legitimne kategorije za opstanak države koju je hrvatski narod čekao stoljećima i plebiscitarno izborio, a da pritom ni kroz povijest ni u Domovinskom ratu nije posegnuo za tuđim teritorijem.
- Od prvog okupljanja za obranu svoje domovine krenuo je s vjeron u Boga i uvjerenjem da će Bog biti s njim, ne znajući ni za vojnu taktiku ni za oružje s kojim bi se trebao boriti.
- Dovoljno se sjetiti okupljanja u crkvama na molitvu za domovinu i za ratnike, zapravo za svoje sinove i kćeri koji su dobrovoljno, gotovo goloruki i golobradi krenuli u boj protiv četnika i tzv. Jugoslavenske narodne armije, koja se je hvalila da je treća oružana sila u Europi.
- Tu su i vrijedne ruke hrvatskih žena koje su šivale i plele toplu odjeću za svoju djecu i nosile hranu na bojište. Istodobno ne smiju se zaboraviti ni suze i strah majki, supruge, djece, djevoja-ka, nad vijestima i strašnim zločinima nad njihovim najdražima, ali i na ponos da su upravo njihovi najbliži pali kao mučenici za očuvanje slobodne Hrvatske.

Domovinski
rat i teologija:
Može li se
i treba li
teološkim
rječnikom
govoriti o
Domovinskom
ratu?

- Koliko je hrvatske mladosti došlo pred svoje roditelje s riječima: ***Idem i ja braniti svoju domovinu jer ne mogu mirno sjediti u fotelji, slušati i gledati kako moji kolege ratuju i ginu.***
- Što se to dogodilo da je hrvatski ratnik, od kojih mnogi nisu Boga ni poznavali, najprije uzeo krunicu, objesio je oko vrata, a potom tražio oružje. Kolike su hrvatske majke stavile krunicu oko vrata svojim sinovima i kćerima i njome ih blagoslovile.
- Koliki je hrvatski ratnik spašavajući svog ranjenog ili opkoljenog druga, svjestan opasnosti, krenuo upomoć poginuvši skupa s njim. Koliki su se od njih nakon ranjavanja i jedva kakvoga zalječenja ponovno vratili na bojišnicu.
- Koliki su se od njih zarobivši "onog s druge strane" prema njemu ponijeli vojnički, dostojanstveno i humano, imajući na umu riječi pokojnoga kardinala Kuharića: ***ako je netko srušio tvoju kuću, nemoj ti srušiti njegovu, ako je netko ubio tvojeg oca, majku i brata, nemoj ti ubiti njegovoga...***
- Koliko je molitava i krunica izmoljeno po hrvatskim čukama, skloništima, zaklonima i rovovima. Koliki su se borci prije proboja, izviđanja, pretrčavanja bojišnice, prekrizili poljubivši križ na krunici.
- Koliki su hrvatski pisci, pjesnici i glazbenici napisali pobudnice u kojima nema mržnje, koliko su isplakali majčinih suza nad poginulim sinovima i kćerima, nad nevinom mladošću, mučenom ***ko Kristuš na križu***. Dopustite da ovdje navedem stihove pjesme *Njezin Jezus* pjesnika Denisa Perićića

Njezinega Jezusa
odpelali so iznenadno,
sam par minut posle večerje.
Zišel je z hiže da bi si
spušil cigareto
i nestal

Zbudil se je v nekšem sivem podrumu
(v festungu Antoniji, valda).
Polejali so ga z vodom po glavi
i pri temu se smejali kak nori:
bil je ves stučeni,
i več mu je bilo kaj da je prešel vse muke
Jezuševe.

Začeli so ga slačiti:
sam tedaj
se počel plakati i moliti jih
da ga poštedijo strahovite muke
od štere bo ga oblejali kervavi znoj.
Some so mu se smejali.

Razapinjanje ni bilo javno
i ni doglo trajalo.
Malo so se veselili gda so mu
prebijali roke z čavli,
ali Jezus je brzo hmrl.
Telo zranano zamotali so v tenki štof
i odnesli ga v noč.

Iskala je svojega Jezusa sedam let,
ali neje ga pronašla.
Ni ga bilo v Ofčari, ne ga
bilo v drugimi grebi.
Tu i tam, čula je
da so ga vidili
(njega ili nekoga sličnega)
v Srbiji ili v Bosni
da prisilno kopa rove za Vojsko srpsko
da ga drže v rudniku z još tisuć Jezusi,
da je v logoru Manjači...

Zaključila je
(a kaj je mogla drugo)
da je vuskrsnul i na nebo zišel.

Po mom skromnom sudu, teolog mora nad ovim zavrnuti ruke, proročki govoriti ***u zgodno i nezgodno vrijeme***, propovijedati i ***sa krovova***, biti istinoljubiv i dovoljno hrabar za istinu. Uostalom, rat je poznat i Svetom pismu, naručito Staroga zavjeta. Spomenimo samo 40 godina izlaska Izraela iz egipatskog sužanjstva u obećanu zemlju, što su one nego 40 godina ratovanja za slobodu židovskoga naroda i "borbe" skupa s Jahvom i prorocima kao teolozima i interpretatorima Božjeg govora na putu prema konačnom cilju - slobodi.

Ponudit ću ovdje nekoliko mogućih odgovora, odnosno pitanja u pravcu teološkog promišljanja Domovinskog rata.

Domovinski
rat i teologija:
Može li se
i treba li
teološkim
rječnikom
govoriti o
Domovinskom
ratu?

Drugi vatikanski sabor govori o Crkvi kao o sakramentu i o njoj proročkoj ulozi, a u Vjerovanju izričemo da je ona **sveta, katolička i apostolska**, pa se pitamo vrijedi li to i za nas, i odnosi li se osobito ono **sveto** i na Hrvatsku, i to upravo od 1991. do 1995. godine, ako se zna da se je 1990. na izborima izjasnilo katolicima više od 90% stanovništva.

Tko nekome daje pravo da to ne vidi, osobito nekim europskim Crkvama i njihovim biskupskim konferencijama, i da nas vrijeda, odnosno tko nama daje pravo da šutimo, iako je i šutnja svojvrstan govor.

U misnim kanonima molimo o svetom puku, narodu sebi stečenom, kraljevskom svećenstvu, pa se s pravom pitamo odnosi li se to i na hrvatskog čovjeka od 1991. do 1995. godine.

Promišljajući sakramentalnu teologiju, teolozi su došli do spoznaje da se sakrament krštenja, tj. ulazak nekoga u crkvu, može zbiti **polijevanjem ili uranjanjem u vodu, krvlju**, tj. davanjem života za svoje uvjerenje (u ovom slučaju vjerničko), **željom** u slučaju da nema krstitelja.

Krist govori **da nema veće ljubavi od one kad netko daje život svoj za drugoga** tj. bližnjega svoga i da time ispunja najveću Božju zapovjed: **Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe** i da je u njoj sadržan sav zakon i proroci.

Ima li hrvatskom borcu netko bliži od njegove domovine, koja mu je i otac i mati, i dom i izvor, i jamstvo života.

Koliki je hrvatski branitelj položio svoj život na oltar domovine, poginuo skupa sa suborcem kojeg je izvlačio iz zasjede, rova, min-skoga polja, čak i spašavajući ranjenog neprijatelja.

Kako te ljude nazvati - ako ne mučenicima i svjedocima vjere. To nam teologija ne samo dopušta, nego i naređuje.

Stoga je svaki taj rov, sklonište, zaklon - oltar, kapelica, a ne Pusićkina agresorska postaja u agresiji na BiH, i uklapa se u opće prihvaćenu misao da je svaki pedalj hrvatske zemlje krvlju natopljen i svet.

Isto tako Drugi vatikanski sabor, zahvaljujući velikom teologu i filozofu Karlu Raneru, uvodi u teologiju kategoriju **anonimni kršćanin**. To su svi oni ljudi koji pošteno žive ljudske i humane vrijednosti, a da ni ne znaju za deset božjih zapovijedi i Kristov nauk.

I dok je gotovo cijeli svijet prepoznao pravednost hrvatske borbe, dotle šaka antihrvatskih jada - jugonostalgičara, anatemizira hrvat-

sku borbu, branitelja proglašava razbojnikom, hrvatsku državu agresorom.

Ako se zna da je prema svjedočenju saborskog zastupnika, predsjednika SDP-ova kluba u Saboru gospodina Arsena Bauka, u nedavno televizijskoj emisiji Otvoreno objavljeno da je oko 35 tisuća komunista odmah prešlo u HDZ, onda se s pravom može sumnjati u sve moguće podzemne udbaške i špijunske kombinacije o sudbini Hrvatske od samoga početka njezine nezavisnosti. One su kulminirale vladinim terorom SDP-a, koji je sebi uzeo pravo natjerati hrvatsku policiju da oskvrne crkvu Sv. Marka, nasrnuvši na branitelje prosvjednike, otkrivši time veliku Račanovu **mudrost** koja je to stranka **opasnih namjera**.

Na žalost, dok s jedne strane i danas imamo bezobrazno glasni i dobro organizirani podzemno komunističko-masonski teror manjine, s druge strane imamo većinsku nametnutu dobro poznatu hrvatsku šutnju, koja također traži ozbiljna teološka i filozofska promišljanja.

Rekli smo da neki smatraju da je i šutnja u politici govor, što je donekle točno, ali šutnja hrvatske, uglavnom vjerničke i intelektualne većine, nije još uvijek dovoljan razlog hrvatskoj Crkvi, pa i onoj hijerarhijskoj, da joj se na određen način pridruži i nazove to razbiri-tošću, pomalo zaboravljajući da treba svjedočiti i **u nezgodno vrijeme**.

Tko nekome daje pravo da to ne vidi, da nas time vrijeda, da gutamo laži o sebi samima, i nalaže nam da trebamo **razborito šutjeti**.

Teologija ne smije zaboraviti i previdjeti duševne boli i patnje majki koje su izgubile svoje sinove, žena koje su izgubile muževe, djece koja su ostala bez očeva i majki, silovanih žena i djevojaka koje su izgubile svoj ponos, prognanih i raseljenih diljem svijeta koji su morali napustiti svoje hrvatske domove. Kako teološki govoriti o 402 djece, hrvatskih anđela koji su ubijeni u ratu?

Možemo li se obratiti sv. Pavlu, i samom progonjenom i osuđivanom, kada o tome govori u poslanici Kološanima, 24 - 25: **Sada nalazim radost u patnjama koje podnosim za vas - i tako u svom tijelu dopunjujem što nedostaje Kristovim mukama - za Tijelo njegovo, koje je Crkva**.

Ponovit ću: bilo bi korisno kada bi netko od teologa ili sociologa na jednom mjestu sakupio i objavio sve ono što su Hrvatska biskupska konferencija, pojedini biskupi, i komisija Iustitia et pax Hrvatske biskupske konferencije, rekli i napisali o Domovinskom ratu.

Može li hrvatska teologija ove gornje spoznaje primijeniti na istinske hrvatske borbe koji nisu imali ili su imali iskrivljeno znanje

Domovinski rat i teologija: Može li se i treba li teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu?

- 149 -

o Deset božjih zapovijedi i o Kristovom nauku, ali su ga životom i smrću potvrdili.

Krunica o vratu kao popudbina: podimo od toga da je mnogi hrvatski branitelji nikad nisu izmolili, niti znaju njezinu vrijednost, ali se ne može zanemariti činjenica da je se nisu stidjeli nositi o vratu i da im je bila barem znakom prepoznavanja – to su naši!

Oni koji su znali što je krunica, a njih je većina, vjerovali su u njenu snagu, molili je u rovovima, na stražama, i na bojištu.

Tko daje pravo nekome da to omalovaži i prezre? Može li se zanemariti ili ne smatrati vrijednošću prisutnost svećenika na bojištima, njihova podrška pravednoj borbi, i pomoć, posebno duhovna, mnogim ranjenima i umirućima. Zar i sama činjenica konačne pobjede i oslobođenja Hrvatske nije pravo čudo, nije li čudo obrana ovoga grada, Gospića, koji je bio pred samim padom.

Baš zato što to jesu čuda, mržnja na hrvatsku slobodu toliko je žestoka da hrvatski branitelji i danas trunu po tamnicama, u domovini i u svijetu.

Mjera našega čuda, a po njihovom mišljenju zločina, mjera je neprijateljske mržnje koju, nažalost, podržava i širi i Srpska pravoslavna crkva, točnije srpsko svetoslavlje, kojem Hrvati ne znaju *naći* pravu mjeru i reći *dosta šalabajzanja* po Hrvatskoj raznih prota, jere monaha, episkopa i patrijarha, koji u božićnim i uskršnjim govorima i poslanicama liju krokodilske suze nad ugroženošću Srba i srpstva u Dalmaciji, Lici, Krajini, Slavoniji i *vascelom svetu*, te nad srpskom zemljom Kosovom, pozivajući i prozivajući hrvatske *krotke i ponizne* političare na proslavu svetoslavskog Božića uz potrebu kajanja za *sva zlodjela* počinjena srpskom narodu od kojih nije lišen ni blaženi Alojzije Stepinac, kojeg zbog ekumenizma nije uputno proglašavati svecem, ali je zato uputno pojedine hrvatske biskupe koji su bili nešto zauzetiji o istini u Hrvatskoj što prije umiroviti.

Doista, što je previše – previše je! Zar nije i Krist na suđenju rekao: *ako sam kriv, dokaži da sam kriv. Ako ne, zašto me udaraš?*

Sve rečeno potvrđujem i riječima vojnog ordinarija, dr. Jure Bogdana, sa proslave 27. godišnjice osnutka legendarne 4. gardijske brigade: *Kako se moglo dogoditi da u miru gubimo poštovanje branitelja i Domovinskog rata? Je li to zato što nam povijest pišu i tumače oni koji nisu maknuli prstom za obranu domovine, oni koji nam nameću tvrdnju i teoriju da je to bio građanski rat, a izbjegavaju reći pravu istinu, da je to bila teška agresija koja je izvršena na slobodnu odluku jednoga naroda, koji je želio svoju slobodu i samostalnost, svoju državu. Jesu li autori tih uradaka u dosluhu, i rade li sinkronizirano i zajedno s poraženim snagama i onima koji nam ministra obrane proglašavaju persona non grata, samo zato što je stao na branik svoje domovine, u ratu, ali i u miru. Ovih smo dana svjesni da nepravедna posezanja za našom*

domovinom nisu prestala. Teško je čuvati slobodu i samostalnost, stoga svatko treba dati svoj doprinos". (Glas koncila br.18; 6.svibnja 2018.)

Na kraju možemo zapitati cijelu Crkvu laičku i hijerarhijsku da li se je osim učinjenog moglo učiniti i više. Zašto hijerarhijska Crkva ne uživa ono povjerenje koje je imala 90-ih godina u cijeloj hrvatskoj populaciji?

Zašto riječi hrvatskih crkvenih poglavara danas gube težinu, što više, na njih se službena državna politika, ponekad i vjernička, uopće ne osvrće? (Barem je takav opći dojam!)

Da li se je kroz ovih 30 godina dovoljno hrabro i promišljeno izišlo iz sakristije, ušlo u prostor društvenoga, kreirajući ga, bez obzira što će neznalice, zlonamjernici i isprani marksistički umovi reći da je to "miješanje u politiku".

Gdje su vjernici laici – diplomati, školovani na svjetskim učilištima, a poslani od Crkve, koji bi donijeli nove ideje i dugoročne vizije i tako pridonijeli borbi protiv, najblaže rečeno nesnalaženja i stramputica hrvatske politike?

Nije to borba za vlast, već iskrena pomoć ovoj Državi.

Zar 30 godina Države nije dovoljno razdoblje da se npr. pokrene i domisli jedan snažan dnevni list kršćanske orijentacije, pokrene društveno odgovoran Tv kanal, jer papinske enciklike i pobudnice nisu za to da ih se samo citira?

I još puno pitanja na koje hrvatska crkvena hijerarhija neće ili baš ne može naći odgovor?

Gdje je hrvatsko i vjerničko domoljublje kada se toliki broj Hrvata iseljava i odlazi u nepoznato, jer "nije sve u kruhu".

Ne treba nam svakodnevna jadikovka, već dugoročni program u kojega će hrvatski čovjek povjerovati.

Ipak treba istaknuti 3 važna dugoročna projekta hrvatske Crkve.

1. Vraćanje studija filozofije s teologijom na Teološkim fakultetima u okvir Hrvatskih Sveučilišta.
2. Osnivanje Fakulteta filozofije i religijskih znanosti kod otaca Isusovaca na Jordanovcu u Zagrebu.
3. Otvaranje Katoličkog sveučilišta u Zagrebu po uzoru na one europske.

Ove činjenice i ovi studiji omogućuju filozofsku i teološku izobrazbu mladim ljudima koji ovim studijima preuzimaju veliku odgovornost za politički, društveni, kulturni i moralni izgled Hrvatske.

Jasno, preduvjet svemu jest svestrana podrška i briga cjelokupne katoličke *javnosti*, osobito oko njihova zapošljavanja.

Domovinski rat i teologija: Može li se i treba li teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu?

Osobito važnu ulogu po meni treba odigrati lokalna Crkva, na čelu sa svojim klerom.

Bez toga stvoriti će se nezadovoljne mlade katoličke intelektualce i crvene teologe.

Slično ali i mnogo konkretnije što Crkva, društvo i država u cjelini, su ili bi trebali učiniti, odgovara biskup u miru i povjesničar dr. Mile Bogović, kazavši da se u ovom času u Domovini **"osjeća hrvatska suzdržanost oko nacionalnog suvereniteta"** – (Glas koncila br.14; 8.travnja.2014.), što očito stoji i traži novi domovinski zanos, koji uključuje i nove načine kako se žrtvovati za budućnost Hrvatske.

Sažetak

Domovinski rat i teologija:

Može li se i treba li teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu?

Autor se pita je li moguće teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu. Tvrdi ne samo da je moguće, već je i nužno, posebno stoga što se jugonostalgijačkoj i četničkoj propagandi pridružila (ako ne i više od toga!) svetosavska pravoslavna srpska hijerarhija.

Smatra da misao hrvatskih teologa, osim općih i poznatih teoloških sentencija o pravednosti Domovinskog rata, nije teologizirala mnoge teme, kao npr. plebiscitarnu volju hrvatskog naroda za svojom državom, dobrovoljni odlazak hrvatskih mladića i djevojaka na bojišnicu, krunice oko vrata, molitve i bdijenja u crkvama, pitanje je li davanje života i prolijevanje krvi za Domovinu i bližnjega nešto što se može smatrati sakramentom krštenja, što je s pojmom anonimnih kršćana među borcima, gdje spada najsavršeniji čin ljubavi tj. davanje života za Domovinu i svoje bližnje.

Teolozima preostaje još puno prostora za promišljanje kako taj rat ne bi bio i ostao označen kao građanski, osvajački, genocidni i još štošta što mu pripisuje hrvatski neprijatelj.

Autor isto tako naglašava ono pozitivno što je u tom smislu učinila hrvatska teologija i Crkva, ali se ne može oteti dojmu da se je posustalo u promišljanju sveobuhvatnosti ove kompleksne teme.

Ključne riječi: Domovinski rat, teologija, vjera, ljubav, žrtva

Abstract

Homeland War and Theology:

Can and Should Theological Vocabulary be Used to Speak of the Homeland War?

The author wonders whether it is possible to speak about the Homeland War by using a theological vocabulary. He asserts that it is not only possible, but also necessary, especially because the Yugo-nostalgic and Chetnik propaganda has been joined (if not more than that!) by the Saint-Sava Serbian Orthodox hierarchy.

He considers that the thought of Croatian theologians, apart from the general and well-known theological statements about the righteousness of the Homeland War, did not more thoroughly theologise many themes, e.g. the plebiscite will of the Croatian people for their own country, the voluntary departure of Croatian young men and women to the front line, the rosaries around the neck, prayers and vigils in churches, the question whether giving life and spilling blood for their Homeland and neighbours is something that can be considered a sacrament of baptism, the notion of anonymous Christians among fighters, where does the most perfect act of love, that is, giving one's life for one's Homeland and neighbours, belong.

There is still much room for theologians to ponder how that war should not be and remain labelled as civil, conquering, genocidal, and much more attributed to it by the Croatian enemies.

The author also emphasises the positive actions which Croatian theology and the Church have undertaken in this respect, but it cannot be overlooked that it has been hesitant to reflect on the comprehensiveness of this complex topic.

Keywords: Homeland War, theology, religion, love, sacrifice

Domovinski rat i teologija: Može li se i treba li teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu?

– 153 –

KNJIŽEVNOST LITERATURE

Vesna Badurina Stipčević Pasionski tekstovi u ličkom glagoljskom *Pariškom zborniku* *Slave 73 (1375.)*

I

U bogatstvu i raznolikosti hrvatske srednjovjekovne književne i jezične tradicije vrlo važno mjesto zauzima lički glagoljski tekstovni korpus. Korpus čine znatan broj potpunih misala i brevijara, veliki broj pravnih listina i više neliturgijskih zbornika. U stručnoj se literaturi navodi da s ličkoga područja potječe šest zbornika: *Pariški zbornik Slave 73* – 1375, *Oxfordski* – XV. st., *Ljubljanski* – XV. st., *Koluničev* – 1486, *Petriničev* XVI. st. i možda *Tkonski* – XVI. st. Ističe se i da su "zbornici ... najviše zanimali povjesničare književnosti, ali oni su vrlo izazovna vrela za jezikoslovce zbog svoje opsežnosti i zanimljivih staroslavensko-starohrvatskih interferencija." (Damjanović 2008: 303).

II

Ovom ću prilikom predstaviti *Pariški zbornik Slave 73* (dalje u tekstu *Par*), iz 1375. godine, najstariji sačuvani hrvatskoglagoljski zbornik. Pisale su ga tri ruke, najveći dio rukopisa pisao je Grgur Borislavić iz Modruša (pa je zato u literaturi poznat i kao *Borislavićev zbornik*), kako je navedeno u kolofonu (f. 1v)¹:

V' lēto g(ospod)na roeniē ·č·ī·ñ·đ· (=1375) miseca mar'ča
·b̃· (=2) d(b)n . Sie knigi pisah' ē grēgorii s(i)ñ mar'tina
borislaviča is' modruš' s' gorice Komu e smr'tb mati otač'stvo
grob̃ a bog(a)tstvo grisi prizidnicam' cr(b)kve s(veta)go
juliēna ot šibenika i zato ki e čisti budete ne klnite me pokoli
ne piše d(u)h' s(ve)ti na ruka grēšna spravljajuče čtite i m(o)
lite b(og)a za vsēh' am(e)ñ .

¹ U istraživanju koristim fotokopije izvornika pohranjene u Knjižnici Staroslaven-skoga instituta u Zagrebu.

Ovaj glagoljaš pripada ličko-krbavskom kulturnom krugu, središtu hrvatskoga glagoljaštva u XIV. i XV. stoljeću, znatnom po svojoj posredničkoj ulozi u prenošenju glagoljskih tekstova iz obalnih središta (Zadar, Nin) prema sjevernijim krajevima (Pokuplje, Kvarner, Istra).² Neke su tekstove u kodeksu pisali i "Stipan pisac" i "prvad Mikula" iz Istre. Zbornik je bio namijenjen "prizidnicama", redovnicima samostana sv. Julijana u Šibeniku.³ Kodeks se sastoji od 296 pergamentskih listova (vel. 15 x 11,5 cm). Sadrži liturgijske i biblijske tekstove. Od biblijskih tekstova treba istaknuti psaltir, kantike i tekstove *Muke Kristove*, kao i neliturgijske molitve, apokrifne tekstove, *Legendu o 12 petaka*, epistolu o štovanju nedjelje, *Pseudo-Matejevo evanđelje* te *Muku sv. Margarite*. Tematsko-sadržajnom strukturom *Par* je najstariji primjer ranije razvojne faze hrvatskoglagoljskih zbornika u kojima se pretežita zastupljenost liturgijskoga štiva postepeno proširuje i obogaćuje neliturgijskim tekstovima (Hercigonja 1975: 131–132).

Zbornik je prvi opisao Marin Tadin, nakon što je 1951. godine iz neke knjižnice u Španjolskoj nabavljen za parišku Nacionalnu biblioteku, gdje je Tadin radio kao bibliotekar. (Tadin 1954). Kasnije su mnogi filolozi intenzivno istraživali pojedine zborničke dijelove te su svojim studijama pridonijeli njegovu boljem poznavanju u širem kontekstu hrvatske srednjovjekovne pismenosti, liturgije i književnosti. Tako je Josip Tandarić u liturgijskim i tekstološkim istraživanjima zaključio da *Par* "zauzima među hrvatskoglagoljskim spomenicima zasebno mjesto" (Tandarić 1993: 110). Napomenuo je da je *Par* jedini sačuvani rukopisni *liber horarum* te da se marijinski oficiji razlikuju od službi istih blagdana u brevijarima (Tandarić 1993: 288–289). Najveća su osobitost zbornika misni red i kanon, koji predstavljaju "prvotnu redakciju glagoljaškoga sakramentara u Hrvatskoj", nastalu prije franjevačke reforme u 13. stoljeću (Tandarić 1993: 110). O psaltiru u *Par* Marinka Šimić je zaključila da se u mnogome razlikuje od drugih istovrsnih hrvatskoglagoljskih tekstova: "on je iznova preveden prema latinskom, te ima posve drugačiju strukturu rečenice, kao i poprilično različit leksik od ostalih psaltira" (Šimić 2000: 149). O jeziku psaltira i kantika ista je autorica rezimirala da je tekst pisan staroslavenskim jezikom s nekim osobinama govora modruškoga kraja, tj. čakavskim (Šimić 2018). Anica Nazor kritički je obradila apokrifnu *Legendu o 12 petaka*, koja sadrži popis "suhih" 12 petaka, ali bez teksta o prepiranju kršćanina i Židova o vjeri (Nazor 1995/1996). Ista je autorica zaključila da se *Par* izdvaja od ostalih hrvatskih glagoljskih

2 O glagoljaštvu u Krbavskoj biskupiji usp.: Bratulić 1988; Bogović 1998.

3 Samostan i crkva sv. Julijana nisu obnovljeni nakon razaranja u Drugome svjetskom ratu, usp. Tadin 1954: 30.

spomenika i po tome što ima dva teksta *Očenaša*, jedan među liturgijskim molitvama pripisuje se ruci Grgura Borislavića, a drugi je tekst u Kanonu mise pripisan pisaru Stipanu. Oba se *Očenaša* razlikuju međusobno, a tekst Grgura Borislavića razlikuje se od svih tekstova *Očenaša* u dosad poznatim hrvatskoglagoljskim spomenicima:

"Borislavićevim tekstom *Očenaša* u Pariškom zborniku Slave 73, ispisanim kao samostalna molitva 1375. godine (f. 137v) dobili smo odgovor na pitanje kad se u hrvatskom glagoljskom *Očenašu* javljaju riječi *kraljevstvo* i *kruh* umjesto *cesarstvo* i *hlēbb*." (Nazor 2005: 325).⁴

Od velike je važnosti također i odlomak *Pseudo-Matejeva evanđelja* koji se na blagdan Bezgrešnoga začeca Bogorodice osim u *Par*, čita još samo u *Bribirskom brevijaru* iz 1470. godine. Tekst ovoga apokrifnoga Isusova 'rođenja i djetinjstva' književnopovijesno je i tekstološki obrađen i kritički izdan u latiničkoj transliteraciji (Badurina Stipčević 2005).

III

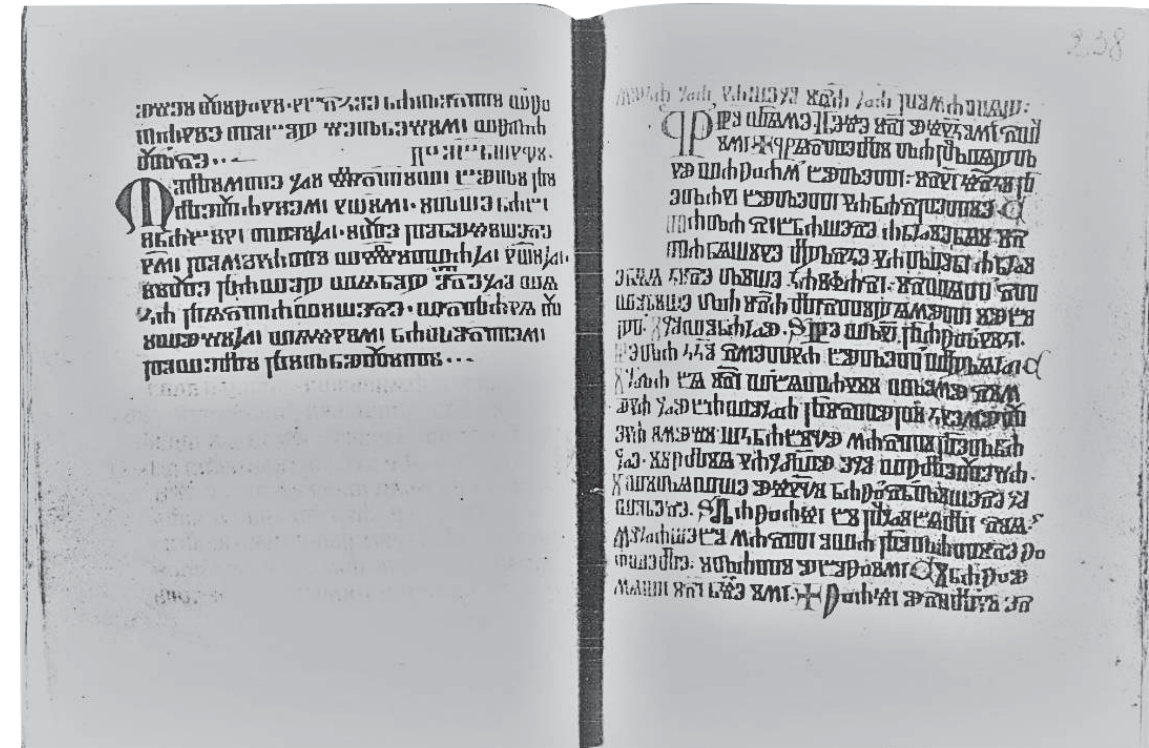
Pariški zbornik Slave 73 sadrži i značajan opus pasionskih tekstova. U kontinuitetu se čitaju četiri *Muke Kristove*, po Mateju, Marku, Luki i Ivanu i nalaze se u dijelu zbornika koji je pisala Borislavićeva ruka. *Muka g(ospod)a našego i(su)sa h(r̥st)a po matēu* počinje na f. 238, na f. 246v *V utori veli* čita se *Muka g(ospod)a n(a)š(e)go i(su)sa po marku*, na f. 252v *V s'rēdu velu* počinje *Muka g(ospod)a n(a)š(e)go i(su)sa h(r̥st)a po luki* i na f. 260v čita se *V p(e)tak' Veli : Muka g(ospod)a n(a)š(e)go i(su)sa h(r̥st)a po iv(a)nē*.

Tekstovi *Muke Kristove*, središnjega i vjerojatno najstarijega dijela evanđelja, nalaze se u mnogim liturgijskim i neliturgijskim glagoljskim kodeksima.⁵ Najstariji hrvatskoglagoljski tekst koji sadrži dio misalskoga čitanja iz *Muke po Mateju* su *Bašćanski ostrišci* iz 12. stoljeća. Kao misne lekcije unutar uskrasnoga ciklusa čitaju se *Muke* iz četiriju evanđelja u brojnim glagoljskim misalima, od kojih većina pripada 15. stoljeću. Kako pokazuju dosadašnja istraživanja, misalski se kodeksi, prema osobinama biblijskih perikopa, mogu klasificirati u dvije matice, sjevernu, krčko-istarsku i južnu, zadarsko-krbavsku.⁶ Originalno su ove biblijske lekcije većinom staroslavenskoga podri-

4 Faksimil i latinička transkripcija Borislavićeva teksta *Očenaša* objavljeni su u: Nazor 2003.

5 O tekstologiji hrvatskoglagoljskih *Muka Kristovih* usp.: Badurina Stipčević 2000.

6 Pantelić 1967: 69–71.

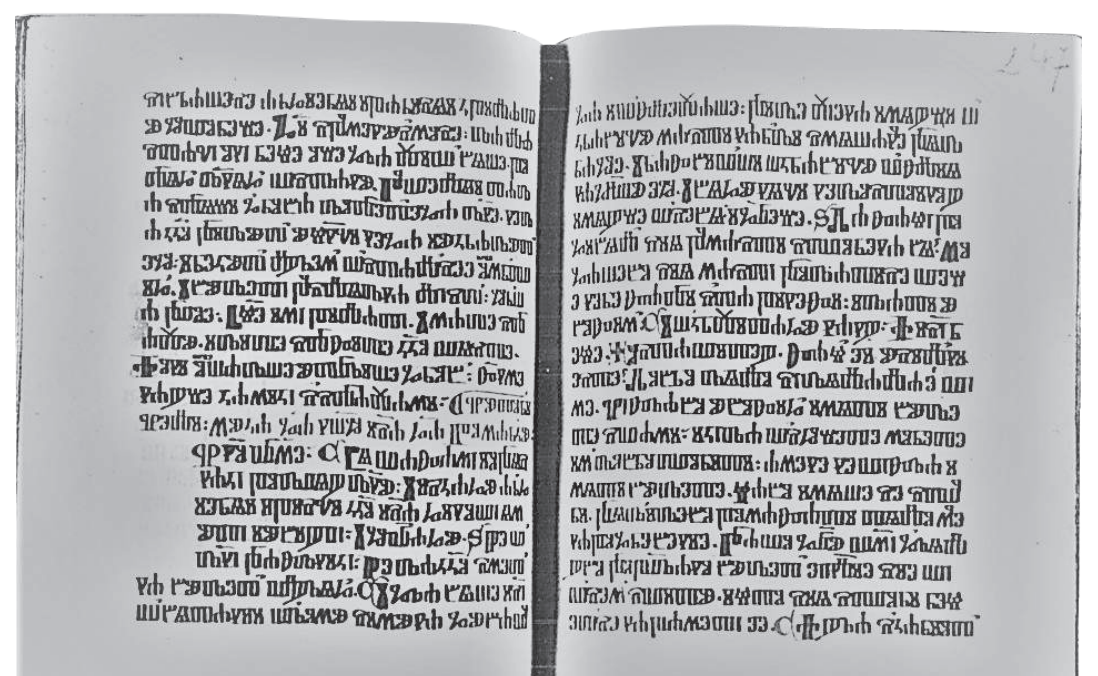
Prilog 1: *Pariški zbornik Slave* 73, f. 238: *Muka g(ospod) a našego i(su) sa h(rst)a po matêu*

Vesna Badurina Stipčević
– 158 –

jetla, a kasnije su prilagođene zapadnoj, latinskoj verziji *Biblije*. Dok južnu skupinu odlikuje veće oslanjanje na *Vulgatu*, usklađenost prema latinskim obrascima i jezična pomlađenost, u tekstovima sjeverne skupine, koji su isto bili redigirani, još su primjetni tragovi *Sep-tuagintina* teksta. Prva hrvatskokrkvenoslavenska redakcija *Biblije*, kojoj je na čelu 4. *vatikanski misal*, prisutna u krčko-istarskoj matici misala, nastala je u 12. stoljeću, a južna redakcija, kojoj je glavni predstavnik *Novakov misal* nastala je u prvoj polovici 14. stoljeća.⁷ Upravo je u spomenutoj fragmentarno sačuvanoj *Muci* u *Bašćanskim ostriscima* potvrđena najranija adaptacija hrvatskoglagoljskoga biblijskoga prijevoda prema *Vulgati*.⁸

Kakav je odnos tekstova *Muka Kristovih* iz *Pariškoga zbornika Slave* 73 prema drugim hrvatskoglagoljskim pasionskim tekstovima? U prethodnim istraživanjima isticano je da su tekstovi *Muka*, vrlo dosljedno redigirani prema latinskome *Vulgatinu* prijevodu, kao ni u jednom drugom hrvatskoglagoljskom spomeniku. Dapače neki su istraživači naglašavali da su tekstovi u *Par* "iznova prevedeni s *Vulgate* na hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika" (Tandarić 1993: 276). S druge strane tekstološka istraživanja pokazala su da ipak postoji srodnost zborničkih tekstova i glagoljskih misala, osobito misala južne redakcije. Tako su npr. u studiji o sintaksi hrvatskokrkveno-

7 Reinhart 1993: 56 i dalje; Corin 1997.
8 Reinhart 1990.

Prilog 2: *Pariški zbornik Slave* 73, f. 246v: *U utori veli : Muka g(ospod) na n(a)š(e)go i(su)sa po marku*

Pasionski tekstovi u ličkom glagoljskom *Pariškom zborniku Slave* 73 (1375.)

slavenskoga jezika Johannes Reinhardta tekstovi *Muke* u *Pariškom zborniku Slave* 73 navedeni kao dio misalske tradicije i tekstološki svrstani u južnu redakciju hrvatskoglagoljskih misala (Reinhart 1993: 60). Usporede li se *Muke* u *Par* s pasionskim tekstovima u najstarijem hrvatskoglagoljskom 4. *vatikanskom misalu* (dalje u tekstu *Vat₄*) iz sjeverne skupine, kao i s tekstem južne redakcije u *Novakovu misalu* (dalje u tekstu *Nov*) iz 1368. godine pronalaze se tekstološke sličnosti *Par* i *Nov* u pojedinim riječima i rečenicama.

Pripadnost istoj tekstološkoj tradiciji pasionskog teksta u misalima i *Par* pokazuje sljedeći primjer iz *Muke* po Mateju: Mt 27, 33–37

Vat ₄	Par
<i>I priš'dše na mēsto naricaemoe golgota eže est' skazaemoe kalvarievo mēsto daše emu piti vino s' žl'čiju smēšeno i vkuš' ne hotē piti . Rasp'n'se že i razdēliše sebē rizi ego metajuče žrēbь da sbudet se rečenoē pr(o)r(o)kom' g(lago)ljučim' razdēliše sebē rizi moe i o mōntizē moem' metaše žrēbь . I sēdēče strēzahu tu . I položiše nad' glavou ego vinu emu napisanu sa est' i(su)sъ c(ěsa)рь ijudēiski .⁹</i>	<i>I pridoše na mēs'to ko se di gol'gota . ko e(sts) ubiēn'ē mēsto : I daše emu vino piti s' žl'čiu s'mēšano : I kьda okusi . ne hotē piti . I potom' g'da propeše ego . razdēliše sebi svite ego . žrēbi mečuče . Da ispl'nit' se ča rečeno ests po pr(o)r(o)ci gov(o)rečem' . Razdēliše sebi svite moe : i o svitu moū metaše žrēbь . I sēdeče str'zahu ego . I vzložiše nad gl(a)voū ego uzrok'ego pisanь . Sa e(sts) i(su)sъ nazareninъ kral'ūdēiski .</i>

9 Tekst cit. prema Šimić 2000a.

Razlikovna mjesta misalskih redakcija potvrđena su i razlikovanjem latinskoga i grčkoga izvornika, pri čemu je evidentno redigiranje prema latinskome u južnoj redakciji misala:

Mk 14, 1: *emše ubili* Vat₄] *l̥stiju êmut̥ i ubijut̥* Nov *hinov̥ êmut̥ i ubijut̥* Par dolo tenerent et occiderent¹⁰;

Mk 14, 3: *I bivšu* Vat₄] *I egda bê* Nov *I gda bêše* Par Et cum esset;

Mk 14, 4: *b(i)si* Vat₄] *stvorena bê* Nov Par facta est;

Mk 14, 8: *varila est'* Vat₄] *pride* Nov *prêd'ide* Par praevenit;

Mk 14, 11: *srebr'niki* Vat₄] *pinezi* Nov Par pecuniam;

Mk 14, 26: *v goru Elion'skuju* Vat₄] *v' goru Maslin'skuju* Nov *v' goru Maslin'sku* Par in montem Olivarum;

L 22,6: *podobna vr(ê)mene* Vat₄] *podob'stviê* Nov *podob'stva* Par opportunitatem;

L 22,6: *i ottolê* Vat₄] *i obečav'* se Nov *I obeča* se Par Et spondit;

L 22,11: *rcêta g(ospod)u domu* Vat₄] *i r'cita o(t̥)cu obitêli domu* Nov Par dicetis patri familias domus;

L 22, 36: *êko oče pisaniû semu sbiti se o mnê êže g(lago)let'* Vat₄] *k(a)ko si eko pisano e(st̥) podobaet̥ isplniti se o mnê* Nov *oče sie što pisano e(st̥) podobaet̥ ispl'niti se v̥ mni* Par adhuc hoc, quod scriptum est, oportet impleri in me;

L 22, 54: *oni êmše i v̥še i v dvor'* Vat₄] *oni êmše i vese i v dom̥* Nov *i êvše ego vedoše k domu* Par comprehendentes autem eum duxerunt ad domum;

Iv 18, 1: *mučenie g(ospod)a ... i(su)sa h(r̥st)a* Vat₄] *muka g(ospod)a ... i(su)sa h(r̥st)a*;

Iv 18, 18: *Stoêhu rabi i slugi ogn' stvor'se* Vat₄] *Stoêhu rabi i slugi nad̥ žerav'koû*

Nov I stahu rabi i sluge nad' žeravkoû Par Stabant autem servi et ministri ad prunas;

Uspoređuju li se dalje južna redakcija misala i opis *Muke Isusove* u *Par* vidljivo je da je zbornički tekst u odnosu na *Nov* još dodatno

prepravljen prema latinskome. Naime, ondje gdje se u misalu razabire stariji predložak ovisan (ili ne) o grčkome izvoru, u *Par* je izražena redakcija i ispravljanje prema latinskome:

Mk 14, 6: *Čto stužæte ju?* Nov] *Zač' ei ustil'ni este?* Par quid illi molesti estis?;

Mk 14, 12: *egda Paska požiraet' se* Nov] *ki Vazam' zakalahu* Par quando Pascha immolabant;

Mk 14, 17: *Večeru že biv'shu* Nov] *I večer̥ stvoren'* Par vespere autem facta;

Mk 14, 41: *Prispi konac̥* Nov] *Dovole e(st̥)* Par Sufficit;

Mk 14, 49: *knigi zbudut' se* Nov] *ispl'net' se pisma* Par impleantur Scripturae;

Mk 14, 55: *da ubijut̥ i* Nov] *da ego smr'ti prêdadet̥* Par ut eum morti traderent;

L 11,16: *doidêže isplnit' se c(êsa)rstvo b(o)žie* Nov] *dokolê napl'nit' se v kraljevsti b(o)ži* Par donec impleatur in regno dei;

L 22, 39: *naslêdovaše i uč(e)n(i)ci ego* Nov] *za nim̥ idoše i uč(e)nici ego* Par secuti sunt autem illum et discipuli;

L 22, 51: *i kosnuv̥ uho ego is'cêli e* Nov] *I gda dotaknu se uha ego. iscêli ga* Par Et cum tetigisset auriculam eius, sanavit eum;

L 23,4: *nied'noe vini obrêtaû v č(lovê)cê* Nov] *nič'če ne nahofu krivine v sem' č(lovêč)ci* Par nihil invenio causae in hoc homine;

Iv 18, 1: *izide i(su)s̥ ... na on̥ pol̥ potoka kedr'skago* Nov] *izide is(us)̥ ... prêko potoka cedron'skoga* Par Iesus egressus est ... trans torrentem Cedron;

Iv 18, 10: *nož̥ izvlêče i udri r(a)ba arhierêova* Nov] *nož̥ iznet' ego : i porazi arhierêova raba* Par gladium eduxit eum et percussit pontificis servum;

Iv 18, 12: *Spira že ti tisuć'nici ... êše i(su)sa* Nov] *družba tada . i starišina ... êše i(su)sa* Par cohors ergo et tribunus ... comprehenderunt Iesum;

Iv 18, 22: *edîn̥ ot prêstoečih̥ udari v lanitu i(su)sa g(lago)le* Nov] *edan̥ ot okolo stoečih' slug' da poličnicu i(su)su g(o)v(o)re* Par unus adsistens ministrorum dedit alapam Iesu dicens.

Pasionski tekstovi u ličkom glagoljskom Pariškom zborniku Slave 73 (1375.)

- 161 -

¹⁰ Latinski citati navedeni su prema izdanju: *Novum Testamentum graece et latine* (editio A. Merk S. J.), Roma 1957.

U odnosu na pasionski tekst u misalima leksik je u *Par* znatno pomlađen i to je osuvremenjivanje provedeno dosljedno i sustavno. Mnoge su riječi svaki put zamijenjene mladim varijantama: riječ *Paska* promijenjena je u *Vazam*,¹¹ *Amen* u *pravo*, *cêsar* u *kral*, *cêsarstvo* u *kralêvstvo*, *rizi* u *svite*. Strane riječi u zborničkome tekstu prevedene su domaćim ekvivalentima, npr: *alvastra* je promijenjena u *škrabica*, *lagvena* u *baril*, *vlaspimiê* u *psost*, *Kalvaria* u *mêsto ubiêniê*, dok za riječi *pošiinica* (= zaušnica, lat. *colapha*) i *poličnica* (= čuška, lat. *alapa*) ne postoje paralele u misalskim tekstovima. Mladi oblici odnosne zamjenice *ki* (n. sg.), *ka*, *ko*, *koga*, *komu*, *ki* (n. pl.) redovito zamjenjuju oblike zamjenice *iže*. Isto tako su svi oblici prezenta, imperfekta, participa i infinitiva od *glagolati* zamijenjeni oblicima od *govoriti*, dva puta glagolom *reči* i jednom s *diti*. I drugi glagoli često su zamijenjeni: *načeti* s *početi*, *otvečati* s *otgovoriti*, *otvrêci* sa *zataiti*, a *propeti* s *raspeti*. *Egda* je promijenjeno u *gda* i *kêda*, *vsagda* u *vzda*, *açe* u *ako*, *êko* u *da* i *kako*, *eter* u *nêki*, *edin* u *edan*, *az* u *ê*, *kto* u *gdo*, *čto*, *eže*, *česo* u *ča*.

Muke Kristove u *Pariškom zborniku Slave 73* tradicijski pripadaju misalskim tekstovima južne redakcije, ali po brojnim, osobito leksičkim osobinama, tekstovi u *Par* razlikuju se od drugih hrvatskoglagoljskih tekstova *Muke*. U tim prijevodima vidi se dosljedno pridržavanje latinskog teksta i isto tako dosljedno obnavljanje leksika, izbjegavanjem riječi koje su mogle biti manje poznate čitateljima i uvođenjem onih koje su im bile prihvatljivije. Možemo reći da hrvatskoglagoljski tekstovi *Muka Kristovih* u *Par* nasljeđuju staroslavensku tradiciju i ujedno su spona prema mladim, narodnim jezikom pisanim književnim spomenicima.

IV

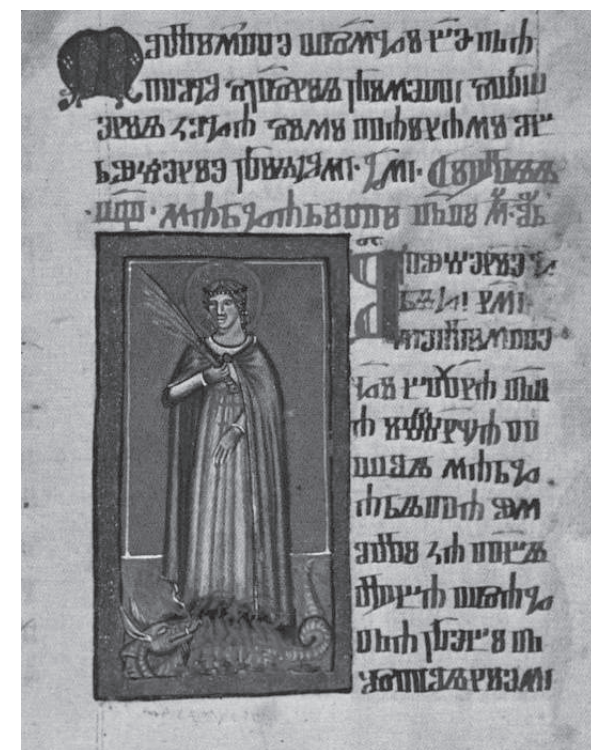
Neposredno iza *Muka Kristovih*, na folijama 266r-280r zbornika, čita se još jedan pasionski tekst, opširna pasija svete Margarete. Margareta (na Zapadu) ili sv. Marina (na Istoku) bila je mučenica iz ranoga doba kršćanstva, za vrijeme careva Dioklecijana i Maksimijana, na prijelazu iz 3. u 4. stoljeće.¹² Rođena je u Antiohiji u Maloj Aziji

11 Petar Skok objašnjava da se hrvatska riječ *Vazam* umjesto tudice *pasha* upotrebljava već kod glagoljaša, a geografski je ograničena na "jadransku čakavsku zonu, na kajkavski hrvatski i slovenski i nigdje drugdje." Upravo ta area riječi sugerira da *Vazam* zapravo prevodi romansku riječ *pascua* (= paša, hrana) kontaminiranu s nerazumljivom aramejskom *pasha* (Skok 1955).

12 O životopisu i kultu sv. Margarete usp. s. v. Marina (Margarheta), santa, martire di Antiochia di Pisidia 1967; s. v. Margareta, sveta 1985. Sv. Marinu/Margaretu Antiohijsku često zamjenjuju sa sv. Marinom, monahinjom ili djevicom, a dodirnih točaka ima i s hagiografijama sv. Pelagije, grešnice, sv. Teodore i sv. Eugenije,

Prilog 3. Prikaz sv. Margarete, latinski rukopis, 14. st.

Pasionski tekstovi u ličkom glagoljskom Pariškom zborniku Slave 73 (1375.)

Prilog 4: Minijatura s prikazom sv. Margarete, glagoljski Hrvojev misal, oko 1404.

kao kći poganskog svećenika, a na kršćanstvo ju je obratila dadilja. Nakon što je odbila bračnu ponudu upravitelja Antiohije, Olibrija i rekla da je Isusova zaručnica, bačena je u tamnicu i podvrgnuta strašnim mukama. Svojom je vjerom nadvladala davla koji joj se prikazao u obliku zmaja, a njezina hrabrost i postojanost potaknula je mnoštvo sugrađana na obraćenje. Zbog toga je bila smaknuta. Nije sigurno je li bila stvarna povijesna osoba.

Sv. Marina/Margareta postala je, zbog uspješnog bijega iz zmajeve utrobe, zaštitnicom porodilja i zagovarateljicom u bolestima. Mnoge su crkve posvećene ovoj svetici, osobito u Italiji, Francuskoj i Engleskoj. Njezin se blagdan na Istoku slavi 17. srpnja, a na Zapadu 20. srpnja. Margareta se ikonografski prikazuje sa zmajem, drži križ u ruci, nosi krunu i mučeničku palmu. Prvotna je legenda o sv. Marini/Margareti grčka Pseudo-Theotimova *Pasija sv. Marine* koja je znatno utjecala na druge hagiografske spise, rano je prevedena na latinski jezik, a latinska je pasija kasnije prevedena na europske vernakularne jezike.

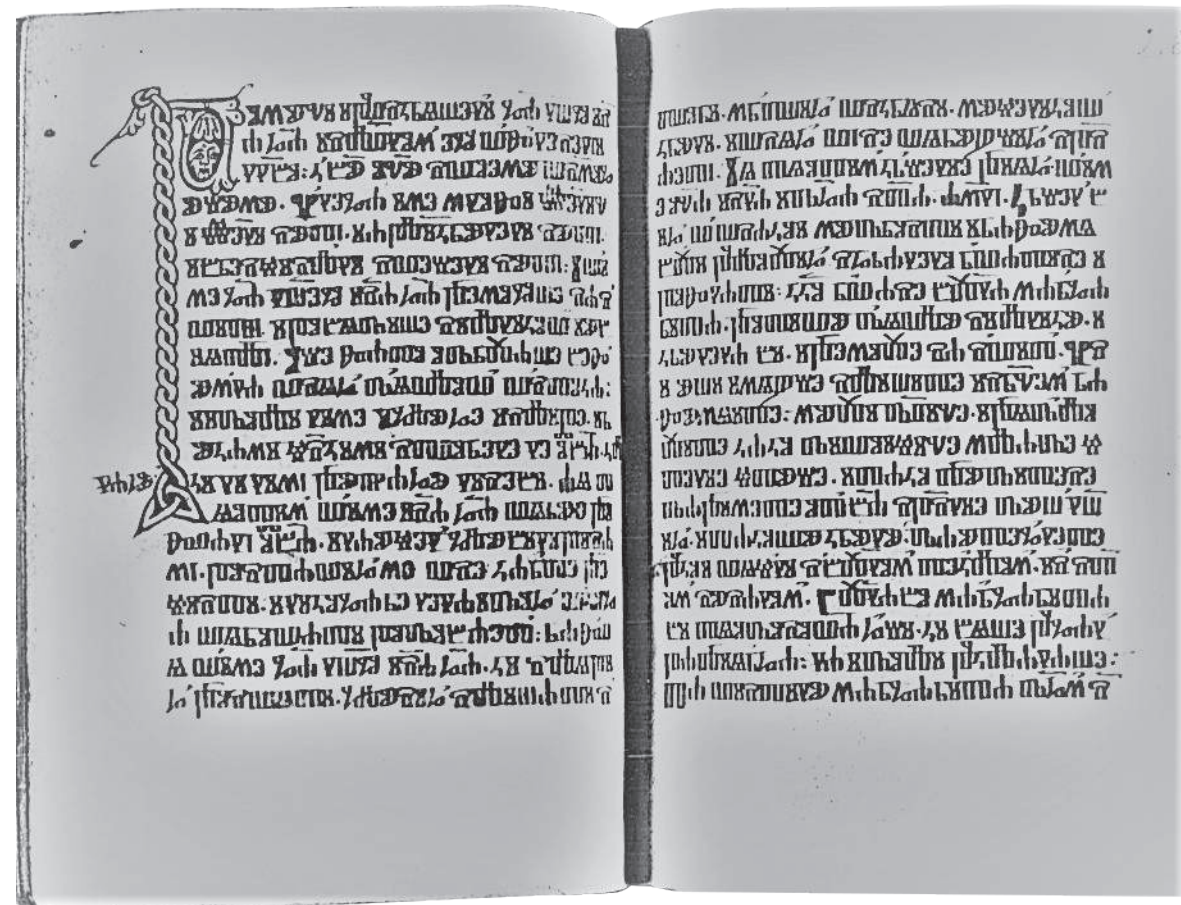
Tako se više različitih legendi o sv. Marini odnosno Margareti nalaze i u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. Najstariji je tekst glagoljska *Pasija sv. Marine*, prevedena s grčkoga i potvrđena u malom fragmentu s kraja 13. ili početka 14. stoljeća iz Kaptolskog župnog arhiva u Novome Mestu.¹³ U glagoljskoj su književnosti sačuvane i hagiografije sv. Margarete nastale prema latinskim predlošcima. Takva je liturgijska *Muka* u sanktoralu *Dabarskog brevijara* (Arhiv HAZU, sign. III c 21, 1486), koja predstavlja redakciju skraćene Pseudo-Theotimove pasije (*Passio auct. Pseudo-Theotimo (Tectino)*, BHL 5303)¹⁴. Latinskoga je podrijetla i verzija Margaretine legende u *Pariškom zborniku Slave 73* i *Oxfordskom zborniku MS. Can. lit. 414* (Oxford, Bodleian Library, sign. MS. Can. lit. 414, 15. st.).

Legenda o Margareti u *Pariškom zborniku Slave 73* ima naslov *Ot' s(ve)te Mar'garite d(è)vi i m(u)č(enice): Čt(eni)je* i pripada verziji latinske PseudoTheotimove pasije. Slična je verzija i u *Oxfordskom zborniku MS. Can. lit. 414*. Pripovjedač Teotim u prvom licu pripovijeda i poziva sve: *Vsi uši imējuće slišite i sr(òd)cem' razumêite k(a)ko r'va se b(la)ž(e)na Margarita · protivu d'èvlu silniku*. A silnik je rimski

usp. Petrović, Mihaljević 2013: 194. O kultu i crkvama sv. Marine u srednjovjekovnoj Hrvatskoj usp. Jurić 1995.

13 Tekst je nastao prema kraćim slavenskim kompilacijama grčke Pseudo-Theotimove *Pasije*. Odlomak *Pasije sv. Marine* opisan je književnopovijesno, paleografski i jezično te izdan u latiničkoj transliteraciji (Petrović, Mihaljević 2013).

14 Legendu je u latiničkoj transliteraciji objavio, tekstološki obradio i usporedio s drugim glagoljskim i latiničkim tekstovima Eduard Hercigonja (1987).

prefekt, vladavac od Azije, Olibrij, koji kada ugleda Margaretu želi je zbog njezine ljepote privoliti da mu postane žena ili *hotnica*: *Olibrii ... r(e)če slugam' svoimъ · Idite prospêšno êmite onu d(è)voiku : i vprosite ju ako e slobodna ili raba · I ako slobodna e(stb) vaz'mu ju za ženu · za lêpotu ee · Ako li raba budetъ dam' za nju cênu · i budetъ mnê hotnica* (Badurina Stipčević 2016: 15)

Pasionski tekstovi u ličkom glagoljskom Pariškom zborniku Slave 73 (1375.)

- 165 -

Ali ga Isusova *nevistica* odbija jer je ona svoje *devstvo* zavjetovala nebeskom zaručniku:

P(o)m(i)l(u)e g(ospod)i p(o)m(i)l(u)e ne pogubi s' nečistivimi b(o)že d(u)še moee · i s muži kr'vi života moego ne osk'vrni · S'tvori me g(ospod) i I(su)se H(rst)je vsôgda veseliti se o tebi · i ime tvoe kupno hv(a)liti · ne pusti d(u)še moee poginuti s' nečistivimi idoli : i da ne oskvrnitse vêra moê · ni onečistit se têlo moe ot grobosti nepr(a)v(a)dnoe : i ot bez'umiê d'êv'la · daneumalitseum' moi · nismetet'sesr(òd)cemoe · nivržet'sebiser' tvoi v' blato.¹⁵

Prilog 5 (gore):
Pariški zbornik
Slave 73, f.
266v:
Ot' s(ve)te
Mar'garite d(è)
vi i m(u)č(enice):
Čt(eni)je

15 Svi citati iz Margaretine legende u *Pariškom zborniku Slave 73* navedeni su prema izdanju: Badurina Stipčević 2016.

Iz ovakvoga raspleta dalje se stvara antiteza, i ta suprotstavljenost u početku muškarca i žene raste i pretvara se u suprotstavljenost zla i dobra, dviju krajnje oprečnih duhovnosti, odnosno svjetonazora poganskoga moćnika i kršćanke, što i jest tematska okosnica legende. (Hercigonja 1987: 61).

Kada Margareta odbije Olibrijeve ponude, on ju baca u tamnicu dok ne smisli *koeju hitrostiju devstvo nee pogubil bi* te naređuje da se Margareta obješena bičuje. Svetica je izložena okrutnim mučenjima, koje strpljivo podnosi. U cijeloj hagiografskoj literaturi teško možemo naći još jedan tekst u kojemu je mučenik podnio takve torture i koji je izdržao toliko raznih mučenja kao Margareta prije nego što joj je odrubljena glava (Petrović; Mihaljević 2013: 195).

U hrvatskoglagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73* ovako je opisano svetičino mučenje, koje hrabro podnosi stalno se moleći i zahvaljući Bogu, zbog čega mučitelj pojačava torturu. Najprije Olibrij zapovjedi objesiti Margaritu u šibati:

- ... na aeri obisiti · i šibami pretankimi ju biti pov(e)lê Olibri;
- ... mučit(e)li biêhu têlo ee mlado · i kr'vъ ee k(a)ko ot vrutka prečistoga ishoêše;
- ... pov(e)lê ju na aer obisiti · i s' uzami preljutimi mesa ee trzati;
- Pltoubiice vistinu pristupiše i trzahu têlo ee.

Razjaren Margaretinim čvrstim otporom, Olibrij poduzima strožu mjeru mučenja: Svetica bude bačena u tamnicu, gdje joj se davao prikazuje u obliku zmaja koji ju proždire.:

- Olibrii pov(e)lê ju v' tamnicu tamnu zatvoriti;
- I se naglo ot' nugla tamnice izide z'mii strašanъ ...: S(ve)ta Mar'garita stvorena bi k(a)ko trava blêda : i strah' smr'tni · pade na nju · i vse kosti ee stiskahu se;
- ... zmii otvorenimi usti · položi usta svoê na gl(a)vu b(la)ž(e)ne Marg(a)rite · i êzik' zmiev' dotiče do pet' b(la)ž(e)ne Mar'garite : i vzdahue požri ju v črêvo svoe.

No, svetica je čudesno, pomoću križa, izbavljena iz zmajeve utrobe i izlazi potpuno neozlijeđena:

- Na stvorenim' znameniem' križa zmii na polъ raspade se · i ona izide ot črêva zmieva nevrêjena : niednu bolêzanъ imêjući.

Mučitelj još više ljut naređuje opet vješanje, lomaču i smaknuće:

- ... pov(e)lê mučit(e)lem' svoim' s'vlêci ju i obisiti na aeri : i ž'gati ju s'vičami goručimi;
- ... vladavacъ pov(e)lê b(la)ž(e)nu Marg(a)ritu mečem' ubiti;
- Tada mučit(e)l' v'ze meč' s'voi s' strahom' i trepetom' · i l ednim' udor'cem' usêče gl(a)vu b(la)žene Margarite · i pade sam' s mečem' na z(e)mlju.

"Interpretacija mučeništva kao podviga, kao pobjednosnog 'boja', što ga u ovom slučaju vodi Margareta s đavlom i Olibrijem, jedan je od prepoznatljivijih znakova martirološke literature i odraz srednjovjekovnog doživljaja svijeta..." (Hercigonja 1997: 51). Na to upućuju i sljedeće izrazi: *pobêdiše silnikov' i ubiêt(e)lъ; nepriêtela moego ki se sь mnoju riet'; turanъ krêposti ot lica nepriêt(e)la; premogoh' svitъ : i ljubit(e)lev' svita pobêdih'; s'gledah' v'su r'vanju ku imê b(la)ž(e)na Mar'garita : protivu nem(i)l(o)stv(i)m' r'vačemъ; svrši b(la)ž(e)na Marg(a)rita svoju r'vanju* itd. Iz borbe između moralne snage i nepokolebljive vjere krhke Isusove nevistice i demonskoga zmaja, kao pobjednica izlazi Margareta.

Margaretina je pasija bila vrlo popularna u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, osim glagoljskih legendi, sačuvana su tri latinička prikazanja, iz firentinskog, zadarskog i šibenskog zbornika, koja se usko naslanjaju na spomenutu latinsku pasiju, a imaju i dodirne točke s glagoljskim tekstovima.¹⁶ Osobito značajnu ulogu u tekstualnoj tradiciji hrvatskih srednjovjekovnih Margaretinih legendi ima *Muka u Pariškom zborniku Slave 73* (Badurina Stipčević 2016). Ova je pasija najstariji tekstualni prethodnik i glagoljskih zborničkih verzija i latiničkih prikazanja. Ujedno je i vrijedan primjer utjecaja glagoljske tradicije na latiničku hagiografiju, te potvrđuje blisku povezanost glagoljske i latiničke književnosti hrvatskoga srednjovjekovlja.

Pasije, *Muke Kristove* i *Muka svete Margarite*, kao i drugi ranije spomenuti tekstovi, svjedoče o iznimnom književnopovijesnom i tekstološkom značenju ličkoga glagoljskog zbornika *Slave 73*.

16 Carlo Verdiani je, istražujući latiničko prikazanje *Muke svete Margarite* u *Firentinskom zborniku* (Firenze, Biblioteca Laurenziana, cod. *Dalmatico-Laurenziano Ms. Croato*, 16. st.), izdao tekst *Čtenie svete Margarite* iz *Oxfordskoga zbornika* s varijantama iz *Par* i latinski prozni tekst *Passio sanctae Margaritae virginis* iz kodeksa *Vat. Lat. 5771* iz 9. st. Usp. Verdiani 1975.

Literatura:

- BADURINA STIPČEVIĆ, Vesna. 2000. "Tekstološke odrednice hrvatskoglagoljske Muke Kristove", *Zbornik radova međunarodnoga znanstvenoga simpozija "Muka kao nepresušno nadahnuće kulture-Passion une source inépuisable de l' inspiration en culture"II*. Ur. Jozo Čikeš, Zagreb: Udruga Pasijska baština: 41–51.
2005. "Hrvatskoglagoljski odlomak *Pseudo-Matejeva evanđelja*". *Drugi Hercigonjin zbornik*. Ur. Stjepan Damjanović. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: 43–52.
- (prir.). 2013. *Hrvatska srednjovjekovna proza I. Legende i romani*. Stoljeća hrvatske književnosti, knj. 115. Zagreb: Matica hrvatska.
2014. "Muka Kristova po Marku u hrvatskoglagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73*". *Glagoljaška Muka Kristova. Odabrane kulturološko-filološke studije*. Ur. Antonija Zaradija Kiš i Mateo Žagar. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za filologiju i folkloristiku, Državni Arhiv u Pazinu: 138–171.
2016. "Prilog istraživanju ličkih glagoljskih rukopisa: Muka svete Margarite u *Pariškom zborniku Slave 73* (1375)". *Meandrima hrvatskoga glagoljštva. Zbornik u čast Stjepana Damjanovića*. Ur. Tanja Kuštović, Mateo Žagar. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: 9–23.
- BADURINA STIPČEVIĆ, Vesna, MIHALJEVIĆ, Milan i ŠIMIĆ, Marinka. 2012. "Mjesto Dabarskoga brevijara među hrvatskoglagoljskim kodeksima". *Zbornik radova: Gacka i Otočac u srednjem vijeku. 550. obljetnica Otočke biskupije i prvog proglašenja Otočca gradom*. Ur. Željko Holjevac. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, HAZU, Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke, Gacko pučko otvoreno učilište: 255–282.
- BOGOVIĆ, Mile. 1998. "Hrvatsko glagoljsko tisućljeće". *Senjski zbornik 25*: 1–140.
- s. v. BORISLAVIĆ, Grgur (Gregor, Gregorij). 1989. *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 2. Ur. Trpimir Macan. Zagreb: JLZ Miroslav Krleža: 161.
- BRATULIĆ, Josip. 1988. "Glagoljica i glagoljaši na području krbavske biskupije". *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*. Ur. Mile Bogović. Rijeka/Zagreb: Kršćanska sadašnjost: 103–112.
- CORIN, Andrew Roy. 1997. "O reformama hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga u 13. stoljeću". *Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*. Ur. Stjepan Damjanović i dr. Zagreb: HFD, 527–538.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan. 2008. "Lički glagoljični tekstovi kao izvor za hrvatsku jezičnu povijest". *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.
- GRABAR, Biserka, NAZOR, Anica, PANTELIĆ, Marija. 1973. *Missale Hervoiar ducis Spalatensis Croatico-glagoliticum*. Sv. 1. Faksimil, sv. 2. Transcriptio et commentarium. Zagreb, Ljubljana, Graz: Staroslavenski institut "Svetožar Ritig", Mladinska knjiga, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
- HERCIGONJA, Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti 2*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
1987. "Latiničko prikazanje *Muka svete Margarite* i hrvatskoglagoljska hagiografskolegendarna tradicija". *Croatica*, 26/27/28: 29–69.
- JURIĆ, Radomir. 1995. "Crkva Sv. Marine kod Zadra", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 35*: 385–394.
- s. v. MARGARETA, sveta. 1985. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i Kršćanska sadašnjost: 393.
- s. v. MARGARITA seu MARINA v. m. Antiochiae. 1900–1901. *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*. Bruxellis: Socii Bollandiani: 787–788.
- s. v. MARGARITA seu MARINA. 1986. *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis. Novum Supplementum*. Ed. Henryk Fros. (Subsidia Hagiographica 70), Bruxelles: 575–577.
- s. v. MARINA (Margaretha), santa, martire di Antiochia di Pisidia. 1967. *Bibliotheca Sanctorum*, t. VIII, Roma, coll. 1150–1156.
- NAZOR, Anica. 1995/1996. "Još jedan glagoljski tekst Legende o 12 petaka". *Croatica*, 42/43/44: 289–302.
2003. (prir.). *Budi volja tvoja ... Hrvatski Očenaši u glagoljskim rukopisima*. Zagreb: Erasmus naklada.
2005. "Dva teksta *Očenaša* u glagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73*". *Drugi Hercigonjin zbornik*. Ur. Stjepan Damjanović. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: 321–326.
- PANTELIĆ, Marija. 1967. "Prvotisk glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368", *Radovi Staroslavenskog instituta 6*: 5–108.
- PETROVIĆ, Ivanka i Milan MIHALJEVIĆ. 2013. "Hrvatskoglagoljski fragmenti *Legende o sv. Eustahiju i Pasije sv. Marine*". *Hagiographia Slavica*. Hrg. Johannes Reinhart. (Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 82). München: Verlag Otto Sagner: 171–215.
- REINHART, Johannes. 1990. "Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju", *Slovo 39–40*: 45–52.
1993. *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen. Das glagolitische Missale romanum*. (Habilitationsschrift). Universität Wien.
- RUNJE, Petar. 2006. "Otočac, srednjovjekovna biskupija i kulturni centar". *Senjski zbornik 33*: 51–62.
- SKOK, Petar 1995. "Vazam", *Slovo 4–5*: 64–70.
- ŠIMIĆ, Marinka. 2000a. "Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima". *Slovo 50*: 5–117.
- 2000b. *Leksik hrvatskoglagoljskoga psaltira*. (Doktorska disertacija). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
2018. "O jeziku *Pariškoga zbornika Code Slave 73* (Na tekstu psaltira i kantika)". *Fluminensia 30*, 153–185.
- ŠTEFANIĆ, Vjekoslav i suradnici: Biserka GRABAR, Anica NAZOR i Marija PANTELIĆ. 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka, Pet stoljeća hrvatske književnosti 1*. Zagreb: Zora i Matica hrvatska.
- TADIN, Marin. 1954. "Recueil glagolitique croate de 1375". *Revue des études slaves 31*: 21–32.
- TANDARIĆ, Josip L. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Provincijalat franjevac trećoredaca.
- VERDIANI, Carlo. 1957. "Il codice Dalmatico-Laurenziano Ms. croato dei primi decenni del XVI secolo". *Ricerche slavistiche 5*: 67–139.
- VORAGINE, Jacobus De. 2015. *Zlatna legenda ili štiva o svecima*. Svezak drugi. Preveo s latinskog izvornika Stjepan Pavić (poglavlje 89. *O svetoj Margariti*). Zagreb: Demetra: 15–17.

Pasijski tekstovi u ličkom glagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73* (1375.)

– 169 –

Sažetak

Pasionski tekstovi u ličkom glagoljskom *Pariškom zborniku Slave 73* (1375.)

U bogatstvu i raznolikosti hrvatske srednjovjekovne književno-jezične tradicije značajno mjesto zauzimaju lički glagoljski tekstovi. *Pariški zbornik Slave 73* iz 1375. godine (u literaturi poznat i kao *Borislavićev*) jedan je od šest neliturgijskih glagoljskih rukopisa s ličkoga područja. Zbornik je prvi opisao Marin Tadin, nakon što je 1951. godine iz neke knjižnice u Španjolskoj nabavljen za parišku Bibliothèque Nationale. Mnogi su filolozi intenzivno istraživali pojedine zborničke dijelove te su svojim studijama pridonijeli njegovu boljem poznavanju u širem kontekstu hrvatske srednjovjekovne pismenosti, liturgije i književnosti.

Prema paleografskim značajkama, zbornik su pisale tri ruke, a najveći dio pisao je glagoljaš Grgur Borislavić iz modruške Gorice, pripadnik ličko-krbavskoga kulturnog područja, koje je u 14. i 15. stoljeću bilo središtem hrvatskoga glagoljaštva. Rukopis je bio namijenjen "prizidnicama", redovnicama samostana sv. Julijana u Šibeniku. Sastoji se od 296 pergamentskih listova (vel. 15 x 11,5 cm) i sadrži različite tekstove: liturgijske i biblijske tekstove, neliturgijske molitve, apokrifnu *Legendu o 12 petaka*, epistolu o štovanju nedjelje, odlomak apokrifnog *Pseudo-Matejeva evanđelja*, dva međusobno različita teksta *Očenaša*. *Pariški zbornik Slave 73* je pasionski zbornik, u punom smislu te riječi. Sadrži u kontinuitetu *Muke po Mateju, Marku, Luki i Ivanu*, čiji su tekstovi znatno revidirani prema *Vulgati*, i povezani s hrvatskoglagoljskom misalskom tradicijom. Osobite je pasijske tematike i zbornički tekst *Muka svete Margarete*, hagiografija poznate ranokršćanske mučenice.

Ključne riječi: *Pariški Code Slave 73*, Borislavić, glagoljaštvo, misal, Očenaš, muka, pasija

Many philologists have intensively researched particular sections of the miscellany and through their studies they have contributed to its better recognition in the broader context of Croatian medieval literacy, liturgy and literature.

According to its palaeographic features, the miscellany was written in three hands, with the largest portion written by the Glagolitic author Grgur Borislavić from Gorica near Modruš, a member of the Lika-Krbava cultural area, which was the centre of Croatian Glagolitism in the 14th and 15th centuries. The manuscript was intended for "prizidnice", the nuns of the convent of St. Julian in Šibenik. It consists of 296 parchment sheets (15 x 11.5 cm in size) and contains various texts: liturgical and biblical texts, non-liturgical prayers, the apocryphal *Legenda o 12 petaka*, an epistle on Sunday worship, a passage of the apocryphal *Pseudo-Matthew Gospel*, two differing texts of *Our Father*. The *Paris Code Slave 73* is a passion miscellany in the full sense of the word. It contains in successive order the *Passion According to Matthew, Mark, Luke and John*, whose texts have been substantially revised according to the *Vulgate* and are related to the Croatian Glagolitic missal tradition. The text of the *Passion of St. Margaret* also contains striking passion thematics as the hagiography of the famous early Christian martyr.

Keywords: *Paris Miscellany (Code Slave 73)*, Borislavić, Glagolitism, missal, *Our Father*, passion

Pasionski tekstovi u ličkom glagoljskom Pariškom zborniku Slave 73 (1375.)

Abstract

Passion Texts in the Glagolitic *Paris Code Slave 73* (1375) from Lika

Among the richness and diversity of Croatian medieval literary-linguistic tradition, a significant place belongs to Glagolitic texts from Lika. The *Paris Miscellany (Code Slave 73)* from 1375 (in literature also known as *Borislavić's*) is one of six non-liturgical Glagolitic manuscripts from the Lika area. This Miscellany was first described by Marin Tadin, after it had been acquired from some library in Spain for the Bibliothèque Nationale in Paris in 1951.

Tanja Kuštović, Mateo Žagar Jezične usporednice u *Muci po Mateju* u glagoljskom *Novom* *testamentu* (1562.), *Berlinskom misalu* (1402.), te u *Misalu* *Pavla Modrušanina* (1528.)

U Urachu kraj Tübingena između 1561. i 1565. tiskano je – odavna je već poznato – tridesetak hrvatskih izdanja, na glagoljici četrnaest, ćirilicom (i to bjeloruskoga, a ne domaćega zapadnog južnoslavenskoga tipa) njih devet, a latinicom šest, sveukupno u gotovo 30.000 primjeraka. U usporedbi s prethodnim i istostoljetnim hrvatskim tiskarskim projektima, u Veneciji i na domaćem terenu, kako u inkunabulno doba, tako i u prvoj polovici 16. stoljeća, riječ je o projektu koji je polučio tiskanjem golemog broja knjiga: prosječna naklada bila je 1000 primjeraka (s time da je prvi dio glagoljskoga *Novog testamanta* otisnut u čak 2000 primjeraka), dok se računa da je naklada glagoljskih inkunabula bila 200-300 primjeraka), i sve to u velikom broju izdanja. Uopće u povijesti glagoljskoga tiskarstva, a i uopće hrvatskoga, bio je ovo jedan od najvećih i najkompleksnijih projekata, izvrsno zasvjedočen brojnim povijesnim dokumentima. Bio je to pothvat izdašno financiran, dobro organiziran u svim fazama pripreme i realizacije, čvrste vizije i iznimno visoke motivacije, s obzirom na vrijeme i okružujući prostor djelovanja. S današnje točke gledišta doima se vrlo idealistički postavljen, a očekivanja nerealna. Politička slika ranonovovjekovne Europe mijenjala se, međutim, vrlo

dinamično, iz godine u godinu, entuzijazam novih duhovnih i svekolikih društvenih silnica sjeverne Europe pokrenut je bio 1517. u Wittenbergu, s Lutherovim postavljanjem svojih teza na vrata tamošnje samostanske crkve. U našem se primjeru ta poletnost crkvenih reformi poklopila s orijentacijom srednjoeuropske pozornosti prema istoku južne Europe, koji je tada stotinu i više godina bio pod Osmanlijama. Sve to u što se lako uvjeriti uvidom u korpus dopunjuje se i činjenicom da je riječ o tiskarskom projektu iznimno potkrijepljenom dokumentacijom – korespondencijom, radnim nalogima, potvrđama, evidencijama, računima... (usp. npr. Kostrenčić 1874, Rajhman 1986), također bez sličnih primjera kad je o ranonovovjekovnim tiskarskim projektima riječ. Osim što je ovaj projekt bio neusporedivo veći od svih hrvatskih tiskarskih projekata toga doba, silno je važan po tomu što je u okviru njega prvi put na hrvatski jezik prevedena cjelovita Biblija, s time da je otisnut samo Novi zavjet, i to na oba povijesna hrvatska pisma – glagoljicom i ćirilicom.

Lika je u vrijeme ovoga pothvata bila pod Osmanlijama tek 30-ak godina. Bitka se na Krbavskom polju odvila 1493., Bihać je pao 1494., a 1527. Osmanlije su konačno pokorili Udbinu i osnovali svoju administraciju. Na rubovima tako osvojenih krajeva oblikovao se krajinski prostor naseljen uskocima, a štokavsko se pravoslavno stanovništvo sve više pomicalo prema zapadu, sve do Bele krajine, gdje i danas žive u grkokatoličkoj ili ishodišno pravoslavnoj formaciji. Ondje je ono obnašalo – kako je dobro poznato – za carske svrhe vrlo važne dužnosti. Taj rubni prostor bio je izvorno glagoljaški (politički pripadao tada hrvatskome banu), i starinom i onodobnom suvremenošću, a ćirilička se tradicija i istočnoga tipa – uz također prisutnu zapadnu ćirilicu – sve više oprisutnjivala (Steklasa 1908). Latinička tradicija pisanja hrvatskoga jezika bila je prije svega vezivana za južnija, humanistička središta u Dalmaciji, gdje su se rabili hrvatski lekcionari (uz latinicu pisani i ćirilicom), i to u okvirima latinske liturgije, unutar koje su se biblijska čitanja čitala na domaćem jeziku. U tom se filološkom kontekstu oblikuje ovaj veliki protestantski projekt od iznimnog značenja za povijest hrvatskoga jezika i književnosti.

Što je revolucija tiskarstva značila za brzinu i temeljitost širenja znanja i vjere, dobro je poznato. Kulturna se svijest, utemeljena na masovnom i tihom čitanju, uz snagu izgovorene riječi u liturgiji, što je sve podrazumijevalo dostupnost knjige, produbljivala i mijenjala sliku Europe. Glagoljski su svećenici rado pristupali reformacijskom pokretu, i u Istri i u graničnim prostorima prema Sloveniji. Bio je to protumačio Josip Bratulić: S jedne strane tradicija narodu razumljiva jezika koju su njegovali glagoljaši bila je iznimno zanimljiva protestantskom pokretu (koji je – znamo – inzistirao na vernakularu u službi Božjoj), dok su s druge strane glagoljaški svećenici konačno

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

dobili priliku da uđu u orbitu najviših kulturnih stremljenja, odnosno da izbjegnu u odnosu prema latinskoj hijerarhiji svoj vječno rubni, katkad i prezren položaj, kompromitiran donekle i zasvjedočenim otporom crkvenoj disciplini (npr. celibatu).¹ Neki istraživači dodaju i probleme koje su glagoljaši imali s crkvenom disciplinom, olakšanjem koje su osjećali što se više nisu morali pridržavati celibata. Povijesni izvori naime potvrđuju probleme koje su imali u Istri zbog nepridržavanja čvrstih pravila, a i izvori pokazuju za većinu da su prešavši na protestantizam bili oženjeni, nerijetko s puno djece (Bratulić 1987: 111, 2000: 467).

Preskaćemo sada već dobro poznatu priču o osnivanju tiskare, o ključnim osobama koje su ondje sudjelovale – od cara Maksimilijana II, preko baruna Hansa Ungnada, vojvode Krištofa, našega koparskog biskupa, naslovnoga modruškoga, Petra Pavla Vergerija koji je rano prešao na protestantizam i inicirao prijevod Biblije na hrvatski jezik, Primoža Trubara koji je – pošto je u Tübingenu objavljivao svoje knjige – oblikovao krug hrvatskih glagoljaša i ustupio im svoje slovenske prijevode na koje su se naši glagoljaši mogli oslanjati. Preskaćemo i priču kako su se naši vodeći glagoljaši protestanti okupili u Urachu, kako su pribavljali slova, kako prikupljali novac, kako knjige distribuirali i slično.² Usmjerimo dakle pozornost na jezičnu i tekstnu problematiku, na pitanje koje su uzore naši glagoljaši slijedili u prvom oblikovanju svojevrsnog (proto)standardnog jezika. Jezik naime knjiga namijenjenih široku prostoru (od slovenskih predjela do Carigrada, kako sami kažu u predgovorima mnogim izdanjima), u tekstovima umnoženima u tisućama primjeraka već pretendira oblikovanju ujednačenog jezika na nacionalnoj odnosno regionalnoj razini.³ U okviru projekta "Jezik izdanja hrvatskih protestanata otisnutih u Urachu sredinom 16. stoljeća" koji financira Hrvatska zaklada za znanost od 2015. godine posvetili smo se proučavanju jezika tih izdanja, ponajviše razlikama u jeziku između različitih izdanja biblijskih tekstova (glagoljski i ćirilski Novi testament; glagoljska, ćiriljska i latinička Postila). Suradnici na projektu, osim suautora ove rasprave, Tanje Kuštović i Matea Žagara jesu i akademik Stjepan Damjanović, Ivana Eterović, Vera Blažević, Blanka Ceković. Ustanovili smo tako da je do velike redakture tekstova došlo prije tiskanja drugog dijela

gNt 1563. g. Tada je uklonjen velik dio karakterističnih/simboličkih štokavizama, a u ćiriličkim izdanjima porasla je ponešto učestalost crkvenoslavizama. Koliko je u tome bila važnost dvojice pravoslavnih svećenika, Jovana Maleševca i Matije Popovića koji su bili pozvani da pripomognu u provjeri jezika, tek smo naslutili, iako to još treba u punini razmotriti, što je jedan od naših zadataka na projektu (Žagar u tisku). Sve u svemu, jezik uraških izdanja jest čakavski, iako nije lako procijeniti je li on dominantno srednjoistarske baze (s obzirom na to da većina glagoljaša koji su sudjelovali u prijevodu odande potječe) ili pak – dalmatinske, odakle su, pretpostavljamo, pristizali latinički i ćirilički predlošci koji su mogli našim protestantima biti uzorom ili barem osloncem. Isprva je, još 1562. (u prvom dijelu gNt i u Artikulima) u tom jeziku bio i znatan sloj štokavskoga, elementi kajkavskoga (koji su zacijelo bili slovenski, preuzeti iz predloška Trubarove Biblije), a tek se kasnije (od 1563. g.) – i to prije svega u ćiriličkim izdanjima – povećavao broj nekih crkvenoslavenskih, prije svega grafijskih i leksičkih odabira.

Ovakva nam je dinamika koncipiranja književnog jezika, u različitom stupnju prepletanja utjecaja vernakularnih slojeva unutar književnoga jezika, otvorila ključno pitanje ovog našeg rada: koliki je zapravo bio udio crkvenoslavenske sastavnice u biblijskim tekstovima protestantske tiskare? Dosadašnja literatura navodi da takve osobine postoje, ponekad ističe pokoji od njih kao dokaz, ali se ne razmatra njihova učestalost, niti funkciju im u okružju cjelovita teksta (s obzirom na pitanje namjernog odabira ili tek refleksa iz koristećeg predloška), različitu zastupljenost po gramatičkim razinama, načela odabiranja i slično. Jedna od najučestalijih tvrdnja jest da je učestalost crkvenoslavizama veća u ćiriličkim protestantskim izdanjima.

Od prvog je ozbiljnog zahvata u jezik naših protestantskih izdanja (monografije Franje Fanceva iz 1916a,b) bilo jasno da biblijski tekst pisan glagoljicom i ćirilicom, nije – kako bismo mogli očekivati s obzirom na poznavanje glagoljaške tradicije – pisan hrvatskokrkvenoslavenskim, odnosno hrvatskom redakcijom staroslavenskoga jezika. To nas uostalom ne iznenađuje motrimo li ovo pitanje poznajući protestantski pogled na funkcionalnost (odnosno – razumljivost) jezika knjige, posebice Biblije. Naime, u predgovoru prvom dijelu gNt priređivači Anton Dalmatin i Stipan Konzul izrazito se osvrću na jezik hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga i pišu kako odustaju od nerazumljiva, stara jezika i opredjeljuju se za "priproste, navadne razumne, obćene, vsagdanje, sadašnjega vrēmena besede (...)” (gNt 7/51).⁴ U agendi je protestantskog sveukupnog djelovanja, dakako, da

Jezične usporednice u Muci po Mateju u glagoljskom Novom testamentu (1562.), Berlinskom misalu (1402.), te u Misalu Pavla Modrušanina (1528.)

– 175 –

1 Za jedan od posljednjih izvora u kojima se propitaju okolnosti dodira protestantizma s glagoljaštvom usp. Bratulić 2000.

2 Osnovna pregledna literatura o ovoj problematici i oblikovanju književnog jezika u takvim okvirima: Bučar 1910, Matešić 1992, Jembrih 2016.

3 Primož Trubar u predgovoru svom slovenskom izdanju *Novoga testamenta* (Tübingen, 1557) već spominje tu južnu orijentaciju, a u glagoljskom i ćiriličkom izdanju to se dalje elaborira (Vrečko 2011)

4 Odnos naših protestanata prema csl. jeziku kao zastarjelome, a ne jeziku drugoga književnog registra, isti je kao i kod Šimuna Kožičića Benje (usp. Žagar 2015).

pišu na jeziku posve razumljivu i puku prihvatljivu.

Još se, pripremajući se za uređivanje tekstova, od 1557., pošto je Trubar Bibliju preveo na slovenski jezik, tragalo za nekom Biblijom prevedenom na hrvatski. Spominjala se i zagubljena Biblija Bernardina Frankopana, spominjao se i jedan svećenik s Cresa koji je i doputovao u Njemačku s jednom takvom Biblijom, ali se nije pogodio za cijenu, pa ju je ponio natrag (Vrečko 2011: 27-29; 47-49). Za obje bi se vrlo teško, poznajući kontekst hrvatske srednjovjekovne glagoljske pismenosti, moglo pretpostaviti da su pisane čistom ili samo prevladavajućom čakavštinom. Konkretnih dokaza o oslanjanju na bilo koji od ta dva uzora, niti pak na neki drugi crkvenoslavenski, nemamo.

Ovom smo prilikom htjeli na jednom konkretnom primjeru biblijskoga teksta, dovoljno malenom da bude svladiv, ujedno i dovoljno velik da reprezentira tekstološki postupak primijenjene usporedbene analize, na dobro poznatom i često analiziranom tekstu – Muke po Mateju – proniknuti u stupanj sličnosti protestantskog prijevoda Biblije s glagoljskim inačicama u dvama misalima pisanima hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom. Još je Fancev bio ustvrdio da je i u dijelovima evanđelja koji su preuzimani iz lekcionara tek "gdješto mijenjano u pisanju i u nekim riječima (...) prema crkvenom jeziku". Smatrao je dakle to svojevrsnim namjernim činom, a ne tek prežitkom crkvenoslavizama u lekcionarima koji su bili predloškom (1916a: 12). Posegnuli smo za jednim ličkim rukopisom – *Berlinskim misalom* Bartola Krbavca iz 14. st. (i radi prilike ličke tematike ovog zbornika, ali i zbog uvjerenja da je lička glagoljska tradicija hrvatskim glagoljima, tako i onima koji su pristupili protestantskom pokretu, zacijelo bila dobro poznata), i – usporedo – s *Misalom Pavla Modrušanina*, otisnutim u Veneciji 1528. godine, svega dakle tridesetak godina prije tiskanja naših protestantskih izdanja, za kojega su neki pretpostavljali da je mogao biti na raspolaganju našim protestantima (npr. Jambrek 2013: 103). I ovaj misal, preko svog uzora *Prvotiska misala* i još starijeg predloška *Misala kneza Novaka* (1368), koji je upravo na rijeci Zrmanji otkupljen od ličkoga kneza za crkvu Svete Jelene u Nugli (nedaleko od Roča u Istri), odražava kontinuitet crkvenoslavenskog bogoslužja u Lici. O poznavanju naših protestantskih pregalaca venecijanskoga tiska pisao je također Primož Trubar u predgovoru svome, slovenskom Novom testamentu (Vrečko 2011: 27, 48).

U tekstološkom smislu literatura je potvrdila veliku bliskost protestantskih prijevoda s latiničkim lekcionarima, posebice s tzv. drugim izdanjem *Lekcionara Bernardina Splićanina*, otisnutim također u Veneciji 1453., preciznije rečeno *Zborovčićeve lekcionarom*. Na temelju usporedbe Evanđelja po Mateju Ivan Polovič je prepoznao znakovita podudaranja (1908). Nema nikakve sumnje da poneke rečenice i pasusi posve odgovaraju u uspoređivanim segmentima, no

nipošto se ne može govoriti o utjecaju, još manje o prijepisu cjelovitoga lekcionara srednjodalmatinskoga tipa.⁵ Za ovu smo se priliku fokusirali dakle upravo na Muku po Mateju, kojom se bavio i sam Ivan Polovič tražeći sličnosti s lekcionarima. Cilj nam je procijeniti stupanj sličnosti, i na tekstnom i na jezičnom planu, razlučiti one slučajne od namjernih, proniknuti u namjeru takva organiziranja. Usporedbu smo provodili po razinama: tekstnoj, leksičkoj, sintaktičkoj, morfološkoj, a po potrebi i fonološkoj (kada su razlike i sličnosti znakovite). Je li opravdano govoriti o jeziku protestantskih biblijskih izdanja kao svojevrsnom koineu u koji su upleteni i crkvenoslavizmi? Jesu li prepoznani crkvenoslavizmi zapravo tragovi iz starijih lekcionara (u kojima se crkvenoslavenski predložak također odslikao) ili pak namjerni upletaji naših protestanata glagoljaša segmenata iz raspoloživih tekstova ili pak prema sjećanju napamet već poznatih crkvenoslavenskih tekstova u kojima su bili formirani i s kojima su se dugo susretali? Ovom prilikom u žarište postavljamo glagoljsko izdanje NT, a usporedbe s ċNt dotaknut ćemo se tek povremeno. Ono, naime, ima svojih posebnosti koje uključuju naknadno crkvenoslaviziranje (doduše tek na grafematskoj, grafetičkoj i rijetko na leksičkoj ravni, usp. Žagar u tisku), a njih smo predstavili u dovršenom, preciznom i iscrpnom opisu razlika prema gNt koji još nismo objavili, kao ni interpretaciju tih razlika. Za razliku od refleksa znanstvene literature mladogramatičarskog nasljeđa, ne govorimo u kateogrijama "pomladenosti" ili "arhaiziranosti" tekstova, jer se i ne krećemo u istoj zoni književnoga jezika (jedno su čakavski predlošci, drugo su crkvenoslavenski); odnos navedenih sastavnica nije dakle kronološki, nego sociolingvistički fenomen, određen sinkronijskim pitanjima i problemima, a ne dijakronijom.

Grafematski i grafetički ustroj svih protestantskih izdanja, doduše ne u svim naslovima u posve jednakoj mjeri, odražava u osnovi stare uzuse hrvatskoglagojske knjige, koji opet odražavaju ishodišne uzuse grčkog srednjovjekovnog pisanja inicijalno oblikovanog još u prvim slavenskim prijevodima u 9. st., na koje su se kroz stoljeća na hrvatskom prostoru naslojavali običaji u latinskim tekstovima razvijanim ortografskim tendencijama. I u protestantskoj glagoljaškoj Muci po Mateju (a slično je i s ćiriličkom) očigledno je prilagođavanje uzusima istodobne latinske knjige (u strukturiranju teksta u blokove, ispisivanju margina, rastavljanju riječi, interpunkciji, gospodarenju inicijalima i velikim slovima), a to prati i izrazita namjera da sustav grafema bude što transparentniji, odnosno da pri čitanju teksta bude

5 Zanimljivo je da je najviše preklapanja Polovič uočio u 21. i 22. glavi Evanđelja po Mateju. Sam napominje da ne nalazi razlog zašto je upravo ondje sličnosti baš najviše. (2008: 65)

što manje dvojbi oko toga kako što (glasno) pročitati.⁶ Već i motreći pisanje jerova, jata, glasa /j/, /nj/, /lj/, očigledan je novi plan uredivanja, koji će se tek u osnovi referirati na crkvenoslavensku ortografiju, a zapravo će po svojoj funkcionalnoj razlikovnosti i dosljednosti primjene svjedočiti novi novovjekovni pravopis koji je – da su drugačije bile povijesne okolnosti – mogao imati bogatu budućnost (usp. razlikovanje grafema/fonema č /^W/ i šć /^W/ uz ^W/, n /^P/ i nj /^P/ e /³/ i je /³/... za razliku od neuređene srednjovjekovne prakse). Posvuda je očigledan otklon od grafematske adaptacije biblijskih imena i nazivlja u crkvenoslavenskom korpusu, gdje se vrlo čvrsto čuvaju obrasci s uzorom u grčkom pravopisanju. U gNt posve je drugačije, što pokazuje stanje i u fokusiranoj Muci po Mateju: Bm *kaifē*, MPM *kaēpi* : gNt *kaifas* /20/; *v vitanii*, *va vitani* : u *betanii* /33/; *ijuda skariotski* : *juda iskariot* /95/, *zavêdêova*, *zavidiova* : *zebedeova* /280, 969/; *lêjiona*, *lejiona* : *legionov* /415/; *petr* : *petar* /444/, *hr̃st* : *kristus* /491, 531, 707, 742/, *pontanskomu*, *puntaskomu* : *ponciju* /606/, *varavu* : *barrabana* /706, 728, 739/, *kurinêiska* : *cereneanina* /812/, *lêma savahtani*, *lema savahtani* : *lama zabatani* /903/, *iz arimatea/ot aramatie* /974/; *parisêi* : *farizei* /1003/.⁸ Iznimka su pojavnice *isus*, *simun*, *evanġelie*, *galilêa*, *ĵetsemani*, *anĵel*, *akeldemak*, *eremiê*, *osip*, *êkov*, *pilat*, *mariê*, *magdalena*, *iliê*, koje su identične. Gotovo svi oni slijede predloške oblikovane u crkvenoslavenskim tekstovima, što se osobito vidi u primjerima *isus*, *evanġelie*, *ĵetsemani*, *anĵel*, *êkov*, *iliê*,

- 6 Usp. načela transliteracije u I. i II. dijelu gNt otisnutima u Urachu 1562. i 1563. g. (ur. D. Matak), te u Artikulima iz 1563. (ur. M. Žagar). O grafetici i grafemskom postavu Artikula M. Žagar raspravlja u zasebnoj raspravi (2017).
- 7 U Trubarovu prijevodu iz 1555. stoji "Caifas" (Vinkler 2017: 170)
- 8 U Trubarovu prijevodu iste Muke stoje nadalje ovakva imena i nazivi: *Jezus*, *Betana*, *Iudas Išcariot*, *Galilea*, *Petrus/Peter*, *Getsemane*, *Zebedei*, *legion*, *angel*, *Crystus/Crist*, *Pontius/Poncij* *Pilatuš/Pilatus*, *Barrabas*, *Simon od Cirene*, *Elya/Elias*, *Iacob*, *Iozes/Jožef*, *lama sabahtami*, *Arymatya*, *farizei*. Posve je očigledno da ti oblici, iako s latinskim osloncem, nisu bili našim prevoditeljima uzor, utoliko više što su očigledne inačice imena (u različitom stupnju adaptiranja od latinskoga i njemačkoga do slovenskoga), odnosno znatna neuređenost u slovenskome tekstu (Vinkler 2017). Ne bi trebalo biti mjesta sumnji da su se naši glagoljaši koristili nekim čakavskim latiničkim predloškom. Malo bi bilo vjerojatno, držimo, da je postojala glagoljaška ili ćiriljska knjiga s tako osustavljenim zapadnim obrascima imena i nazivlja. Takav se pak latinički predložak morao umnogome "hraniti" starijim, glagoljskim i ćiriljskim csl. predlošcima. Naravno, to je tek jedna linija razmišljanja, jer ne znamo u kojoj su se mjeri naši prevoditelji oslanjali na više raznog pismovnih i raznojezičnih predložaka. Ujednačenost i doradenost jezika i pismovnih rješenja (npr. u usporedbi sa slovenskim Trubarovim prijevodom) omogućuje nam vjerovati da je jedan latinički predložak mogao biti osovinski, barem kad su dijelovi Novog testamenta u pitanju. Uspoređivanje ovih rješenja sa stanjem u našim latiničkim lekcionarima mogla bi nas približiti čvršćim spoznajama (usp. Barbarić 2017).

koji zasigurno nisu preuzeti ni iz kojeg izvora s uzorom u latinskom pisanju (o usporedbi sa stanjem u latiničkim lekcionarima usp. Polo- vić 1908: 65).

Grafemski odnosno fonološki postav Fancev je vrlo temeljito opisao u svojoj monografiji i jasno zaključio kako je riječ o osobinama hrvatskoga jezika 16. stoljeća (1916a). Zanimljivo je da su priređivači prvog dijela gNt odustali i od karakterističnih grafetičkih rješenja u hosl. tekstovima: u našem korpusu ne zatječemo jerove (ni u obliku štapića ni u obliku apostrofa /tek kao znakove pretočene u svojevršne title ponad slova za omekšani glas /nj/), dok se jat upisuje za izgovor /ja/ vrlo redovito, a iza suglasnika (s nepoznatim čitanjem) tek triput (*têlo* 39A/97, *vsêm* 39B/98, *ondê* 42A/103).⁹

Iako se može i na prvi pogled, uvidom u paralelno ispisane tekstove iz *Berlinskog misala* i protestantskog gNt, ustanoviti da su razlike u cjelini znatne i da se ne može govoriti o jednome prijevodu s pokojom razlikom, nego o različitim prijevodima tek s pokojom (eventualnom) sličnosti, na morfološkom planu prošli smo kroza sve vrste riječi i sagledali ima li tragova kakvom namjernom ili spontanom posezanju za crkvenoslavenskom matricom.¹⁰ U **deklinacijama imenica** niti razlika između hrvatskoga crkvenoslavenskog padežnog sustava i čakavskoga nije bila znatna (crkvenoslavenski sustav i na ovoj se razini umnogome prilagodio čakavštini), osobito ne računamo li jat koji je dugo mogao označavati i ekavski i ikavski odraz (pa se stoga, kad je upisan, uvrštava u grafematičku/grafetičku razinu opisa gdje bez sumnje odražava crkvenoslavensku ortografsku praksu). Stanje se dakle poklapa s opisom padežnih nastavaka s kraja starohrvatskog razdoblja (od 12. do kraja 14. st. i 15. st.) kojem pripadaju i *Berlinski misal* i *Misal Pavla Modrušanina*, a to znači da se u analiziranim primjerima oni poklapaju i s nastavcima iz srednjohrvatskog razdoblja (od 16. do početka 18. st.) kojemu pak pripada naš glagoljski *Novi testament*.¹¹ Razlike između stanja u gNt i u prethodna dva crkvenoslavenska teksta svode se na malen broj primjera. Uzeli smo u obzir

- 9 Dobar je primjer za uvjerenje da malen korpus ne može biti u puno mjeri reprezentativan upravo stanje s jatovima. Koliko god u našem korpusu bili rijetki, u cijelom prvom dijelu gNt izbjegli smo jatove iza suglasnika na 2067 mjesta, dok je u drugom dijelu gNt, podjednako velikom, zasvjedočeno njih gotovo 50% više – 3033. Riječ je o sličnoj arhaizaciji koja je zahvatila i ċNt.
- 10 Kao oslonac za provjeru kakva je praksa u čitavom korpusu gNt poslužila je konkordancija i računalna obrada sastavljena u okviru aktualnog projekta (Kuštović 2015). Za povremenu provjeru stanja u usporednom ćiriljskom izdanju Novog testamenta služili smo se cjelovitom usporedom s gNt koja je također sastavljena u okviru našeg spomenutog projekta.
- 11 Podjela razdoblja preuzeta je prema Lukežić 2012: 12.

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

– 179 –

samo posve identične lekseme u posve istoj sintaktičkoj funkciji.¹²

- karakteristična je razlika u V jd. i-deklinacije: u gNt taj oblik na jednome mjestu ima nastavak *-e* (umjesto *-i*), dakle *gospode* /158/ umjesto očekivanog hcs. *gospodi*. Takav je oblik u svakom slučaju mladi i odražava postupno prilagođavanje riječi *gospodъ* o-deklinaciji, pa tako i u vokativu. Uz bilješku /1006/ stoji u gNt i oblik *gospodine*, prisutan tek u našim mlađim tekstovima u imenskoj funkciji. Mogla bi to biti odlika (južno)čakavskoga odnosno (zapadno)štokavskoga. Fancev u svojoj monografiji ne spominje ovu posebnost zacijelo smatrajući imenicu *gospodъ* već transponiranu u o-deklinaciju (19916a: 219-220).
- v *c(ê)s(ars)tvêl* (Bm) : u *kraljestvu* (gNt) /223/. U Bm je crkvenoslavenskoj osnovi *cêsarstv-* pridružen očekivani nastavak *-ê*, a hrvatskoj riječi *kraljestvo* nastavak *-u*, koji izmiče hcs. uporabi te približuje ovaj oblik (južno)čakavskoj odnosno štokavskoj pripadnosti.¹³ Lokativno – u očigledno je u gNt i u primjeru *u puku* /31/ (nasuprot množinskome *v ljudêhъ*, u Bm, Mo). Riječ je o nastavku, dospjelom iz u-deklinacije, koji je zasvjedočen u hrvatskim tekstovima još od 13. st., dok je u 15. st. već dominirao, a Fancev ga u našim protestantskim tekstovima već smatra "redovnim" (Fancev 1916a: 220).
- dvojnički nastavci nasuprot hcs. tekstovima doživljavaju promjene: po *dvoju dnu* (Bm, MPM) : po *dviju dne* (gNt) /5/. U gNt imenički nastavak nije dakle dvojnički, nego množinski, u skladu s već uvedenim procesom odumiranja dvojničkih funkcija u čakavskome i štokavskome (Kuzmić 2006).
- u gNt pojednostavili su se nastavci n-deklinacije srednjeg roda i preuzeli nastavak glavne promjene: G *vrime* : *vrime* /107/. Fancev piše kako u protestantskim izdanjima opstaje s genitivnim nastavkom samo imenica *dne* (Fancev 1916a: 214).

12 Radu na kraju priključujemo preciznu usporedbu stanja u uzorku hcs. tekstova – *Berlinskome misalu* i *Misalu Pavla Modrušanina* – nasuprot gNt iz uraške tiskare. Iako je riječ o različitim prijevodima, pa i o različitom jeziku s obzirom na osnovicu (crkvenoslavenski – čakavski), na temelju ovakva predočavanja stanja najbolje se može sagledati u čemu se sve sastoje razlike. Da smo navodili samo sličnosti, kojih bi neusporedivo bilo manje, plastičnost razlika ne bi se mogla uočiti.

13 Nastavak *-u* pojavljivao se u srednjojezičnom razdoblju i u čakavskim tekstovima. Većina primjera koje navodi I. Lukežić potječu iz dalmatinskih tekstova – *Povaljske listine* iz 1250, *Reda i zakona* iz 1345. i *Žića Svetih otaca* iz 14. st., kod Marulića, Hektorovića, Vrančića, ali i u Vinodolskom zakoniku s kraja 13. st. (ali u prijepisu iz 16. st.). (2015: 65)

- u primjeru G mn. m. r. d(a)нь *oprês'nak'* (Bm, MPM) : dan od *presnikov* (gNt) /112/ također se dobro vidi inovacija duženjem osnove u hrvatskim čakavskim tekstovima pod utjecajem u-deklinacije.¹⁴ Slično je i u odnosu *lêjiona anjêlъ* : *legionov anjêlovъ* /416/,¹⁵ *srebrnik'* : *srebrnikov* /616, 656/, *grob* : *grobov* /943/ (Fancev 1916b: 4-5, Lukežić 2015: 66-67).
- u prilog daljnjem iskoraku prema narodnome jeziku govori i promjena tipa deklinacije: umjesto starijeg oblika n-deklinacije sr. roda N *očesa* (Bm, MPM) u gNt stoji oblik sravnjen s i-deklinacijom *oči* /336/ što je posve u skladu s netom predočenim opisima promjena deklinacija F. Fanceva.
- N mn. glavne promjene ž. roda *starêšini* (Bm, MPM) : *starešine* (gNt) /npr. 453, 676, 725/, gdje je prvi u nepalatalnoj paradigmi nesumnjivo crkvenoslavenski duge tradicije (što ne znači da nije u 16. st. organski prisutan i u paradigmama hrvatskih narječja, Lukežić 2015: 70, Fancev 1916b: 3-4), a drugi primjer odgovara stanju u čakavskim i štokavskim govorima (Kuzmić-Kuzmić 2015: 25, 62).
- A mn. g. promjene ž. roda *ruki* (Bm, MPM) stoji nasuprot *ruke* (gNt), što također odgovara morfologiji istodobnih čakavskih govora /596, 761/. Tako je i kad se nađe dvojnički oblik u misalima *v rucê* : *v ruke* /353/. Slično je i s primjerima A m. r. *srebrniki* : *srebrnike* /632/. (Fancev 1916b: 9)

Sva navedena odstupanja u gNt svjedoče daljnji iskorak, odnosno posvemašnje usklađivanje s čakavskim odnosno štokavskim deklinacijskim sustavom. Promijenili su se u gNt oni nastavci koji su još bili obilježeni crkvenoslavenskim pravilima, a u dotično doba razlikovali se od paradigmi u živome govoru. Na imeničkoj razini dakle u gNt više nema karakterističnih crkvenoslavenskih ("nehrvatskih") padežnih nastavaka.

Kod **zamjenica**, kao i kod imenica, uzimali smo u obzir samo posve identične lekseme u posve istoj sintaktičkoj funkciji. I ovdje je situacija, osobito kod ličnih zamjenica, analogna stanju s imenicama. Do spoznaja dolazimo preko ovih uočenih odnosa:

14 U čNt na tome mjestu stoji oblik *opresnikovъ*, bliži csl. predlošcima po prisutnosti inicijalnoga "o".

15 U odnosu *"lêjiona : legionov"* prvi je oblik dvojnički (u csl. tekstovima iza broja 12 sročnost se uspostavlja prema broju 2: "dъva na desête"), a drugi množinski, što opet govori u prilog reduciranju dvojine u hrvatskim tekstovima.

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

– 181 –

- *съ soboju* (Bm, MPM) : *s vami* (gNt) /71/. U našem primjeru pravilan je, u sintaktičkom smislu, hcsl. oblik zamijenjen zamjenicom *vami* pa tako možemo govoriti o reduciranju kategorije povratnosti dotične zamjenice. Starocrkvenoslavenski jezik kategorijom posvojnosti dobro je baratao, iako i u kanonskim tekstovima ima podosta primjera gdje se izbjegao (Duridanov 1991: 233). Iako je čitav kontinuitet hrvatskoga jezika pratio nemiran status ove kategorije (u različitim kategorijama različitom dinamikom), upravo zbog nesigurnosti i u samim kanonskim tekstovima, ova dva uspoređivana primjera ne možemo tretirati kao znak odstupanja odnosno inoviranja. Jedino možemo zaključiti kako je očigledno da se nije u oblikovanju jezika gNt slijedio crkvenoslavenski predložak. Kao potvrda kontinuirane nedosljednosti dobar je primjer i propuštanje povratnosti u sva tri uspoređivana teksta "*съ uč(e)n(i)ki moimi*" koji je, da sve bude zanimljivije, isti u sva tri dokumenta (usp. /133/), a i u ċNt.
- Primjeri – *съ mnoju* (Bm, MPM) : *sa mnom* (gNt) /161, 291, 315/; *съ toboju* (Bm, MPM) : *s tobom* (gNt) /263/ – dokumentiraju veliku dosljednost na uzorku, pokazuju da se prvi oblici pokazuju posve strani hrvatskom jeziku, više nego što je to tada bio slučaj s istim nastavcima u nominalnim deklinacijama ženskog roda (Fancev 1916b: 77, Lukežić 2015: 71). Prvi su se primjeri promjene padežnog nastavka u I jd. kod ličnih zamjenica pojavili još u starojezičnom razdoblju, a do 16. stoljeću posve su se afirmirali (Lukežić 2015: 212). Iznimke su rijetke, npr. u predgovoru gNt – z ričju *svoju* [13]. Uspoređujući s drugim razlikama, očigledno je da je ovo (za razliku od iste promjene među imenicama) jedna od najdosljednije provedenih.
- U primjeru za A mn – obrête *e speče* (Bm, MPM) : *naide ih* speći (gNt) /310, 334/ zamjenica *e* pripada u starijim razdobljima i hcsl. i hrvatskom jeziku – čakavskome i štokavskome narječju (Kuzmić 2015: 32, 71), ali je u hrvatskom jeziku i kroz povijest bila rijetka, dok oblik *ih* koji je po postanju mladi (i nastao analogijom prema genitivu) pripada samo hrvatskome jeziku (Kuzmić 2015: 33, 72). To isto vrijedi i za akuzativ jednine sr. roda: i položi *e* (Bm, MPM) : položi *ga* (gNt) /987/. I ovo je dobar primjer dosljedne zamjene odnosno jasnog pokazatelja što hrvatskome jeziku u 16. stoljeću ne pripada.
- Česticu *že*, koja je karakteristična za hcsl. tekstove, priređivači gNt u potpunosti eliminiraju iz upotrebe, pa je tako i kod zamjenica s istolikim naveskom: *meneže* (Bm, MPM) : *mene* (gNt) /72/

i sl. Zamjenica *iže* mijenja se također redovito zamjenicom *koi* /180 i dr./, no to već pripada popisu leksičkih razlika. Slično je i s odnosom zamjenica *vas* (hcsl.) : *sav* (hrv.), čto : što, ča; *kto* : *ki* (Žagar 2018).

- U odnosu – *въ пам(e)ть ee* (Bm, MPM) : na spomenutie *njeje* (gNt) /91/ – očigledno je da se u drugom primjeru upotrebljava hrvatski oblik sa zamjениčkim korijenom "n-" (prema obliku "ona"). Oblici "njegov" (m, sr. r.) te "njeje" (ž. r.) osobina su hrvatskoga jezika, osustavljena još tijekom starojezičnog razdoblja (Lukežić 2015: 228-229, 231-232). Fancev ustvrđuje da je taj oblik redovan u protestantskim dokumentima kao i u čakavskim primorskim lekcionarima (Fancev 1916b: 17). Isto je pokazao i Kuzmić, a u usporedbenim paradigmama očigledno je da se u štokavskome pojavljuje samo kraći oblik "nje" (Kuzmić 2015: 32, 71). Ovaj oblik iz gNt ne treba dakle, unatoč prepoznatljivosti genitivne zamjениčke konstrukcije, prepoznavati kao crkvenoslavenski.
- Ista je i priroda odnosa između zamjenica u sintagmama s naglašenim (dužim) oblikom – kupiše *imi* (Bm, MPM) : kupiše *nji-mi* (gNt) /640/, postaviše *emu* : postaviše *njemu* /103/. U crkvenoslavenskim (liturgijskim) tekstovima posve se rijetko u kosim padežima pojavljivalo početno "n-", pogotovo kada zamjenica nije iza prijedloga. Takvi su oblici obični u neliturgijskim tekstovima (pisanima hrvatsko-crkvenoslavenskim), ali ni ondje nisu u većini (Gadžijeva 2014: 142). U gNt, vidjeli smo iz niza primjera (koji odslikavaju tamošnju dosljednu uporabu), zamjenice u kosim padežima uvijek imaju početno *n-*, što je – kako smo već u prethodnoj natuknici istaknuli – odlika hrvatskoga jezika toga doba. Distribuciju kratkih oblika opisao je Fancev (1916b: 17).
- Anaforička zamjenica dijeli istu sudbinu, naprimjer: predam *i* (Bm, MPM) : predam *njega* (gNt) /101/; da *i* predastē : da bi *ga* predal /109/; iže *i* predaēše : koi *ga* izda /180/; da ubijut *i* : da bi *ga* na smrt predali /459/; tepoše *i* : bijahu *ga* /527/, s time da su u hrvatskim tekstovima provedeni nastavci koji izražavaju kategoriju živosti, što i priliči sadržaju teksta. Na temelju uvida u svoj uzorak i u konkordanciju čitava gNt uočili smo da nerijetko anaforičkoj zamjenici odgovara duži/naglašeni oblik "njega", što odražava drugačiju retoričku vrijednost teksta. Također u gNt nisu rijetki primjeri gdje se hcsl. anaforička zamjenica u A *i* – u gNt pojavljuje samo sa zamjениčkom osnovom, bez oznake živosti: *nj* (u Evanđelju po Mateju tek triput, dvaput nakon

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

– 183 –

prijedloga *va*, jednom nakon *na*). Promjena – na glavu *emu* : na glavu *njegovu*, s uvrštenjem posvojne zamjenice za treće lice u gNt posve je očekivana. Crkvenoslavenski karakteristični oblici *i*, kao ni primjeri bez zamjениčkog korijena "n-" nisu u toj funkciji u našem korpusu potvrđeni.

- Čvrst odnos zamjene hosl. oblika hrvatskim u gNt zasvjedočen je i u odnosu zamjenica m. i sr. roda u G jd: *togo* (Bm, MPM) : *toga* (gNt) /579/; *moego* : *moga* /410/; *kogo* : *koga* /735/. Prvi oblici, neporavnani s nastavkom nominalne deklinacije muškoga roda, u hrvatskim se glagoljskim tekstovima redovito tumače kao izraziti crkvenoslavizmi, no njih u našem korpusu gNt dakako ne nalazimo. U hosl. jeziku nastavci "-oga" posve su rijetki, pronađena su samo tri primjera i to dva u liturgijskim tekstovima s kraja 14. i jedan s početka 16. st. (Gadžieva 2015: 139). Inače riječ je o jednoj od najstarijih inovacija hrvatskoga jezika prema praslavenskome, zajednička svima trima narječjima, provedena brzo nakon izdvajanja iz praslavenskoga (Matasović 2009: 86).

Tijekom srednjojezičnog razdoblja imenička se sklonidba kod neodređenih pridjeva stapa s pridjevnom sklonidbom (Lukežić 2015: 238). Proces u kojem postupno zamire imenička sklonidba pridjeva neodređena lika i njeno izjednačavanje sa zamjениčko-pridjevnom sklonidbom određena lika, prije svega u sklonidbama ženskoga i srednjeg roda, započet je u sva tri narječja u srednjojezičnom razdoblju i traje sve do danas (Lukežić 2015: 241). Ta je promjena vidljiva i u gNt, za razliku od tekstova proučavanih misala u kojima se određeni oblik pridjeva koristi, kao što se koristi i neodređeni oblik pridjeva. Sustav pridjeva u gNt ne sadržava dakle crkvenoslavizme.

- Hosl. oblik *novago*, *loznago*, *č(lovêča)sk(a)go*, *tretago* (Bm, MPM) očekivano je zamijenjen hrvatskim oblikom *novoga*, *trsnoga*, *človičaskoga*, *tretoga* (gNt) /205, 217, 500, 1018/, analoški prema istim promjena u zamjениčkoj deklinaciji, što smo netom protumačili. Promjena je, koliko smo ustanovili, posve dosljedna u gNt.
- Određeni pridjevi ženskoga roda u A jd. – goru *maslinskuju*, *drugaê* rabina, ženi *mnogie*, (Bm, MPM) imaju u gNt "neutraliziran" nastavak: goru *ulisku*, *druga rabina*, žene mnoge /227, 555, 961/ (usp. Lukežić 2015: 239-243). U Muci po Mateju iz gNt nema primjera iz kojega bismo mogli vidjeti da je opozicija po određenosti još funkcionalna u jednini muškoga roda, ali podaci izvučeni iz konkordancije upućuju jasno na to. Očigledno, odli-

ka je to hrvatskoga jezika u to doba (odslikana i danas u suvremenom hrvatskom standardu).

Višestruko je poznato koliko se hrvatski **glagolski sustav** razlikovao već u starijem i srednjem jezičnom razdoblju od praslavenskoga – čije su pak osobine prilično dobro vidljive u crkvenoslavenskome (Matasović 2009: 91-100, Lukežić 2015: 291-418.) Stanje u gNt i na ovom je planu afirmiralo hrvatsku gramatiku. Rezultati jezičnoga kontakta (zacijelo posrednog, preko latiničkih ili ćiriličkih dalmatinskih lekcionara), utjecaja hosl. na gNt vrlo je malen, ali ga ipak – kako ćemo vidjeti – ima.

- **Prezentske nastavke** koji su identični s hosl. paradigmom nalazimo u 1. licu jednine: *g(lago)lju* (Bm, MPM) : *govoru* (gNt) /83, 147, 212, 253/, *ispju* : *piju* /331/. Nastavak je ovdje dakle isti, a razlika tek leksička. Budući da je isti nastavak osobina i svih razdoblja čakavskog hrvatskog književnog jezika (Kuzmić-Kuzmić 2015: 45) i štokavskog hrvatskog književnog jezika (Kuzmić-Kuzmić 2015: 86-87) ne možemo govoriti o osobini preuzetoj iz hosl., već o osobini koja je zajednička i hosl. i čakavskom i štokavskom književnom jeziku. Međutim, postoje i primjeri u kojima je nastavak *-u* na istoj poziciji zamijenjen nastavkom *-m*: *az' celuju* (Bm, MPM) : *celuem* (gNt) /374/, *zaklinaju* : *zaklinam* /488/, *otpuču* : *pustim* /737/, što ukazuje na tendenciju da nastavak *-m* (izvorno, za 1. lice jednine, podrijetlom iz atematskih osnova u praslavenskome) počinju dobivati i drugi glagoli, još u 13. st. glagoli s prezentskom osnovom na *-a*, zatim glagoli i-tipa, te naposljetku e-tipa (Matasović 2009: 91). Supostojanje nastavka *-u* i nastavka *-m*, u korist postupnog prevladavanja drugoga, osobina je čakavskoga do kraja 18. st. Fancev opstojnost nastavka *-u* u ovoj funkciji tumači ne samo dugim njegovim opstankom, nego i utjecajem iz hosl. tekstova (1916b: 36).

- Starije nastavke na *-t* za 3. lice jednine u prezentu nalazimo u csl. misalima, a u gNt mijenjaju se redovito u mlade koji završavaju na vokal. Katkad i u gNt zatječemo oblike poznate iz csl. jezika. U našem korpusu zabilježeno je dvadesetak primjera gdje je stariji oblik zamijenjen mlađim: *budetъ* (Bm) : *bude* (gNt) /7, 11, 30, 1026/; *rečet se* : *reče se* /90/; *idetъ* : *grede* /167/, *izlivaet/izliet se* : *se proliva* /209/, *vspoetъ* : *zapoe* /258/, *mimoidetъ* : *mimoide* /299/, *možetъ* : *more* /326/, *viditъ* : *vidi* /451/, *mnitъ* : *vidi* /519/, *tvoritъ* : *očituje* /573/, *podobetъ* : *pristoi se* /634/, *uspêvaetъ* : *more opravit* /755/, *bivaetъ* : *raste* /759/, *da ponesetъ* : *da vazme* /813/, *izbavitъ* : *oslobodi* /887/, *hočetъ*

Jezične usporednice u Muci po Mateju u glagoljskom Novom testamentu (1562.), Berlinskom misalu (1402.), te u Misalu Pavla Modrušanina (1528.)

– 185 –

: *hoće* /889/, *zovet* : *zove* /911/, *pridet* : *pride* /924/. Još je u misalima nekoliko takvih starijih primjera, no u gNt promijenjena je sintaktička konstrukcija pa su izbjegnuti /245, 419, 888/. Primjera gdje stoje stari *-et* (u jednini i množini) nismo u svom korpusu zabilježili, kao ni za *-it*. (Fancev 1916: 37)

- U 3. licu množine stanje je nešto složenije: u nekim se primjerima čuva nastavak pa i kada se mijenja leksik (*razidut se* : *raste-kut se* /234/), u drugima se pak u gNt mijenja sintaksa (da *ubijut* : da bi na smrt *predali* /459/, *zbudut se knigi* : *hote se ispuniti pisma* /418/, *prêdast* : *bi predal* /109/, *pridast/predast* : *iz-dati hoće* /150, 164/), dok u većini prevladavaju mlađi nastavci, s dokinutim *-t* (npr. *êmut* : *uhite* /24/; *ubijut* : *ubiju* /25/, *glagolet* : *govori* /127/, *izlivaet* : *proliva* /209/, *pogibnut* : *po-ginu* /406/, *zbudut se* : *se napune* /432/, *isproset* : *prose* /727/, *pogubet* : *pogube* /730/, *ukradut* : *ukradu* /1023/, *reku* : *reku* /1024/). Navedeni primjer *rastekut se* (/234/, str. 40A/99) jedini je primjer sa završnim *-t* u našem korpusu.¹⁶ Da ovako malen korpus ne može biti posve reprezentativan za čitav gNt, pa ni za njegov prvi dio (otisnut 1562. g.), pokazuje upravo stanje na ovome planu. U drugim dijelovima gNt zatječemo ipak nešto više primjera za završnim *-t* u 3. licu prezenta. Takve oblike Fancev pronalazi u "primorskim leksionarima", kako ih je nazivao Daničić (dakle čakavskim, dalmatinskoga tipa), a tvrdi i kako se takav oblik prezenta pojavljuje "i inače u spomenicima narodnoga govora još i u 16. vijeku (Fancev 1916b: 37, 44-45). Fancev prenosi dvojbe je li nakon već višestoljetnog osvjedočenog otpadanja završnoga *-t* u tim primjerima (već od 12. st.) riječ o svojevrsnom "prirodnom" povratku ovog nastavka (no ne više kao ličnog) u kasnom srednjem vijeku – no ovaj put iz etičkog dativa (Daničić 1874: 275, 290; Rešetar 1898: 162-165) kao "okrnjenog *ti*" (i to ponajviše u svršenih glagola), ili je ipak riječ o utjecaju hosl. jezika.¹⁷ Kako bismo provjerili učestalost na

16 Ovaj primjer upućuje na čvrstu vezu s usporednim ćirilskim izdanjem NT (1563). U oba je izdanja potvrđen u istom, crkvenoslavenskom obliku, s time da u čNt (u Muci po Mateju) nalazimo još dva primjera s istim nastavkom (*rečet*, *gredet*, str. 41A, 109). Površnim uvidom u usporedbeni prikaz razlika između prvog dijela gNt i usporednog dijela čNt (sastavljen u okvirima našeg projekta) stječe se dojam o nešto većem broju takvih crkvenoslavizama. Osobito je zanimljivo što su očigledna poklapanja u istim primjerima. Sve to bi, kao i činjenicu da i u čNt zapažamo tek nekoliko takvih crkvenoslavizama (znatno manje nego u prvom dijelu), tek trebala potvrditi buduća cjelovita i sustavna istraživanja.

17 Rešetar na navedenom mjestu uočava da je i u hrvatskim latiničkim leksionarima iz XV. st. podosta takvih primjera, no – iako uvažava Daničićeva tumačenja – sklon je promatrati to utjecajem csl. jezika, s obzirom na crkveni kontekst,

nešto većem korpusu, posegnuli smo za konkordancijom cijelog gNt. U cjelokupnom Evandlju po Mateju zabilježeno je 11 prezentskih oblika na *-et* (3. l. jd. ili mn.), 9 na *-it* (3. l. jd) a 9 na *-ut* (3. l. mn). U Evandlju po Marku ti brojevi, prema navedenom redoslijedu, izgledaju ovako: 3, 1, 2; u Evandlju po Luki 10, 5, 4; u Evandlju po Ivanu 3, 4, 1. U Djelima apostolskima stanje je ovakvo 2, 1, 1. Sveukupno dakle u prvom dijelu gNt, otisnutom 1562. odnos je ovakav: 29, 19, 17, dakle sveukupno u tom izdanju stoje 68 oblika sa završnim *-t*, koja se mogu nazvati crkvenoslavizmima. Iako na sveukupno 432 stranice teksta prvog dijela gNt ovaj broj nije velik, činjenica je da nije ni zanemariv. Da je posrijedi utjecaj crkvenoslavenskoga, zacijelo preko dalmatinskih leksionara (kako je ustvrdio bio – kako smo već i istaknuli – i Fancev), nema mnogo sumnje. Ipak, ostaje pitanje zašto ti nastavci nisu dosljedno dokinuti, odnosno zašto nije sustav nastavaka uređen kao naprimjer kod deklinacija. Zanimljiva je velika neravnomjernost u njihovoj distribuciji po dijelovima gNt, što može govoriti o odnosu prema predlošcima prema kojima se (dijelom) uređivao jezik gNt. Taj odnos, i uza sve Fancevljeve napomene, tek treba istražiti. Kako je riječ o crkvenoslavizmima, potvrđuje i činjenica da tih oblika nema u uvodnim dijelovima gNt. U drugom dijelu gNt, otisnutom 1563., podjednake veličine kao i prvi dio, koji sadržava apostolske poslanice, od svih oblika nalaze se samo dva zasvjedočena primjera s nastavkom na *-et* (*vzneset me* /3. l. jd, 610. str./, *snidet* /3. l. jd, 685. str./). U glagoljskim *Artikulima*, pak, iz 1562. nema nijednog takvog primjera. Crkvenoslavenski iz predložaka dakako nije mogao utjecati, a ti se oblici nisu bili dio govornoga hrvatskoga jezika.

- Drugo lice jednine u prezentu tematskih glagola uvijek se u našem korpusu pojavljuje s hrvatskim nastavcima (*-š*), odnosno karakterističnih crkvenoslavenskih nastavaka na tome mjestu nema (*-ši*), a sva je vjerojatnost da je i u cijelom gNt tako. Zabilježeni su ovi primjeri izravne zamjene: *hoćeš* (Bm, MPM) : *hoćeš* (gNt) /116/, *mniši* : *mniš* /406/, *otvêcâeši* : *odgovaraš* (477), *rečeši* : *rečeš* (gNt) /489/, *slišiši* : *slišiš* /682/. Oblik *esi* zajednički je crkvenoslavenskom i hrvatskom sustavu. Do razlika dolazi

odnosno na očekivanu bliskost s csl. tekstovima u prošlosti. Matasović, naprimjer, završna *-t* u *Redu i zakonu*, latiničkom hrvatskom tekstu iz 14. st., tumači kao crkvenoslavizam. Štoviše, piše kako "nema nikakva svjedočanstva da je hrvatski ikad imao završno *-t* u 3. licu jd. prezenta", te kako ni oblici na *-t* nisu potvrđeni ni u hrvatskome ni u zapadnoslavenskim jezicima. (Matasović 2008: 263).

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

- 187 -

i u prvom licu množine. Crkvenoslavensko *-mь* uvijek se zamjenjuje dodavanjem vokala: *-mo*. U Muci po Mateju u gNt tako nalazimo: *ugotovaem : pripravimo* /117/, *trêbueмь : potribuemo* /512/. Pogled u cijeli gNt upućuje da je promjena provedena dosljedno. Završno *-m* rezervirano je tada već za prvo lice jednine. Za 3. l. jd vrijedi ovaj odnos: *da izbavit* (Bm, MPM) : *neka oslo-bodi* (gNt) /887/. (Fancev 1916b: 37)

U fokusiranom korpusu nalazimo desetak oblika u **imperativu** (uglavnom za 2. lice jednine), i većinom se jednako tvore u hosl. i u hrvatskome, s time da su često leksemi posve zamijenjeni (npr. *idite : poidite* /122/, *primate : vazmite* /193/, *êdite : blaguite* /193/...) ili su uvršteni u gNt s provedenim fonološkim promjenama (npr. *r'cite : re-cite* / 125/). Očigledan je i noviji tip izražavanja zapovijedi za 3. lice: *da izb(a)vit : neka oslobodi* /887/ (Fancev 1916b 50-51).

Za razliku od prezenta u kojem postoje razlike u nastavcima, **aoristni oblici** su u tom smislu ujednačeni. To znači da proučavani tekst sadrži mnogo primjera koji su isti u sva tri dokumenta, npr. *pride, pade, pristupi*, one u kojima se provode samo fonološke promjene (npr. *možaše : mogaše* /52/, *bêhu : bihu* /951/), ili pak one gdje se posve mijenja leksem, ali deklinacijska paradigma ostaje ista (npr. *prelomi : razlomi* /190/). Oni dakle pripadaju zajedničkom korpusu crkvenoslavenskoga i hrvatskoga jezika toga razdoblja (Fancev 1916b: 49-50). Ovo su posebnosti koje se mogu prepoznati:

- umjesto asigmatskoga i sigmatskoga I. uvrštava se sigmatski II. aorist, inače karakterističan za hrvatski jezik: *izidu* (Bm, MPM): *izidoše* (gNt) /226/, *r(ê)še : rekoše* /267/; *načeto : počeo* /281, 575/, *rêsta : rekoše* /465/; *vese : povedoše* /436, 602/; *rêše : re-koše* /522/, *vnidu : pridoše* /946/.
- aoristni oblici za 3. l. jd koji u hosl. završavaju na *-t* mijenjaju se u gNt u "običan" oblik: *načeto* (Bm, MPM) : *poče* (gNt) /575/, *priêto : vaze* /188/, *bis(to) : bi* /51, 431/, *zbist se : se isplni* /652/. Fancev tvrdi da je uporaba aorista s dočetnim *-t* češća u ċNt, no razmjere bi tek trebalo provjeriti; zasigurno ih nema kao u hosl. tekstovima (1916b: 50)
- umjesto aorista u gNt češće se rabi perfekt, sukladno karakterističnim promjenama u hrvatskom jeziku: *stvari* (Bm, MPM): *učinila je(sto)* (gNt) /81/; *stvari : je učinila* /91/, *predstavi : bi dal* /411/, *r(e)če : je(st) rekal* /467/, *sъgrêšihъ : sagrišil jesam* /620/, *reče : jest rekal* /890/, *vsta : uskrsnul jest* /1025/
- ponekad se aorist zamjenjuje imperfektom, i obrnuto: *zapljuvaše*

(Bm, MPM) : *pljuvahu* (gNt) /525/, *tepoše : bijahu* (527), *naustiše : nagovarahu* (gNt) /726/.

Imperfekt se koristi znatno rjeđe, paradigma je u osnovi identična i u hosl. i u hrvatskome, leksemi se nerijetko zamjenjuju (npr. *glagolahu : govorahu* /26/), a sklonost zamjenjivanju perfektom i ovdje je očigledna, npr. *hotihu* (Bm, MPM) : *bi hotili* (gNt) /696/. Zanimljiva je promjena *strêžahu : brziho* /840/. Taj oblik stoji na marginama str. 43B [106], a zacijelo je posrijedi pogreška zbog grafičke sličnosti glagoljičkog slova *o* sa slovom *u*. (Fancev 1916b: 50)

U tvorbi **futura I.** misali imaju hosl. način tvorbe s pomoćnim glagolima *vъčeti* i *imati/imêti* u prezentu, dok se u gNt upotrebljavaju kao pomoćni glagoli *biti* i *htjeti*: *piti vъčnu* (Bm, MPM) : *budem piti* (gNt) /220/; *imamъ piti : budu piti* /214/. U primjerima je vidljivo da je u jeziku misala upotrijebljen prezent svršenih (katkad i nesvršenih) glagola u službi izricanja budućnosti, dok gNt ima futurski oblik "htjeti (u prezentu) + infinitiv", a često se (ako ne i češće na razini cijelog Evanđelja po Mateju, pa i cijeloga gNt i Artikula) u toj funkciji javlja i kombinacija "biti (u prezentu) + l-particip" (što danas nazivamo futuro II.):¹⁸ *ne imate* (Bm, MPM) : *nećete imeti* (gNt) /74/, *imamъ piti : budu piti* /214/, *piti vъčnu : budem piti* /220/uzrite : *hoćete videti* /499/; *uzriši : budeš videti* /625/, *stvoru : hoću učiniti* /741/, *uzrite : budete videli* /765/, *vêruemъ : verovati hoćemo* /884/; *stvoru : hoću učiniti* /131/.

Participi se u misalima koriste dakako u skladu sa stanjem u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku, dakle dekliniraju se, dok su u NT oni zamijenjeni glagolskim prilogima ili češće, zavisnom rečenicom, ponovno sa svrhom da budu što razumljiviji slušateljstvu odnosno čitateljstvu. Govoreći o participima prezenta Matasović je naglasio: "U zapadnojužnoslavenskome su participi prezenta postali nesklonjivima prije prvih spomenika (...). U hrvatskome je ovaj particip postao 'glagolskim prilogom sadašnjim'... Međutim, u starijim hrvatskim tekstovima (osobito u starijem čakavskome, ali, primjerice, i kod B. Kašića) ovaj se oblik pojavljuje s očuvanom deklinacijom (...), no to se obično tumači utjecajem crkvenoslavenskog, a u kasnijim razdobljima i drugih jezika s participima koji se dekliniraju (latinski, njemački). U hrvatskim se gramatikama deklinacija participa prezenta aktivnoga očuvala do konca 19. st." (Matasović 2008: 295)¹⁹ U našim proučavanim tekstovima vidljiv je gubitak deklinacije

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

– 189 –

18 Kako je zacijelo riječ o čakavskoj osobini (*budete videli* 43A/105), a ne o utjecaju iz slovenskog prijevoda Novog testamenta, usp. Fancev 1916: 97-98.

19 Preuzeto iz: Lukežić 2015: 336.

u primjerima, što dalje dakako podrazumijeva i promjenu rečenične sintakse: *gl(lago)ljuče* (Bm, MPM): *govoreći* (gNt) /49/, *êdučimъ* : *blagujući* /143/; *vêčerajučim* : *večerajući* /186/, *speče* : *speći* /310/, *sêdêča* : *sideći* /501/, *gređuča* : *prihodeći* /503/, *priêmše* : *vazamši* /631, 780/, *ishodeče* : *ishodeći* /811/, *mečuče* : *mećući* /828/, *služeče* : *služeći* /966/. Hrvatskokrvenoslavenski nastavci -e, -i koje upotrebljavaju misali *mole se* i *gl(agol)e*; *reki* (Bm, MPM) zamijenjeni su u gNt hrvatskim nastavkom -ći: *moleći* i *glagoleći* /295/, *govoreći* /200, 344, 508/. Fancev navodi da nastavak -će koji imaju "primorski lekcionari" iz 15. st. kod protestanata ne dolazi nigdje, no mi smo uz pomoć konkordancije prepoznali nekoliko: *videće* i *nevideće* (predgovor gNt, [13]) (Fancev 1916b: 52). Ima i primjera kada se particip u određenom obliku (u ulozi subjekta) zamjenjuje cijelom rečenicom: *predadei me* : *koi me izdaje* /357/, *priemljučei* : *koi porazuju* /405/, *sučimъ* : *onim koi bihu* /556/, *stoečei* : *ki stahu* /565/, *strêguče* : *koi čuvahu* /952/. Nasuprot paisvnog participa prezenta redovito stoji zavisna rečenica: *naricaemago* (Bm, MPM): *ki/koi se zoviše* (gNt) /19, 94, 270, 707, 816/.

- Aktivni particip preterita I. deklinira se u Bm i MPM, a u gNt i on je zamijenjen glagolskim prilogom sadašnjim: *vidêvše* (Bm, MPM) : *videć* (gNt) /44/; *razumêv* : *znajući* /58/. Nastavak -ši više nije bio nastavak za ženski rod (jer su participi opriloženi), nego se redovito stavlja u priloški oblik: *priêmъ* (Bm, MPM) : *vazamši* (gNt) /195/; *vzdavъ* : *vzdavši* /197/, *otvêčavъ* : *odgovorivši* /239, 731/, *poêmъ* : *poêmši* /278/, *vstav* : *ustavši* /473/, *povrgъ* : *vrgši* /626/, *otšadъ* : *odsadši* /627/, *priêmъ* : *priêmši* /760/, *vzamъ* : *vazamši* /915/. Glagol *iti* u hcs. oblikom *šad* (Bm, MPM) dok u gNt na istome mjestu nalazimo jednom aorist *otide* /341/. Umjesto participa *izšadšu* stoji u gNt prilog *izšadši* /550/.

Pišući o **dvojinu** u protestantskim izdanjima, Fancev je ustanovio da se dvojina očuvala u jeziku hrvatskih protestantskih pisaca i to donekle u nominativu i akuzativu, mnogo rjeđe u dativu i instrumentalu, a samo u nekoliko primjera u genitivu i lokativu. Time se jezik protestantskih pisaca ne bi razlikovao bitno od jezika kojim su pisani "primorski lekcionari" (Fancev 1916b: 13). U Muci po Mateju u gNt dvojinu zatječemo kod uporabe brojeva: kogo hoćete ot *oboju* (Bm, MPM) : od *dviju* (gNt) /736/. Dvojinski oblik *dviju* (koji bi u tekstu trebao biti m. roda) nalazimo u štokavskim tekstovima (Lukežić 2015: 253), dok se u čakavskim i kajkavskim tekstovima ta brojeva imenica sklanja po množinskom dijelu paradigme (Lukežić 2015: 253). Umjesto oblika "edinъ ot oboju na destе" nalazimo u gNt "jedan ot

dvanadeste", čime je također očigledno napuštanje izražavanja dvojine. Kod imenica nalazimo u misalima, u našem korpusu, u genitivu dvojinu, a u gNt množinu: m(a)ti s(i)nu *zavêdêovu* (Bm, MPM) : *mati sinov zebedeovih* (gNt) /969/. Kod glagola nalazimo dvojinke oblike u primjerima aorista u misalima: *pristupista*, *rêsta* (Bm, MPM) : *do-idoše*, *rekoše* (gNt) /464, 465/. gNt na ovim mjestima ima množinu. Dvojinu nalazimo zamijenjenu množinom i u imperfektu: *ponašahota* (Bm, MPM) : *oponašah[u]* (gNt) /893/ (Gadžieva 2014 : 244).²⁰ Fancev je detaljnije opisao stanje s dvojinom u čitavom korpusu, 1916b: 55-56. Ostatak dvojine kod broja "dva", koji zatječemo u gNt u tekstološkom je smislu prežitak iz hcsl., no u 16. st., pa sve do danas, takav je oblik dio aktivnog jezičnog izražavanja.

Kao što smo vidjeli na našem uzorku, gramatičke razlike između jezika hcsl. misala i gNt nalaze se u pojedinostima, jer paradigme oba sustava, dakako u različitoj mjeri u kategorijama, značajno liče jedne na drugu. Povremeni refleksi csl. osobina koje nisu bile ujedno osobine onodobnoga hrvatskoga jezika (npr. završno -t u konjugaciji prezenta), nisu bili ugrožavali razumijevanje teksta, koliko su god mogli biti svojevrsni šumovi u komunikaciji. Ono što je znatno drugačije između Bm i MPM, s jedne strane, i gNt, s druge, jest ponajprije **leksik** koji je u gNt radikalno prilagođen hrvatskim čitateljima. Mogli bismo reći da je najveći broj riječi koje su se identificirale s crkvenoslavenskim izričajem zamijenjen prepoznatljivom, tada "svakodnevnom" hrvatskom riječju. Zamijenjene su nerijetko sinonimima i one riječi koje možda i nisu bile odmah prepoznatljive kao dio csl. leksičkog fonda, koje su ili bile dio zajedničkog korpusa ili su pak već bile dobro poznate među hrvatskim slušateljima/čitateljima, jer se računalo s publikom i izvan regionalnih granica (u gNt u tu su svrhu služile alternativne riječi na marginama teksta, dok je njihov broj u čNt znatno reduciran).

- U prvu kategoriju pripadali bi ovi parovi riječi/skupine riječi: *sv(ê)tb* : *viče* /16/, *knižnici* : *pisari* /21/, *lbstiju êmut* : *himbeno uhite* /23, 24/, *arhierêi* : *poglavice popovski* /15, 97, 366, 440, 446, 474, 505, 630, 675, 870, 1002/, *prazd'nikъ* : *blagdan* /29, 691/, *mlva* : *zmutnja*, *zmetnja* /30, 1027/, *prokaženago* : *gubavica* /35/, *alvêstru* : *skrabicu* /38, 54/, *murra* : *pomasti* /38, 78/, *mnogocênnago* : *predrage* /39/, *glagoljuče* : *govoreći* /49, 114, 323, 358, 371, 546, 619, 749, 797, 902, 921, 957, 1005/, *ničim* : *ubozim* /56, 69/, *truždaete* : *usilni jeste* /61/, *bo* : *jere* /64/, *glagolju* : *govoru* /83, 127, 147, 155, 546, 857, 876/, *sie* : *ovo* /87/.

²⁰ O odnosu između dvojine u hcsl. i u predstandardnome razdoblju hrvatskoga jezika usp. Kuzmić 2006 i Ceković-Eterović 2012.

mirê : svitu /89/, azb : ja /100, 157, 182, 247, 304, 373/, k ete-
ru : k nikomu /124/, êko : da /148/, skrbeče : ožalošćeni /152/,
ugotovaše : pripraviše /137/, êkože : kako /168, 303/, ače : ako
/176, 243, 261, 297, 863, 863, 889/, otvêća : odgovorivši /179,
239, 521, 678, 731, 766/, ravvi : meštre /183/, glagola : reče
/184, 253, 497, 745/, se : ovo /203/, egda : kad /219/, v cêsarstvu
: u kraljevstvu /223/, sьblaznite se : hoćete zmetnju imati /230/,
nikoliže : nigdar /248/, sьblaznetь se : zmućeni budu /245, 249/,
prežde : prvo /256/, otvrgu se : zataju /264, 544, 589/, doideže :
dokle /275/, sьdê, sadê : ovdê /277, 289/, skrbiti : žalostiti /282/,
priskrbna : žalostna /286/, poždite : počekaite /288/, badar :
pripravan /318/, paki : opet /320/, tьkmo : nego /330/, obrête :
naide /334, 812/, ravvi : meštre /382/, êše : uhitiše /389, 430/,
arhierêi : vladavci popovski /452/, svêdêtelstva : svidočastva
/456/, obrêtahu : nahajahu /460/, svêdêtela : svidoka /463/, ni-
česože : ništare /476/, ot selê : od sada /498/, rizi : sviti /507,
826, 833/, nine : sada /515, 882/, povinan : dostojan /523/, la-
niti : vratnicami /527/, tepoše : bijahu /527/, vêmь : znam /547/,
besêda : govorenje /571/, abie : tudie /580, 912/, vese : povedoše
/602, 809/, jêmunu : sudcu /607, 665, 687, 779/, s êtiju : z an-
čicom /628/, podobaet : pristoi se /634/, skudêlniču : lončarevu
/642, 661/, ničtože : ništar /677/, vidêše : /znaše /708/, radi :
cića /709/, mlva : smutnja /758/, priêm : vazamši /760/, hlami-
doju : plašćem /786, 807/, cêsaru : kralju /798, 880/, ijudêiski :
židovski /799/, egda : pokle /805/, o mantezê : zvrhu svite /834/,
vinu : uzrok /841/, vskuju : zač /906/, proči : ostali /919/, opo-
na : pokrov /932/, vskrsnovenii : uskrišeniju /944/, edinь čьs' :
edna ura /313/ (...)

- Premda je čvrstu granicu nemoguće povući (pa ona, zbog nedostatka jedinstvenog rječnika hrvatskih tekstova srednjega vijeka i ranoga novovjekovlja, dobrim dijelom počiva na individualnoj/autorskoj interpretaciji) i premda će daljnja istraživanja možda pridonijeti jasnijem razgraničenju, u drugu skupinu razvrstali smo imenice koje su supostojale i u crkvenoslavenskome i u hrvatskom jeziku, ali ih priređivači gNt ipak zamjenjuju sinonimom, kao da žele tekst po svaku cijenu osuvremeniti, ili se prilagoditi većoj proširenosti i(li) zastupljenosti te druge zamjenjujuće riječi: *v ljudeh : u puku* /31, 367, 596, 762/, *negodovahu : rasrdiše se* /48/, *vsagda : vazda* /67, 73/, *stvari : učinila jest* /81/, *amen : vistinu* /82, 146, 252/, *êsti : blagovati* /119, 193/, *gradь : varoš* /123/,²¹ *êdućimь : blagujući* /143/, *idetь : grede*

21 O usporedbi semantičkih polja ovih dviju riječi usp. Čupković 2017, 173-184.

/167/, hlêbь : kruh /188/, blagoslovi : hvali uzda /189/, prêlomi : razlomi /190/, loznago : trsnoga /217/, maslinsku : ulisku /227/, vas : selo /269/, vtoriceju : drugoč /321/, z drkolami : s palica-mi /364, 426/, nož : meč /396, 402/, urêza : odsiće /398/, neže : nego /413/, ubo : da /417/, êko : kakono /422/, knižnici : pis-ci /442, 873/, crьkv' : tempal /469/, s' klêtvoju : s prišežstvom /562/, vložiti : staviti /636/, v komoru : u shranbu /636/, učit(e) lь : meštar /126/, razidut se : rastekut se /234/, crьkv' : tempal /469/, narod : puk /767/, čedih : ditce /771/, sьbraše : skupiše /782/, vênacь : krunu /788/, vložiše : postaviše /789/, vino : ocat /820/, zbudet' se : se ispuni /829/, metaše : vrgoš /835/, položiše : postaviše /839/, hulahu : psovahu /855/, pokivajuće : krećući /856/, o šujuvod live /853/, spasi : oslobodi /862, 877/, snidi : zlizi /867, 881/, ot šestoe godini : od šestoga vrmena /894/, položi : postavi /917/, izbaviti : osloboditi /926/, vnidu : pridoše /946/, êviše se : ukazaše se /947/, sьtnikь : centurion /949/, osipova mati : mati isusova /968/,²² *povelê : zapovi* /982, 1014/, *prêmo : suprotiva* /997/. Ovaj sastav imenica vrlo je raznolik i mogao bi se dalje razvrstavati s obzirom na funkciju u tekstu, stilističku vrijednost, regionalnu tipičnost pojedinih riječi, sve u okviru slobode stvaranja novoga prijevoda u okviru

- 22 Ova zabuna je vrlo zanimljiva. U Vulgati na tome mjestu (Matej 27, 56) jasno piše da je riječ o "Jakovljevoj i Josipovoj mati": "inter quas erat Maria Magdalene, et Maria Jacobi, et Joseph mater, et mater filiorum Zebedaei". U Lutherovoj Bibliji na istome mjestu piše samo: "unter welchen war Maria Magdalena und Maria, die Mutter der Kinder des Zebedäus" (<https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthew+27&version=VULGATE>; <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthew+27&version=LUTH1545>; pristup 5. studenoga 2018.). Može se steći dojam da naši glagoljaši-protestanti, slijedeći Lutherov prijevod, nisu imali na raspolaganju cjelovit prijevod toga biblijskog retka prema Vulgati, pa su posegnuli za sjećanjem i pritom pogriješili. Ovo bi bila vrijedna indicacija da pred sobom uopće nisu imali crkvenoslavenski predložak, niti rukopisni niti tiskani. Još je zanimljivije da u Trubarovu prijevodu Matejeva evanđelja na slovenski jezik iz 1555. i 1582. također stoji puni redak: "vmei katerimi ie bila Maria Magdalena inu Maria lakobova inu lozesova mati inu mati tih Zebedeovih otruk, te so od daleč gledale." (Vinkler 2017: 90, Krajnc-Vrečko, Vinkler 2010: 128). Do pogreške je moglo doći i zbog zabune prema slovenskom jeziku Trubarova prijevoda koji je zasigurno bio glavni predložak ("lozesova : Jezusova mati"). Teško je, doduše, zamisliti da bi se glagoljašima koji dobro poznaju tekst Evanđelja mogla pri prevodenju potkrasti takva pogreška, čak i ako nisu imali kakav hosl. predložak pred sobom. Međutim, ako je tko drugi provodio korekturu, tada je moguće da je došlo i do ove promjene (*lozes > Isus*), preko slovenskog oblika Isusova imena – Jezus. Zanimljivo je da je ista pogreška prisutna i u ćirilčkom izdanju (str. 46A/119), što bi načelno moglo upućivati da ona potječe iz zajedničkoga predloška (Žagar, u tisku). Ipak, u potrazi za poveznica sa starijim, južnočakavskim ćirilčkim lekcionarima Polović ovdje nije pronašao poveznicu (1908).

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

- 193 -

drugog jezika ili drugog registra jezika.²³

Pri kraju obrade leksika možemo i izokrenuti perspektivu pa nabrojiti riječi ili skupine riječi koje u Bm i MPM imaju isti korijen (ne računajući npr. razlike u pisanju jata niti tvorbene razlike): *reče učenikom svojim, dan, sin človečaski, isus, ubiju, domu, pristupi k njemu žena, glavu, dobro dilo, hoćete, imeti, evanġelie, čto,*²⁴ *predam, srebrnikov, vrimenta, pristupiše, večer, za stolom, zdila, pisano, človik, večerati, čašu, hvalu, grih, otca, goru, noći, poražu, ovce, stada, peteh, pomolju, plod, pojamši, duša, moleći, mimoide, pobditi, napast, plt, oči, spite, počivaite, grišnik, poslani celuem, pristupiše i ruke vzložiše, uho, misto, umoliti, anġel, razboinik, saziđati, pljuva-hu, udari, rotiti se, trikrat (...).* Nijedna od tih zajedničkih riječi nije isključivi crkvenoslavizam, premda neke zasigurno u svojoj tvorbi, ili kao posuđenice, svjedoče o posredovanju preko hcsl, barem u nekom

23 Iako nije izravna tema ovog priloga, zanimljivo je baciti pogled u ćirilčki paralelni tekst Novog testamenta (1563). Zahvaljujući cjelovitoj usporedbi glagoljskog i ćirilskog izdanja koju smo sastavili unutar spomenutog projekta Zaklade, lako se može steći uvid. Leksičke se razlike u istom korpusu, između gNt i ċNt, svode na ove pojavnice: *pomast/mast, usilni/zabavni, stavljajući/zlivajuć, blagovati/jasti, ar/jere, preda/izda, tretom/treć, vložije/položiše, vliži/všadši, vanka/vanš, izda/preda, cića/radi, vrgošē/metaše, zliži/snidi, vrimenta/ure, gubu/spužu, pokrov/*opona* (zvjezdica označuje alternativnu riječ na margini u gNt), *ishodeći/izašadši, ukazaše/prikažase, trus/potres, izduben/izsikal, u kamiku/v' stēni, suprotiva/suprot, zmetnja/smutnja, posadši/ušadši*. Masno označene inačice karakterističnije su za csl. teksotve; iz tog je popisa dobro vidljivo da je nešto više njih u ċNt, ali da često na obje strane stoje inačice koje ne stoje u csl. uzorku. Navedene razlike pokazuju da ima i pojava gdje je u hcsl. predlošcima (npr. Bm, MPM) zabilježena različita riječ od ove dvije; u tri pojavnice veća je sličnost gNt i hcsl. misala, a u sedam je veća sličnost između njih i ċNt. Ipak niti jedna od navedenih sličnosti nije ekskluzivni crkvenoslavizam da bi se moglo govoriti o većem stupnju prisutnosti crkvenoslavizama u ċNt (Čupković 2010: 29). Tek je u nešto većem broju navedenih pojava iskazana malčice veća bliskost s crkvenoslavenskim predlošcima u kojima ima dakako, kako i naši primjeri svjedoče, puno zajedničkih riječi s čakavskim književnim jezikom. U tom smislu treba govoriti o različitom stupnju oslanjanja na predloške, dok bi raspravljajući o udjelu crkvenoslavizama u tzv. "hibridnom jeziku", kako se često nazivao jezik naših protestanata (Vončina 1988: 200), trebalo nastaviti preciznom analizom čitava korpusa. Zanimljivo je ustvrditi i nepoklapanje gNt u navođenju sinonima na marginama: nekih koji se nalaze u gNt ne nalazimo u ċNt (*skrabicu*–**pehar, vrimenta*–**prigodu, meč*–**nož, njivu*–**mekotu, gubu*–**spužu, *pokrov*–*opin*), neki se donose u istome odnosu, no s promjenama (*drkoli* : *drkolami, v ofernicu* : *va ofernicu, brzihoga ga* (pogreška u gNt?) : *strzihu*), a negdje je odnos identičan (*vazam*–**vazmenoga janjca, trsnoga*–**loznoga, prijatelju*–**druže, psost*–**hulu, centurion*–**stotnik*).

24 Ovaj oblik čto tumači se zapravo kao štokavizam, kao zamjenica "što" vrlo bliske izgovorne artikulacije kao "čto", funkcija koje se posve uklapa u niz karakterističnih uključenih štokavskih oblika (uz zamjenice "tko" i "sav"). U crkvenoslavenske osobine mogla bi se uklapati samo po grafetičkom kriteriju. Usp. Žagar 2018: 218.

sloju. Najveći je dio zasigurno dio aktivnog inventara čakavštine, osobito književnih tekstova, koji se poklapao sa stanjem u hrvatskim crkvenoslavenskih tekstovima. Zanimljivo je da su u gNt riječi koje na marginama stoje označene zvjezdicom kao moguća zamjena njihovim uvrštenim parovima u osnovnoj teksturi – često upravo riječi iz crkvenoslavenskih tekstova (*ploda trsnoga* – **ploda loznoga, prijatelju* – **druže; meč* – **nož, palicami* – **drkoli*), što opet upućuje na njihovo dobro poznavanje. Stječe se dojam, također, da su prevoditelji – očigledno poznavajući dobro isti crkvenoslavenski tekst – uložili poseban trud da bi se njihov aktualni prijevod što više razlikovao, odnosno afirmirao kao narodni jezik, sukladno svojoj poznatoj agendi oblikovanja književnog jezika.²⁵

Sve u svemu, na leksičkoj se strani ne može u gNt potvrditi nikakva uporaba segmenata hcsl. jezika kao odraza organiziranog nastojanja da se u tekst uključi sloj ovoga varijeteta hrvatskoga književnog jezika. Taj se odabir, kako smo već bili pokazali, a ovdje u intenzivnom pristupu manjem korpusu i dokazali, tiče samo grafematskoga postava i karakterističnih imena i nazivlja (koja su izbjegla reviziju prema latinskoj matrici), a tek u nekim slučajevima naslućujemo izvorno crkvenoslavensku tvorbu koja je bila mogla prijeći i u aktivni (književni) leksik: *človičaski, spomenutie, pogrebenie (...)*. U morfologiji, kada i nađemo na starije nastavke i kategorije (naprimjer dvojinu), to ne tumačimo namjernim odabirom, nego refleksom poznatoga, a tada u glagoljskoj (a zacijelo i u ćirilskoj) književnosti uvriježenoga, prihvaćenog inventara.

Premda se kroz cijeli rad, usporedo s poredbenom analizom tek-

25 Katkada zamjena ne počiva samo na težnji prema razumljivosti, nego preciziranju sadržaja, pa ponekad pri uporabi termina i njihova prevođenja, može doći do zabune. Naprimjer, u hcl. prijevodima redovito se upotrebljava termin "Pasha", i kada se odnosi na židovski blagdan (prema hrvatskome prijevodu Biblije 1990: Mt 26; 2, 18) i kada se odnosi na Pashalnu večeru (Mt 26; 17, 19). Naši protestanti slijede isti model, s time da samo u slučaju Mt 26, 17 /120/ kao alternativu nude na margini oblik "Vazmenoga janjca" (a ne i u slučaju Mt 26, 19 – gdje bi također takav prijevod odgovarao /138/). Riječ "Vazam", stječe se dojam, odgovara kao prijevod riječi "Pasha". Kod Trubara na istome mjestu stoji "velika nuč"/Mt 26, 2/ "velikunočnu iagne" /Mt 26, 17, 19/, "veliku noć" /Mt 26, 18/, a razlika između blagdana i žrtve očekivano je raspoređena. (Vinkler 2017: 172, 288–289), baš kako stoji i u Lutherovu prijevodu (*Osster* – *Ossterlamm*; Die Bibel 1901: 36). Očigledna je veća bliskost teksta u gNt i ċNt csl. tekstnom rješenju, nego rješenju iz Trubarove Biblije (čija inačica stoji jednom na margini gNt /41B; 110/ i ċNt /39B; 98/). S druge strane, protestantski prevoditelji/priredivači nerijetko su imali izoštreniji osjećaj za preciznost, jer nekršćansku bogomolju ne nazivaju "crkvom Božjom" /469/ kao u hcsl. misalima, nego "templom Božjim" (Mt 26, 61), a. U Trubarovu prijevodu stoji "tempel Boży", kao i u Lutherovu "Tempel Gottes" (Die Bibel 1901: 36–38), pa je ovdje očigledno poravnavanje prema protestantskim predlošcima (Vinkler 2017: 178, 292).

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

– 195 –

stova razmjerno malenog opsega, nameću mnoge indikacije koje prizivaju provjeru na većem korpusu, o prisutnosti crkvenoslavizama u našem korpusu možemo izvući tek nekoliko zaključnih napomena. Zajedničkih osobina između hrvatskoga jezika 16. stoljeća i crkvenoslavenskih oblika još uvijek ima mnogo, mnogo je i posebnih hrvatskih jezičnih osobina (na što smo nastojali upozoriti na svim jezičnim razinama). Crkvenoslavenizama, kao izraza namjernog uključivanja zapravo – nema. Tri sačuvana jata u položaju iza suglasnika (gdje im izgovor nije /ja) i jedno dočetno -t u prezentu zasigurno nisu indikator takva postupka, nego zapravo slučajni odraz nepažljivosti priređivača/pisara koji je na trenutke previdio izvornu namjeru. Kad bismo zagledali cjelovito Evanđelje po Mateju ili cijeli prvi dio gNt zasigurno bi bilo više tih osobina, međutim i pokazatelji na malenom korpusu imaju dovoljnu snagu indikatora cjelokupnog uređivačkog koncipiranja. U drugome dijelu gNt, kao i u ċNt, znamo već, stanje je bitno drugačije, i tek će ga trebati potanje proučiti. Razlike s obzirom na stupanj oslanjanja na csl. rješenja nije dakle na liniji gNt : ċNt, nego na vremenskoj liniji: godine 1563. izlaze drugi dio gNt i ċNt. Odnos prema uvrštenju većeg broja crkvenoslavizama poklapat će se i s uklanjanjem štokavizama (kao izraza usmjerenja jezika prema govornim idiomima).²⁶ Naposljetku, u nekom smislu rezultatima istraživanja iznevjerujemo našu ishodišnu poziciju u kojoj smo se nadali pronaći veze s ličkom baštinom kroz prisutnost csl. elemenata kojih je bilo i u glagoljskim kodeksima na više načina povezanih s Likom. Čini se da ni jezične osobine fokusiranih kodeksa ne upućuju na ličku čakavštinu. Spoznaje o posvemašnjem dokidanju crkvenoslavizama u prvom dijelu gNt ipak su vrijedne provedenog istraživanja.

Prilog

Muka po Mateju, glava 26–27

Berlinski misal (Bm) iz 1402. g., str. 58r–61r

Misal Pavla Modrušanina (MPM) iz 1528. g., str. 57r/a– 59v/b

Novi testament (gNt) iz 1562. god., str. 39A– 40B

A – MPM

B – gNt

Osnovni tekst koji je transliteriran jest *Berlinski misal*, i on je uređen prema uobičajenim suvremenim pravilima transliteracije. Razlike koje se navode u odnosu na njega označene su slovom A za *Misal Pavla Modrušanina* i slovom B za *glagoljski Novi testament*. Prilikom navođenja tih razlika i MPM transliteriran je po uobičajenim pravilima transliteracije. Kod transliteracije gNt tih se uobičajenih pravila transliteracije nismo držali zato što je bilježenje pojedinih grafema stvar tradicije (npr "jat" za označavanje skupine "ja"; "šta" za označavanje glasa "ć"). Takve smo primjere uskladili s izgovorom i zbog toga što je takvo načelo primijenjeno i u njegovu latiničkom izdanju (2013). Nadalje, zvjezdicom (*) je označena riječ iz gNt koja se kao sinonim nalazi na margini glagoljskog Novog testamenta. Riječ koja se nalazi na margini stavljena je između kosih crta, npr. *skrubicu /pehar/.

58r: prvi stupac

V (o)no vr(ême) R(e)č(e) is(us)ъ uč(e)n(ikomъ) sv(oimъ)²⁷
 vête²⁸ ê(ko)²⁹ po dvoju³⁰ dnu³¹
 paska³² b(u)detъ³³. i³⁴ s(i)nъ č(lovêča)ski³⁵
 predanъ³⁶ b(u)detъ³⁷ na ras'p-
 etie³⁸. Tъgda³⁹ sьbr(a)še se⁴⁰ arhierêi⁴¹
 i knižnici⁴² i stariš(i)ni ljudskie⁴³ na d'-

Jezične
 usporednice u
 Muci po Mateju
 u glagoljskom
 Novom
 testamentu
 (1562.),
 Berlinskom
 misalu
 (1402.), te u
 Misalu Pavla
 Modrušanina
 (1528.)

– 197 –

- 27 v (o)no vr(ême) r(e)č(e) is(us)ъ uč(e)n(ikomъ) sv(oimъ)] B reče učenikom svojim
 28 vête] A vēstē; B vi znate
 29 ê(ko)] B da
 30 dvoju] B dviju
 31 dnu] B dneh
 32 paska] B vazam
 33 b(u)detъ] B bude
 34 i] B a
 35 č(lovêča)ski] B člověčaski
 36 predanъ] A předanъ
 37 b(u)detъ] B bude
 38 na ras'petie] B da se raspne
 39 tъgda] A tagda; B tada
 40 sьbr(a)še se] A sabraše se; B se skupiše
 41 arhierêi] A arhieriei; B poglavice popovski
 42 knižnici] B pisci
 43 stariš(i)ni] ljudskie B starišine ot puka

26 Ovo je protumačeno kroz fokusiranje na karakteristične štokavske oblike (*što*, *tko*, *sav*) u Žagar 2018.

воръ arhierêovъ⁴⁴ naricaemago⁴⁵ kai-
fê⁴⁶. i sv(ê)тъ⁴⁷ stvoriše⁴⁸ da is(us)a ľsti-
ju⁴⁹ êmutъ⁵⁰ i ubijutъ⁵¹. Gla(gola)hu že⁵². Ne ne⁵³
v d(a)нъ⁵⁴ praz'dnikъ⁵⁵. da ne ml'va b(u)detъ⁵⁶
v ľjudêhъ⁵⁷. Egdaže bê⁵⁸ is(us)ъ v vit(a)nii⁵⁹
v d(o)mu⁶⁰ sim(u)na prokaženago⁶¹. Pristu-
pi k' nemu žena⁶². imuči⁶³ alvěstru
murra⁶⁴ mnogocěnnago⁶⁵. i skruš'si al-
věstru⁶⁶ vzliê⁶⁷ na gl(a)vu emu⁶⁸ vz-

58r: 2 stupac

lêžeču⁶⁹. Viděvše⁷⁰ že⁷¹ sie⁷² uč(e)ni-
ci⁷³ negodovahu⁷⁴ g(lago)ľjuče⁷⁵. Počto gibe-
l'⁷⁶ siê b(i)si⁷⁷. Možaše⁷⁸ bo⁷⁹ murro sie⁸⁰ pro-

- 44 na dvor arhierêovъ] A na dvor arhierêê; B u dvor poglavice popovskoga
45 naricaemago] B ki se zoviše
46 kaifê] A kaêpi; B kaifas
47 sv(ê)тъ] B více
48 stvoriše] B učiniše
49 ľstiju] A lastiju; B hinbeno
50 êmutъ] B uhte
51 ubijutъ] B ubiju
52 gla(gola)hu že] A i gla(gola)hu; B govorahu tada
53 Ne ne] B ne
54 v d(a)нъ] B u dan
55 praz'dnikъ] B blagdana
56 ne ml'va b(u)detъ] B ne bude zmutn'a
57 v ľjudêhъ] A v ludehъ; B u puku
58 egda že bê] B i buduči
59 v vit(a)nii] A va vitani; B u betanii
60 v d(o)mu] B u domu
61 prokaženago] B gubavca
62 žena] A žena etera
63 imuči] B imijuči
64 alvěstru murra] A alvestru mura; B *skrabicu punu pomasti /pehar/
65 mnogocěnnago] B predrage
66 skruš'si alvěstru] AB *om.*
67 vzliê] B uzli
68 na gl(a)vu emu] B na glavu njegovu
69 vzlêžeču] A vzležeču; B za stolom sideči ga
70 viděvše] A videvše; B videč
71 že] B tada
72 sie] AB *om.*
73 uč(e)nici] A učen(i)ci ego i; B učenici to
74 negodovahu] B rasrdiše se
75 g(lago)ľjuče] B govoreči
76 gibel'] A gibol
77 počto gibel siê b(i)si] B a čemu bi ta pogibel
78 možaše] B mogaše se
79 bo] B *om.*
80 murro sie] A muro sie; B ta pomast

dati se za mnozê⁸¹. i dati se ničim⁸².
Razumêv⁸³ že⁸⁴ is(us)ъ i⁸⁵ r(e)če⁸⁶. Čto tružda-
ete⁸⁷ ženu siju⁸⁸. dêlo⁸⁹ bo⁹⁰ d(obro) sьdêl-
ala e(stъ)]⁹¹ va mnê⁹². Vsagda⁹³ bo⁹⁴ ničee⁹⁵ im-
ate⁹⁶ sь soboju⁹⁷. meneže⁹⁸ ne vsagda⁹⁹ i-
mate¹⁰⁰. Vzliêvši¹⁰¹ bo¹⁰² žena siê¹⁰³ m-
urro sie¹⁰⁴ na t(ê)lo¹⁰⁵ moe. na pogrebenie
me¹⁰⁶ stvori¹⁰⁷. Am(e)нъ¹⁰⁸ g(lago)ľju¹⁰⁹ v(a)мъ. idêže¹¹⁰
ače¹¹¹ pr(o)p(o)v(ê)děno b(u)detъ¹¹² e(van)j(eli)e sie¹¹³ v'sem'¹¹⁴
mirê¹¹⁵ r(e)čet' se¹¹⁶. čto stvori siê vь
pam(e)тъ ee¹¹⁷. Tьgda¹¹⁸ edinъ ot oboju na d-

- 81 za mnozê] B mnogo
82 ničim] B ubozim
83 razumêv] A razumev; B znajući
84 že] B tada to
85 i] B *om.*
86 r(e)če] A r(e)če imъ; B reče njim
87 truždaete] A stužaete
88 čto truždaete ženu siju] B zač usilni jeste ovoi ženi?
89 dêlo] B dilo
90 bo] B jere
91 sьdêlala e(stъ)] A sadêlala e(s)тъ; B učinila je(st)
92 va mnê] B u mni
93 vsagda] B Vi hoćete stanovito vazda
94 bo] B *om.*
95 ničee] A niće; B ubozih
96 imate] B imeti
97 sь soboju] AB s vami
98 meneže] B da mene
99 vsagda] B vazda
100 ne imate] B nećete imeti
101 vzliêvši] B stavljajući
102 bo] B *om.*
103 žena siê] B ona
104 murro sie] A muro sie; B pomast ovu
105 t(ê)lo] A telo
106 me] B moe
107 stvori] B učinila je(st)
108 am(e)нъ] B vistinu
109 g(lago)ľju] B govoru
110 idêže] B da kadi godi
111 ače] AB *om.*
112 pr(o)p(o)v(ê)děno b(u)detъ] B se bude pripovidati
113 sie] B ovo
114 v'sem'] A va vsemъ; B po vsêm
115 mirê] B svitu
116 r(e)čet' se] B reče se
117 čto stvori siê vь pam(e)тъ ee] B da je(stъ) to učinila na spomenutije njeje
118 tьgda] A tagda; B tada

*Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)*

- 199 -

este¹¹⁹ naricaemi¹²⁰ ijuda skariotski¹²¹
ide¹²² k arhierêomъ¹²³ i r(e)če imъ¹²⁴. Čto mi¹²⁵
hoč(e)te dati. i azъ¹²⁶ v(a)mъ predam i¹²⁷
Oniže¹²⁸ postaviše emu¹²⁹ 30. srebr-
nikъ¹³⁰. I ottolê¹³¹ iskaše pod(o)bna¹³² vr-
imene¹³³. da i¹³⁴ predastъ¹³⁵. V¹³⁶ prvi že¹³⁷ d(a)-
nъ oprêś'nak¹³⁸. pristupiše uč(e)nici kъ
is(us)u¹³⁹ g(lago)ljuče¹⁴⁰. K'dê¹⁴¹ hočeši¹⁴². da ugotov-
vaem¹⁴³ ti¹⁴⁴ êsti¹⁴⁵ p(a)sku¹⁴⁶. Is(us)ъ že r(e)če
imъ¹⁴⁷. Idite¹⁴⁸ v gr(a)dъ¹⁴⁹ k' et(e)ru¹⁵⁰ i rc(i)te
emu¹⁵¹. učit(e)lъ¹⁵² gl(agole)tъ¹⁵³. V(r)ê)me¹⁵⁴ moe bli-
zъ¹⁵⁵ e(stъ). u t(e)be¹⁵⁶ stv(o)ru¹⁵⁷ pasku¹⁵⁸ sъ uč(e)n(i)k-

119 edinъ ot oboju na destе] B jedan ot dvanadeste
120 naricaemi] A naricaemъ; B koi se zoviše
121 ijuda skariotski] B juda iskariot
122 ide] B otide
123 k arhierêomъ] A ka arhiercom; B k poglavicam
124 imъ] B njim
125 mi] B ví meni
126 i azъ] B da ja
127 i] B njega
128 oniže] B a oni
129 postaviše emu] B odlučiše dati njemu
130 30. srebrnikъ] B trideset srebrnikov'
131 ottolê] B od onoga vrimena on
132 pod(o)bna] B om.
133 vrimene] A vrêmene; B *vrimena /prigodu/
134 i] B ga
135 predastъ] A prêdastъ; B bi predal
136 v] B om.
137 že] B tada
138 d(a)nъ oprêś'nak'] B dan od presnikov
139 kъ is(us)u] AB ka is(u)su
140 g(lago)ljuče] B govoreći njemu
141 k'dê] A kadê; B kadi
142 hočeši] B hočeš
143 ugotovaem] A ugotovim; B pripravimo
144 ti] B tebi
145 êsti] B blagovati
146 p(a)sku] B *vazam /vazmenoga janjca/
147 is(us)ъ že r(e)če imъ] B A on reče
148 idite] B poidite
149 v gr(a)dъ] B u varoš
150 k' et(e)ru] B k nikomu
151 rc(i)te emu] B recite njemu
152 učit(e)lъ] B meštar
153 gl(agole)tъ] B govori
154 v(r)ê)me] B vrime
155 blizъ] B blizu
156 u t(e)be] B pri tebi
157 stv(o)ru] B hoću učiniti
158 pasku] B vazam

i¹⁵⁹ moimi. I stvoriše uč(e)n(i)ci êk(o)že¹⁶⁰
p(o)v(e)lê¹⁶¹ imъ¹⁶² is(us)ъ. I ugot(o)vaše¹⁶³ p(a)sku¹⁶⁴.
Vêčeru¹⁶⁵ že bivšu¹⁶⁶ vzležaše i-
(su)sъ¹⁶⁷. i 12. uč(e)n(i)ka ego š' nimъ¹⁶⁸. I êduči-
mъ imъ¹⁶⁹ r(e)če imъ¹⁷⁰ is(us)ъ¹⁷¹. Am(e)nъ¹⁷² g(lago)lju¹⁷³ vamъ

58v: 1. stupac

êk(o)¹⁷⁴ edinъ ot v(a)sъ¹⁷⁵ pridast¹⁷⁶ me¹⁷⁷. I skrbe-
če zêlo¹⁷⁸ nъčeše¹⁷⁹ po edinomъ¹⁸⁰ gl(agola)ti¹⁸¹.
Eda¹⁸² azъ¹⁸³ es(a)mъ g(ospod)i¹⁸⁴. Onže r(e)če imъ¹⁸⁵. Iž-
e omoči¹⁸⁶ sъ mnoju¹⁸⁷ v' zdêlu¹⁸⁸ ruku¹⁸⁹. ta
me predastъ¹⁹⁰. s(i)nъ že¹⁹¹ č(lovêč)aški¹⁹² idetъ¹⁹³

159 sъ uč(e)n(i)ki] A sa uč(e)nici; B z učeniki
160 êk(o)že] B kako
161 p(o)v(e)lê] B ukaza
162 imъ] B njim
163 ugot(o)vaše] B pripraviše
164 p(a)sku] B vazam
165 vêčeru] A večeru
166 vêčeru že bivšu] B i budući večer učinjen
167 vzležaše i(su)sъ] B sidiše isus za stolom
168 i 12. uč(e)n(i)ka ego š' nimъ] A sa 12 uč(e)n(i)k(o)ma svoima; B z dvanadeste uče-
nici svoimi
169 êdučimъ imъ] B blagujući
170 imъ] B njim
171 is(us)ъ] AB om.
172 am(e)nъ] B vîstinu
173 g(lago)lju] B govoru
174 êk(o)] B da
175 edinъ ot v(a)sъ] B jedan od vas
176 pridast] A prêdast; B izdati hoće
177 me] B mene
178 skrbeče zêlo] B ožalošćeni bihu mnogo
179 nъčeše] A načeše; B počeše
180 edinomъ] B jednom
181 gl(agola)ti] B govoriti
182 eda] B eda li
183 azъ] B ja
184 g(ospod)i] B gospode
185 onže r(e)če imъ] B A on njim odgovorivši reče
186 iže omoči] B on koi omače ruku
187 sъ mnoju] A sa mnoju; B sa mnom
188 v' zdêlu] B u zdilu
189 ruku] B iza gl. omočiti
190 ta me predastъ] B on hoće izdati mene
191 že] B stanovito
192 č(lovêč)aški] B človičaski
193 idetъ] B grede

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

- 201 -

êkože¹⁹⁴ pis(a)no e(stъ) o nemъ¹⁹⁵. Gore¹⁹⁶ č(lovê)ku tomu¹⁹⁷.
imže¹⁹⁸ s(i)nъ č(lovêča)ski¹⁹⁹ predast se²⁰⁰. Bole bi
emu²⁰¹ bilo. ače²⁰² i ne rojen²⁰³ bil' bi č(lovê)k'
ta²⁰⁴. Otvêča²⁰⁵ ijuda iže i predaêše
r(e)ki²⁰⁶. Eda²⁰⁷ azъ es(a)mъ²⁰⁸ ravvi²⁰⁹. Is(us)ъ že
gla(gola) emu²¹⁰. Ti r(e)če²¹¹. Vêčerajučim že²¹²
imъ²¹³ priêтъ s(i)nъ hlêbъ²¹⁴ i bl(agoslo)vi²¹⁵ i prelo-
mi²¹⁶. i da²¹⁷ uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ i r(e)če imъ²¹⁸
Primate i êdite²¹⁹. se e(stъ) t(ê)lo moe²²⁰.
I priêmъ²²¹ č(a)šu h(va)li²²² vzdavъ²²³. i²²⁴ da
imъ²²⁵ gl(agol)e²²⁶. Piite iz nee²²⁷ vsi²²⁸. Se²²⁹ bo²³⁰
e(stъ) krvъ moê novago²³¹ zav(ê)ta²³² êže²³³

- 194 êkože] B kako
195 o nemъ] B od njega
196 gore] A gore že; B gore tada
197 č(lovê)ku tomu] B človiku onomu
198 imže] B po kom
199 č(lovêča)ski] B človíčaski
200 predast se] A prêdast se; B se izdaže
201 emu] B mu
202 ače] B ako
203 rojen] A roenъ
204 č(lovê)k' ta] B človik oni
205 otvêča] A otveča; B odgovorivši reče
206 ijuda iže i predaêše r(e)ki] B juda koi ga izda i reče
207 eda] B eda li
208 azъ es(a)mъ] B jesam ja
209 ravvi] B meštre
210 is(us)ъ že gla(gola) emu] B reče njemu
211 r(e)če] B jesi rekal
212 vêčerajučim že] A večerajučim že; B i oni tada večerajući
213 imъ] B *om.*
214 priêтъ s(i)nъ hlêbъ] B vase isus kruh
215 bl(agoslo)vi] B kada hvali uzda
216 i prelomi] A i prêlomi; B razlomi ga
217 da] B da ga
218 imъ] AB *om.*
219 primate i êdite] B vazmite, blaguite
220 se e(stъ) t(ê)lo moe] B ovo jest telo moje
221 priêmъ] B vazamši
222 h(va)li] AB hv(a)lu
223 vzdavъ] B vzdavši
224 i] AB *om.*
225 imъ] B njim
226 gl(agol)e] B govoreći
227 iz nee] A iz nee; B iz ovoga
228 vsi] B svi
229 se] B ovo
230 bo] A *om.*; B stanovito
231 novago] B novoga
232 zav(ê)ta] B zakona
233 êže] B ka

za mnogie²³⁴ izlivaet se²³⁵. vъ ost-
avlenie²³⁶ grêhovъ²³⁷. G(lago)lju že v(a)mъ²³⁸. Êk(o)²³⁹
ne imamъ piti²⁴⁰ juže²⁴¹ ot sego²⁴² ploda l-
oznago²⁴³. do togo²⁴⁴ dne egda²⁴⁵ piti
vъčnu²⁴⁶ s v(a)mi²⁴⁷ novъ²⁴⁸ v c(ê)s(ars)tvê²⁴⁹ o(t)ca
moego²⁵⁰. I spivše²⁵¹ izidu²⁵² v goru
maslinskuju²⁵³. Tъgda²⁵⁴ r(e)če imъ²⁵⁵ is(us)ъ.
Vsi vi sьblaznite se²⁵⁶ o mnê²⁵⁷ vъ
siju nočъ²⁵⁸. Pisano bo²⁵⁹ e(stъ). Poražu p-
astira. i razidut se²⁶⁰ ovce st-
adnie²⁶¹. Po vskrsnovenii²⁶² že moem'²⁶³
varaju vi v' galilêi²⁶⁴. Otvêč-
av²⁶⁵ že²⁶⁶ p(e)t(a)rъ i²⁶⁷ r(e)če emu²⁶⁸. Ače²⁶⁹ vsi²⁷⁰ sьb-

- 234 za mnogie] B za mnozih
235 izlivaet se] A izliet se; B se proliva
236 vъ ostavlenie] A va otpučenje; B na otpuščenje
237 grêhovъ] B grihov
238 g(lago)lju že v(a)mъ] B ja paki govoru vam
239 êk(o)] B da odseli
240 ne imamъ piti] B ne budu piti
241 juže] B veče
242 ot sego] B od ovoga
243 loznago] B *trsnoga /loznoga/
244 togo] B onoga
245 egda] B kad
246 piti vъčnu] A piti vačnu; budem piti
247 s v(a)mi] A *om.*
248 novъ] B novoga
249 v c(ê)s(ars)tvê] A v c(êsa)rstvo; B u kraljestvu
250 moego] B moga
251 spivše] A vspivše; B pesan rekši
252 izidu] B izidoše
253 v goru maslinskuju] B na goru ulisku
254 tъgda] B i tada
255 imъ] B njim
256 sьblaznite se] A sablaznite se; B hoćete zmetnju imati
257 o mnê] B u mni
258 vъ siju nočъ] B va ovoi noći
259 bo] B ar
260 razidut se] B rastekut se
261 stadnie] A sdadnie; B stada
262 vskrsnovenii] A vskr'snoveni
263 po vskrsnovenii že moem'] B i pokle uskrnu
264 varaju vi v' galilêi] B pred vami pridu u galileju
265 otvêčav] A otvečav; B odgovorivši
266 že] B tada
267 i] AB *om.*
268 emu] B njemu
269 ače] B ako
270 vsi] B svi

*Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)*

- 203 -

58v: 2. stupac

sъблаžnju se²⁷⁵. I²⁷⁶ r(e)če emu²⁷⁷ is(us)ъ. Am(e)n'²⁷⁸
g(lago)lju t(e)bê²⁷⁹. êk(o)²⁸⁰ v siju nočъ²⁸¹ prežde²⁸² neže²⁸³
petehъ vspoetъ²⁸⁴ trikratъ otvr-
žeši se mene²⁸⁵. G(lago)la emu p(e)trъ²⁸⁶. Oče
ače²⁸⁷ mi se priključitъ umriti²⁸⁸ s' t-
oboju²⁸⁹. ne otvrgu se²⁹⁰ t(e)be²⁹¹. T(a)koe i v-
si uč(e)n(i)ci²⁹² r(ê)še²⁹³. Tъgda²⁹⁴ pride š nimi
is(us)ъ v vas²⁹⁵ naricaemuju²⁹⁶ jet'sim-
aniju²⁹⁷. i r(e)če uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ²⁹⁸. Sedi-
te²⁹⁹ tu³⁰⁰. doid(e)že³⁰¹ šadъ³⁰² p(o)m(o)lju se съ-
dê³⁰³. I poêmъ³⁰⁴ p(e)tra i oba³⁰⁵ s(i)na zavê-

- 271 съблазнет' se] A sablaznet se; B zmučeni budu
272 o t(e)bê] A ot tebê; B v tebi da
273 azъ] B ja
274 nikol(i)že] B nigdar v tebi
275 съблаžnju se] B zmučen ne budu
276 i] B om.
277 emu] B njemu
278 am(e)n'] B vistinu
279 g(lago)lju t(e)bê] B govoru tebi
280 êk(o)] B da
281 v siju nočъ] B nočas
282 prežde] A prêe; B prvo
283 neže] B nego
284 vspoetъ] B zapoe
285 otvržeši se mene] B hoćeš me zataiti
286 g(lago)la emu p(e)trъ] B reče njemu petar
287 oče ače] B i ako
288 umriti] A umrêti
289 mi se priključitъ umriti s' toboju] B bude meni potreba umreti s tobom
290 otvrgu se] B zataju
291 t(e)be] A tebê
292 uč(e)n(i)ci] A uč(e)n(i)ci ego
293 r(ê)še] B rekoše
294 tъgda] A tagda; B tada
295 v vas] A va v(a)sъ; B u selo
296 naricaemuju] B koe se zove
297 jet'simaniju] A etsimaniju: B jetsemani
298 svoimъ] B om.
299 sedite] A sêdite; B posidite
300 tu] B ovdî
301 doid(e)že] A doid(ê)že; B dokle
302 šadъ] B poidu i
303 съdê] A sadê; B ovdê
304 poêmъ] B pojamši
305 oba] B dva

dêova³⁰⁶. načet'³⁰⁷ skrbiti³⁰⁸ i tuž-
iti³⁰⁹. Tъgda³¹⁰ r(e)če imъ³¹¹. Priskrbna e(stъ)³¹² d(u)-
ša moê do sm'rti³¹³. poždite³¹⁴ sa-
dê³¹⁵ i b'dite³¹⁶ съ mnoju³¹⁷. I otstupal'³¹⁸
malo³¹⁹ pade nicъ na z(e)mlju³²⁰. Mole se
i gl(agol)e³²¹. O(t)če³²² ače³²³ vzmožno³²⁴ e(stъ) da
mimoidetъ³²⁵ ot mene³²⁶ č(a)ša siê³²⁷ Ob-
ače³²⁸ ne êk(o)že³²⁹ az'³³⁰ hoču nъ³³¹ êk(o)³³² ti. I³³³ pr-
ide k uč(e)n(i)k(o)mъ³³⁴ svoimъ³³⁵. i obrête e
speče³³⁶. i r(e)če p(e)tru. Toliko³³⁷ li ne
vzmôže³³⁸ edinъ čъs'³³⁹. pobditi³⁴⁰
съ mnoju³⁴¹. Bдите i m(o)l(i)te se³⁴². da ne
vnidete v nap(a)stъ. D(u)hъ bo³⁴³ b-

- 306 zavêdêova] A zavidiova; B zebedeova
307 načet'] B poče se
308 skrbiti] A skrbêti; B žalostiti
309 tužiti] B tužan biti
310 tъgda] A tagda; B i tada
311 r(e)če imъ] B im reče isus
312 priskrbna e(stъ)] B žalostna e(stъ)
313 do sm'rti] A do smrti; B dari do smrti
314 poždite] B počekaite
315 sadê] A zdê; B ovdê
316 b'dite] B pobdite
317 съ mnoju] A sa mnoju; B sa mnom
318 otstupal'] A otstuplъ; B odstupivši
319 malo] B malahno
320 na z(e)mlju] A na z(e)mli; B na lice svoje
321 mole se i gl(agol)e] B moleči i glagoleči
322 o(t)če] AB o(t)če moi
323 ače] B ako
324 vzmožno] B uzmožno
325 mimoidetъ] B mimoide
326 ot mene] B od mene
327 siê] B ova
328 obače] B da ništar manje
329 êk(o)že] B kako
330 az'] B ja
331 nъ] AB na
332 êk(o)] B kako
333 I] B a to rekši
334 k uč(e)n(i)k(o)mъ] A ka uč(e)n(i)k(o)mъ
335 svoimъ] B om.
336 i obrête e speče] B tere naide ih speči
337 koliko] AB tako
338 vzmôže] B mogoste
339 edinъ čъs'] A edinъ čas'; B ednu uru
340 pobditi] A pobdêti
341 съ mnoju] A sa mnoju; B sa mnom
342 se] B om.
343 bo] B stanovito

Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

- 205 -

adarъ³⁴⁴ e(stъ). a plтъ nemoćna³⁴⁵. I paki³⁴⁶
vtoriceju³⁴⁷ šadъ³⁴⁸ p(o)m(o)li se gl(agol)e³⁴⁹
Oče³⁵⁰ moi ače³⁵¹ ne možetъ³⁵² čaša
siě³⁵³ miomoiti³⁵⁴ ot mene³⁵⁵ тъkmo³⁵⁶ da
ispju³⁵⁷ ju. budi vola tvoě. I pr-
ide p(a)ki³⁵⁸ къ uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ³⁵⁹ i obr-
ête e speče³⁶⁰. Běhu³⁶¹ bo očesa³⁶²

59r: 1. stupac

ih³⁶³ otegotela³⁶⁴. I ostaval³⁶⁵
e³⁶⁶ šad³⁶⁷ treticeju³⁶⁸ p(o)m(o)li se³⁶⁹. toe
s(lovo) r(e)ki³⁷⁰. Tъgda³⁷¹ pride k³⁷² uč(e)n(i)k(o)mъ s-
voim. i r(e)če imъ³⁷³. Spite juže³⁷⁴ i p-
očivaite. Se bo približi se
godina³⁷⁵. i³⁷⁶ s(i)nъ č(lověča)ski³⁷⁷ predast se³⁷⁸

344 badar] B pripravan
345 a plтъ nemoćna] B da plt e(stъ) nemoćna
346 I paki] B opet
347 vtoriceju] B drugoć
348 šadъ] B poide
349 p(o)m(o)li se gl(agol)e] B i moli govoreći
350 očē] B otče
351 ače] B ako li
352 možetъ] B more
353 siě] B ova
354 miomoiti] B minuti
355 ot mene] B od mene
356 тъkmo] A takmo; B nego
357 ispju] B piju
358 p(a)ki] B *om.*
359 къ uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ] AB *om.*
360 obrête e speče] B naide ih opet speci
361 běhu] A behu; B bihu
362 bo očesa] B tada oči
363 ih'] B njih
364 otegotela] A otegotěla; B plni sna
365 ostaval] B ostaviši
366 e] B ih
367 šad] B otide
368 treticeju] B tretom
369 p(o)m(o)li se] B moli
370 toe s(lovo) r(e)ki] B onuje rič govoreći
371 tъgda] A tagda; B tada
372 k'] A ka
373 imъ] B nim
374 juže] B jure
375 se bo približi se godina] B evo se je(st) približalo vrime
376 i] B *om.*
377 č(lověča)ski] B človičaski
378 predast se] B se predae

v rucě gr(ě)šnikomъ³⁷⁹. Vstan(i)te
i³⁸⁰ iděmo³⁸¹. se približi se³⁸² preda-
dei me³⁸³. Oče že emu gl(agol)juču³⁸⁴. se³⁸⁵
ijuda³⁸⁶ edinъ ot 12³⁸⁷ i š nimъ narodъ
mnogъ³⁸⁸ съ³⁸⁹ oružiemъ i z' drkolami³⁹⁰.
poslani ot³⁹¹ arhierêi³⁹² i stariš-
in' l'judaiskihъ³⁹³. I iže predast i³⁹⁴.
da³⁹⁵ imъ³⁹⁶ zn(a)m(e)nie gl(agol)e³⁹⁷. Eg(o)že³⁹⁸ az³⁹⁹ c-
eluju⁴⁰⁰ ta⁴⁰¹ e(stъ). êmite⁴⁰² i⁴⁰³. I abie⁴⁰⁴ pri-
stupi⁴⁰⁵ k⁴⁰⁶ is(us)u i⁴⁰⁷ r(e)če. Zdrav ra-
vvi⁴⁰⁸. I celova i⁴⁰⁹. R(e)če⁴¹⁰ že emu is(us)'
Družē drzai na čto esi pri-
šalъ⁴¹¹. Tъgda⁴¹² pristupiše i ru-
ki⁴¹³ vzložišē nъ⁴¹⁴ is(us)a i ēše i⁴¹⁵. I s-

379 v rucě gr(ě)šnikomъ] B v ruke grišnikov
380 i] B *om.*
381 iděmo] A idimo; B poidimo
382 se približi se] B evo se je(st) približal
383 predadei me] B koi me izdaje
384 že emu gl(agol)juču] B on to govoreći
385 se] B evo
386 ijuda] B juda
387 edinъ ot 12] B jedan od dvanadeste pride
388 narodъ mnogъ] B množtvo veliko
389 съ] B z
390 z' drkolami] B s palicami
391 ot] B od
392 arhierêi] A arhierēi; B poglavic popovskih
393 starišin' l'judaiskihъ] B od starešin puka
394 i iže predast i] B a on koi ga izdavaše
395 da] A dast'; B poda
396 imъ] B njim
397 gl(agol)e] A reki; B govoreći
398 Eg(o)že] B koga godi
399 az'] B ja
400 celuju] B celuem
401 ta] on
402 êmite] B držite
403 i] A ego; B njega
404 abie] B tudie
405 pristupi] B pristupivši
406 k'] A ka
407 i] B *om.*
408 ravvi] A ravi; B meštre
409 celova i] B celoval je(st) njega
410 r(e)če] AB i r(e)če
411 družē drzai na čto esi prišalъ] B *prijateljū nač se došal /družē/
412 tъgda] A tagda; B tada
413 ruki] B ruke
414 nъ] B na
415 i ēše i] B uhitiše ga

*Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)*

- 207 -

e⁴¹⁶ ed(i)нъ ot stoečih⁴¹⁷ съ is(us)омъ⁴¹⁸ prostr⁴¹⁹
 ruku⁴²⁰ izvlêče⁴²¹ nožъ⁴²² svoi i ud-
 ari r(a)ba arhierêova⁴²³. i urêza
 emu uho⁴²⁴. Tъgda⁴²⁵ r(e)če emu⁴²⁶ is(us)ъ. Vr-
 ati⁴²⁷ nožъ⁴²⁸ tvoi v m(ê)sto ego⁴²⁹. vs-
 i bo⁴³⁰ priemljučei nožъ⁴³¹. nožemъ p-
 ogibnutъ⁴³². Ili mniši⁴³³ êk(o)⁴³⁴ ne mogu
 um(o)l(i)ti⁴³⁵ o(tъ)ca moego⁴³⁶. i predstavi⁴³⁷
 mnê⁴³⁸ veče neže⁴³⁹ **12**⁴⁴⁰ lějiona⁴⁴¹
 anĵ(e)лъ⁴⁴². K(a)ko ubo⁴⁴³ zbudut' se kn-
 igi⁴⁴⁴. Êk(o) t(a)ko pod(o)baet biti⁴⁴⁵. Vъ

59r: 2. stupac

ta чъс'⁴⁴⁶ r(e)če is(us)ъ narodomъ⁴⁴⁷. Êk(o)⁴⁴⁸ na r-
 azboinika li⁴⁴⁹ izidoste n(a) me⁴⁵⁰.

- 416 se] B evo
 417 ed(i)нъ ot stoečih] B jedan od njih koji bihu
 418 съ is(us)омъ] AB sa is(us)омъ
 419 prostr] B prostri
 420 ruku] B ruku svoju
 421 izvlêče] A izveče; B podri
 422 nožъ] B *meč /nož/
 423 udari r(a)ba arhierêova] B porazi slugu poglavice popovskoga
 424 urêza emu uho] B odsiče uho njegovo
 425 тъgda] A tagda; B tada
 426 emu] B njemu
 427 vrati] B povrati
 428 nožъ] B meč
 429 v m(ê)sto ego] B u misto svoje
 430 vsi] A vs(a)ki; B jere svi
 431 bo priemljučei nožъ] B koi porazuju mečem
 432 nožemъ pogibnutъ] B od meča poginu
 433 ili mniši] B eda li mniš
 434 êk(o)] A da; B da ja
 435 um(o)l(i)ti] B sada umoliti
 436 moego] B moga
 437 predstavi] A predstaviti; B on bi dal
 438 mnê] B mene
 439 neže] B nego
 440 12] B dvanadeste
 441 lějiona] A lejiona; B legionov
 442 anĵ(e)лъ] B anĵelov
 443 ubo] B da
 444 zbudut' se knigi] B hote se ispuniti pisma
 445 êk(o) t(a)ko pod(o)baet biti] B jere je(st) od potrebe da ovako bue.
 446 ta чъс'] B onom vrimeni
 447 narodomъ] B množici
 448 êk(o)] B kakono
 449 li] AB *om.*
 450 n(a) me] B *om.*

съ⁴⁵¹ oružiemъ i z drkolami êti me⁴⁵².
 Po vse⁴⁵³ d'ni⁴⁵⁴ bihъ v' vasъ uče v' cr-
 kvî⁴⁵⁵ i ne êste⁴⁵⁶ me. Se že vse b(i)s(t')⁴⁵⁷ d-
 a zbudut' se⁴⁵⁸ kn(i)gi pro(ro)č(a)skie⁴⁵⁹. Vo⁴⁶⁰
 Oniže êmše⁴⁶¹ is(us)a vese⁴⁶² i⁴⁶³ k'⁴⁶⁴ kaêfê⁴⁶⁵
 arhierêju⁴⁶⁶. id(ê)že⁴⁶⁷ knižnici⁴⁶⁸ съbra-
 li⁴⁶⁹ se bihu. P(e)trъ že⁴⁷⁰ po nemъ idêš-
 e⁴⁷¹ izdal(e)ka do dvora arhierê-
 ova⁴⁷². i všadъ⁴⁷³ vnutrъ⁴⁷⁴ sêdêše⁴⁷⁵
 съ slugami⁴⁷⁶ da viditъ⁴⁷⁷ konacъ.
 Arhierêi⁴⁷⁸ že i starêš(i)ni⁴⁷⁹ i vasъ
 съnamъ⁴⁸⁰ iskahu l(a)žna⁴⁸¹ sv(ê)dêt(e)лъ-
 tva⁴⁸² na is(us)a⁴⁸³. Êk(o)⁴⁸⁴ da ubijut i⁴⁸⁵. I ne ob-
 rêtahu⁴⁸⁶ s mnogimi l(a)žnimi sv-

- 451 съ] A sa; B z
 452 oružiemъ i z drkolami êti me] B meči i s *palicami uhititi mene /drkoli/
 453 vse] A vse ubo; B svaki
 454 d'ni] B dan
 455 bihъ v' vasъ uče v' crkvî] B sideh pri vas u crikvi učeći
 456 êste] B uhitiste
 457 se že vse b(i)s(t')] B a ovo sve bi učinjeno
 458 zbudut' se] A isplnet se; B se napune
 459 kn(i)gi pro(ro)č(a)skie] B pisma prorokov
 460 vo] A pro(ro)č(a)skie. tъgda uč(e)n(i)ci vsi ostavalše i bêžaše; B tada svi učenic
 ostavivši ga pobignuše
 461 oniže êmše] B a oni uhitivši
 462 vese] A veše; B povedoše
 463 i] B ga
 464 k'] A *om.*; B h
 465 kaêfê] B kaifi
 466 arhierêju] B poglavici popovskomu
 467 id(ê)že] B kadi
 468 knižnici] A knižnici i starêišini; B pisci i starešine
 469 съbrali se] A sabrali se; B se skupili
 470 p(e)trъ že] B petar tada
 471 po nemъ idêše] B naslidovaše ga
 472 arhierêova] B poglavice popovskoga
 473 všadъ] B vliži
 474 vnutrъ] AB vnutarъ
 475 sêdêše] B sidiše
 476 съ slugami] A sa slugami
 477 viditъ] B vidi
 478 arhierêi] A arhierî; B vladavci popovski
 479 starêš(i)ni] B starešine
 480 съnamъ] A sanamъ; B zbor
 481 l(a)žna] B kriva
 482 sv(ê)dêt(e)лъtva] B svidočastva
 483 na is(us)a] B protiva isusu
 484 êk(o)] AB *om.*
 485 da ubijut i] B da bi ga na smrt predali
 486 obrêtahu] A obrêtu; B nahajahu

*Jezične
 usporednice u
 Muci po Mateju
 u glagoljskom
 Novom
 testamentu
 (1562.),
 Berlinskom
 misalu
 (1402.), te u
 Misalu Pavla
 Modrušanina
 (1528.)*

- 209 -

êdêt(e)li pristupajuče⁴⁸⁷. Posl-
 êd že⁴⁸⁸ dva l(a)žna sv(e)d(ête)la⁴⁸⁹ prisъ-
 tupista⁴⁹⁰ i rêsta⁴⁹¹. Sь⁴⁹² r(e)če⁴⁹³. Mo-
 gu⁴⁹⁴ razoriti cr'kvъ b(o)žiju⁴⁹⁵. i tr-
 imi dn(i)mi⁴⁹⁶ sьzidati⁴⁹⁷ ju⁴⁹⁸. I vsta-
 vь⁴⁹⁹ arhierêi⁵⁰⁰ r(e)če emu⁵⁰¹. Ničesož-
 e⁵⁰² li otvêčaeši⁵⁰³ i k' simь⁵⁰⁴ êže⁵⁰⁵ si⁵⁰⁶ n-
 a te⁵⁰⁷ sv(ê)dokujutъ⁵⁰⁸. Is(us)ь же⁵⁰⁹ mlčae⁵¹⁰
 Arhierêi že⁵¹¹ r(e)če⁵¹² emu⁵¹³. Zaklin-
 aju⁵¹⁴ te b(og)omъ ž(i)vimъ. da r(e)češi⁵¹⁵ n(a)mъ ač-
 e ti esi⁵¹⁶ h(ръst)ь⁵¹⁷ s(i)nъ b(og)a ž(i)vago⁵¹⁸. I⁵¹⁹ r(e)če em-
 u⁵²⁰ is(us)ь. Ti r(e)če⁵²¹. Ob(a)če⁵²² gl(agol)ju⁵²³ v(a)mъ

otselê⁵²⁴ uzrite⁵²⁵ s(i)na č(lovêča)sk(a)go⁵²⁶ sêd-
 êča⁵²⁷ o d(e)snoju sili⁵²⁸ b(o)žie gred-
 uča na oblacêhъ⁵²⁹ n(e)b(e)skihъ. Тьг-

59v: 1. stupac

da⁵³⁰ arhierêi⁵³¹ rastrza⁵³² rizi⁵³³ sv-
 oe r(e)ki⁵³⁴. Êko vaspimiju r(e)če⁵³⁵. Čto⁵³⁶ o-
 če⁵³⁷ trêbuemъ⁵³⁸ svid(o)č(a)stva⁵³⁹. se⁵⁴⁰ n(i)ne⁵⁴¹
 slišaste vlas'pimiju⁵⁴² ego⁵⁴³. Čto⁵⁴⁴
 se v(a)mъ mnitъ⁵⁴⁵. Oni že⁵⁴⁶ otvêčae⁵⁴⁷ i
 rêše⁵⁴⁸. Povinan⁵⁴⁹ e(stъ) sm'rti. Тьгда⁵⁵⁰
 zapljuvaše lice ego⁵⁵¹. i za lani-
 ti⁵⁵² tepoše i⁵⁵³. Druzi že⁵⁵⁴ po l(a)n(i)ta-
 ma biêhu i gl(agol)juče⁵⁵⁵. Pror(e)ci⁵⁵⁶ n(a)mъ h(ръst)e⁵⁵⁷ k'-

487 s mnozimi l(a)žnimi svêdêt(e)li pristupajuče] B i jošće buduć mnozi krivi svidoci
 pristupili ne nahajahu
 488 poslêd že] B napokom tada
 489 l(a)žna sv(e)d(ête)la] B kriva svidoka
 490 prisъtupista] B doidoše
 491 rêsta] B rekoše
 492 sь] A sa; B ovi
 493 r(e)če] B je(st) rekal
 494 mogu] A ja mogu
 495 cr'kvъ b(o)žiju] B tempal božji
 496 trimi dn(i)mi] A po trihъ dneхъ; B u triju dneх
 497 sьzidati] AB saizidati
 498 ju] B ga
 499 vstavъ] B ustavši se tada
 500 arhierêi] B poglavica popovski
 501 emu] B njemu
 502 ničesože] A ničtože; B ništare
 503 otvêčaeši] A otvečaeši; B ne odgovaraš na ona
 504 i k' simъ] B om.
 505 êže] A êkože; B ka
 506 si] B ovi
 507 na te] B protiva tebi
 508 sv(ê)dokujutъ] A svêdêt(e)lstvujutъ; B svidokuju
 509 že] B tada
 510 mlčae] B mučaše
 511 arhierêi že] B i poglavica popovski
 512 r(e)če] A rêše
 513 emu] B njemu
 514 zaklinaju] B zaklinam
 515 r(e)češi] B rečeš
 516 ače ti esi] B jesi li ti
 517 h(ръst)ь] B kristus
 518 s(i)nъ b(og)a ž(i)vago] B sin božji
 519 i] AB om.
 520 emu] B mu
 521 r(e)če] B si rekal
 522 ob(a)če] B da stanovito
 523 gl(agol)ju] B ja govoru

524 otsele] B od sada
 525 uzrite] B hoćete videti
 526 č(lovêča)sk(a)go] B človičaskoga
 527 sêdêča] B sidećiga
 528 o d(e)snoju sili] B od desnu kriptosti
 529 greduča na oblacêhъ] B i prihodeći v oblacih
 530 тьгда] B tada
 531 arhierêi] B poglavica popovski
 532 rastrza] AB razdri
 533 rizi] B sviti
 534 r(e)ki] B govoreći
 535 Êko vaspimiju r(e)če] B opsova
 536 čto] B što
 537 oče] B veće
 538 trêbuemъ] B potribuemo
 539 svid(o)č(a)stva] A sv(ê)d(ê)t(e)lstva
 540 se] B evo
 541 n(i)ne] B sada
 542 vlas'pimiju] A blaspim(i)ju; B *psost /hulu/
 543 ego] B om.
 544 čto] B što
 545 mnitъ] B vidi
 546 oni že] B a oni
 547 otvêčae] A otvečae; B odgovorivši
 548 i rêše] B rekoše
 549 povinan] B dostojan
 550 тьгда] A tagda; B tada
 551 zapljuvaše lice ego] B pljuvahu na obraz njegov
 552 laniti] A lanitê
 553 za laniti tepoše i] B po vratnicami ga bijahu
 554 druzi že] B a niki
 555 po l(a)n(i)tama biêhu i gl(agol)juče] B davahu poličnice po obrazu njegovu govo-
 reći
 556 pror(e)ci] B prorokui
 557 h(ръst)e] B kriste

*Jezične
 usporednice u
 Muci po Mateju
 u glagoljskom
 Novom
 testamentu
 (1562.),
 Berlinskom
 misalu
 (1402.), te u
 Misalu Pavla
 Modrušanina
 (1528.)*

- 211 -

to⁵⁵⁸ e(stъ) iže⁵⁵⁹ te udari. P(e)trъ⁵⁶⁰ že⁵⁶¹ vani⁵⁶²
sidiše⁵⁶³ na dvori⁵⁶⁴. Pristupi k' nemu
edina⁵⁶⁵ r(a)b(i)na gl(agol)juči⁵⁶⁶. I ti bē⁵⁶⁷ sъ is(u)so-
mъ⁵⁶⁸ galilēiskimъ. Onže⁵⁶⁹ otvrže
se⁵⁷⁰ prēd⁵⁷¹ vs(i)mi gl(agol)e⁵⁷². Ne vēmъ⁵⁷³ čto⁵⁷⁴ g(lago)-
leši⁵⁷⁵. Izšadšu⁵⁷⁶ že⁵⁷⁷ emu⁵⁷⁸ iz vratъ
vidē⁵⁷⁹ i⁵⁸⁰ drugaē⁵⁸¹ r(a)bina. i r(e)če suči-
mъ⁵⁸² tu⁵⁸³. I sa bē sъ is(us)omъ⁵⁸⁴ naz(a)r(a)n(i)nomъ.
P(a)ki⁵⁸⁵ že⁵⁸⁶ otvrže se⁵⁸⁷ s' klētvoju⁵⁸⁸. ěko
ne znaju č(lovê)ka togo⁵⁸⁹. I ne po mnogu⁵⁹⁰ pri-
stupiše stoečei⁵⁹¹ tu⁵⁹². i r(ê)še⁵⁹³ p(e)tru
Vistinu⁵⁹⁴ ti ot onêh⁵⁹⁵ esi. lbo⁵⁹⁶ i bē-

sêda tvoē⁵⁹⁷ êvê⁵⁹⁸ te tvoritъ⁵⁹⁹
Tъgda⁶⁰⁰ načetъ⁶⁰¹ rotiti se⁶⁰² i klê-
ti se⁶⁰³. ěko ne znaju⁶⁰⁴ č(lovê)ka togo⁶⁰⁵. i a-
bie⁶⁰⁶ petêh⁶⁰⁷ vspê⁶⁰⁸. I vspomenu
p(e)trъ⁶⁰⁹ s(lovo) is(us)ovo⁶¹⁰ eže r(e)če emu⁶¹¹ **Prêž-**
de⁶¹² neže⁶¹³ peteh' vspoetъ⁶¹⁴ trik-
ratъ otvržeši se mene⁶¹⁵. Izšad⁶¹⁶
van⁶¹⁷ plaka se gorko⁶¹⁸. **Jutru** že bi-
v'šu⁶¹⁹ s(vê)тъ stvoriše vsi⁶²⁰ arhi-
erêi⁶²¹ i starišini ljudskie⁶²² nъ⁶²³ is(us)a⁶²⁴

59v: 2. stupac

da⁶²⁵ ubijut' i⁶²⁶. I svezana⁶²⁷ vese⁶²⁸ i⁶²⁹. i
predaše⁶³⁰ i⁶³¹ pontanskomu⁶³² pil(a)tu

558 k'to] B tko
559 iže] B on koi
560 p(e)trъ] B petar
561 že] B tada
562 vani] A vanê; B izvana
563 sidiše] A sêdiše
564 na dvori] B u dvoru
565 edina] B jedna
566 gl(agol)juči] B govoreći
567 bē] B biše
568 sъ is(u)somъ] B sa isusom
569 onže] B a on tada
570 otvrže se] B zataj'ja njega
571 prēd] A prêda; B preda
572 gl(agol)e] B govoreći
573 vēmъ] B znam
574 čto] B ča
575 g(lago)leši] B govoriš
576 izšadšu] A iššadšu; B i izšadši
577 že] B tada
578 emu] B petar vanka
579 vidê] B vidi
580 i] A ego; B ga
581 drugaē] B druga
582 sučimъ] B onim koi bihu
583 tu] B ondi
584 sa bē sъ is(us)omъ] B ovi biše sa isusom
585 p(a)ki] A i paki; B a on ga opet
586 že] B *om.*
587 otvrže se] B zataja
588 s' klētvoju] B s prišežstvom
589 ěko ne znaju č(lovê)ka togo] B da ne zna človika toga
590 ne po mnogu] B malo postavši
591 stoečei] B ki stahu
592 tu] B ondi
593 r(ê)še] B rekoše
594 vistinu] B stanovito i
595 ot onêh] A ot onihъ; B od njih
596 ibo] B jere

597 bêsêda tvoê] A bes(ê)da tvoê; B govorenje tvoe
598 êvê] A êvi
599 tvoritъ] B očituje
600 tъgda] A tagda; B tada
601 načetъ] B poče petar
602 rotiti se] A rotitъ se
603 klêti se] A klêti; B zaklinati
604 ěko ne znaju] B da ne znaše
605 č(lovê)ka togo] B človika toga
606 abie] B tudie
607 petêh'] B peteh
608 vspê] B zapoe
609 vspomenu p(e)trъ] B spomenu se Petar
610 s(lovo) is(us)ovo] B od riči
611 eže reče emu] A eže reče emu is(u)sъ; B koju mu biše rekal isus
612 prêžde] A prie; B prvo
613 neže] B nego
614 vspoetъ] B zapoe
615 otvržeši se mene] B me hoćeš zatajati
616 izšad] A išadъ; B i izašadši
617 van] B vanka
618 plaka se gorko] B vsplaka se vele gorko
619 jutru že biv'šu] B budući tada učinjeno jutro
620 s(vê)тъ stvoriše vsi] B sabra se vas zbor
621 arhierêi] A arhieriei; B poglavice popovske
622 starišini ljudskie] B starešine puka
623 nъ] A na
624 nъ is(us)a] B protivu isusu
625 da] A ěko da
626 ubijut' i] B ga na smrt predadu
627 svezana] B zvezana
628 vese] A veše; B povedoše
629 i] B *om.*
630 predaše] A prêdaše
631 i] B ga
632 pontanskomu] A puntaskomu; B ponciju

*Jezične
usporodnice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)*

- 213 -

jêmunu⁶³³. Tьgda⁶³⁴ viděvъ⁶³⁵ ijuda⁶³⁶
predav' i⁶³⁷ êk(o) osudiše⁶³⁸ i⁶³⁹. raskaěvъ
se⁶⁴⁰ vzvr(a)ti⁶⁴¹ **30** srebrik⁶⁴² arhier-
êomъ⁶⁴³ i starišinamъ⁶⁴⁴ g(lago)le⁶⁴⁵. Sьgrê-
šiъ⁶⁴⁶ predavъ⁶⁴⁷ krvъ nepovin'nu⁶⁴⁸.
Oniže r(ê)še emu⁶⁴⁹. Čto⁶⁵⁰ e(stъ) n(a)mъ ti u-
zriši⁶⁵¹. I povrgъ srebri(i)ki v crk-
vi⁶⁵² i otide. i otšadъ⁶⁵³ s êtiju⁶⁵⁴ se obi-
si⁶⁵⁵. Arhierêi že⁶⁵⁶ priêmše⁶⁵⁷ srebr-
niki⁶⁵⁸ r(ê)še⁶⁵⁹. Ne podobaet⁶⁶⁰ ih' vloži-
ti⁶⁶¹ v komoru⁶⁶² êk(o) cěna krvi⁶⁶³ est'
Svěčavše⁶⁶⁴ že⁶⁶⁵ i kupiše imi⁶⁶⁶ ni-
vu⁶⁶⁷ skudělniču⁶⁶⁸. v pogreb(e)nie
strannimъ⁶⁶⁹. Těmžde nar(e)če se⁶⁷⁰ niva

633 jêmunu] B sudcu
634 tьgda] A tagda; B tada
635 viděvъ] B videći
636 ijuda] B juda
637 predav' i] B ki ga izda
638 êk(o) osudiše] B da jest osujen
639 i] A i na semrtъ
640 raskaěvъ se] B pokaja se
641 vzvr(a)ti] A i vzvr(a)ti; B donese
642 30 srebrik'] B trideset srebrnikov
643 arhierêomъ] A arhiereomъ; B poglavicam popovskim
644 starišinamъ] B starešinam
645 g(lago)le] B govoreći
646 sьgrêšiъ] A sagrêšiъ g(ospode)vê; B sagrišil jesam
647 predavъ] B predavši
648 nepovin'nu] A nepovinu; B pravednu
649 oniže r(ê)še emu] B a oni tada rekoše
650 čto] B ča
651 ti uzriši] B zato? Ti budeš videti
652 I povrgъ srebri(i)ki v crkvi] B a on vrgši tada srebmake
653 otšadъ] B odsadši
654 s êtiju] B z ančicom
655 se obisi] B se obesi
656 arhierêi že] B poglavice tada popovske
657 priêmše] B vazamši
658 srebrniki] B srebrnike
659 r(ê)še] B rekoše
660 podobaet] B pristoi se
661 vložiti] B staviti
662 v komoru] B *u shranbu crikvenu /v ofernicu/
663 êk(o) cěna krvi] B jere cina od krvi
664 svěčavše] A svečavše; više učinivši
665 že] B tada
666 imi] B njimi
667 nivu] B jednu njivu // *mekotu
668 skudělniču] A skudelniču; B lončarevu
669 v pogreb(e)nie strannimъ] B da bude na pogrebenie putnikov
670 těmžde nar(e)če se] i zato zove se

ta⁶⁷¹ akelděmak⁶⁷². eže e(stъ) niva krvъ-
vi⁶⁷³ daže do⁶⁷⁴ sego d'ne⁶⁷⁵. Tьgda⁶⁷⁶
i⁶⁷⁷ zbist se⁶⁷⁸ r(e)čeno e erěmjemъ⁶⁷⁹ pr(roro)k(o)m
gl(agol)jučimъ⁶⁸⁰. I priěše⁶⁸¹ **30**. srebrik⁶⁸² c-
ěnu ucinenago⁶⁸³. eg(o)že ucěniše ot
s(i)novъ iz(rai)l(o)viъ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵. i daše e na nivi⁶⁸⁶
skudělniči⁶⁸⁷. êk(o)že skaza mn-
ě g(ospod)ъ⁶⁸⁸. Is(us)ъ že⁶⁸⁹ sta⁶⁹⁰ prěd jêmuno-
mъ⁶⁹¹ i vprosi ego⁶⁹² jêmunъ⁶⁹³ r(e)ki⁶⁹⁴. Ti
li esi. c(esa)ръ⁶⁹⁵ ijuděiski⁶⁹⁶. R(e)če že⁶⁹⁷ e-
mu⁶⁹⁸ is(us)ъ. Ti gl(agol)ěši⁶⁹⁹. I egda gla(gola)-
hu na нь⁷⁰⁰ arhierêi⁷⁰¹ i starišini⁷⁰²
ničtože⁷⁰³ otvěča⁷⁰⁴ imъ⁷⁰⁵. Tьgda⁷⁰⁶ r(e)če

671 ta] B ona
672 akelděmak'] AB akeldemakъ
673 eže e(stъ) niva krvvi] B to jest njiva krvna
674 daže do] A daže i do; B do
675 sego d'ne] B današnjega dne
676 tьgda] A tagda; B tada
677 i] AB om.
678 zbist se] A zbi se; B se isplni
679 erěmjemъ] A eremjemъ
680 r(e)čeno e erěmjemъ pr(roro)k(o)m gl(agol)jučimъ] B ono ča rečeno jest po jeremii
proroku govoreći
681 priěše] B vazeše
682 srebrik] B srebrnikov
683 cěnu ucinenago] B cinu procinjenu
684 eg(o)že ucěniše ot s(i)novъ iz(rai)l(o)viъ] B koi ju učiniše sinove izdraelski
685 iz(rai)l(o)viъ] A iz(rai)lovъ
686 na nivi] A na nive; B za nivu
687 skudělniči] A skdělniči
688 êk(o)že skaza mně g(ospod)ъ] B kako mane zapovi gospodin
689 že] B tada
690 sta] A staše; B sta
691 prěd jêmunomъ] A prěd emunomъ; B pred sudcem
692 vprosi ego] B upita ga
693 jêmunъ] A emunъ; B sudac
694 r(e)ki] B govoreći
695 c(esa)ръ] B kral
696 ijuděiski] A ijudeiski; B judeiski
697 že] B tada
698 emu] B mu
699 gl(agol)ěši] A reče; B govoriš
700 egda gla(gola)hu na нь] B kada ga osvajaevahu
701 arhierêi] B poglavice popovske
702 starišini] B starešine
703 ničtože] B ništar
704 otvěča] A otveča; B ne odgovori
705 imъ] B njim
706 tьgda] A tagda; B tada

*Jezične
usporodnice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)*

- 215 -

emu⁷⁰⁷ pilatъ. Ne slišiši⁷⁰⁸ li. e-
lika si n(a) te sv(ê)d(ête)lstvujuť⁷⁰⁹.

60r: 1. stupac

I ne otvêča⁷¹⁰ emu ni k edinomu⁷¹¹. gl(agol)u. ⁷¹²
t(a)ko êko diviti se jemnu⁷¹³ zêlo⁷¹⁴.
Nъ⁷¹⁵ vsaki že⁷¹⁶ d(a)nъ pr(a)zdn(i)kъ⁷¹⁷ obiĉai bē
jêmnu⁷¹⁸ ⁷¹⁹ otpustiti ljud(e)mъ edin(o)go
ot svezniъ⁷²⁰. eg(o)že⁷²¹ hotihu⁷²². Imêše⁷²³
že tьgda⁷²⁴ ed(i)n(o)go svez(a)na naroĉi-
ta⁷²⁵ naricaemago varavu⁷²⁶. iže
za et(e)ro ubiistvo postavljen bē v' tamnicu⁷²⁷. Sьbranim⁷²⁸ že imъ r(e)ĉ-
e imъ⁷²⁹ pilatъ. Kogo⁷³⁰ hoĉete da otp-
uĉu⁷³¹ v(a)mъ. varavu⁷³² li ili is(us)a n-
aricaemago h(rъst)a⁷³³. Vidêše⁷³⁴ bo êk(o)
zavisti r(a)di⁷³⁵ predaše⁷³⁶ i⁷³⁷. Sê-

707 emu] B njemu
708 slišiši] B slišiš
709 elika si n(a) te sv(ê)d(ête)lstvujuť] B kolika protiva tebi govore svidoĉastva
710 otvêĉa] A otveĉa
711 edinomu] A edinomu že
712 I ne otvêĉa emu ni k edinomu. gl(agol)u] B a isus ne odgovori na niednu riĉ
713 jemnu] A ĵimunu
714 êko diviti se jemnu zêlo] B da se ĉujaše sudac mnogo
715 nъ] AB na
716 vsaki že] B *om.*
717 pr(a)zdn(i)kъ] B blagdana
718 jemnu] A ĵimunu
719 obiĉai bē jêmnu] B imaše sudac obiĉai
720 otpustiti ljud(e)mъ edin(o)go ot svezniъ] B pustiti puku jednoga uznika
721 eg(o)že] B koga
722 hotihu] A hotêhu; B bi hotili
723 imêše] B imaše
724 že tьgda] A že tagda; B *om.*
725 ed(i)n(o)go svez(a)na naroĉita] B uznika *razglašenoga /poglavita/
726 naricaemago varavu] B ki se zoviše barrabas
727 iže za et(e)ro ubiistvo postavljen bē v' tamnicu] B *om.*
728 sьbranim] A sabranim; B i buduĉi oni zaedno
729 že imъ r(e)ĉe imъ] B reĉe njim
730 kogo] B koga
731 otpuĉu] B pušĉu
732 varavu] B barrabana
733 naricaemago h(rъst)a] B ki se zove kristus
734 vidêše] A viêše; B znaše
735 êk(o) zavisti r(a)di] B da ĉiĉa nenavidosti
736 predaše] A prêdaše
737 i] B njega

dêĉu⁷³⁸ že emu⁷³⁹ na sudiĉi⁷⁴⁰. posla
k nemu žena ego⁷⁴¹ gl(agol)juĉi⁷⁴². Niĉes⁷⁴³ že
t(e)bi⁷⁴⁴ i pr(a)v(ъ)dn(i)ku tomu⁷⁴⁵. mnogo bo po-
stradah⁷⁴⁶ d(a)n(a)sъ v' snê⁷⁴⁷ ego⁷⁴⁸ radi.
Arhierêi⁷⁴⁹ že⁷⁵⁰ i starišini⁷⁵¹ naus-
tiše narodъ⁷⁵² da isprosetъ⁷⁵³ var-
avu⁷⁵⁴. is(us)a že⁷⁵⁵ da pogubetъ⁷⁵⁶. Otv-
êĉav⁷⁵⁷ že⁷⁵⁸ pilatъ⁷⁵⁹ r(e)ĉe imъ⁷⁶⁰. Kogo⁷⁶¹ ho-
ĉete ot oboju⁷⁶² da otpuĉu⁷⁶³ v(a)mъ. Oni
že rêše⁷⁶⁴. Varavu⁷⁶⁵. Gl(agol)a⁷⁶⁶ im' pi-
latъ. Ćto ubo stvoru⁷⁶⁷ ot is(us)a.
naricaemago h(rъst)a⁷⁶⁸. I r(ê)še vsi⁷⁶⁹. da
raspetъ b(u)detъ⁷⁷⁰. Gla(gola)⁷⁷¹ imъ pil(a)t⁷⁷².
Ćto ubo zlê tvori⁷⁷³. Oniže i-

738 sêdêĉu] A sêdeĉ'; B I sideĉi on
739 že emu] B *om.*
740 na sudiĉi] B na prestolijem suda
741 ego] B njegova
742 gl(agol)juĉi] AB rekuĉi
743 Niĉes] A niĉeso
744 t(e)bi] A tebê
745 niĉes že t(e)bi i pr(a)v(ъ)dn(i)ku tomu] B nemoi imati niedno dugovanje suprot
tomu pravadnomu
746 mnogo bo postradah] B jere sam vele trpil
747 v' snê] A va sni; B po videniju u sni
748 ego] B njega
749 arhierêi] B poglavice popovske
750 že] B tada
751 starišini] A starešini; B starešine
752 naustiše narodъ] B nagovarahu puk
753 isprosetъ] B prose
754 varavu] B barrabana
755 že] B *om.*
756 pogubetъ] B pogube
757 otvêĉav] A otveĉ(a)v; B odgovorivši
758 že] B tada
759 pilatъ] B sudac
760 imъ] B njim
761 kogo] B koga
762 ot oboju] B od dviju
763 otpuĉu] B pustim
764 oni že rêše] B a oni rekoše
765 varavu] B barrbana
766 gl(agol)a] AB r(e)ĉe
767 ĉto ubo stvoru] B da što hoĉu učiniti
768 ot is(us)a.naricaemago h(rъst)a] B od isusa ki se zove kristus
769 i r(ê)še vsi] B oni svi prave
770 da raspetъ b(u)detъ] B da se propne
771 gl(agol)a] AB r(e)ĉe
772 pil(a)t] B tada sudac
773 ĉto ubo zlê tvori] B a ko jest zlo učinil

*Jeziĉne
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)*

- 217 -

zliha върѣhu⁷⁷⁴ gl(agol)juče⁷⁷⁵. Na križi⁷⁷⁶
propni i⁷⁷⁷. Viděv⁷⁷⁸ že⁷⁷⁹ pil(a)тъ êk(o) nič-
tože⁷⁸⁰ uspěvaetъ⁷⁸¹. нь p(a)če⁷⁸² množ-
eiša⁷⁸³ mlva⁷⁸⁴ bivaetъ⁷⁸⁵. priēm⁷⁸⁶ vo-

60r: 2. stupac

du umi ruci⁷⁸⁷ prěd ljudmi gl(agol)e⁷⁸⁸. Či-
stъ es(a)мъ azъ⁷⁸⁹ ot krvi sego pr(a)в(ь)dn(i)ka⁷⁹⁰.
vi uzrite⁷⁹¹. Otvěča⁷⁹² v(a)sъ nar(o)d⁷⁹³
i⁷⁹⁴ r(e)če. Krvъ ego⁷⁹⁵ n(a) n(a)sъ⁷⁹⁶. i na čedih n-
ašiъ⁷⁹⁷. Tъgda otpusti imъ var-
avu⁷⁹⁸. a is(us)a tєpъ⁷⁹⁹ preda⁸⁰⁰ imъ⁸⁰¹. da
i propnutъ⁸⁰². Tъgda⁸⁰³ vojini⁸⁰⁴ jēm-
unovi⁸⁰⁵ priēmše⁸⁰⁶ is(us)a na sudiči⁸⁰⁷. sъ-

braše⁸⁰⁸ na n'⁸⁰⁹ v'su⁸¹⁰ d'ružbu. I svlê-
še š' nego rizi ego⁸¹¹. i oděše i hla-
midoju črvlenoju⁸¹². I splêt'še⁸¹³
vên(a)съ trnovъ⁸¹⁴ vzložiše⁸¹⁵ na gl(a)vu
ego⁸¹⁶. i trstъ daše⁸¹⁷ v d(e)snicu ego⁸¹⁸.
I kol(ê)na pregibajuče⁸¹⁹ 820 prěd' nimъ⁸²¹. r-
ugahu se⁸²² emu gl(agol)juče⁸²³. Zdrav c(ěsa)r-
u⁸²⁴ ijuděiski⁸²⁵. I pljiuče na n'⁸²⁶ vzeš-
e⁸²⁷ trstъ ot nego⁸²⁸. i biěhu i prstiju⁸²⁹
po gl(a)vi ego⁸³⁰. I egda⁸³¹ porugaše se
emu⁸³² svlêše š' nego hlamiđu⁸³³. i
oblêše i v rizi ego⁸³⁴. i vese i⁸³⁵ na
raspetie⁸³⁶. Ishodeče že⁸³⁷ obrê-
tu č(lově)ka kuriněiska gređuča
s' sela imen(e)мъ simuna⁸³⁸. i semu z-
adiše da ponesetъ križъ ego⁸³⁹.

- 774 oniže izliha върѣhu] B a oni oš veće vapijahu
775 gl(agol)juče] B govoreći
776 na križi] A na križe; B *om*.
777 propni i] B da se propne
778 viděv] A vide; B videći
779 že] B tada
780 êk(o) ničtože] B da ništar
781 uspěvaetъ] A uspěvaetъ narodъ; B more opraviti
782 нь p(a)če] B nego da
783 množeiša] A množěe; B veća
784 mlva] B smutnja
785 bivaetъ] A bivъetъ; B raste
786 priēm] B vazamši
787 ruci] A rucē; B ruke svoje
788 prěd ljudmi gl(agol)e] B pred pukom govoreći
789 azъ] B *om*.
790 ot krvi sego pr(a)в(ь)dn(i)ka] B od krvi pravadnoga ovoga
791 vi uzrite] B a vi budete videli
792 otvěča] A otveča; B i odgovorivši tada
793 nar(o)d] B puk
794 i] B *om*.
795 ego] B njegova
796 n(a) n(a)sъ] A budi n(a) nasъ; B budi zvrhu nas
797 na čedih našiъ] B vrhu ditce naše
798 tъgda otpusti imъ varavu] B tada njim pusti pilat barrabana
799 tєpъ] B *tepēna /bičovana/
800 preda] A prěda
801 imъ] B njim
802 da i propnutъ] B da se propne
803 tъgda] B tada
804 vojini] A voini; B *vojevi /boinici/
805 jēmunovi] A jīmunovi; B sudca
806 priēmše] B vazamši
807 na sudiči] B u dvor

- 808 sьbraše] A sabraše; B skupiše
809 na n'] B *om*.
810 v'su] B svu
811 svlêše š' nego rizi ego] B kada ga svukoše
812 oděše i hlamiđu črvlenoju] B ogarnuvše ga plaščem črvlenim
813 splêt'še] A spletše; B spletoše
814 vên(a)съ trnovъ] B krunu trnovu
815 vzložiše] A položiše; B postaviše
816 ego] B njegovu
817 daše] B *om*.
818 v d(e)snicu ego] B u ruku desnu njegovu
819 pregibajuče] A prěgibajuče
820 kol(ê)na pregibajuče] B klečajući na kolina
821 prěd' nimъ] B preda nj
822 rugahu se] A i rugahu se
823 emu gl(agol)juče] B njim govoreći
824 c(ěsa)ru] A c(ěsa)ръ; B kralju
825 ijuděiski] B židovski
826 pljiuče na n'] B kad ga popljuvaše
827 vzeše] B vazeše
828 ot nego] B *om*.
829 i prstiju] B *om*.
830 po gl(a)vi ego] B glavu njegovu
831 egda] B pokle
832 porugaše se emu] B se narugaše š njim
833 svlêše š' nego hlamiđu] B svukoše ga iz plašća
834 oblêše i v rizi ego] B obukoše ga u svite njegove
835 vese i] A veše i; B povedoše ga
836 na raspetie] B da ga propnu
837 ishodeče že] B i ishodeći oni tada
838 obrêtu č(lově)ka kuriněiska gređuča s' sela imen(e)мъ simuna] B naidošē človika
imenom simuna cereneanina
839 semu zadiše da ponesetъ križъ ego] B i posiliše ga da vazme križ njegov

*Jezične
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)*

- 219 -

I prišad⁸⁴⁰ še⁸⁴⁰ na m(ê)sto⁸⁴¹ naricaemoe⁸⁴²
golgota. eže e(stъ) kalvarie m-
êsto⁸⁴³. i daše emu⁸⁴⁴ piti vino
s' žlčiju smêš(a)no^{845 846}. I vkušъ⁸⁴⁷ ne hot-
ê⁸⁴⁸ piti. Potom že egda rasp-
eše^{849 850}. razdêliše s(e)bê⁸⁵¹ rizi e-
go⁸⁵² žrêbъ⁸⁵³ mečuče⁸⁵⁴. Da zbude-

60v:1. stupac

t' se⁸⁵⁵ r(e)čeno e pr(oro)k(o)mъ gl(agol)jučimъ⁸⁵⁶ Razd-
êliše⁸⁵⁷ s(e)bê⁸⁵⁸ rizi moi⁸⁵⁹. i o mantê-
zê⁸⁶⁰ moemъ metaše⁸⁶¹ žrêbъ⁸⁶². I sed'-
še⁸⁶³ strêžahu i⁸⁶⁴. I položiše⁸⁶⁵ na-
d' gl(a)voju ego⁸⁶⁶ vinu⁸⁶⁷ ego⁸⁶⁸ napisanu⁸⁶⁹.
Se⁸⁷⁰ e(stъ)⁸⁷¹ c(êsa)ръ ijudêiski⁸⁷². Tъgda⁸⁷³ raspe-

840 prišad'še] B pridose
841 m(ê)sto] B misto
842 naricaemoe] A naricъemo; B ko se zove
843 eže e(stъ) kalvarie mêsto] B a to jest misto od uboistva
844 emu] B mu
845 smêš(a)no] A smišano
846 vino s' žlčiju smêš(a)no] B ocat piti žučjom zmišan
847 vkušъ] B kako okusi
848 hotê] A hotêše; B hti
849 raspeše] A razpeše
850 potom že egda raspeše i] B i pokle ga propeše
851 razdêliše s(e)bê] B razdeliše
852 rizi ego] B svite njegova
853 žrêbъ] A žrêbi; B ždrebe
854 mečuče] B mečući
855 zbudet' se] A isplnit se; B se ispuni
856 r(e)čeno e pr(oro)k(o)mъ gl(agol)jučimъ] B što rečeno jest po proroku
857 razdêliše] B razdeliše
858 s(e)bê] A sebe; B sebi
859 rizi moi] A rizi moe; B svite moe
860 o mantêzê moem] A o mantizê moem; B zvrhu svite moe
861 metaše] B vrgošê
862 žrêbъ] A žreby; B ždrebi
863 sed'še] B sideći onde
864 strêžahu i] A strežahu i; B *čuvahu ga /brziho/ ga
865 položiše] B postaviše
866 nad' gl(a)voju ego] A nad' glavu ego; B zvrhu glave njegove
867 vinu] B uzrok
868 ego] A om.; B njegov
869 napisanu] B napisan
870 se] B ovo
871 e(stъ)] A estъ is(us)ъ nazaraninъ; B jest isus kral judeiski
872 ijudêiski] A ijudski
873 tъgda] B tada

še⁸⁷⁴ š' nimъ ina⁸⁷⁵ dva raz'boinika ed-
inogo o d(e)snoju⁸⁷⁶. a d'rugogo⁸⁷⁷ o šuju ego^{878 879}.
I mimohod(e)če⁸⁸⁰ hulahu i⁸⁸¹ pokivaju-
če⁸⁸² gl(a)v(a)mi svoimi. i gla(gola)hu⁸⁸³. Ovъ
razaraeî⁸⁸⁴ cr'kvъ b(o)žiju. i trimi
dnъmi⁸⁸⁵ sъzidae⁸⁸⁶ ju⁸⁸⁷. Sp(a)si se sam⁸⁸⁸
ače⁸⁸⁹ ti⁸⁹⁰ esi h(rъst)ъ⁸⁹¹ s(i)nъ b(o)ži. i⁸⁹² snidi⁸⁹³
n(i)ne s križa. Tъkožde⁸⁹⁴ že⁸⁹⁵ i arhi-
erêi⁸⁹⁶ rugahu se⁸⁹⁷ emu⁸⁹⁸ s knižnici⁸⁹⁹ i
starišinami⁹⁰⁰ i p(a)risêi⁹⁰¹ gla(gola)hu⁹⁰².
Inie e(stъ) sp(a)salъ⁹⁰³. a s(e)be li ne može-
tъ sp(a)s(i)ti⁹⁰⁴. Ače⁹⁰⁵ c(êsa)ръ iz(rai)l(o)vъ⁹⁰⁶ e(stъ). sn-
idi⁹⁰⁷ n(i)ne⁹⁰⁸ s križa⁹⁰⁹ i vêruemъ⁹¹⁰ emu⁹¹¹.

874 raspeše] B propeta behu
875 ina] B om.
876 edinogo o d(e)snoju] B jedan o disne
877 d'rugogo] A drugago
878 ego] A om.
879 d'rugogo o šuju ego] B drugi od live
880 i mimohod(e)če] B mimohodeći tada
881 hulahu i] B psovahu njega
882 pokivajuče] B krećući
883 gla(gola)hu] B govoreći
884 razaraei] A razaraetъ
885 dnъmi] A dan'mi
886 sъzidae] A sazidae
887 овъ razaraei cr'kvъ b(o)žiju. i trimi dnъmi sъzidae ju] B ti li si on, koi razvalueš
tempal božji, i u treh dnech opet saziješ
888 sp(a)si se sam'] B oslobodi samoga sebe
889 ače] B ako
890 ti] B om.
891 h(rъst)ъ] B om.
892 i] A om.
893 snidi] B zlizi
894 tъkožde] A takožde; B takoe
895 že] B om.
896 arhierêi] A arhieriei; B poglavice popovske
897 rugahu se] A rugajuće se
898 emu] B om.
899 knižnici] B pisci
900 starišinami] B starešinami
901 i p(a)risêi] A i parisei] B om.
902 gla(gola)hu] B govoreći
903 inie e(stъ) sp(a)salъ] B drugih jest oslobodil
904 s(e)be li ne može tъ sp(a)s(i)ti] B samoga sebe osloboditi ne more
905 ače] B ako
906 c(êsa)ръ iz(rai)l(o)vъ] B kral izdraelski
907 snidi] B zlizi
908 n(i)ne] A om.; B sad
909 s križa] B is križa
910 vêruemъ] A veruem'; B verovati hoćemo
911 emu] B njemu

Jezične
usporodnice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

- 221 -

Upvai na b(og)a⁹¹² da izb(a)vit i nine⁹¹³
i sp(a)set i⁹¹⁴. ače hočety⁹¹⁵. R(e)če bo êk(o)
s(i)ny b(o)ži es(a)mь⁹¹⁶. T(ь)kožde⁹¹⁷ i propeta-
ê š' nimь⁹¹⁸. ponašahota emu⁹¹⁹. Ot še-
stoe god(i)ni⁹²⁰ tma bis(tь)⁹²¹ po vsej⁹²² z-
emli⁹²³. do godini devetoe⁹²⁴. I pri
devetoi godini⁹²⁵ vzv(a)pi⁹²⁶ is(us)ь g-
l(a)somь veliemь⁹²⁷ gl(agol)e⁹²⁸. Eli. Eli.
Lêma savahtani⁹²⁹. Eže⁹³⁰ e(stь). B(ož)e⁹³¹ b(ož)-
e moi. vskuju⁹³² me esi⁹³³ ostavily.
Eteri že stoečei tu⁹³⁴. sliša-
vše gla(gola)hu⁹³⁵. Sь⁹³⁶ iliju zovet⁹³⁷.

60v: 2. stupac

I abie⁹³⁸ tek⁹³⁹ edinь ot⁹⁴⁰ nihь vzamь s-
pugu⁹⁴¹ i naplni⁹⁴² octa i položi⁹⁴³
na trstь i dače emu piti⁹⁴⁴. A pr-

912 upvai na b(og)a] B ufal jest u boga
913 da izb(a)vit i nine] B neka on oslobodi njega sada
914 i sp(a)set i] B *om*.
915 ače hočety] B ako hoće
916 r(e)če bo êk(o) s(i)ny b(o)ži es(a)mь] B jere jest rekal, sin božji jesam
917 t(ь)kožde] B takoe
918 propetaê š' nimь] B razboinici koi š nim propeti bihu
919 ponašahota emu] B oponašao mu
920 ot šestoe god(i)ni] B a od šestoga tada vrimenta
921 tma bis(tь)] A tma bi; B tmine učiniše se
922 vsej] B vsoi
923 zemli] A zemle
924 do godini devetoe] B dari do devete ure
925 pri devetoi godini] B okol devete ure
926 vzv(a)pi] A vzapi; B zavapi
927 veliemь] B velikim
928 gl(agol)e] B govoreći
929 lêma savahtani] A lema savahtani; B lama zabatani
930 eže] B to
931 b(ož)e] B bože moi
932 vskuju] B zač
933 esi] B si
934 eteri že stoečei tu] B niki tada ondi stoeći
935 slišavše gla(gola)hu] B slišajući govorahu
936 sь] A sa; B *om*.
937 zovet] B zove ovi
938 abie] B tudie
939 tek'] B potekši
940 edinь ot] B jedan od
941 vzamь spugu] B vazamši *gubu /spužu/
942 i naplni] A *om*.; B napuni ju
943 položi] B postavi ju
944 dače emu piti] B davaše njemu da pie

oči⁹⁴⁵ vistinu⁹⁴⁶ gla(gola)hu⁹⁴⁷. Ostavi
i⁹⁴⁸ da vidimь⁹⁴⁹. ače pridety iliê⁹⁵⁰
i⁹⁵¹ izb(a)vit i⁹⁵². Is(us)ь že oče⁹⁵³ vzvapi⁹⁵⁴
gl(a)s(o)mь veliemь⁹⁵⁵. i⁹⁵⁶ ispusti d(u)h'.
Zdê p(o)py poklonit' se i vsi ljudi.
I se⁹⁵⁷ opona crkv(e)naê⁹⁵⁸ razdri se s
višnago kraê do nižnago⁹⁵⁹ na dvoe⁹⁶⁰.
I z(e)mila potrese se⁹⁶¹ slnce pomrče⁹⁶²
kam(e)nie raspade se⁹⁶³ grobi otvori-
še se. i mnoga t(ê)(e)sa⁹⁶⁴ s(ve)tiň usap-
ših⁹⁶⁵ vstaše⁹⁶⁶. Izšadše⁹⁶⁷ iz⁹⁶⁸ g-
robь⁹⁶⁹ po vskrsnovenii⁹⁷⁰ ego⁹⁷¹. vnid-
u v⁹⁷² s(ve)ti grad. i êviše se⁹⁷³ mnog-
imь⁹⁷⁴. Sьtnik⁹⁷⁵ že⁹⁷⁶ isuče⁹⁷⁷ š nimь str-
êguče⁹⁷⁸ is(us)a. vidêvše⁹⁷⁹ trus' z-

945 proči] B ostali
946 vistinu] B *om*.
947 gla(gola)hu] B govorahu
948 i] B ga
949 da vidimь] B viĳmo
950 ače pridety iliê] B ako pride ilija
951 i] AB *om*.
952 izb(a)vit i] B osloboditi njega
953 is(us)ь že oče] B isus opet
954 vzvapi] A vzypi; B zavapijući
955 veliemь] B velicim
956 i] AB *om*.
957 se] B evo
958 opona crkv(e)naê]] B *pokrov od templu /opin/
959 s višnago kraê do nižnago] B od vrha dari do tal
960 na dvoe] B na dva Ċila
961 potrese se] B se utrese
962 slnce pomrče] B *om*.
963 raspade se] B pučaše i
964 t(ê)(e)sa] B tela
965 usapših] B koja bihu usnula
966 vstaše] B uskrsnuše
967 Izšadše] B ishodeći
968 iz] A ot
969 grobь] B grobov
970 vskrsnovenii] A vskrsnoveni; B uskrišeniju
971 ego] B njegovom
972 vnidu v] B pridoše u
973 êviše se] B ukazaše se
974 mnogimь] AB mnozim'
975 sьtnik] A satnik; B *centurion /stotnik/
976 že] B tada
977 isuče⁹⁷⁷ A isući; B ki bihu
978 strêguče] A strguče; B koi čuvahu
979 vidêvše] B videći

*Jezične
ustorednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)*

- 223 -

emli⁹⁸⁰. i ta êže bivahu⁹⁸¹ uboêš-
e se⁹⁸² gl(agol)juče⁹⁸³. Vistinu s(i)nъ b(o)ži sь⁹⁸⁴
bê⁹⁸⁵. Bêhu že tu⁹⁸⁶ i ženi mnogie⁹⁸⁷
izdal(e)ka zřeče⁹⁸⁸ sihъ⁹⁸⁹. eže ho-
diše po is(us)ê⁹⁹⁰ ot galilêe⁹⁹¹ služ-
eče emu⁹⁹². V nihže bê⁹⁹³ m(a)riê mag-
dal(e)na i m(a)riê êk(o)vla i osipova
m(a)ti⁹⁹⁴. i m(a)ti s(i)nu zavêdêovu⁹⁹⁵.
Vêčeru⁹⁹⁶ že biv'su⁹⁹⁷ pride č(lovê)kъ⁹⁹⁸ et(e)нъ⁹⁹⁹
bog(a)тъ ot aram(a)tie¹⁰⁰⁰ im(e)n(e)мъ¹⁰⁰¹ osipъ. i-
že i ta bê¹⁰⁰² taino¹⁰⁰³ uč(e)n(i)k' is(us)ovъ.
Съ¹⁰⁰⁴ pristupi k'¹⁰⁰⁵ pil(a)tu. isprosi t-
êlo¹⁰⁰⁶ is(us)ovo. Тъгда¹⁰⁰⁷ pil(a)тъ p(o)v(el)ê¹⁰⁰⁸

61r: 1. stupac

dati¹⁰⁰⁹ t(ê)lo is(us)ovo¹⁰¹⁰. I¹⁰¹¹ obit e v pl-
atno čisto¹⁰¹². i položi e¹⁰¹³ v' grobê

980 zemli] B *om*.
981 ta êže bivahu] B ona ka se činahu
982 uboêše se] A uboêše se zêlo; B uzbojaše se mnogo
983 gl(agol)juče] B govoreći
984 сь] A sa; B ovi
985 bê] B biše
986 bêhu že tu] B bihu tada ondi
987 i ženi mnogie] B žene mnoge
988 zřeče] B gledajuče
989 sihъ] AB *om*.
990 is(us)ê] A is(us)e
991 eže hodiše po is(us)ê ot galilêe] B koie bihu naslidovale isusa od galilee
992 služeče emu] B služeći njemu
993 v nihže bê] B meju kimi biše
994 osipova m(a)ti] B mati isusova
995 s(i)nu zavêdêovu] A s(i)nu zavedeovu; B sinov zebedeovih
996 vêčeru] A večeru
997 vêčeru že biv'su] B i budući večer učinen
998 č(lovê)kъ] B človik
999 et(e)нъ] B *om*.
1000 ot aram(a)tie] B iz arimatea
1001 im(e)n(e)мъ] B imenom
1002 iže i ta bê] B koi takoe biše
1003 taino] B *om*.
1004 сь] A sa; B i ov
1005 k'] B h
1006 têlo] B tilo
1007 тъгда] A tagda; B tada
1008 p(o)v(el)ê] A povel'e; B zapovi
1009 dati] A dati emu; B da mu se da
1010 t(ê)lo is(us)ovo] B tilo
1011 i] A i priêm' osipъ telo isusovo; B i priamši tilo osip
1012 obit e v platno čisto] B obvi ga platnom čistim
1013 e] B ga

svoemъ noveemъ^{1014 1015}. iže bê issêkl'¹⁰¹⁶
v kam(e)nê^{1017 1018}. I privali kam(e)нъ veli
na dvari¹⁰¹⁹ groba. i otide. Bêhu ž-
e tu¹⁰²⁰ m(a)riê magdal(e)na. i druga-
ê¹⁰²¹ m(a)riê. sêdêče¹⁰²² prêmo¹⁰²³ g'robu.
Sie poi v ton' e(van)j(eli)ê visoko
V jutréšni že d(a)нъ¹⁰²⁴. iže e(стъ) po pa-
raskavijii^{1025 1026}. съbr(a)še se¹⁰²⁷ a-
rhierêi¹⁰²⁸ i p(a)risêi¹⁰²⁹ k'¹⁰³⁰ pil(a)tu gl(agol)juč-
e¹⁰³¹. **G**(ospod)i¹⁰³² vspom(e)nuhom se¹⁰³³ êk(o)¹⁰³⁴ last-
acъ onъ egda oče živъ b(ê)še¹⁰³⁵ r(e)če¹⁰³⁶.
po trihъ¹⁰³⁷ dnêhъ¹⁰³⁸ vstanu¹⁰³⁹. P(o)v(e)li¹⁰⁴⁰
ubo¹⁰⁴¹ striči¹⁰⁴² groba¹⁰⁴³ do tretago¹⁰⁴⁴
dne. eda k(a)ko¹⁰⁴⁵ nočiju¹⁰⁴⁶ prišadše¹⁰⁴⁷ u-
č(e)nici ego¹⁰⁴⁸ ukradut' i¹⁰⁴⁹. i reкутъ¹⁰⁵⁰

1014 noveemъ] A novem'
1015 v' grobê svoemъ noveemъ] B u grob svoi nov
1016 issêkl'] A issêkal'; B ki biše izduben
1017 v kam(e)nê] A v k(a)meni; B u kamiku
1018 iže bê issêkl' v kam(e)nê] B ki biše izduben u kamiku
1019 privali kam(e)нъ veli na dvari] B privalivši kamik velik na vrata
1020 bêhu že tu] B bihu tada ondi
1021 drugaê] B druga
1022 sêdêče] A sedêče; B sideći
1023 prêmo] A premo; B suprotiva
1024 v jutréšni že d(a)нъ] B drugoga tada dne
1025 paraskavijii] A paraskvii
1026 iže e(стъ) po paraskavijii] B ki jest za petkom
1027 съbr(a)še se] AB sabraše se
1028 arhierêi] A arhieriei; B poglavice popovski
1029 p(a)risêi] A parisei; B farizei
1030 k'] B h
1031 gl(agol)juče] B govoreći
1032 g(ospod)i] B gospodine
1033 vspom(e)nuhom se] B spomenuli smo se
1034 êk(o) lastacъ] B da *lastac /hinac/
1035 egda ... bêše] B budući
1036 r(e)če] B jest rekal da
1037 trihъ] A trêhъ
1038 dnêhъ] AB dneхъ
1039 vstanu] B hoću uskrsnuti
1040 p(o)v(e)li] B zapovei
1041 ubo] B *om*.
1042 striči] A strêči; B da se čuva
1043 groba] AB grob
1044 do tretago] B dari do tretoga
1045 eda k(a)ko] B da nekako
1046 nočiju] B *om*.
1047 prišadše] B ne doidu
1048 ego] B njegovi
1049 ukradut' i] B i da ga ne ukradu
1050 i reкутъ] B tere reku

*Jezične
usporodnice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)*

- 225 -

ljud(e)мъ vsta ot¹⁰⁵¹ mrtvihъ. I b(u)det'
 posl(ě)dna¹⁰⁵² lъstъ¹⁰⁵³. gorša prvihъ¹⁰⁵⁴.
 I r(e)če imъ¹⁰⁵⁵ pil(a)тъ. I mate¹⁰⁵⁶ straž-
 u idite¹⁰⁵⁷ i strzite. êk(o)že vê-
 ste¹⁰⁵⁸. Oniže šad'še¹⁰⁵⁹ utvrd(i)še¹⁰⁶⁰
 grobъ. i nazn(a)m(e)naše kam(e)нъ съ s-
 tražami¹⁰⁶¹. **Pēs(an')**. Ponošeniê

Literatura:

- BARBARIĆ, Vuk-Tadija. *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lektionara*. Zagreb 2017.
- Biblija (ur. Jure Kaštelan, Bonaventura Duda), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990.
- BRATULIĆ, Josip. *Istarske književne teme*. Pula 1987.
- "Reformacija i počeci katoličke obnove u Hrvatskoj". *Hrvatska i Europa II. Srednji vijek i renesansa* (ur. Eduard Hercigonja), 465– 479.
- BUČAR, Franjo. *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb 1910.
- čNt = *Novi testament*, prvi i drugi dio, Urach 1563. g., čiriličko izdanje, pretisak (gl. ur. Alojz Jembrih), Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", Zagreb 2008.
- gNt = *Novi testament*, prvi i drugi dio, Urach 1562. 1563. g., glagoljičko izdanje, pretisak (ur. Alojz Jembrih), Teološki fakultet "Matija Vlačić Ilirik", Zagreb 2007.
- ARTIKULI, *Urach 1562.*, faksimilno izdanje i latinički prijepis izvornika s uvodnom raspravom (ur. Mateo Žagar), Zagreb 2017.
- CEKOVIĆ, Blanka – Ivana Eterović. "Dvojina u Misalu hruackome Šimuna Kožičića Benje". *Fluminensia* 24 (2012), br. 1, 143–156.
- ČUPKOVIĆ, Gordana. "Književnojezična koncepcija glagoljskoga i čirilskoga Novog testamenta iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika". *Filologija* 55 (2010), 1–36.
- Jezik i reformacija. Ogledi iz dijakronijske sintakse i semantike*. Zadar 2017.
- Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift nach der deutschen Übersetzung*, Stuttgart 1901.
- FANCEV, Franjo. 1916a. *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga*, Rad JAZU 212, 147–225.
- 1916B. *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga*, Rad JAZU 214, 1–112.
- GADŽIJEVA, Sofija; Ana Kovačević; Milan Mihaljević; Sandra Požar; Johannes Reinhart; Marinka Šimić; Jasna Vince. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Zagreb 2014.

- 1051 vsta ot] B uskrsnul jest ot
 1052 b(u)det' posl(ě)dna] B bude posljednja
 1053 lъstъ] A lastъ; B zmetnja
 1054 gorša prvihъ] B gora od prve
 1055 i r(e)če imъ] B reče tada
 1056 imate] B imeite
 1057 idite] A idête; B poidite
 1058 strzite. êk(o)že vête] B čuvaite kako znate
 1059 oniže šad'še] B a oni posadši
 1060 utvrd(i)še] B utrdiše stražami
 1061 i nazn(a)m(e)naše kam(e)нъ съ stražami] B zapečativši ga

- JEMBRIH, Alojz. *Pogovor uz pretisak glagoljičkoga Novoga testamenta [1562./1563.]*, drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje. Poseban otisak. Zagreb 2016.
- JAMBREK, Stanko. *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*. Zagreb 2013.
- KOSTRENČIĆ, Ivan. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslavien in den Jahren 1559–1565*, Wien 1874.
- KRAJNC-VREČKO, Fanika – Jonatan Vinkler. *Primož Trubar Ta celi Novi testament 1582*, Zbrana dela Primoža Trubarja 6, Ljubljana 2010.
- KUŠTOVIĆ, Tanja. "Iz suvremenih tekstoloških proučavanja glagoljskih tekstova". *Croatica* 58, vol 39, br. 59. Zagreb 2015, 121–135.
- KUZMIĆ, Boris – Martina Kuzmić. *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*. Zagreb 2015.
- KUZMIĆ, Boris. *Odnos između dvojine i množine u predstandardnom razdoblju hrvatskoga jezika (doktorska disertacija)*. Zagreb 2006.
- LUKEŽIĆ, Iva. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*, Zagreb 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*, Zagreb 2015.
- MATASOVIĆ, Ranko. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb 2008.
- "Od praslavenskoga do hrvatskoga jezika (glasovi i oblici)", *Povijest hrvatskoga jezika*, 1. Srednji vijek (ur. Ante Bičanić), Zagreb 2009, str. 59–105.
- MATEŠIĆ, Josip. "O literarno–lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma". *Buzetski zbornik XVII*. Buzet 1992, 11–14.
- Novi testament I. dio, 1562* (ur. D. Matak), u latinicu preslovili Vesna Badurina Stipčević, Tanja Kuštović, Mateo Žagar.
- Novi testament II. dio, 1563*. (ur. D. Matak), u latinicu preslovili Vesna Badurina Stipčević, Tanja Kuštović, Mateo Žagar.
- POLOVIĆ, Ivan. "Evangelij Sv. Matevža v protestantskem glagolskem 'Prvom delu Novoga testamenta' iz l. 1562.", *Trubarjev zbornik* (ur. F. Ilešič), 1908: 56–73.
- RAJHMAN, Jože. *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986.
- REŠETAR, Milan. "Primorski lektionari XV. veka". *Rad JAZU* knj. CXXXIV, 50, Zagreb 1898.
- STEKLASA, Ivan. "Protestantizam v Istri, v metliški in hrvatski Krajini", *Trubarjev zbornik* (ur. Fran Ilešič), Ljubljana 1908, 74–93.
- VINKLER, Jonatan (ur.). *Primož Trubar. Ta evangeli svetiga Matevža 1555. Ta prvi deil tiga Noviga Testamenta 1557*, Zbrana dela Primoža Trubarja 12 (ur. Jonatan Vinkler), Ljubljana 2017.
- VONČINA, Josip. *Jezična baština*. Split 1988.
- VREČKO, Edvard (ur.). *Primož Trubar, nemški spisi (1550–1581)*, Zbrana dela Primoža Trubarja 11 (gl. ur. Jonatan Vinkler), Ljubljana 2011.
- ZARADIJA-KIŠ, Antonija – Mateo Žagar (ur.). *Glagoljaška Muka Kristova, odabrane kulturološko–filološke studije*. Zagreb 2014.
- ŽAGAR, Mateo (ur.). *Jezik Misala hruackoga. Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.)*. Zagreb 2015.
- "Grafetički postav glagoljičkog izdanja Artikula (Tübingen/Urach, 1562.)", *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva* (ur. Tanja Kuštović, Mateo Žagar), Zagreb 2017, 585–606.
- "Elementi leksičkog odabiranja u izdanjima hrvatskih protestanata (Urach, 1561–1564): kontekst i metodološke pretpostavke" *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu* (ur. Stipe Botica i dr.), Zagreb 2018.
- "Što su Jovan Maleševac i Matija Popović radili, a što uradili, s jezikom protestantskih izdanja (Urach, 1562/3.); metodološke pretpostavke, mogućnosti i ograničenja filološkoga pristupa", *Zbornik u čast 70. rođendana prof. Dušana Marinkovića*, u tisku.

Jezične
 usporednice u
 Muci po Mateju
 u glagoljskom
 Novom
 testamentu
 (1562.),
 Berlinskom
 misalu
 (1402.), te u
 Misalu Pavla
 Modrušanina
 (1528.)

– 227 –

Sažetak

Jezične usporednice u *Muci po Mateju* u glagoljskom *Novom testamentu* (1562.), *Berlinskom misalu* (1402.), te u *Misalu Pavla Modrušanina* (1528.)

Osnovna je namjera u prilogu osvijetliti jezične osobine koje tekst Muke po Mateju u protestantskom izdanju *Novog testameta* (u prvom dijelu), otisnutom u Urachu kraj Tübingena 1562., povezuju s *Berlinskim misalom* Bartola Krbavca (1402), tipičnim predstavnikom liturgijskoga kodeksa zlatnog doba hrvatskoga glagoljaštva, i u sadržajnom i u jezičnom i u paleografskom smislu. Na tragu metoda koje su se na znanstvenim skupovima o pasionskoj baštini već bili primjenjivali u filološkim opisima u glagoljskom *Hrvojevu misalu* (1407), ćirilćkom *Hvalovu zborniku* (1404) i glagoljskom otisnutom *Parćićevu misalu* (1893),¹⁰⁶² provjerit ćemo koliko je opravdano govoriti o oslanjanju priređivača protestantskog *Novog testameta* na glagoljsku crkvenoslavensku tradiciju, koje je *Berlinski misal* reprezentativni primjer, osobito u kontekstu južnoga (zadarsko-krbavskoga) glagoljaškoga kruga. Lički je prostor cijelim protegom srednjega vijeka bio prožet glagoljaškom tradicijom, a čakavskom stanovništvu ovoga prostora crkvenoslavenska je Božja riječ bila poznata i udomaćena. Iako cjelovita glagoljska Biblija nije sačuvana, pretpostavlja se da je postojala, pa je i mogla poslužiti kao predložak za protestantsko izdanje. Iako je na samom početku ranoga novovjekovlja već postojala svijest o različitosti artifićijelnoga i zastarjeloga hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika (hcsl), s jedne strane, te razumljivog i kreativnog narodnog jezika, s druge strane, mogli bismo očekivati zagledanje naših protestanata-priređivača bar u raspoloživa biblijska ćitanja u našim glagoljskim liturgijskim knjigama, misalima i brevijarima. Naposljetku, naša raščlamba – provedena na malenom korpusu – pokazuje u kolikoj mjeri glagoljski Novi testament (gNt) otisnut 1562. (prvi dio) i 1563. (drugi dio) može biti izvor za proućavanje povijesti jezićnih promjena u hrvatskome jeziku, a odabir malenoga korpusa pokazuje i mogućnosti fokusiranja na suodnose, donekle i dinamiku svih osobina u samom tekstu. Naslućuju se i odnosi prema ćirilćkome Novom testamentu iz 1563. godine (ćNt).

Ključne rijeći: *Muka po Mateju*, *Novi testament*, Urach, *Berlinski misal*, *Misal Pavla modrušanina*, liturgijski kodeksi, glagoljaštva

Abstract

Linguistic Parallels in the *Passion According to Matthew* in the Glagolitic *New Testament* (1562), the *Berlin Missal* (1402), and in the *Misal Pavla Modrušanina* (1528)

The basic intention of this contribution is to shed light on the linguistic features that connect the text of the *Passion According to Matthew* in the Protestant edition of the *New Testament* (first part), printed in Urach near Tübingen in 1562, with the *Berlin Missal* of Bartol Krbavac (1402), a typical representative of the liturgical codex of the golden age of Croatian Glagolitism, in terms of its content, linguistics and palaeography. Following the methods already used at scientific symposia on Passion heritage on philological descriptions in the Glagolitic *Hrvojev misal* (1407), the Cyrillic *Hvalov zbornik* (1404) and the Glagolitic printed *Parćićev misal* (1893),¹⁰⁶³ we will check how justified it is to speak about the reliance of the editors of the Protestant *New Testament* on the Glagolitic Church Slavonic tradition, which the *Berlin Missal* is a prime example of, especially in the context of the southern (Zadar-Krbava) Glagolitic circle. Throughout the Middle Ages, the Lika area was imbued with the Glagolitic tradition, and the Church Slavonic word of God was known to and domesticated by the Chakavian population of this region.

Although the Glagolitic Bible has not been preserved in its entirety, it is believed to have existed, and could therefore have served as a template for the Protestant edition. Even though at the very beginning of the early modern times there was already an awareness of the diversity of the artificial and obsolete Croatian Church Slavonic language (hcsl) on the one hand, and of an intelligible and creative vernacular on the other, we could expect our Protestant editors to peruse at least those available Bible readings among our Glagolitic liturgical books, missals and breviaries. Ultimately, our breakdown – conducted over a small corpus – shows the extent to which the Glagolitic New Testament (gNt) printed in 1562 (first part) and 1563 (second part) can be a source for studying the history of changes in the Croatian language, while the selection of a small corpus also shows the ability to focus on the relationships, and partly the dynamics of all the features within the text itself. The connections with the Cyrillic New Testament of 1563 (ćNt) are also implied.

Keywords: *Passion According to Matthew*, *New Testament*, Urach, *Berlin Missal*, *Misal Pavla Modrušanina*, liturgical codices, Glagolitism

Jezićne
usporednice u
Muci po Mateju
u glagoljskom
Novom
testamentu
(1562.),
Berlinskom
misalu
(1402.), te u
Misalu Pavla
Modrušanina
(1528.)

– 229 –

1062 Ti su radovi sabrani u Zaradija Kiš – Źagar 2014.

1063 Those literary works were gathered in Zaradija Kiš – Źagar 2014.

Andrea Radošević, Marinka Šimić Propovijed na Veliki petak u *Kolunićevu* *Korizmenjaku*

1. Uvod

Kada govorimo o glagoljaškoj sastavnici hrvatske pasionske baštine najčešće mislimo na različita prikazanja ili pjesme pasionske i uskršne tematike (npr. *Pisan ot muki Hrstovi iz Pariške pjesmarice*, *Isusova mučila* ili *Molitvice od križa iz Osorsko-hvarske pjesmarice*)¹ Marijin plač,² crkvena prikazanja (*Muka Isuhrstova iz Klimantovićeve zbornika I. II.*, *Tkonskog zbornika* i *Zbornika prikazanja*), ali i nekoliko proznih pasionskih tekstova u kojima se opisuju Isusova muka i Marijina bol za pogubljenim sinom, poput proznog *planctusa* poznatog kao *Plač devi Marije*³ iz *Petrisova zbornika* ili hrvatskoga prijevoda *Pseudo-Anselmova Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione Domini*⁴ iz *Žgombićeva zbornika*. Poznato je kako je upravo pasionska tematika bila najzastupljenija u hrvatskom srednjovjekovnom pjesništvu pri čemu vrijedi istaknuti kako je najranija gore spomenuta hrvatska pasionska pjesma *Pisan ot muki Hristovi* zapisana još u 14. stoljeću.

Rjeđe spominjani žanr u kojem se također obrađuje Isusova muka upravo su propovijedi Velikoga tjedna koje se uglavnom pojavljuju kao sastavni dijelovi korizmenjaka, tj. zbirka korizmenih propovijedi u kojima su se najčešće potanko opisivali grijesi sa svrhom poticanja različitih društvenih skupina na kršćanski život i ispovijed, a koje su u srednjem vijeku uživale veliku popularnost. U kontekstu latinične srednjovjekovne pasionske književnosti nedavno je utvrđeno kako se starohrvatski pasionski prozni tekst *Mnogo lipo i divoto govorenje svarhu muke gospodina Isukarsta slatkoga iz Firentinskoga zbornika* uvelike oslanja na latinsku propovijed namijenjenu Velikom petku, a

čiji je autor talijanski dominikanac Gabriel de Barletta koji je sastavio zbirku propovijedi *Sermones quadragesimales. Sermones de sanctis* (Vučković 2013). Ovo je samo jedan primjer hrvatskoga srednjovjekovnog propovjednog teksta čija je središnja tema Isusova muka, a koji samo potvrđuje kako pasionske tekstove starije hrvatske književnosti treba tražiti u zbirkama propovijedi te u njihovim prijepisima zasvjedočenim u raznim rukopisima i zbornicima. No, osim podudaranja na tematsko-sadržajnoj razini, propovijedi, prikazanja i dramske pjesme povezuje još jedna bitna značajka, a to je performativnost. Naime, riječ je o performativnim žanrovima, odnosno tekstovima koji su se izvodili, u našem slučaju usmeno propovijedali, te time lakše dopirali do širih masa.

U ovom smo radu istražili tekst iz zbirke korizmenih propovijedi, tj. ciklusa *quadragesimale*, koja unutar hrvatskoglagoljskoga književnoga korpusa zauzima istaknuto mjesto. Riječ je o jednom od ukupno tri različita korizmenjaka nastala prema zapadnoeuropskim predlošcima kojima su se koristili hrvatski glagoljaši. Ono što je svakako ovdje potrebno istaknuti jest podatak kako se upravo na današnjem prostoru Ličko-senjske biskupije pojavljuju sva tri glagoljska korizmenjaka, među kojima su dva potekla iz pera istaknutih srednjovjekovnih autora, dok autorstvo trećega još nije utvrđeno. Najstariji je među njima onaj koji 1486. u Knežej Vasi kraj Otočca pisar Broz Kolunić⁵ (rodnom iz Dubovika) prepisuje za gatanskoga vikara Levnarda, zatim dolazi korizmenjak popa Tomaša Petrinića "z bana dvora z Bužan" koji 1503. godine prepisuje skraćenu verziju latinske zbirke propovijedi *Sermones quadragesimales* Jakova iz Voragine,⁶ te na kraju tiskani *Senjski korizmenjak* iz 1508. godine koji je poznat i kao hrvatski prijevod talijanske zbirke korizmenih propovijedi *Quaresimale in volgare* Roberta Caracciola (†1495).⁷ Ne zaboravimo kako korizmenjaci iz 1503. i 1508. godine predstavljaju prijevode najpopularnijih autora religiozne književnosti. Naime, Jakov da Voragine nije samo autor čuvene *Zlatne legende*, druge uz Bibliju najčitanije knjige srednjega vijeka, nego i autor svetačkih i korizmenih propovijedi, dok je Roberto Caracciolo (Roberto da Lecce) u 15. stoljeću bio prozvan novim apostolom Pavlom (*trombetta di Dio i novello Paolo*) jer je s lakoćom umio velik broj vjernika dovesti u zanos. Ovog su čuvenoga talijanskoga franjeva: "pratili desetci tisuća hipnotiziranih slušatelja po žegi i ledu, u procesiji, od mjesta do mjesta, a propovijedi su znale trajati tri, pa i četiri sata".⁸

Propovijed na
Veliki petak
u Kolunićevu
Korizmenjaku

1 Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo 2010: 57–96.

2 Marijin plač nalazimo u *Picićevoj pjesmarici*, *Zborniku duhovnoga štiva*, *Rukopisu Vrbničkoga plača*, *Splitskom ulomku plača*, *Klimantovićeve zborniku I. i II.* te u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*.

3 Štrkalj-Despot 2010.

4 Radošević 2010.

5 Petrović 2009.

6 Reinhart 1996: 396.

7 Riječ je o posljednjoj osmoj knjizi tiskanoj u Senju koju su prema talijanskoj zbirci propovijedi na hrvatski jezik preveli Pero Jakovčić i Silvestar Bedričić. Nazor 2014: 235.

8 Nazor 2014: 232.

2. Propovijed na Veliki petak

Pasionski tekst o kojem je ovdje riječ propovijed je na Veliki petak iz *Kolunićeva zbornika*, glagoljskoga neliturgijskog rukopisnog zbornika, koji je po svojem pisaru Brozu Koluniću i dobio ime. *Kolunićev se zbornik* sastoji od dvaju dijelova: 1. Zbirke korizmenih propovijedi, 2. Traktata o sedam smrtnih grijeha.⁹ U *Kolunićevu zborniku* nalazi se jedan od ukupno pet prijevoda glagoljskoga Korizmenjaka (ili *Kvarezimala*), poznatog kao *knjige svetoga Bernardina*. To su redom već spomenuti Korizmenjak u *Kolunićevu zborniku*,¹⁰ *Korizmenjak III a 19* s prijelaza 15./16. st,¹¹ *Greblov kvarezimal*¹² pisan u Roču 1498., *Korizmenjak iz Oporta*¹³ s kraja 15. stoljeća i prijevise nekoliko korizmenih propovijedi iz *Fatevićeva zbornika* iz 1617. godine.¹⁴ Riječ je o zbirci korizmenih propovijedi koju je koristilo svećenstvo u Istri, Hrvatskom primorju, na otoku Krku, zatim u Gackoj i Bužanima, tj. današnjoj Lici kao i na zadarskome području,¹⁵ odnosno zbirci koja je u hrvatskoj sredini bila u uporabi gotovo dva stoljeća. Niti jedan glagoljski prijevod ne predstavlja potpun tekst *Korizmenjaka*, a strani predložak na temelju kojeg je nastala ta popularna zbirka propovijedi, iako se u dvama prijevodima pripisuje sv. Bernardinu Sijenskom, još nije utvrđen.

Propovijed na Veliki petak u cijelosti je sačuvana u dvama prijevodima *Korizmenjaka*, u *Greblovu kvarezimalu* (or. 145r–149r; 127r–130v) i *Korizmenjaku III a 19* (119r–123v). U *Kolunićevu korizmenjaku* (or. [150]–154a, [103]–106a) sačuvan je kraj 1. dijela, 2. i 3. dio, u *Korizmenjaku iz Oporta* (1r–1v) prva polovica 1. dijela, a u *Fatevićevu zborniku* (or. 84v–86v; 71r–71v) veći dio prvoga dijela.¹⁶ U indeksu *Greblova zbornika* navodi se *V p(e)t(a)k veliki e(st) prilike muki Is(u)h(rsto)ve*, a u *Koluniću*: *Na veli petak obidu me p'si mnozi imaš razmišlati muku is(u)h(rsto)vu na ·ř·ľ (= 150)*. U *Fatevićevu zborniku* propovijed *Na Veliki petak* odvojena je od ostalih korizmenih propovijedi. Naime, u *Fatevićevu zborniku* korizmene propovijedi prepisane su prema liturgijskom redoslijedu i to tako što prvo dolaze četiri propovijedi iz prvoga korizmenoga tjedna, zatim kratak

odlomak propovijedi iz četvrtoga tjedna te propovijed *Na Veliki petak* koja je od kratkog korizmenoga ciklusa (30v–43, or. f. 39v–52)¹⁷ odijeljena tekstem *Zarcalo duhovno* (f. 44r–71v, or. f. 53r–84v), tj. hrvatskim prijevodom jednoga latinskoga djela. Ovaj najmlađi prijevod propovijedi *Na Veliki petak* (71v–73v, or. f. 84v–86v) sadržava samo tri četvrtine prvoga dijela korizmene propovijedi. Smatra se kako s obzirom na to da *Fatevićev zbornik* sadržava također još jednu propovijed o Isusovoj mucu koja je središnja tema Velikoga petka, ali koja ne pripada glagoljskom *Korizmenjaku*, postoji mogućnost kako je pisar Mikula prepisivanje dvaju tekstova slične pasionske tematike mogao smatrati suvišnim.

Tekst ove propovijedi prema dvama je Akademijinim korizmenjacima – *KKor* i *KKol* – rekonstruirao još Matija Valjavec (1892.) priređujući izdanje *Kolunićeva zbornika*. Kolunićeva propovijed koja je predmet ovoga rada rekonstruirana je prema navedenom drugom prijevodu korizmenjaka, budući da su u *Kolunićevu zborniku* izgubljena dva lista, tako da je u današnjem obliku sačuvan tek kraj 1. dijela propovijedi, te 2. i 3. dio, točnije prvi sačuvani list ove propovijedi počinje drugim dijelom tumačenja Isusove pete od ukupno sedam posljednjih riječi. Na temelju Kolunićeva voda (indeksa) u kojima se najavljuje tematika svake propovijedi te u kojem stoji "Na veli petak obidu me psi mnozi imaš razmišlati muku Isuhrstovu" možemo sa sigurnošću tvrditi kako je i *Kolunićev zbornik* nekada također sadržavao početak propovijedi *Na Veliki petak*.

Propovijed na Veliki petak u glagoljskom se korizmenjaku sastoji od tri dijela. U prvom se dijelu kronološki opisuje Isusova muka koja se nekoliko puta prekida starozavjetnim citatima, tj. propovjednikovim obraćanjem o ispunjenju starozavjetnih riječi i proročanstava. Opis Isusove muke u prvom dijelu završava kratkim tumačenjem sedam posljednjih Isusovih riječi, čestoga motiva pasionske tematike o kojem su pisali veliki crkveni naučitelji (primjerice Beda Časni u tekstu *De septem verbis Christi in Cruce*).¹⁸ Pod utjecajem franjevačke¹⁹ književnosti motiv sedam posljednjih Isusovih riječi od 13. stoljeća sve se češće pojavljuje u zbirkama propovijedi, ali i u drugim djelima religiozne tematike. Njihovo je pojavljivanje unutar pasionskih tekstova koji su se izvodili u Velikom tjednu imalo za cilj potaknuti

Propovijed na
Veliki petak
u Kolunićevu
Korizmenjaku

– 233 –

9 Riječ je o hrvatskom prijevodu treće glave vrlo popularnog teksta *Somme le Roi* francuskoga dominikanca Laurenta d'Orléansa († poslije 1302). Šimić 2005; Reinhart 2008.

10 Štefanić 1970: 15–18.

11 Štefanić 1969: 218–219.

12 *Greblov kvarezimal* čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 4002 (Štefanić 1960: 397–404).

13 Tadin 1965: 184–185.

14 Štefanić 1960: 397–404. Radošević 2012.

15 Radošević 2012.

16 Radošević 2012.

17 Riječ je o sljedećim korizmenim propovijedima: 1. *Na srijedu 1. posta* (f. 30v–32v, or. f. 39v–41v); 2. *Na četvrtak 1. posta* (f. 32v–35v, or. f. 41v–44v); 3. *Na petak 1. posta* (35v–39r, or. f. 44v–48r); 4. *Na ponedjeljak 2. posta* (39v–42r, or. f. 48v–51r); 5. odlomak (2. dio) propovijedi *Na ponedjeljak 4. posta* (42v–43r, or. f. 51v–52r); 6. *Na Veliki petak* (71v–73v, or. f. 84v–86v). Radošević 2012.

18 Beda Venerabilis, *De septem verbis Christi in Cruce*. PL 94, 1850, col. 561–562.

19 Bestul 1996: 72.

vjernike na svojevrsnu *imitatio passionis*, tj. na poistovjećivanje s Isusovom patnjom.²⁰

Uvodni biblijski citat (*thema*) ove propovijedi citat je iz psalma 22(21),17 (*obidu me p'si mnozi i saêm' zlobiv' obsede me. David na 20 psi*) koji se pojavljuje u liturgiji Velikoga tjedna i većini pasionskih tekstova. Na taj se citat (*Ove svete i posvećene besede esu rečene po nom' velikom proroki Davidi na 20 psalam' negovih' knjig' go-voreći v kipi Isuhrstovi*)²¹ nastavlja Isusov iskaz u prvom licu koji je zapravo varijacija nekoliko narednih redaka iz istoimenoga psalma Ps 22(21) u kojem se umjesto pasa iz starozavjetne knjige pojavljuju nečisti i zli Židovi, koji se zatim u propovijedi apostrofiraju kao glavni krivci Isusove muke: *Ovi nečisti i zali Židovi esu uokoli mene stali kako p'si;*²² *od onih' nečistih' Židov';*²³ *od onih' prokletih' Židov'.*)²⁴ Takvo stajalište nalazi se samo u još nekoliko korizmenih propovijedi: na Utorak veliki (*ko mani učiniše oni nečisti židovili bijući me*),²⁵ na srijedu 6. posta (*nečisti i nepodob'ni Židove popadoše kamen'e*).²⁶

U liturgiji Velikoga tjedna Isusova muka prikazuje se kao ostvarenje starozavjetnih proročanstava.²⁷ Osnovni i omiljeni navod bio je psalam 22(21),17 na kojem se temelje brojni srednjovjekovni pasionski tekstovi, pogotovo oni koji su se čitali na Cvjetnicu, Veliki četvrtak i Veliki petak. Od sredine 12. stoljeća u pasionskim se tekstovima Židovi sve češće prikazuju kao mučitelji i ubojice Krista. Pojava Židova kao nečistih, dehumaniziranih ljudi nerijetko poistovjećenih sa psima koji Isusu zadaju nemilosrdne brojne udarce, smatra Bestul (1996: 69-70), zapravo je metafora za grešnike koji svojim postupcima iz godine u godinu opetovano pribijaju Isusa na križ. Čak je i na stilističko-sintaktičkoj razini zamijećeno intenziviranje njihovih udaraca i mučenja jer je pasionski narativ uglavnom građen ponavljanjem polisindetskoga "i", ali i drugim figurama ponavljanja koje zapravo sugeriraju ponavljajuće nasilje nad Isusom: *i esu činili s'vet' nečistivi protivu mani i paki esu prigvozili ruci i nozi moi staveći me na križ' i toliko su me pritegnuli, da vse moe kosti mogli bi pročitati, i paki oni razgledaše me i pomisliše o m'ni i moe sviti razdeliše meju sobu mečući žrib'.*²⁸ Unutar pasionskoga narativa samo se jedan za drugim nižu brojni nasilnički činovi koje je Isus doživio na putu od

uhićenja i Judine izdaje pa sve do umiranja na križu. Pulsirajuće nizanjanje udaraca koje Isus trpi imalo je za cilj pobuditi osjećaje i otvoriti put prema suosjećanju s Isusovom patnjom.

U propovijedi *Na veliki petak* u sklopu opisa same muke obrađeni su događaji od posljednje večere i pranja nogu pa sve do Isusova polaganja u grob. Točnije riječ je o sažetoj egzgezi nekoliko evanđelja u kojoj je naglasak stavljen na torturu nečastivih Židova i Isusova pribijanja na križ. Opis Isusove pasije tako čini dobar dio prvoga dijela propovijedi na Veliki petak. Prikaz pasije u ovoj propovijedi počinje opisom posljednje večere i Judine izdaje koja se povezuje sa starozavjetnim apokrifom *O prekrasnom Josipu* kojeg su braća prodala u ropstvo. Nastavlja se opisom prvih židovskih mučenja Isusa (*da budući êt' gospodin' naš' Isuhrst' od onih' nečistih' Židov', oni ga popelaše v grad', i kada biše blizu ed'nomu potoč'cu, poteg'nuše za n' konop, ki mu biše postavil na grlo, tako moč'no, da se on' pade va n' potok.*)²⁹ Slijedi kratak prikaz ispitivanja svećenika Ane i Kajfe (*i pridoše v dom' An'nin' i on'di bi ispitan' i b'en, kako da bi bil' zločinac', i popljuvan' i p'sovan' i pogreben'*)³⁰ te konačno njegova odvođenja Pilatu (*i paki ga popelaše v dom' Pilatov' i osvadiše, da se on' čini kral' židovski, i paki bi on'di bien' vele močno pri stupi*).³¹ Ovaj je narativni dio propovijedi isprekidan prikazima Isusova mučenja, izrugivanja i odolijevanja brojnim udarcima koji se prikazuju kao ispunjenja starozavjetnih proročanstava. Najveći dio ovoga narativa zauzima Isusovo propinjanje i mučno rastezanje na križu koje je dijelom opisano iz Isusova gledišta pri čemu se njegovi osvrtni na vlastito stanje podudaraju s navodima iz knjiga proroka i psalama: *az' êko gluh' ne slišah' i kako nim' ne otvrze ust' svojih' ni k niednomu reči, ke na me govorahu i ki me potirahu*³² (Ps 37,14); *i sačtoše vse kosti moe*³³ (Ps 22(21), 15). Detalji Isusova pribijanja na križ i silaska u limb koji se pojavljuju u korizmenjaku svoje podrijetlo vuku iz apokrifnih i starijih srednjovjekovnih pasionskih tekstova. Opis same pasije završava navođenjem posljednjih sedam riječi koje je Isus uputio Bogu Ocu, ožalošćenoj majci Djevici Mariji i razbojniku, dok sam narativ završava Isusovim polaganjem u grob. Završavanje opisa muke iznošenjem sedam Isusovih riječi predstavlja prelazak na onaj dio propovijedi u kojem slijedi moralno tumačenje Isusove muke koje je ovdje snažno nadahnuto spisima Tome Akvinskoga u kojem se sedam posljednjih Isusovih riječi tumači kao sedam strijela (opomena) koje

Propovijed na
Veliki petak
u Koluničevu
Korizmenjaku

- 235 -

20 Gayk 2007: 239.

21 Valjavec 1892: 187.

22 Isto.

23 Valjavec 1892: 188.

24 Valjavec 1892: 189.

25 Valjavec 1892: 174.

26 Valjavec 1892: 138.

27 Bestul 1996: 28.

28 Valjavec 1892: 187.

29 Valjavec 1892: 188.

30 Isto.

31 Isto.

32 Valjavec 1892: 189.

33 Isto.

je Krist uperio protiv grešnika. Ne zaboravimo kako je sedam Isusovih riječi nerijetko predstavljalo poziv na meditaciju na koju se recipijent u ovoj propovijedi potiče još u prvom dijelu. Poziv na meditiranje, točnije na razmišljanje o Isusovoj muci jednim je dijelom zapravo poziv na oponašanje Krista.

Iako se prvi i drugi dio propovijedi na Veliki petak najavljuju kao učenja o tome kako razmišljati o Isusovoj muci, u prvom dijelu riječ je uglavnom o opisivanju Isusove pasije čije se etape promatraju kao starozavjetna proročanstva. U drugom pak dijelu propovijedi slijedi tumačenje Isusove muke pri čemu se istodobno obećava nagrada svima onima koji odluče dio svoga vremena posvetiti razmišljanju o značenju Kristove pasije. Isusovo pribijanje na križ ovdje se uspoređuje s lukom i tetivom, pri čemu križ predstavlja luk, tetiva tijelo Kristovo dok su Isusove posljednje riječi zapravo strijele koje se ponajviše obaraju na *tvrd srca ke ne te prostiti svoim neprijetelom*, tj. na one koji žive suprotno Isusovu nauku. Tako je prva strijela uperena protiv onih koji ne žele oprostiti neprijateljima, tj. protiv onih do kojih nije doprla *prva beseda, ku reče gospodin' naš' Isukrst': oče moi, prosti ovim', ki me postaviše na križ', zač' ne znaju, ča čine*.³⁴ Druga strijela obara se na one koji zavide drugima na ovozemaljskom bogatstvu ne shvaćajući da je pravo i istinsko carstvo kraljevstvo Božje ono u kojem nas čeka Gospodin, a što je sam Isus obećao razbojniku rekavši mu: *v istinu govoru tebi, danas' budeš sa m'noju v rai*.³⁵ Treća strijela usmjerena je protiv svih onih zlih sinova koji ne poštuju roditelje, tj. 4. Božju zapovijed. U ovoj se propovijedi opomena temelji na Isusovim riječima ženo, se sin' tvoi Ivan, a koje su bile gotovo neizostavne u srednjovjekovnim pasionskim tekstovima budući da su dio jedinog navoda (Iv 19,25-27) u kojem se u Svetom Pismu Djeвица Marija pojavljuje kao izravan svjedok Isusove pasije. Iako se u istočnoj kršćanskoj literaturi Marija u opisima Isusova raspeća pojavljuje već u kasnoj antici,³⁶ središnjim će likom Muke postati tek u srednjovjekovnim pasionskim tekstovima (Bestul 1996: 111-113). Isusova peta besjeda *Žaên' sam* izrečena neposredno prije no što ga *napoiše žl'čiju i oc'tom*, iskorištena je kao motiv četvrte strijele uperene *proti skupim* koji vječno žedaju za novim bogatstvima. Napominjem kako su propovjednici na različite načine unosili i tumačili sedam Isusovih posljednjih riječi. Tako primjerice John Wyclif (oko

1330-1384) Isusovu riječ *Žedam* (*Sicio*) koristi s namjerom da kod vjernika stvori glad i žed prema pravdi, a posredno i spasenje duše (Johnson 2012: 39). Na Kristovoj četvrtoj besjedi u kojoj se najviše približio strepnjama običnog čovjeka uzdahnuvši: *boga boga moi, zač' me esi ostavil*, temelji se suprotstavljanje Isusova straha od Boga naspram osjećanju i stanju svijesti većine grešnika koji se ničega ne boje u tumačenju pete strijele. Upravo je tumačenju ove strijele propovjednik posvetio najviše prostora i najveću pozornost upotrijebivši pri tome nekoliko retoričkih sredstava (izravno obraćanje recipijentu, iznošenje razloga zašto se treba bojati Boga te poticanje na oponašanje Isusova straha suprotstavljanjem s jedne strane čistoće Isusove duše s okaljanom dušom grešnika *ki v'se d'ni života tvoga sagrišaš proti Bogu*). Šesta strijela koju je Isus uperio prema grešnicima koji se *ne te pokoriti ni ispovidati grih* temelji se na njegovoj sedmoj besjedi *Svršeno est*. Kontrast između grešnika i Isusa koji, kako kaže u svojoj šestoj besjedi *ot'če moi, v ruci t'voi predaju duh i dušu moju*, ponajviše je podcrtan u tumačenju sedme strijele uperene protiv onih *ki se ne će ispovidati ni činiti dobro ni govoriti*. S obzirom na to da je upravo otkupljenje jedna od najčešćih središnjih tema propovijedi na Veliki petak, ne iznenađuje da se oko pitanja čovjekova odnosa prema grijehu okreću tumačenja nekoliko Isusovih posljednjih riječi. Za razliku od prvih sedam strijela koje u prenesenom značenju naglašavaju kontrast između Isusove čiste duše naspram prljavštini različitih grešnika kojima je tjelesno daleko ispred onog duhovnoga, osma strijela odnosi se na konačnu pobjedu Isusove duše koja je razbila limb spasivši iz njega svete oce (*os'ma strela bi duša Isuhrstova, ka izide toliko moč'no, da raz'bi lim'ba, kadi bihu sveti ot'ci v pržuni*³⁷). Drugi dio propovijedi završava tumačenjem Isusove duše koja je snažnija od bilo koje tjelesne stvari budući da je pobijedila samu smrt. Na kraju se ponovno nižu upućivanja i poticaji na razmišljanje o iznesenim riječima koje u konačnici vodi u vječnu milost u raju nebeskom: *Govorim tebi, griš'niče, ako želiš spasen' biti, da razmiš'laš te riči, ke su rečene zgora, a čineći ti to očeš imit milost' na sem sviti i na drugom*.³⁸

Treći i najkraći dio propovijedi sastoji se od nizanjanja triju sumnji čije bi razrješavanje i tumačenje trebalo još više osnažiti vjerovanje u Isusovu milost koja čeka one koji u svojim životima prihvate njegov nauk. Nakon opisa palih anđela s Luciferom na čelu i grijeha prvoga čovjeka Adama, slijedi središnje pitanje koje glasi: imaju li osuđene duše i anđeli koristi od poistovjećivanja s Isusovom mukom i raz-

Propovijed na
Veliki petak
u Koluničevu
Korizmenjaku

- 237 -

34 Isto.

35 Valjavec 1892: 189-190.

36 Cardelle de Hartman 2007: 202-203. Opis razgovora Marije i Isusa u kojima se govori o Marijinoj boli i Kristovoj patnji postoje već u himnima i sermonima iz 6. stoljeća, koji su pripisani Efreemu Sirskom (oko 306.-373.) i Romanu Melodu (kraj 5. st. - sredina 6. st.). Radošević 2010.

37 Valjavec 1892: 191.

38 Isto.

mišljanja o njegovoj pasiji. Propovijed završava uvjeravanjem kako osuđene duše mogu biti odriježene upravo Isusovom mukom.

Kolunićeva propovijed na Veliki petak dijelom pripada onim korizmenim propovijedima u kojima se pojedini događaji muke kroz tumačenje Isusovih posljednjih riječi povezuju s odrazima različitih grijeha od kojih većina ima izvoriste u oholosti i odbijanju ispovijedi, oprosta i pokajanja. S obzirom na to da ipak pripada korizmenoj zbirci koja je gotovo u potpunosti usredotočena na tumačenje različitih manifestacija grijeha u svakodnevnom životu, niti ova se propovijed nije mogla u potpunosti udaljiti od toga diskursa. No, za razliku od većeg dijela korizmenjaka u kojem se tumače vrste pojedinih grijeha (nenavist, nevjera, ubojstvo, oholost), ova propovijed dijelom tematizira moduse njihova otkupljenja. Dok u prethodnim propovijedima autor tumači različite vrste jednoga određenoga grijeha, ovdje se nabrajaju grešni postupci koji se kose s naukom crkve, a kojima je izvoriste u oholosti.

Kao što je pokazala Holly Johnson kasnosrednjovjekovno propovijedanje na Veliki petak često je kreiralo cijeli sustav veza između sedam smrtnih grijeha i Isusova mučenja tijekom pasije.³⁹ Propovjednici Velikoga petka, smatra Johnson (2007: 143–144), nisu bili skloniji preispitivati prirodu grijeha ili nabrajati grešno ponašanje s obzirom na to da je takvo nabranje bilo tipično za rasprave o grijesima ili propovijedanju o grijehu. U propovijedima na Veliki Petak učenje nad onim što ne treba činiti uzimalo je tako pred poticanjem na suosjećanje s događajima pasije. Kako ističe Johnson, u ovim je propovijedima težište stavljeno na Isusovo otkupljenje grešnika, a ne na otkupljenje grijeha pojedinaca. Konačni je cilj bio da se vjernici (recipijenti) identificiraju s Kristom u njegovoj patnji. Zbog toga naglasak u propovijedima nije bio stavljan na upute što ne treba činiti, nego kako se osjećati.⁴⁰

Propovijedi na Veliki petak, ili barem njihovi najveći dijelovi, nerijetko su oblikovane kao parafraze, prerade duljih pasionskih narativnih *planctusa* u kojima je u prvi plan stavljen Marijin plač i žalost za jedinim sinom, odnosno koji u prvom redu nastoje potaknuti na suosjećanje s Kristovom patnjom. U ovoj se propovijedi recipijent ponajprije poziva na razmišljanje o Isusovoj mucu i poniženjima kojima je bio podvrgnut (*ako ju budemo raz'mišlati v' našem srci*;⁴¹ *govorim̃ tebi, griš'niče, ako želiš spaseñ biti, da razmiš'laš te riči, ke su rečene zgora*⁴²), ali ipak ne izostaje povremeno apostrofiranje recipijenta

kao grešnika (*govorim̃, da mi griš'nici imamo razmiš'lati Isuhrsta, kada biše na križ prib'eñ*;⁴³ *govorim̃ tebi, griš'niče, da se ti imaš boēti boga*;⁴⁴ *koliko veće, ti, griš'niče, imaš' se boēti Boga, ki v'se d'ni života tvoga sagrišaš̃ proti Bogu*⁴⁵). Ključ spasa od posljednjega suda leži upravo u razmišljanju o Isusovoj mucu i shvaćanju njezine veličine u poniznosti u kojoj nema mjesta ni zrnu oholosti.

Srednjovjekovne propovijedi na Veliki petak znale su biti oblikovane kao *passionis historiale* (Wenzel 1986: 149), tj. veći dio teksta otpadao je na nizanje kronologije događaja posvjedočenih u novoza-vjetnim izvješćima o mucu, a koji su bili prošireni detaljima iz različitih izvora. Jedan od čestih propovjednih izvora u opisima Isusove muke bila je čuvena *Zlatna legenda* Jakova da Voragine koji svoj prikaz Muke osim na četirima evanđeljima temelji i na raznim drugim izvorima,⁴⁶ kao što su *Nikodemovo evanđelje*, *Glossa ordinaria*, *Historia scholastica* Petra Comestora i dr. I u ovoj se propovijedi također vide odjeci različitih crkvenih učenja, apokrifnih tekstova i starijih pasionskih narativa. U sklopu opisa večere nalazimo neizostavnu usporedbu Judine izdaje Isusa za 30 srebrnjaka s *Apokrifom o prekrasnom Josipu* koga su braća prodala u ropstvo, motiv sedam posljednjih riječi koji se dijelom oslanja na tekst Bede Časnoga kao i podudaranje broja udaraca (*bi ih' čislom' 6 tisući ter' 6 sat' ter 60 ter' 6*) koje je Isus dobio *v hiži Pilatovi i Kaēpovi* s brojkom koju u svojim djelima navodi sv. Bernarda iz Clairvauxa. U ovoj se propovijedi naziru i odrazi Bonaventurina učenja o Kristovoj smrti, koja je kako kaže Patafta (2018: 85–86), imala snagu ispraviti grijeh oholosti prvoga čovjeka i palih anđela tako što je njihovoj oholosti ponudila poniznost, bol i božansku volju. Od motiva Nabukodonosorova sna iz Knjige Danijelove koji se pojavljuje na početku teksta pa sve do opisa Luciferova pada u trećem dijelu ova propovijed žestoko se obara na oholost, odbijanje oprosta i pokajanja. Protiv tvrdosti, odnosno oholosti uperen je najveći broj Isusovih strijela, a na oholost se propovjednik obara i u posljednjem dijelu propovijedi kada opisuje pad Lucifera i prvoga čovjeka Adama. Upravo se tumačenjem muke nastojalo potaknuti na oponašanje Isusove poniznosti i ljubavi, to jest na opraštanje, pokajanje i ispovijed kao preduvjeta otkupljenja grijeha i konačnoga spasa od paklenih strahota. Tumačenje snage Isusova oprosta i otkupljenja grijeha temelji se na opisu ljubavi iz Pavlove poslanice Efežanima (3,18), a što se dalje detaljno argumentira navodima iz četiriju evanđelja tako što se vrline njegove ljubavi

Propovijed na
Veliki petak
u Kolunićevu
Korizmenjaku

– 239 –

39 Newhauser 2007: 13; Johnson 2007: 130.

40 Johnson 2007: 130.

41 Valjavec 1982: 190.

42 Valjavec 1892: 191.

43 Valjavec 1982: 190.

44 Valjavec 1982: 191.

45 Isto.

46 Johnson 2012: 13; Bestul 1996: 32.

oslikavaju sljedećim navodima: *gluboka po umilen'stvu* (Mt 11,29), *visoka* (Iv 5,13), *široka po milosrdiju* (Mt 9,13), *dlga za volju strplen'ê i dokonan'ê* (Mt 24,13; Mk 13,13). U uvodu prvoga dijela propovijedi možda se u najvećoj mjeri ostvaruje *imitatio* Isusove pasije. Ovdje je oponašanje Krista kroz tumačenje četiriju ljubavi provedeno tako što nakon kratkoga navoda iz evanđelja slijedi propovjednikov komentar, a potom Isusovo obraćanje u drugom licu množine koje redovito započinje sintagmom *kako e isto, govori on' sam' v' evanjelii*. Takav retorički izbor zasigurno je imao učinkovit odjek među većinom vjernika. Primjerice, tumačenje *gluboke ljubavi* završava Isusovim riječima: *naučite se od' mene, ere krotak' esam' i smiren' srcem', i tako budite i vi i očete naiti odpočivan'ê dušam' vašim*.⁴⁷

Ova je propovijed pravi primjer nastojanja glagoljaša (prevodite-lja, pisara) da prevodeći strane, mahom talijanske i latinske predloške Božju riječ prilagode širem puku. U *Koluničevu korizmenjaku*, kao i u hrvatskoglagoljskim propovijedima općenito, dolazi do izražaja miješanje crkvenoslavenskih elemenata s čakavskim i kajkavskim s ciljem da se osigura što veća razumljivost na širem području. Ti se procesi osobito vide na jezičnoj i leksičkoj razini o čemu govorimo u sljedećim dvama poglavljima.

3. Jezik propovijedi na Veliki petak

Jezik dvaju dijelova *Koluničeva zbornika* (Korizmenjaka i Trakta-ta) u osnovi je čakavski dijalekt protkan crkvenoslavenskim oblicima. Sudeći po mnogim latinizmima i talijanizmima⁴⁸ predložak je tog djela nastao u Italiji (Valjavec 1892: VII; Tadin 1965).

Prijevod je najvjerojatnije nastao u sjevernoj Hrvatskoj (Istra, Pri-morje, frankopanski posjedi). Matija Valjavec je pretpostavio da bi predložak možda mogao nastati u Istri,⁴⁹ a isto je smatrao i Vj. Šte-fanić: prema jezičnim se podacima, prevodioca ili kompilatora obaju dijelova zbornika može tražiti u Istri ili zapadnoj Hrvatskoj.⁵⁰ Na temelju kajkavskih elemenata (posebice u drugom dijelu: npr. *hlpostb* 120c, *prokšen* 128b, *lotarstvo* 120a, *nedopirb* 125c), eksplikativne sinonimike, dubletne fonacije *jata* (u neskladu s normativima Jakubinskoga i Meyera), germanizama i hungarizama kojih je u južnim tekstovima malo Eduard Hercigonja⁵¹ smatra da bi predložak KZ mo-

gao nastati na frankopanskim posjedima: "Držim da za lokalizaciju hrvatskog arhetipa ovih spisa na frankopanski posjed, a ne u Istru, pored već spomenutih jezičnih karakteristika (koje su podudarne za tekst Kol i III a 19) govori i česta upotreba feudalnog termina *potkne-žin* (knežev namjesnik, vicecomes). Tim je terminom zamijenjen raniji naziv *podžup(a)* starih hrvatskih županija i on je od 13. do 16. stolj. u redovitoj upotrebi."⁵²

Hrvatskoglagoljski su neliturgijski rukopisi ili zbornici uglavnom nastajali tijekom 15. i 16. stoljeća kao amalgam hrvatskoga crkve-noslavenskog i živoga hrvatskog jezika. "Glagoljaški pokušaji da se oblikuje hibridni književni jezik sastavljen ne samo od staroslaven-skih i čakavskih nego i od kajkavskih elemenata zasvjedočeni su u glagoljičnom korpusu još od 14. stoljeća, a iz 15. stoljeća poznati su nam brojni pokušaji, i u beletrističkim i u pravnim tekstovima, u koji-ma je udio staroslavenskih elemenata zanemariv pa se može govoriti o čakavsko-kajkavskoj inačici hrvatskoga književnoga jezika."⁵³ Na taj je način u hrvatskoglagoljskim zborničkim tekstovima izgrađivan hrvatski književni jezik.

Jezična neujednačenost naših zbornika može biti uzrokovana različitim predlošcima, ali i različitim sadržajima, pa su biblijski teksto-vi pisani arhaičnijim, a nebiblijski mladim jezikom. Nadalje, jezična šarolikost proizlazi iz različite namjene kao i iz piščeve svijesti o književnom jeziku, kao i činjenice da su katkad razni dijelovi knjiga uvezani u jednu knjigu. Pri jezičnoj raščlambi to svakako treba imati u vidu, što znači da bi svaki tekst nekoga kodeksa trebalo zasebno opisati na svim jezičnim razinama.

Već je Matija Valjavec u 19. stoljeću istaknuo da je jezik *Ko-luničeva zbornika* iz 1486. godine "...prava borba narodnoga čakav-skoga s mrtvijem hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom osnovanim na staroj slovenštini." Za jezik *Korizmenjaka* Eduard Hercigonja je utvrdio da se sastoji iz tri komponente: crkvenoslavenske, čakavske i kajkavske. Kajkavska komponenta u pojedinim dijelovima hrvat-skoglagoljskih zbornika nije posvuda isto zastupljena. Tako je pri-mjerice *Korizmenjak Koluničeva zbornika* (KKZ) blago impregniran kajkavizmima. Supostojanje jezičnih crta iz više sustava ili razdoblja omogućava autorima različite stilske postupke, npr. izbjegavanje mo-notonije u pripovijedanju kao i upotrebu brojnih sinonima. U KKZ sinonimi su različito strukturirani, npr. mogu biti elementi istog ili različitog sustava: čakavski, kajkavski, crkvenoslavenski, njemački, talijanski. Ponekad nemaju isto značenje, a često su eksplikativni.

Jezik *Koluničeva zbornika* podrobno je istražio i opisao Stjepan

Propovijed na
Veliki petak
u Koluničevu
Korizmenjaku

- 241 -

47 Valjavec 1892: 188.

48 Pojavljuje se sintagma *Karla Majna* prema tal. *Carlo Magno*; zatim riječ *puk'ša* = *puška* koja se u talijanskoj sredini pojavljuje sredinom 15. stoljeća.

49 Valjavec 1892: VI.

50 Štefanić 1970: 16-18.

51 Hercigonja 1974: 193-195, cit. po Damjanović 2008: 229.

52 Hercigonja 1983: 347-348.

53 Damjanović 2011: 313.

Damjanović u više navrata, a posebice na fonološkoj i morfološkoj razini.⁵⁴ Stoga ćemo se u ovom radu samo kratko osvrnuti na fonološke i morfološke karakteristike, na ovom kratkom tekstu dok ćemo podrobnije opisati leksičke osobitosti. Naime, u ovoj propovijedi u KZ nedostaje početak to je u Valjavčevu izdanju nadopunjeno tekstem iz rukopisa *HAZU III a 19*, tj od 187 do 190 stranice u izdanju, dok je KZ od 190 do 193 stranice. Tekst propovijedi pokazuje sve fonološke i morfološke odlike koje je S. Damjanović uočio za zbornik u cjelini. Pisari su u vezi s pisanjem *jera* imali različite stavove, različite predloške, pa je nastalo veliko šarenilo. Tako u TKZ *jer* se gotovo uvijek piše na kraju, a u KKZ *apostrof* je na kraju riječi češće u nominativu/akuzativu imenice muškoga i ženskoga roda na suglasnik, a inače prevladava *jer*, dok je u drugim pozicijama prevladao *apostrof*. "Jedna se zakonitost ipak probija kroz šarolikost upotrebe apostrofa: najčešće se nalazi na granicama morfema, bilo da se radi o granici korijena i sufiksa (R + S) ili o granici prefiksa i korijena (P + R)."⁵⁵

U propovijedima u KZ puno je više ekavizama u citatima iz Evanđelja, a u samoj propovijedi češći su ikavizmi.⁵⁶

U KZ slogotvorno *l* najčešće ostaje neizmijenjeno, tj. zamijenjeno je svako *ll*, u propovijedi nema primjera za zamjenu, što znači da je slogotvorno *l* u 15. stoljeću još postojalo u govoru.

Prepletanje starijega i novijega jezičnoga sloja vidljivo je na prvi pogled i na morfološkoj razini, tako se primjerice u cijelom tekstu uzastopce izmjenjuje *govoru* i *govorim*. Kao zanimljivost, valja spomenuti da se u zamjeničkim oblicima sačuvao veći broj arhaizama, npr.: *vse* 190, *se* 190, *obarui ũ* 190, *pomazaše e* 190, *položise e* 190, *sa mnoŭ* 191, *vsakoga* 191, *vsihŭ* 191, *o m'ni* 191, *na semŭ sviti* 191, *moei* 192, *sa m'nu* 192, *sa vsimi* 193 itd.

4. Leksičke osobitosti Kolunićeve propovijedi

Zanimljivo je da u trajnom nastojanju oko razumljivosti upravo u 15. stoljeću – u razdoblju oštre dijalekatske diferenciranosti – dio glagoljaških pisaca ocjenjuje da je za što širu prihvatljivost jezika njihovih spisa posve dostatno lako obojenje: površinska impregnacija čakavske osnove nekim kajkavskim izrazima. Znatno je rjeđe suprotno.⁵⁷ Činjenica da u čakavskim tekstovima ima štokavskih i kajkavskih leksema, u štokavskim čakavskih i kajkavskih, a u kajkavskim čakavskih i štokavskih pokazuje da je u tadašnjih hrvatskih pisaca

postojala svijest o tome da ti leksički elementi čine jedno vrelo.⁵⁸ Leksik je hrvatskih tekstova 16. st. podloga za proučavanje dodira hrvatskoga jezika s drugim jezicima i leksičkoga posuđivanja.

Za 16. je stoljeće karakteristično postojanje aloleksa različite područne proširenosti i otvorenosti prema leksiku svih tadašnjih hrvatskih idioma.⁵⁹ Ova je tendencija poznata još od 15. stoljeća. Razvija se stvaranjem hibridnoga čakavsko-kajkavskoga jezika, posebice na područjima koja su pripadala knezovima Frankapanima, kako u književnim tekstovima, tako i u pravno-povijesnim listinama.⁶⁰

U Propovijedi na Veliki petak su se, kao i u drugim dijelovima KZ, promiješali različiti leksički slojevi, počevši od najstarijega, tj. crkvenoslavenskoga, koji se nalazi u biblijskim citatima, npr.: *az', êko, nine, obarui ũ, obarovati, oče, tatu, čislom'*. Pretežu narodni, tj. čakavski izrazi, *ča, zač', ka, ku, ko, ki, ke, kada, paki, ê, êmite ga, vele, gorika, tada, vazda, ako, di*. Kao kajkavizam može se kategorizirati leksem: *kip*, dok je više leksema koje možemo nazvati zajedničko čakavsko-kajkavsko blago: *v hiži, špotaŭci se, nigdare, popelan', špotaŭ, pošpotan', mledanŭ, tovarištvo*. Među stranim leksemima najviše je romanizama: *meštar', senten'ciŭ, na goru Kalvarie, ban'diru, v pržuni, on' trat',* itd. Za neke lekseme nije lako utvrditi jesu li grecizmi ili latinizmi, tj. u kojim je primjerima latinski bio samo posrednik. Mogući grecizmi koji su preko latinskoga posredstva ušli u naše tekstove su: *mir'ru, v purpirnu rizu*. Leksemi koji se mogu kategorizirati kao germanizmi su: *piniz'* i špotati.

Primjeri

paki 187, 192, *ča* 187, 188, 189, 190, *ku* 187, 190, 191, *ko* 187, *kada* 188, *govori* (umj. govoril) 188, *ki* 188, 189, 190, 192, *zač'* 188, 189, 190, 191, 192, *meštar'* 188, *ê* 188, *êmite ga* 188, *popelaite* 188, *prie* 188, *piniz'* 188, *popelaše* 188, *potoč'cu* 188, *ke* 189, *v hiži* 189, *čislom'* 189, *v purpirnu rizu* 189, *špotaŭci se* 189, *on' trat'* 189, *nigdare* 189, 191, 192, *az'* 189 (=citat iz psalma), *êko* 189 (=psalam, ali u sljedećem stihu je već narodni oblik *kako*), *svitu* 189 (ima i riza i svita), *kako manenika* 189, *vele* 189, *senten'ciŭ* 189, *popelan'* 189, *na goru Kalvarie* 189, *dva tata* 189, *ka* 189, *gorika* 189, *ban'diru* 189, *špotahu* 189, *nine* 189, *pošpotan'* 189, *tatu* 189, 191, *obarui ũ* 190, *tada* 190, *mir'ru* 190, *obarovati* 190, *nigdore* 191, *vazda* 191, *ne zabude* 191, *v pržuni* 191, *mledanŭ* 191, *ako* 192, *di* 193 (=govori), *oče* 193, *pakalb* 193.

Propovijed na
Veliki petak
u Kolunićevu
Korizmenjaku

– 243 –

54 v. Damjanović 1976, 1977, 1984, 2008.

55 Damjanović 1984: 45.

56 Damjanović 1984: 61–62.

57 Hercigonja 1983: 332.

58 Samardžija 2011: 446.

59 Isto.

60 Hercigonja 1983: 329.

4.1. Leksičko semantička analiza pojedinih leksema

- kip, *Ove svete i posvećene besede esu rečene po nom' velikom' proroki Davidi (...)* govoreći v kipi Isuhrstovi (187), kip u standardnom hrvatskom jeziku znači 'skulptura', dok u kajkavskom znači i 'slika', što je vjerojatno mađarizam (< kep).⁶¹
- manenik, i *t(a)da vidiv' to Irud' obleče ga v' ednu svitu belu kako manenika* (189), mahnenik je potvrđeno u Dubrovniku od 16. st., izvedeno je od *mahnitos*, tj. mahati se (Skok II, 355). U dubrovačkom zborniku, *Libru od mnozijeh razloga* iz 1520. g. uobičajene su imenice *mahnitost* i *mahnitac*: *Ôd mahnitosti pisano iestv u istorii rimskoj da jašući cesar po polu po maće-donii s aristotilom sluge napried grediehu i svakomu govorahu stoi više cesar grede iedan mahnitac siedaše na putu* (1b).
- mledno, *Govorim da Isuhrst činaše se mledan da on biše veliko močan* (191), pridjev *mledan* može imati dva značenja: 1. mršav, suh, 2. bljutav, neslan, osobito na Krku, *mlednik* je mršav konj, a *mledniti* znači *slabiti*.⁶² Među hrvatskoglegoljskim liturgijskim rukopisima, u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* jedina je potvrda iz BrN2: *Nada t(ê)lo m'ledno i g'lad'no eeže staros'tiju l(ê)ta iz'lamala* BrN2 364d, dok se u zbornicima često pojavljuje: *mled'nu glavu imaju mled'no srce i mled'nu volu* Clvan 42b, *Edan dimun im govori jiiy dovole da budeši močan i da ne om'led'niš* Clvan 44b, *imei v pameti tvoju mlednost* CPet 106v, *mledno vzdihati* CPet 307r itd. Leksemi *omledneti*, *mledni* potvrđeni su i u *Blagdanaru popa Andrije* iz Novoga Vinodolskoga: *om'led'neli* 20v, 30r, *m'led'ni* 80v, 23r, što potvrđuje da su ti leksemi bili poznati u govoru toga kraja u 15. stoljeću.⁶³
- pelati, pripelati, i *napi se edno malo one vode i popelaše ga v grad'* (188), leksem *peljati* prema AR najviše se pojavljuje kod čakavaca i kajkavaca, a rijetko kod štokavaca. Potvrđen je kod Marulića, među ostalim arhaizmima koji su zajedničko blago čakavskoga i kajkavskoga, npr. *peteh*, *hiža*, *hudo*, *peljati*, *tat*, *pes*, *meč*. Nalazi se u hrvatskoglegoljskim liturgijskim i neliturgijskim rukopisima, npr.: *plk b(o)zii pelaūče v tuzê usiliê* BrN2 267c, *tgda otpelaše kneza Mikulu Fran'kapana* BrN2 267d, *Zapis popa Martinca, I êkože ego veliki o(tb)č veliki an'tonii d(u)*

h(o)m s(ve)tim k nemu pripelan bis(i) BrN2 366c, *propelivai* CTk 57r, *osla pripelaū* CTk 113v, *Tu ga popelaū k Kaifi* CTk 139r itd.

- *pržun*, *kadi bihu sveti ot'ci v pržuni* (191), romanizam 'pržun' u značenju 'zatvor', 'tamnica' izvedenica je od lat. *prehendere* (=shvatiti), odnosno 'reprension' u značenju 'ukor'. Leksem se kao dalmatsko-romanski leksički ostatak očuvao u različitim varijantama na našim otocima, npr. *paržun* na Dugom otoku, *peržun* na Cresu, *pržun* na Rabu, *peržun* na Vrgadi itd.⁶⁴ Pojavljuje se i u drugim hrvatskoglegoljskim rukopisima, npr.: *gvozdie izlama i vrata probiv'ši od' pržuna v ki biše položen* ČŽg 116v.
- *špotati*, *Oče bi obličen' v purpirnu rizu špotaūči se nim'* (189), *v'staše vsi okolu nega i špotahu se nemu govoreći* (189), germanizam *špotati* (od njem. *spotten*), u značenju 'rugati se' prema P. Skoku poznat je od 16. stoljeća kod čakavskih i kajkavskih pisaca, a od rječnika nalazi se kod Belostenca, Della Belle i Habelića. Međutim, u hrvatskoglegoljskim je rukopisima zasljeđen još od 15. stoljeća. I dok se leksemi *špot*, *špotati se* često pojavljuju u hrvatskoglegoljskim zbornicima, npr.: *Kadē su ki se vèrnomu špotahu i s'mêehu* CPet 345v, *od smijućih se i špotaūčih' se* CAC 70r, *O gore špotaūčimi se s(ve)timi knigami* CPet 346v, među liturgijskim je rukopisima potvrđen jedino u *Pašmanskome brevijaru* (druga polovica 14. i 15. stoljeće): *i prēdast' se narodom' na poruganie i tepenie i n' raspetie i š'potanie muke* BrPm 212d.
- *tovariš*, *tovarištvo*, *gospodin naš Isuhrst oče nam dati š' nim vesel'e i carstvo nebesko s utešen'em i tovarištvom svojih svetih* (190), leksem je iz mađarskoga ušao u hrvatski kajkavski govor i književnost, a potvrđen je i u južnim hrvatskim govorima, npr. u Novom Vinodolskom, u značenju drug, prijatelj, ženidbeni drug.⁶⁵ Leksem *tovariš* je potvrđen i kod M. Marulića: *Tovariša imit tere prijatela*, kod Barakovića, Glavinica, *tovarištvo* kod Zoranića itd. Isti se leksem pojavljuje i u creskoj Muci Franića Vodarića: *Centurijun govori tovarišon* (didaskalija kod stiha 2817).⁶⁶ Prema Blažu Jurišiću *tovariš* se rabi u značenju *prijatelj*, *drug* na ribanju na otoku Vrgadi.⁶⁷ Također

Propovijed na
Veliki petak
u Koluničevu
Korizmenjaku

- 245 -

61 Skok 1973, III: 469.

62 Skok 1972, II: 442.

63 Vrana 1951: 118.

64 Skok 1973, III: 129–130.

65 Skok 1973, III, 486.

66 Franić Vodarić 1993: 151.

67 Jurišić 1962: 134.

na Dugom otoku u Salima *tovariš* je najmljeni ribar.⁶⁸ Oblik *to-variš* je sveslavenska riječ u svezi s *tovar*, značenje *bračni drug* nastalo je prema mađarskom, a potvrđeno je u gotovo svim slavenskim jezicima: češ. *tovaryš*, rus. *tovariš*, slov. *tovariš*. Potvrđen je i u hrvatskoglagoljskim liturgijskim rukopisima, npr.: *Molaše gos'tin'nikъ ot domu g(ospod)u povedi me s' toboû k b(og)u o p(a)vle biti mi tovarišu tvoemu* BrN2 363c. U hrvatskoglagoljskim se zbornicima učestalo pojavljuje, primjerice u *Tkonskom zborniku*, *tovariš* i *tovarištvo*: *moi dragi tovarišu* CTk 6r, *O anj(e)li moi dragi, tovariši va vsem blagi* CTk 13r, *tovariš-tvo* CTk 13r, *Sa svet se more primeniti k dvema tovarišema* CTk 67r. I u *Greblovu korizmenjaku* (Kvarezial i tmačenje od muki Simuna Grebla iz godine 1493. i 1498.⁶⁹ ima dosta leksičkih elemenata koji slute na blizinu kajkavskoga, između ostaloga *tovariš'* 54v.⁷⁰

- *trat, posla ga ka Irudu ki biše on'trat' prišal' v' Erusolim'* (189) *ontrat'* od tal. *un trato* u značenju 'onda', 'tada', poznato je u Istri *ontrat*, ukrštanje sa *onda*, *tada* (Skok III, 492).

Na nekoliko primjera pokazat ćemo različite stilizacije u hrvatskoglagoljskim rukopisima, liturgijskim i neliturgijskim, što je sve doprinosilo razvoju hrvatskoga jezika. Razlika je nastala i zbog vremena pisanja rukopisa, tj. stariji su rukopisi pisani arhaičnijim jezikom, npr. *Akademijin brevijar* s kraja 14. stoljeća i 4. *vatikanski misal* s početka 14. stoljeća, za razliku od zbornika 15. i 16. stoljeća.

- *[Ê]ko obidu me p'si mnozi i s(ъ)nmъ zlobivihъ osêdu me Pri-gvozdiše rucê moi i nozê moi ičiše vse kosti moe Ti že s'motriše i prezrêše me razdêliše sebê rizi moe i o men'tizê moemъ metaše žrêbъ* BrAc 5a/5b // *Ovi nečisti i zali Židove esu uokolu mene stali kako p'si i esu činili s'vet' nečistivi protivu mani i paki esu prigvozili ruci i nozi moi staveći me na križ' i toliko su me pritegnuli da vse moe kosti mogli bi pročitati i paki oni razgledaše me i pomisliše o m'ni i moe sviti rezdeliše meju sobu mečući žrib'* (187) // *Ovi nečisti zali židove esu okolo mene stali kako p'si i esu činili svet' nečist(i)vi proti mani i paki esu prigvozili ruci i nozi moe staveći na križ' I toliko su me pritegnuli da vse moe kosti mogal bi preč'tati I paki oni razgledaše me I pomisliše*

o m'ni i moe svite razdeliše meû sobu mečući žrib' KOp // *ovi nečisti i zali židove esu okolo mene stali kako psi i esu činili svit nečistivi protiv meni i paki esu proboli ruki i nozi moi staveći me na križ' i toliko su me protegnuli da vse moe kosti mogal bi pobroit i paki oni razgledaše me i pomisliše o mni i moe svite razdiliše meû sobu mečući ždribi* CFat (Ps 21,17)

- *Az že ê êko (!) gluhъ ne slišahъ i êko nêmbъ ne otvr'zъ ustъ svoihъ I bihъ êko č(lovê)kъ ne sliše i ne imêe va ustêhъ s'voihъ obličeniê* BrAc 9b // *az' êko gluh' ne slišah' i kako nim' ne otvr-ze ust' svoih' ni k niedinomu reči ke na me govorahu i ki me potirahu* (189) (Ps 37,14-15)
- *Inie est' s(ъ)p(a)sъl' a sebe li ne možet' s(ъ)p(a)sti ače c(êsa) rъ iz(drai)lê)v' est' da slêzet' nine s križa i vêruem' emu* MVat₄ 76c/d // *v'staše vsi okolu nega i špotahu se nemu govoreći spa-sal' e mnozih' a sebe li ne možet' spasti snidi nine s križa ako možeš'* (189) (KOp nema) // *spasal je mnozih a sebe ne može spasti snidi sada s križa ako moreš* CFat 73v (Mt 27,42)
- *Prêdavi že ego da imъ znamenie g(lago)le egože az' lobžû ta est' imête i* MVat₄ 74d // *a neverni Ijuda ide ka arhierêom' i da im' znamenie rekući moi meštar' e šal' va vrt' i vi poš'lite sa m'nu vaše sluge i koga ê celuû êmite ga i popelaite ga otainim zako-nom'* (188) // *neverni Ijuda ide k arhiereom i da nim zlamenie rekući moi meštar e všal vrtal a vi pošlite sa mnoom vaše slugi i koga ê celuû êmite ga i popelaite ga otainim zakonom* CFat 72v (Mt 26,48).

Zaključak

Propovijed na Veliki petak iz *Koluničeva zbornika*, kao i iz ostalih četiriju prijepisa glagoljskoga *Korizmenjaka*, dio je bogatoga korpusa hrvatske srednjovjekovne pasionske književnosti. S ciljem da naveđeni propovjedni tekst bude što potpunije opisan u ovom smo radu istražile njegove književno-povijesne i jezične značajke. Analiza je pokazala kako prikaz Isusove muke u Koluničevoj propovijedi sadržava poznate apokrifne motive te da se tumačenja pojedinih etapa njegove pasije, uključujući i posljednjih sedam riječi, između ostalog temelji na spisima velikih crkvenih pisaca (Beda Časni, Bernard iz Clairvauxa, Bonaventura). U ovom tekstu zasvjedočene su ključne točke srednjovjekovnih propovijedi namijenjenih Velikom petku kao što je nabranje Isusova mučenja, opisi pribijanja na križ, poticanje na pokajanje, oprost te konačno poticanje na razmišljanje o Isusovoj pasiji. Jezik *Koluničeva zbornika* kao i većine hrvatskoglagoljskih zbornika

Propovijed na
Veliki petak
u Koluničevu
Korizmenjaku

- 247 -

68 AR, XVIII, 496.

69 Zaradija Kiš 2001.

70 Štefanić 1960: 399.

sastoji se od tri komponente: crkvenoslavenske, čakavske i kajkavske. Kajkavska komponenta u pojedinim dijelovima hrvatskoglagoljskih zbornika nije posvuda isto zastupljena. Tako je primjerice *Kolunićev korizmenjak* blago impregniran kajkavizmima. Tekst propovijedi pokazuje sve fonološke i morfološke odlike koje vrijede za zbornik u cjelini. Na leksičkoj razini uz crkvenoslavenski, čakavski i kajkavski sloj posvjedočeni su i grecizmi/latinizmi i germanizmi. Analiza je pokazala kako propovijed na Veliki petak zauzima istaknuto mjesto kada govorimo o pasionskoj baštini srednjovjekovne Gacke i Bužana, dviju župa uz koje se veže nastanak *Kolunićeva korizmenjaka*. Ovaj propovjedni tekst stoga znatno produbljuje naše spoznaje o povijesti pasionske pisane kulture nastale na ličkome tlu.

Kratice hrvatskoglagoljskih rukopisa

- brAc – *Akademijin brevijar*, oko 1384., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *III c 12*.
- BrPm – *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. st. i 15. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *III b 10*.
- BrN₂ – *2. novljanski brevijar*, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.
- CPet – *Petrisev zbornik*, 1468. g., Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, sign. *R 4001*.
- Clvan – *Ivančičev zbornik*, 14.–15. st., Zagreb, Samostan franjevac III. reda.
- CAC – *Zbornik duhovnoga štiva (Antoninov konfesional i drugo)*, kraj 15. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *IV a 48*.
- CTk – *Tkanski zbornik*, prva četvrt 16. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *IV a 120*.
- CŽg – *Žgombičev zbornik*, 16. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *VII 30*.
- CFat – *Fatevićev zbornik duhovnoga štiva*, 1617., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *IV a 124*.
- KZ – *Kolunićev zbornik*, 1486. g. Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *III a 51*.
- KKZ – *Kolunićev korizmenjak*
- KOp – *Korizmenjak iz Oporta*, kraj 15. st., Gradska knjižica u Oportu (Portugal) *Ms 639–143–3–12* (fotokopije u knjižnici Staroslavenskoga instituta, sign. *F262*)
- TKZ – *Traktat Kolunićeva zbornika*
- MVat₄ – *4. vatikanski misal*, najstariji hrvatskoglagoljski misal s početka 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 4*.

Literatura

- BESTUL, T. H. 1996. *Texts of the Passion: Latin Devotional Literature and Medieval Society*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- CARDELLE de Hartmann, C. 2007. *Lateinische Dialoge 1200–1400: Literaturhistorische Studie und Repertorium*. Mittellateinische Studien und Texte, vol. 37. Leiden-Boston: Brill.
- DAMJANOVIĆ, S. 1976. *Vokalizam kvarezimala Kolunićeva zbornika*. Magistarska radnja u rukopisu. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet Zagreb.
1977. Slogotvorno *r* i *l* u korizmenjaku Kolunićeva zbornika. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 15, 43–50.
1978. Vokalizam Korizmenjaka Kolunićeva zbornika prema vokalizmu Korizmenjaka III a 19 JAZU, *Filologija* 8, 67–74.
1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.
2011. Jezik hrvatskih glagoljčnih tekstova. U *Povijest hrvatskoga jezika*. 2. knjiga: 16. stoljeće, ur. Ante Bičanić. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, 275–321.
- FRANIĆ, Vodarić, 1993. *Muka*, Zavičajna biblioteka, knjiga 7, Mali Lošinj: Katedra Čakavskog sabora Cres-Lošinj.
- GAYK, Shannon. 2017. The Form of Christ's Passion: Preaching the Imitatio Passionis in Late Medieval England. *The Yearbook of Langland Studies* 31, 231–256.
- HERCIGONJA, E. 1974. Kajkavski elementi u jeziku glagoljske književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika). *Croatica* V, 193–195.
1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- JOHNSON, H. 2007. "The Hard Bed of the Cross": Good Friday Preaching and the Seven Deadly Sins. *The Seven Deadly Sins. From Communities to Individuals. Studies in Medieval and Reformation Traditions: History, Culture, Religion, Ideas*. Edited by Andrew Colin Gow. Leiden-Boston: Brill, 129–144.
2012. *The Grammar of Good Friday Macaronic Sermons of Late Medieval England*. Turnhout: Brepols.
- KAPETANOVIĆ, A.; D. Malić; K. Štrkalj Despot. 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo. Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- LIPLJIN, T. 2002. *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Varaždin: Garestin d.o.o.
- NAZOR, A. 2014. O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima (1494.–1508.). *Senjski zbornik* 41, 211–244.
- NEUHAUSER, R. 2007. Introduction: Cultural Construction and the Vices, u: *The Seven Deadly Sins. From Communities to Individuals. Studies in Medieval and Reformation Traditions: History, Culture, Religion, Ideas*. Edited by Andrew Colin Gow. Leiden – Boston: Brill, 1–17.
- PATAFTA, D. Muka i križ Isusa Krista u spisima Franje Asiškoga i izabranih franjevačkih teologa, propovjednika i mistika. *Bogoslovska smotra* 88/1, 73–102.
- PETROVIĆ, I. 2009. Kolunić, Broz (Kacitić, Ambroz), glagoljaški pisac (Dubovik, Lika, ? – ?). *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 543.
- RADOŠEVIĆ, Andrea. 2010. Pseudo-Anselmov Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione Domini u hrvatskoglagoljskom Žgombičevu zborniku iz 16. stoljeća, *Slovo* 60, 633–668.
2012. Korizmene propovijedi u Fatevićevu zborniku – prilog rekonstrukciji glagoljskoga Korizmenjaka, *Slovo* 62, 101–210.
- REINHART, J. 1996. Hrvatskoglagoljski zbornik Tomaša Petrinića iz god. 1503. (Cod. Vindob. Slav. br. 78). *Croatica* XXVI/42/43/44: 391–421.

Propovijed na
Veliki petak
u Kolunićevu
Korizmenjaku

– 249 –

2008. Tumačenje Deset zapovijedi iz djela *Somme le Roi* u dvama hrvatskoglagoljskim fragmentima, *Slovo* 56–57, 477–496.
- SAMARDŽIJA, M. 2011. Hrvatski leksik i leksikografija. U *Povijest hrvatskoga jezika*. 2. knjiga: 16. stoljeće, ur. Ante Bičanić. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, 441–459.
- SKOK, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga 1 (A – J), 2 (K – poni) 3 (poni – Ž). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971 – 1973.
- ŠIMIĆ, M. 2005. Leksik Traktata o sedam smrtnih grijeha u Ivančičevu i Kolunićevu zborniku. *Drugi Hercigonjin zbornik*, ur. Stjepan Damjanović, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 397–410.
- ŠTEFANIĆ, Vj. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU knj. 51, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
1970. *Glagoljski rukopisi JAZU*, II dio, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- ŠTRKALJ Despot, K. 2010. Jedini srednjovjekovni hrvatski prozni planctus: Plač devi Marije iz Petrisova zbornika. Čakavska rič XXXVIII/1-2, 155–181.
- TADIN, M. 1965. Un nouvel exemplaire du Carême attribue a saint Bernardin de Sienne. *Mandićev zbornik: u čast o. dra. Dominika Mandića prigodom njegove 75-godišnjice života*. Radovi Hrvatskoga povijesnoga instituta u Rimu. Sv. I – II. Ur. I. Vitezić, B. Pandžić, A. Matanić. Rim, 169–191.
- VALJAVEC, M. 1892. *Kolunićev zbornik hrvatski glagoljski rukopis od godine 1486.*, Djela JAZU, knj. XII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- VRANA, J. 1951. Hrvatskoglagoljski Blagdanar. Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskog rukopisa iz godine 1506, *Rad JAZU* 285.
- VUČKOVIĆ, J. 2013. Mnogo lipo i divoto govorenje svarhu muke gospodina Isukarsta slatkoga. Pasionski prozni tekst iz Firentinskoga zbornika. *Slovo* 63, 159–196.
- WENZEL, S. 1986. *Preachers, Poets, and the Early English Lyric*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- AR – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880.–1976.
- ZARADIJA Kiš, A. 2001. Šimun Greblo i njegovo tumačenje Muke Kristove (1493). Pazin, Buzet, Zagreb: "Juraj Dobrila", Pazinski kolegij, Katedra Čakavskog sabora, Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. I. svezak, A–vrěď, gl. urednici B. Grabar, Z. Hauptová, F. V. Mareš. Zagreb: Staroslavenski institut, 2000.; sv. II. Vrěďňň–zapovědnica, gl. urednici Z. Hauptová, Z. Ribarova. Zagreb: Staroslavenski institut, 2015.
- Grada za Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, Staroslavenski institut, Zagreb.

Sažetak

Propovijed na Veliki Petak u *Kolunićevu Korizmenjaku*

Propovijed na Veliki petak iz glagoljskoga *Kolunićeva zbornika* iz 15. stoljeća pripada propovjednom korpusu hrvatske srednjovjekovne pasionske baštine. Riječ je o svojevrsnoj skupini proznih pasionskih propovjednih tekstova koji se pojavljuju u različitim zbirkama propovijedima (*sermones de tempore*, *sermones quadragesimales*). U ovom radu prvi put je provedena književno-povijesna i jezična analiza pasionske propovijedi iz *Kolunićeva zbornika*. Tekst

je uspoređen s popularnim djelima zapadnoeuropskih autora (Beda Časni, Bernard iz Clairvauxa, Bonaventura), a koja su snažno utjecala na razvoj pasionskih tekstova uopće. Jezična analiza pokazala je kako su uz crkvenoslavenski, čakavski i kajkavski sloj posvjedočeni i grecizmi/latinizmi i germanizmi. Tekst predstavlja doprinos poznavanja pasionske baštine nastale na ličkim prostorima.

Ključne riječi: *Kolunićev zbornik*, propovijed na Veliki petak, pasionski tekstovi, jezik glagoljskih zbornika

Abstract

The Sermon on Good Friday in *Kolunićev Korizmenjak*

The sermon on Good Friday from the 15th-century Glagolitic *Kolunić Miscellany* belongs to the corpus of sermons within Croatian medieval passion heritage. It is a sort of a group of prose passion-themed sermons that appear in various collections of sermons (*sermones de tempore*, *sermones quadragesimales*). In this paper, for the first time, a literary-historical and linguistic analysis of the sermon on passion from the *Kolunić Miscellany* was conducted. Its text has been compared with popular works by Western European authors (Venerable Bede, Bernard of Clairvaux, Bonaventure), which have strongly influenced the development of passion texts in general. The linguistic analysis showed that in addition to the Church Slavonic, Chakavian and Kajkavian strata, both Grecisms/Latinisms and Germanisms were witnessed. The text represents a contribution to the better acknowledgment of passion heritage created in the Lika area.

Keywords: *Kolunić Miscellany*, Sermon on Good Friday, passion texts, Glagolitic miscellanies language

Jasminka Brala-Mudrovčić

Sertićeva *Muka* *Gospodina našega* *Isukersta*

1. Uvodna razmišljanja

Trpljenje i umiranje kojim je Isus otkupio ljudski rod vječna je tema likovnih, glazbenih, kazališnih, književnih i folklornih obradbi pa se u gotovo svim granama ljudskoga izraza promiču pasionske kulturne vrijednosti civilizacije i događa se svojevrsna revitalizacija teme Muke Kristove. Iznimno zanimljiv je hrvatski književni prostor na kojemu su vidljive duhovne silnice koje su se tijekom cjelokupnoga razvitka književnosti provlačile kroz književna imena i djela: biblijske teme koje prožimaju cjelokupnu hrvatsku književnost i kršćanska katolička baština. Kršćanstvo je utisnulo najdublji pečat u duhovnosti, moralu, kulturi i običajima hrvatskoga naroda, a osobite tragove ostavilo je u usmenoj i pisanoj književnoj hrvatskoj baštini.

Životopisi svetaca, legendariji, pasionariji, mirakuli i dr. najraniji su oblici kršćanske književnosti koji su nastali većim dijelom u glagoljskoj i manjim dijelom u latiničkoj književnosti, a nalaze se u glagoljaškim zbornicima i brevijarima, propovjednim djelima, u zbirkama mirakula... Već među prvim slavenskim tekstovima nedvojbeno su nastali najstariji tekstovi ovoga tipa, najprije kao prijevodna djela s grčko-bizantskih izvora, a uskoro i kao originalni slavenski tekstovi¹. Ovakvi tekstovi, istinski nadahnuti i estetski vrijedni, nalaze se

1 "Hrvatska književnost svojim korijenima seže u duboku prošlost, a sami početci pismenosti kod Hrvata vezani su uz misionarsku djelatnost svete braće Konstantina i Metoda. Brat Konstantin, kako se smatra, sastavio je najprije slavensko pismo, glagoljicu, a zatim zajedno s Metodom preveo biblijske tekstove za liturgijsku namjenu. Sa slavenskom liturgijom koju je 880. dopustio papa Ivan VIII. raširili su se i slavenski biblijski tekstovi iz Moravske, pa su slavensku službu Božju brzo prihvatili Hrvati, Bugari, Srbi, a nešto kasnije i Rusi. Ti su slavenski biblijski tekstovi postali temelj svih kasnijih prijevoda Biblije kako na crkveno-slavenskome, tako i na narodnim jezicima spomenutih slavenskih naroda. Hrvati su u liturgiji uporedo koristili staroslavenski, latinski, a zatim hrvatski narodni jezik. Što se hrvatske književnosti tiče, i ona je bila višejezična, a po latinskome jeziku čvrsto uzgobljena u europsku zapadnu književnu i kulturnu maticu. Stolja hrvatske književnosti jasno pokazuju dva bitna izvorišta ukupne europske

među prvim spomenicima hrvatske književne kulture spajajući istočnu i zapadnu književno-kulturnu tradiciju kršćanske literature koja je kroz stoljeća izgradila svoj vlastiti, prepoznatljiv nacionalni sustav bogatih i osebujnih žanrovskih, tematskih i tipoloških karakteristika i našla značajno mjesto u književnoj kulturi europskoga srednjovjekovlja.²

Nadalje, podlogu renesansnoj književnosti stvorila je djelatnost humanista. U tom razdoblju može se govoriti o pravom oblikovanju pojedinih književnih vrsta pa tako i spomenutih religioznih oblika stvorenih u skladu s duhovnom hrvatskom posebnosti koju je odredila srednjovjekovna književnost i čije se vrijednosti čitaju iz tadašnje suvremenosti.

Poslije barokne pojačane religioznosti i refleksivnosti religiozna djela, uključujući i ona u kojima se tematiziraju posljednji dani, muka i smrt Isusa Krista, u 18. stoljeću preuzimaju moralno-didaktičnu ulogu književnosti kojima se nastoje poučiti čitatelji. Vjerska je pouka u Hrvatskoj sve do kraja 18. stoljeća bila usko povezana s opismenjavanjem i prosvjetiteljskom djelatnošću uopće, a u tom procesu veoma važnu ulogu uz sve spomenute oblike imala su i katekizamska djela koja su utkana u hrvatsku književnost od samih početaka i njezin su važan dio i opsegom i značenjem. Dio jednoga takvog katekizma je i pasionski spjev *Muka Gospodina našega Isukersta* Jurja (Đure)

uljudbe i kulture, i to veliku antičku, zatim rimsko-latinsku tradiciju, a, kasnije, u živom prožimanju, kršćansku, katoličku. Obzori hrvatske književnosti uvijek su premašivali zavičajne, regionalne i nacionalne okvire, i to u djelima svih najznačajnijih hrvatskih pisaca, i latinista, i onih koji su pisali talijanskim, njemačkim i mađarskim jezikom. Hrvatska duhovnost, pa i književnost kao najsublimniji izraz pojedinačne (osobne) i zajedničke duševnosti, oslanjala se stoljećima na kršćanski, katolički univerzalizam, otvorena raznim poticajima koji su, u različitim razdobljima, dolazili iz različitih sredina, od najstarijih talijanskih (mediteranskih) i srednjoeuropskih (latinskih), preko njemačkih, francuskih, ruskih (slavenskih), do anglosaksonskih sredina i krugova. Kroz čitavu povijest hrvatske književnosti, od samih početaka pa do naših dana, bez obzira na određene protivnosti, posebice u 20. stoljeću, i bez obzira na višestruku raskrnicu na kojoj su Hrvati živjeli, tri bitna čimbenika određuju njezin razvitak: 1) dramatična zbivanja na razdjelnici vjera, svjetova i civilizacija; 2) državotvornost, odnosno, posebno njegovanje dubokih, domoljubnih osjećaja; 3) kršćanska, katolička religioznost, oslonjena na svetopisamsku tradiciju i starokršćansku, katoličku baštinu." (B. Petrač, *Duhovne odrednice hrvatske književnosti*, CCP, 1996., 36, str. 77-78)

2 O žanrovima i karakteristikama srednjovjekovne književnosti postoje brojne knjige i radovi, npr. Ivanka Petrović, *Hagiografsko-legendarna književnost hrvatskog srednjovjekovlja i senjski "Marijini mirakuli"* - izvori, žanrovske, tematske i tipološke karakteristike, *Slovo*, 1984., 34, str. 181-201; Dunja Fališevac, *Razdoblja i književne vrste hrvatske srednjovjekovne proze*, *Filologija*, 8, 1998., str. 89-97; Nikica Kolumbić, *Hrvatska književnost od humanizma do manirizma*, Zagreb, MH, 1980.; Nikica Kolumbić, *Po običaju začinjavac*, Split, Književni krug, 1994.; Nikica Kolumbić, *Poticaži i nadahnuća*, Zagreb, Dom i svijet, 2005.

Sertića čije su semantičke i stilske odrednice predmet proučavanja ovoga rada.

Promatrajući hrvatsku književnost i u kasnijim razdobljima i stilskim formacijama nemoguće je ne pronaći tekstove koji ne odišu biblijskom podlogom i koji ne sadrže kršćansko i katoličko pojmovlje.

Hrvatski književnici i nepoznati autori iz područja usmene književnosti³ artikulirali su na različite načine kršćanske vrijednosti i tako pomogli u stvaranju hrvatskoga duhovnog identiteta u skladu s tradicijom i dimenzijama kršćanstva.

2. Život i djelo Jurja (Đure) Sertića

Jurja Sertića književni teoretičari svrstavaju u đakovački književni krug jer je veći dio života proveo na tom hrvatskom prostoru, ali s obzirom da je rođen i da je živio i na području Like i djelovao kao svećenik osim u Đakovačkoj i u Senjskoj biskupiji opravdano ga je uvrstiti i među ličke književnike koji su svojim djelima obogatili ličku pasionsku baštinu.

Juraj (Đuro) Sertić⁴ rođen je u Udbini 1750. godine, a umro u Požunu 1808. godine. Školovao se u Loretu, Beču i Pešti. Bio je doktor filozofije i teologije. Najprije je bio dvorski svećenik, a 1781. godine postao je župnik u Kukuljevcima, 1788. godine u Vinkovcima, a 1794. godine u Nijemcima. Kanonikom je postao 1799. godine, a bio je i prvi rektor Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu (1806.). Odlikovan je čašću opata Sv. Andrije od Višegrada. Umro je kao kanonik arhiđakon u Požunu, u 56. godini života i 33. godini svećeništva, kao predstavnik Stolnoga kaptola, prateći na opći državni sabor biskupa Mandića, bosanskoga ili đakovačkoga i srijemskoga biskupa, koji pripada u red onih osoba koje su utjecale na tijek zbivanja u crkvenome, kulturno-prosvjetnome i političkome životu druge polovice 18. i početka 19. stoljeća, a koji se osobito istaknuo osnivanjem Bogoslovnoga sjemeništa i filozofsko-teološkoga studija u Đakovu.

O Sertiću se govori kao autoru pripadniku sjevernoga književno-kulturnog areala, u koji osim njega ulaze i Ivan Grličić, Josip Milunović, Ilija Okrugić Srijemac, Juraj i Nikola Tordinac, fra Ivan Velikanović, fra Matija Petar Katančić, fra Aleksandar Tomiković, Antun Matija Reljković, Antun Kanižlić i mnogi drugi, a posebno valja još istaknuti biskupa Josipa Jurja Strossmayera, važnoga kulturno-pro-

svjetiteljskog djelatnika, mecenu i pokretača znanstvenih i kulturnih institucija u Slavoniji, ali i cijeloj Hrvatskoj.

U tom đakovačkom *zlatnom književnom dobu*⁵ zamjetna je prisutnost *Gospina plača*, nekoć osobito popularnoga žanra hrvatske srednjovjekovne književnosti, kojega susrećemo već u pjesmi *Pjesan ot muki Hrstovi* (*Pariška pjesmarica*, 1380.), a koji s vremenom prolazi kroz nekoliko razvojnih faza (od narativne pjesme, preko dijaloške pjesme, do potpune dramatizacije pasionske teme). Sertić u narativno-dijaloškoj formi obrađuje *Gospin plač* i objavljuje ga u obliku spjeva pod naslovom *Muka gospodina našega Isukersta*.

Ovaj pasionski spjev dio je knjige / katekizma *Jezgra nauka kerstjanskoga*. Za života Sertiću su objavljena dva izdanja spomenutog katekizma (1791. i 1807.). Katekizam je nastao na poticaj prvoga biskupa sjedinjenih biskupija Srijemske i Đakovačke ili Bosanske Mateja Franje Krtice. Naime, Bečka dvorska kancelarija nastojala je uvesti 1775. godine u sve škole carstva *Protumačeni katekizam* Johanna Ignaza von Felbigera, svećenika poznatoga po obnašanju dužnosti ministra u pruskoj vladi i čovjeka koji je proveo reformu austrijskoga školskog sustava. Biskup Krtica je u prvi mah izrazio spremnost prihvatiti novi katekizam te je povjerio fra Emeriku Paviću da prevede taj katekizam na štokavsku ikavicu slavonskoga govora, i to s punim opravdanjem jer je riječ o podunavskom franjevcu koji je bio središnja osoba budimskoga kulturnog kruga 18. stoljeća, koji je svoja književna i znanstvena djela pisao slijedeći koine franjevačke književnosti 18. st., što je osobito značajno jer se važnom sastavnicom hrvatskoga predstandardnog jezika smatra upravo franjevačka koine 18. st., odnosno ujednačeni standardnojezični uzus kojim su pisali bosanski i hrvatski franjevci, naravno uz određena manja odstupanja uvjetovana temom i izvornošću pisanih propovijedi u skladu sa suvremenim jezikoslovnim strujanjima. Međutim, biskup se predomislio pa je sastavljanje katekizma povjerio Sertiću. Rezultat je katekizam *Jezgra nauka kerstjanskoga, pisme i molitve bogoljubne, za službu i zabavu duhovnu puku kerstjanskom prikazane*. Prvi dio sadrži katekizam sastavljen prema tradiciji kanizijevskih katekizama⁶, a drugi dio sadrži molitve, upute o sudjelovanju na svetoj misi, različite nabožne pjesme među kojima je i *Muka gospodina našega Isukersta*.

Sertićeva Muka
Gospodina
našega
Isukersta

– 255 –

3 O kršćanskim motivima usmene književnosti mnogo je pisao Stipe Botica (npr. Stipe Botica, *Pasionska baština u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i posebice u usmenoj književnosti*, CCP, 42, 1998., str. 91-106).

4 O Jurju Sertiću i relevantnoj literaturi o njegovu radu piše u Pogovoru *Muke Gospodina našega Isukersta* Mirko Čurić, priređivač izdanja iz 2009. godine.

5 U knjizi *Što je naše od starine* Mirko Čurić (književni kritičar i povjesničar, pjesnik i prozaist) obrađuje najvažnije književne i prosvjetno-kulturne djelatnike 18. i 19. stoljeća, koji su životom i djelovanjem vezani uz Đakovo (Osijek, DHK, 2013.).

6 Riječ je o katekizmima čija je osnovica *Mali katekizam* (1556.) Petra Kanizija (1521.- 1597.), isusovca i profesora teologije koji se drži rodonačelnikom katekizma katoličke obnove (Emanuel Franjo Hoško, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb, 1985.).

3. Semantičke i stilske odrednice spjeva *Muka Gospodina našega Isukersta*

Cjelokupni korpus hrvatske književnosti 18. stoljeća obilježen je izrazitim svjetonazorskim, sadržajnim i stilskim pluralizmom, prilagođavajući se sad elitnom, sad neobrazovanom ili manje obrazovanim sloju čitatelja pa se nailazi na pregršt religioznih predodžbi, srednjovjekovni svjetonazor i pripadajući im tematsko-žanrovski sustav, ali i na prosvjetiteljska nastojanja izrečena raznolikim načinima koje nude pojedine književne vrste i žanrovi. Ipak, može se uočiti neprestana isprepletenost vjerske i svjetovne sfere, tumačenja svakodnevnoga života na teološki način bilo da se radi o djelima prožetima kršćanskim duhom, poučno-prosvjetiteljskim djelima, različitim prigodnim tekstovima ili pak znanstvenim radovima iz različitih područja ljudskoga življenja i djelovanja⁷.

U mnoštvo stvorenih djela tijekom 18. stoljeća svojim tematskim i stilskim karakteristikama savršeno se uklopilo djelo duboko prožeto kršćanskim duhom *Muka Gospodina našega Isukersta* Jurja Sertića.

7 S obzirom na to opće usmjerenje slavonskih književnih pojava 18. stoljeća Rafo Bogišić izdvaja četiri osnovne kategorije književnoga usmjerenja: "1. Tekstovi inspirirani i prožeti pobožno-kršćanskim duhom i s naglašenim čudorednodaktičkim težnjama. Religiozno-odgojna orijentacija okvir je svim oblicima i postupcima koji se ostvaruju u prvom redu u sklopu djelovanja franjevačkoga i isusovačkog reda u Slavoniji. Toj bi kategoriji književnosti pripadali kršćanski "nauci" i crkvene pjesme, razni zbornici, priručnici, katekizmi, "ogledala", leksikoni, prijevodi starih crkvenih tekstova, ali i neka značajnija pjesnička djela s naglašenom religiozno-kršćanskom tematikom, kakvo je npr. *Sveta Rožalija* (Beč, 1780.) Antuna Kanižlića (1699.-1777.), Ivanošićev (1748.-1800.) *Svemogući neba i zemlje stvoritelj* (Zagreb, 1788.) i *Aždaja sedmoglava* (Zagreb, 1762.) Vida Došena (oko 1720.-1778.). 2. Poučno-prosvjetiteljski tekstovi pisani kao upute za svakodnevni praktični život slavanskog čovjeka, prvenstveno seljaka i krajišnika. Tu svoje mjesto nalaze razna "pamtenja" i "razloženja", razni "kućnici" i "nauci", ali i djela s naglašenijom književnom ambicijom kakva su npr. *Jeka planine* (Zagreb, 1767.) Vida Došena, *Pjesnik putnik* (Beč, 1771.) Adama Tadije Blagojevića (1745.-1800.) i *Satir iliti divji čovik* (Drezden, 1762.) Matije Antuna Relkovića (1732.-1798.), kao i Relkovićeve prijevodi Ezopovih, Fedrovih i Pilpajevih basni. 3. Različiti prigodni sastavi, tj. sastavi koje je izazvala neka pojedinačna suvremena prigoda ili neki posebni događaj. Takva su djela "pisme od junaštva" i *Sličnorični natpis groba Zvekanova* Antuna Ivanošića, a o suvremenim ratnim događajima pisali su Josip Pavišević (1734.-1803.), Vaso Bošnjak (1743.-1807.) i dr. Prigodnošću su označeni i "pastirski razgovori" Matije Petra Katančića (1750.-1825.). 4. Znanstveni radovi različitih usmjerenja, disciplina i razina; povijesni, kroničarski, književnopravni i književnoteorijski radovi te zanimanje za jezik i pravopis. U tom pogledu ističe se teorijski rad Matije Petra Katančića *De poesi illyrica libellus* (1817.), što je ujedno i prvi hrvatski književnoteorijski rad. Zapažene književnopravne preglede pišu i Emerik Pavić (1716.-1780.), Grgur Čevapović (1786.-1830.) i Josip Jakšić (1738.-1804.)." (Rafo Bogišić, *Tragovima starih*, Split, Književni krug, 1987., str. 167-169)

Tema Isusove muke i Marijine boli za izgubljenim sinom koja dominira ovim djelom, a koje uz to ima i namjeru motivacije prihvaćanja kršćanskih načela u svakodnevnom životu doprinijela je izvrsnoj uklopljenosti djela u poetiku doba u kojem je nastalo i u višestoljetnu pasionsku tradiciju hrvatske književnosti u čiji opus pripada.

Riječ je o estetski ambicioznijoj pjesmi većega opsega napisanoj na temelju predloška *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mleci, 1726.) franjevca Tome Babića, hrvatskoga pisca i jezikoslovca. Predložak sadrži *nauk krstjanski* i *pisme duhovne i bogoljubne*, koje su bile toliko popularne da su neke uvrštavane u molitvenike. Sam Babić se u pisanju koristio *Naukom krstjanskim* (Mleci, 1616.) franjevca Matije Divkovića, hrvatskoga vjerskog pisca ali i osnivača bosanske franjevačke teološke škole, prvoga bosanskog pisca koji je pisao na narodnome jeziku jer mu je cilj pisanja bio pružiti kvalitetna moralno-poučna katolička djela redovnicima i svjetovnjacima. Divkovićev jezik je u osnovi čisti narodni jezik, štokavština ijekavskoga izgovora s primjesama ikavice, kojim se govorilo u srednjoj Bosni, ali ga je nadogradio i jezičnim izrazom dubrovačke i hrvatske srednjovjekovne glagoljske književnosti. On je literarne i jezične tradicije s područja Bosne, Slavonije, Dalmacije i Dubrovnika povezivao u jednu cjelinu. Njega su na književnome putu i u jeziku slijedili kako bosanski franjevački pisci tako i oni izvan Bosne, te su se značajke književnoga jezika nastaloga na bosanskome tlu prenijele na široko hrvatsko područje i izravno utjecale na procese formiranja književnoga jezika na štokavskoj osnovici⁸. No, otvorena je mogućnost korištenja još jednoga predloška. Riječ je o u 18. st. popularnom molitveniku s pridodanim katekizmom i pjesmama napisanome slavonskom ikavicom *Cvitak pokornik, aliti knjižice Sedam pisni pokorni s Oficijom S. Križa, B. Divice Marije, Od martvi, Duha Svetoga s' Putom od križa i s' drugima mlogima bogoljubnim molitvam, kako i s' naukom karstjanskim nakićene* (Budim, 1736.) hrvatskoga teološkog pisca fra Šimuna Mecića kojemu pripada važno mjesto u području hrvatskoga jezikoslovlja jer je djelujući na slavonskome području i pišući djela na latinskom i na narodnom jeziku snažno djelovao na svoje suvremenike i baštiniio mnogo sljedbenika⁹. Slijedeći predloške Sertić je

8 Darija Gabrić-Bagarić, Marijana Horvat, Matija Divković: *Nauk krstjanski za narod slovinski – Sto čudesa aliti zlamen'ja blažene i slavne Bogorodice, Divice Marije*, Sarajevo, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebre, 2013. (monografija); Dalibor Brozović, Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – Od Divkovića do Grga Martića, *Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslavenskih književnosti u Sarajevu*, 2, 1973., str. 35-53.

9 Analizu samoga djela nalazimo, primjerice, u članku Ante Sekulića o Šimunu Meciću kao jezikoslovcu (Ante Sekulić, Šimun Mecić – graditelj i čuvar jezika hrvatskoga, *Croatia Christiana periodica*, 1/1, 1977., str. 34-46).

djelo napisao jednostavnim pučkim jezikom koji je lako razumljiv širokom krugu čitateljstva.

Dakle, *Muka gospodina našega Isukersta* je narativno-dijaloška, a ne dramska verzija *Gospina plača* motivirana Kristovom mukom i žrtvom. Sastoji se od 744 stiha osmerca, odnosno 372 distiha. Ciljano korištenje osmeračkoga dvostiha kao misaono-ritmičke jedinice u kojoj se čuvaju bitni elementi tradicionalnoga verificiranja (tradicija pučkoga pjesničkog načina) podložna je Sertičevim prosvjetiteljskim nastojanjima¹⁰.

Rima u distisima je parna, a na nekoliko mjesta su stihovi povezani nagomilanom rimom. Iako je rima ponekad nategnuta i premda se povremeno osjeća rječnička nestabilnost pjesma se može označiti kao opširna narativna pjesma, solidno razvijena u nastavljanju priče. Riječ je o vrijednoj i uzorno napisanoj pjesmi gdje se jasno i pregledno izlaže Isusova muka, ponajprije iz perspektive Blažene Djevice Marije, što ovu pjesmu određuje i kao *Gospin plač*. Posebno je toplo i potresno prikazana Isusova majka, supatnica pod križem, sudionica svih Kristovih posljednjih ovozemnih zbivanja. Doista, sva dubina spjeva stavljena je na dva centralna lika – majku i sina, iako su osim njih slikovito prikazani i još neki sudionici *muke na križu* (primjerice Ivan koji sticajem žalosnih okolnosti postaje zamjenski sin).

Uz bitna duševna raspoloženja Sertić prikazuje motivske i tematske sekvence koje ujedinjuju prizore muke i Marijinog plača (dramatične scene stvarne Kristove muke, plač Kristove majke, suđenje, pribijanje na križ, Kristovo obraćanje majci i Ivanu, majčino oplakivanje sinovljeva tijela skinutog sa križa, smrt prirode koja prati Kristovu agoniju...) i pri tome se oslanja na tradiciju djela pučkoga podrijetla iste tematike koji na samome početku i kraju sadrže direktno obraćanje puku sa željom da sudjeluju u činovima muke i plača. Tako je *Muka Gospodina našega Isukersta* uokvirena početnim i završnim obraćanjem autora čitateljima. Na početku se ukratko najavljuje poznata tema Isusove muke, *gorke muke koju za nas sada prima* (znakovita je uporaba prezenta kao jasnog znaka da je Isusova muka nešto suvremeno, što se događa za svakoga čovjeka i svakoga dana¹¹):

*Poslušajte braćo mila,
Gorku muku Gospodina,
Isukersta Božjeg sina,
Koji za nas sada prima;
Rad našega vazda mira,
On na križu sad umira.*

Pjesma završava porukom puku da procijeni to što je pročitao, odnosno da s Isusovom Majkom *procvili* i klekne na *kolinah* moleći oprostjenje od Božjeg Sina koji je umro za svakoga čovjeka:

*Dragi puče, sad procini,
Tere s majkom ti procvili.
Na kolinah sada kleci,
Gospodinu tvomu reci:
Slava Tebi Svemoguću,
Danas za nas umirući.
Tebi slava i poštenje,
Nam grišnikom oprostjenje.
Sinu Božji budi faljen,
Po sve vike vikom. Amen.*

Ovom porukom izlazi se iz sfere subjektivnog proživljavanja vjerskom poukom i prelazi se u sferu kolektivnog. Sertić čitatelju želi dati sadržaj nad kojim bi mogao razmišljati o muci i smrti Kristovoj i razabrati korist te muke i smrti za čitatelja vjernika i cijelo društvo.

Nadalje, Sertić radi kompilaciju već spomenutih evandeoskih motiva kao što su Isusova agonija, obraćanje Bogu i prihvatanje žrtve, Judina izdaja, uhićenje Isusa, Pilatovo slanje Isusa Herodu, Pilatova presuda, izrugivanje vojnika, križni put, Isusovo preporučivanje svoje majke Ivanu i dr., a svoje autorstvo u okviru zadane i poznate teme iz *Evandjelja* iskazuje izdvajanjem epizoda, odnosno, osoba koje se u kontekstu *muke* spominju u *Evandelju*. Primjerice, velik je broj stihova posvećen Pilatu, odnosno njegovoj unutarnjoj drami, odluci da osudi Isusa kojega smatra nevinim:

*Nahodim ga brez krivine,
Nije pravo da pogine,
Kerv pravednu da prolije...*

nasuprot odluci o puštanju zločinca Barabana koju je donio uslijed straha za svoj položaj. U tome trenutku naglašena je svestremenost Pilata – čovjeka na vlasti, koji bira između pragmatičnih, egzi-

Sertićeva Muka
Gospodina
našega
Isukersta

– 259 –

10 Pripovijedanje u stihu predstavlja najprošireniji diskurz hrvatske književnosti 18. stoljeća (Dunja Fališevac, *Kaliopin vrt II: studije o poetičkim i ideološkim aspektima hrvatske epike*, Split, Književni krug, 2003.) pa se i po ovom stilskom obilježju Sertićevo djelo dobro uklapa u poetiku doba u kojem je nastalo.

11 Uporabu prezenta istaknuo je i Mirko Čurić u Pogovoru *Muke Gospodina našega Isukersta* iz 2009. godine.

stencijalnih odluka i pravde, odnosno – vječnoga života. Židovi ga pritišću i ucjenjuju, a on u strahu osuđuje nevinoga:

*A Židovi vapijaju,
Propni njega, govoraју:
Jer ako ga ne pogubiš,
Cesarovu milost gubiš.
Jer se kraljem našim čini,
Ter cesarev puk on ini.
Ne imamo mi sad kralja,
Neg slušamo svi cesara.
Cesarom me popritiše,
I još k tomu podmitiše.
Pilat hoti njima ugodit,
A zlo blago sebi dobit.
Izvede ga Pilat zato,
Na sud misto Litostrato.
Osudivši njega dade,
I u ruke njim pridade.
Još iz jutra prija podne,
On osudi, da se propne.*

Pisana jednostavnim jezikom, prikladnim za ondašnjeg, uglavnom, neukog vjernika, odabirom stiha također bliska narodu, ovo djelo i danas može natjerati na razmišljanje ne samo o Isusovoj muci, već i čovjeku uopće. O tami koja se iznova zna nadviti nad Zemljom, ali i o ljudima čiji životi, čiji svijetli primjeri razgone tamu: Mariji, Ivanu, Petru...

U *Muci* su zamjetna križanja dionica epskoga i neepskoga podrijetla (monološko-refleksivne partije), sa živopisnim opisom Kristove muke i boli Blažene Djevice Marije, njegove Majke, supatnice i sudionice svih Kristovih posljednjih ovozemaljskih zbivanja. Sertić je Mariju prikazao toplo i potresno, lirski sublimirano.

I inače je uloga Marije u djelima pasionskoga tipa iznimno istaknuta. No, prikaz Marije je drugačiji nego u Marijanskim pjesmama izvan ove teme. Tamo je Marija najčešće nježna, lijepa, ljupka, zvezdama ovjenčana, topla, brižna, Djevica, Bogorodica... Primjerice u djelu *Sto čudes a liti zlamenta blažene i slavne Bogorodice, divice Marije* (1611.) (priповijesti) već spomenuti Matija Divković izravno opisuje Marijinu ljepotu, tjelesnu i duhovnu: *Blažena Gospa bi lijepa ljepotom duhovnom, možemo rijeti i tjelesnom*. (BDM je lijepa i uzorita tijelom i dušom.) U opisima koristi superlative i dojmjljive hiperbole – *najplemenitija, najuzoritija, najsvetija, najpohvaljenija, najpoljubljenija* i kao takva bila je *dostojna začeti, poroditi i prisve-*

tijem mlijekom doјiti istinitoga Boga i istinitoga čovjeka. To je takva i tolika ljepota koja nadilazi svu osjetilnu ljepotu. Uz uzvišenost i nemjerljivost, osobiti atribut te Marijine ljepote je velika svjetlost u kojoj ju se može opažati. To je ljepota odraz Božje ljubavi, ljepota čistoće i bezgrješnosti – *teološka ljepota*¹². U pasionskim pjesmama slučaj je drugačiji pa tako i Sertić prikazuje Mariju kao uciviljenu majku, plačljivu, hipersenzibilnu, brižnu, željnu smanjiti muke svome sinu koji stoički, mirno i šutljivo prima muku koja mu je predodređena. Primjerice, opisujući trenutak kad Marija vidi svezanog Isusa kojeg vode na suđenje Sertić piše sljedeće stihove:

*Prija nego k dvoru dođe,
Verlo Isus svezan prođe.
Kada vidi tužna mati,
Poče suzam prolivati.
Jao meni, dragi sinu!
Što mimo me mučec minu.
Što toliko verlo bižiš,
Al se svoje majke stidiš.
Obazri se zlato moje,
Marija te Majka zove.
Ne imam koga ja moliti,
Tko će se za te govoriti.
Svak je sinko protiv tebi,
Da t oprosti nikog ne bi.
Plačna majka to videći,
Pade za njim sva cvileći.
U persa se udaraše,
Cvilec tužna govoraše.
Ajme meni, dragi Sinko,
I velika moja diko.
Tako li se čini tebi,
Jer na svitu pravde ne bi.
Ne dadu mi pristupiti,
Da te mogu poljubiti.*

Nastavljaju se dalje potresni stihovi, dijaloška dionica – razgovor majke i umirućeg sina:

*Tad bi propet Sin Marije,
Na ver gore Kalvarije.*

12 O sintagmi *teološka ljepota* postoji zanimljiva rasprava Marije Pehar u *Bogoslovskoj smotri* (Marija Pehar, Štovanje Srca Marijina – teološka interpretacija u svjetlu koncilske mariologije, *Bogoslovska smotra*, 88/ 2, 2018., str. 347-363).

*Kada dođe Gospa blizu,
Nađe Sinka već na križu.
Od tužice sva dertaše,
Uz križ ruke podizaše.
Primi Sinko na križ mene,
Nek i moje lice vene.
Ajme Sinko dobro moje!
Slave mloge gdi su tvoje.
Vidim Sinko da skončavaš,
Tužnu majku kom ostavljaš?
Isus majku kad slišaše,
Muke veću tad imaše.
Prem na križu da visaše,
Plaćnu majku on tišaše.
Veća mi je tuga tvoja,
Neg na križu muka moja.*

U ovih nekoliko stihova iskazana je i muka i patnja, i križ i umiranje, i plač i grč, i cijelo popratno raspoloženje svih aktera ovoga uzvišenog čina. Marija je *ucviljena* i *sirota* majka (prototip svih takvih majki!) i kao takva vrlo je snažno utjecala na sve "naricaljke hrvatske usmene poezije, kojih je vrlo mnogo i u izvedbi i u zapisima"¹³. Sertić je oblikovao stilskim načinom narodnoga naricanja pasionske stihove koji se ističu posebnom književnom dojmljivošću.

U središtu je drama Bogorodice kojoj je nekada anđeo govorio o njenoj budućoj slavi:

*O Marijo, zdrava budi!
Slava, dika svijuh ljudi.
Sina Božjeg hoć roditi,
Vesela ćeš vazda biti.*

A ona sada *stine kako stina* (okamenjuje se kao kamen) *gledajući mrtva Sina*, naizgled ponižena njegovom mukom i smrću na križu. Snažno je istaknut lik Kristove majke, možda još i više od središnjega lika u djelima pasionske tematike - stradalnika Krista. Ona je *ucviljena* majka, *plačljiva*, *brizna*, *željna smanjiti muke svome sinu*, a on je miran, šutljiv i sve prima hrabro i stoički pun pouzdanja u Božju milost.

Pred sam kraj pasionskoga spjeva nailazi se na obraćanje majke

¹³ BOTICA, Stipe (1998.), *Pasionska baština u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i posebice u usmenoj književnosti*, CCP, 42, str. 101.

mučenome i umrlome tijelu svoga božanskog sina koje je Sertić izrekao žalobnim i plačljivim petrarkističkim jezikom:

*Ajme tvoje lice bilo!
Vele ti je potavnilo.
Tvoje oči kad gledaju,
Kako žarko sunce sjaju.
A sada su potavnile,
I svu svitlost izgubile.
Tvoja usta, Sinko, medna,
Gorke žuči napojena.
Ajme ruke tvoje medne!
Jere sada probodene.*

Duhovna dubina pjesme usredotočena je ili na majku ili na sina ili na oboje, a svi su drugi sudionici manje-više samo promatrači.

No, autor nije propustio priliku da slikovitošću izraza i detaljiziranjem opiše određene trenutke i tako postigne željenu dinamičnost i svojevrsnu dramatičnost pripovijedanja, npr. opisima:

- poticajnoga motiva Judine izdaje:

*Tada Juda s vojskom dođe,
Prma vojskom Isus pođe,
Kad im reče, kog ištete?
Udariše svi na pete.
Pokaza im svoju kripost,
Al na njima biše slipost.
Kad prid vojskom Juda dođe,
K Isukerstu odma pođe.
Zdrav Isuse Meštre dragi,
Od svih ljudi poštovani.
Pozdravom ga Juda izda
U Židovske ruke prida.*

- bičevanja:

*Kud ga biči udaraše,
Svuda kervca polivaše,
Kerv ga svega oblivaše,
Po zemlji se prolivaše
Šest hiljadah bičah biše
I šest stotin jošte više
Što Židovi udariše,
Izmučiše njega tako,
Vežuć ruke naopako.*

Sertićeva Muka
Gospodina
našega
Isukersta

- 263 -

- krunidbe trnovom krunom:

*Niki tada potekoše
Ternja krunu opletoše.
Na glavu mu postaviše,
Kad ternovu krunu sviše.
Nabiše ju sa svih stranah,
Da mu dođe do moždana.*

- razjarene mase:

*Kad se Juda s njim pozdravi.
Podbiše ga kako lavu
Podbiše ga oružnici,
Pobigoše učenici.
Tu bi, Gospo, puko kami,
Gdi ga biju palicami.
I kamenjem kruto dosti, i s oružjem bez kilosti.
Modrice mu izprišane,
I sve kervju izmišane.
Vas izranjen tute osta,
I pogerden, verlo, dosta.
Izmučiše, Gospo, tako,
Pak vezaše naopako:
I zadat mu veće muke,
Svezaše mu nazad ruke.
Od zemlje ga podigoše,
Ter ga strašno povedoše.*

- ubacivanjem Andela u tijek radnje koji hrabri Isusa u najtežim trenucima i tako potvrđuje savez i dogovor s Bogom:

*Na molitvi Isus staše,
Kad se vojska približaje.
Vas se kervlju on znojaše,
Oca svoga kad moljaše.
Kad u verlu on moljaše,
Vas se kervlju oblivaše,
Anđeo s neba k njemu dođe,
Pokripi ga, opet pođe.
Pokle Isus bi pokripljen,
S voljom Oca ujedinen.*

- kratke pomoći Šimuna Cirenca u nošenju križa:

*Tu na zemlji Isus staše,
Jer križ nosit ne mogaše.
Tu Židovi pritekoše,
I Šimuna privedoše.*

*Daše njemu križ nositi,
A Isusa zlo voditi.
Majku s njime razdiliše,
I žalosno razcviliše.
Kad pođoše s njim hiteći,
Osta Gospa tu cvileći.*

- čudesnim ozdravljenjem čovjeka pod križem s umrlim Isusom:

*Longin s vojskom tute staše,
S jednim okom ne vidaše.
Ali dobro on znadiše,
Da isukrst mertav biše.
Radi zloće jošter više,
Sulicom ga udariše.
Za pogerdu ta činjaše,
Ni mertvom ne praštaše.
Tad poteče kerv i voda,
Za spasenje od narodah.
Na Longina kaplja pade,
Odma okom zdrav ostade.
Kad to čudo Longin vidi,
Isukersta odmah slidi.
U persa se udaraše,
I proštenja on pitaše.*

- biblijske apokaliptike koja prati Isusovu smrt (pomrčina sunca, otvaranje grobova...):

*Kada Isus rič izusti,
Prigne glavu, duh svoj pusti.
Tad se tmine učiniše,
Po svem svitu tavno biše.
Nebo uze tavnost na se, jere umri ki nas spase.
Sunce misec potavniše,
Cerkve pokrov razrušiše.
A zemlja se trese kruto,
Gdi Marija cvili ljuto.
Strahovita trešnja staše,
Kamenje se razpadaše.
I grobi se otvoriše,
Mertvi iz njih iziđoše.*

*Sertićeva Muka
Gospodina
našega
Isukersta*

– 265 –

Narativni opisi vrlo su dojmljivo uneseni u stihove.
Emotivni doživljaj muke s obilježjima ganuća i suosjećanja zbog Kristovih patnji izriče Sertić posebno apostrofirajući dijelove Isusova

tijela u trenucima kada se Marija obraća izmučenome tijelu svoga sina i tu dolazi do izražaja autorova sklonost prikazivanju detalja pa se uz kosu, oči, lice, ruke, noge nailazi na spomen puti.

*Ajme puti tvoja bila,
Vele ti je potavnila.*

Apostrofiraju se i mučila (kruna, čavli, bičevi, šibe...), a posebno dojmpljivi su posljednji dijelovi u kojima se nailazi na konkretan toponim Kalvarija (završetak križnoga puta, brežuljak na kojemu je bio usaden križ Isusova raspeća i muke):

*Tu Isusa povedoše,
I na misto dovedoše.
Kalvarija to se zvaše,
Gdi puk skupljeni vas bijaše.
Tu njim na križ udariše,
Sve mu rane ponoviše.
Pribiše mu ruke, noge,
Zadaše mu tuge mloge.
Ponoviše njemu rane,
Kerv poteče na sve strane.
Po križu se kerv točaše.
Ka iz ranah izviraše,
Tad bi propet Sin Marije,
Na verh gore Kalvarije.*

Kratak pogled na stilska svojstva ovoga djela otkriva stilske postupke koji se javljaju u funkciji izražajnih sredstava kojima se postigla slikovitost, ritmiziran iskaz, pojačana ekspresivnost i veći utjecaj na pozornost čitatelja, npr. cijelo djelo je građeno na antitezama *loša djela – dobra djela, božansko – ljudsko, materijalno – duhovno* i sl., a ako se dobro pogleda može se ustanoviti da je radnja temeljena na netipičnom primjeru gradacije (put od osude kulminira smrću glavnoga junaka). S obzirom na prosvjetiteljsku i religiozno-moralnu ulogu djela i jednostavnost stila rijetke su neke druge figure, npr. uočena je samo jedna poredba (tuga je poput britkog mača probola srce ucviljene majke – *strašna tuga na nju dođe, britki mač joj srce prođe*) dok su česte slikovite sintagme koje se ponavljaju najčešće u opisima majke i njezinu obraćanju sinu (*tužna mati, dragi sin, zlato moje, dobro moje, željo moja...*). Sve ovo dokaz je duboke religioznosti i autorove duhovnosti te semantičke dubine autorova uranjanja u misterij *muke*.

Važni motivi kršćanske duhovnosti: muka Kristova, njegova smrt, ukop i uskrsnuće, koji su temelji pasionskoga motiva, bili su poticaj-

ni Sertiću da iznimno lijepo u djelo prenese svoje osjećaje, posebice duševna raspoloženja i čovjeka i kršćanina. S jedne strane prikazao je *Gospin plač* koji pokazuje muku i smrt onako kako ih je ona doživjela, a njezina se agonija poklapala s agonijom umiranja njezina sina i svim prizorima *muke* koji su opisani s druge strane. Sve prikazane sekvence zahvaljujući svojoj dramatičnosti te narativnim i dijaloškim dijelovima mogle bi se uprizoriti. Dakle, Sertić je uspio dati autorski spoj pasionske lirike, marijanskoga plača i pasionskoga prikazanja, i po tome je ovo djelo zanimljivo i iz današnje perspektive razmišljanja o načinima obrade pasionskih sadržaja.

4. Zaključak

Teološki gledano Isusova muka najznačajniji je događaj u božanskom djelu spasenja (*Novi zavjet*) i Sertić ju je dojmpljivo prikazao asimilirajući književnu tradiciju u vlastiti pjesnički opus zahvaljujući osobnom kreativnom činu i time je dao još jednu potvrdu da su važni motivi kršćanske duhovnosti: Muka Kristova i njegova smrt nepresušno nadahnuće, u njegovu slučaju za književni izričaj.

Tematika muke Kristove, a s njom spojena i muka Marijina rano je zasvjedočena u hrvatskoj književnosti, od samih početaka do danas, u svim književnim žanrovima. U svim tim raznim oblicima štovanje muke i uskrsnuća Kristova ušlo je u dubinu hrvatskoga bića i očitovalo se ne samo u službenoj liturgiji, već i u pučkim i autorskim djelima u svim krajevima Hrvatske pa je Sertićeva obrada ovih tema izniman doprinos ličkoj pasionskoj baštini.

Literatura

- BOGIŠIĆ, Rafo (1987.), *Tragovima starih*, Split, Književni krug.
- BOTICA, Stipe (1998.), *Pasionska baština u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i posebice u usmenoj književnosti*, CCP, 42, str. 91–106.
- BROZOVIĆ, Dalibor (1973.), *Uloga bosanskohercegovačkih franjevac u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – Od Divkovića do Grge Martića*, *Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslavenskih književnosti u Sarajevu*, 2, str. 35–53.
- DIVKOVIĆ, Matija (2013.), *Sto čudesa aliti zlamenja blažene i slavne Bogorodice, divice Marije*, Sarajevo, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene.
- ČURIĆ, Mirko (2009.), *Pogovor u Đuro Sertić Muka Gospodina našega Isukersta*, Đakovo, str. 30–35.
- (2013.), *Što je naše od starine*, Osijek, DHK.
- FALIŠEVAC, Dunja (1998.), *Razdoblja i književne vrste hrvatske srednjovjekovne proze*, *Filologija*, 8, str. 89–97.
- (2003.), *Kaliopin vrt II: studije o poetičkim i ideološkim aspektima hrvatske epike*, Split, Književni krug.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, Darija, HORVAT, Marijana (2013.), *Matija Divković: Nauk krstjanski za narod slovinski – Sto čudesa aliti zlamenja blažene i slavne Bogorodice, Divice Marije*, Sarajevo, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene (monografija).

Sertićeva Muka
Gospodina
našega
Isukersta

– 267 –

- HOŠKO, Emanuel Franjo (1985.), *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb, Salezijanski provincijalat.
- KOLUMBIĆ, Nikica (1980.), *Hrvatska književnost od humanizma do manirizma*, Zagreb, MH.
- (1994.), *Po običaju začinjavac*, Split, Književni krug.
- (2005.), *Poticaji i nadahnuća*, Zagreb, Dom i svijet.
- PEHAR, Marija (2018.), Štovanje Srca Marijina – teološka interpretacija u svjetlu koncilske mariologije, *Bogoslovska smotra*, 88/2, str. 347–363.
- PETRAČ, Božidar (1996.), Duhovne odrednice hrvatske književnosti, *CCP*, 36, str. 77–95.
- PETROVIĆ, Ivanka (1984), Hagiografsko-legendarna književnost hrvatskog srednjovjekovlja i senjski "Marijini mirakuli" – izvori, žanrovske, tematske i tipološke karakteristike, *Slovo*, 34, str. 181–201.
- SERTIĆ, Đuro (2009.), *Muka Gospodina našega Isukersta*, Đakovo.
- SEKULIĆ, Ante (1977.), Šimun Mecić – graditelj i čuvar jezika hrvatskoga, *Croatica Christiana periodica*, 1/1, str. 34–46.

Sažetak

Sertićeva Muka Gospodina našega Isukersta

Juraj (Đuro) Sertić djelovao je kao svećenik u Senjskoj i Đakovačkoj biskupiji, potom kao župnik u Vinkovcima i Srijemcima te kao kanonik i rektor biskupijskoga sjemeništa u Đakovu. Mnogi ga svrstavaju u đakovački književni krug, ali s obzirom da je rođen i da je živio i na području Like opravdano ga je uvrstiti i među ličke književnike. Najznačajnije mu je djelo pasionski spjev *Muka Gospodina našega Isukersta* iz 1791. i 1807. godine. U radu se proučava ovo djelo pisano u distisima i iznose se neke nove semantičke i stilske spoznaje.

Ključne riječi: Juraj (Đuro) Sertić, pasionska baština, Lika, Ličko-senjska biskupija

Summary

The Passion of our Lord Isukerst of Sertić

Juraj (Đuro) Sertić worked as a priest in the diocese of Senj and Đakovo, then as a pastor in Vinkovci and Srijemci and as a rector of the diocesan seminary in Đakovo. Many of them are classified into the literary circle of Đakovo, but since he was born and lived in the area Lika, it is legitimate to include him among the writers of Lika. His most significant work is the passionate poem *The Passion of our Lord Isukerst* from 1791. and 1807. This paper examines this poem and sums up some new semantic and stylistic insights.

Keywords: Juraj (Đuro) Sertić, Passion heritage, Lika, Diocese of Lika and Senj

Marija-Ana Dürriegl Prenje Isusa s đavlom kao korizmena propovijed

Uvod

Korizmene propovijedi imaju određen tematski krug. Ova o kojoj će biti riječ posvećena je postu i molitvi, te duhovnim i tjelesnim dobrima koja od njih potječu. Kao svojevrsno polazište za takvu pastoralno-teološku pouku bio je tekst s književnom kvalitetom, naime *apokrifni* sastav koji pripovijeda o đavlovu iskušavanju Isusa. Prva je nedjelja korizme vrijeme da se uroni u promišljanje patnje, u odricanje, u suočavanje s napastima kojima je čovjek izvrnut kao posljedica praroditeljskoga pada. Događaji iz Isusova života i osobito njegove muke i njegovo predanje za čovječanstvo čitaju se i promišljaju dublje nego u neko drugo vrijeme. Početak tomu je iskušavanje u pustinji; Isus se odmah nakon krštenja u Jordanu pušta đavlu na iskušavanje – i pobjeđuje ga.

U tzv. "Oxfordskom zborniku", hrvatskoglagoljskom rukopisu iz 15. stoljeća koji potječe s područja Like (čuva se u Oxfordu, Bodleian Library, MS Can. Lit 414; dalje u tekstu: C Oxf), na fol. 50 – 51 zapisan je sastav *Učenje prve n(e)dile posta po Mateu*.¹

Rukopis C Oxf na folijama 66r – 67v ima i *voj* na latinskom jeziku (dodan kasnije, u 18. stoljeću), odnosno svojevrsni vodič kroz sadržaj rukopisa. Latinski zapis Matije Sovića koji je bio vlasnik rukopisa navodi da kodeks sadrži "Varias lectiones Sacrae Scripturae, Sanctorum gesta, visiones, morales sermones, Missam Auream [...] aliquae plura

1 HERCIGONJA 1975: 218 kaže da C Oxf spada u produkciju s područja Like i Kr-bave. Za taj je zbornik iz 15. stoljeća značajno da, primjerice, sadrži jedini u nas sačuvani glagoljski zapis (prijevod, prijepis) pune verzije Pavlove vizije čiji je slavenski prijevod napravljen prema grčkome izvorniku. Veronica Du FEU za rukopis lapidarno kaže da osim pune verzije Pavlove vizije: "The rest are sermons and edifying stories" (Slovo 1971: 303) Navodi iz glagoljskoga izvornika transliterirani su po načelima za izradu Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, što ga izdaje Staroslavenski institut u Zagrebu. Slovo "jat" prenosi se kao è, "jus" kao ū, "šta" kao ĉ, a poluglas je označen kao ѣ. Kratice su razriješene, a neke su riječi radi lakšega praćenja teksta napisane velikim slovom, npr. osobna imena.

continens.² Taj sadržaj, uz dodatke i neke citate s početaka pojedinih odsječaka u ćirilskoj transliteraciji donosi i Marin Tadin u svom članku objavljenom 1954. godine, pa se može zaključiti da rukopis sadrži zbirku asketskih pouka, legenda, apokrifa, vizija, sermona i komentara na liturgijske obrede. *Voľ* spominje riječ "doctrina", a ona se odnosi na sadržaj ali i na namjeru teksta: *Doctrina Dominicae primae Quadragesimae secundum Mattheum ubi refertur jejunium Christi in deserto*. Naime, latinska riječ "doctrina" znači i pouka, učenje, pa bi tako to bio doslovan prijevod zapisanoga glagoljskog naslova.

Naslov *Učenie prve n(e)dile posta po Mateu* ukazuje da je riječ o propovjednom tekstu, ali se on po većem dijelu svoga sadržaja slaže s verzijama koje su zapisane u još trima zbornicima 15. i 16. stoljeća: u tzv. "Akademijinu zborniku" (Zagreb, Arhiv HAZU IV a 48, na fol. 93–94v), u "Zborniku br. 5 Berčićeve zbirke" (Sanktpeterburg, GPB, Bč. 5, nepotpun tekst na fol. 62a–64a), te u tzv. "Žgombićevu zborniku" (Zagreb, Arhiv HAZU VII 30, na fol. 1–3). Još su stariji fragmenti teksta što su zapisani na ostrišcima (Zagreb, Arhiv HAZU, pod signaturom fragm. glag. 80), ali je taj tekst toliko oštećen da ga ovdje nisam uzela u obzir.

Sastav koji analiziram po znatnom je dijelu svoga sadržaja i oblika *prenje*, tj. verbalni sukob među dvama suprotstavljenim likovima. Prenja su kao književna skupina karakteristična za srednji vijek, kad je sve promatrano u borbi suprotnosti; ona su, drži Slavomir Sambunjak "i mitska i umjetnička i religijska i filozofska".³ Neki su znanstvenici čak smatrali da su prenja i više od književnoga žanra, već su odraz srednjovjekovne realnosti.⁴ Ovdje promatrani sukob Isusa s đavlom završava na način takozvane "battaglie", tj. borbe, pobjedom jednoga od likova – naravno, ovdje je to Isus koji nadvladava đavlove napasti i tjera ga u propast. U naslovu ili zaglavlju teksta anonimni autor/pisar navodi kako je riječ o priči koja je dana "po Mateu"; međutim, prenja koje se u ovom tekstu događa u Bibliji nema. Priповjedač u promatranom apokrifnom sastavu lapidarno kaže: *V gori Elionscēi posti se Is(us) .k. (=40) d'ni i .k. (= 40) noči ... I prišad' d'êv'l ... trimi is'kuš'nami is'kusiti ga hotiše. Prvo lakomostiû. Drugo diku tače sl(a)vi. Treto želen'em imeniem' sega s(vê)ta i posramlen' bi d'êval'.* Tu se misli na odlomak evanđelja Mt 4, 1 – 11 koji je u crkvi bio čitan na prvu nedjelju korizme, dakle je postao dijelom liturgije. U C Oxf se odmah potom otvara nova scena: *Paki v drugom' mēsti pride d'êv(a)l' k I(su)su i prosi nego i r(e)če zaklinaû te B(ogo)m' živim' da mi poviš' otkudu ti esi I r(e)če I(su)s' ot višnih' I r(e)če*

² Nav. prema TADIN 1954: 139.

³ SAMBUNJAK 2000: 216.

⁴ JEANROY 1925: 48, a mnogi tako drže i danas.

*d'êv'l' nemu ti li esi s(i)n' viš'nago I r(e)če nemu I(su)s' ê esam' R(e)če d'êv(a)l' ê s' n(e)b(e)s' siloû pridoh' na z(emlu) sada tvoê sut' n(e)b(e)sa a moê e(st) z(emla) R(e)če I(su)s' prišal' e(st) s(i)n' č(lovê)ski ki te pogubi ot z(e)mle.*⁵ Vrijedna je činjenica da je ovaj neliturgijski tekst s književnim kvalitetama sačuvan u čak četiri hrvatskoglagoljska zbornika, što ukazuje kako je to bio vrlo popularan sastav. Tu se pripovijeda kako davao iznova (*paki v' drugom' mēsti pride d'êval' k I(su)su i prosi nego...*), dakle nakon iskušavanja koje je opisano u evanđelju, Isusu nudi razgovor u kojemu postavlja razna pitanja, a kroz Isusove odgovore publici se daje teološka pouka. Dakle, ovo adespotno prenje na priču iz Biblije dodaje nov đavllov pokušaj da pobijedi Isusa – od otvorenih prijetnji do lažne skromne molbe (*i ki veruû v me učinû verovati va te*). Nadalje, davao skuplja svoju vojsku u nastojanju da pobijedi Krista, a zatim uzaludno govori kako bi to učinio: dao je ubiti Ivana Krstitelja, predat će Isusa Židovima, rado bi bio spriječio Isusovo rođenje... Sve je to zapravo bez mnogo svrhe, osim ako se sjetimo da se u ovakvoj vrsti tekstova uvijek susreću prošlost i budućnost, da se sve pripovijeda iz sivevremenske perspektive biblijske povijesti u kojoj se, na poseban način, stalno prožimaju događaji od Stvaranja do Konca vremena.

Propovjednost teksta iz C Oxf, a koju iščitavamo iz njegova naslova ili zaglavlja, može biti u tome da to nije samo "priča" o jednom ključnom događaju iz Kristova života, već je poticaj za primatelje – kršćansku zajednicu vjernika – na razmatranje o svojoj grešnosti, o iskušenjima koja su pred njima, o tome kako im se valja odupirati... Jer to je vječna priča. ⁶ "Namjera za tumačenjem iščitava se odmah na početku teksta u C Oxf, jer tu sveznajući pripovjedač kaže da se davao pretvarao *učiniv' se i umiliv' se k(a)ko edan' pus'tin'nik' pr(a)v(a)dan'.* Kao da već od početka nastoji predočiti publici kako se to davao pokazao, kako je nastojao prevariti Isusa. Toga detalja u osta-

*Prenje Isusa
s đavlom kao
korizmena
propovijed*

- 5 Slavomir Sambunjak napominje: "pisac je apokrifnoga prenja htio, i uspio, ponuditi širu sliku na dvoje raskoljena svijeta, svijeta podijeljena u dva neprijateljska tabora, predvođena dvama suprotstavljenima osobama-simbolima [...] apokrifno je prenje, osim što je postalo izrazitije prenjem, nesumnjivo steklo i poneku prednost pred Matejevim i prestižom, barem u publike kakva je bila srednjovjekovna: željna atrakcije, bizarnosti, snažnih emocija i jarkih boja, tj. sirova i naivna." – SAMBUNJAK 2000: 16.
- 6 O odrazu biblijskih tema na vernakularnu književnost može se navesti nekoliko misli Barbare Raw: "This way of looking at Christ's life derives from the church's liturgy, in particular, the liturgy for Advent and Lent. Each year the church relives the history of God's dealings with man." – RAW 1991: 228. Nadalje, "Christ as the one in whom history intersects with eternity." – RAW 1991: 231, a sve to s ciljem da "lift man from time-bound existence into an immediate and direct experience of redemption." – RAW 1991: 241. Sve to vrijedi i za biblijske – ali i apokrifne! – teme u hrvatskoglagoljskom korpusu pripovjednih tekstova.

lim verzijama prenja nema. Osim toga, na kraju se nakon navedenih primjera posta i molitve (o kojima doduše Biblija šuti) i njegovoj korisnosti tekst zaključuje tvrdnjom: *i ki ovo čine poidut' va rai*.

O kompoziciji teksta u C Oxf – dijalog/prenje i propovijed

Usporedba četiriju sačuvanih hrvatskoglagoljskih verzija toga djela pokazuje da se one međusobno ponešto razlikuju. Ta se razlika odnosi na poneki jezični detalj i na uvod, a napose na zaključak djela. No, jezgra teksta u velikoj je mjeri zajednička. Stoga je moguće da je bila riječ o prepisivanju *jednoga* teksta, s manjim razlikama. Uostalom, prepisivanje tekstova bilo je dijelom svećeničke/redovničke svakodnevice i valjalo je poštivati tekst-predložak. Razvidno je kako je (naj)češće riječ o *prilagodbama*, makar samo u sitnim jezičnim detaljima (npr. crkvenoslavenski prema živim govornim morfološkim oblicima itd.). Sačuvani materijal jasno pokazuje kako su srednjovjekovna djela bila stalno "obnavljana", ne samo u prepisivanju s različitim predložaka, nego i zbog tipično srednjovjekovnoga postupka *dekompozicije*.⁷ Taj je ovisan o *pamćenjskom značaju* srednjovjekovne književnosti i o "situacijskoj" vezanosti tih djela, jer su bila oblikovana s pogledom na primatelje, pa je riječ o postupku *writing aloud*, dakle o *pisanju naglas*. Kompozicijski postupci su važni jer odražavaju generalni nazor o *stvaralaštvu*.

Sve hrvatskoglagoljske verzije *započinju* slično, premda na početku teksta u C Bč nema detalja o Isusovu 40-dnevnom postu. Ono pak što te hrvatskoglagoljske tekstove međusobno razdvaja su njihovi završetci – završetak verzije u C Oxf upravo je ono po čemu se može pretpostaviti da je sastav služio kao *korizmena propovijed*. Shodno tome, drugi je dio teksta – dakle, onaj u kojemu se autorski pripovjedač glasom propovjednika obraća publici – u C Oxf opširan, dok je u tzv. "Akademijinu zborniku" kratak: *Ne čudite (se) bratiê da g(ospod) n(a)š Is(u)h(r)st(b) d'êvlu iskusiti se poda i na to v mir pride i nas' r(a)di umrêti spodobi se Vi že v postê i v molitvê prebivaite da budete pridružnici s(ve)tim' izbranim Bož'im'*. Ista se misao u ponešto dužoj varijanti nalazi u tzv. "Žgombićevu zborniku": *ne čudite se bratiê moê draga da g(ospo(d)i)n naš Is(u)h(r)st(b) d'êvlu iskusiti se poda i pregovara se š nim na to bo pride v svet da udi svoimi nas od d'êvla izbaviti rači tako i vi bratiê prebivate (??) v poste i v molitve i v čistote i v lubave i va almuštve da budete pridružnici s(ve)tim' izi-branim Božjim da po teh deleh i mi premožemo d'êvla i od Boga večni*

život *primemo v ko nas privedi Otac i Sin i Duh sveti amen*.⁸ Tu se prepoznaje prijelaz iz izravnoga obraćanja (*ne čudite se bratiê moê draga*) nekoga tko pripovijeda/propovijeda u prvo lice množine, čime se stvara zajedničko, molitveno *mi* kršćanske zajednice (*s'nide na križ' nas' cič' i s'nidê v' ad' nas' cič'*) koje je potrebno Božje milosti i koje treba činiti dobro.

Na prenje je dodan tekst propovijedi o korisnosti posta, molitava i djela milosrđa za spas duše. Dakle, pisar C Oxf je kompilator, koji je iz različitih izvora uzimao tekstove i/ili njihove odlomke, pa ih je prema potrebi, odnosno prema svojoj namjeri spojio u *novi sastav*. Zbog toga predlažem da ovaj sastav (upravo sa-stav!), *učenie* sagledamo kao *novu kompoziciju* koja se sastoji od kratkoga sermonskega uvoda (nadovezuje se na Matejevo evanđelje), od prenja, te od propovjednoga (poučnoga, adhortativnoga) dijela. Time ovo djelo jasno pokazuje postupak naših glagoljaša koji su kompilirali tekstove ili njihove dijelove iz različitih izvora, kombinirali ih, rabeći stilske postupke iz repertorija knjiga koje su poznavali i kojima su se često služili. Postupak pisara C Oxf s današnjega se zrenika ne može shvatiti kao nešto originalno, ali ga valja gledati drugim očima: pisar– prevoditelj je uzeo nešto već postojeće, prilagodio prema svojoj želji i potrebi (dodavanjem, oduzimanjem, mijenjanjem modusa, spajanjem žanrova) i tako ostavio novi sastav koji je upravo to: *sa–stav*.

Početak propovijedi koja se naslanja na prenje upućuje primatelja da se ne sablazni zbog Isusove spremnosti da bude iskušavan, premda je Božji sin (*ne čudite se brat'ê da g(ospod) d'êvlu iskusiti se poda i pri se š' nim'*) jer sve što je učinio ima za cilj otkupljenje čovječanstva, upravo "nas" koje autorski pripovjedač glasom propovjednika ističe i oblikuje: *nas' cič'*. Ovdje se Krist očituje kao Sin Čovječji, i upravo zato dozvoljava đavlu da ga iskušava – tu se ukazuje na njegovu ljudsku narav. Već ranije sam Isus u prenju kaže: *prišal' e s(i)n' č(lovê)č'ski ki te pogubi ot z(e)mle*. Na kraju teksta autorski pripovjedač istupa u prvi plan i izravno potiče na određeni način ponašanja. *Završetak* ove verzije je poticaj na post i molitvu: navodi se više primjera pobožnoga posta s pozivanjem na autoritet Sv. pisma, pa još tri primjera posta i molitve svetica (!) – da bi na kraju bio poziv primateljima: *dobro zaisto i s(ve)to e(stb) post' čist' i m(o) l(it)vu čistu prinositi b(og)u i podanie al'mužnoga s'lubav'û i s veru čistu i s'měrenu. I ki ovo čine poidut' v rai*. Sveznajući pripovjedač kroz propovjedni modus nabraja kako su postili Isus, Mojsije, Lot, Abraham, Izak, Josip Prekrasni, Danijel, Suzana, Ilija, Joakim i Ana,

Prenje Isusa
s đavlom kao
korizmena
propovijed

– 273 –

8 U "Berčićevu zborniku" prenje je nešto duže, ali kraj djeluje pomalo zbrzano jer se zaključuje samo: *G(ospod)i p(o)m(i)lui n(a)s' v vs(ê)mъ s(vê)te i v v(ê)čnie v(ê) ki Am(e)nъ*.

7 Kako ga shvaća Mary Carruthers, usp. CARRUTHERS 1992; usp. i DÜRRIGL 2010.

David, Izraelićani, Jošua sin Nunov, tri mladića u zažarenoj peći, Ivan apostol; pa zatim svetece Tekla, Margareta i Elizabeta, te brojni drugi sveti oci i pustinjaci – a svima su (četdesetodnevni) post i molitva⁹ donijeli dobro, izbavljenje i spas od nekoga zla.¹⁰ U zrelosti su i kasnom srednjovjekovlju svetačke legende ili egzempli često bili upute za vjerski život,¹¹ odnosno obećavali su što će se dogoditi dobroga (i koja će se sve zla izbjeći) ako se budu vjernici ponašali na primjeren način: konkretno, ako budu postili, molili i činili djela milosrda.

Stilske odrednice

Detaljna jezična i sadržajno-misaona usporedba sačuvanih verzija PIĐ tek predstoji, ali se u stilu odmah razaznaje velika sličnost. "Žgombićev zbornik" i ovdje promatrani "Oxfordski zbornik" uključuju prenje u nešto što se može shvatiti kao propovijed, pa ne čudi da se autorski pripovjedač obraća primateljima sa *bratiê moê draga*, ili pak samo *bratiê ne čudite se*.

Odmah je uočljivo da se tekst, i tematski i stilski, dijeli u dva dijela: prvi je dio *prenje* u kojemu prevladava dijalog (pripovijedanje je svedeno na minimum, zapravo na uvod u kojem se "postavlja scena" i na davanje riječi likovima), dok je drugi dio *pouka* u kojoj prevladava propovjedni, poučni i adhortativni modus; stil je većim dijelom tzv. "sermo humilis". Na prvi se pogled kao temeljno stilsko načelo u prenju prepoznaje *antiteza*, dok je u propovjednom dijelu naglasak na *nabrajanju*, *gomilanju*. Oba postupka utječu na dojam *movere* ali i *docere*.

Stil razmatranoga teksta sličan je stilu ostalih sačuvanih hrvatskoglagoljskih prenja koja se zaključuju tako da jedan lik pobjeđuje drugoga. Osnova je svega suprotstavljenost, suprotnost koja počiva na semantičkoj (ako hoćemo, na teološkoj) suprotstavljenosti Isusa i đavla, utjelovljenoga Dobra koje će se predati za spasenje grešnika i Zla koje stalno napastuje ljude. U tekstu se prepoznaje i odjek stila izreka i sentencija (iskazana kroz retoričko pitanje) *gdo more grozd'e emati na tr'ni. Ili pšenicu žati na vlčicê*. Nije rijedak ni postupak da se u tkivo pripovjednoga teksta utkaju navodi ili parafraze iz Sv. pisma, pa se kombiniraju: *reče I(su)sъ pravo viš' da ot ženê rodih' se da ne pogib'net' rič' B(o)žih' ke cič' učinih' č(lovê)ka v' obraz' svoi ni nega ostav'lû v v(ê)ki*.¹² Tekst je pun simbolike (tu je i simbolika brojeva:

9 Ponavlja se višekratno formulacija *post' .k. (= 40) d'ni i m(o)l(it)va*.

10 U okviru prenja spominje se i sedam djela milosrda (usp. poziv na kraju da se čine dobra djela, što je odjek Mt 25, 34 – 46), jer sam Isus kaže da će spasiti onoga tko čini ta djela, a druge opominje da *pogib'ne va v(ê)ki*.

11 Usp. FASSLER 210: 167.

12 Usp. Post 1, 26-27 i Mt 18, 12-14, te 2 Pet 3, 9. Bog je stvorio čovjeka sebi na

7 grijeha i 4 zla), što je značajka hrvatskoglagoljskih prenja uopće; geografski i atmosferski pojmovi kao gora, pustinja, oblaci, vjetar, dubine – sve je to simbolika za vječnost i za čovjekovu unutarnju, duhovnu topografiju, za život.

Česti su paralelizmi i figure ponavljanja, kao npr. paregmenon *is'kuš'nami is'kusiti*; poliptoton *t'mi t'mami* (što je i homeoteleut); aliteracije i asonancije, sintaktički paralelizmi kao *vidi t'mu veliku i savkupi silu veliku*. Ovamo spadaju i razmjerno česte trijade: *po-ide na goru visoku i vidi t'mu veliku i savkupi silu veliku* – jasno se odražava i paralelizam u ponavljanju/redosljed: glagol, imenica, pridjev; nadalje i primjer: *t(e)be cič' pridoh' na z(emplu) i an'j(e) l' tvoih' i s'vit'nik' tvoih'*. Brojne su i dijade: *v propasti i v glubine* (bliskoznačnice), *sil'nêi i straš'niiše esam'* – dakako, ovamo se mogu ubrojiti i antiteze.

Antiteza je prisutna kao temeljno kompozicijsko i misaono načelo, ali i kao stilska mikrostruktura: *moê dela čine a tvoê ne čine; mani se poklonet' a tebê prokl'nut'*; *poidite vi preda mnoû a ê hoću za vami; ako č(lovê)k' čini volû tvoû a moû ostavi; tvoê sut' n(e)b(e) sa a moê e z(empla)*. Upravo oksimoronski djeluje đavlov zaziv *pride d'êv(a)l' k I(su)su i prosi nega i r(e)če zaklinaû te B(ogo)m' živim' da mi poviš'*.

Paralelizam i ritmičnost postiže se i veoma čestim ponavljanjem glagola *reče*. Ono što na prvi pogled djeluje monotonim moglo je imati učinak usmjeravanja pozornosti primatelja na iskaze likova u dijalogu. Ponavljanjem istih formulacija postiže se "stvarni" dojam razgovora među protagonistima, ali se njime postiže i dojam svesremenosti, odnosno specifične istovremenosti karakteristične za neka srednjovjekovna djela: *r(e)če d'(ê)val' pravo viš' dela moê [...] r(e)če I(su)s' pravo viš' da ot žene rodih' se [...] i r(e)če I(su)sъ pravo viš' da mi e v'pasti v ruci griš'nih*. Prisutno je i nadmašivanje, npr. *ti-suća tisućami*, te poredba *pogiboše an'j(e)li nega k(a)ko dim' og'n'ni ot vetra*. Osjećajnost izriču i pokazuju osobito đavao (mržnja, zavist, bijes i strah) i apostoli (Petar je uplašen, a potom posramljen), dok Isus kao da nema osjećaja – On naprosto jest. Performativnost ovoga teksta nije izražena, iako nije upitna jer upravo prenja kao tekstna skupina stoje na granici pripovjedne i dramske produkcije; ako je riječ o "učeniju", dakle svojevrsnoj propovijedi, trebalo ga je prenijeti vjernicima. Pri čitanju naglas, pri realizaciji teksta pred publikom (na prvu nedjelju korizme) već spomenuto stalno ponavljanje glagola *reče* imalo je i funkciju uvođenja novoga lika, funkciju "davanja glasa" Isusu, đavlu, apostolima i đavoljim slugama. Nije stoga neobično,

sliku i neće dati da propadne.

Prenje Isusa
s đavlom kao
korizmena
propovijed

– 275 –

a učinak je efektan, što pripovjedač u radnju uvodi i riječi (zapomaganje) davlovih slugu: *i pobigoše an(eli) nega k(a)ko dim' og'n'ni ot vetra i govorahu: česa čekamo da ne bižimo nebozi v propasti*.¹³

Literarnim je postupcima i stilskim figurama u ovom nabožnom djelu oživljeno kršćansko vjerovanje da je Kristova patnja izvor spasa za onoga tko se pokaje i odrekne svojih grijeha. Borba protiv zla odvija se i unutar čovjeka: dobro i zlo, duša i tijelo, vrline i grijesi, pokajanje i prijestupi... Ovdje je to oslikano prijemom Isusa s davlom. Davao ima i neke ljudske značajke: on je uznošiti, a takvi su i ljudi; on je lukavi lažac, pohlepan je – sve su to i ljudske osobine. S druge strane, jasno je da je davao zapravo kukavica – on svojoj vojsci kaže *poidite vi preda mnoû a ê hoću za vami*, dakle njih prve šalje u borbu s Isusom, koji je pak uvijek prvi. Protiv grijeha i mana se treba boriti i od njih se odvratiti, a lijek tomu su post i dobra djela na koje poziva tekst u C Oxf. Davao se pokazuje ne kao moćni zavodnik svijeta, nego kao netko tko se ne može suprotstaviti Isusu koji je uvijek pobjednik. U tom je smislu ovo prenje *egzempl*. Ta je borba naime vječna – Isus jest u jednom času pobijedio davla, ali ovaj nastavlja iskušavati ljude. To je sjevremeni boj za kršćane, naučavali su brojni srednjovjekovni tekstovi, i on se stalno iznova ostvaruje u životu pojedinca. Davlova su pitanja i iskazi zapravo predvidivi u svom temelju: oni funkcioniraju tako da oslikavaju ili izraze njegovu zlobu, zavist i mržnju, te da u konačnici odraze njegovu nemoć u odnosu na Isusa. U tu svrhu anonimni prevoditelj/pisar koristi stilski sredstva koja nisu individualna u odnosu na druga sačuvana prenja, pa i u odnosu na našu glagoljsku religiozno-pripovjednu prozu uopće. Davao – Lucifer svojom je ohološću sam sebe strovalio u propast pakla; on se tamo muči i ondje muči grešnike – tako pripovijeda primjerice "Dundulova vizija". Istovremeno on i "njegova vojska" napadaju ljude za života i vabe ih da čine zlo; tako će biti do svršetka svijeta. Zato se čovjek za čitava života mora odupirati primamljivu pozivu grijeha postom i djelima milosrđa svake godine barem o korizmi.

Neka se pitanja i skokovi u dijalogu čine nemotiviranima, i bez jasne kauzalnosti, ali to je odraz činjenice – pa i njezin posljedak – što su srednjovjekovna djela religiozna ne samo po temi i motivima, nego i po svojoj strukturi: njihova kauzalnost leži onkraj granica teksta.¹⁴ Naime, promatrano prenje pripovijeda o Isusovoj nadmoći i vlasti nad davlom, a davlova pitanja, provokacije i jalovi pokušaji

13 Može se reći da je u prenje s davlom autor uveo i "malo prenje" Isusa s Petrom, u parafrazi podsjećajući publiku na biblijsku situaciju u kojoj je pokudio Petra: *Pet(a)r' straha cić' d'êv'la pobiže I r(e)če emu I(su)s' Petre ča činiš' A on' pokačv' se i s'ta zad'*.

14 Usp. DÜRRIGL 2007.

izazivanja funkcioniraju kao potvrda i ilustracija Isusove moći, oni su u prvom redu usmjereni publici koja ih treba čitati, "dešifrirati" *via negationis*. Osim toga, formulacije kao *zaklinaû te b(ogo)m' živim'* uzimane su nerijetko iz pohranjenih, otprije poznatih tekstova (napose iz liturgijskih knjiga) da bi se uklopile u nove kontekste, kadšto bez naoko jasne poveznice. No, ako se pogleda da je Isusa to pitao veliki svećenik, jedan od onih koji će ga predati na smrt, tada ovako formulirano pitanje stavljeno u usta samomu davlu može imati i dublju vezu s evandeoskim izvještajem.¹⁵

Podrobnije čitanje propovjednoga odsječka također pokazuje kako je riječ o vrlo shematiziranom i repetitivnom tekstu, poput kakve kratke litanije, što može ukazivati na meditativni karakter toga teksta, a možda i miljea u kojem je ova konkretna verzija prenja Isusa s davlom nastala. Svaki je, naime, primjer iz Biblije, a zatim primjeri svetica strukturiran gotovo jednako (usp. bilj. 9): *post' i m(o)l(it)va sp(a)se Noê v' kovcezi post' .k. (=40) d'ni i m(o)l(it)va sp(a)se Isaka ot ruki Avrama otca ego post' .k. d'ni i m(o)l(it)va Osipa is tam'nice eûpat'askie izvede [...] post' .k. (=40) d'ni i m(o)l(it)va Susannu ot' nevin'ne smr'ti izbavi [...] post' .k. (=40) d'ni i m(o)l(it)va Êkimu i Anni plod' da b(laženu) Mariû b(ogo)r(od)icu [...] post' .k. (=40) d'ni i m(o)l(it)va Teklu d(ê)vu ot' og'na vi ki vržena biše izb(a)vi postom' i m(o)l(it)vami s(ve)ta Margarita cêla bi i ot utrobe z'mieve izide*.

U namjeri, dakle, da oživi propovijed – za koju doduše nema povijesnih podataka da je doista bila izgovorena – autor/prevoditelj umjesto egzempla ili anegdote ili pak duljega odlomka iz Sv. pisma odabire prenje koje je po sebi dramatično, uzbudljivo i koje živo oslikava borbu Isusa s davlom i njegovim slugama, te konačnu pobjedu Isusa koji nastavlja svoje javno djelovanje u Jeruzalemu. Tko je bila zamišljena publika ove propovijedi? Vjerojatno je bila namijenjena širem krugu vjernika – laika, koji su imali određeno znanje o biblijskim osobama i svecima o kojima je u propovijedi riječ.¹⁶

Prenje Isusa
s davlom kao
korizmena
propovijed

- 277 -

Zaključak

Na pitanje je li ovdje promatrana verzija teksta prenje, apokrif ili propovijed ("učenje") – lakonski bi odgovor glasio: *jest*. Apokrif je po svojoj temi, prenje po obliku, a "učenje" po namjeri. To je problem za suvremena izučavatelja žanrova u našoj srednjovjekovnoj književno-

15 Tako se u najstarijem sačuvanom hrvatskoglagoljskom misalu s početka 14. stoljeća čita: *zaklinaû te b(ogo)m' živim' da rečeši nam' aće ti esi H(r)st) b s(i)nb B(og)a živago*. (Mt 26, 63)

16 Usp. opsežne priloge u: KIENZLE 2000, te iscrpnu bibliografiju koja je tamo navedena.

sti. Za nju je naime tipična žanrovska nedosljednost ako se gleda na "termine" koji se koriste, ili ako se nastoje prepoznati "čisti" žanrovi. Zasad želim upozoriti kako u znanosti nije postignuto suglasje o tome jesu li tekstovi glagoljske tradicije bili literarni žanrovi, budući da su najčešće nabožnoga karaktera, pa tako imaju važnu praktičnu funkciju. Dok su tri ostale inačice analiziranoga teksta prenje, dotle je ova verzija u C Oxf zapravo *compositum*: prenje i propovijed. U usporedbi s drugim verzijama ovoga sastava razvidno je da pisar (kompilator) C Oxf kao da nastoji što više ostvariti ovim djelom: "spojiti" prenje s poukom i pozivom na post, upozoriti pastvu/primatelje kako su kroz biblijsku i noviju povijest post i molitva donijeli dobro ili izbjavljali/čuvali od zala – na taj je način cjelina teksta razumljiva, premda će ostati dojam da je možda isuviše pregnantan namjerama, pa tako tim spojem dramatike i pouke možda nije uravnotežen. Odnosno, stječe se dojam da je anonimni pisar na apokrifno prenje Isusa s đavlom "dodao" propovjedni odsječak o postu i molitvi i tako stvorio cjelinu od dva dijela koji se tek djelomično dodiruju. Prenje Isusa s đavlom u C Oxf funkcionira kao egzemplum, primjer i poticaj za primatelje, kao uzbudljiva rasprava koja će oživjeti jednu od temeljnih istina vjere i koji ima značajnu ulogu u tijeku crkvene godine. No, po svojem sadržaju i strukturi ova je inačica prenja ostala gotovo identična ostalim trima, pa se iz toga razaznaje mogućnost "prelaženja" teksta iz jedne žanrovske kategorije u drugu, bez značajnijih verbalnih promjena.¹⁷ I to je opet pokazatelj polifunkcionalnosti hrvatskoglagoljskih tekstova.

Kristova muka u ovom kontekstu ne odnosi se na križ i razapinjavanje, već na to da je proživio ljudski život sa svim njegovim patnjama i kušnjama. No, za razliku od "nas", On je ostao čist i nepokoleban, uvijek vezan uz Oca i ono što je Dobro. U tom se smislu ovako strukturirano *Učenie prve n(e)dile posta po Mateu* u spoju (apokrifnoga) prenja i kratke propovijedi može uklopiti u širok tematski krug hrvatskoglagoljske pasionske baštine. Dakle, prenje je bilo samo sjeme za propovijed a ta je pak, u skladu s liturgijskim kontekstom koji se može iščitati iz naslova, bila posvećena postu te duhovnim nagradama koje iz njega proizlaze.

¹⁷ Usp. o tom pitanju sa zrenika rusistike LENHOFF 1987, a za hrvatsku npr. DÜRRIGL 2008.

Literatura

- CARRUTHERS, Mary (1992) Inventional Mnemonics and the Ornaments of Style: The Case of Etymology, *Connotations* 2.2.: 103-114.
- Du FEU, Veronica (1971) The Glagolitic Mss in the Bodleian Library, *Slovo* 21: 301 – 304.
- DÜRRIGL, Marija-Ana (2007) Čti *razumno i lipo. Ogleđi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- (2008) Naslovi hrvatskoglagoljskih tekstova: neka otvorena genološka pitanja, *Slovo* 56-57: 131-140.
- (2010) O čitanju, pisanju i kompiliranju u hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju, *Slovo* 60: 219-234.
- FASSLER, Margot (2010) The Liturgical Framework of Time and the Representation of History. *Representing History, 900 – 1300: Art, Music, History* (ur. Robert A. Maxwell). Pennsylvania University Press: University Park: 149 – 171.
- HERCIGONJA, Eduard (1975) *Povijest hrvatske književnosti 2: Srednjovjekovna književnost*, Zagreb: Liber – Mladost.
- JEANROY, Alfred (1925) *Les origines de la poésie lyrique en France au moyen age*, Paris: H. Champion.
- KIENZLE, Beverly M. (ur) (2000) *The Sermon (=Typologie des sources du Moyen Age occidental 81 – 83)*, Turnhout: Brepols.
- LENHOFF, Gail (1987) Categories of Early Russian Writing, *Slavic and East European Journal* 31, 2: 259-271.
- RAW, Barbara C. (1991) Biblical Literature: the New Testament, *The Cambridge Companion to Old English Literature* (ur. Malcolm Godden i Michael Lapidge), Cambridge: Cambridge University Press: 227 – 242.
- SAMBUNJAK, Slavomir, (2000) *Jezik i stil hrvatskih glagoljskih prenja*, Split: Književni krug.
- TADIN, Marin (1954) Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford, *Oxford Slavonic Papers vol. V*: 133 – 144.

Sažetak

Prenje Isusa s đavlom kao korizmena propovijed

U tzv. Oxfordskom zborniku, hrvatskoglagoljskom rukopisu iz 15. stojeća napisanom na području senjsko-modruške biskupije, zapisana je jedna verzija apokrifnoga prenja Isusa s đavlom. Naslovljena je kao "Učen'e n(e)dile prve posta p(o) Mat(êû)". Ostvaraj je k nama došao iz grčkoga izvora, posredstvom zajedničke bizantsko-(staro)crkvenoslavenske matice. Inspiriran korizmenim ozračjem i biblijskim izvještajem o Isusovu iskušavanju u pustinji tekst je kombinacija dramatičnoga dijaloga i naracije (prenje), s propovjednim dijelom koji poučava o učinkovitosti posta ("učenje"). Tako oblikovan, ovaj tekst stoji na susretištu pripovjednoga i propovjednoga, te naracije i dijaloške književnosti, pa je time zoran pokazatelj polifunkcionalnosti hrvatske srednjovjekovne nabožne proze i teškoća u pokušaju njezine jednoznačne žanrovske klasifikacije.

Ključne riječi: hrvatskoglagoljska srednjovjekovna proza; prenja; sermoni; iskušenje; molitva; post

Summary

The debate between Jesus and the devil as a Lenten sermon

The so called Oxford Miscellany, a Croatian Glagolitic manuscript from the 15th century (housed today at the Bodleian Library in Oxford) was written somewhere on the territory of the medieval Senj-Modruš diocese. It contains various texts with pious content such as sermons, visions, and saints' legends. Among them there is a version of the debate between Jesus and the devil, entitled "Učen'e n(e)dile prve posta po Mateû" ("Teaching on the first Sunday of Lent according to Matthew"). However, this is not the Biblical episode of Jesus' temptation in the desert (Mt 4, 4 – 11), but an apocryphal text which had been translated from Greek. It reached the Croatian medieval tradition via the common Byzantine-(Old) Church Slavonic matrix. According to this story, the devil appears to Jesus "in another place" and tries to test and overpower him by various threats and proposals. In the end he is defeated and hurled into hell. The text is clearly based on the Lenten atmosphere of reflection, prayer and fasting – it is a combination of a dramatic dialogue between Jesus and the devil (in the genre of *debate/contrast*) and a *sermon* on the benefits of prayer and fasting. The text merges narration and preaching, thus illustrating the poly-functionality of Croatian medieval literature with religious content. The aesthetic function and practical functions – in this case, a moral or pastoral "teaching" are united into a structure which eludes clear generic determination.

Keywords: Croatian Glagolitic medieval prose; contrast/debates; sermons; temptation; prayer; fasting

Željko Vegh Kult težačkog života u propovijedima Šime Starčevića (1784.- 1859.)

U Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa Gradske knjižnice u Zagrebu nalazi se veći broj knjiga hrvatskih propovjednika, 17., 18. i 19. stoljeća. Spomenimo neke propovjednike: Franjo Glavinić, Matija Marković (Štefan Zagrebec), Hilarion Gašparoti, Juraj Mulih, Šime Starčević, Ignac Kristijanović. U Zbirci se nalazi nekoliko knjiga Šime Starčevića (1784.-1859.), između ostalih i poznate *Homelie*, punim naslovom Šime Starčevića *začastnoga kanonika Stolne crkve senjske, prisednika Duh. stola, i župnika grada Karlobaga Homelie iliti Tumačenje Svetoga Evagjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodino-va do posljednje Nedilje po Duhovih*. Djelo je u dva dijela tiskano 1850. u Zadru u tiskari braće Battara. Primjerci oba sveska u Zbirci Gradske knjižnice u Zagrebu uvezana su u kartonske korice, hrbat je presvučen crnom kožom, na zadnjem predlistu prvoga sveska nepoznatom su rukom ispisani stihovi molitve s prvim stihom "Kratki je život, a smert blizu". Na naslovnim listovima oba sveska zalijepljena je traka papira na kojoj piše: "Između knjigah franje Brg Galića".

Možda zahvaljujući tome što je bio seosko dijete – rođen je Žitniku kraj Gospića – Šimi Starčeviću narodni je život bio blizak, blizak mu je bio mukotrpan život ličkog seljaka. To je vidljivo u njegovim propovijedima. Želeći biti blizak narodu, seljaku, Starčević se rado zadržava na onim dijelovima Evandjelja u kojima se spominju pojmovi bliski propovjednikovim slušateljima: sjeme, žetva, kukolj, njiva, zemlja, sijač, hambar, pšenica, žito, zemljotežnik. Starčevićeva bliskost s težakom dobro se može uočiti u njegovu tumačenju kraljestva nebeskoga, u prispodobi o dobrom sjemenu i kukolju:

Poslie ovoga pripovijdanja na moru, kad biše odstupio, i kad biše puk odstupio, i kad biše Isus došao u kuću, pristupiše k' njemu učenci, i prosiše njega, da bi im iztumačio priliku od kukolja. Čujte dakle ne mene, nego istoga Isusa, kako on današnje Evagjelje tumači, on

veli: "Koi sie dobro sime, jest sin čovikov (*Isukerst*) a njiva jest svit. A dobro sime jesu sinovi kraljevstva. A kukolj jesu sinovi zločestoga. A neprijatelj, koi je njega posiao, jest diabol. A žetva jest skončanje vika. Kako se indi skuplja kukolj, i sažiže na ognju, tako će biti na skončanju vika. (...)" (str. 125. 1. knjige).

"Ovako je Gospodin Isus pririče, iliti priliku od kukolja iztumačio svojim učenicima još oni isti dan, kada je od dobroga simena, i od kukolja pripovidaao; zato ćete vi predragi slišaoci! sada lako moći razumiti ona, koja imam danas sverhu dobroga simena, i sverhu lju-lja, i kukolja napervo postaviti. Velika je pak razlika med dobrim simenom, i med kukoljom:

I. U sianju. II. U restu. III. U žetvi.

1.

Koja je dakle naj prvo razlika med dobrim simenom, i med kukoljom u istom sianju? Razlika med dobrim simenom, i med kukoljom u istom sianju jest ova: 1) dobro sime sie sam gospodar od njive; a 2) kukolj sie njegov neprijatelj.

1. "Kraljevstvo nebesko (*to jest, ovdje na zemlji cerkva kerstjanska*) prilično jest njivi, na kojoj posia gospodar dobro sime." Ovo čini zaista svaki dobri zemljotežnik, on sie samo dobro sime na svoju zemlju, on tribi zernje, i ako ne ima dobra žita, kupuje čisto zerno, samo da može na svojoj zemlji dobro sime posiat. Isus govori sam od sebe, da je on jedan takovi zemljotežnik, i gospodar; njegova njiva, i njegova zemlja jest vas ovaj svit, njegovo dobro sime jesu dica kraljevstva, jesu uda njegove cerkve, jesu svi pravovirni, i pobožni kerstjani, (...). Svi dakle dobri kerstjani jesu jedno sime. Koliko se putah jedno dite kersti, i koliko se putah jedan grišnik na izpovidi od grihah odriši, toliko putah Isukerst nebeski zemljotežnik, i siač baca na njivu cerkve kerstjanske jedno novo zerno pšenice, koje ima za nebeski hambar kliati, niknuti, uzresti, i sazorati.

Veselite se dakle, i uzradujte se vi pravedne duše! Koji ili poslie primljenoga svetoga kersta niste sagrišile, ili ste se po svetoy pokori od vaših grihah očistile; zašto vi ste dobro sime Božje, vas je sam Isukerst u svoju cerkvu posadio, vi ste postali oti, koji ste, ne po vami, ali po ljudim, nego po Isukerstu, izpokoreni, dobri, i pravedni. Radi toga hvalite Bogu za toliku sriću, i pazite, da ne izgubite onu milost, po kojoj ste dobro sime Božje postali. Bojte se, i bižite od grihah, koi lako može učiniti, da vi od pšenice kukolj postanete.

2. Neprijatelj sie kukolj, jere govori Sveto Evangelje: "A kada spavaše ljudi, dojde neprijatelj njegov, i posia kukolj po verhu u srid pšenice, i ode." Nut! Kolika je zloća jednoga čovika, koi u svojem sercu neprijateljstvo suprot bližnjemu goi. On ustaje u pol noći za učiniti štetu istom onda, kada ljudi spavaju; jere znade, da ga onda u zlu dilu nitko ne će zateći, i ako bi ga tkogod zatekao, on znade, da u noći može lakše uteći, nego po danu, i tako da ne će biti usilovan naknaditi štetu, koju učini. Takovo neprijateljstvo ni je čovičansko, nnego je diavolsko; jere veli Spasitelj, da neprijatelj, koi je kukolj u pšenicu posiao, jest diabol. Tko se pak razumi po imenu kukolja, koga diabol sie? "Kukolj", govori Isukerst, "jesu sinovi zločestoga", koji su u njegovu kraljevstvu smutnju zavergli, i zlo učinili. (...) (I. knjiga, str. 126-128). Ali su kukolj med pšenicom i zločesti kerstjani, koji pravo viruju, ali se zlo ponašaju, i zlo čine. Ah kerstjani moji! Koji nekerstjanski živete, kako bi vami polak vašega nekerstjanskoga, i opakoga življenja na sveršetku moglo dobro izpadsti, kad Isukerst od vas govori, da ste sinovi zločestoga, i sime vražje? Deh obratite se! I poznajte, da je strahovito imati diavla za otca.

Ali, koja je razlika med dobrim simenom, i med kukoljom u restu? Slušajte u drugom dilu.

- 1) "A kad biše trava naresla, i kad biše plod učinila, tada se ukaza i kukolj". Evo predragi! U restu ne ima razlike med dobrim simenom, i med kukoljom, klica jedno, i drugo, niče i reste jednako pšenica, i trava. ... (str. 129.) Kako je i danas, tako je bilo u početku, i u svako vrime, vazda je bilo ljulja, i kukolja u pšenici, vazda su bili pomišani dobri, i zločesti. (str. 129-130). (...)

3. "Ne, da, može biti, kupeć kukolj, ne izčupate skupa s' njime i pšenicu. Pustite obodvoje resti tia do žetve."

Otac od obitelji ima pravo, i svaki pametni zemljotežnik nasliđuje njega. I mi imamo naše polje, našu zemlju, i naše njive, i na svakoy posianoj njivi med žitom ima i trave, u pšenici ima kukolja, ali sa svim tim mi ne pušćamo trave, ni kukolja guliti osobito kad vidimo, da je žito proreslo, jere se bojimo, da bi čupajuć, i guleć travu, i kukolj žitu naškodili.

Razumivši ova jurve nemojte se čuditi, zašto Bog preveti dopušća, da na svitu toliki nevirnici, krivovirci, i grišnici medju dobrim kerstjanim živa. Sav ovaj svit jest njiva Isukerstova; dobri kerstjani jesu njegovo dobro sime, a ljudi opaki jesu njegov ljulj, i kukolj." (str. 131.)

"U vrime žetve reći ću žeteocim: Skupite najprije kukolj, i svežite ga u snopiće na sažganje, a pšenicu sakupite u hambar moj".

Dakle stoperv u vrime žetve pokazuje se velika razlika među dobrim simenom, i med kukoljom; jerbo se 1) kukolj baca u oganj na sažganje, a 2) pšenica, koja je iz dobroga simena naresla, sakuplja se, i sahranjiva se u hambar.

1. U vrime žetve, to jest na skončanju svita zapoviditi će Bog svamogući žeteocim, to jest, angelim svojim, da nevirnike od pravirnikah, i grišnike od pravednikah razluče, i na livu stranu postave, kadi će se izustiti suprot njima strahovita ona osuda: "Pojdite prokleti u oganj vični, koi je pripravljen diavlu, i angelim njegovim." (...) (str. 132.)
2. "Pšenica sakuplja se u hambar, to jest, pravovirni i pravedni biti će u nebo uzeti; ili kako sam Isukerst tumači: "tada će pravedni sjati kao sunce u kraljevstvu otca njihovoga." (str. 133.) (...)

"U današnjem svetom Evangjelja prisposoblja Gospodin Isukerst kraljevstvo nebesko zernu gorušice, i kvasu." (str. 135.) (...)

"Od zerna gorušice, i od kvasa, kako ste prid osam danah čuli od dobroga simena, i od kukolja, govorio je Isus u jednoj lagji na moru Galil postati ono, ejskom puku, koi na kraju stajaše. On reče:

1. "Prilično je kraljevstvo nebesko zernu gorušice, koje uzamši čovik posia na njivi svojoj". Po kraljevstvu nebeskomu, koje Isukerst prisposoblja zernu gorušice, razumi on svoju cerkvu, svoje Evangjelje, i rič Božju, koja se u istom Evangjelju zaderžava, koja je s neba došla, i koja nas u nebo vodi. Čovik, koi uzimlje zerno gorušice, i sie, jest sam Isus Gospodin; a njegov jest vas ovaj svit, na kojemu on svoju rič Božanstvenu sie, i svoje Evangjelje ili sam pripovida, ili kroz apostole pripovidati pušća. (...) (str. 136.)

Veselite se dakle slišaoci bogovirni! da se je dostojao sin Božji načinom duhovnim postati ono, što ste vi isti, to jest zemljotežnik, vertlar, orač, kopač, siač, u jednu na besidu, trudni težak, davajući vam na ovi način razumiti, da i vi imate biti, što je Isus bio, i činiti, što je on činio. Svaki od nas ima biti oni čovik, "koi uzamši zerno gorušice sie na njivi svojoj". Jere zerno gorušice jest rič Božja, a njiva jest naše serce; zato imamo sveto Evangjelje marljivo štiti, rič Božju pomnjivo slušati, i sve što dobro štiemo, ali čujemo k sercu uzimati, često promišljati, i svaku takovu svetu istinu samo sebi, a ne drugom prišivati.

2. Od zerna gorušice dalje stoi pisano: "Ovo je naj manje zaisto od svih simenah: ali kad uzreste, veće je od svakoga zelja i postaje dub tako, da dolaze leteća, i pribivaju na granam njegovim."

I u našoj zemlji, kad se posie, gorušica reste dobro, ali velikoga stabla ne ima, niti duba čini; ali u Palestini, kadi je Isukerst od ovoga restućega govorio, i kadi je skoro vazda lito, a nikada zima, ova trava reste jako visoko, i postaje spodobna jednomu duhu, iliti dervenom stablu. Jurve kako je kraljevstvo nebesko prilično takovoj stabliki, i takovom zernu od gorušice? Ovako. Kako je sime od gorušice med svim simenjim naj manje, onako je bilo kraljevstvo nebesko na zemlji, to jest cerkva katoličanska u početku sa svima malenima; učenikah, koji su Isukersta slidili, u početku bilo je posve malo, kadi medjutim svi ostali ljudi na zemlji bihu židovi, ali neznabožci. Kakogod zerno gorušice, kad uzreste, jest više, i veće od svake trave prilično jednomu stablu, na koje ptice sidati mogu; tako je i kraljevstvo nebesko, hoću reći, tako je i cerkva katoličanska, poslie kako su nju apostoli, i njihovi nastupnici razširili, uzresla neizgovorivo visoko, i razgranala se je po svem svitu tako, da je berzo bilo na zemlji više kerstjanah nego židovah, i neznabožacah. Sime svetoga Evangjelja, koje su žudinski pismoznanci za smutnju, a neznabožački mudraci za ludost, i svi zajedno za ništa deržali, uzreslo je, i postalo je jedan takovi dub, na koi ptice sidaju, to jest, ono je postalo tako slavno, i glasovito, da su vladaoci zemaljski, kralji, i cesari, mudraci, i naučitelji ovo Evangjelje primili, da su se k' Isukerstu obratili, i da su kao ptice pod listje jednoga duba došli pod krilo cerkve kerstjanske.

Isukerst je dakle židovima kroz pričiće iliti kroz pričicu zerna od gorušice napervo kazao, da će cerkva njegova, koja je u početku tako malena, po vrimenu postati obćinska svim narodim, i da će po svemu svitu razširiti. Kako su onda ovo židovi malo razumili, tako smo mi kerstjani katolici sada obsvidočeni, i uglavljeni, da je Isukerst istinu govorio; zašto mi dan današnji poslie cilih osamnaest stotinah godinah s' vlastitim očima našim vidimo, kako stablo vire kerstjanske

svoje grane na sve strane svita spruža, i mnogo više podanikah broji, nego ijedan drugi zakon na svitu.

Ali da iz jednoga maloga zerna od gorušice jedna visoka stabljika, i jedan veliki dub izreste, to je jedno čudo u naravi, koje ne može nitko učiniti, nego sam Bog svemogući. (...) Zato draga bratjo, i sestre! Hvalite Bogu dragomu na daru od prave vire, koju imate, i pokažite vašu zahvalnost pokazajuć, da u vami vaša vira onako reste, kako reste zerno od gorušice, kada od maloga zerna (str. 140.) postaje dub veliki, i stablo visoko. od Evo svaka besida iz Svetoga Evangjelja jest jedno zerno gorušice. Zerno od gorušice, kada se zubim zgrize, i kad se žvata, ćutimo u ustim osobitu vrućinu, osobitu smoćnost, i osobiti

*Kult težačkog
života u
propovijedima
Šime Starčevića
(1784. – 1859.)*

– 285 –

ukus; tako ravno i u svakom Evanđjelskom nauku ima se niki vrući govor, i nika osobita kripost, i jakost, koja tice, i giblje svakoga, koi takove svete riči, i beside marljivo, i često promišlja. (...)

II.

Ne samo prilika zerna od gorušice, nego i prilika od kvasa dokazuje svu kripost, i jakost Božanstvene riči svetoga Evanđjelja, i nauka kerstjanskoga. Govori dalje Isus: "Prilično je kraljevstvo nebesko kvasu, koga uzamši žena sakri u tri mire brašna, dok bi se uzakislo". Blago vami pomnjive žene, kćeri, i služavke! Jere Gospodin Isus i na vaše posle nezaboravlja, pače on hvali istu vašu pomnju, i marljivost, s kojom kvas topite, i tistom od kvasa ugodni kruh za cilu obitelj spravljate dajući vami razumiti, da se i vi od vašega Spasitelja u vašim poslim, i zabavam, a osobito, koliko putah imate kruh misiti, spominjete, i o njegovoj dobroti mislite. I zaisto vi kao pobožni spol ženski imate se višekrat spomenuti od one beside Gospodinove: "Prilično je kraljevstvo nebesko kvasu." Jer, kakogod jedno malo kvasa mnogo tista ukvasa, i čini, da kruh sa svim drugi okus, drugu smočnost, i drugu slast dobije; onako je vira kerstjanska, onako je sveto Evanđjelje vaskoliki svit prominilo, i ljudim jednu novu, i sa svim drugu čud podalo. Kako se tisto s' kvasom pomišano diže, i reste, onako se je sav narod čovičanski kroz nauk svetoga Evanđjelja krenuo tako, da su ljudi počeli njihove misli od stvorenjeh k' stvoritelju, od zemlje k' nebu uzdizati, i više za vikovičnost, nego za vrimenitost misliti. Dobra ponašanja, i sve kriposti, koje su se od početka do današnjega dneva med kerstjanim ikada vidile, jesu oni plemeniti kruh, koi je kvasom riči Božanstvene bio ukvasan i pečen. (...) Jedno malo kvasa može tri mire brašna ukvasiti, tako ravno samo jedna jedina rič Božja može našu pamet, (str. 142.) naše serce, naše misli, naše riči, i naša dila sa svim prominiti, i pobolšati. Zaisto predragi moji! Knjige duhovne, koje štiete, nauci, i pripovidanja, koja slušate, sveta opominjanja, koja na svetoj ispovidi primate, ni su drugo ako ne jedan kvas nebeski, koi ima vaše serce probiti, vašu čud okrenuti, i vaše življenje življenje pobolšati. I kako žena uzimlje kvas, razbia ga, postavlja u brašno, i misi tisto, onako i vi morate riči svetoga Evanđjelja, riči Božje k' sercu uzimati, u vašu mišljenja, govorenja, i činjenja zazbi-lja mišati, i misiti, to jest često, i pomnjivo promišljati, zada na ovi način jedan sladki kruh budete, i dobri ljudi, to jest dobri, i pobožni kerstjani postanete.

(...) (str. 137-142.)

"Prilično je kraljestvo nebesko čoviku otcu od obitelji, koi izajde pervim jutrom naimati poslenike u vinograd svoj. I učinivši pogodbu

s' poslenicim svojim za deseticu dnevnu posla nje u vinograd svoj. I izašavši oko treće ure vidi druge stojeće na tergovištu bezposlene, i reče njima: Idite i vi u vinograd moj, i što bude pravo, dati ću vami. I oni odoše. I izajde opet oko šeste, i devete ure, i učini na isti način. I oko jedanaeste ure izajde, i najde druge stojeće, i reče njima: Što tu vas dan stoite bezposleni? Rekoše njemu: Jerbo nas nitko ni je najmio. Reče njima: Idite i vi u vinograd moj." (str. 146.)

Poljubljeni otcu od obitelji! Vami se danas prid oči za izgled postavljaju ne jedan sveti, ili pobožni sluga Božji, nego isti Bog nebeski. Bog je marljiv u svojem gospodarstvu; dakle i vi imate biti marljivi u vašem. Marljivi gospodar ustaje rano, jer kada blago diže, pastir ne smi dalje ležati. Marljivi gospodar izlazi na svoje posle treće, šeste, devete, i jedanaeste ure, jerbo se ondi naj bolje radi, kadi poslenici nikada ni su sigurni, da ih gospodar ne će vidjeti. Marljivi gospodar ne stoi nikada brez posla, on si sam u svaka doba lako zabavu nahodi, i daje izgled svojoj dicit, slugam, svoj čeljadi, i težacim, da i oni u vrime posla marljivi budu.

I ni je moguće, da jednome kerstjanskom otcu od obitelji posla pomanjka, jerbo je i on isti najmenik, i težak u vinogradu Gospodinovu; on je zato na svitu, da Boga moleć, crkvu pohađajući, duhovne knjige štijuć, pravedno i kripostno živući virno Boga služi. K' tome on mora skerbiti ne samo za se, nego i za svoju ženu, za svoju dicitu, i za svu svoju obitelj, da svikolici u vinogradu Gospodinovu marljivo rade, i posluju, to jest, da svaki marljivo nastoi ne samo posle kućne, nego i ona, koja spadaju na službu Božju. On mora bditi, pomnjivo paziti, i svagdi biti, zada njegova čeljad ništa zla ne učine, i ništa, što je dobro, ne zaline. O koliki trud, koliku skerb, i koliku marljivost mora imati jedan otac od obitelji, ako hoće, da svoju dužnost virno izvršuje! (str. 148.)

U propovijedima hrvatskih propovjednika nećemo naći tako snažno izražen kult težačkog života, života na selu, kao u Šime Starčevića. Za razliku od drugih propovjednika, Šime Starčević ne zadržava se samo na biblijskoj usporedbi Isusa Krista kao sijača sjemena, Božje riječi, u kraljevstvu nebeskom, koje je nalik njivi na kojoj težak sije pšenicu. Isus, piše Šime Starčević, uspoređuje kraljevstvo nebesko sa posijanim zrnem gorušice, uspoređuje s katoličkom crkvom, s Evanđeljem, i svaka Božja riječ je sjeme koje vodi u nebo. Ta usporedba ne postoji samo zato da bi težak lakše razumio pojam kraljevstva nebeskog, nego zato, da bi razumio da je Isus s njime dok sije svoju pšenicu, da je posao težaka posao Božji, da je Isus težak baš kao on, kao što Starčević piše: "Čovik, koi uzimlje zerno gorušice, i sie, jest sam Isus Gospodin; a njegov jest vas ovaj svit, na kojemu on svoju rič

Kult težačkog života u propovijedima Šime Starčevića (1784. – 1859.)

– 287 –

Božanstvenu sie, i svoje Evagjelje ili sam pripovida, ili kroz apostole pripovidati pušća". Isus je, piše Starčević, "ono što ste vi isti, to jest zemljotežnik, vertlar, orač, kopač, siač, u jednu besidu, trudni težak", pa ako je Isus jedan od njih, težak, neka se ugledaju u Isusa, neka promišljaju Božje riječi, neka siju dobra djela. Stoga nitko ne može bolje razumjeti Božju riječ od težaka, od onoga koji radi na zemlji, Težak je zalijepljen za zemlju za pšenicu, za njivu, za svoju obitelj, stoga je i zalijepljen za Isusa jer je i Isus zalijepljen za zemlju, za pšenicu, za dobro sjeme – Starčević i težaka i Isusa naziva zemljotežacima, onima koji žive od zemlje. Isus poznaje život težačke obitelji, zna kako se radi kruh, zna kako domaćica od kvasa i brašna mijesi kruh. Isus je među svojim kršćanima, On svoje Evagjelje, kraljevstvo nebesko sije, kopa, ore na zemlji jer je težak isto kao čovjek kršćanin. Kršćanska vjera je vjera onih koji kopaju zemlju, koji žive od rada na zemlji, i koji primaju sjeme Evagdelja – Božje riječi, u svoja srca, srca koja su kraljevstvo nebesko na zemlji.

Šime Starčević mnogo puta spominje međusobno suprotstavljene pojmove – "dobro sjeme" i "kukolj". Starčević bilježi kako je Isus rekao da su "dobro sjeme" sinovi kraljevstva nebeskoga, sijač dobroga sjemena je sin čovjekov, Isus Krist, a njiva je cijeli svijet. A kukolj sije neprijatelj čovjekov, davao. Kao i Isus, i težak sije samo dobro sjeme. Svi dobri kršćani su dobro sjeme. Grijesi čovjekovi čine to, da sin kraljevstva od pšenice postaje kukolj. Davao sije kukolj među pšenicom, to jest mržnju prema bližnjemu u srca sinova kraljevstva, noću, po mraku, da ne bi bio primijećen, da može lakše pobjeći. Mržnja prema bližnjemu je sjeme vražje, plod mraka, plod laži i kukavičluka đavolskog. Bog i pšenicu i kukolj pusti rasti jer je cijeli svijet Njegov, i Bog strpljivo čeka žetvu – kraj svijeta, kada će žeteoci, Božji anđeli, odvojiti pšenicu od kukolja. Kao što je dan nasuprot noći, tako je dobro sjeme nasuprot kukolju, Isus Krist nasuprot đavlu, sin kraljevstva nebeskoga nasuprot sinu zločestoga, piše Starčević. U Starčevićevim propovijedima sve glavne uporišne točke kršćanskog života smještene su na zemlji, u život zemljotežnika, orača, kopača, sijača, u svijet domaćice koja od kvasa i brašna mijesi kruh. Stoga je i propovjednik Šime Starčević ujedno i zemljotežnik, sijač riječi Evagdelja među sinove kraljevstva nebeskoga, sijač Božje riječi u ljudska srca.

Vesna Grahovac-Pražić

Pasionjske teme u djelu Šime Starčevića

Proslov

Obitelj Starčevića iz Like dala je više značajnih osoba koje su životom i djelima ušle u hrvatsku povijest. Prije svega Oca Domovine Antu Starčevića, zatim Davida Starčevića, pravaša pa političara Milu Starčevića te Matu Venu Starčevića gradonačelnika Zagreba. Ovdje će biti govora o Šimi Starčeviću (Žitnik kraj Gospića, 1859. – Karlobag, 1784.) svećeniku, jezikoslovcu, publicistu, polemičaru, vjersko-didaktičkom piscu i velikom domoljebu. Starčevićev doprinos hrvatskom jezikoslovlju su tri gramatike, prva hrvatska gramatika kojoj je metajezik hrvatski jezik, štokavska ikavica (*Nova ricsoslovica iliriska vojnikskoj mladosti krajicsnoj poklonjena, 1812.*) i prva francusko-hrvatska gramatika (*Nova ricsoslovica ilirisko-francezka, 1812.*) te jedna gramatika koja je izlazila u nastavcima u časopisu *Glasnik dalmatinski (Ričoslovje)*. Šime Starčević prvi je opisao četveronaglasni sustav hrvatskog jezika, opisao neodređeni i određeni oblik pridjeva, dao prijedlog grafije bez dijakritičnih znakova. Polemičarski prilog je niz polemika o jeziku, vjeri, društvenim pitanjima objavljenih u *Zori dalmatinskoj* i *Glasniku dalmatinskom*. Napisao je nekoliko vjersko-didaktičkih djela: *Katolicsansko pitalo* 1849.; *Homelie*, 1850.; *Svagdanja pobožnost i prava izpovid kerstjanska* 1854.; *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Dvice Marie* 1855. Danas poznajemo i njegovu rukopisnu ostavštinu iz koje je razvidno i njegovo zanimanje za odgojno-obrazovni rad, pisanje udžbenika (*Nauki Kerstjanski za Odrasliche i vas Puk Katolicsanski, Uvod u Poznanje Temeljah Bogoshtovja na Upotrebljenje Puckih Ucsilishtah, Knjiga Shtivenja od Pravotvornosti i od Ljubavi Domovine na Upotrebljenje Puckih Ucsilishtah*).

Život kao muka

Većinu svećeništva proveo je podno rodne Like, u malom podvelebitskom mjestu Karlobagu. U jezikoslovnim i polemičkim djelima znanstveno je pokazivao i dokazivao da temelj standardnog hrvatskog jezika treba biti štokavska ikavica. Žestoko se suprotstavljao ilirskoj grafiji i kritički pisao o Gajevim grafijskim reformama. Čitav

život pisao je štokavskom ikavicom i grafijom bez dijakritičkih znakova. Koliko je puno pisao toliko je malo objavljivao jer je to značilo odreći se svojih pogleda na jezik, a Starčević je bio dosljedan čovjek. Teško je pristajao na tiskanje svojih djela ilirskom grafijom, ali nije pristajao na promjenu ikavskog štokavskog idioma pa je uredniku *Zore dalmatinske* Anti Kuzmaniću pisao:

"...i za veći napridak skupne književnosti naše moram tebi dopustiti iz mojih rukopisih, koji se u vašim rukama nahode, članke polak tvoje volje vaditi, i s' verstopisom, s' kojim se služiti uzvoljiš, u Zoru stavljati s' ovim tverdim ugovorom, da mi ondi, gdi sam ja čisto, sladko, gladko i ugodno i upisao, ē osedlano u naše riči ne postavljáš, i da moje Ime i Pleme, ako bi ga kada trebalo napomenuti, ne s' nagerdjenim, nego s' čistim slovim utištiti pustiš." (Zora dalmatinska, 1846: 345)

Starčević je bio slaba zdravlja, skromno živio i nerijetko bio u sukobima s neprijateljskom vlašću kojoj se suprotstavljao jezičnom politikom. Uvijek je bio na braniku hrvatskom jeziku, primjerice zahtijevajući da se može ispovijedati samo na hrvatskom jeziku, tražeći da djeca u školi mole na hrvatskom jeziku bez obzira na jezik državne administracije. Koliko daleko od središta kulturnog i političkog života, toliko je bio u komunikaciji s intelektualcima svoga vremena. Pred kraj života trpio je velike bolove kako je to zapisano u Spomenici Župe Karlobag i kako sam piše 1855. u pismu Ignjatu Alojziju Brliću¹:

/.../ nego jere se evo jurve u csetvertu godinu s teshkom bolestju hervem, ja sam skoro vishe mertav negoxivim, i svaki se u mistu csudi a josh u meni duh dishe; ja sam na serdcu zdrav i vazda hvala Bogu! Pri zdravoj sviesti, ali je stanovita muka u najpoglavitim xilam cilog tila, tako da drugda cile noch i oka ne stisnem, hrane posve malo uzimljem i vina josh manje, i tako ponajvishe danom i nochu lexim, jerbo siditi ne mogu, slabost je pak tako preuzela xivot, dami udilj svist zalazi, ako samo csasom uzgoru postojim. Shto mi je od perve bilo naj milie, to jest shtiti i pisati, to mi je sada najmucs-nije, jerbo je vid oslabio, a tilo ne more sliditi. (prema Stolic-Grahovac-Pražić, 2015:30)

Tako je bio bolestan da mu je biskup dopustio da misi u župnom dvoru. Bio je omiljen i poštovan te još za života došao na glas svetosti. Nakon smrti njegovo tijelo nosili su kroz mjesto, a žene iz Karlo-

bagu svake su godine molile na njegovom grobu. Danas groba Šime Starčevića nema jer je prilikom gradnje jadranske magistrale cesta prolazila kroz groblje uz crkvu i sve što se "graditeljima" našlo na putu bačeno je u more pa tako, vjerojatno, kosti i nadgrobni spomenik Šimi Starčeviću.

Pasijske teme

Starčević je pisao vjerske priručnike prilagođene puku, namijenjene vjerskom odgoju mladih i osobnom produbljivanju vjere. U tim priručnicima on tumači crkveno naučavanje i ostaje sasvim suzdržan u iznošenju osobnih promišljanja. U knjižici *Svagdanja pobožnost i prava ispovid kerstjanska* ima poglavlje *Put križa* koje počinje "Put križa jest jedna osobita pobožnost, koja se čini u Cerkvi, na Kalvarii, gdi se ima i u kući, razmišljavajuć velika otajstva od muke Isukerstove, kako se čini u Jeruzalemu na onim istim mistim, gdi je Gospodin Isukerst Muku terpio." (Starčević, 1854:120) Kasnije navodi posebnu molitvu za Korizmu.

Homilije iz 1850. godine svakako su uz gramatike najznačajnije djelo Šime Starčevića kojim je dao doprinos hrvatskoj propovjedničkoj tradiciji i kulturi. Knjiga je bila poznata i čitana u njegovo vrijeme, danas bismo rekli popularna i poslije Šimine smrti². Puni naslov djela glasi *HOMELIE ILITI Tumačenje S. Evangjelja za sve Nedilje od Došastja Gospodinova do poslednje Nedilje po Duhovih*. U homilijama Starčević veliki prostor daje sakramentima "Sakramenti su za njega znakovi Božje prisutnosti među ljudima i zato pokušava u vjernicima probuditi vjeru da ih pobožno primaju." (Soljačić, 2014:249)

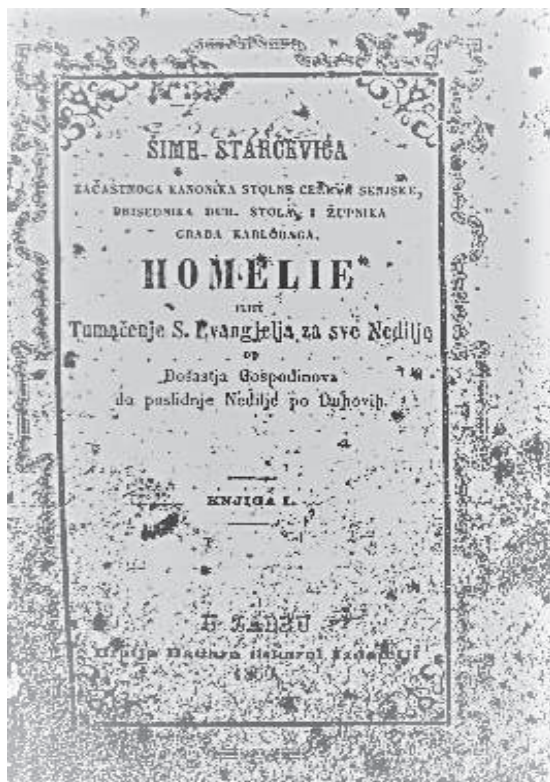
Riječ je o 55 propovijedi raspoređenih u dvije knjige. Poznavao je europsku homilističku literaturu pa je u knjizi zapravo riječ o prijevodima i preradama djela europskih propovjednika. Homilije imaju predgovor izdavača, i predgovor autora. Izdavači ističu autorovu stručnost, a autor namjenjuje propovijedi kao pomoć svećenicima po selima. Knjiga ima i bilješku u kojoj Starčević objašnjava da je zbog potreba vjere dopustio zagrebački slovopis, ali da ne odustaje od objave tekstova na štokavskoj ikavici. Starčević slijedi uobičajenu strukturu propovijedi; uvod u kojem se objašnjava biblijska, evanđeoska priča koja pokazuje povezanost sa životom vjerske zajednice; tumačenje u kojem se razlaže priča i tumače pojedini dijelovi te zaključak u kojem se očekuje djelovanje u skladu s pričom, vjersko poimanje i praktična primjena (Zagorac, 1998.). Propovijedi obuhva-

*Pasijske teme
u djelu Šime
Starčevića*

- 291 -

1 Ignjat Alojzije Brliću (1795.-1855.) hrvatski je književnik i jezikoslovac.

2 O značaju Starčevićevih propovijedi svjedoči i izdanje iz 1918. godine, ali su tiškane s jezičnim promjenama koje su umanjile autorsku originalnost.

Naslovnica
Homelia iz 1850.
godine

čaju cijelu liturgijsku godinu, ali ih je Starčević prilagođavao sredini, vremenu, podneblju i vjernicima. Slijedom toga u njima pronalazimo i teme vezano uz korizmeni dio godine. Evo naslova tih propovijedi s geslom iz Biblije (onako kako ih navodi i piše Starčević):

NEDILJA SEDMODESETICE.-*Prilično je kraljevstvo nebesko čoviku otcu od obitelji* (Mt. 20. 1)

NEDILJA ŠESTODESETICE.-*Sime jest rič Božja.* (Luk. 8. 11.)

NEDILJA PETODESETICE.-*I sve mnoštvo, kad biše vidilo, dade hvale Boga.* Luk. 18. 43.

PRVA NEDILJA ČASTNOG POSTA.-*Tada biše Isus od Duha odveden u pustoš, da bi ga diabol napastovao.* (S,Mat. 4. 1.)

DRUGA NEDILJA ČASTNOG POSTA.-*Povede nje o sebi na goru visoku, i preobrazi se prid njima.* (S. Mat. 17. 21.).

TREĆA NEDILJA ČASTNOG POSTA.-*Blaženi, koji čuju rič Božju, i čuvaju nju.*(S. Luk. 11. 28.)

ČETVRTA NEDILJA ČASTNOG POSTA.-*Biše pak blizu vazam blagi dan žudinski.* (Iv. 6. 4.)

PETA NEDILJA ČASTNOG POSTA, OD MUKE.-*Sada poznajemo, da diavla imas.* (S. Iv. 8. 52.)

U homiliji *Nedilja sedmodesetice* objašnjava da se Bog brine za kraljevstvo na zemlji, svoju crkvu ili sav narod kao što se dobar otac

i domaćin brine za svoju kuću, obitelj i najavljuje o čemu će govoriti, trodjelnu strukturu: *Marljiv. Pravedan, Milosrdan*. Starčević se želi približiti slušateljima pa piše "*Ako budete pomnjivo slušati, dati će Bog da poznate istinu. Ja počimljem.*" (*Homelie*,1850:146) Prvi dio tumačenja govori o gospodaru koji zorom radnike šalje u vinograd, obilazi ih nekoliko puta i šalje nove radnike. U drugom dijelu govori o pravičnosti gospodara, koji prije posla dogovara nadnicu i pošteno je isplaćuje kao što će pravedniku biti udijeljena vječita plaća. U trećem dijelu govori o tome da gospodar mora biti milosrdan. Tako i Bog daje nebeska dobra svim vjernicima i onima koji se pred smrt obrate. Poziva gospodare i očeve obitelji na milosrđe prema slugama i službenicima. Propovijed završava zaključkom "*Evangjelski gospodar nije gerdio, ni je psovao, ni je proklanjao, zato i kerstjanski gospodari, i otcu od obitelji ovo nikada ne smidu činiti*" (*Homelie*,1850:153)

Homilija *Nedjelja šestodesetnice* napisana pod geslom iz Evanđelja po Luki *Sime jest rič Božja*. (Luk. 8. 11.) kojim se slikovito najavljuje tema o potrebi propovjednika kao što su potrebni zemljoradnici koji siju i oru. Nakon slikovitog uvoda najavljuje dvodijelnu strukturu homilije: *Koji su oni, koji iz riči Božje nikakove koristi ne vade? Ovo će biti prvi dil. I Koji su oni, koji iz riči Božje koristi vade? Ovo će biti drugi dil.* Najprije govori o kršćanima koji čuju a ne slušaju, misli im lutaju: *Oni pasu svoje oči po puku, ogledaju se pocrkvi, šapću, i govore s' drugim o kojekakvih stvarih, ili drimlju, i spavaju, i jedva čekaju, da se pripovidanje duhovno sverši, i premda, od njega koristi ne imaju.* (*Homelije*, 1850:157) Uspoređuje ih sa sjemenom koje je palo kraj puta i ptice su ga pojele. Zatim govori o vjernicima koji vjeruju samo dok su u crkvi, kao sjeme koje je uvenulo jer nije imalo vlage. Slijedi treća priča o sjemenu koje je palo među trnje i nije dalo ploda. U drugom dijelu govori o sjemenu koje je palo u plodnu zemlju i donijelo dobar rod. Efektan završetak propovijedi razjašnjava poredbu i ističe pouku: *Kako se jedna slaba, i hergjava zemlja kroz marljivost težaka poboljšava, onako grišnik po milosti Božjoj dobar postaje.* (*Homelije*, 1850:164)

Prije su kršćani postili pedeset, šezdeset i sedamdeset dana objašnjava na početku propovijedi *Nedilja pedesetnice* te govori da je to vrijeme kada "*/.../imamo osobito spominjati od muke, i smerti, i od nezgovorive ljubavi našeg Spasitelja/.../*" (*Homelije*, 1850:165.) U prvom dijelu propovijedi govori o Isusovom proročanstvu vlastite muke i smrti koju kršćani trebaju poštovati u vrijeme korizme.

"Nastojmo dakle kroz vrime svetoga posta po razmišljanju nauka, koga čujemo, i po razmišljanju onih koja vam se ovdi svake nedilje u svetoj misi, i na križnom, i na drugi načine pred oči postavljaju, nastojmo, velim, kroz vrime svetoga pos-

Pasionske teme
u djelu Šime
Starčevića

- 293 -

ta poznati, što je muka Isusova; kušajmo sami, što je mučno, uztegnimo se više od jića, i pitja, zauzdajmo našu pohlepnost, uzpregnimo naša pohotjenstva, i podnosimo dragovoljno križe, i suprotivščine, koje sverhu nas dohadjaju; i tako ćemo barem od jedne strane u nami, i u našem tilu počutiti, što je muka Isukerstova; šaće mi ćemo na ovi način objačiti naše ufanje, da ćemo jednoč biti dilynici od njegove slave. (Homelije, 1850:176)

U drugom dijelu govori o grešnicima, posebice o duhovnom mra-ku grešnika. Uspoređuje grešnike sa slijepcima pričajući kako je Isus slijepcu dao da vidi da bi priču stavio u stvarnost slušatelja i progovorio o potrebi molitve kroz vrijeme posta, kako bi od grešnika postali pravednici.

U propovijedi *Perva nedilja* časnog posta govori o četrdesetodnevnom Isusovu postu u pustinji i iskušenjima kojima je podvrgnut. I ovdje uvodni dio završava pozivom slušateljima, stavljajući u prvi plan svoje propovjedničko načelo, poučiti, pozvati na djelovanje u skladu s propovijedi *"[.../ i vi imate u svemu dobar, i koristan nauk čuti. Slušajte dakle pomnjivo."* (Homelije, 1850:178). Savjetuje vjernicima da se poput Isusa i oni povuku od svijeta u korizmeno vrijeme *"i da se posteći više krat kroz molitvu s'Bogom razgovarate, i o spasenju vaše duše mislite."* (Homelije, 1850:178). Upozorava da je kršćanska dužnost postiti i ne treba vjerovati da post nije zdrav zato objašnjava

"Za uzderžanje tila daje nam Bog svagdanju hranu, a za uzderžanje duše daje nam svoju svetu rič, koja nam se u vrime časnog posta više nego drugda propovida, zada mi sada za tilo manje, a za duše više nego u drugo vrime kroz post, i druga dila od pokore činiti nastoimo. (Prva nedilja časnog posta: 184)

Upozorava slušateljstvo da Vrag na grijeh mami uvijek, ali istinskog vjernika ne može natjerat na grijeh *a post je Bogu ugodno, i čoviku spasonosno dilo od pokore. (Homelije, 1850:187).*

Poredbom o zmiji koja gubi staru kožu počinje propovijed *Druga nedilja* časnog posta. To će mu poslužiti da bi opet pozvao grešnike na post

"Spodobnim načinom i ustaranom grišniku ništa ni je toliko potrebno, koliko da osobito u četrdeset danah časnoga posta nastoi staru kožu od oholosti, od bludnosti, od serditosti, i od ostalih svojih zloćah nastoi svući, tako da se u svemu preobrazi, i duhovnim načinom pomladi." (Homelije, 1850:189) Nastavlja dalje *Tako imam virovati, da se i mnogi, osobito us-*

atrani grišnici boje one zmie čudotvorne, koja svlači starog grišnika, i čini novoga pravovirnika. Ova zmia jest sveti post, i pokora, od koje se mi ne imamo bojati (Homelije, 1850:190).

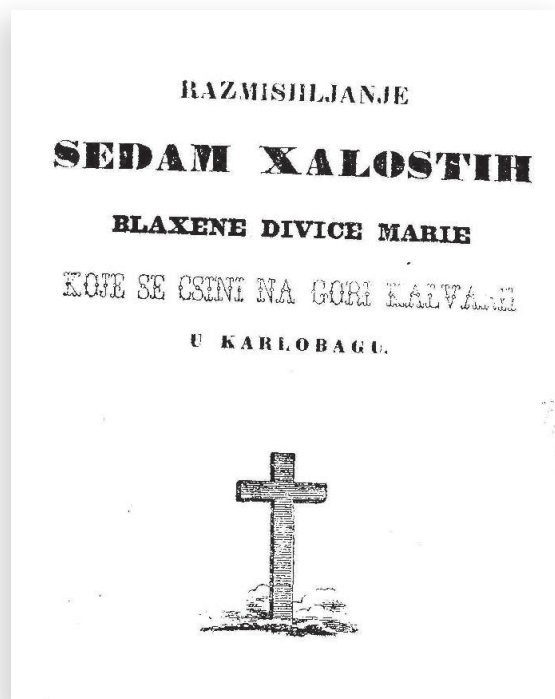
Temom grešnika bavi se i u *Trećoj nedilji* časnog posta u kojoj upozorava da zamke grijeha vrebaju oko nas. Starčeviću su sakramenti značajan element vjerskog života. Svaki grijeh je vražje djelo, a grješnici se *malo kad, ali može biti nikada pravo ne ispovijaju, i tako svoje teške grihe taje.*

Propovijed za četvrtu nedjelju prije Uskrsa posvećena je sakramentu pričesti za koju vjernik treba pripremiti tijelo i dušu. *Od vas ne pita se više, nego da umiveni, čisti, i svaki polak svoga dostojno odiveni k trpezi Gospodinovoj pristupite...* (Homelije, 1850:211). Trebaju vjernici pokazati zahvalnost *u ričima, i u dilima* pa ih Starčević upućuje da ostanu u crkvi moliti i da djelima *pokažu da kao virni njegovi podložnici njegove svete zapovidi, i naredbe virno izveršimo, i da odsele još bolji, i pobožnii kerstjani budemo.* (Homelije, 1850:218)

U petoj nedjelji posta polazi od poimanja čovjeka kao grešnika zato što ne sluša Božju riječ. Utemeljena je propovijed na priči o Isusu među Židovima, o nevjerovanju židovskom i namjeri kamenovanju Isusa koji napušta grad. Te upućuje *[.../ da se i mi s'mista uklonimo, i od onih odalečimo, koji nas uvridjuju, koji se na smutnju spravljaju, i smutnju zameću; ter ovako da našu osvetu izručimo Bogu* (Homelije, 1850:228)

U homilijama Starčević primjenjuje raznolike retoričke i stilske postupke, od citiranja, poredbi, retoričkih pitanja do gradacije i pozivanja na autoritete, odnosno *"[.../da je za svoje homilije birao svjesno ona sredstva i one načine koji će omogućiti da njegove propovijedi najbolje odgovore zadaćama koje su im postavljene/[.../.* (Bošković, 2014:63) Starčevićeve homilije ostaju u duhu europskih propovijedi, ali ih on prilagođava slušateljima i podneblju, a u isto vrijeme su univerzalne. Imaju narativnu strukturu prilagođenu duhovnom, vjerskom odgoju. Prosvjetiteljski duhovni sloj uvijek je okrenut praktičnoj svrsi. Iako primjenjuje različite stilske postupke svjesno jezik prilagođava puku težeći uvijek biti jasan, razumljiv.

U još jednom djelu Starčević se dotiče teme muke i patnje. Riječ je o knjižici molitvenih stihova pobožnosti *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Dvice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu.* (Rijeka, 1855.), koja je, razvidno je to iz naslova, imala lokalnu namjenu pobožnosti u malom primorskom mjestu Karlobag u kojem je Starčević bio župnik četrdeset godina.

Knjižica ima svega šest stranica, a tekst je podijeljen u sedam cjelina nakon uvodnih stihova. Prati sedam stalnih događaja u navedenoj pobožnosti koji su žalosti izazvali te ih imenuje:

1. *Prorocsanstvo Simeona*
2. *Bixanje u Egipat*
3. *Sin u templu izgubljen*
4. *Na smert hodechega sina srita*
5. *Isus na krixu umire*
6. *Kopjem proboden, i u krilo Majki postavljen*
7. *Tilo u grob stavljeno.*

Vesna
Grahovac-Pražić

– 296 –

Proročanstvo Simeona sadrži dva osmeračka katrena, a ostali dijelovi po jedan osmerački katren i pripjev:

*Kakva muka, koja xalost!
Kakva tuga, koja gorkost,
Tvoje srce udarashe,
Tebe Majko ubiashe!*

Stihovi slijede čvrstu strukturu osmeraca s paralelnom rimom (aabb) u strogo osmišljenom okviru djela sa slikama koje prati refren s potresnom slikom majčine boli. Osim uvodnih stihova svi ostali odgovaraju biblijskim slikama križnog puta Marijine patnje. Peti dio prenosi sliku Isusovih muka:

*Kad Isusa izranishe,
Teshkim krixem napertishe.
Oblivena kervju sritash;
Kud ga vode, placsuch pitash.*

Nakon stihova dolazi naputak o izgovaranju sedam *Očenaša* i sedam *Zdravomarija*, a potom slijedi sedam pitanja za razumijevanje i promišljanje sadržaja stihova te završna molitva.

Zaključak

Starčević je cijeli svoj stvaralački opus napisao štokavskom ikavicom i grafijom bez diakritičkih znakova. Pronađeni rukopisi 2008. godine u Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu svjedoče o tome da je imao u rukopisu nekoliko knjiga i udžbenika. U odnosu koliko je napisao malo je objavio, jer je teško pristajao na zagrebačku grafiju, a objava na ijekavskom idiomu nikako nije dolazila u obzir. Dok je mlade godine posvetio jezikoslovnom radu u zrelim godina okrenut je svećeničkim poslovima i potrebama vjerskog odgoja puka. Pored doprinosa hrvatskom jezikoslovlju značajan je njegov doprinos hrvatskoj propovjedničkoj literaturi, posebice kada je takva literatura bila rijetka kao što je to u dopreporodno doba. Ovdje su izdvojene propovijedi vezano uz korizmeno razdoblje godine koje oslikavaju i propovjedničke postupke autora. Starčević u prvi plan stavlja crkvenost teme korizme. Primjenjuje analitički postupak vodeći propovijed od biblijskog teksta ka vremenu i životu vjernika kojima se obraća očekujući da žive i postupaju u skladu s izrečenim. Njegove propovijedi imaju praktičnu namjenu, prije svega djelovati na slušatelje te ih oblikuje kao direktno, intimno obraćanje slušatelju, ali u prvom planu ostaje evandeoski tekst.

*Pasionske teme
u djelu Šime
Starčevića*

– 297 –

Literatura

- BOŠKOVIĆ, Ivan (2014.) O nekim stilskim osobinama Homilija Šime Starčevića, u *Šime Starčević i hrvatska kultura u XIX. stoljeću*, zbornik radova, ur. Vrcić-Mataija i Grahovac-Pražić, Sveučilište u Zadru, Odjel za nastavničke studije u Gospiću, Zadar-Gospić, 55-65
- BRATULIĆ, Josip (1996.) Hrvatska propovijed od svetog Metoda do biskupa Strossmayera, predgovor u knjizi *Hrvatska propovijed*, Erasmus, Zagreb, 5-12.
- GRAHOVAC-PRAŽIĆ, Vesna (2011.) *Doprinosi Šime Starčevića hrvatskoj homilelici*, Senjski zbornik, god. 38., 73-86.
- (2011.) *"Homelie" Šime Starčevića*, Crkva u svijetu, god. XLVI, br. 4, Split,
- SOLJAČIĆ, Mario (2014.) Starčevićeve Homelije, u *Šime Starčević i hrvatska kultura u XIX. stoljeću*, zbornik radova, ur. Vrcić-Mataija i Grahovac-Pražić, Sveučilište u Zadru, Odjel za nastavničke studije u Gospiću, Zadar-Gospić, 239-256.
- STARČEVIĆ, Šime, (1850.) *Homelie ili tumačenje Sv. Evangjelja*, Zadar.

(1854.) *Svagdanja pobožnost i prava izpovid kerstjanska*, Zagreb.

(1918.) *Homilije ili Tumačenja sv. Evanđelja za sve nedjelje u godini*, Zbor bogoslovne mladeži, tiskara Ferrari, Zadar.

(1855.) *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Dvice Marie*, Rijeka.

STOLAC, Diana i Grahovac-Pražić, Vesna (2015.) *Šime Starčević, od riči do ričoslona*, Državni arhiv u Gospiću, Gospić.

Šime Starčević i hrvatska kultura u XIX. stoljeću, (2014.) zbornik radova, ur. Vrcić-Mataija i Grahovac-Pražić, Sveučilište u Zadru, Odjel za nastavničke studije u Gospiću, Zadar-Gospić.

ZAGORAC, Vladimir (1998.) *Homiletika*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Zora dalmatinska (ur. A. Kuzmanić), 1846, br. 44 od 2. studenoga, III. godina, 345-347.

Sažetak

Pasijske teme u djelu Šime Starčevića

Svećenik, jezikoslovac, polemičar i vjerski pisac Šime Starčević posebna je osoba kulturnog života u prvoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj, a posebno u Lici. Rođen je u Žitniku 1784. godine, veći dio života bio je svećenik u Karlobagu gdje je umro 1859. godine.

Šime Starčević autor je dviju gramatika, prve gramatike u Hrvata pisane hrvatskim jezikom *Nova ricsoslovica iliriska vojnickoj mladosti krajicsnoj poklonjena* (1812.) i francusko hrvatske gramatike *Nova ricsoslovica ilirisko-francezka* (1812).

Osim jezikoslovnih djela baštinitimo i značajne Starčevićeve prosvjetiteljsko-vjerske tekstove te prijevode. Dio ih je objavljen u zadarskim časopisima *Zori dalmatinskoj* i *Glasniku dalmatinskom*, a dio kao zasebne knjige. Među njima svakako značajno mjesto zauzimaju *Homelie ili tumačenje Sv. evanđelja* (1850.), knjiga Starčevićovih propovijedi. U radu se razmatra značajke Starčevićeva pristupa pasijskim temama u kontekstu njegove propovjedničke poetike i u djelu *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Dvice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu* (1855.).

Ključne riječi: Šime, Starčević, propovijed, evanđelje, pasija

Summary

Themes about the passion in the work of Šime Starčević

Priest, linguist, polemicist and religious writer Šime Starčević is a renowned person of cultural life in the first half of the 19th century in Croatia, especially in Lika. He was born in Žitnik in 1784, he was a priest for most of his life in Karlobag where he died in the year of 1859.

Šime Starčević is the author of two grammar books, the first grammar book of Croats written in the Croatian language *Nova*

ricsoslovica iliriska vojnickoj mladosti krajicsnoj poklonjena (1812.) and the French-Croatian grammar book *Nova ricsoslovica ilirisko-francezka* (1812).

Besides his linguistic works, we must also enhance Starčević's Enlightenment-religious texts and translations. Some of them have been published in journals from Zadar *Zora dalmatinska* (*Dalmatian Dawn*) and *Glasnik dalmatinski* (*Dalmatian Herald*), and other works as separate books. Among them, *Homelie or The Interpretation of the Holy Gospel* (1850.), the book of Starčević's sermons is certainly highly ranked. The paper will deal with the features of Starčević's approach to themes about the Passion in the context of his preaching poetics and in the work *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Dvice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu* (1855.).

Keywords: Šime, Starčević, sermons, gospel, Passion

Josip Bratulić

Križni put Mateše

Antuna Kuhačevića

Mateša Antun Kuhačević – političar, uznik, pjesnik

U vremenu kad je trebalo hrvatski književni jezik, i sve što je na njemu zapisano i sačuvano registrirati, ponovno pročitati i vrednovati, neki pisci slabo do tada poznati i zanemareni, postali su zanimljivi kao i njihove sudbine. Nakon napuštanja "teorije i prakse" da su hrvatski i srpski jezik jedan jezik, "u dvije varijante", pa i pretežito s dva različita pisma – latinicom u Hrvata, ćirilicom u Srba, i kad se konačno u povijest ideja o bratstvu i jedinstvu svih naroda i narodnosti u "demokratskoj" i zbratimljenoj državi potrošila, moglo se, smjelo se, nakon razlaza i napuštanja Novosadskog dogovora, promišljati i proučavati povijesni put hrvatskoga jezika, od srednjovjekovlja kroz duga razdoblja renesanse, baroka i prosvjetiteljstva, s kojim su vezana i djela napisana na takvom jeziku, na sva tri hrvatska narječja: štokavskom, čakavskom i kajkavskom. Mnogi su "stari pisci hrvatski" ponovno došli u obzor proučavanja, čitanja, interpretacije. Trebalo je stvaralački i kulturološki premisliti hrvatsku književnu tradiciju i baštinu. U tom je vremenu, prije 50 godina, prethodio Čakavski sabora, utemeljen u Žminju 1969. zaslugom i nastojanjem pjesnika, esejiste, povjesničara kulture i kulturnog mislioca Zvane Črnje (1920.-1991.). U onovremenoj općoj relativizaciji svega što nije "srpskohrvatsko", nego je čakavsko ili kajkavsko, trebalo je afirmirati doprinose svih hrvatskih krajeva hrvatskoj pisanoj kulturi, a posebice istarski prilog koji je bio do tada zanemaren. Čakavski sabor nije prešao granicu svoga utjecaja među onima koji su dolazili u Žminj na "blagdan našega zajika", ali se protivio svim oblicima regionalnog zatvaranja, te tako potvrđivao sintezu hrvatske kulture, u kojoj je istarski, glagoljaški u davnini, i čakavski u XX. stoljeću, postao živi glas hrvatskoga jezika i pjesništva. U Žminj su stizali najbolji stručnjaci na području povijesti hrvatskoga jezika (Brozović, Finka, Moguš, Šimunović, Flaker, Vučetić, Bratulić) ali i pjesnici i književnici (Tadijanović, Cesarić, Kaštelan, Marinković, M. Božić).

Sve je počelo je s Črnjinim dolaskom u Ičiće – Rijeku i pokretanjem časopisa "Dometi". Već u prvoj godini izašla je **Antologiji čakavske**

poezije Korablja začinjavca, koju su kao urednici potpisali Zvane Črnja i Ive Mihovilović (Rijeka, 1969.). Meni je pripao najveći dio posla – prirediti za tisak velik broj pjesničkih tekstova, od srednjega vijeka, preko renesanse i baroka i do 19. stoljeća. Uz broj časopisa izašla je kao posebno izdanje i ova važna antologija.

Tada sam se prvi put sreo sa životom i djelom Mateše Antuna Kuhačevića. Postao mi je blizak i po stihovima, jednostavnim i svima razumljivim, koji su napisani za uži krug naslovnika, ali još više zbog sudbine krivo osumnjičenoga, krivo osuđenoga, koji je nakon osude na doživotnu tamnicu, pržun, promišljao svoj život, a Božja pravda bila mu je jedina utjeha.

Mateša Antun Kuhačević (Senj, 1697 – Graz, 1772.), Senjanin rodio se u uglednoj plemićkoj obitelji iz koje su u Senjskoj crkvi i kaptolu služili mnogi ugledni kanonici i svećenici. Majka mu je umrla kad mu je bilo 14 dana. Kao malo dijete izgubio je i oca. O njemu je brigu preuzeo stric Frane, kanonik Senjskoga stolnoga kaptola. On je u nećaku vidio one sposobnosti koje bi bilo dobro njegovati i poticati. Maloga Matešu poslao je u Rijeku, u Isusovački kolegij, a nakon humaniora poslao ga u Graz, na nastavak studija – gdje je završio filozofiju i pravo, a studij nastavio u Beču na tehničkoj vojnoj akademiji. U rodnom gradu izabran je za zastupnika senjske općina na Carskom dvoru, gdje je branio interese svojega grada i svojih građana. Postao je agent u pravnim i vojnim poslovima. Bio je i vojnik tzv. Nasljednog rata, između Habsburgovaca i poljske vojske nakon što je Poljska bila podijeljena (1733.-1736.), potom zapovjednik jedne senjske galije i još mnogo od onoga što vojnički život donosi. Vratio se u Senj, oženio se u 44 godini kćerkom vojvode Ivana Vukasovića, ali dva mjeseca nakon toga morao je ponovno u rat u Bavarsku, te je proputovao Češku, a u tom razdoblju umrla mu je i žena. Nakon tri godine ratovanja vratio se u domovinu.

Kad se vratio u Senj, postao je zapovjednik senjske galije (1733-1736) i pravni savjetnik pri vojnim ustanovama Senja. Kad je zbog "reformi" vojne krajine buknuo u ogulinskoj pukovniji pobuna, posebice među vojnicima u Brinju, općina senjska izabere Matešu Kuhačevića i Matu Čolića da brane prava svoga grada i općine. Umjesto zaslužena odmora i mira prihvaća, molbu svojih građana, pristao je, kao pravnik, biti njihov zastupnik u Beču i braniti i sačuvati posebnička stara prava svoje općine koja su vojne krajiške vlasti kršile i ograničavale, a kad je buknuo otvorena pobuna protiv njemačkih vojnih zapovjednika, njemu je povjereno da skupi stare isprave i važne dokumente kako bi obranio prava svoga grada. Skupio je gradu, želio je i dokazivao da je Senj imao prava slobodnoga kraljevskoga grada, nakon što ga je Matijaš Korvin oteo Frankopanima, a grad je vojnom silom zauzeo Blaž Podmanicki – Mađar, te tako Senj slobod-

*Križni put
Mateše Antuna
Kuhačevića
Mateša Antun
Kuhačević –
političar, uznik,
pjesnik*

dan kraljevski grad, a uskoro nakon toga i sjedište Senjske kapetanije. Godine 1494. do 1508. u Senju djeluje Senjska glagoljska tiskara. Nakon sve jačega prodora Turaka gradi se oko Senja obrambeni zid s kulama i središnja obrambena kula Nehaj. Nakon pada Klisa 1537. preostala vojska prelazi u Senj te su prozvani uskoci (od "uskočiti", prebjeći ispod turske vlasti, prijeći na sigurno područje). Svršetkom Uskočkoga rata (Gradiškog rata, 1615.-1618.) uskoci su iz Senja raseljeni, a Venecija je Habsburzima vratila u ratu osvojena mjesta u Istri. U Senj se uselila njemačka posada koja je ukinula mnoga prava građana i Crkve. Tek nakon što je izgrađena Jozefinska cesta (1775.-79.), ali to je bilo nakon Kuhačevićeve smrti, Senj se uključuje u gradove koji trguju konjuktornom robom – prvenstveno je sigurna luka za prijevoz žita, sve dok Državna željeznica, u mađarskom vlasništvu, nije stigla u Rijeku. Od tada Senj stagnira do danas.

Kuhačevićeva osuda

Kuhačević je sumnjao da je za njegovu nesreću kriva denuncijacija (prijava) senjskoga biskupa Jurja Vuka Čolića, jer je Mateša o njemu napisao jednu rugalicu koja se, u rukopisu, širila među građanima. Tomo Matić je na temelju arhivskih podataka dokazao da senjski biskup, s kojim ni neki drugi Senjani nisu bili zadovoljni, nije krivac za Matešine nepravilike i konačnu nesreću, zatvor, "pržun". Razlozi su bili drugi, politički – dirnuo je u povlaštenu sloj njemačkih vojnih zapovjednika. Iz Beča je odveden u Karlovac na ispitivanje da bi priznao svoju "krivicu". To on nije htio učiniti. Osuđenik je, kao teški krivac i opasan buntovnik, na seljačkim kolima, u negvama, iz Karlovca odveden u tamnicu u Spielberg, kraj Brna a zatim premješten u Schlossberg u Grazu (1756.-1772). Nakon osude konfiscirana mu je sva imovina, oduzeta mu je i čast carskog auditora. Godine 1772. je pomilovan, već star i bolestan. Vraćenu mu je imovina i časti koje je obnašao prije osude. Napisao je jedno pismo ("list") svojoj sestri ali je umro daleko od domove, u Grazu 1772.

O njemu je monografiju napisao Mile Magdić (1847.-1878.), Život i djela Senjanina Mateše Antuna pl. Kuhačevića, Hrvatskog pjesnika XVIII. vieka (Senj, 1878.) s izborom iz njegovih djela. Godinu prije toga napisao je knjigu *Topografija i poviest Grada Senja* (Senj, 1877.), u kojoj piše o nezadovoljstvu Senjana postupcima njemačkih vojnih zapovjednika, koji su nakon protjerivanja uskoka iz Senja, preuzeli svu vlast, te su građani s pravom bili nezadovoljni i ogorčeni. Među njima je bila i obitelj knezova Kuhačevića.

Izbor pjesama koje je objavio Mile Magdić naslovljen je *Osam prijateljskih poslanica* (upravo *Listova* str. 23-86). Slijede *Pjesme na-božne* (87.-94.). Uz dva dijela iz tog ciklusa i odlomak pjesme *Utiha*

nevoljnih, njegov odgovor sucu na pitanje zbog čega se sudi i zašto će biti osuđen, sa stihovima koji su u njegovo vrijeme, ali i te 1878. zvučale i urotnički:

.....Slušaj, gospodine!

Ja uzroka ne zam, zvan ako ni ovi,

Ne veruješ ovom, a ti drugoga povi (=kaži")

Domovino moja, koj sam život dužan,

Bi smrtno ranjena, stoga postah tužan.

Plaće joj dvigoše krvlju zalivene,

S kimi ona kralju službe skaza verne.

Pojdoh Bečkom dvoru za njoj lik iskati,

Cić toga morebit nevolja me prati.

Viteško je umrit dilo

Za pridragu domovinu,

Je i takaj živit milo

Za nje branit slobošćinu.

Jedno i drugo dilo slavno

Zberi ko ćeš, bit će hvalno."

Najveći dio Magdićeva izbora iz rukopisa Mateše Kuhačevića, koji se nakon tiskanja izgubio, čine *Listi*, poredani po brojevima od 1 do 8. Priređivač ih je nazvao *Osam prijateljskih poslanica*. Bolji bi naslov bio *Listi iz pržuna*. Vjerojatno je Mateša Kuhačević sve te *listove* i ostale pjesme namjeravao izdati tiskom, ili ih dati prijateljima da ih sami prepisuju, što je onda bio čest običaj.

Evo *listova* po redu kako ih je, nakon Magdića, pregledavši jedan prijepis u NSK, predložio Nikola Žic koji se je književnim djelom Mateše Kuhačevića ustrajno bavio:.

List prvi. – *Na svoga gospodina strica Luku Kuhačevića, plovana, kanonika i prepozita katedral crkve senjske.*

Poklon, pozdravljenje, gospodine striče,

Srca flaštar moga i oka zinice!

Znam, tuga i žalost da van dušu kolje,

I srce da huće cić moje nevolje.

Križni put
Mateše Antuna
Kuhačevića
Mateša Antun
Kuhačević –
političar, uznik,
pjesnik

– 303 –

Jer ljubav, s kom ste me 'z ditinstva ravnali.
Skom na noge digli i na škole dali,
Nadhaja očinsku. Otac poda žitak,
A vi dobar nauk i vas moj imitak. (...)

Javlja stricu kako podnosi nepravednu kaznu u zatvoru, *pržunu*.

Pržun je dug, ni fajde, jer mu j' rok do smrti;
Ma kî zna, s vrimenom da se ne raspri?
S vrimenom je jadri, s vrimenom dobiva,
S vrimenom siromah bogatstvo uživa.
S vrimenom rožica iz stabla procvita,
S vrimenom tičica iz gnjizda prolita.
U delu je ruka čudnovita Božja:
Većkrat se nasiti kî ne misli grozja.
Većkrat, kad bolnoga likari ostave,
Prot' svakom ufanju molitve ozdrave
Bog kraljevo srce na sred drži dlana,
Kud hoće, kod vodu, tamo ga naklanja.
Griši me ufanje, stat ću dobre volje,
Duša će do smrti dobit stanje bolje.
I to sve već, buduć da pržun ni zloća,
Ali od kakova nepoštena voća.
Za zle je i dobre, poštenim je pošten,
Kot u svako doba zločestim nepošten.
Škula j' od mudrosti, slipom vid podaje,
Ki ga ne popade, ota slip ostaje. (...)
Pogljete na grade, sela i dubrave,
Cesarstva, kraljestva, orsage, države:
Nećete nać kuće kâ svoj križ ne vuće,
Kâ gorko ne zdiše, očito al' muće.

I kî križ, da b'st' znali, i od kê tegoće,
Vam bi bil ta vaš križ od jedne slatkoće.
Od onud odstuplja svake hvale srića,
Ovdi silom išće svoj kva rtir nesrića.
Ondi kuga mori, drugdi glad ne žali,
Ovdi rat nemili žge, robi i pali.
Ondi muž i žena kako pas i mačka,
Ovdi otac z dicom kako gad i kačka.
Ondi špot i prikor i črni obrazi,
Ovdi se drug drugu i brat bratu mrazi.
Ondi bol dodija i ne gre iz kuće,
Ovdi nije brašna ni dobre obuće.
Smrt ondi sploh grabi i lipo i drago,
U dim ovdi leti znojom spravno blago.
Ondi pravde žgedu, ovdi neslog tanca,
Jasreb golubicu a vuk davi janjca.
Ondi puca srce i oči kipiju,
Da pravedni toneć žučnu vodu piju.
Ondi se med sobom rod i pleme grize,
Ovdi pred progonstvom simo tamo biže.
Ondi se na slugu tuži i divicu,
Ovdi buka stoji na zločestu dicu.
Ondi škriplju zubi na svoga suseda,
Da pri njem nimadu mirnoga obeda,
Ondi proklinjeju suca, govorčina,
On da krivo sudi, ov' da j' opačina.
Ondi buka stoji na lotre i tate
Da hine, da grabe i nete da plate.
Prez ticat ostala, ondi postol tišći,
Ovdi je tak težan da 'z noge krv pišći.

List drugi – ?

List treći – *Na brata Placentina*. Ovi isti proti duši i znanju prida nevoljnika u ruke pravice. Taj je *list* kružio u brojnim prijepisima a objavio ga je Nikola Žic u "Nastavnom vjesniku" (42, 1933/34). Kuhačević je mislio da je glavni krivac njegove nesreće prijava biskupa Čolića vlasti (zbog rugalice) te da je zbog toga osuđen na doživotni zatvor, "pržun".

"Pozdrav: Brate Placentine, svoga roda slavo,

Da si, kadi god si, veselo i zdravo!"

Te nastavlja:

" Dobri duh, pun vere, izusti i reče

Današnje zlo naše od tebe poteče.

Da ti velikoga na to pašu stavi,

Da me kroz pravicu u 'vi stališ spravi.

Jer da mu ti pisa, da me u rešt klade,

Ako će da smutnja brinjsko-lička pade.

K tomu za tvojj kredit da moj list otpravi

Kog ti z Beča pisah kot prijatelj pravi.

Nij' moguće, rekoh, verovat ću prije

Da voda iz ognja, a on z vode sije.

Placenin je brat moj, krvi bi za me podal,

Za me bi i falšu on munidu koval.

List četvrti – Na suca od Korane
karlovačkom sudcu (Na sudca od Korane");

List peti – Od popa Frana Kuhačevića. Na svoga bratučeda u vi-
kovnom pržunu nahodećega. To je u stvari odgovor Matešin na pi-
smo popa Frane Kuhačevića, koji je Mateša pretvorio u stihove;

List šesti – odgovor na peti bratučeda (popa Frana Kuhačevića) i
pohvala njegovu stricu Luki na vijest o njegovoj smrti; slično i u

U **Listu šestom**, "obznanjenje smrti g. kanonika popa Frane Ku-
hačevića";

List sedmi – Odgovor na šesti, nastavak pohvale popu glagoliti,
popu Frani;

List osmi – Obznanjenje smti gospodina kanonika popa Frana Ku-
hačević. Odgovor na list sedmi.

List deveti – Na gospu Klaru Vudragović, sestru.
Poklon, pozdravljenje, gospa sestro Klara,
Evo vam, ki slidi, povoljnoga dara.

Nakon toga slijedi pet refleksivno-nabožnih pjesama na uobičaje-
ne kršćanske molitve: Evanđelje od pozdravljenja anđela - Pozdrav-
ljene, Pater noster (Otče naš), Ave Maria (Zdravo Marijo), Salve Regi-
na (Zdravo Kraljice) koje sve zaključuje osobna *Molitva nevoljnika u*
pržunu nahodećega.

Pjesme prigodnice započinju pjesmom *Narikovanje staroga Senja*
vrh mladoga Senja po vili Slovinjkinji, u kojoj se pjesnik tuži da su
dobri običaji ("navade") staroga Senja zaboravljene i zanemarene, a s
time i poštenje koje je građane nekoć odlikovalo i pobožnošću prema
Bogu i poštovanju prema bližnjima, posebice starijima, te poruka:

"Rečem domorodcem da zamu put stari,

Novi da njim dicu i imitak kvari!".

Zatim sedam pjesama, "radosnih glosiranja" i "muklih narikova-
nja" - plačeva "po vili Slovinjkinji" zbog ratova, pobjeda i poraza,
u kojima je sudjelovao, posebice u Saksoniji, "od leta 1756. do leta
1760.", prigodnih pjesama o Sedmogodišnjem ratu u kojem je rato-
vao (Vila, Saksonija, Putnik – pa opet Genius austriacus: Vila (o kra-
ljici Mariji Tereziji, o barunu generalu Laudonu, što se nekoliko puta
ponavlja na nov način (str. 106-167). Rezultat je to Kuhačevićeva sje-
ćanja na ratove koje je vodio, ali i više – čitao je tekstove na njemač-
kom jeziku, kao i letke koji su izlazili kao nove obavijesti o ratnim
pobjedama i porazima. To je prva neposrednija prisutnost njemačke
ratničke književnosti u hrvatskom pisanoj kulturi, ali i prvi utjecaj
njemačkih tekstova na hrvatskoga književnika, Matešu Kuhačevića.

U latinski pisanoj autobiografiji iz koje je dijelove preveo i obja-
vio Mile Magdić (Senj, 1878.) a koja se kasnije izgubila, možemo do-
nekle pratiti kako je Mateša Kuhačević, u zatvoru, objašnjavao nesre-
će koje su ga zatekle, jer je, smatrao je na silu obraćenik, u mladosti
provodio neozbiljno svoj život, iako je taj život bio mnogo ozbiljniji
i stroži nego život njegovih vršnjaka:

Križni put
Mateše Antuna
Kuhačevića
Mateša Antun
Kuhačević –
političar, uznik,
pjesnik

– 307 –

"Da pravo rečem, ako nešto potanje moj prijašnji život razmatram, tada se može o meni s punim pravom reći ono što se je nekoć o Židovima kazalo: "Četrdeset godina srdih se na rod onaj, i reko: Ovi ljudi tumaraju srcem, i ne znaju putova mojih". Buduć da sam skoro četrdeset godina, koje bih bio morao upotrijebiti samo na slavu i čast Božju, tako u ništetnosti i taštim ludorijama potratio, smijem iz svih onih godina ili dana jedini to [ništetnost i ludorije] mojim nazvati.

Nije ni čudo! Djetetom ne sisah majčina mlijeka, dječakom odgajala me stroga maćuha, a postavši veći ne priznavajući dobroga nauka i spasonosnih opomena spomenutoga moga gospodina strica, slijedio sam nagon i strast naravi". Nakon boravka u isusovačkom riječkom kolegiju, u Grazu i Beču prestao je obdržavati pobožnosti, te smatra da je tada duhovno bio propao: "S toga bijah lakouman, promjenljiv i nestalan dušom i srcem u svim željama i djelima mojim, ne poznavajući ni puta kojim treba ići, ni cilja kome treba težiti. Govorah kao dijete, misljah kao dijete, umovah kao dijete. U nevolji strašeć se pakla obraćao sam se Bogu, molio bih mu se vruće, plakao bih i na pomoć zazivao. U sreći pak odvrćao sam se od njega, kao pun mjesec od sunca. Pavši u grijeh, letio bih odmah na ispovijed, mijenjajući uvijek ispovjednike. Ali jedva što bih se ipovijedio, opet bih naskoro pao i kao pas na izbljuvato prijašnjemu se životu vraćao. Ne tajim da sam skoro svaki dan svetu misu slušao, ali bez pobožnosti. Molio svaki dan marljivo jutarnju i večernju molitvu: kronicu, časoslov (*officium*) neoskvrnjena začeca i druge molitve, ali rastrešeno. Propovijedi (*conciones*) pohađao sam rado, ali više iz znatiželje nego iz pobožnosti. Dijelio sam milostinju i činio druga dobra djela, ali ne od ljubavi; jednom riječi, šepao sam na obje strane, ustima sam častio Boga, srce je pak bilo tjelu, svijetu i vragu privrženo.

S toga - o velike dobrote Božje, o velikih dobročinstva Božjih prema meni nezahvalnomu! Uza sve to što sam razna nadahnuća, izvanjske ukore, nevolje, najteže bolesti, progonstom neprijatelja, zatvorom i očividnim čestim pogibeljima tijela i duše, i na moru i na kopnu natjeravan bio da iskorijenim tu duševnu bolest i da učinim pravu i iskrenu pokoru", on ustrajao u takvom stanju, tvrdoglav i tvrdokoran, i bio bi u tome do smrti ustrajao "da ga nije milostivi Bog, po svojem neizmjernom milosrđu opomenuo, rekli bismo: kaznio. Neistinom spomenutog čovjeka (po mišljenju Mateše - biskupa senjskoga Čolića), koji ga je proti svomu znanju i savjesti predao pravici, u kaznu i popravak okrenuo i dopustio, da sam uz pomoć izrečene odsude službe, časti i imetka lišen na vječnu tamnicu osuđen bio i polag njegove premudre odredbe i nedokučive promisli u Spielberg došao".

Tako u autobiografiji.

Nekoliko stihova o bratu Placentinu, tj. biskupu Čoliću:

Ne znam, bil' ateist al' jedan poganin

Mogal već učinit nego ti kršćanin.

Da bi bil brat Judin, zadosta bi bilo.

Ma da si još gori, tvoj' otvara dilo.

Jer ovo u sebi ne samo izdajstvo,

Ma pak i uzdrži krivo svidočanstvo....

Unatoč tome:

Evo me na ruku, rascini duboko:

Ne prosim zub za zub, al oko za oko.

Za zlo dobro vraćam, pušćam ti svu škodu

Svu bacam osvetu u oganj i vodu.

Na kraju i poruka:

Mir će reć pravici: poljubmo se, brate!

Ma ne s kušcem Jude neg s kušcem od mira.

Za da se s tim slavi Isusova vira.

Bog s tobom. Ostajem med Špilberga zidi,

Dok dobri Bog s manom očinski providi.

(NVj., 42,102-107).

O svome stricu, na glas da je umro, napisao je poslanicu-pismo kao o dobrom čovjeku, i glagoljašu:

"Ni bil od nauka, [govorim prez mita,

Tamjan Bogu, hvala onom' kî merita]

Ni bil od nauka, jer ne bi prilike,

Bogoslovke tada za prijet jezike.

Tesno biše vrime, škole na daleko

Za nać dobročinca posve brime teško.

Križni put
Mateše Antuna
Kuhačevića
Mateša Antuna
Kuhačević –
političar, uznik,
pjesnik

- 309 -

Ne bi od nauka ni bil philosophus,
 Al' kî od današnje fele theologus.
 Bil je glagoljita [Jeronime sveti,
 Glagoljite nisu sad već za prijeti,
 Glagoljite puni med sobom ljubavi,
 Pod kimi grad grad cvaše i biše u slavi,
 Glagoljite žitkom svomu pelda stadu,
 U svakoj prigodi lip miris svem' gradu]
 Bil je glagoljita kot bihu ostali,
 Kî su dost let vridno s tom crikvom ravnali.
 Vimdar tako učen, daprem glagoljita
 Da bî plovian veće od pedeset lita,
 Uza to prepozit i kanonik stari,
 Prez ticat tretu čast s kom ga Rim obdari" (protonotara
 apostolskog)....

Život i djela, str. 72-73.

Bogoboječ človik, redovnik na pravu
 Ne sebi, da Bogu uzdavaše slavu.
 Ne bi od Libana, ni oral u zraku
 Držal de j' svitlosti, rezik je u mraku.
 .Ni bil politicus, bi štal Machiavella,
 S tim priprosta bihu sva njegova dela.
 Ne biše statista, ni štal Mazarina
 Nit znal činit vidit da j' brdo dolina.

Život i djela, str. 74

Nikola Žic, priređujući *Treći list*, tj. Kuhačevićovo pismo biskupu Čolniću, nije se usudio (1933.) objaviti *Prijateljski pogovor*, jer "je po sadržaju takova rugalica, da se ne može čitava objaviti. U njemu se u dijaloškom obliku iznosi s jedne strane nakana i odluka senjske mladeži da se biskup progoni i ukloni zbog oskvrnuća djevojke, koja se nazivlje Dina (jamačno prema Svetom Pismu kao Jakovljeva kći),

a s druge strane, nastojanje i nagovaranje vile da se biskup ostavi na miru i ne podiže tužba, jer to zahtijeva kršćanska obzirnost i ljubav, oprez pred osudom, koja može tužitelje iznenaditi neuspjehom, a i dobar glas čitavog Senja". I na koncu: citira Tomu Matica o slabijoj vrijednosti Kuhačevićeva djela: "Kuhačević ne spada nikako u redove znatnih književnika. Čovjek jake individualnosti, koji je doživio silan duševni potres, bio bi potomstvu ostavio znatnijih književnih proizvoda da je bio darovit pisac. Unutrašnja vrijednost njegovih spisa slabo zamamljuje; oni nas zanimaju prije svega u toliko što osvjetljuju ličnost autora, čovjeka koji je – vrlo značajno za njegovo doba – kao sin grada istupio protiv stranaca, koji bijahu trgli na sebe moć u njegovoj domovini, ali on je u ovome nejednakom boju pao kao žrtva svoga mišljenja". (NVj. 42, 1933, str. 97).

Literatura koju je Kuhačević čitao:

U zatvoru je Kuhačević vjerojatno imao prilike čitati brojne knjige: latinske, njemačka ali i hrvatske, pa tako i Habdelićevo *Zercalo Marijansko*, koje je bilo tiskano u Grazu 1662. U rukama je sigurno imao i neka djela Senjanina Pavla Rittera Vitezovića dok je još živio u slobodi i skupljao građu za obranu prava svoga rodnoga grada. Sigurno je imao u rukama *Vilu Slovinika* Jurja Barakovića, što zaključujemo po brojnim naslovima njegovih ratničkih pjesama *Narikovanje staroga Senja vrh mladoga Senja po vili Slovinjkinji* te zatim i *Radosno glosiranje vile Slovinjkinje vrh čestito 1760. obdržane izvrsne viktore, a također Razgovor vile Slovinjskinje vrh radosnoga glasa o pobjedi baruna Laudona, 1761. Muklo narikovanje po vili Slovinjskinji. Razgovor vile Slovinjkinje 1762. uz pad Scheidnitza, Veselje vile Slovinjkinje vrh mira u Saksoniji 1763.*

*Križni put
 Mateše Antuna
 Kuhačevića
 Mateša Antun
 Kuhačević –
 političar, uznik,
 pjesnik*

– 311 –

Literatura:

- MAGDIĆ, Mile, *Život i djela Senjanina Mateše Ant. pl. Kuhačevića, hrvatskoga pjesnika XVIII. vijeka*, Senj, 1878.
 MATIĆ, Tomo, *Der kroatische Schriftsteller M. A. Kuhačević und der Aufstand von Brinje*, Archiv f. Slav. Philol, 1914, 1-2.
 ŽIC, Nikola, *Književna ostavština Mateše Kuhačevića*, Nastavni vjesnik 1933./1934, god, 42,
 BOGIŠIĆ, Rafo, *Mateša Antun Kuhačević*, u knjizi *Zbornik stihova i proze XVIII. stoljeća*, SPSHK 19, 1973,
 KRMPOTIĆ, B., *Mateša Antun pl. Kuhačević (1697–1772). Život i djelo*, Senjski zbornik 1.- 1965.
 DUKIĆ, Davor, *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća*, Split, 2002,
 DEROSI, Z., *U susret tristotoj godišnjici Senjanina Antuna Mateše Kuhačevića*, Senjski zbornik 21, Senj, 1996.

Sažetak:

Križni put Mateše Antuna Kuhačevića

Mateša Antun Kuhačević – političar, uznik, pjesnik

Mateša Antun Kuhačević (Senj, 1697.–Graz, 1772.), političar, uznik, pjesnik, prošao je težak put, uhićen, mučen, nevin osuđen na doživotnu tamnicu ("pržun") a kad je kao starac pomilovan i pušten iz zatvora, te se želio vratiti u domovinu, na putu je umro. Iz Graza je sestri napisao poslanicu, ali do Senja nije stigao. U zatvoru je napisao *listove* (pisama, poslanica) u stihovima, u dvanaestercima, svojim najbližima: stricu Luki, svećeniku i senjskom kanoniku, sestri, bratu, rođacima, sucu koji ga je osudio.

Najpoznatiji je njegov odulji ciklus pjesama, a to je *Molitva nevoljnika u pržunu nahodećega*. Napisao je pet parafraza kršćanskih molitava i nekoliko prigodnih pjesama o suvremenim zbivanjima, prvenstveno ratovima. Njegove je pjesme izdao prema rukopisu, koji se kasnije izgubio, Mile Magdić 1878. Njegovim se djelom zanimao i prof. Nikola Žic, profesor Pazinske gimnazije, tajnik Staroslavenske akademije u Krku, profesor u Požegi, koji je izdao njegov autobiografski zapis *Razsvitlenje i List treći na brata Placentina. Ovi isti proti duši i znanju prida nevoljnika u ruke pravice* (1933./1934.).

Ključne riječi: Mateša Antun Kuhačević, *Molitva nevoljnika, Razsvitlenje, List treći na brata Placentina*

Abstract

The Via Dolorosa of Mateša Antun Kuhačević

Mateša Antun Kuhačević – Politician, Prisoner, Poet

Mateša Antun Kuhačević (Senj 1697 – Graz 1772), a politician, prisoner, poet, has treaded a difficult path. He was arrested, tortured, wrongfully sentenced to life in prison ("pržun" – "lockup"), and when he was pardoned and released from prison as an old man, he died on the way back to his homeland. He wrote a postcard to his sister from Graz, but he did not reach Senj. In prison, he wrote *listovi* (letters, epistles) in dodecasyllabic verse to his loved ones: uncle Luka, a priest and the canon of Senj, his sister, brother, relatives, the judge who sentenced him.

The most famous is his long cycle of poems *Molitva nevoljnika u pržunu nahodećega*. He wrote five paraphrases of Christian prayers and several occasional poems about contemporary events, primarily wars. His poems were published, according to the manuscript which was later lost, by Mile Magdić in 1878. His works also

drew interest from Prof. Nikola Žic, professor at Pazin Gymnasium, the secretary of the Old Church Slavonic Academy in Krk and a professor in Požega, who published his autobiographical account *Razsvitlenje i List treći na brata Placentina. Ovi isti proti duši i znanju prida nevoljnika u ruke pravice* (1933/1934).

Keywords: Mateša Antun Kuhačević, *Molitva nevoljnika, Razsvitlenje, List treći na brata Placentina*

Ljiljana Sabljak

Zašto čitati Frana Biničkog danas?

”Rođen sam gdje se sije rđa, a junaci niču”
Marijan Matijević¹

Korizmeno vrijeme je vrijeme kada petkom ili nedjeljom molimo Križni put. Prisjećamo se Isusove nepravdne osude, nakon teškog sudskog procesa, bičevanja, krunjenja trnovom krunom, nošenja teškog križa kroz razjarenu neempatičnu masu. Na tom putu prema smrti na Kalvariji u molitvi Križnog puta ističu se Veronika, koja poniženom Isusu pruža rubac za njegovo ispljuvano i krvlju natopljeno lice i Šimun Cirenac koji mu pomaže nositi križ. U našem, napaćenom narodu ima onih koji su prolazili poniženja i nepravdne osude od vlastitog naroda. Koji su tamnovali zbog verbalnog delikta i osuđivani kao ”neprijatelji socijalističkog društva”.

Upravo tijekom Korizme imamo priliku uz razmatranje Isusove patnje, razmotriti i svaku našu životnu patnju.

Sjećamo se uznika, logoraša poginulih mučenika, zarobljenika, svih stradalnika.

Korizmeno vrijeme je vrijeme otrežnjenja od činjenja svakog zla. Ono nudi molitvu Križnog puta kao okvir onoga što je sve čovjek čovjeku kadar, u smislu zla, učiniti. Istovremeno primjer Isusa Krista čovjeku pokazuje kako biti spreman podnijeti strahote nepravde i zla za istinu, za spasenje, za domovinu.

Korizmeno vrijeme i promišljanje poziva nas da se sjetimo i poje-dinaca – primjerice Frana Biničkog.

Fran Binički rođen u Mušaluku pokraj Gospića 11. 7. 1875., bio je politički zatvorenik, ubijen potkraj drugog svjetskog rata 1. 5. 1945.

Svećenik i književnik, poznat pod pseudonimom *pop Hrvat Liko-ta*. Doktorirao je teologiju i radio kao kapelan u Novom Vinodolskom i kao profesor na senjskome sjemeništu. Uređivao je nekoliko listova u Senju, Gospiću i Zadru.

Prosvjetitelj i veliki domoljub, napisao je ep *Grgur Ninski*, roman iz Hrvatske prošlosti *Ivan Hrvacanin*, pripovijesti *Na ruševinama*, us-

pomene *Moje tamnovanje*, te mnoga djela iz povijesti i crkvene povi-jesti primjerice *Predziđe kršćanstva*. Poslije 1945. godine pa i danas izopćenik je iz javnog pamćenja.

On je kao pisac didaktičan, djela su mu namijenjena hrvatskom puku, u ono doba zaostalom i velikim dijelom nepismenom. Njegove beletrističke sposobnosti ostvarene su, iako u pregledima hrvatske književnosti i prosudbe kritike tek periferno.

Na samom početku bitno je obrazložiti razloge zašto je odabrano djelo Frana Biničkog, odnosno zbog čega se baš ono uklapa u kon-tekst Pasijske baštine. Valja ga promatrati u međusobnom isprepli-tanju književnih i izvanknjiževnih elemenata.

Stoga autorov stav, možemo reći, da je tendenciozan i didaktički, s jasnom namjerom informiranja. Bez direktnog obraćanja čitatelju vrlo efikasno korespondira s potrebama čitateljske publike, osobito edukantima i studentima svoga vremena.

Malo poznata kulturna i literarna djelatnost ovog svećenika, po-litičara i književnika – Frana Biničkog sačuvana je u knjigama zašti-ćenog fonda zagrebačke Gradske knjižnice.

To su djela: *Grgur Ninski*, Senj (1900.)
Ante Starčević, Zagreb (1900.)
Senjkinja, Sarajevo (1905.)
Katarina, kraljica bosanska, Sarajevo (1906.)
Tvrtko, Sarajevo (1908.)
Krštenje Hrvata, Senj (1910.)
Na ruševinama, Zagreb (1940.)
Moje tamnovanje, Zagreb (1941.)

Poput brojnih Ličana koji su ostavili trag na hrvatskoj književnoj sceni (Ante Starčević, Josip Barković, Mile Budak, Ulderiko Donadini, Cvijete Grospić poznate pod pseudonimom Flore Dosen, danas popu-larni Damir Karakaš) svakako je i Ličanin Fran Binički.

Svima njima zajednički je govor o grubosti i jednostavnosti za-vičaja Like.

Zajedničko im je sudioništvo u umjetničkim prikazbama, oživlja-vanju tradicionalnih vrijednosti, duhovne i kulturne baštine.

Fran Binički kao hrvatski svećenik, pisac, filozof i esejist, na kraju mučenik, ističe se ljubavlju prema domovini, borbi za slobodu hrvat-skog naroda, ali i viziji pravednoga demokratskog društva. Blizak Antunu Mahniću u vodstvu i organizaciji Hrvatskog katoličkog po-kreta. Sve će ga to stajati progona i smrti. Zadesila ga je teška sudbi-na Ličana 1945. godine nevinih uhićenih i mučki ubijenih.

U današnjem čitanju Frana Biničkog možemo pronaći uzor nese-bične žrtve, ali i poticaj za revalorizaciju, prije svega njegovog vrijed-

Zašto čitati
Frana Biničkog
danas?

– 315 –

¹ Ličanin, Duboki dol 1878., umro 1951. Najjači čovjek svog vremena. Legendarni hrvatski hrvač grčko-rimskim stilom, poznat po svom domoljublj snazi i dobroti.

nog literarnog i prevodilačkog rada u esejima, crticama i filozofskim raspravama.

U gospićkom listu "Hrvat" objavljuje svoju prvu pjesmu *Domagoj*, anonimno, ali za njom će slijediti niz biografija poznatih Hrvata, napisanih u epskom deseteračkom stihu, uglavnom didaktičke naravi. Uz mnogobrojne pjesme i novele, domoljubne, povijesne i religiozne tematike piše crtice, putopise, autobiografske zapise i kulturno-povijesne članke.

Najveći odjek imala je njegova populistički pisana knjiga *Predziđe kršćanstva* (1924.) u kojoj razrađuje ideju da je Hrvatska "zavjetna misao" biti *antemurale christianitati* i time pridonio učvršćenju hrvatskog nacionalnog mita.

Objavio je i niz realističkih novela tematski vezanih za povijesnu i suvremenu Liku. Povijesni roman *Ivan Hrvačani* (1926.) smješten u doba protuturskih ratova u Lici, potpuno je pisan u Šenoinoj tradiciji.

Pripovijesti, poput *Na ruševinama* (1940.) objavljuje u popularnoj biblioteci Društvo sv. Jeronima, možemo ih okarakterizirati kao moralno-odgojne, domoljubne i kršćanske, tipične za svetojeronimski krug međuratnih prozaista.

Iz autobiografskih zapisa saznajemo da su mu u rukopisima ostali roman ličke tematike *Na starim njivama* i utopijski roman *1979*.

Tema zla koja se odražava najčešće kroz nasilje i agresiju u Biničkog su to kolektivne nesreće (najčešće rat), to su društveni statusi ljudi, obično na dnu života, to je svijet o društvenoj, fizičkoj nemoći, te na psihičkoj razini nesuglasje osobnosti sa samim sobom ili svijetom i svetim.

On pjeva o stradanju i padu kao sveljudskom i općeljudskom, arhetipskom, smještajući ih u sebi blisko i poznato okruženje – Liku.

Zla vremena nose svoje zakone koji postaju zakoni pukog preživljavanja i opstanka.

Iskonska priča o padu i patnji – gotovo da nema imena, lica, tijela. Ratovi i domoljublje kao svakodnevnice stvari, događaji, sukobi ne dozvoljavaju nam te nepojmljive slike odmaknuti u vremenski i prostorno udaljeno, već u svojoj surovosti pokazuju se kao nešto vjerojatno, blisko, svuda i uvijek moguće.

Zadaća filozofije bila je tradicionalno i danas jest, određena kao zadaća mišljenja vremena u kojem se ostvarujemo. Binički to dobro zna zato prevodi većinom filozofska i vjerska djela s više jezika.

Pitanje o biti čovjeka kao nužno pretpitanje svake filozofije, pitanje je zapravo o tome kako se čovjek odnosi spram sebe sama. U tom smislu Binički kao predavač lapidarno zaključuje da je za pitanje slobode od ključnog značenja promišljanje "političke teologije", odnosno preoblikovanje svih metafizičkih kategorija suvremenosti u pojmove domoljublja i pojmove političkog djelovanja autonomne slobode čovjeka.

Pažljiviji čitatelj uočiti će da su mnoge od tih konstitutivnih tema i teza prisutne u djelu Biničkog – reartikulacija političkog mišljenja nacionalnog domoljublja, slobode bez moći, jer se bit čovjeka više ne može odrediti iz klasične humanističke tradicije.

Binički je svjestan toga da u svojim teorijskim pokušajima nije lako izgradio neku novu matricu o tome da mišljenje političkoga treba osloboditi od lažne vjere u mesijansko izbavljanje.

Zaključno možemo reći – ako su napukline između kršćanske katoličke duhovne matrice i djela hrvatske književnosti nastale još krajem 19. st. na nebu modernizma kada književnici napuštaju današnje načelo "etičke estetike", pravilom suvremenosti s hrvatskom kulturnom tradicijom, dogodio se nakon 9. svibnja 1945., krajem Drugog svjetskog rata. Žrtve su bile knjige, knjižnice ali i pisci, nakladnici i tiskare. Među piscima koji su na taj način "žrtvovani" – izbačeni iz kulturne i društvene javnosti bio je i svećenik Fran Binički. Stoga tom, prije svega, kulturnom djelatniku, danas dati mjesto koje zaslužuje u društveno-duhovno-kulturnom krugu, je prije svega moralno pitanje.

Literatura:

- BINIČKI, F. Hrvatska književna enciklopedija, sv.1. Zagreb : LZMK, 2010. str. 164.
BIČANIĆ, N. Hrvatski katolički stražar s Nehaja : o životu i radu dr. Frana Biničkoga hrvatskog svećenika, rodoljuba i mučenika. Zagreb : Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (Društvo sv. Ćirila i Metoda), 1995.
NEMEC, K. Povijest hrvatskog romana, sv. 2. Zagreb : Znanje, 1998.
ŽANIĆ, I. Simbolični identitet Hrvatske u trokutu raskrižje-predziđe-most, u knj. Hrvatski mitovi na Balkanu, Sarajevo 2003.

Sažetak

Zašto čitati Frana Biničkog danas?

Brojni su Ličani ostavili trag na hrvatskoj književnoj sceni, poput Ante Starčevića, Mile Budaka, Uldrika Donadinija, Srđana Tučića, Luke Perkovića, Cvijete Grospić poznate pod pseudonimom Flora Dosen, pa do Damira Karakaša. Jedan od značajnijih ali zaboravljenih Ličana na hrvatskoj književnoj sceni je Fran Binički, hrvatski svećenik, pisac, filozof i esejist, ali i mučenik. Svim tim piscima zajednički je govor o grubosti i jednostavnosti zavičaja Like, kao i sudionništvo u umjetničkim prikazbama oživljavanja tradicionalnih vrijednosti duhovne i kulturne baštine. Malo poznata kulturna i literarna djelatnost svećenika, političara i književnika Frana Biničkog sačuvana je u knjigama zaštićenog fonda zagrebačkih Gradskih knjižnica. Njegovo se djelo ističe ljubavlju prema domovini, borbi

za slobodu hrvatskog naroda, ali i viziji provođenja demokratskog društva. Sve to stajat će ga progona i smrti.

Današnje čitanje djela Frana Biničkog može biti uzor nesebične žrtve ali i poticaj za revalorizaciju prije svega njegovog vrijednog literarnog i prevodilačkog rada.

Ključne riječi: lički književnici, Fran Binički, Lika kao zavičaj, zaštićeni fond zagrebačkih Gradskih knjižnica, borba za demokraciju i pravdu

Abstract

Why Read Fran Binički Nowadays?

Numerous people from Lika have left their mark on the Croatian literary scene, such as Ante Starčević, Mile Budak, Ulderiko Donadini, Srđan Tucić, Luka Perković, Cvijeta Grospić, known under the pseudonym Flora Dosen, up to Damir Karakaš. One of the most significant but forgotten Lika-born authors on the Croatian literary scene is Fran Binički, a Croatian priest, writer, philosopher and essayist, but also a martyr. All these writers have in common the narrative about the harshness and simplicity of the Lika region, as well as their participation in artistic depictions of the revival of traditional values pertaining to spiritual and cultural heritage. The little-known cultural and literary activities of the priest, politician and writer Fran Binički are preserved in the books kept in the Zagreb City Libraries' protected fund. His work is distinguished by his love for his homeland, fight for the freedom of the Croatian people, but also his vision of implementing a democratic society. All of this will cost him persecution and death.

Today's reading of Fran Binički's work can be a model of selfless sacrifice but also an incentive for revaluation, above all, of his valuable literary and translation work.

Keywords: Lika writers, Fran Binički, Lika as native soil, protected fund of the Zagreb City Libraries; the struggle for democracy and justice

Ivana Sabljak Muka Like u pripovijetkama Mile Budaka

Lika kao regija i njezino stanovništvo još od 1493. godine kada su Osmanlije teško porazili hrvatsko plemstvo u bitki na Krbavskome polju i time potaknuli masovno iseljavanje domicilnog stanovništva, preko talijanske okupacije od 1941. do 1943. godine, zatim brojnog iseljavanja zbog teških gospodarskih prilika nakon II. svjetskog rata, preko Domovinskog rata kada je stanovništvo bilo terorizirano i uglavnom prognano, pa sve do današnjih dana kada je Lika uglavnom pusta zbog masovnog iseljavanja stanovništva zbog nedostatka zaposlenja – ima tešku povijest, narod prolazi i trpi muku, i upravo je to ono o čemu će Mile Budak pisati u svojim pripovijetkama.

Prostor Like u hrvatskoj literaturi je prikazan s izuzetno snažnom duhovnom i kulturnom klimom. Bogata glagoljska baština Gacke o kojoj svjedoče ostaci u obliku listina, brevijara ili epigrafskih zapisa, potvrđuje visoko razvijeni kulturni, vjerski i narodni život ličkoga naroda. Prve dvije tiskare glagoljskih knjiga nalazile su se u Kosinju i Senju, dakle na obje strane Velebita.

Svaki je hrvatski kraj dao svoje pisce, koji su u umjetničkome obliku opisali dušu svoga kraja – Hrvatsko Zagorje u Kovačičevom romanu "U registraturi" našao je svoj najjači odraz, Slavonija je dala oba Kozarca, Dalmacija Šimunovića, Istra Cara Emina, a epska zemlja, kršna Lika, koja je davala velike vojnike, dala je i Milu Budaka, čijom je zaslugom postala našim najdublje opjevanim krajem.

Ante Starčević, Franjo Turić, Ante Rukavina, Fran Binički, Pero Budak samo su neka od imena koja se ne mogu izostaviti kada se govori o književnosti ličkoga područja.

Lika je do Budaka bila slabo ocrtana i prikazana u našoj književnosti – pa tako osim Pecije Petrovića i Budisavljevića gotovo i nema značajnijih pisaca ovoga kraja.

Mile Budak značajno je književno ime u razdoblju hrvatske književnosti između 1930. i 1945., vremenu koji različiti kritičari raznoliko nazivaju, Flaker ga naziva "socijalno angažirana književnost", Šicel "sintetički realizam", a Maraković "moderni objektivizam".

Budak je rođen u malom ličkom selu Sv. Rok kao deveto, naj-

mlade dijete roditelja seljaka. Otac mu umire od upale pluća prije njegova rođenja, ali silna ljubav njegove majke nadomjestila je taj gubitak. Svoje prve godine djetinjstva proveo je u rodnom selu, gdje je pohađao i pučku školu, te kao i ostala seljačka djeca čuvao ovce po Velebitu. Odmah je potom, zbog obiteljskih prilika i po majčinoj želji, napustio zavičaj, pridruživši se dvojici braće u susjednoj Bosni. Nakon srednje škole koju je pohađao u Sarajevu, najprije upisuje studij zemljopisa i povijesti na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu, no ubrzo se zbog materijalnih razloga prebacio na redoviti studij prava. Na istoj godini studiraju Ante Pavelić, Savo Besarović, Vladimir Čopić i dr. s kojima će Budak nastaviti održavati bliske odnose, a to se posebice odnosilo na Antu Pavelića. U studentsko vrijeme bio je istaknuti član sveučilišne pravaške omladine.

Nakon atentata, 1933. godine Budak odlazi u emigraciju, u kojoj ostaje pet godina, a u Zagreb se vraća kao ustaški Doglavnik. Od travnja do kraja listopada 1941. bio je ministar nastave, te poslanik NDH u Berlinu.

U ovom ćemo se tekstu usredotočiti na njegov literarni rad i literarnu vezanost uz Liku. Književnošću se Mile Budak počeo baviti nakon 1930. godine kada je u groznici ispisao čitav niz romana i autobiografskih knjiga. Za njega možemo reći da je sin otporne Like, srastao uz život svog kraja i svojih Ličana, a izvoran je u svemu, u tematici i u obradi, ne ugleda se ni u koga, već piše ono što osjeća. Kao baštinu iz Like primio je vjeru u Boga, silnu, nadljudsku volju za život i rad, srdačnu jednostavnost. Ipak, ono najvažnije što je iz Like ponio je silna vjera u čovjeka, vedri i nepresušni optimizam i sve te odlike duha i svoga kraja unio je u književnost.

Mile Budak počinje pisati već u gimnazijskim danima, i to pod raznim pseudonimima (Budački, Milivoj Velebitski, Jerolim Dalma-ta) ali i pod svojim imenom i to u mnogim hrvatskim smotrama i listovima. Objavljuje od 1907., članom Društva hrvatskih književnika postaje 1910., a dolazak u Zagreb značio je i nastavak djelovanja u političko-literarnim aktivnostima hrvatskog pokreta, za koje je dobio potvrdu postavši urednik časopisa "Mlade Hrvatske". Možemo reći da je Budak jedan od najplodnijih hrvatskih prozaika od 1930. godine kada mu izlazi zbirka pripovijedaka "Pod gorom", pa neki kritičari ovo razdoblje nazivaju Budakovim vremenom. Nacionalna tradicija i kultura te hrvatska problematika temelji su na kojima je Budak gradio svoj plodan prozaički opus kojeg možemo razdijeliti na 3 tematske cjeline: memoarska i autobiografska djela ("San o sreći", "Na vulkanima", "Ratno roblje"), zagrebačka sredina sa snažnim društveno-kritičkim promatranjem ("Raspeće", "Na ponorima", "Rascvjetana trešnja") i treći tematski ciklus koji problematizira selo i seljake i to je ujedno najzrelije Budakovo razdoblje ("Ognjište", "Pod gorom",

"Opanci dida Vidurine").

Budak najčešće piše o ličkom selu i ljudima koji tamo žive, o maloj zatvorenoj i izoliranoj cjelini, želeći ponajprije opisati kulturu, antropološku, civilizacijsku kršćansko-patrijarhalnu zajednicu u procesu njezina raspadanja, osiromašjenja, a to znači i rasapa njezinih tradicionalnih vrijednosti na kojima je počivala. Tako ukazuje na nekoliko temeljnih sastavnica toga kulturnog modela koji se počeo narušavati. Na prvom mjestu to je tlo, zemlja, drugi je problem osjećaj pravde i treći etička dimenzija, tj. raspadanje etičkih tradicijskih vrijednosti koje je ilustrirao u priči "E l' vira?!" (govori o sukobu oca i sina). Sličan problem donosi i u priči "Opanci dida Vidurine" s posebnim naglaskom na psihološkom, društvenom i ekonomskom segmentu vremena. To je proces "amerikanizacije" koji je potrošio jednu generaciju, pa Budak, i iz nacionalnih razloga "vraća" unuka djedu, što znači tradiciji, korijenima, narodnoj kulturi i prije svega obitelji i zemlji. – Vidiš, samo ostaje ova naša crna zemljica – govorio je did još dosta kreplekim glasom, ali je ipak češće zastajkivao, da se odmori. Ona je ista. Prije se ni ljudstvo nije minjalo. Tako --- Išlo je sa kolina na kolino, vaik ednako, vaik pošteno, pravo ljudstvo i obraz..."¹ Zbog ovoga Budakove priče s lakoćom čitamo i danas, prepoznajući u njima i današnje probleme koji su slični, primjerice anglizmi u jeziku, amerikanizmi u društvenim situacijama.

Budakova Lika je zemlja njegovih mladenačkih snova i stalne čežnje, zemlja uzvišenih etičkih i rodoljubnih načela. Kroz njegove pripovijetke vidimo Liku kroz sva godišnja doba, susrećemo pastire i sijede starce, tihe radine žene, upoznajemo nezasitnu glad težaka za zemljom i neutješnu čežnju za djecom. Divimo se snazi tradicije i promatramo rješavanje socijalnih problema. Čitava Lika, čitav njezin pejzaž, sve njezine radosti i boli, želje i tužbe oživljuju pred nama u slici, koja bi teško mogla biti vjernija i potpunija. Okoliš, gdje žive i bore se Budakovi likovi, sile pokretnice, koje pokreću njih i njihovu sredinu, onaj narodni život i shvaćanje seljaka, sve je umjetnički proživljeno i uvjerljivo prikazano, a vještost Budaka u crtanju prirode posebice dolazi do izražaja kada opisuje Velebit, koji pred nama kao da oživljuje.

Teme za svoje ličke priče Budak uzima iz neposredne stvarnosti, a likovi su analizirani u neodvojivoj vezi s društvenom i prirodnom sredinom. Opisuje izolirani patrijarhalni svijet daleko od civilizacije sa svojim specifičnim navikama, običajima, moralom, shvaćanjima i vrijednostima. Novi oblici života sporo prodiru u tu zatvorenu sredinu jer ona živi svojim ritmom i po svojim zakonima. Često su ratovi i tuđinska vlast ti koji će na taj narod, čvrsto ukorijenjen u rodno tlo,

1 Budak, M. Pripovijesti. Vinkovci : Rijec, 1997. str. 27.

ostaviti bolne tragove, a jedino što taj narod čini jakim i otpornim je zemlja koja je izvor vitalnosti – jer sve je prolazno osim zemlje i ognjišta u njoj. – E, liepa zemljica, Bog je blagoslovio – govori kao uzdrhtalim, izprekidanim glasom i sve i nehotice primaknuo ruke sa zemljom na lice. – I miriši. Baš miriši kao dunja...”²

Budak tako u svojim pripovijetkama opisuje mukotrpan život puka, njegovo nacionalno osvješćivanje, borbu za ljudsko dostojanstvo i slobodu te spremnost da se ona i krvlju brani. Budak često u svojim pričama grad prikazuje tamnim bojama, kao leglo kriminala, pokvarenosti i nemoralna, a selo, seoski život i ognjište uzdiže. Upravo se u točki kontrasta između seoskog tradicionalizma i moderne urbane civilizacije spaja društvena kritika s težnjom za duhovnom i moralnom obnovom što je karakteristično za razdoblje hrvatskog realizma, a na koji se Budak čvrsto oslanja.

Svoju prvu zbirku pripovijedaka Mile Budak sakupio je i objavio pod naslovom "Pod gorom" 1930. godine. One su pisane realistički, vjerno prikazujući folklor toga kraja, a likovi su izraženi kroz svoj patrijarhalni život i saživljeni su s njime, što je vidljivo i u priči "Pod gorom". U njoj pratimo dva glavna lika, braću Dujma i Jadre i njihov mučni momački život i zajedničku ljubav prema djevojci Maši, koju će na kraju oženiti Jadre i otići živjeti u Slavoniju, a Dujam će oženiti dobru i pametnu Iku. Obojica okarakterizirani kao dobroćudne seljačke duše sa svojim etičkim vrlinama, no nažalost obojica nesretna, bez djece i time bez nasljedstva. Kad im je došao zadnji čas, oni se ne bune, oni to prihvaćaju kao normalni tok života, da stariji odlaze te ostavljaju mjesto mladima. – Nego nisam te, Dujme, pita', što će biti s ovo zemlje potlje naše smrti. – Ostat će. – Ma znam, znam. Nego – kome?! – Narodu, moj Jadre. Esi i' vidiye nočas na mobi? – Ma est, est, al' kako i kome? – Znaš, brate: glavno je, da niko ne more ovdolen odniti, a drugo – ima nikakav zakon o tome. Svejedno kome. Neka nje samo ode.”³ Zov rodne grude i u ovoj je priči snažno prikazan, naime, Jadre, koji je s Mašom radi boljeg života otišao u Slavoniju, vraća se u rodni krš, da tu zauvijek počine sa svojim rođacima. Praiskonska instinktivna čežnja čovjeka za djetetom prikazana je s toliko elementarne priprostosti i topline da u nama ostavlja dubok dojam. Najznačajnija i umjetnički najdograđenija priča naslova "Privor" u kojoj pratimo sudbinu lika djevojke Marije, bijedni život njenih roditelja, čija sudbina završava tragično – umire zametena u snijegu. Otac Jerko plaća stari običaj pomaganja drugu u nevolji čašću i životom svoje kćeri. U ovoj priči Lika je prikazana u svoj svojoj elementarnoj veličini. Čovjek u borbi s elementom prirode, strašni

2 Isto. St. 173.

3 Budak, M. Pripovijesti. Vinkovci : Riječ, 1997. str. 160.

Velebit sa svojom burom – sve je to prikazano s takvom snagom i umjetničkim suživljavanjem i ovakvu impresivnu sliku Velebita i karakter seljaka teško nalazimo u našoj literaturi.

U priči "Zemljice majko" Budak se dodirnuo odnosa seljaka prema zemlji. Radi zemlje se gine, ubija, vara i rade podlosti i nema te rodbinske, prijateljske ili kakve druge veze koja bi bila jača od nezasitne pohlepe za zemljom. Radi nekoliko brazda zemlje Niklić bi mirne duše ubio svoga brata, radi te zemlje on podvodi vlastitu ženu mjer-niku, a vrhunac svega je kada ga na umoru žena pita treba li što, on će joj na to reći: – Samo zemljice – sve radi nje...”

Ovdje je vidljivo majstorstvo Budakovog ocrtavanja mentaliteta ličkog seljaka i njegove patološke pohlepe za zemljom, koja ne preza pred ničim.

Novela, od svih proznih oblika, od autora iziskuje najviše samokontrole i brigu za svaki detalj i upravo se Mile Budak našao u novelama, kao najpogodnijem načinu da izreče ono što vidi i osjeća, gledajući Liku kroz jednu sentimentalnu perspektivu. Iako je svoje priče pisao daleko od Like, ostao mu je onaj okvir pseudoromantičnog gledanja na stvari, jer Budak se odlikuje kao pripovjedač s neposrednim poznavanjem narodnog života u direktnom dodiru s njim. Iz priča vidljiva je Budakova vezanost uz Liku – posebice kroz opis tegobnog uspona na Velebit u "Privoru", gdje se pokazuje divljenje prirodi i suosjećanje s čovjekom u isti mah.

Jedan od važnijih motiva Budakovih priča je ljubav i to ona jednostavna, priprosta i trezvena seljačka ljubav, koja se ne gubi u suvišnim maštanjima. Ljubav za djecu i ljubav za zemlju – bitne su osobine Budakovih junaka. Ljubav za zemlju jest motiv movens pripovijetke "Zemljice majko" jer u njoj Budakovi junaci zemlju doista doživljavaju kao majku, njima zemlja govori, miriše, diše, a bez nje život im je ništavan i promašen, kao i ostalim junacima bez djece.

Problemi sela, oni "vječni" u Budakovoj prozi izneseni su i podvućeni, a kao glavni problem ističe se problem zemlje, kao i odnos seljaka prema toj zemlji. Iz karaktera zemlje izrastaju karakteri ljudi, a psiha kraja oblikuje dušu njenih stanovnika. Urasli u prirodu, Budakovi likovi žive neposrednim i elementarnim životom same prirode. Zemlja je u njihovom životu najelementarnija sila, najveći misterij, ali i najsnažniji doživljaj. Ona u njima razvija najdublje osjećaje, zbog zemlje nastaju i najteže tragedije, oni zbog nje trpe i proživljavaju najveće muke. Budak je u svojim pripovijetkama psihološki oštro ušao i u samu psihičku strukturu svojih junaka, ogolio njihovu duševnost i ukazao na kategorije njihova shvaćanja života.

Tri godine nakon prve knjige Budakovih "ličkih priča" pojavila se i druga "Opanci dida Vidurine" (1933.). U ovoj zbirci provlači se glavna pišćeva misao i želja da okrene svoj narod, svoje Ličane, od

očite propasti. Zaziva stara, nekadašnja vremena, ističe želju za uspostavom starih zadruga te sprečavanje iseljavanja u Ameriku. Budak u ovim pričama iznosi probuđenog seljaka, poslijeratnog čovjeka koji rasuđuje na temelju razuma i duše, uz želju da se zemlja razdijeli pravedno, da se može prehraniti obitelj. U prvoj priči iz ove zbirke naslova "Naš Gospodin nad Likom" Ličani mole da im Bog da snage da mogu "rogatome roge polomiti, sušatome rogove nabiti". Fabula se temelji na pučkim legendama o putovanjima Krista i sv. Petra po zemlji. Tako su preko Dalmacije stigli na Velebit, na pomol Like. Na pitanje koja je to zemlja, Petar mu odgovara, da se gora zove Velebit: "To je, Rabi, Lika. To je kamen. Evo, kud oko siže, sami brežuljci i dolinice kao brušeni i slagani, a sve kamen. Vjetrovi su nebeski tu i tamo nanijeli malo zemljice, da može niknuti travica za ovčicu i grmečak za ptičicu. Tu je u Velebitu ogromna šuma, da se imadu gdje sokolovi i orlovi gnjijezditi, hajduci ročiti i vile kolo voditi."⁴ U završnom dijelu priče navedene su najvažnije vrline Ličana – ujedno glavne etičke kategorije Budakovih priča: ponos, junaštvo, sreća te posebice hrabrost i skromnost.

Iako Miroslavu Krleži Budakova literatura nije bila bliska spomenuo je sljedeće: "Napisao je Svetog Petra u Lici, to je jedna od rijetkih njegovih novela koju sam čitao. Nije loše opisano kako sveti Petar obilazi Liku. Puna je sarkazma i ironije, i u svakom slučaju negativna za Liku. To je ta narodska literatura koju ja 'naročito volim'.⁵ Vrlina i ponos najviše će doći do izražaja u priči "Čiji je Velebit", gdje je seljak zadržao svoj ponos usprkos bijedi koja ga danomice prati. Ova priča karakteristična je za mentalitet Ličana, koji priznaju samo onu vlast, koju su oni izabrali, a ne neke carske namještenike. Kad su se nadšumar i lugar, imenovani od države, silovito držali prema seljanima, oni su im se osvetili time što nisu došli odmah u pomoć, kad se pojavio požar u Velebitu. Seoski starješina ovako govori lugaru: "Naše je ovo, i otkad je nas i Velebita, vozili smo suvarke i vozićemo i"; a mi smo sikli i si'ćem, samo se moramo dogovoriti di će biti ove godine siča."⁶

Najvažnija i najjača pripovijest ove zbirke je "Opanci dida Vidurine" u kojoj se problematizira povratak kućnoj radinosti, gdje je Budak snažno ocrtao dida Vidurinu, pozitivnog nosioca ideja i branitelja starih, tradicijskih običaja i sina "Amerikanca" koji se otudio od zemlje i djedovine. U ovoj priči imamo sukob domaćeg i stranog kroz motiv opanaka koje su suprotstavljene tvorničkim cipelama, a ima

4 Budak, M. Opanci dida Vidurine. Zagreb : Izdanje Matice hrvatske, 1933. str. 5-6.

5 Krležijana / [glavni urednik Velimir Visković], 1. sv. Zagreb : Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1993. str. 86.

6 Budak, M. Pripovijesti. Vinkovci : Riječ, 1997. str. 36-37.

i alegorijsko značenje: opanke čovjek može sam izraditi i stoga su simbol gospodarske neovisnosti Like. Na kraju djed Vidurina umire, a njegov unuk dovršava izradu opanaka, i u ovoj priči najbolje je vidljiva izvanredna psihološka karakterizacija ličkoga narodnoga života, njegove neposrednosti i autohtonosti.

Valja spomenuti i knjigu pripovijedaka "Na Veliki Petak" koja obiluje nekom teškom i upravo bezizglednom tragičnošću na koju već i sam naslov upućuje. Dok pripovijetke "Na Veliki Petak" i "Gospodin Mirko" daju manje-više tragediju pojedinca, priče "Finale", "Adamo-vić d. d." te posebno "Pravo na život" daju prikaz onodobnog života. Novela "Pravo na život" je potresna i jezovita, psihološki produbljena i snažna priča koja za vrijeme njezinog čitanja izaziva različita raspoloženja, od potištenosti, revolta, do smijeha. U njoj pratimo tragiku glavnog lika Adama Čovića u mreži jednog očajnog i rdavog sistema. Stilski je Budak nesumnjivo najjači u svojim ličkim novelama, u kojima majstorski gradi dijalog. U ovoj knjizi pripovijedaka Budak promišlja vječne ljudske teme, pa su ove priče ili tragične ili realne, a ono što čovjeka drži, jest želja za vedrinom i suncem koje dolazi nakon Velikog petka – a to je Uskrs.

Kompozicija Budakovih pripovijedaka nije uvijek ujednačena, pojedini su dijelovi nesrazmjerno spojeni, a psihološki obrati ponekad neuvjerljivi, no u cijelosti ti nedostaci nisu takvi da bi uništili vrijednost Budakove umjetnosti. Bitna osobina ovih pripovijedaka je i Budakov jezik koji je bujan, dinamičan, čist i logičan, pun sadržajne preciznosti fraze. Život je u pripovijetkama ostvaren realistički čvrsto, a mentalitet je cijelog ličkog kraja, sa svim njegovim tradicionalnim shvaćanjima oživljen do potpune plastičnosti. Ljudi su oživljeni do plastičnih i životnih likova, a njihova psihologija dana je uvjerljivo i snažno. Njihova uska povezanost, sraštenost njihova s krajem i sa zemljom, donesena je i psihološki i stilski neposredno.

Književno stvaralaštvo Mile Budaka obogatilo je našu književnost cijelom galerijom dobro izgrađenih, stvarnih likova koji potiču iz naroda, uglavnom seljaka, ljudi od krvi i mesa, dobri i zločesti, marljivi i lijeni, poštteni i lopovi, vjerni i nevjerni. Zemlja i ognjište su središnji problemi oko kojih se vrti cjelokupni život Budakovih likova. Ima nešto u toj našoj zemlji što nas sve spaja vezom zajedničke ljubavi, zajedničkih patnja i žrtava, zajedničkih radanja i umiranja, što nas čini, pored ostalog, da smo ono, što jesmo – narod. Budakov suvremenik profesor Umberto Urbani za Tršćanski "Il Piccolo della Sera" napisao je: "Nijedan hrvatski književnik nije izrazio svoju ljubav prema rodnoj zemlji i prema domaćem ognjištu sa takvom snagom kao dr. Mile Budak. Domaće ognjište, žena i dijete, to Sveto Trojstvo na zemlji – našli su u Mili Budaku velikog pjesnika."

Budakov lički opus najbolje ilustrira temeljnu autorovu ideju

– borbu za ognjište, zemlju, potomstvo, tradiciju. U vrijeme potpune asimilacije domicilnog stanovništva u gradski način života koji gotovo u potpunosti potiskuje narodne običaje, djela Mile Budaka ipak čuvaju od zaborava ponešto od tradicijske kulture. On govori o ognjištu, mjestu okupljanja ukućana, mjestu gdje se radalo i umiralo – svojevrsno sveto mjesto svake obitelji. Budakovi likovi, seljaci su stvarni ljudi sa zajedničkom, neutaživom gladi za zemljom za koju trpe i umiru. Svojom temeljnom idejom Budak se zapravo nastavlja na nauk i ideologiju braće Radić, točnije Antuna Radića kao ideologa i zagovaratelja autentične seljačke, narodne kulture koja se ne smije povoditi za kolonijalno usmjerenom stranom kulturom. Na tim temeljima počivao je i veliki dio hrvatske književnosti u razdoblju "modernog objektivizma".

Možemo reći da nas je Budak jednim zamahom literarno vratio na svijetle, sigurne staze vječnih izvora snage i kreposti, vratio nas vjeri u pobjedu dobra, u uspjeh svoga rada, u neumrlu vitalnost svoga naroda. Time je, možda i nesvjesno, kako negdje i sam kaže, unio hrvatskom narodu novo društveno i rodoljubno evanđelje koje ne će umrijeti, kao ni ideali i narod, koji su ga inspirirali. Mile Budak kao čovjek tragično je skončao a njegov literarni rad zbog toga dugo je prešućivan i potiskivan. Slična sudbina zadesila je i norveškog pisca, nobelovca Knuta Hamsuna ali u drugačijem ideološkom i društvenom okružju, jer Hamsunovo literarno djelo strogo je odvojeno i vrednovano neovisno o njegovim ideološkim opredjeljenjima.

Po društvenom i ideološkom prevratu 1945. godine započeo je proces razgradnje građanske kulture stvorene između dvaju ratova, kada je započeo i oštar obračun sa svim ideološkim neprijateljima. Brojne hrvatske pisce, koji su se našli na poraženoj strani, nova je vlast ubila.

Milu Budaka je vojni Sud Druge armije 6. 6. 1945. osudio bez pravog procesa "na kaznu smrti vješanjem", a osuda je izvršena dan kasnije, 7. 6. 1945. Time je i Budak do danas ostao tema velikih izazova i rasprava, snoseći još uvijek posljedice svoje nesretne političke aktivnosti, što ga s prijemcima smješta u red hrvatskih pisaca uprkos njegovom dubokom ukorijenjenju u hrvatsku književnu tradiciju, koju je stvaralački nadograđivao, o čemu svjedoči i njegova zastupljenost u Antologiji hrvatske novele Krešimira Nemeca.

Literatura:

- Antologija hrvatske novele. Zagreb : Naklada Pavičić, 1997.
 BUDAK, M. // Hrvatska književna enciklopedija, sv.1. Zagreb : LZMK, 2010., str. 233-234.
 Opanci dida Vidurine i druge priče. Zagreb : Alfa, 1995.
 Pripovijesti. Vinkovci : Riječ, 1997.
 Vučja smrt i druge pripovijesti. Zagreb : Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, 1941 [i.e.] 1942.
 Iz korespondencije dr. Mile Budaka : (1907.-1944.) / [priredili] Tomislav Jonjić, Stjepan Matković. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2012.
 JELČIĆ, D., Pečarić, J. Književnik Mile Budak sada i ovdje. Zagreb : vlast. nakl., 2005.
 KRLEŽIJANA / [glavni urednik Velimir Visković]. 1. sv. Zagreb : Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1993.
 Mile Budak o sebi, i drugi o njemu / prikupio i uredio Darko Sagrak. Zagreb : Naklada Darko Sagrak, 2006.
 Mile Budak : pjesnik i mučenik Hrvatske : spomen-zbornik o stotoj godišnjici rođenja : 1889-1989. Barcelona ; München : Knjižnica Hrvatske revije, 1990.
 NIKOLIĆ, V. U službi domovine : studije, ogledi, portreti. Zagreb : Školske novine : Pergamena, 1996.
 Zbornik radova o književniku Mili Budaku, 2 sv. Split : Brattia, 1998.- 2000.

Sažetak

Muka Like u pripovijetkama Mile Budaka

U razdoblju od 1930. do 1945. godine uz Miroslava Krležu, značajno ime hrvatske književnosti je i Mile Budak, koji svoja djela temelji na nacionalnoj tradiciji, narodnoj kulturi i hrvatskoj problematici. Uvodeći Liku u hrvatsku književnost, koja je do tada ostajala na periferiji književne događajnosti, Budak je tu pokrajinu svojim djelima učinio velikom književnom temom. U svom novelističkom ličkom tematskom ciklusu, Budak prikazuje ličko selo kao malu, izoliranu cjelinu u kojem živi narod patrijarhalnih vrijednosti, koji na toj zemlji pod utjecajem modernizacije ne može opstati, već osiromašuje, gubi tradicionalne vrijednosti, pati. Muka tog naroda proizlazi iz tri glavna razloga – zemlje, osjećaja pravde i etičkih, visokomoralnih tradicijskih vrijednosti, a tu je i povijesna okosnica.

Ono što povezuje sve Budakove pripovijetke je muka i žrtva napaćenog ličkog naroda, događaji koji se tragično raspliću i na kraju ostaje samo pustoš, pa je upravo to ono na što ćemo u ovom radu staviti poseban naglasak. Zaključno ćemo se dotaknuti i temeljne autorove ideje – borbe za ognjište, dom i tradiciju koju najbolje ilustrira proza sa seoskom ličkom tematikom, a koja je aktualna i danas, kada Lika pod utjecajem globalizacije i iseljavanja stanovništva ostaje pusta.

Ključne riječi: Budakove pripovijesti Lika i ličko selo, muka i žrtva ličkog naroda, borba za ognjište, modernizacija

Abstract

The Suffering of Lika in Mile Budak's Short Stories

In the period from 1930 to 1945, along with Miroslav Krleža, a notable name in Croatian literature was also Mile Budak, who based his works on national tradition, folk culture and Croatian issues. By introducing Lika into Croatian literature, which until then had remained on the periphery of literary evenfulness, Budak made this region become a major literary theme. In his novelistic Lika-themed cycle, Budak portrays the archetypal Lika village as a small, isolated entity inhabited by people of patriarchal values who, under the influence of modernisation, simply cannot survive on their land but rather become impoverished, lose traditional values, and suffer. The torment of these people stems from three main reasons – the land, the sense of justice and ethical, high moral traditional values, and there is also a historical keystone to this.

What connects all Budak's short stories is the anguish and sacrifice of the wretched people of Lika, events that tragically unfold so that in the end only desolation remains, which is exactly what we will put special emphasis on in this paper. Finally, we will touch upon the author's basic ideas – the struggle for one's native soil, home and tradition, which is best illustrated by prose with a rural Lika thematics, which is still relevant today, when Lika, under the influence of globalisation and emigration remains desolate.

Keywords: Budak's short stories, Lika and Lika village, the suffering and sacrifice of the people of Lika, fight for one's native soil; modernisation

Hrvojka Mihanović–Salopek Pasionske teme u opusu isusovca Milana Pavelića

Obilježja književnog stvaranja Milana Pavelića

Jedini hrvatski autor za kojeg je postojano utvrđeno da je pored Bartola Kašića prevodilac svih brevijarskih himana jest isusovac Milan Pavelić (Mrzli Dol kod Senja 1878. – Zagreb 1939.), a svoj prevodilački cilj pjesnik je ostvario nadahnuto i predano. U obitelji Pavelić je bio najstariji sin od devetnaestero djece. Već od gimnazijskih dana iskazao je snažan talent i interes za područje književnog stvaralaštva. Prijateljevao je i diskutirao o književnosti s Milutinom Cihlarom Nehajevim, dok je u studentskim danima bio vrlo aktivan u bogoslovnom kulturno-prosvjetnom – izdavačkom društvu *Zbor duhovne mladeži zagrebačke*. Suradivao je sa dr. Antunom Radićem, a kao svećenik bio je urednik brojnih katoličkih vjersko-kulturnih časopisa kao što su *Riječke novine*, *Hrvatska obitelj*, *Hrvatska straža*, *Glasnik Sv. Josipa* i *Glasnik Srca Isusova*. Svoju prvu zbirku pjesama Pavelić je rano napisao i s nepune 24 godine života objavio nakon završetka teološkog studija pod nazivom *Iz zakutka*, Zagreb 1902. Druga zbirka *Pjesme* tiskana je jedanaest godina kasnije 1913. u Rijeci. U obim zbirkama se očituje određena izražajna sličnost i nasljedovanje stila Silvija Strahimira Kranjčevića, pjesnikova ranog uzora, ali je u odnosu na Kranjčevića Milan Pavelić manje buntovan, a više lirski povučeniji, nježniji i sklon profinjenim nostalgičnim reminiscencijama. Iz tih ranijih zbirki najuspjelije su pjesničke idile rodnog krajo-lika protkanog sa uspomnama iz djetinjstva koje odišu iskrenošću i proživljenošću. Pjesme nerijetko odišu sjetom kroz koju se odražava anakronična prisutnost romantičarskog pravca. Rodoljubne legende strukturirane u dvanaesterce, panegirički osciliraju između utjecaja usmene narodne epske forme i rodoljubnih pjesama Harambašićeve retorike. I dok najranije autorove pjesme iskazuju melankoliju, kasnije pjesništvo odiše vedrim, stoičkim optimizmom kršćanskog duha.

U prvim zbirkama profiliraju se i tri trajna izvora Pavelićeve tematike: mistika vjerskog nadahnuća, te sudbina vlastita naroda i poetski opisana ljepota zavičaja. Zbir svojeg cjelokupnog pjesničkog

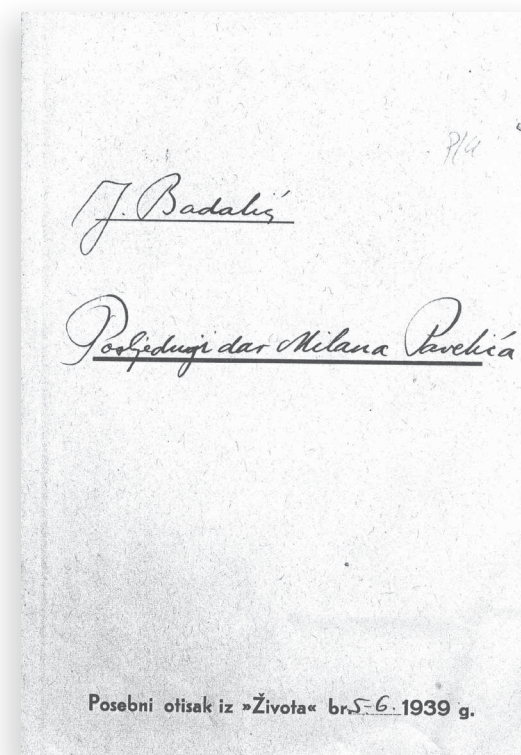
djelovanja Pavelić je sam sabrao u knjizi *Pod okom Gospodnjim*, ali nje-
no objavljivanje nije uspio doživjeti.
Knjigu je posmrtno objavio u Za-
grebu profesor književnosti, isuso-
vac Josip Badalić 1939., pridodavši
zbirci i autorovu biografiju. Također,
Badalić je u časopisu *Život* (god.XX,
str.363-366, Zagreb, 1939.) napisao
kritički prikaz Pavelićeva pjesništva
iz posljednje zbirke *Pod okom Gos-
podnjim*, razdijeljene u šest struk-
turno-motivskih dijelova. Badalić je
bio zaokupljen svrhom priređivanja i
sabiranja te sagledavanja cjelokupne

Pavelićeve pjesničke ostavštine, a bio je i pod dojmom pjesnikove
smrti, te je nedvojbeno napravio dobar urednički posao, ali je poneg-
dje preglorificirao pojedine pjesme. Za prvi ciklus istoimene zbirke *Uz
bojnu svirku*, posvećen lamentacijama o ratu, problematici zla i ljud-
skog stradanja, Badalić je izrazio sljedeću tvrdnju:² Te su pjesme vrlo
snažne - mislju i osjećanjem, s mnogo rodoljublja, a formom sasvim
dotjerane.²¹ Međutim, s vremenske distance analiziranja tog pjesni-
kovog ciklusa možemo zaključiti da kvalitetu i uzvišenost Pavelićeve
misli u ratnim pjesmama, na više mjesta narušava forma provođenja
rime, koja uništava slobodu kretanja pjesničke slike, a čini predvidljivi-
m smjer pjesničkog izraza. Pavelić je u pjesmama samostalne pje-
sničke inspiracije stvarao dobre rime, ali je često i robovao rimi.

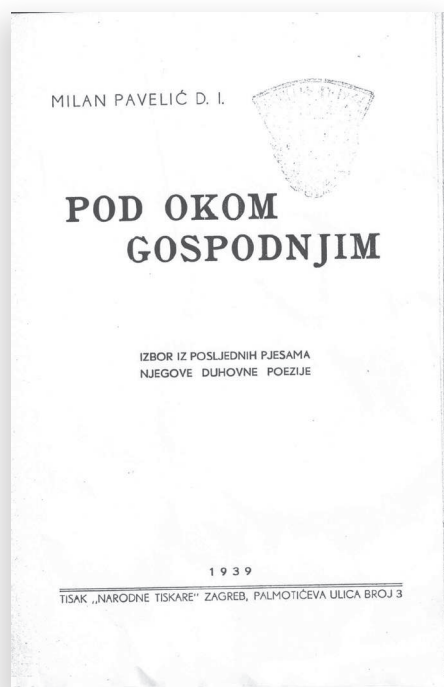
Već u prvom ciklusu zbirke *Pod okom Gospodnjim* očituje se
temeljna Pavelićeva stvaralačko-stilistička rascijepjenost između
oprečnih usmjerenja književnih načina stvaralaštva. S jedne strane
svoje stvaralačke zaokupljenosti Pavelić je bio poklonik Kranjčevića,
Matoša, a posebice Verlaina (kako to i sam naglašava u razdoblju
oko 1915. godine, dok je obavljao službu profesora pedagogike u
senjskoj bogosloviji). Pavelić je zbog sjajnog poznavanja stranih jezi-
ka, odlično poznao svjetsku književnost u originalnom prvobitnom
jezičnom iskazu, posebice religioznu liriku. (Preveo je s francuskog
autobiografsko djelo Adolfa Rettea *De diable a Dieu* 1916, a 1918.
Manzonieve *Zaručnike*.) Također je s osam jezika preveo pedeset i šest
pjesama, te ih je objavio u izdanju Matice hrvatske pod naslovom *Iz
duhovne lirike*, u Zagrebu 1937. No s druge strane motivacije pjesnič-
kog stvaranja, Pavelić je od djetinjstva bio odgajan na tradiciji usme-

1 "Život", god.XX, str. 353, Zagreb 1939.

st. fra Grga Martić. Plaćajući svojevrzni danak tom svom drugospo-
menutom usmjerenju i popularizaciji pjesništva, Pavelić je u razdo-
blju od 1926. do 1930., obavljajući dužnost urednika *Glasnika Srca
Isusova* objavljivao deseteračke pjesme pod pseudonimom "Guslar",
imitirajući usmene narodne pjesme. U zbirci *Zvijezde Srca Isuso-
va*, Zagreb 1939, u izdanju Književnog društva sv. Jeronima, ciklus
pjesama pod nazivom *Božji ugodnici* također slijedi stil oponašanja
usmene narodne književnosti. U predgovoru ove knjige Pavelić je za-
stupao dobrohotno, ali utopističko i tada već anakrono gledište, da bi
naše pjesništvo i lijepa knjiga trebali uzeti za osnovicu pučku pjesmu
i pripovijest i tako postići bliskost puku. Međutim, još Mažuranić i
Kurelac izjašnjavaju se protiv jednolične uporabe narodnog deseterca
i odbijaju slijeđenje tada već izživjelog epigonstva usmene narodne
književnosti, a posebice su to svojim novim stilskim kretanjima po-
tvrdili hrvatski modernistički pjesnici. Pavelićev anakronijski stav,
već je 1906. pobijedio vidoviti hrvatski modernist A.G.Matoš u eseju
Kritika gospodina Jovana Hranilovića, Novi list, IX, br. 34, str.52-56,
Rijeka, 3.II. 1906., Sabrana djela A. G. Matoša, sv. XII, Liber/Mladost,
Zagreb, JAZU, 1973. U tom eseju Matoš se zalagao za emancipaciju
umjetnosti od prevage elemenata koji nisu umjetnički, zastupajući
umjetničku slobodu kreativnosti tvrdnjom da umjetnost može, ali ne
mora uvijek biti u službi etike ili pristupačna svakome narodnome

nog narodnog pjesništva
i želio je nastaviti sto-
ljetnu tradiciju hrvatskih
glagoljaša i redovnika
- himnodičara Bosne
Srebrne iz 17. i 18. sto-
ljeća, koji su se približili
narodu i posvetili narod-
nom prosvjećivanju, te
su metodom oponašanja
usmenog narodnog stva-
ralaštva nastojali pridobi-
ti široke slojeve naroda
za književnu i duhov-
nu kulturu. U duhu tog
pravca djelovali su brojni
franjevci, kao npr.
Matija Divković, Stipan
Margitić, Toma Babić,
Petar Knežević, Vice Vi-
čić, Andrija Kačić Miošić
i brojni drugi, a u 19.

pojedincu. Očigledno, Pavelić nije bio sasvim svjestan činjenice da narodna poezija ima svoj zaseban način izražavanja, kao npr. ustaljeno izražavanje, stalne usporedbe, stalni epiteti, hiperboličan iskaz, epska širina i postupak formulaičnog ponavljanja, kao i usporedna zatvorenost prema jezično-stilskoj inovaciji koja ne bi bila u skladu sa zakonima zasebnog ustaljenog usmenog izraza. Iako vrsni poznavalac književnosti i izraziti pjesnički talent Milan Pavelić je u zbirci *Zvijezde Srca Isusova* žrtvovao mogućnost razvijanja vlastitog i prepoznatljivog pjesničkog izraza, te se iscrpljenom manirom zakašnjelog pučkog himnodičara odlučio za ulogu širenja čitateljskog kruga, stvarajući, oprečno svojim ostalim pjesničkim radovima, formu etičko-pedagoške monotone naracije u stihovima. Srećom, Pavelić se u daljnjem radu posvetio samozatajnom brušenju latinskih himničkih prijevoda, a ne stvaranju usmenih epskih pjesničkih uradaka, u razdoblju kad je ta izražajna manira već bila u svom razvojnem povijesnom procesu stvaralaštva i prijenosa iscrpljena.

Primjerima ćemo pokazati kako je spomenuti rascjep uzrokovao u Pavelićevom individualnom pjesničkom stvaralaštvu nejednolikost stila, koji se možda najizrazitije očituje u ciklusu *Uz bojnu svirku* iz spomenute zbirke *Pod okom Gospodnjim*. Upravo u navedenom ciklusu sukobljava se stil usmene narodne poezije (gramatički vokativni zaziv: *zmaje*) sa slikama Matoševske modernističke vizualističko-apstraktne i sinestezijsko-metaforične atmosfere kao u sljedećim primjerima:

"Stoglav ju je omotao zmaje

Iz čeljusti crn mu bezdan sjaje." (slika rata strukturirana prema utjecaju usmene narodne književnosti, stih preuzet iz Pavelićeve pjesme *Vijavica*)

2"Došla je zora s crnim velima

I plače, plače pred raspelima.² (Matoševska slika rata iz Pavelićeve pjesme *Dragulj*)

No, nakon strogog kritičkog pogleda, potrebno je naglasiti i Pavelićeve istinske modernističko-kasnoromantičarske, lirske i duboke metafizičke književnoumjetničke vrline. Pjesnikov istinski snažni pjesnički izraz najjači je u ispovjedno-refleksivnim temama i poetskim idilama (antologijska pjesma *Lan*, zatim pejzažno zavičajne idile *More*, *Oluja*, *Kraj Jadran-mora*, autobiografsko-refleksivna *U dolini*, *Čovjek*, simbolično – lirske *Duhovno mlijeko*, *Lipanj*, mistične *Ranje-no srce*, *Kolovoz* i druge).

Za primjer pjesnikove jezične i slikovne dojmljivosti možemo uzeti jedan primjer Pavelićeve pejzažne lirike. Kao majstor tonske zvučnosti riječi, kao freskoslikar dojmljive simbolične figurativnosti i metaforičnosti iskazuje se Pavelić u pjesmi *Oluja*.² Obilje personificiranih maštovitih vizija i onomatopejskih stilema možemo pratiti u spomenutoj pjesmi opisa olujnog opisa velebitske oluje kao primjere: "o gromače zvonkim kopitom lupnu, šobotom krupnim u drage stupnu, surva se negdje uz grožljivi huk", "krkor ga oštar počesto para gušeć se mahom", "izviru, šiću, lepeću zrakom aveti što se grotlima gnijezde", "krezubim vilicam brižde", "gudnjeva tutanj, zvonjava tužna", "gnjevnim se razlomi praskom, topotom rikom bikova ljutih".

Pasionske
teme u opusu
isusovca
Milana Pavelića

Pavelićev afinitet prema pasionskoj tematici u vlastitoj poeziji

Međutim, osobitu pozornost u ovom izlaganju želim posvetiti Pavelićevom dubokom, uzvišenom i proživljenom senzibilitetu prema pjesničkom iskazivanju pasionskog misterija. Transcendentalno nebesko promatranje fenomena trpljenja prisutno je kod Pavelića ne samo u brevijarskoj pasionskoj poeziji koju je sjajno prepjevao na hrvatski jezik, već i u razmatranju dubljeg i skrivenog značenja čovjekovih patnji i nezaobilaznosti ljudskog susreta s raznim oblicima duševne i fizičke trpnje. U vrh antologije duhovne lirike možemo svrstati jednu od najljepših Pavelićevih pjesama – alegoriju *Lan*. U njoj

² *Ja ljubim podnevni ljetni žar – Najljepše pjesme Milana Pavelića*, priredio Josip Badalić, str. 58-60, Zagreb, 1976.

je diskretno naslutio i dotaknuo i svoje autobiografsko sazrijevanje od nezrelog, naivnog sjemeništara do svjesnog i zrelog svećenika, potpunog i požrtvovnoga Kristovog službenika. U toj pjesmi je preko prenesenog značenja indirektno poručio da i obični čovjek pri susretu s trpljenjem ne treba očajavati, jer mu upravo životne tegobe pomažu da se uzdigne nad njih, da postane jači u nutrini i svjesniji životnog smisla. Kroz simboličnu usporedbu čovjekove sudbine i puta lanene biljke od rasta u prirodi do izrađenog platna, pjesnik sažima sazrijevanje duhovnih potencijala ljudskog bića kroz patnje životnih težina. Tom porukom Pavelić prikazuje kako je najteži put, put križa onaj koji pokazuje i ljudski potencijal dragovoljnog žrtvovanja za više ciljeve. Svojom poantom pjesma svjedoči kako smo i mi ljudi sposobni svatko na svoj način slijediti Krista, našeg Spasitelja i Jaganjca vrhunske žrtve za čovječanstvo i time se usmjeravamo prema putu vječnog života.

"Oj lan sam, lan ja, tih i sitan lan;
U ran sam dan o nebu snio san.
Tad lijep se leptir mene hvatio
S nebesa oči k tlu mi svratio.
Kad na rad pošla blijeda seka bol,
Iščupala me, u svoj vrgla dol.
Tu potok me je vlagom morio,
Od žege tu sam često gorio.
Već mislio sam mrakom obaviti
Da pretrgla se mog života nit.
Al razbadrih se tad u mukama,
U nekim jakim, mekim rukama.
U trlici me krenuše da tru,
Od trica čiste, vlače, predu, tku.
Polijevali me nagli mlazovi
I tuklo drvo, mili mrazovi.
Kud miven, bijen, tu omekšah, tud
I krojit, bosti stadoše me svud.
Sve ledima mi mravci miljeli,
Svi končići su tiho cviljeli.
Sad stalno smrtni čekao sam čas,
Kad – probudih se bijel i lagan vas.
Svi majevi su cvali, pjevali
Sunčanu rosu na me lijevali.
Oj lan sam, lan u platno izatkan,
Pun veće sreće no u rani dan.
Čeznuće sad je mojim danima
I nebo – Janje med ljljanima.

Tek jedna još me vazda bridi brid:
Nevrijednosti me moje jače stid,
Gdje moji sni izvršili su se,
Gdje oltarnik ti postah, Isuse..."
(M. Pavelić: *Lan*)

Divnu poetsku tajanstvenost i mističnost postiže i Pavelićeva pjesma *Ranjeno srce*, strukturirana na pasionskoj tradiciji tužaljki hrvatskih himnodijskih varijanti *Stabat Mater*, koja jednostavnim stilskim sredstvima anafora i ritmičkim intezivirajućim ponavljanjima, tj. figurama usporednih amplifikacija, vodi imaginaran dijalog Bogorođice s Kristovim ranama u prizoru Pieta. Kroz nestvarnu disputu s misterijem minule patnje ožalošćenju Mariji se otkriva novi pogled dubljeg razumijevanja sinovljeve smrti, izvire veličajna svrha Spasiteljeve patnje, kao ekstaze pomirbe smrti i života, kao puta prema višoj dimenziji čovjekove otvorene mogućnosti zadobivanja rajskog života. Pjesma je samo na prvi pogled zapanjujuća i zastrašujuća vizura naturalističke patnje, koja se preobražava u apoteozu neshvatljivo veličanstvene Božje ljubavi. Iako je isklesana jednostavnim potezima, ova pjesma Kristove žrtve svojim neobičnim začudnim metaforama uranja u sakralni modernizam sukladan kretanjima iz epohe Hrvatske moderne. U tom mističnom pristupu motivu pasije, pronalazimo kod Milana Pavelića njegov istinski i samosvojni, dojmljivi pjesnički glas.

Na kamen leden blijeda je sjela
Kraljica neba Marija;
Na kamen leden blijeda je sjela,
Mrtav na krilu njenu Gospodin,
Pusta ispod nje drijema Kalvarija.

"Čemerna ružo, rano na boku,
Od šta si tako velika,
Čemerna ružo, rano na boku?"
- Tvrdo je nešto paralo mene,
Majko, ah tvrde od ljuta čelika.

"Rumeno slovo, kamo si zašlo –
Od straha staje misao –
Rumeno slovo, kamo si zašlo?"
- Nemilo netko mene je, Majko,
Dublje neg Longin kopljem zapisao.

"Krvava ptico s pregrdnim kljunom
Grudma si svetim šinula,

Krvava ptico, s pregrdnim kljunom!"
- Ljubav je kljun mi oštrila, Majko,
Ona ga čak i u Srce rinula.

"Ljubavi strašna, čemu to stvori?
Srce si Božje probila!
Ljubavi strašna, čemu to stvori?"
- Da sve zanesem, trebalo još mi
Ranjeno Srce, sad sam ga dobila!
(M. Pavelić: *Ranjeno srce*)

Upravo u onim Pavelićevim pjesmama gdje pjesnički subjekt ostaje zatvoren u proživljavanju unutarnje egzaltacije istinskog vjersko - metafizičkog spoznanja, razvija se njegov najdublji i osebniji pjesnički izraz. A pjesnikov vjerski osjećaj bio je snažan i zanosno ponesen, upravo kao što i sam pjesnik izriče u pjesmi *Ispovijest* govoreći o vlastitoj silini duševnih osjećanja kao "velebnom slapu plitvičkog jezera". Suspregnut, samosavladan i iskristaliziran Pavelićev izraz, sazio u tišini osame, koji se zatvara u intimnu refleksiju kao školjka i stvara neslućene i nove pjesničko-jezične sklopove, urodio je pjesmama koje ostaju zauvijek aktualne u corpusu hrvatske duhovne poezije. U Pavelićevoj individualnoj poeziji nailazimo na zanimljivu obrnutu proporcionalnost. Kad u pojedinim pastoralno usmjerenim pjesmama imamo obilje poticajne retorike i didaktičke poruke, onda u tim pjesmama ne nalazimo autorove prepoznatljivosti, već općenitost pedagogiziranja. Milan Pavelić pjesnički najjače djeluje na književnu percepciju, upravo onda kada se povlači u svoju individualnu senzibilnu pjesničku nutrinu i iz nje na nas sijeva ljepotom dubinskih, jedinstvenih, mističnih iskustava.

Pasionska tema u prevodilačkom himničkom djelu Milana Pavelića

Međutim, ono što Pavelića svrstava u vrhunce estetskih domaćaja himnodijske forme i njegovanja strukture uzvišenog, molitvenog jezičnog iskaza jest njegov prevodilački himnički rad. Prije nego što je pristupio trnovitom radu prijevoda svih brevijarskih himana s latinskog, Pavelić se dugotrajno spremao za stjecanje umijeća prepjeva. Godine 1924. Pavelić je zajedno s himnologom dr. Dragutinom Kniewaldom priredio hrvatski prijevod *Rimskog obrednika*, oslanjajući se pritom na prijevod *Rituala rimskog* Bartola Kašića iz 1640. Godine 1928. pjesnik je objavio u Zagrebu prijevod zbirke *Četrnaest pjesama sv. Terezije od Malog Isusa* s francuskog. Pod snažnim doj-

mom prijanjanja u mistiku tih pjesama nastale su i njegove vlastite *Pjesme o Malom Isusu*, tiskane iste godine. Kroz spomenute prepjeve autor je izvježbao i pomno izbrusio svoj senzibilitet za izbor adekvatnih hrvatskih leksema, koristeći pritom svečano obilježje aorista, imperfekta, uporabe arhaizama i romantično-neoklasicističkih simboličnih slika kao npr.: "ljiljan-cvijet, zelen-grana, tron, nebesko milje, lijer, žrtven-kam, zlatni balsam, luč vječita, nebesko žiće".

I u pjesnikovom prijevodu sv. Terezije od Malog Isusa želim naglasiti Pavelićev visok duhovni smisao za poimanje žrtve, ali takve gdje se proces samožrtvovanja doživljava soteriološki, tj. proživljavanje žrtve se preobražava u lice radosti i ono je obasjano sviješću o dosegu više duhovne dimenzije:

"Kad se ruža runi daje se potpunce
živjet prestaje
Poput nje se rado moje srce Tebi
Spase, predaje."

Svoje vrhunsko vladanje latinskim i hrvatskim jezikom, kao i smisao za promišljeni i duboko doživljeni pjesnički prijevod Pavelić je virtuozno iskazao prevodenjem latinskih liturgijskih himana. Svoj složeni zadatak autor je smiono ostvario vlastitim vjernim slijedom očuvanja metra i rime prema uzoru na latinski original. U pjesmama se očituje da je prevodilac ravnopravno teološki i umjetnički duboko uronio u misterij Spasenja, a pritom je očitovao smisao za metriku i milozvučnu cjelovitost strukture strofa. O jačini samozatajne predanosti i apsolutnog duhovnog poistovjećenja sa stihovima himana zorno svjedoči Pavelićev biograf i subrat Josip Badalić, opisujući koliko je dugo autor radio na pojedinim varijantama svojih tekstova, u težnji za što boljim srazom teološkog i pjesničkog izraza pasionski himan *Pange lingua gloriosi* prerađuje trideset puta, a svetootajstveni *Tantum ergo* više od pedeset puta.³

U formi himničkih prepjeva Pavelić je savršeno ujedinio svećeničko zvanje sa svojom dugogodišnjom težnjom za pjesničkim stvaranjem. U himnima je pronašao unutarnji život svojih najdubljih pjesničkih zanosa, a kao pjesnik pronašao je vrhunske metričko-toničke klasične strukturne sklopove. Iako pojedine pjesnikove ranije prepjeve nalazimo tiskane u Kniewaldovom *Rimskom misalu* iz 1930., godine 1936. objavljeni su u Zagrebu cjeloviti Pavelićevi *Himni; latinske crkvene pjesme brevijara i misala*, (drugo izdanje u Zagrebu, 1945.), Vrlo pohvalno o pjesmama se izrazio prof. Dušan Žanko, smatrajući da je Pavelićev prijevod "čudo u hrvatskoj prijevodnoj literaturi koje

3 Josip Badalić *Milan Pavelić, svećenik i pjesnik (Životopis)*, Zagreb, 1972.

nas stavlja uz bok najkulturnijih naroda Europe”.⁴ Pjesnik i svećenik Jeronim Korner nazvao je Pavelića ”strpljivim i marnim klesarom” i pohvalio autorovu ”mogućnost uživljavanja u najnježnije i najjače vibracije ljudskog duha”. Korner je uočio kako u nastojanju da prijevod prilagodi duhu i prirodi hrvatskog jezika Pavelić redovito heksametar i klasični distih prelijeva u hrvatski šesnaesterac i petnaesterac.⁵ Pored navedenoga, Korner je uočio da nastojanje za provođenjem metra i rime često uzrokuje inverzni redosljed rečenice, te je prigovorio učestaloj uporabi inverzije. Međutim, možemo zaključiti da Kornerov prigovor nije opravdan, jer inverzni slijed riječi često sintaktostilematički tvori svečanost i začudnost poetske strukture. Opravdanije bi bilo prigovoriti ponekoj inverziji koja donosi moguću nejasnoću, kao primjerice prva varijanta pasionskog himna *Stala mati bola sve-ta*, objavljena u prvom izdanju himana u *Rimskom obredniku*, a taj himan je kasnije Pavelić preradio u danas antologijski prijevod *Stala plačuć tužna mati*. Ali potrebno je istaknuti i Pavelićev promišljeni semantički smisao za drugačiji sintaktički redosljed. Istaknut ćemo primjer sintaktičkog umijeća gdje upravo inverzija u funkciji sintaktostilema naglasak stavlja na čovječanstvo kao svrhu i cilj Kristove muke u 2. kitici pasionskog himna sv. Fortunata *Barjaci kreću Kraljevi* (*Vexilla Regis prodeunt*). Ujedno poredak riječi sjajno slijedi latinski ritam oksitoničnog jampskog osmerca, u kojem je strukturirana i većina Pavelićevih prepjeva:

2”Kad koplje mu se okrutno
Zabolo šiljkom u srce,
Sa vodom krv potekla je
Od grijeha nas da očisti.²

Sigurno je jedno: nije moguće oponašati svečani latinski himnički izričaj, uz očuvanje metra i rime bez hrvatskog inverznog izraza. Tvoreći neoklasicistički stil Pavelić je u hrvatski jezik uspio pretočiti složene metričke i toničke strukture heksametra, distiha, jampskog dimetra, asklepiadske strofe, safine strofe, a za takav posao potrebno je bilo pjesničko znanje, ali i velika požrtvovnost, strpljivost i razboritost, da bi se vjerno i dojmljivo izrazila misao latinskih naučitelja, svetih otaca i mističara.

Pasionska tematika kao ključni dio Kristova poslanja i Spasenja obilno je zastupljena u brojnim himnima brevijara. Međutim, u skla-

4 Dušan Žanko: *Milan Pavelić, svećenik-pjesnik*, ”Život”, XXI/1940, br.5-6. str. 223-224.

5 Jeronim Korner: *Milan Pavelić – crkveni himni*, ”Sveta Cecilija”, god.XXXI, br.5, str.137-138, Zagreb, 1937.

du s crkvenom godinom nabrojiti ćemo posebne Pavelićeve prepjeve crkvenih korizmenih i pasionskih himana. Za korizmu su prepjevani himni: *Audi, benigne Conditor* (Čuj, Stvoritelju milostiv) pripisivan sv. Grguru Velikom, *Ex more docti mystico* (Tajanstven vršec običaj, obdržavamo ovaj post), *O Sol salutis, Intimis* (O Sunce spasa, Isuse), za vrijeme muke: *Vexilla regis Prodeunt* (Barjaci kreću Kraljevi), *Pange lingua gloriosi* (Usta moja opjevajte), *Lustra sex qui jam peregit* (Trideset kad minu ljeta), za Cvjetnicu kod ophodnje *Gloria, laus et honor* (Slava, čast i hvala ti) za Veliki petak za vrijeme klanjanja sv. Križu *Improperia I. – Puče moj, preljubezni*. Neraskidivu sraštenost s Kristovom žrtvom na križu nosi i uskrсна sekvencija *Victimae paschali* (Svetoj žrtvi uskršnjici) kao i uskrсна večernja *Ad Regias Agni dapes* (Na gozbu Kralja Jaganjca) u kojoj se kroz simbol Krista Jaganjca naglašava otkupiteljska žrtva. Pojam Kristove žrtve iznimno se opjevava i u hvalama za svetkovinu Predragocjene Krvi Kristove *Salvete, Christi vulnera* (O zdravo rane Kristove), dok se u himnu Eustahija Sirene *In monte olivis consito* (Na gori moleć maslinskoj) pjesnički opisuju zbivanja iz Kristove pasije do smrti na križu. Unutar ciklusa himana iz *Male službe Srcu Isusovu* iznimno snažnu vezu sa žrtvom križa imaju himni *O cor, amoris victima* (O Srce, žrtvo ljubavi) i *O cor, Deo par victima* (O srce, žrtvo dostojna i žrtveniće Božji svet). Pored toga u poglavlju raznih himana Pavelić je prepjevao *Oficij Getsemanskog vrta*, *Oficij muke Isusove*, *Oficij trnove krune*, *Oficij koplja i čavala*. Ipak, možda u najljepše, najpotresnije i ritmički najdominantnije Pavelićeve pasionske prepjeve posebno možemo ubrojiti himan pripisivan Jacoponeu iz Todija za svetkovinu Sedam žalosti Bl.Dj. Marije *Stabat mater dolorosa* (*Stala plačuć tužna Mati*). Poštivajući u potpunosti originalnu strukturu, tercine sastavljene od

Pasionske
teme u opusu
isusovca
Milana Pavelića

- 339 -

dva osmerca i završnog sedmerca, s provedenom rimom prema kojoj se u svakoj strofi rimuju prva dva stiha osmerca, dok se treći stih prve kitice – sedmerac rimuje sa trećim stihom sedmercem iz potonje strofe koja slijedi, Pavelić je povrh svega ostvario i antički odraz jambskog dimetra:

"Stala plačuć tužna Mati,
Gledala je kako pati
Sin joj na križ uzdignut"

Tom novom akcenatskom strukturom Pavelić je još jače usavršio dugu tradiciju hrvatskih prepjeva himna *Stabat mater*, od kojih je bila u himnodijskoj uporabi najpoznatija franjevačka inačica, pripisivana još ranijem izdanju fra Jerolima Filipovića iz Rame, u strukturi osmeračkih tercina s provođenjem usporedne rime, tiskana u izdanju *Put križa*, Mleci 1774.

"Rascviljena Majka staše
Blizu križa ter plakaše,
Kad sin propet visaše."

Pored toga, možemo spomenuti, da je do Pavelićevog prepjeva *Stabat mater* veliku raširenost imao u 19. st. i prepjev Ivana Trnskoga *Stala majka pod raspehom*, koji je objavljen u *Antologiji pjesništva hrvatskoga i srbskoga (narodnoga i umjetnoga)*, Zagreb, Matica hrvatska, 1876. (str. 87-88) koju je sastavio August Šenoa:

"Stala majka pod raspehom
Pod raspetim Sinka tijelom,
Zaplakala gorki plač."

Uvažavajući zahtjeve teološke preciznosti i poetske zadivljujuće izražajnosti, Pavelić se u svom prevođenju himana redovito priklanjao težnji stvaranja prepjeva jednostavne veličine. Takvu jednostavnu ljepotu oksimoronskih, iznenađujućih slika simbolične nadnaravnosti posjeduje divan prepjev himna (*Aeterne Rex altissime*), složen u 8 katrena ambrozijanskog osmerca, u kojem se također ističe uzvišeni smisao Kristova trpljenja:

"Nebeski kralju vječiti
Otkupitelju vjernika,
Što smrt na križu pogubi
I beskrajno se proslavi."

Iz tog himna naglasila bih u komparaciji s latinskim izvornikom, još jedan primjer Pavelićevog iznimnog proživljavanja i odslikavanja

pasionskog prizora. U četvrtoj kitici himna autor vjerno izražava dinamičnu sliku zapanjenih anđela, ali mijenja riječ smrt sa riječju kob, naglašavajući promjenu ljudske sudbine koja uslijed pasionske žrtve preko tijela Bogočovjeka spašava svoju grešnost:

"Zapanjuju se anđeli
Gdje kob se ljudska okreće:
Gle, grješnom tijelu dode spas
Po tijelu Boga-Čovjeka."
(*Crkveni himni*, Zagreb, 1945., str. 84)

Brojni su primjeri autorovih zadivljujućih oblikovanja prepjeva. U versifikacijskom umijeću Pavelić je stvorio i uvjerljiv stil safine strofe, prenoseći je s prva tri stiha jedanaesterca koji počinju s anakruzom ili daktilom, te imaju cezuru iza petog sloga, i zadnjim četvrtim stihom petercem kao naprimjer u himnu *Već noći crne sjena evo gine* (*Ecce jam noctis*):

²"Već noći crne sjena evo gine,
Rumen se blista s lica zori jasnoj
Šaljimo prošnje k Stvoritelju svijeta
U pjesmi glasnoj."

Asklepiadske strofe prevedene su slobodnim daktilima (četiri daktila u jednom dvanaesteru) i nakon tri dvanaesterca slijedi stih osmerac, a čitava strofa slijedi usporednu rimu: AABB. Slobodne daktila Pavelić je upotrijebio prema stručnom savjetu glazbenika, isusovca oca Flodina, jer se spomenute strofe pjevaju u tom ritmu na melodiju gregorijanskog korala, a ne prema ritmu klasičnoga metra. U stihu asklepiadskih strofa prevedeni su himni: *Veselo svetkujmo svečani blagdan taj* (*Sacris solemnibus*), *Pjevajmo braćo, svi svetačke radosti* (*Sanctorum meritis*), *Štiti rođeno tlo* (*Tu natale solum*), *Pjesme svečane* (*Festivis resonant*), *Smjesta po nebu svud večer nek nastane* (*Jam toto subis*).

U prepjevima se posebice plodonosno rasplamsao Pavelićev senzibilitet za bogatstvo izražajnih varijanti hrvatskog jezika. Primjerice u himnu *O dobri Stvorče svjetlosti* (*Lucis Creator optime*) autor je stvorio samostalnu semantičko-poetsku igru između značenja i zvuka riječi, realizirajući u trećoj kitici himna stilsku figuru paronomasie:

"Ne pusti da nam porok ljut
U duši život uduši."

Pavelićeva stilistika himničkih prepjeva sazdana je na dostojanstvenoj simboličnoj naraciji koja izražava zanos, a građena je biranim svečanim leksikom i zadanim latinskim klasičnim ritmom. Birani izbor uzvišenih riječi prevodilac redovito stilistički pojačava figurom amplifikacije koja pojačava značenje izraza, ili čak reduplikacijom sinonimnih izraza, kao naprimjer: "lovor vijenac-kruna slave, u vjekovječne vjekove, zlo ropstvo, blagoslovljen mir, sjaju slave od svjetla svjetlo, prejasno od Boga, junače neslomljivi, opaki prestupak, smjerno molimo, dobrostiva milost, lijeroči čistih djevica, živog stijenja tvrđavo, vječiti blist"(od glagola blistati) i dr.

Za odgonetanje oksimoronskog iskaza, koji redovito implicira mistično značenje likova i pojava, potrebno je teološko poznavanje prepjevanih slika kao npr u odlomku prepjeva *Gle, kako naši oholi grijesi* (*En ut superba criminum*):

"Odonud milost teče svedl
Ko potok sedmerostruki
Da na njim blatnu haljinu
U krvi Janjca peremo."

Prva dva stiha označavaju preko simbolike broja sedam i slike potoka neiscrpni dotok milosti Duha Svetoga kroz njegovih sedam darova. Drugi dio strofe sadrži simbol blatne haljine koja predstavlja ljudsku slabost i grešnost, te ističe Kristovu krv na križu kao mogućnost grješnikova otkupljenja.

Vještina stvaranja simboličnog oksimorona upotrebljena je i u pasionskom himnu o križu *Barjaci kreću Kraljevi* (*Vexilla Regis prodeunt*): "Na kojem život umrije, i smrću ljude oživi."

U drugoj kitici pasionskoga himna *Pange lingua gloriosi, Usta moja proslavite* sv. Fortunata, Pavelić gradi prizor simbolike kroz binarnu figuru suprotstavljanja novozavjetnog križa starozavjetnom stablu života u slijedećem paralelizmu:

"Nade drvo što će platit
Silnu štetu drva tog."

U toj usporedbi primijenjeno je kršćansko figuralno shvaćanje povijesti u kojem su oba člana usporedbe ostvarena i proreknuta objavljenjem. Književnopoetička primjena figuralnog tumačenja uspostavlja vezu među osobama ili događajima (često Staroga i Novoga Zavjeta) pri kojem jedan član veze označuje sebe, ali podrazumijeva i drugoga, a drugi član usporedbe obuhvaća i ispunja prvoga.⁶

6 Spomenuti termin "figuralnog značenja" spominje u 17. stoljeću Mavro Orbini, a

Kao majstor izbora riječi Pavelić visoke dosege postiže u simboličnim izrazima i atributnim oznakama Bogorodice kao npr.: "luko utopnika, vita palmo strpljiva, vrte pun ljupkoće, grade zaklona, kupino divne vatre puna (rasplamtjela kupina u Starom zavjetu ima figuralno značenje i simbolizira anticipaciju otkupljenja kroz Kristovu trnovu krunu), sveta šipko iz korijena, zatvorena dveri tajna, cvjetna lozo umiljena, sude časti (iz lauretanskih litanija), lijer med trnjem svih vremena". Kao odraz neoklasicističke manire pronalazimo kod Pavelića i učestalu uporabu imeničkih neoklasicističkih dvosložnica koje pružaju izraz torzične monumentalnosti, a njima obiluje i pjesništvo pseudoklasicista Vladimira Vidrića

("ljiljan - cvijet, zelen-loza, proljet-sunce, biser-vrata, ljiljan-ruke" itd.).

Zaključak

Iz predgovora prvom izdanju zbirke *Crkveni himni*, Zagreb 1936. uočavamo kako se Pavelić morao braniti od kritike pojedinih liturgičara koji su mu spočitavali svako, pa i najmanje odstupanje od latinskog originala:⁷"Ima sudija, koji ne će da razumiju, da himni nisu - barem u prvom redu - zato tu, da nas uče vjerskim istinama, već da nam ih pjevaju.⁷ Ipak, čim su pojedini odabrani Pavelićevi himni postupno objavljivani u časopisu *Sveta Cecilija*, brojni su kritičari povoljno sudili o prepjevima, a posebice među njima pjesnik Izidor Poljak, kao i Ante Petravić, potom i Ljubomir Maraković i drugi. Pavelićevi prijevodi preradivani su i prema željama crkvene hijerarhije da bi dobili na jačoj doslovnosti latinskog značenja prilikom uvrštavanja u službene brevijare i kantuale, kako u predgovoru prvom izdanju navodi sam autor. Sve te povijesne činjenice potrebno je navesti i sagledati da bi se vidjela sva težina autorova prevodilačkog posla. Povrh svega, primarnu zadatost forme izvršila je i sama glazbena struktura himnodije. Budući da se brevijarski himni pjevaju, Pavelić je morao ostvariti prijevod u istom metru i cjelokupnoj strukturi strofa, da bi hrvatski prepjev mogao slijediti zadanu melodiju gregorijanskog korala, a to je majstorski i učinio.

U svojim himnima Milan Pavelić je nastojao ujediniti klasično mjerilo ritma sa poetikom sroka, a cjelokupni njegov trud bio je još otežan i strogim semantičkim slijedenjem latinskog originala. U prepjevima autor je preuzeo na sebe požrtvovan i dugotrajan posao ravnopravnog i vjernog prenošenja teološkog-pjesničkog sadržaja, kao i klasične strukture stiha, stoga nije neopravdano citirati sljedeću po-

u 20. stoljeću ga razrađuje Erich Auerbach kroz suvremenu arhetipsku školu.

7 Milan Pavelić: *Crkveni himni*, str. 18, Zagreb 1936.

hvalu: "Čini to tolikom predanošću i apsolutnim duhovnim suosjećajem, da nalazimo sličan primjer jedino u slavnom Claudelu, koji je u novije vrijeme sasvim zaronio u Bibliju."⁸ Doista, autorovi himni (posebice pasionska *Stala plaćuć*, ili *Nebeski Kralju vječiti*, *Barjaci kreću Kraljevi*, *Utišajte se jadikovke*, *O Oče skrajne blagosti*, *Vjekovit Stvorče stvari svih*, *Gle zlatno svjetlo izlazi*, *Ti divni Kralj si nebesnik*, *Već zora nehom sipa sjaj*, *O Stvorče svijeta*, *sjeti se*, *Zašto pod zastavom tašti svijet vojuje* i još brojni drugi) prepjevani su tolikom snagom da predstavljaju vrhunce crkvenog himničkog stilskog diskursa u hrvatskoj himnodiji, kao i u hrvatskom prevodilačkom neoklasicizmu i neosimbolizmu.

Kroz simbolične slike Pavelić vjerno prenosi kršćansku percepciju i nadogradnju neoplatonizma, u kojem osjetilni pojavi predmeti, zapravo simboli, zadobivaju nadosjetilno mistično-idejno značenje, a među najizrazitije simbolično-amblematske himne nedvojbeno možemo ubrojiti poznati himan *O zdravo čavli, sulice (Salvete clavi et lancea)* iz nekadašnjeg *Oficija koplja i čavala*. Umijeće Pavelićeva poetskog izraza u najuspjelijim pjesmama slobodne duhovne inspiracije, kao i u brojnim vrijednim prijevodima⁹, a nadasve u prepjevima himana neprijeporno predstavlja izražajnu estetsku vrijednost novije hrvatske književnosti, bez obzira na mogući vjerski ili nevjerski pristup Pavelićevih književnih kritičara. Dometom svojih himničkih prepjeva tridesetih godina 20. stoljeća Pavelić dosiže vrhunac stvaranja hrvatskog neoklasičnog pjesničkog stiha, iako smrću Vidrića još 1909. periodički iščezava pravac pseudoklasicizma s hrvatske pjesničke scene, a Matoševom modernističkom školom gasne Kranjčevićeva klasicistička ritmična metričnost, a s time i anakrone težnje Tresić-Pavičićeva metričko-klasicističkog manifesta¹⁰ kojim se uzalud suprotstavljao strujanjima pojave Hrvatske moderne. U svojem himničkom radu Pavelić je ne samo vjerno proživio i izrazio srednjovjekovnu klasičnu misao himana, nego je prepjeve oplemenio vlastitim umjetničkim jezikom, odnosno nijansama stilematičkih izraza,

- 8 Dušan Žanko *Milan Pavelić, svećenik-pjesnik*, "Život", XXI, str.223, Zagreb, 1940.
- 9 Pavelićevi stvaralački prijevodi uvršteni su u brojne zbirke izbora pjesama iz svjetske lirike. Pavelićevi prijevodi Franje Asiškoga, Jacopone de Todija i Dantea uvršteni su u zbirku O. Delorko - A. Nizeteo: *Talijanska lirika*, Zagreb, 1939.; Pavelićevi prijevodi Villona, Verlainea i Marceline Desbordes - Valmore uvršteni su u zbirku Slavka Ježića *Francuska lirika*, Zagreb 1941.; oko trideset Pavelićevih prijevoda nalazi se i u zbirci mons. Đure Kokše *Zapadna duhovna lirika*, Rim, 1970.; Pavelićev prijevod Marceline Desbordes-Valmore ušao je i u Krklec-Ježićevu *Antologiju svjetske lirike*, Zagreb, 1956.
- 10 Svoj metričko-klasicistički manifest Ante Tresić-Pavičić pod nazivom *Tumačenje mjerila* prilaže u svojoj knjizi *Glasovi s mora Jadranskoga*, Zagreb 1891.

amplifikacijama, antitezama, umijećem variranja sinonima i osjećajem za stvaranje uzvišenog svečanog hrvatskog književnog stila izražavanja koji u metru i toničnosti mimetizira latinski klasični izvornik.

Važnija literatura:

- PETRAVIĆ, Ante: "Milan Pavelić", u *Nove studije i portreti*, str. 187-198, 1910.
 "Milan Pavelić", *Treće studije i portreti*, str.81-90, 1917.
 BARTULOVIC, Niko: "Pjesme Milana Pavelića", u časopisu "Savremenik", VIII, str. 545-546, 1913.
 MARAKOVIĆ, Ljubomir: "Milan Pavelić", u časopisu "Hrvatska Prosvjeta", br. 9, str.189-193, 1928.
 "O. Milan Pavelić D.I.", "Hrvatska Prosvjeta", br.7/8, str.239-242, 1939.
 PETROV, Stanko: "Dvije apologije", "Hrvatska Prosvjeta", str.233-235, 1920.
 BUEROV, A.R.: "Milan Pavelić, *Pod okom Gospodnjim* - 1939.", "Hrvatska Smotra", br.2, str.104-105, 1940.
 RADIĆ, Ante: "Pjesme hrvatskog popa", "Dom", br.23, str. 365, 1902.
 GRGEC, Petar: "Milan Pavelić (prigodom 60-godišnjice)", "Hrvatska Straža", Božićni prilog. 6 i prilog 8/1, 1939.
 "MILAN Pavelić (posljednji razgovori s bolesnim pjesnikom)", 2Hrvatska Straža", 16/VI, 17/VI, 18/VI, 1939.
 "Posmrtna knjiga pjesama Milana Pavelića", "Hrvatska Straža", 24/IX, 1939.
 KOZARČANIN, Ivo: "Izbor duhovne poezije Milana Pavelića", "Hrvatski dnevnik", 19/X. 1939.
 VARGA, Stjepan: "Milan Pavelić- Pjesme", "Luč", VIII, br.15 i 16, str. 341-346.
 ANDRIĆ, Josip: "Umro je veliki hrvatski pjesnik", "Obitelj", br.24, str.363, 1939.
 KOS, Vinko: "Nove pjesme Milana Pavelića", "Obitelj", br.1 i 2, str.23, 1939.
 BADALIĆ, Josip: "Posljednji dar Milana Pavelića", "Život", br.5-6, str.353-366, 1939.
 KORNER, Jeronim: "Milan Pavelić - *Crkveni himni*", "Sveta Cecilija", br.5, str.137-138, 1937.
 ARCJUK, K.: "O.Milanu Paveliću", "Glasnik Srca Isusova", br.10, str.332, 1939
 GRGEC, Petar: "Umjetnička vrijednost Pavelićeve poezije", "Život", 5/6, str. 226-249, 1940.
 DUŠAN Žanko: "Milan Pavelić, svećenik-pjesnik", "Život", god-XXI, 5/6, str.219-225, 1940.
 BADALIĆ, Josip: *Milan Pavelić, svećenik i pjesnik (Životopis)*, Zagreb 1972.
 VELEBIT, Smiljan: "Pjesništvo Milana Pavelića", pogovor knjizi *Ja ljubim podnevni ljetni žar (Najljepše pjesme Milana Pavelića)*, priredio Josip Badalić, Zagreb 1976.
 HORVAT, Ivan Vladimir: "Uz 30-godišnjicu smrti Milana Pavelića," "Marulić", XXV, br.4, str.59-60, Zagreb 1969.
 MIHANOVIC-SALOPEK, Hrvojka: "Milan Pavelić - majstor neoklasicizma u sutonu klasicizma", *Obnovljeni život*, god.LII, br.1, str.37-58, Zagreb, 1997.

Sažetak:

Pasionske teme u opusu isusovca Milana Pavelića

Svećenik i pjesnik Milan Pavelić (Mrzli Dol kod Senja 1878. – Zagreb, 1939.) poznat je u hrvatskoj duhovnoj književnosti kao vrstan prevodilac svih brevijarskih himana (*Himni: latinske crkvene pjesme brevijara i misala*, 1. izd. Zagreb, 1936.; 2. izd. Zagreb, 1945.) te će se u radu analizirati njegovi prepjevi pasionskih himana. Pored toga, tematika Muke Kristove bit će sagledana i u autorovim pjesmama objavljenim u samostalnim zbirkama: *Iz zakutka*, Zagreb, 1902.; *Pjesme*, Rijeka, 1913.; *Pod okom Gospodnjim*, posthumno objavljena u Zagrebu 1939. Uz uočavanje strukturno-stilskih i metričko-versifikacijskih poetskih karakteristika, osobita pozornost u radu će se posvetiti semantičkoj dubini pjesnikova uranjanja u misterij Muke.

Ključne riječi: Milan Pavelić, himni, brevijari, misali, Muka, pasija,

Abstract:

Passion Themes in the Oeuvre of the Jesuit Milan Pavelić

Priest and poet Milan Pavelić (Mrzli Dol near Senj, 1878 – Zagreb, 1939) is known in Croatian spiritual literature as an excellent translator of all breviary hymns (*Himni: latinske crkvene pjesme brevijara i misala*, 1st ed., Zagreb 1936; 2nd ed., Zagreb 1945), therefore his renderings of Passion hymns shall be analysed in this paper. In addition, the thematics of the Passion of the Christ will also be scrutinised within the author's poems published in independent collections: *Iz zakutka*, Zagreb, 1902; *Pjesme*, Rijeka, 1913; *Pod okom Gospodnjim*, published posthumously in Zagreb in 1939. Noting the structural-stylistic and metric-versificational poetic characteristics, special attention in this paper will be paid to the semantic depth of the poet's immersion in the mystery of the Passion.

Keywords: Milan Pavelić, hymns, breviaries, missals, Passion

Antonija Zaradija Kiš *Da s'nidut' k tebe gospodi molitvi naše...* Uz desetu obljetnicu odlaska s. Marije Agnezije Pantelić (Ferdinandovec, 17. lipnja 1915. – Zagreb, 8. listopada 2008.)

Golem je znanstveni opus sestre Agnezije! Golem je istraživački entuzijazam, ali je još veća upornost, strpljivost i muka koju nam je s. Agnezija ostavila u zalag kao jedino oruđe znanosti, pa tako i paleoslavističke, kroatističke, podrobnije glagoljaške. Njoj je s. Agnezija na svojstven način utirala put od početaka svoga istraživačkoga rada, tj. otkako se u prosincu 1949. godine za stalno zaposlila u Staroslavenskom institutu. Na temeljnim liturgijskim i povijesnim te kulturološkim premisama svojih istraživanja, dodajući k tomu i mnoga usavršavanja u okviru staroslavenske, a posebice hrvatskoglagoljske problematike, radovi s. Agnezije uz "zajednički nazivnik njezina opusa, a to je izučavanje staroslavenske paleografije i liturgije" u kojima je dala "konačnu riječ o predmetu" (Golub 1990: 112–113), danas su temeljno polazište literarnih, jezičnih, teoloških i kulturnopovijesnih istraživanja hrvatskoglagoljske pisane riječi i to posebice one s ličkoga i krbavskoga prostora iz vremena "zlatnoga doba hrvatskoga glagoljaštva". Dovoljno nam je tek zaviriti u treću knjigu Odjela za hrvatski glagolizam iz 2013. godine koja nosi naslov *Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje* iz nizu Djela Instituta za ekumensku teologiju i dijalog "Juraj Križanić" Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koja objedinjuje radove s. Agnezije (u čijoj je realizaciji na početku i sama surađivala) pa da ostanemo osupnuti ne samo opsegom već posebice sadržajem koji knjiga nudi. A to je golemo istraživačka muka i strast odnosno pasija, točnije cijeli znanstveni život s. Agnezije! Teme kojima se bavila zadiru u srž hrvatskoglagoljske problematike kako one povijesne tako i filološke i teološke kojima je bila začetnik, počevši već svojom dr. disertacijom *Hrvatskoglagoljski kodeksi krbavskoga područja u 14. i 15. stoljeću*.

Deset se godina navršilo otkako je i sama s. Agnezija otišla putovima Bartola, Novaka, Martinca – svojih junaka iz predturskih vremena čije je živote i pisarsku djelatnost minuciozno istraživala te s mukom i empatijom dokazivala, uranjajući u nadarenosti, kreativnosti i obrazovanja svojih junaka. U tom je smislu s. Agnezija s minucioznošću utvrđivala izvorišta hrvatske pisane riječi, ustvrdivši da je krbavsko mikro područje (sjeveroistočni dio današnje Ličko-senjske županije), koje se naslanja na najznačajnija priobalna kulturna središta – Zadar i Nin, "prijelazni pojas preko kojeg je glagoljica prodirala i na Sjever i Jug kroz cijelo 14. i 15. stoljeće do zlokobne bitke na Krbavi 1493." (Golub 1990: 113). Otvarajući hrvatsku kulturnu i povijesnu bitnost krbavske regije, radovi s. Agnezije pozivaju pasionirane istraživače na putove još dubljih znanstvenih iskušenja predturskih vremena širokoga ličkoga prostora, jer njezini prvi koraci po "historijskim ruševinama" krbavskoga kraja pokazuju da se u sinergiji stečenih znanja i stalnih traženja "mogu iskonstruirati srednjovjekovna naselja, gradovi i dvorovi, a geognostički pregled zemlje i tla te opisi prirode toga kraja u predtursko doba daju uvjerljivu sliku o mogućnostima kulturnoga napretka i blagostanja stanovništva prije turskih vremena" (Pantelić 2103: 175). Mnoge nepoznanice toga blagostanja i napretka razaznaju se u novijim povijesnim istraživanjima Milana Kruheka, Zorislava Horvata, Željka Holjevca i drugih, koje je s. Agnezija u svoje vrijeme tek priželjkivala (Kruhek i Horvat 2009: 239–293; Holjec 2009: 427–465; Matijević 2015). To blagostanje pak do danas potvrđuje hrvatskoglagoljsko književno nasljeđe koje se sastoji od mnoštva rukopisa među kojima devetnaest sačuvanih krbavskih glagoljskih kodeksa i to sedam misala,¹ sedam brevijara,² pet zbornika³ (Pantelić 1964: 12) i drugih glagoljskih rukopisa. Oni su polazište filološke muke od koje s. Agnezija nikada neće ustuknuti već će joj jobovskim strpljenjem posvetiti cijeli svoj istraživački zanos.

Marja s. Agnezija Pantelić

Na smjernicama ličko-krbavskoga glagoljaškoga književnoga blaga, a na sjećanje drage s. Agnezije i nezaboravnih toplih razgovora u šetnji rascvjetalim vrtom samostana u Frankopanskoj ulici u Zagrebu, za ovu svečanu, pasionsku prigodu usredotočila bih se na dva, hrvatskoglagoljska misala. Oni svojim ljepotom pronose stvaralačke i istraživačke muke, strasti, strpljenja i upornosti ponajprije njihovih gotovo nepoznatih kreatora, a potom i svih onih filologa, povjesničara, povjesničara umjetnosti i drugih koji su ih se imalo dotakli u svojim znanstvenim radovima, među kojima posebno mjesto pripada s. Agneziji. Ovom prigodom nastojat ćemo sažeti kulturološke i tekstovne poveznice tih rukopisa, a to su: *Novakov misal* iz 1368. godine koji je 1405. godine kupljen za crkvu sv. Jelene i sv. Petra u Nugli⁴ (3km SZ od Roča) i *Ročki misal* iz oko 1420./1421. godine⁵ koji je pisan za župnu crkvu sv. Bartola u Roču, važnom glagoljaškom središtu u 15. stoljeću u koji dopijeva i *Novakov misal*. Kodeksi nastaju u razmaku od oko pola stoljeća, a s. Agnezija ih je do u tančine

Da s'nidut' k
tebê gospodi
molitvi naše...
Uz desetu
obljetnicu
odlaska s.
Marije Agnezije
Pantelić
(Ferdinandovec,
17. lipnja
1915. – Zagreb,
8. listopada
2008.)

- 1 To su: *Misal kneza Novaka* (Cod. slav. 8, iz 1368., Beč), *Ročki misal* (Cod. slav. 4, iz 1420./21., Beč), *Beramski* ili *Ljubljanski misal* (Ms 162, 15. stoljeće, Ljubljana), *Berlinski misal* (Ms. Ham. 444, iz 1402., Berlin), *Misal Illyrico 8* (iz 1435., Vatikan), *Novljanski misal* (15. stoljeće, Novi Vinodolski) i *Bribirski misal IIIb 3* (15. stoljeće, Zagreb).
- 2 To su brevijari: *Dabarski brevijar* (iz 1486. Zagreb), *MR 161* (iz 1442., Zagreb), *Novljanski 1.* (iz 1459., Novi Vinodolski), *Novljanski 2.* (iz 1495., Novi Vinodolski), *Vinodolski Id 34* (Kuk 1) (iz 1485., Zagreb), *Illyrico 5 i 6* (14. stoljeće, Vatikan), *Illyrico 10* (iz 1485., Vatikan).
- 3 To su zbornici: *Pariški* (Code Slave 73, iz 1375., Pariz), *Petrinićev* (Cod. slav. 78, iz 1503., Beč), *Vinodolski* (Illa 15, 15. stoljeće, Zagreb), *Kolunićev* (Illa 51, iz 1486., Zagreb) i *Slavische Sammlung Ms. 368* (kraj 15. stoljeća, Zoisova zbirka, Ljubljana).

- 4 Na kraju *Novakova misala* u jednoj bilješci napominje se da je misal kupljen za 45 zlatnika za vrijeme akvileškoga patrijarha Antonia za crkvu sv. Jelene i sv. Petra u Nugli: *I kupi e dobr' muž župaň iv(a)ň priděv'kom' piriň... i župaň marin' priděv'kom' mišulin' i v to vr(ě)me b(ě)še piriň župaň v nuglě* (fol. 269c/18–21), no nema podatka kako je misal stigao u Roč gdje ga je u misnim obredima upotrebljavao Šimun Greblo (oko 1472. – oko 1551.) (Zaradija Kiš 2001: 9–19) i gdje je misal boravio tijekom 15. stoljeća dok se priređivao Prvotisk (1483.) te tijekom 16. stoljeća što napominju bilješke iz 1512. i 1582. godine (fol. 269 i 270).
- 5 Prve opise oba kodeksa objavio je njemački filolog Gerhard Birkfellner (1941.–2011.) 1975. godine u katalogu glagoljskih i ćirilskih rukopisa Austrijske nacionalne biblioteke: *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich* (str. 43–54).

obradila u opširnim studijama iz 1964. i 1967. godine.⁶ Ličko-krbavski prostor im je duhovno izvoriste s obzirom na njihove tvorce, laičke pisce, koje povezuje zemljopisni prostor njihove *plemenčine*, a razdvaja staleška pripadnost: jedan je ugledni pučanin (u arhivskim zapisima oslovljavan kao *scriptor, magister*), Bartol Krbavac (južna Krbava oko druge polovice 14. st. – oko 1439.⁷), a drugi je plemić knez Novak (Ostrvica⁸ oko 1349.–1373.). Oba su misala plenarna s tom razlikom što *Ročki misal* ima i kalendar (130v–137v) dok je za *Novakov s. Agnezija* otvorila mogućnosti njegove rekonstrukcije. Rukopisi se ističu jedinstvenom ljepotom likovnoga izričaja te zadivljujućim kaligrafskim umijećem njihovih pisara o kojima vrlo malo znamo, a ono što znamo izvučeno je jedino iz njihovih djela, zatim iz sačuvanih marginalija u tim djelima i iz rijetkih arhivskih zapisa. Na temelju mnoštva povijesnih, liturgijskih, jezičnih i likovnih usporednica koje je godinama provodila s. Agnezija, *Novakov misal* kao "najtipičniji predstavnik južne, zadarsko-krbavske skupine hrvatskoglagoljskih kodeksa" (Gadžijeva, Kovačević et al 2014: 30) je mogao biti uzorom nešto kasnijih Bartolovih kodeksa (Prijatelj i Prijatelj-Pavičić 1994: 76 prema Pantelić 1964 i 1967), dok je pak uzor *Novakovu misalu* bio nama nepoznat predložak koji je po slutnjama s. Agnezije "pripadao zadarskom ženskom samostanu sv. Marije" (Pantelić 2013: 370) te je prema tomu i Bartolovo djelo posredno nastajalo na zadarskim kulturološkim i knjiškim glagoljaškim korijenima te talijanskim umjetničkim utjecajima. O povezanosti Zadra i Bartola Krbavca valja istaknuti nova arhivska otkrića fra Petra Runje (1938.–2014.), strpljiva tragača za žiteljima zadarskoga srednjovjekovlja te za ličkom kulturnom i crkvenom povijesti, čije se osamdesete obljetnice rođenja prisjećamo ovoga *pasionskoga* susreta.

- 6 *Ročki misal* obrađen je u radu *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca*, Radovi Staroslavenskog instituta 5, a *Novakov misal* u radu *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. Prema misalu kneza Novaka iz 1368.*, Radovi Staroslavenskog instituta 6.
- 7 Ovu godinu smrti Bartola Krbavca ustanovio je fra Petar Runje na temelju arhivskih istraživanja.
- 8 U Ostrvici (selo SI od Gospića) na istoimenom su brdu ostaci grada čije je postojanje zabilježeno 1341. godine, a čija se gradnja pripisuje Desislavu, ocu Petra Desislavića. Od 1408. godine grad postupno prelazi u vlasništvo Nikole Frankopana koji od 1420. postaje vlasnik cijeloga područja Ostrvice. Od 1449. godine vlasnici su Dujam, a potom sin mu Mihovil Frankopan da bi za Jurja Frankopana, nakon Krbavske bitke 1493. godine, područje pripalo Turcima. Godina 1527./1528. "predstavlja povijesnu razdjelnicu, kraj "glagoljaške" i "čakavske" Like i prijelaz prema novim krajiškim entitetima na povijesnoj Tromedi." (Šarić 2009: 332).

U traganju za Bartolom Krbavcem arhivski su pabirci dali novo svjetlo na *pisca z Krbave*, njegov obiteljski i društveni status te točnije vrijeme smrti, a time i mogućnost točnijega određenja godine njegova rođenja.⁹ Moguće je, dakle, pretpostaviti da je Bartol rođen osamdesetih godina 14. stoljeća i da je umro 1439. godine. S petnaestak godina, točnije 1399. godine otac ga je poslao s nekim zadarskim trgovcem Nikolom u Veneciju na tri godine¹⁰ za "izučavanje zlatarskoga zanata" (Fisković 1959: 117 i 197) kod nekog zlatara kod kojega će mladi Bartol

"ustrajati, biti podložan i točan, slušati i poštivati majstora zlatara, dobro se vladati i savjesno raditi" (Runje 2014: 154). Da se prema fra Petru mladi Bartol osposobio za vrlo cijenjen, unosan i ne pretežak rad sa zlatom (Fisković 1959: 113; Runje 2014: 154), potkrjepljuju tvrdnje s. Agnezije o utjecaju talijanske, točnije "gotsko-bolonjske likovne škole, snažno nazočne u Dalmaciji tijekom XIV. stoljeća" (Hercigonja 2009: 121) na ukrašavanje Bartolovih kodeksa, odnosno na rad sa zlatnim prahom ili folijama, kojima su obilato urešena slova i minijature Bartolovih kodeksa. Trasirajući pišćev životopis na povijesnim okosnicama krbavskoga kraja (Kruhek i Horvat 2009: 252–253) valja imati na umu da je njegovo vrijeme doba "brzih političkih i društvenih promjena" (Runje 2014: 158) te da su duhovna i kulturološka strujanja glagoljaške misli bila najsnažnija tijekom 15. stoljeća na ličko-krbavskom prostoru i priobalju, što zadaje poteškoće u identifikaciji mjesta nastajanja glagoljskih kodeksa, odnosno kretanja njihovih tvoraca. Taj su problem nerijetko isticali i Vjekoslav Štefanić (1956, 1970) i Mihovil Bolonić (1975), zatim Petar Runje (2003, 2005, 2007), Cvito Fisković (1959) i drugi. Zanimljivo je primijetiti

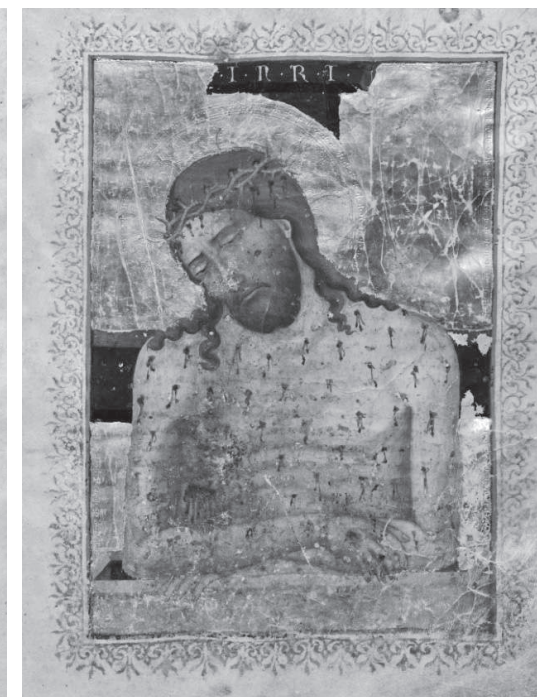
- 9 Prvi rad o arhivskim otkrićima o Bartolu Krbavcu fra Petar Runje je objavio 1988. godine pod naslovom "Pisac Bartol iz Krbave spominje se u Zadru od 1410. do 1440.", potom "Bartol Krbavac, sin pok. Ivana" pa "Pisac Bartol iz Krbave u Zadru". Najpotpunija verzija rada o potragama za Bartolom objavljena je posthumno u "Bartol Krbavac i njegov krug" (Runje 1988: 87–91; 2005: 82–83; 2007: 15–18; 2014: 153–182). Fra Petar Runje ne poriče pretpostavke Marije Pantelić o životnom dobu Bartola Krbavca već samo daje do znanja da putovi u traganju za identifikacijama naših glagoljaša uvijek potiču neka nova razmišljanja i otkrivaju nove smjernice novim istraživačkim naraštajima.
- 10 Da se Bartol za tri godine vratio iz Mletaka potvrđuje njegova bilješka u *Berlinskom misalu*, kojega priređuje 1402. godine uz pretpostavku da je tijekom rada na kodeksu boravio negdje kod Obrovca kod popa *Vlaka* koji je naručio misal (Pantelić 2013: 185–186).

Da s'nidut' k
tebê gospodi
molitvi naše...
Uz desetu
obljetnicu
odlaska s.
Marije Agnezije
Pantelić
(Ferdinandovec,
17. lipnja
1915. – Zagreb,
8. listopada
2008.)

da o Bartolu nema arhivskih zapisa u vrijeme pisanja izgubljenoga *Bakarskoga brevijara* i *Ročkoga misala* koji nastaju u rasponu od šest godine, točnije od 1414. do 1420./21. godine. Za pretpostaviti je da je pisac mogao boraviti duže vrijeme na prostorima za koje je izradio spomenute kodekse (s obzirom na njihove marginalije): npr. na obrovačkom području za *Berlinski misal* ili u bakarskom za *Bakarski brevijar*. Ne zna se mjesto nastanka Ročkoga misala, jer nema podataka u kolofonu i bilješkama kao što nema ni arhivskih zapisa o Bartolu u rasponu od 1412. do 1424. godine (Runje 2014: 160).

Oba su naša rukopisa putovala gotovo istim putovima. Iz Like su dospjela u Istru gdje su se zajedno koristili u Roču. Oba su kodeksa u konačnici stigla i u istu knjižnicu u 19. stoljeću koja ih i danas čuva, a to je Austrijska nacionalna biblioteka u Beču (Österreichische Nationalbibliothek), odnosno nekadašnja Dvorska knjižnica. Za nju su kupljeni 1820. godine u Trstu od kolekcionara i antikvara Giovannia Battista Hattingera.¹¹ O tomu piše poljski povjesničar i bibliofil grof Jozef Maksymilian Ossolinski (1748.–1826.), prefekt Dvorske knjižnice u Beču od 1809. godine u pismu od 28. lipnja 1825. godine, podmaršalu baronu Franji Ksaveru von Tomašiću (1761.–1831.), koji je u to vrijeme bio vojni i civilni guverner za Dalmaciju, Albaniju i Dubrovnik (usp. Prijatelj i Prijatelj-Pavičić 1994: 72; Nazor 2008: 36 prema Irblich 1987). Ono po čemu se ova dva kodeksa razlikuju nisu samo njihovi stvaratelji već razlozi njihova nastanka.

- *Novakov misal* (sign. Cod. Slav. 8) iz 1368. godine sadrži 272 pergamentne folije veličine 32 x 24 cm. Kako ove 2018. godine kodeks obilježava svoju 650. obljetnicu od nastanka lijepo ga se prisjetiti na ovome skupu kao jednoga od najstarijih sačuvanih hrvatskih plenarnih misala iznimne kaligrafske ljepote uzveličane s 480 živopisnih zlatom urešenih inicijala i šest minijatura – četiri evanđelista i dva prikaza Krista. Njih je s posebnom pozornošću istraživao Krno Prijatelj (1922.–1998.), usredotočivši se na prikaze *Imago Crucifixi* i *Imago Pietatis*, i ustanovivši njihovu bliskost sa slikarstvom Venecije, Veneta i sjeverne Italije toga vremena. Prijatelj ističe "da se najvjerojatnije radi o djelu nekoga našeg minijaturista koji je radio s najviše vjerojatnosti u Zadru, a možda i u Ninu, u službi tog istaknutog hrvatskog feudalca s imenom kojega je s pravom povezano ovo kapitalno djelo hrvatske kulture" (Prijatelj i Prijatelj-Pavičić 1994: 83). Prikazi Kristove Muke i danas potiču na divljenje zbog ekspanzije emocija i upečatljive proživljenosti Muke koju autor nastoji i uspijeva prenijeti na posmatrača. Dubok emocionalan poriv je prepoznatljiv kroz cjelinu *Novakova misala* i ističe stvaralački

senzibilitet visoko obrazovana autora, *magistra* Novaka Disislavića od Ostrovice iz plemena Mogorovića¹² (Laszowski 1941: 43–53), viteza hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Anžuvinskoga (1326.–1382.) i kneza u dalmatinskom gradu Ninu, koji sam otkriva svoje autorstvo i namjenu svoga djela: *ê knez' novakъ.... napisah' te knige za svoû d(u)šu · i onoi cr(ъ)kvi da se dadu v' koi legu v(ê)čnimъ ležaniemъ · ...* (fol. 269b/9–19). Iskaz je pamtljiv i po istančanu kneževu odnosu prema knjizi, dobrim djelima i vjeri u Božju riječ što i danas s emocijama doživljavamo u odlomaku nabožnih stihova "Pisan na spomenutie smrti" (Štefanić 1969: 412–313), najstarijem hrvatskom poetskom izričaju o prolaznosti svijeta:

*i pomisli v'saki h(rъst)ъénin'
da sa svêť ništare ni ere
gdo ga veće lûbi ta ga br'že z'gubi ·
nu oće pomisli v'saki sada
ča se naide ot nasъ tada ·
gda se d(u)ša strahomъ smete
a dila n(a)mъ se skriti ne te · (fol. 269b/19–26)*

Čini se da je knez Novak o stihovima duboko razmišljao, s njima je živio i s njima želio počivati u grobnici uz dojmljive prikaze Kristove Muke (fol. 158v i 159r).

Da s'nidut' k
tebê gospodi
molitvi naše...
Uz desetu
obljetnicu
odlaska s.
Marije Agnezije
Pantelić
(Ferdinandovec,
17. lipnja
1915. – Zagreb,
8. listopada
2008.)

– 353 –

11 O kolekcionaru i antikvaru Hattingeru usp. Enrico Lucchese (1997).

12 Naziv je zabilježen u povelji iz 1372. godine: *magister Novak Disislavich de Ostrovica de genere Mogorovich* (Pantelić 2013: 314).

- *Ročki misal* (sign. Cod. Slav. 4) je iz 1420/21. godine i sačuvan je u cijelosti na 232 pergamentne folije veličine 35,5 x 24 cm. Ispisan je lijepim ustavnim glagoljskim pismenima od kojih su mnoga urešena te svojom elegancijom krase stranice misala kao i zapažen broj minijatura. Među njima se u inače rjeđe oslikavanom *proprium sanctorum* izdvaja prikaz Kristova apostola, sv. Bartola¹³ (usp. Voragine 1998: 453–459) s nožem u ruci, prepoznatljivim ikonografskim obilježjem toga sveca (fol. 173c) i patrona ročke župne crkve,¹⁴ u kojoj se misal rabio preko sto godina, najvjerojatnije do 1593. godine od kada datira i posljednja bilješka u rukopisu (fol. 232cd).¹⁵ Uz to valja istaknuti da je svetac i nebeski zaštitnik samoga pisca koji mu je imenjak te nije neobično da mu se na ovaj način pisac Bartol posebno posvetio, istaknuvši posredno i njegovo zaštitništvo svoga zanata, knjiškoga djelatnika, ali i kožara i knjigovezača.¹⁶ Prikaz sv. Bartola ne podsjeća samo na svečevo mučno stradanje i žrtvu za Kristovu riječ već aludira i na odgojne, a posebice obrazovne muke kroz koje je prolazio mladi Bartol z *Krbave* da bi u konačnici svoj radni vijek posvetio mukotrpnom, ali uzvišenom skriptorskom i iluminatorskom poslu, koji iziskuje mnogo strpljenja. To je Bartola očito nosilo kroz život kao što su i s. Agneziju u radu vodili zamagljeni Bartolovi tragovi. O tomu govori ljepota njegovih sačuvanih djela,¹⁷ posebice kad je riječ o iluminacijama. Misal je, na temelju podrobnih istraživanja s. Agnezije (Pantelić 2013: 193–202) gotovo u cijelosti ispisao sam pisac

- 13 Prikaz sv. Bartola jedna je od potvrda da je misal bio rađen za crkvu sv. Bartola u Roču u koju je i dospio, a po čemu je i dobio ime *Ročki misal* (Pantelić 2013: 193, 195).
- 14 O gradnji kasnogotičke župne crkve sv. Bartolomeja apostola u Roču govore glagoljska slova na SI dijelu vanjskoga dijela svetišta gdje se navodi godina 1492. (Fučić 1982: 301). Ranija literatura spominje postojanje mnogo starijega svetišta čija povijest seže u 6. stoljeće i vrijeme prezbitera Ursusa (CUI 1999: 132).
- 15 Cijeli niz bilježaka na listovima kalendara (fol. 130–137) govori o posvetama oltara u crkvama u Roču i okolnim mjestima. Bilješke potvrđuju da je misal i rabljen u Raču za koji je bio priređen.
- 16 Jedan od njih, pop Grgur iz Senja, tiskar iz 15./16. stoljeća zapisao je svoj boravak u Roču u listopadu 1497. godine kad je uveo ovaj misal u nove korice (fol. 231cd).
- 17 Uz *Ročki misal* koji je posljednje poznato nam djelo Bartola Krbavca, od istoga autora su nam se sačuvala još dva misala: *Berlinski misal* iz 1402. godine (Pantelić 1957: 380–383) koji se nalazi u Staatsbibliothek zu Berlin (sign. Ms. Ham. 444) te *Ljubljanski* ili *Beramski misal* iz oko 1425. godine koji se čuva u Narodnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani (sign. Ms 162a, stara sign. C 162a/2). U literaturi se spominje i Bartolov tzv. *Bakarski brevijar* iz 1414. godine koji nam je do danas još uvijek nepoznat.

Bartol¹⁸ *plemenšćinu Krbavac*,¹⁹ ponosan na svoje podrijetlo. Svoje autorstvo pisac skromno bilježi crvenom tintom u Kanonu mise u rubrici *memento vivorum*:²⁰ *Pomeni žive ke hoć i bartola pis(ьca) ·* (fol. 143c). Specifičnost *Ročkoga misala* razvidna je:

- 1) u bogatstvu ritualnih tekstova, a posebice njihovoj duljini i sadržaju koji donosi reminiscencije na daleke ranokršćanske običaje kao što su npr. blagoslov prstena, blagoslov soli i zobi, blagoslov grožđa, blagoslov vina, molitve kod striženja kose itd.,²¹ što je s. Agnezija apostrofirala kao važne dubinske filološko-etnološke istraživačke smjernice u raščlambi *Ročkoga misala* (Pantelić 2013: 195–198; Tandarić 1993: 91–107);
- 2) u zanimljivim marginalnim zapisima,²² kojima s. Agnezija posvećuje posebnu pozornost jer su oni živi svjedoci svoga vremena i jer otkrivaju razne događaje i stradanja te ljude koji su prohodili Ročem i sudjelovali u njegovu kronotopu.

- 18 Druga je ruka pisala svega trinaest folija vrlo sličnim duktusom (Pantelić 2013: 194) te je moguće zaključiti da je *Ročki misal* nastao kao rezultat organizirana skriptorskoga rada u nekom, nama još nepoznatom možda i Bartolovu skriptoriju. Postojanje toga skriptorija se pretpostavlja "negdje u Hrv. primorju" (Pantelić 1983: 484) i to na temelju zapisa iz sačuvanoga kolofona brevijara iz 1414. godine te na temelju razrade njegovih minijatura (Pantelić 2013: 217). Skriptorij se mogao nalaziti i u samomu Bakru s obzirom na poznavanje mnogo ljudi koji se navode u sačuvanim bilješkama izgubljena *Bakarskoga brevijara* (Pantelić 2013: 211), ali i u Zadru s obzirom na uvaženi građanski status i posjede koje je Bartol imao prema arhivskim zapisima fra Petra Runje.
- 19 Tako zapisuje svoje porijeklo, na koje je očito bio vrlo ponosan, a po čemu je i poznat kao Bartol Krbavac, u sačuvanom kolofonu izgubljenoga glagoljskoga *Bakarskoga brevijara* iz 1414. godine (Pantelić 2013: 182 prema Sladović 1856: 190–191).
- 20 Svoje ime bilježi u istoj rubrici u svom prvom i najbolje sačuvanom rukopisu, *Berlinskom misalu* iz 1402. godine, koji je ispisao i iluminirao za popa *Vlaka* iz nekadašnjega benediktinskoga koprivskoga samostana, koji se nalazio nedaleko Obrovca na obali rijeke Zrmanje, nekoć zvane Kopriva (Črnič 1867: 18–19; Nator 2008: 39).
- 21 S posebnom pozornošću s. Agnezija razmatra molitve kod striženja kose, koja se kao stara slavenska vjerska i kulturološka baština još zadržala u Lici u obliku "šišanog kumstva", o čemu je podrobnije s etnološkoga stajališta pisao Milovan Gavazzi (1941).
- 22 Marginalije su poput grafita na zidovima mnogih istarskih crkava pa tako i ročkih i govore o svakodnevnici i aktualnim problemima prošlih vremena koje je nepoznati grafitar smatrao važnima zabilježiti. Koliko su ti, nerijetko teško čitljivi tekstovi uparani u žbuku mnogih fresaka važni danas, apostrofirao je Branko Fučić, kojemu nisu samo freske otkrivala povijest već upravo grafiti uparani po njihovim rubovima.

Da s'nidut' k
tebê gospodi
molitvi naše...
Uz desetu
obljetnicu
odlaska s.
Marije Agnezije
Pantelić
(Ferdinandovec,
17. lipnja
1915. – Zagreb,
8. listopada
2008.)

Molitvice za mrtve

Na tragovima ljudi o čijoj nazočnosti svjedoče zapisi u *Ročkom* i *Novakovu misalu*, pozornost privlači zanimljiva tekstovna poveznica, koja se pojavljuje u oba misala iz vremena kad su se nalazili u Roču, a čiji je korisnik bio tadašnji ročki župnik i literat Šimun, Simun ili Simon Greblo, Grblo ili Greblić (oko 1472. – oko 1551.).²³ On nam je posebice poznat po svomu *Тѣмачениѹ од Мукѣ Гогьпода нашего Исuhrьста* iz 1493. godine (Zaradija Kiš 2001), ali i životopisu koji se, kao i u njegovih literarnih prethodnika, također gradio na piščevim marginalijama, koje iščitavamo po kodeksima kojima se služio tijekom župnikovanja u Roču (Zaradija Kiš 2006: 1–18). Dvije identične bilješke Šimuna Grebla, točnije tri kratke, lijepe i dirljive molitve za mrtve u *Ročkom* i *Novakovu misalu*, koje je prva zabilježila s. Agnezija, odraz su predana i empatična Šimunova dušobrižničkoga rada.

- U *Novakovu misalu* (fol. 269d), ispisane lijepom knjiškom kurzivom, molitvice su namijenjene ljudima koji su u mukama izgubljenih nada umrli od kuge (Zaradija Kiš i Fatović-Ferenčić 2003: 49–55; Zaradija Kiš 2017: 317–336). Epidemija je zadesila Roč 1512. godine što je *dominb* Šimun Greblo potvrdio kratkim zapisom i točnim datumom:

· ě · f · bī · (=1512) *mar'ča na · dī · (=15) pop' simun' greblo pisa · bē moriē ·*

Te crnom tintom dopisane misne oracije za sve umrle od kuge ustaljena su oblika koji se sastoji od: *Oratio* (Oracija/Molitva), *Secreto* (Nad dari/Tajna), *Postcommunio* (Popričesna molitva/Po brašćenci). Ispisane su u čast sv. Grgura Velikoga (Bruylants I 1952: 212; isti II 1952: 117, 169, 277), a važne su nam još iz dva razloga:

- 1) molitvice su podsjetnik na "božjega konzula", papu sv. Grgura Velikoga (540.–604.) i sačuvanu predaju prema kojoj je ustrajnim i srčanim molitvama Grgur 590. godine uspio obraniti Rim od pošasti kuge i nakon čega postaje šezdeset i četvrti Petrov nasljednik te se velebnom procesijom protiv kuge (Škrobonja 2004: 81–82) zavjetuje svima bolesnima i jadnima među koje je, nažalost, dospio i njegov prethodnik papa Pelagije II. (520.–590.);

23 Ime ročkoga župnika poznato je u nekoliko varijanti koje su potvrđene u njegovim bilješkama u ročkim kodeksima ili bilješkama drugih, koji ga spominju (Zaradija Kiš 2001: 11–14).

- 2) molitvicama se evocira jedno dugotrajno, teško i neizvjesno povijesno razdoblje na istarskom poluotoku (od oko 1508. do 1513. godine, upad Turaka u Istru 1511. godine) (Istra 2009: 309), koje nastaje zbog zamršenih političkih sukoba između Habzburške Monarhije i pripadnika Cambrijske lige s Mletačkom Republikom, a potom i Turskim Carstvom (Farkaš 2016: 61–67). U tim su sukobima zahvaćeni i hrvatski prostori (mletački) već od kraja 15. i tijekom 16. stoljeća, koji su do primirja u travnju 1512. godine bili pogođeni mnogim ratnim pogibeljima, pljačkama, glađu, daćama te raznim zaraznim bolestima među kojima i kugom (Zaradija Kiš i Fatović-Ferenčić 2003).

Novakov misal (fol. 269d), molitvica 1.

Or(a)ci(ê)

B(la)ž(e)noga isp(o)v(ê)d(ni)ka t'voego grgura m(o)l(i)m' te g(ospod)i · ego// hodatais'tvom̃ nasb̃ zašč(i)ti · i d(u)šū raba// t'voego · sv(e)tim̃ t'voim̃ sav'kupi prižrēb'leniū · g(ospode)m̃²⁴

Nad (dari)

Primi m(o)l(i)m' te g(ospod)i žr'tvu ugoeniē i hv(a)lb̃ ·// Eže v' čas'tb̃ s(ve)t(o)ga isp(o)v(ê)d(ni)ka tvoego// gr'gura imeni t'voemu posv(e)čenaē · prinosim̃// i za pokoi raba t'voego umileno požiraem̃ t(b)m̃²⁵

Po br(a)šb(anci)

Da s'nidut' k t(e)bē g(ospod)i m(o)l(i)tvī naše · i d(u)šū// raba t'voego · hodataist'vom' b(la)ž(e)nago gr'//gura i m(o)l(i)tvami · rados'tb̃ primet' već'nuū ·// da egože s'tvori um'r'čeveniē pričest'nika ·// t'voego nas'ledovaniē povelīši i prilo//žiti d'ruž'bē · t(ê)mžde g(ospode)m̃ naš(i)m̃²⁶

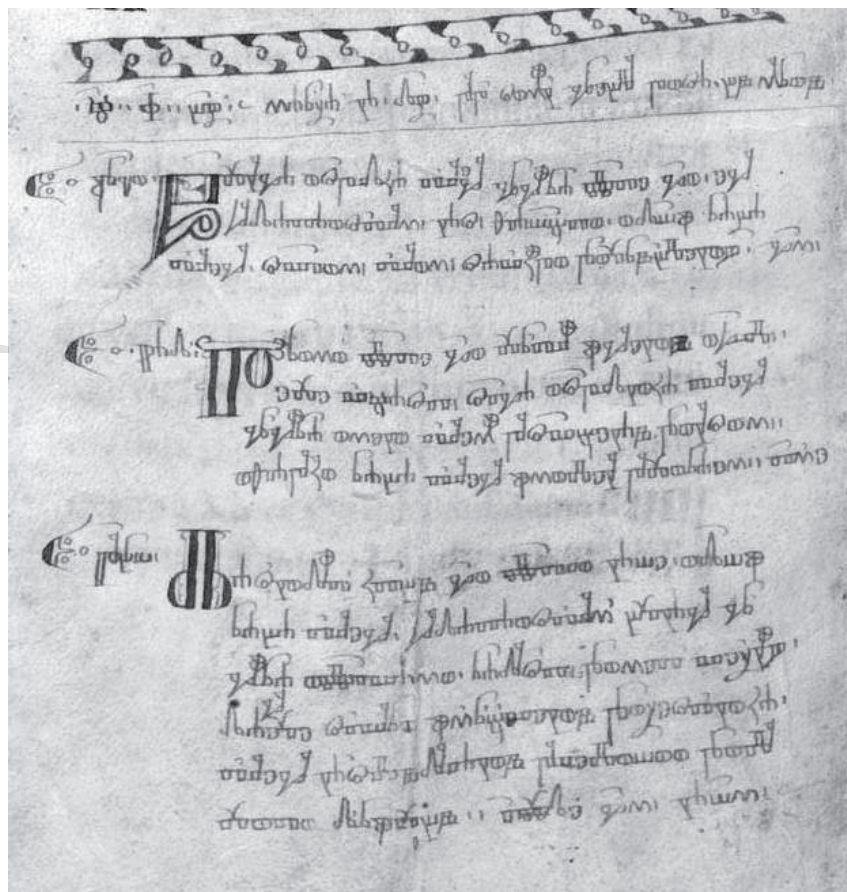
Da s'nidut' k tebe gospodi molitvi naše... Uz desetu obljetnicu odlaska s. Marije Agnezije Pantelić (Ferdinandovec, 17. lipnja 1915. – Zagreb, 8. listopada 2008.)

– 357 –

24 GOVOR / U ime Blaženoga ispovjednika tvoga Grgura molim te Gospodine, njegovim posredovanjem zaštititi nas i dušu slugu svetošću tvojom sjedini žrtvi Gospodinovoj.

25 DAROVANJE / Primi molim te Gospodine žrtvu uslužnosti i hvale. I u čast svetoga ispovjednika tvoga Grgura imenu tvome posvećenje molim i za spokoj slugu tvoga pokajanje prinosim tami.

26 POPRIČESNA / Neka dođu do tebe Gospodine molitve naše i dušu slugu tvoga posredovanjem i molitvama blaženoga Grgura neka radost primi vječnu, kad

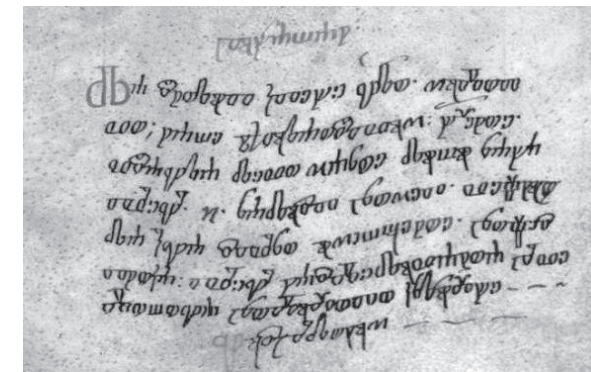
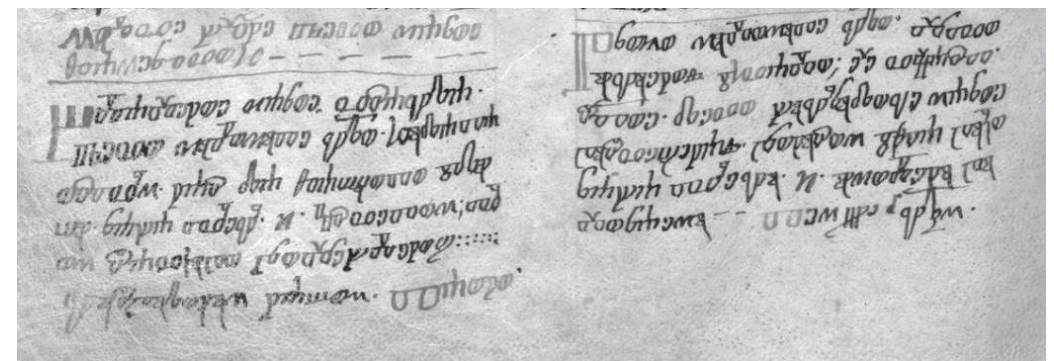
Gotovo identične molitvice zabilježene su crnom i crvenom tintom još jedanput u *Novakovu misalu* i to u njegovu trećem dijelu koji se odnosi na zavjetne i mrtvačke mise (163a–183b). One su za sve mrtve kako i stoji u naslovu. Ispisala ih je ruka nepoznata pisca čitkim i pomalo neurednim kurzivom na čast Blažene Djevice Marije, milosrdnice i spasiteljice svih napaćenih, koji su našli svoj spokoj nakon mnogih patnji i stradanja. Ortografske razlike između dviju molitvica odnose se na potpuno izostavljanje poluglasa u ovom zapisu, bilo da se radi o štipiću ili apostrofu. Ova varijanta ima mnogo manje skraćenih riječi nego prethodna.

Na dnu fol. 182cd i 183a ispod naslova *Molitve b(la)ž(e)ne devi marie za mertvih* slijede tri molitvice:

Novakov misal (fol. 182cd–183a), molitvica 2.

*Blaženie marie. vsagda · // devi m(o)l(i)m te g(ospod)i ·
hodata/istvom · nas da zaščiti i du/šu · raba tvoego · ✠ ·
K svetim · tvo/im savkupi prižrèbleniû ::::: // Gospodinom
našim · Taini ·*

stvari ubijanje druga, odredi tvoga nasljednika pridružiti prijateljstvu tako i Gospodinu našem.

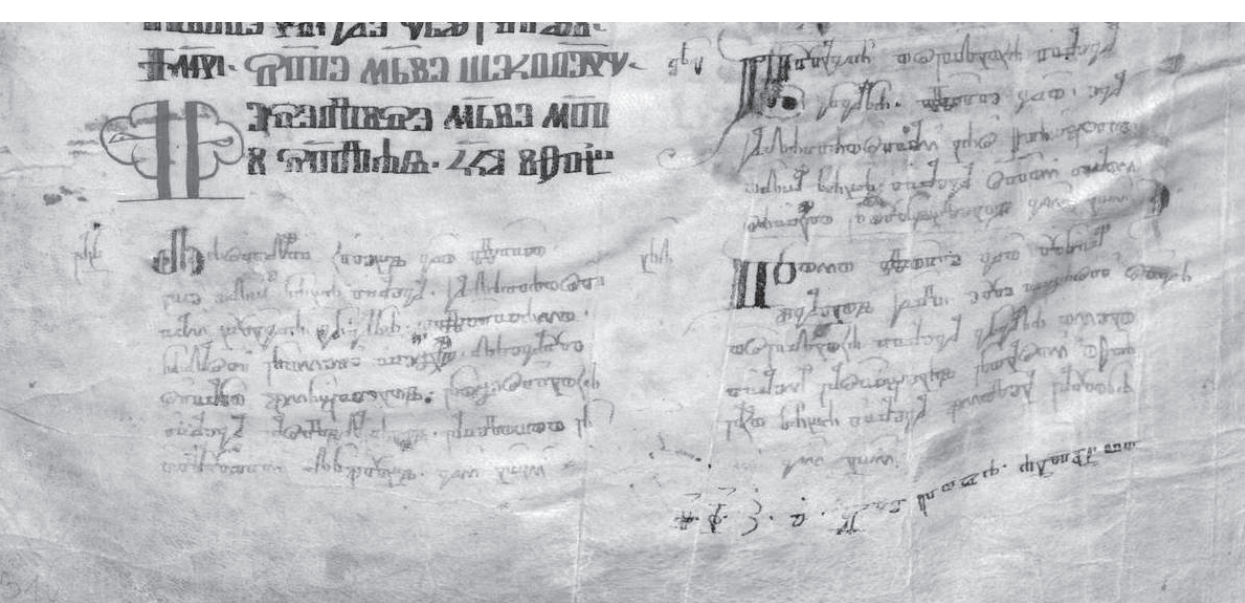
*Primi molimo te g(ospod)i · žrtvi// ugoeniê i hvali · eže v čast
·// s(ve)tie · devi bogorodice marie// posvečenaê · prinosim i
za pokoi// raba tvoego · ✠ · umileno po//žiraemo – – Tem že
g(ospo)dem ·*

Po brašan(ci) ·

*Da snidut k tebe g(ospod)i · molit//vi ; naše i hodataist'vom :
b(la)ženie ·// vsagda devi marie dušu raba// tvoego · ✠ · radost
primet · večnuû// da ko(g)da stvori umeščeniê · pričes//tnika :
tvoego nasledovanja pove//liši da priložiti k družbe – –
Gospodinom – –*

- U *Ročkom misalu* (fol. 231cd) uz neznatne grafijske razlike prepoznamo Grebllov duktus i istovjetan tekst s prvom varijantom molitvice iz *Novakova misala*. Tekst je ovdje slabije čitljiv jer je tinta izbljednula za razliku od izvrsno sačuvana teksta u Novaku. Molitvica u *Ročkom misalu*, premda se odnosi na sv. Grgura Velikoga kao i prva u *Novakovu*, zabilježena je nakon sekvencije ili posljednice *De beata Maria Virgine* / *S(ve)te M(a)rie šekven(cîê)*, i poveznica je sa slavljenjem Blažene Djevice Marije, spasiteljice svih napaćenih, kao i druga varijanta iste molitvice u *Novakovu misalu*. Tekst sekvencije *De beata Maria Virgine* je posebno zanimljiv jer je vrlo staroga postanja, što je ustvrdila s. Agnezija (Pantelić 2013: 200). U hrvatskoglagoljskom je liturgij-

Da s'nidut' k
tebê gospodi
molitvi naše...
Uz deset
obljetnicu
odlaska s.
Marije Agnezije
Pantelić
(Ferdinandovec,
17. lipnja
1915. – Zagreb,
8. listopada
2008.)

Molitva sv.
Grguru za
umrle u Ročkom
misalu
Zapis Šimuna
Grebla (fol.
231cd)

Antonija
Zaradija Kiš
– 360 –

skom korpusu sačuvana u samo tri misala iz 15. stoljeća. Osim u Ročkom, sekvencija je zapisana u misalu MR 180²⁷ na fol. 63b (Milčetić 1911: 7) i u *Editio Princepsu* (fol. 199ab) koji je priređivan u Roču 1483. godine (Pantelić 2013: 390).

Ročki misal (fol. 231cd), molitvica

Or(a)c(iê)

*B(la)ž(e)noga isp(o)v(ê)d(ni)ka t'voego// grgura
· m(o)l(i)m' te g(ospod)i · ego// hodatais'tvom'
nas' zašč(i)ti ·// i d(u)šu raba t'voego s(ve)tim'
t'voim'// sav'kupi prižrêb'leniû g(ospode)m'*

Na d(ari)

*Primi m(o)lim' te g(ospod)i žr'tvu// ugoeniê
hv(a)lb · eže v' čas'tb s(ve)t(o)ga// isp(o)v(ê)
dnika tvoego gr'gura imeni// t'voemu posv(e)
čenaê prinosim' i za// pokoi raba t'voego umileno
požira//[em] g(ospode)m n(a)š(i)m'.*

Po br(ašenci)

*Da s'nidut' k tebê g(ospod)i m(o)l(i)tvi ·// n(a)
še i d(u)šu raba t'voego · hodataist'//vom' b(la)
ž(e)n(o)ga gr'//gura · i m(o)l(i)tvami ·// rados'tb
primeči već'nuû · da egože// s'tvori um'r'êveniê
· pričest'nika// t'voego nas'ledovaniê · poveliši i
pr//iložiti d'ruž'bê · g(ospode)m' naš(i)m' ·*

27 Rukopis se pod sign. MR 180 čuva u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu (dio NSK) (Milčetić 1911: 5–9 ; Štefanić 1960: 431; Gadžijeva, Kovačević et al 2014: 34).

U oba misala, dakle, i u *Novakovu* i u *Ročkom*, iste molitvice pronalazimo u kontekstu slavljenja *blažene devi marie*, i na sjećanje svih mrtvih. Ovom prigodom *da s'nidut' k tebê gospodi molitvi naše* spomenimo ih na sjećanje drage nam s. Agnezije Marije Pantelić, čiju desetu godišnjicu od smrti obilježavamo u glagoljaškom pasionskom ruhu u kraju čijom je srednjovjekovnom pisanom riječju s. Agnezija ispunjavala svoj znanstveni rad, ostavivši ga u *nas'ledovaniê* svima nama.

Literatura:

- BIRKPELLNER, Gerhard. 1975. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*. Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung XXIII. Win: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- BOLONIĆ, Mihovil 1975. "Stoljetne veze krčkih i senjskih glagoljaša". *Senjski zbornik* 6: 81–100.
- BRUYLANTS, Placide. 1952. *Les oraisons du missel romain: texte et histoire*. t. I. i II. Louvain: Abbaye du Mont Cesa.
- CUI. 1999. *Crkva u Istri*. (prir. Marijan Bartolić i Ivan Grah). Pazin: IKD "Juraj Dobrila".
- ČRNČIĆ, Ivan. 1867. *Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*. Rim: Slova vjeroplodničina. U ruku viteza Petra Mariettia.
- FARKAŠ, Tomislav. 2016. "Oružani sukobi Mletačke Republike i Osmanskog Carstva kroz 16. i 17. stoljeće". *Essehist* 7/7: 61–67.
- FISKOVIĆ, Cvito. 1959. *Zadarski sredovječni majstori*. Split: MH.
- FUČIĆ, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: JAZU.
- GADŽIJEVA, Sofija; Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Požar, Sandra; Reinhart, Johannes; Šimić, Marinka i Vince Jasna. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Staroslavenski institut.
- GAVAZZI, Milovan. 1941. "Šišano kumstvo u Lici". U: *Lički kalendar za 1941. godinu* (IX). (ur. Ivan Š. Brkić). Zagreb: [s.n.], str. 3–128.
- GOLUB, Ivan. 1990. "Doprinos Marije Pantelić poznavanju staroslavenskog bogoslužja. (Pohvalno slovo promotora kod podjeljivanja počasnog doktorata na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 25. veljače 1988)". *Bogoslovska smotra* 60/1–2: 112–120.
- HERCIGONJA, Eduard. 2009. *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- HOLJEVAC, Željko. 2009. "Ličko-krbavska županija u identitetu Like". U: *Identitet Like: korijeni i razvitak*. (ur. Željko Holjevac). Zagreb – Gospić: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, str. 427–465.
- IRBLICH, Eva. 1987. *Die Erwerbung des Missales des Fürsten Novak von 1368 (Cod.Slav.8) und anderer glagolitischen Handschriften durch die ehemalige Hofbibliothek in Wien*. Wien: Österr. Nationalbibliothek.
- Istra. 2009. *Istra kroz vrijeme. Pregled povijesti Istre s osvrtom na grad Rijeku*. (ur. Egidio Ivetić). Collana degli Atti Centro Recherche Storiche Rovigno br. 30. Rovinj: Talijanska Unija – Rijeka i Narodno Sveučilište – Trst.
- KRUHEK, Milan i Horvat, Zorislav. 2009. "Srednjovjekovne hrvatske župe Lika i Krbava (Stari gradovi Krbave)". U: *Identitet Like: korijeni i razvitak*. (ur. Željko Holjevac). Zagreb – Gospić: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, str. 239–293.

Da s'nidut' k
tebê gospodi
molitvi naše...
Uz desetu
obljetnicu
odlaska s.
Marije Agnezije
Pantelić
(Ferdinandovec,
17. lipnja
1915. – Zagreb,
8. listopada
2008.)

– 361 –

- LASZOWSKI, Emilij. 1941. *Stari lički gradovi*. Zagreb.
- LUCCHESI, Enrico. 1997. *Giovanni Battista Hattinger collezionista e mercante in eta neoclassica fra Trieste e la Russia*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna.
- MATIJEVIĆ, Krešimir. 2015. "Utvrđeni gradovi srednjovjekovne Like". *Lička revija* 14. <https://darkoantolkovic.wordpress.com/tag/srednjovjekovni-gradovi> (pristup 3. 5. 2108.)
- MILČETIĆ, Ivan. 1911. "Hrvatska glagoljska bibliografija". *Starine JAZU* 33: 1–505.
- NAZOR, Anica. 2008. *Knjiga o hrvatskoj glagoljici*. "Ja slovo znajući govorim...". Zagreb: Erasmus.
- PANTELIĆ, Marija. 1957. "Hrvatskoglagoljski misal iz godine 1402.". *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta* 6/7/8: 380–383.
1964. "Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca". *Radovi Staroslavenskoga instituta* 5: 5–98.
1967. "Prvotisk glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368.". *Radovi Staroslavenskoga instituta* 6: 5–108.
1983. "Bartol Krbavac". U: *Hrvatski biografski leksikon*. knj. 1. (ur. Nikica Kolumbić). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, str. 482–484.
- PANTELIĆ, Marija Agnezija. 2013. *Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Družba sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog.
- PRIJATELJ, Kruno i Ivana Prijatelj-Pavičić. 1994. "Minijature u misalu kneza Novaka". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 34/1: 71–84.
- RUNJE, Petar. 1988. "Pisac Bartol iz Krbave spominje se u Zadru od 1410. do 1440.". *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta* 38: 87–91.
2003. *Školovanje glagoljaša*. Ogulin: Matica hrvatska.
2005. *Glagoljica u zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku*. Zadar: Gradska knjižnica.
2007. *Tragom stare ličke povijesti*. Ogulin: Matica hrvatska ogranak Ogulin.
2014. "Bartol Krbavac i njegov krug". *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta* 64: 153–182.
- SLADOVIĆ, Manolo. 1856. *Povēsti biskupijah Senjske i Modruške i Krbavske*. Trst.
- ŠKROBONJA, Ante. 2004. *Sveti od zdravlja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- ŠTEFANIĆ, Vjekoslav. 1956. "Glagoljaši u Kopru, god. 1476.–1806.". *Starine JAZU* 46: 203–329.
1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka*. Zagreb: JAZU.
1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka. Od XII. do XVI. stoljeća*. Zagreb: Zora i Matica hrvatska.
1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. sv. I. i II. Zagreb: JAZU.
- TANDARIĆ, Josip. 1993. *Hrvatsko–glagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Provincijalat franjevac trećoredaca.
- VORAGINE, Jacques de. 1998. *La Légende Dorée*. Paris: Édition du Seuil.
- ZARADIJA Kiš, Antonija. 2001. Šimun Greblo i njegovo tumačenje muke Kristove (1493.). Pazin: "Josip Turčinović" d.o.o., Pazin; Katedra Čakavskog sabora, Buzet; Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb i Pazinski kolegij, Pazin.
- ZARADIJA Kiš, Antonija i Fatović-Ferenčić, Stella. 2003. "Bê moriē – glagoljski zapis popa Šimuna Grebla iz 1512. godine". *Buzetski zbornik* 29: 49–55; isto u *Roč i Ročšina*. (ur. Božo Jakovljević i Mirjana Pavletić). Roč, 2007.: "Josip Turčinović" d.o.o., Pazin; Katedra Čakavskog sabora, Roč; Katedra Čakavskog sabora, Buzet; Pučko otvoreno učilište "Augustin Vivoda", Buzet, str. 65–72.
- ZARADIJA Kiš, Antonija. 2006. "Memoarske marginalije – (ne)svjesna ishodišta životopisa". *Fluminensia* 2: 1–20.
2017. "Danse macabre i važnost zapisa Šimuna Grebla iz 1512. godine". U: *Kuga u Makarskoj i Primorju 1815*. (ur. Marinko Tomasović). Makarska: Gradski muzej Makarska, str. 317–337.

Sažetak

Da s'nidut' k tebê Gospodi molitvi naše...

Uz desetu obljetnicu odlaska s. Marije Agnezije Pantelić (Ferdinandovec, 17. lipnja 1915. – Zagreb, 8. listopada 2008.)

Na širim smjernicama promišljanja pasionske baštine u ovom radu sagledavamo tri molitve za pokojne, koje se kao marginalni zapisi čuvaju u dva hrvatskoglagoljska misala, čije je porijeklo vezano za ličko-krbavski prostor. To su *Novakov misal* iz 1368. godine i *Ročki misal* iz 1420./1421. godine. Tom širokom kulturnom prostoru koji je svoju *pasiju* proživljavao kroz mnoga minula stoljeća, pasionirani znanstveni opus posvetila je sestra Marija Agnezija Pantelić. Njezine su studije izvorište ovoga rada, koji je kroz metaforu pasionske baštine posvećen njezinoj desetoj obljetnici smrti.

Ključne riječi: Marija Agnezija Pantelić, Novakov misal, Ročki misal, glagoljica, Lika, Krbava

Abstract

Da S'nidut' k Tebê Gospodi Molitvi Naše...

On the Tenth Anniversary of the Passing of Sr. Marija Agnezija Pantelić (Ferdinandovec, 17 June 1915 – Zagreb, 8 October 2008)

Along the broader guidelines of reflection on passion heritage, in this paper we look closely at three prayers for the deceased, which are kept as marginal records in two Croatian Glagolitic missals, whose origin is related to the Lika-Krbava space. These are the *Novak Missal* from 1368 and the *Roč Missal* from 1420/1421. To this vast cultural territory that has lived through its own *passion* for many centuries, sister Marija Agnezija Pantelić had dedicated her passionate scientific oeuvre. Her studies are the source of this work which is, through the metaphor of passion heritage, dedicated to the tenth anniversary of her death.

Keywords: Marija Agnezija Pantelić, Novakov misal, Ročki misal, Glagolitic script, Lika, Krbava

Da s'nidut' k
tebê gospodi
molitvi naše...
Uz desetu
obljetnicu
odlaska s.
Marije Agnezije
Pantelić
(Ferdinandovec,
17. lipnja
1915. – Zagreb,
8. listopada
2008.)

GLAZBA MUSIC

Gorana Doliner Crkveno pučko pjevanje: notni zapisi iz Gorskog kotara i Like

Slijedom radova u kojima predstavljam neprocjenjivu građu iz Kuhačeve VII. knjige Južno-slovenske narodne popievke, nakon studije za skup Pasijske baštine u Somboru i Mariji Bistrici, građa iz Kuhačeve VII. knjige mogla bi nanovo biti predstavljena s obzirom na zastupljenost zapisa iz Senja. Ipak, Senj ne ulazi u ovaj odabir izvora. Gradivo koje poznajemo iz Senja prirodnije je povezano uz Kvarnersko područje, osobito uz Novi Vinodolski (premda su po mnogim obilježjima povijesno i običajno to vrlo različite kulturne sredine) što potvrđuju izvori koji u dosadašnjim pregledima još čekaju na dostojno objavljivanje. Ovom prigodom poslužit ću se podatcima iz *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae* Lukasa Jelića (objavljenoj u Krku/Veglae 1906. godine) kao i zvučnim snimcima iz Staroslavenskog instituta u Zagrebu kao i podatcima vezanim za magnetofonske zbirke *Instituta za etnologiju i folkloristiku* u Zagrebu. Raširenost oblika građe iz Kuhačeve VII. knjige ugradila se i u takozvano održavanje tradicije, pa nam se čini da Kuhačevo djelo nastavlja živjeti i danas. Tu su i brojna preoblikovanja poznatih napjeva (dakako i tekstova), nekad bismo rekli obradba i folklorizam, no mnoštvo različitosti kojima je preplavljeno naše 21. stoljeće naprosto pruža nove i daljnje mogućnosti interpretacije, nadamo se i znanstvene interpretacije. Primjer himna "Koga nebo, zemlja, zvezde" iz Novog Vinodolskog¹, u knjizi Hrvojke Mihanović-Salopek navodi se kao pjesma (zapravo se radi o jednom stihu "Koga Nebo, zemlja, i more") unutar poglavlja "Stvaralaštvo kapucina".² "Najvažnije pjesme kapucina pronalazimo u zbirci *Pisme duhovne iz drugih knjižic skup spravljene i nekoje*

- 365 -

1 Gorana Doliner, *Spomenici glagoljaškog pjevanja*, sv. 2, *Glagoljaško pjevanje u Novom Vinodolskom*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Muzička akademija u Zagrebu, Zagreb 1989.

2 Hrvojka Mihanović-Salopek, *Hrvatska crkvena himnodija 19. stoljeća*, Zagreb 2000., 64

iznova s ostalimi bogoljubnim molitvami priložene (u vrmenu sv. Missiona) kojega otci kapucini iz kloštra karlobačkoga posluju po Lici i Krbavi, 1750, štampane vu Zagrebu po Ivana Weitza ostavlene Udovice.”³

S problemom nedostatnih ili malih izvora susretala se i historiografija hrvatske glazbe. No, naoko mali, ali brojni sitni prilozi u tiskanom ili rukopisnom obliku, prilozi su koji su znatno obogatili naša znanja kako o povijesti glazbe u Hrvatskoj, tako i o njezinoj historiografiji. Kuhač i ostali istraživači ostavili su nam jedinstvenu građu i učinili su je dostupnom za usporedbe i različite obradbe.

Stoga, valja opetovano zavirivati u djela pionira etnomuzikologije u potrazi za onim finim opaskama s kojima je dopunjeno gotovo svako glazbeno/notno djelo kako glazbene tako i općenito kulturne povijesti te se sjetiti pitanja i narodne/pučke/usmene/pisane kulture. Navedene pojave, jedno je od najtežih muzikoloških mjesta, zacijelo i cijele (starije) hrvatske muzikologije, nekad bismo rekli u području etnomuzikologije: obradba ili folklorizam. Spomenuto mnoštvo različitosti kojima je preplavljeno naše 21. stoljeće i dalje priziva rješenja, ali I nastavlja traganje za zatamnjanim mjestima. Jedno takvo mjesto su i "začinjavci" nedovoljno spoznata povijesno/umjetnička pojava o kojoj se samom rječju govori o počecima, "začinjanju", pojavi brojnih načina pjevanja kod tradicijskih oblika (po Josipu Vončini začinjavac je pjesnik-pjevač)

Ružica Pšihistal nalazi kako je "poteškoća (..) međutim što nedostaju jasnije kontekstualne implikacije o značenju riječi začinjavci u samome tekstu, a u isto vrijeme možemo odbaciti svaku sumnju u pragmatičke i konverzacijske kompetencije epistolarnih sugovornika (Marulića i don Balistrilića). Obojica su dakle razumjeli tko su začinjavci i njihovo im značenje nije bilo potrebno dodatno objašnjavati. Ono što je njima bilo neposredno jasno, nama je danas zagonetka." (Pšihistal) Kako u području književnopovijesnih istraživanja tako i u području muzikoloških istraživanja kojih su izvori svijet složenijih neprilika, takva prelijeva i izazovna pojava traži svoje odgovore.

"Ako riječ začinjavac ne znači 'narodnog pjevača' – onda možemo ne samo misliti nego upravo tvrditi, da je prije Marka Marulića bilo umjetnih pjesnika, ali koje – o tome dosljedno nemamo nikakve vijesti". "Ovdje Marulić, koji uvijek bira riječi i ne stavlja ni jedne, gdje ne ide, razlikuje hrvatske pjesnike od latinskih. I on, kako Dante u 'V i t a N u o v a' (pogl. 25.), zove 'poeti' osobito one, koji latinski pjevaju, a one, koji domaćim jezikom pjevaju 'začinjavce', kao što se u Italiji zvali 'rimatori' ili 'd i c i t o r i per rima'. On

hoće dakle da pjeva 'po običaju' hrvatskih, a 'po zakonu' latinskih pjesnika (Pšihistal).

Predložke Marulićevih prethodnika ne pronalazi u stihovanoj epici na prvom mjestu, već u lirici, i to upravo u pjesmama "na narodnu" iz Ranjinina zbornika. Dok na prvome mjestu u začinjavcima vidi anonimne autore biblijskih povijesti i versificiranih hagiografija koji bi pripadali epici, na drugome mjestu prototipove začinjavaca traži u anonimnim pjesnicima "pjesama na narodnu" u području lirike.

Znano je da gotovo ne poznajemo dovoljno glazbenohistoriografskih izvora, također ne poznajemo dovoljno Kuhačevih notnih zapisa, osobito crkvenog pjevanja. Uz to ne poznajemo dovoljno zvučne izvore. No, kako smo sve više tehnološki napredovali s digitalizacijama i sličnim novinama, postoji nada da će nastati baze podataka (već nastaju) kako zvučnih tako i zapisanih glazbenih izvora. Valja taj materijal zatim još sistematizirati, interpretirati.

Započet ću s bazama podataka. Muzikologiji je najvažnija baza podataka RILM (Repertory international of the Music Literature IMS-a (Međunarodnog muzikološkog društva). Zatim tu je RISM (Repertory international of the Music Sources) IMS-a, Muzikološki zavod Muzičke akademije u Zagrebu - MZMA; danas Odsjek za povijest hrvatske glazbe HAZU, Institut za etnologiju i folkloristiku - IEF, Staroslavenski institut u Zagrebu - STSL, Institut za crkvenu glazbu Katoličkog bogoslovnog fakulteta, Bibliografija Leksikografskog zavoda (Muzika V, VI), te nekoliko posebnih zbirki – popisa, poput Lukas Jelić, Fontes historici glagolito-romanae (1906), Sonnleithner Sammlung (1969), Glagoljski rukopisi Vjekoslava Štefanića, Zbirka Udina Algarotti, Krk (danas u Arhivu Hrvatskoga glazbenog zavoda), Glazbeni časopis Sveta Cecilija / Sv. Cecilija, Katalozi (rukopisni i tiskani) u Odsjeku za povijest hrvatske glazbe HAZU, i dr.

Rječju, hrvatski sudionici vlastite prošlosti i tadašnjosti, čine to na ovaj ili onaj način kao kulturni i/ili umjetnički događaj. Protivno mnogim teškim političkim okolnostima, hrvatsko podneblje neprekidno pridonosi ostvarenjima različitih i životnih glazbenih sadržaja. To uključuje raznolikost kulturnih utjecaja, kako na polju katoličke liturgijske i paraliturgijske tradicije, tako i one na hrvatskom narodnom jeziku, odnosno inačicama jezičnih izričaja. Ovim tekstom pokušava se naglasiti ono što je kontekstualno i predstavljачko iz sadržaja ovoga našega nasljeđa, pa čak i ponekad u okvirima europskoga glazbenog svijeta i njegove međunarodne javnosti (navest ću samo Međunarodnu smotru folklore, premda okvira ima više i raznoliki su).

Crkveno pučko
pjevanje:
notni zapisi iz
Gorskog kotara
i Like

3 Ibid., 62.

RILM

Author: FISKOVIĆ, Cvito

Title: Mišnice (gajde) u Trogiru i Omišu u 16. stoljeću.

Source: *Arti musices*, Croatia Vol. XIV/1 (June 1983) 15-22.

Abstract: According to the documents found in Dalmatian archives, bagpipes were played during the 16th c. in some Dalmatian towns such as Trogir, Omiš, and perhaps Korčula. They were played by professional musicians for dances in the main squares of the Renaissance cities. The dancers were from all classes as well as from the clergy. During the 17th and 18th c., several authors (Ignjat Djurdjević, Alberto Fortis, Ivan Lovrić) noted the playing of bagpipes for village dances in the Dalmatian coastal, island, and inland villages.

Author: BEZIĆ, Jerko

Title: Approaches to the people's music-life in Dalmatia (Croatia) in the past and present

Source: *Narodna umjetnost: Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol. 33, no.1 1996. p. 75-88. ISSN: 0547-2504

Abstract: A survey of historical sources for traditional music in Croatia from the 16th c. to the present. The earliest sources are two transcriptions by Petar Hektorović in his *Ribanye i ribarscho prigovaranye* (Venice, 1557). Several 18th-c. sources discuss singing in Dalmatia: Mate Karaman's *MS De clero illirico* (1740-42), Alberto Fortis's travelogue *Viaggio in Dalmazia* (1724), and the comments about Fortis's *Viaggio in Ivan Lovrić's Bilješke o putu po Dalmiciji opata Alberta Fortisa*. The most prolific scholars of traditional music in the first half of the 20th c. were Vladoje Bersa (1906-07), Antun Dobronić (1907-49), and Vinko Žganec (1962)

STSL

Izvršeni program rada na obradi vrpce iz fonda zvučnog arhiva na način digitalizacije analognih magnetofonskih snimaka ostvaren je u 2002. i 2005. godini. S tim je postupkom urađena temeljna restauracija tog dijela zvučnog arhiva glagoljaške baštine. Rezultat je ukupan snimljeni materijal u komprimiranom (ogg) formatu namijenjenom za reprodukciju u kompjutorskim jedinicama, Winamp instalacija (program za reprodukciju), dvije popisne liste (Microsoft Word Document), 1 disketa s popisnim listama (Microsoft Word Document), 2 pisane popisne liste.

Izrađena je kopija sveukupnog materijala za dodatnu pohranu u skladu s programom zaštite pokretnih spomenika kulture. Doznačena je, uz popratni dopis, Odsjeku za povijest hrvatske glazbe Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU (o čemu je pismeno informiran Razred za glazbenu umjetnost i muzikologiju HAZU). Valja učiniti dopunu u skladu s najnovijim stanjem građe.

(MZMA) Katalozi (tiskani i rukopisni) u Odsjeku za povijest hrvatske glazbe HAZU Bibliografija Leksikografskog zavoda (Muzika V, VI)
Lukas Jelić, *Fontes historici glagolito-romanae* (1906)
Sonnleithner Sammlung (Spominje se glazbena drama)
Glagoljski rukopisi Vjekoslava Štefanića
Rudolf Strohal i njegove studije
Jerko Bezić: njegove studije, građa i izvješća
Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1975, 97, 93
Zbirka Udina Algarotti, Krk, danas u Arhivu Hrvatskoga glazbenog zavoda
Posebne studije, npr Sanja Majer-Bobetko – Zdravko Blažeković – Gorana Doliner, *Hrvatska glazbena historiografija u 19. stoljeću*, ur.: Vjera Katalinić, HMD, Zagreb 2009. te baza zapisa.

U svim se prilogima ove knjige našlo nekoliko otkrića što je kasnije u dnevnom tisku i periodici zamijećeno. Dapače, Ennio Stipčević je u Vijencu monografiju u cjelini nazvao vrijednim znanstvenim otkrićem. Ne radi se uvijek o senzacionalnim ili velikim otkrićima, no i ona koja osvijetljavaju već ranije otkrivene značajke hrvatske glazbe nadasve su vrijedna pažnje. Gledano u skladu s rasporedom priloga u knjizi, prinos Vjenceslava Novaka u tom je smislu doista ispunio prigodu. Majer-Bobetko uočila je sljedeće:

"upravo među ilirskim glazbenicima odjednom se pojavljuje jedino Novakovo otkriće. On naime među "ishitriocima" navodi još jednog dosad nepoznatog Franju Pokornoga iz Ogulina. Kako je njegov znanstveni aparat vrlo oskudan ni u ovom se slučaju ne navodi nikakav izvor toga vrlo dvojnog podatka koji sam ne prelazi okvire informacije. Ali i kao takav dovoljno je poticajan za daljnje istraživanje.⁴ Članci u *Leksikonu jugoslavenske muzike* donose podatke o nekim obilježjima folklorne glazbe. Prije svega radi se o stilovima folklorne glazbe (po autoru članka Jerku Beziću, stilova ima sedam) prema kojem pregledu se radi o drugoj grupi: dinarsko područje (brdovito zaleđe Dalmacije, dio najužeg obalnog pojasa sjeverno od Zadra i sjeverozapadni zadarski otoci, Lika, Kordun i Banija). Folklorne oblike ovoga područja najčešće obilježavaju tonski nizovi s intervalima koji znatno odstupaju od sistema 12 jednakih polustepena. Oni se javljaju u kromatskim i dijatonskim nizovima. Kod kromatskih ističu se oni sastavljeni od 2, 3 pa i 4 uzastopna polustepena. Postoje i nizovi s labilnim, promjenljivim tonovima. U višeglasju su vrlo karakteristični dvoglasni završetci u velikoj sekundi. Unutar napjeva dolazi do paralelnih pomaka velikih sekunda. Te i druge odlike izrazitog ruralnog karaktera neki su skladatelji primijenili u skladbama tzv. ozbiljne muzike.⁵

4 Sanja Majer-Bobetko – Zdravko Blažeković – Gorana Doliner, *Hrvatska glazbena historiografija u 19. stoljeću*, ur./éd/ed: Vjera Katalinić, HMD, Zagreb 2009, 120-121.

5 *Leksikon Jugoslavenske muzike*, 1, A-Ma, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, 330.

Glazbeni časopis *Sveta Cecilija* (Sv. Cecilija).

Upravo u navedenom časopisu mnogo je podataka i čak cjelovitih tekstova među kojima izdvajam onaj što pruža važnu spoznaju:

Od skladateljskih predstavnika Anselmo Canjuga (Varaždin) spominje Antu Stöhra.

Objavio je u povodu smrti glazbenika članak u glazbenom časopisu.⁶

"Prekinule su se žica i umuknula je lira jednoga marnoga radnika na glazbenom polju, koji premda skroman u radu, ipak je mnogo doprinio da je hrv. pjesma i glazba napredovala, pa je tako utro put današnjoj umjetničkoj njezinoj visini." (...)

"Mladi Stöhr učio je u Pragu gusle i glasovir kroz pune tri godine. Nakon toga otide u Graz, gdje je tri godine učio gusle kod vrsnoga umjetnika Ferdinanda Caspera, a glasovir kod znamenitoga glazbenog pedagoga Ivana Buve, u čijem zavodu je također neko vrijeme kao mlad učitelj obučavao. Potpuno naobražen vratio se Stöhr g. 1877. u Varaždin." (...)

"Stvaralački rad Stöhra obuhvata stvaranje umjetnih pjesama i obrađivanje pučkih u formi fantazije; 4 albuma hrvatsko-slovenskih popjevaka; njegova posebnost u obrađivanju pučkih popjevaka u obliku fantazije, tako da se njemu ima pripisati, što si je hrvatska narodna popijevka u tom umjetnom obliku prokrčila put i u inozemstvo, gdje su počeli upoznavati bogatu riznicu blaga naših narodnih melodija.

(...) Od orhestralnih stvari zanimljiva je koračnica: *Bosanski mi-rozov*. U rukopisu ostavio je romance za gusle i klavir, (...) šaljivu operetu u jednom činu: "Ženidba na prošćenju" ili "Matek i Janica".⁷

Franjo Pokorny/Franjo Pokorni/Franjo Pokorn (1825-1859; rođen i umro u Zagrebu/ ili Ogulinu/ "svršio je glazbene nauke u zagrebačkom glazbenom zavodu gdje je bio iznajprije i učiteljem, a kasnije kapelnikom kazališnim" kako piše Vjenceslav Novak.⁸

Premda kratkoga životnoga vijeka, komponirao je dosta: glazbu za drame Jelva, ruska sirota, Gusar (Kukuljević); i za igrokaze: Horvatska svadba (Freudenreich), Crna kraljica (Freudenreich); uvertiru za veliki orkestar u D duru, Slavjansku uvertiru u Es duru i dr.; mješovite zborove i misu u C duru. "Bio je u nas još jedan Franjo

6 Sveta – Cecilija, 1923. godine na str.134. pod naslovom Ante Stöhr, hrv. glazbenik i skladatelj.

7 Povijest glazbe Vjenceslava Novaka, *Croatia*, 25 (1994) 40/41, 1-13; kritičko izdanje / critical edition: Vjenceslav Novak: *Povijest glazbe*, *ibid.*, 14-142; Popis glazbenog nazivlja & Popis imena, *ibid.*, 143-200, 124.

8 Povijest glazbe Vjenceslava Novaka, *Croatia*, 25 (1994) 40/41, 1-13; kritičko izdanje / critical edition: Vjenceslav Novak: *Povijest glazbe*, *ibid.*, 14-142; Popis glazbenog nazivlja & Popis imena, *ibid.*, 120.

Pokorni (rođen Ogulinac ostavio je dosta značajan opus. Kao "dobar pjevač, violinist, pijanist i dirigent"⁹ prema riječima Josipa Andreisa, zaslužan je za više od 120 većih i manjih skladbi. Zborske skladbe, svjetovne i crkvene, kantate, dvije, šest uvertira među kojima je Slavonska uvertira, br. 6, popularna po upotrebi ilirskih poznatih napjeva¹⁰. Osobito je cijenjen po scenskoj glazbi za kazališne komade. Iz godine 1857. su *Graničari* Josipa Freudenreicha. Djelo je i u dvadesetom stoljeću ostalo na repertoaru s uvertirom Ivana Zajca; prema djelu *Povijest glazbe* Vjenceslava Novaka iz nenaznačene, ali dokumentima potvrđene godine 1900.¹¹

Suvremeni prinosi događaju se djelovanjem skladatelja Josipa Magdića, rođenog u Ogulinu 19. ožujka 1937. godine.

Na kraju vrijedi spomenuti festivale: *Glazbeni festival* i *Orguljaške koncerte* u Gospiću (i mjestima regije). U srijedu, 30. svibnja 2018. godine, koncertom Kvarteta saksofona *Papandopulo* u dvorani Pučkog otvorenog učilišta "dr. Ante Starčević" u Gospiću, počela je glazbena manifestacija *19. Gospičke glazbene večeri* kao što se vrijedi sjetiti i izuzetne izložbe o Nikoli Tesli organizirane ove, 2018. godine .

Sažetak

Crkveno pučko pjevanje: notni zapisi iz Gorskog kotara i Like

Slijedom radova u kojima predstavljam neprocjenjivu građu iz Kuhačeve VII. knjige Južno-slovenske narodne popievke, nakon studije za skup Pasijske baštine u Somboru i Mariji Bistrici, ovom prigodom poslužiti ću se zvučnim snimcima iz Staroslavenskog instituta u Zagrebu, podacima iz Fontes historici liturgiae glagolito-romanae Lukasa Jelića (objavljenoj u Krku/Veglae 1906. godine), kao i podacima vezanim za magnetofonske zbirke Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Raširenost oblika ugradila se i u takozvano održavanje tradicije, pa nam se čini da Kuhačevo djelo nastavlja živjeti i danas. Tu su i brojna preoblikovanja poznatih napjeva (dakako i tekstova), nekad bismo rekli obradba ili folklorizam, no mnoštvo različitosti kojima je preplavljeno naše

9 Josip Andreis, IV, 209.

10 Ibid, 210.

11 Povijest glazbe Vjenceslava Novaka, *Croatia*, 25 (1994) 40/41, 1-13; kritičko izdanje / critical edition: Vjenceslav Novak: *Povijest glazbe*, *ibid.*, 14-142; Popis glazbenog nazivlja & Popis imena, *ibid.*, 143-200.

Crkveno pučko
pjevanje:
notni zapisi iz
Gorskog kotara
i Like

- 371 -

21. stoljeće naprosto pruža nove i daljnje mogućnosti interpretacije, nadamo se i znanstvene interpretacije. S tim se problemom susretala i historiografija hrvatske glazbe (brojni mali, naoko sitni prilozi u tiskanom ili rukopisnom obliku), prilozi koji su obogatili naša znanja kako o povijesti glazbe u Hrvatskoj, tako i o njezinoj historiografiji. Kuhač i ostali istraživači ostavili su nam jedinstvenu građu i učinili su je dostupnom za usporedbe i različite obradbe.

Znano je da gotovo ne poznajemo dovoljno glazbenohistoriografskih izvora, također ne poznajemo dovoljno Kuhačevih notnih zapisa, osobito crkvenog pjevanja. Uz to ne poznajemo dovoljno zvučne izvore. No, kako smo sve više tehnološki napredovali s digitalizacijama i sličnim novinama, postoji nada da će nastati baze podataka (već nastaju) kako zvučnih tako i zapisanih glazbenih izvora. Valja taj materijal zatim još sistematizirati, interpretirati.

Abstract

Church Folk Singing: Music Notations from Gorski Kotar and Lika

Following the papers in which I have presented invaluable material from Kuhač's VII. Book, *Južno-slovjenske narodne popievke*, after the studies for the Passion Heritage Symposia in Sombor and Marija Bistrica, on this occasion I will make use of sound recordings from the Old Church Slavonic Institute in Zagreb, data from Lukas Jelić's *Fontes historici liturgiae glagolito-Romanae* (published in Krk/Veglac in 1906), as well as data related to the tape recordings of the Institute of Ethnology and Folklore Research in Zagreb. The prevalence of these forms has also been incorporated into the so-called maintaining of tradition, so it seems to us that Kuhač's work continues to live even today. There are also numerous transformations of famous tunes (and lyrics, of course), sometimes called renditions or folklorism, but the multitude of diversities that overwhelmed our 21st century just provides new and further possibilities for interpretation, and hopefully scientific interpretations as well. The historiography of Croatian music (numerous small, seemingly minute contributions in printed or manuscript form), which have enriched our knowledge about both the history of music in Croatia and its historiography, has also encountered this problem. Kuhač and other researchers have bequeathed us unique material and made it available for comparisons and different renditions.

It is evident that we do not know enough music-historiographical sources, and we also do not know enough of Kuhač's music notations, especially concerning church singing. In addition,

we do not know enough sound sources. However, as we are making more and more technological progress with digitalisations and similar novelties, there is hope that databases of both sound and recorded music sources will emerge (they are already emerging). This material should then be further systematised and interpreted.

Keywords: Kuhač, church folk singing, music notations, *Južno-slovjenske narodne popievke*, music-historiographical sources

Rozina Palić-Jelavić Odjeci zrinsko- frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko- frankopanske tragedije/urote

– 374 –

Uvod – povijesni oris

U tisuću i četiri stotine godina poznatoj povijesti hrvatskoga naroda samo su dvije velikaške obitelji – Zrinski i Frankopani – postale najpoznatije; upravo s njima Hrvatska je politički i gospodarski u pojedinim periodima i rasla i padala, razvijala se i propadala te opet uskravala na mnogim područjima svog života.¹

U jednome od osvrtâ na praizvedbu opere *Nikola Šubić Zrinjski* Ivana pl. Zajca, August Šenoa je zapisao: "Sadržaj libreta ne ćemo tu pripoviedati, sigetska katastrofa je svemu svietu, a navlaš Hrvatom

¹ Petar STRČIĆ: Zrinsko-frankopanska urota, *Fluminensia*, 3/1-238 (1991) 35.

poznata sгода."² Premda je dakle – parafrizirajući tu misao – i hrvatska "urotnička" tragična priča "svem Hrvatom poznata sгода", ipak se valja osvrnuti na sudbinu zrinskoga i frankopanskoga roda, koja predstavlja snažnu i višestoljetnu paradigmu hrvatskoga identiteta i opstojnosti te je kao takva postala vrelom različitih političkih, ideologijskih i kulturoloških stajališta i promišljanja.

Kao što je znano, Zrinski i Frankopani, središnje povijesne figure u 17. stoljeću, pripadaju najznačajnijim i najpoznatijim hrvatskim velikaškim rodovima. Članovi tih plemićkih obitelji, koji su tijekom gotovo šest stoljeća, od 11. do 17., bili bitnim dijelom povijesti, prošlosti i sudbine hrvatskoga naroda i Hrvatske (u raznim njezinim državnim političkim ustrojima), posjedovali su velik dio Hrvatske; Frankopani, čija stara loza potječe s kraja 11. stoljeća, držali su sjeverno-jadransko primorsko područje te zalede u unutrašnjosti (Lika), također i jug Slovenije; Zrinski su posjedovali dijelove Sjeverne Hrvatske i Južne Ugarske.

Kao nositelji i branitelji Hrvatske od nadmoćnijega osmanlijskoga osvajača, istodobno su bili i protivnici Habsburškoga carskoga apsolutizma i njemačkoga hegemonizma, koji se nastojao učvrstiti u svim zemljama Habsburške Monarhije. Nezadovoljni tzv. sramotnim austrijsko-turskim Varšavskim mirom, ogorčeni na cara i bečki dvor, zajedno s drugim velikašima (Franjom Nádasdyjem, Ivanom Erazmom Tattenbachom i Petrovim zetom Franjom Rakoczyjem) odlučili su dignuti bunu, želeći postići otcjepljenje Hrvatske i Ugarske od Austrije i bečkoga dvora.

Prošlost tih dvaju rodova, što je i međusobno bila isprepletena bračnim vezama i prijateljstvima, zabilježila je njihovo sudjelovanje u gotovo svim važnijim zbivanjima u Hrvatskoj, osobito na bojištima, i uvijek na strani hrvatskoga državnoga i nacionalnoga interesa. Dakako, među njima su se napose izdvojili neki iz roda Zrinskih (koji su – prema nekim podacima – vodili pedesetak većih vojnih protiv Osmanlija), poput Nikole Šubića Zrinskoga, bana (1542.-1557.) i zapovjednika Sigeta. Nesvakidašnje junaštvo i martirij Zrinskoga ostao je zabilježen u povijesnim kronikama, epskoj poeziji i prozi, a taj je događaj pobudio veliko zanimanje i u mnogih umjetnika – glazbenika, književnika i likovnih stvaralaca. Njegovi su praunuci, braća Nikola i Petar Zrinski (1621.-1671.), bili također hrvatski banovi, školovani – po uzoru na ostale velikaške sinove – izvan hrvatskih zemalja, u isusovačkim odgajalištima u Grazu i Trnavi te u Italiji. No, dok su Nikolu zanimala djela književnika Torquatta Tassa i teoretičara Machiavellija, Petra su više zaokupljale vojne znanosti, posebice

² (August ŠENOJA): Listak. [Narodno kazalište], *Vienac*, 8/46 (11. 11. 1876) 754-755.

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

– 375 –

topništvo. Štoviše, i sami u doticaju s umjetnošću, o čemu svjedoče njihova pisma, i njihov je martirij postao motivom u umjetnosti.

Dakako, o povijesnom aspektu "zrinijade" pa tako i tematike zrinsko-frankopanske urote, dosad su objavljeni mnogi radovi.³ Naime, o zanimanju za taj hrvatski pokret u 19. stoljeću Tadija Smičiklas naveo je sljedeće: "Kako je prije odsude sav sviet evropejski oči upirao u bečki dvor, da vidi, što će uraditi sa glavama urote, tako je sada glas o smrti njihovoj pod krvničkim mačem zanimalo sav sviet. U svih skoro jezicima pisale se o tom poviesti i davale slike o smrti Zrinskoga i Frankopana."⁴

Polazišta

Taj se tragičan i izniman događaj, koji se bio duboko utisnuo u svijest hrvatskoga bića, zrcalio u umjetničkim djelima, u njihovim

3 Velik je broj raznovrsnih povijesnih priloga o obitelji Zrinskih i Frankopana, osobito o njihovim pojedinim članovima. Prvi historiografski prilog o tom hrvatskom pokretu objavio je Radoslav LOPAŠIĆ: Petar grof Zrinji i Franje grof Frankopan, *Leptir: zabavnik za godinu 1861.*, ur. Ljudevit Vukotinović, Troškom K. Stojšića, 113-170., a poslije i: *Novi prilozi za poviest urote bana Petra Zrinskoga i kneza Franje Krste Frankopana*, Dionička tiskara, Zagreb 1891.; P. o. Starine, knj. 24, JAZU, Zagreb 1891, 41-112., dok je prvi sa simpatijama o njima pisao Šime LJUBIĆ: *Pregled hrvatske povijesti*, Riečki Emidija Mohovića tiskarski kamen. zavod, [Rijeka] 1864. Ovdje se također izdvajaju neki tekstovi vezani uz zrinško-frankopansku urotu: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?]; Velimir DEŽELIĆ st.: Bibliografija, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 307-332.; Rudolf HORVAT: Zator Zrinskih i Frankopana, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 125-170.; Vjekoslav KLAUČ: Zrinski i Frankopani, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 1-8.; Ferdo ŠIŠIĆ: Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 9-124.; *Zrinski i Frankopani*, Hrvatski štamparski zavod, Osijek [1921.]; Ivo GUBERINA: *Hrvatski povjesni (!) poziv i značenje Zrinsko-Frankopanske urote*, Promičba ustaške mladeži, Zagreb 1942.; Josip ADAMČEK: Zrinško-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću, Zagreb 1972., Posebni otisak, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 2 (1972) 23-46.; Tereza GANZA-ARAS: Zrinski i Frankopani nosioci hrvatske državnosti (uz 320. obljetnicu smrti, 1671-1991), *Zadarska revija*, 40/6 (1991) 9-28.; Lujo MARGETIĆ: Tragedija Petra Zrinskog i Franje Krste Frankopana u svjetlu habsburške politike prema Hrvatskoj, *Fluminensia*, 3/1-238 (Rijeka 1991) 48-52.; Petar STRČIĆ: Zrinško-frankopanska urota, *Fluminensia*, 3/1-238 (Rijeka 1991) 35-47.; Anđelko MIJATOVIĆ: *Zrinško-frankopanska urota*, 1. izd., Alfa, Zagreb 1992.; 2. izd. Biblioteka posebna izdanja, Zagreb 1999.; Ivan JANJČIĆ: *Obitelji Zrinskih i Frankopana. Nastajanje i nestajanje*, Vlastita naklada, Ozalj 2013. Usp. www.shp.bizhat.com/Zrinski.html; www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67477; www.proleksis.lzmk.hr/51110; zadnji pristup: 5. 5. 2018.

4 Cit. prema Anđelko MIJATOVIĆ: *Zrinško-frankopanska urota*, Alfa, Zagreb 1992, 152.

različitim oblicima i pojavnostima, a pun je zamah doživio u 19. stoljeću. Dakako, našao je odjeka i u Madara i u središtu Habsburškoga carstva – Beču.⁵

Budući da su se politička stajališta mogla neizravno iskazivati oživljavanjem davnih i slavnih dana prošlosti, junacima i legendarnim pričama s veličanjem naroda, otud i pojave tih tema; naime, njihovim se širenjem naglašavala protuhabsburška i Starčevićeva politika, a tomu su zacijelo mogla pridonijeti i suprotstavljena stajališta o pozicioniranju uloga protagonista iz obitelji Zrinski i glavnih zbivanja povezanih s njima: Nikole Šubića Zrinskoga i značenja Siget-ske bitke kao takve, s jedne strane, te Petra Zrinskoga (pa tako i Frana Krste Frankopana), s druge strane. Naime, od 19. je stoljeća sudbina Zrinskih i Frankopana postajala presudna i u odmjeravanju aktualnih političkih snaga sve do u novije vrijeme. Štoviše, u ocjeni mladoga bogoslova Vjekoslava Spinčića iz 1871. godine – o 200. obljetnici pogibije – sublimirano je njihovo bitno pozicioniranje: "Oni dakle po mom mnjenju narodni junaci nisu (...) Ja bih jih rađe pribrojio k crkvenim junacima, k mučenicom, k svecem"⁶ (što je naposljetku osvjedočeno i ukopom dvojice velikaša u zagrebačkoj katedrali).⁷

Takoder, kao što su pokazala istraživanja povjesničara, u tim se previranjima u 19. stoljeću nametnuo ideolog pravaštva (Ličanin) Ante Starčević;⁸ zanimljivo je napomenuti da je zastupao stajalište kako se Šubić Zrinski – služeći tudincu – borio za Monarhiju, protiv koje je on sam gorljivo bio, dok je u Petru Zrinskome i Franu Krsti Frankopanu vidio borbu za slobodu hrvatskoga naroda; štoviše, u dogovorima oko pripreme važne obljetnice, jedini se među zastupni-

5 Poput Nikole Šubića Zrinskoga, ti su plemići u Mađarskoj bili tretirani kao Mađari, a u Hrvatskoj kao Hrvati. Štoviše, Nikola Zrinski, brat Petra Zrinskoga, koji je umro tijekom pobune, napisao je poemu na mađarskom jeziku i objavio je u Veneciji.

6 Cit. prema: Petar STRČIĆ: Zrinško-frankopanska urota, *Fluminensia*, 3/1-238 (1991) 35.

7 Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan pokopani su u župnoj crkvi sv. Mihaela u Bečkom Novom Mjestu; prijenos njihovih posmrtnih ostataka u domovinu, u zagrebačku prvostolnicu, zbio se 30. travnja 1919.; spomen-ploču u katedrali postavila je Matica hrvatska 1971., gdje se nalaze i poprsja s natpisom Frankopanova poklika: "Navik on živi ki zgine pošteno".

8 Ante Starčević (Žitnik kraj Gospića, 23. 5. 1823. – Zagreb, 28. 2. 1896.), hrvatski političar; studirao je filozofiju na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu 1843.-1845., potom teologiju u Senju, a doktorirao je filozofiju u Pešti 1846. Ne mogavši dobiti mjesto profesora na zagrebačkoj Akademiji, zaposlio se u odvjetničkoj kancelariji u Zagrebu, gdje je radio do 1861. godine. Kao ideolog i vođa hrvatske Stranke prava, svojim je djelima i političkim radom postavio teorijskopolitičke temelje suvremene hrvatske nacionalne države te je još za života prozvan Ocem domovine. Usp. www.enciklopedija.hr/natuknice.aspx?ID=57830; zadnji pristup: 4. 6. 2018.

cima u Saboru 1871. godine suprotstavio obilježavanju svetkovine 300. obljetnice bitke, zacijelo iz političko-ideoloških pobuda, progovrivši i o uroti: "Zrinski i Frankopan podavljeni su, a sav njihov grijeh bijaše da bijahu bogati i da ljubljahu svoju domovinu i njezinu slobodu."⁹ I inače se Starčević zbog svoje pravaške politike, a protiv Austrije i njezina presizanja u hrvatsko državno pravo, priklonio reviziji dotadašnjih nacionalnih simbola (dakle, poslije i posthumnom veličanju bana Josipa Jelačića, podizanju njegova spomenika i sl.) pa tako napose prema junaku Nikoli Šubiću Zrinskomu.

Međutim, unatoč tomu, Sigetska je bitka i Zrinski, usto i mit koji ih je obavijao, ostavila stanovitog traga u umjetničkim iskazima, no u to doba (od kraja 19. stoljeća) ne u onoj mjeri kao što su to bile ostvarile druge zrinsko-frankopanske teme.

S druge pak strane, umjetnička je misao o tom događaju (Zrinskoga i Sigeta) tražila i nalazila oblike i načine izričaja do u naše vrijeme, za razliku od tematike pogibije i žrtve Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana, koja kao da je bila zamrla u novijoj hrvatskoj zbilji. Naime, gotovo do početka 20. stoljeća zrinsko-frankopanski se kult nerijetko potirao, često zabranama misa zadušnica i pod policijskim motrenjem. U godinama koje su slijedile, valja istaknuti 1971., istodobno kao godinu velikoga jubileja 300. obljetnice tragična smaknuća Zrinskoga i Frankopana i godinu koja je – slijedom političkih i ideologijskih previranja – označila iznova *via crucis* hrvatskoga čovjeka.

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u književnosti i likovnoj umjetnosti

Umjetnička djela nadahnuta zrinsko-frankopanskim martirijem mogli bismo sagledati sukladno trima razinama: na književnoj, likovnoj i glazbenoj, a svaku od njih motriti također iz triju aspekata:

1. u pogledu ostvarenja vezanih uz znamenite osobe iz roda Zrinskih, u kojima je u središtu bila tema Nikole Šubića Zrinskoga Sigetskoga kao i ostalih članova-potomaka te obitelji (o kojima su uostalom već objavljeni neki radovi, kao i istraživanja s naglaskom na Zajčevu operu *Nikola Šubić Zrinski*),¹⁰ o čemu sto-

9 Usp. Nikola BATUŠIĆ: Zrinski i Frankopani u hrvatskoj drami, *Umjetnost riječi*, 37/3-4 (1993) 163, bilj. 29.

10 Usp. Rozina PALIĆ-JELAVIĆ: *Počeci stvaranja hrvatskoga nacionalnoga opernoga repertoara – Hrvatska nacionalna povijesna operna trilogija* (Mislav, Ban Leget, Nikola Šubić Zrinski) Ivana pl. Zajca, strojopis doktorske disertacije, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2017.; IDEM: Ideologemi u operi

ga ovdje neće biti riječi;

2. s obzirom na umjetničke radove eksplicite povezane s motivima urote Zrinskoga i Frankopana; naposljetku,
3. iz aspekta radova – najčešće književnih – u kojima se tematiziraju lateralni likovi, poput Katarine Zrinske ili pak Ivana, sina Petra Zrinskoga. No, u ovomu se radu pozornost usmjerava na tzv. "urotničku" skupinu umjetničkih djela, u kojima su središnje povijesne figure bili članovi obitelji Zrinski-Frankopan: hrvatski plemić, ban, vojskovođa i pjesnik Petar Zrinski (Vrbovec, 6. 6. 1621. – 30. 4. 1671.) i hrvatski plemić, vojskovođa i pjesnik Fran Krsto Frankopan (Bosiljevo, 4. 3. 1643. – 30. 4. 1671.);¹¹ oni su, kao što je znano, nakon neuspjele urote protiv Habsburgovaca, zajedno s drugim plemićima mađarske, austrijske i hrvatske nacionalnosti bili pogubljeni 30. travnja 1671. godine u Bečkom Novom Mjestu (Wiener-Neuerstadt).

Zrinski i Frankopan postali su motivima u literaturi, likovnoj umjetnosti i glazbi.¹² Zanimanje za tu motiviku u umjetnosti nije bilo podjednako; dok se u literaturi gotovo jedno stoljeće nije pisalo o tom događaju, znatnija je njezina zastupljenost bila u likovnoj umjetnosti – od brojnih tada suvremenih portreta članova tih dviju obitelji do slikovnoga prikazivanja samoga pokreta (u bakrorezu, bakropisu, grafici i litografiji).¹³

Dakako, zrinsko-frankopanskom kultu, što se od simbola habsburškog ugnjetavanja hrvatskoga naroda pretvorio u simbol otpora svakomu hegemonizmu nad hrvatskim nacionalnim bićem, pridonijela su glasila *Hrvatska vila*, *Katolička Dalmacija*, *Hrvatska*, *Hrvatska kruna*, *Pravaš* i druga, no osobito **književni radovi**.

"Nikola Šubić Zrinski" Ivana pl. Zajca, *Kroatologija*, 3/1 (5) (2012) 54-89.; IDEM: Zborski ulomci/brojevi u operi *Nikola Šubić Zrinski* Ivana pl. Zajca, *Arti musices*, 45/2 (2014) 217-247.; IDEM: "Vox populi" – uloga i značenje zborskih brojeva/ulomaka u hrvatskoj nacionalnoj povijesnoj opernoj trilogiji (Mislav, Ban Leget, Nikola Šubić Zrinski) Ivana Zajca, u: *Ivan Zajc (1832-1914) : Glazbene migracije i kulturni transferi u srednjoj Europi i šire u 'dugom' 19. stoljeću / Musical Migrations and Cultural Transfers in the 'long' 19th Century in Central Europe and Beyond*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2016, 59-81.

11 Premda različita temperamenta, obojica su se okušali u književnom izričaju; Fran Krsto je više naginjao pjesništvu (među inim, na njegove je stihove Ivan Zajc uglazbio *Frankopanovu davoriju/Na vojsku*), dok je Petar pokazivao sklonosti prevoditeljskom radu.

12 O zrinsko-frankopanskim temama u glazbi usp. također: Vjera KATALINIĆ: Nikola Zrinyi (1508-66) as a National Hero in 19th-Century Opera between Vienna, Berlin, Budapest and Zagreb, *Musica e storia*, XII/3 (2004) 611-630. (612)

13 "Zrinsko-frankopanski pokret (1664.-1670.) u historiografiji, literaturi i općenito poznatiji je pod imenom zrinsko-frankopanska urota." Usp. Anđelko MIJATOVIĆ: *Zrinsko-frankopanska urota*, 1992, 5.

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

Ad. 2) Ponajprije, i prije samoga događaja, o njemu su se uobličili stanoviti pjesnički iskazi, što ih je sabrao fra Andrija Kačić Miošić (1704.-1760.) u pjesmi "od kuće Frankopanovića, izvađena iz pohvale koju daje fra Frane Glavinić, Istrijanin, gospodi od rečene kuće na 1628", u desetaračkoj stišnoj mjeri (narodne poezije):

Čudila se Lika i Krbava, / što govori Bugarine Sava: / kudi pleme Frankopanovića / i viteza bane Zrinovića. / ... / Gospodstvo su na sablju dobili, / a nisu ga za novce kupili, / ni pasući po planinam ovce / ni dvoreći po svitu trgovce! / Sad pomisli, Sava Bugarine, / koji kudiš bane od starine, / je li veće pleme Zrinovića / i viteza Frankopanovića.¹⁴

No, među ranijim literarnim djelima što ih je bila nadahnula tema o Petru Zrinskome i Franu Krsti Frankopanu (i oko njih) spomenimo neka: ponajprije pjesmu-panegirik Petru Zrinskomu *Trublja slovinska* Vladislava Jera Minčetića (Menčetića) nastalu u 17. stoljeću, potom fragment o bečkonovomještanskoj tragediji iz pera Ivana Dežmana (nastalu između 1860. i 1873.) te tri pjesme anonimnih autora povezane sa zrinsko-frankopanskim pokretom (prva nastala prije pogubljenja pod naslovom *Summum malum. Cantio mixta. Mulier mala. O buni Katarine Zrinske*, što se nalazi u zbirci *Stare hrvatske pjesme / kajkavske*, među ostalim pjesma božićna i o buni Katarine Zrinjske i nje muža bana Petra Zrinskoga; druga *Cantio de Zrini Petro* u Zbirci pjesama i vraštva ... Ignaca Bedekovića oko 1720.; treća pod naslovom *Plačna pjesma Petra Zrinskoga, kojega žena njegova Katarina Tržačka radi ponosite svoje ljepote, zbog koje je kraljicom postati hotjela, sa svijeta ovoga s mnogim drugovima je spravila*, nastala u 19. stoljeću).¹⁵

Posebnu skupinu čini više radova kraćih formi poput pjesničkih ostvaraja. Među prvim su pjesme *Odziv Hrvata* i *Petar Zrinski* (1871.), *Smrt Petra Zrinskoga* i *Frana Krsta Frankopana* (1880.) i *Niemci zatiru pleme Zrinovića* (1880.) nepoznatih autora, a znatan je broj pjesničkih radova nastalih iz pera poznatih pjesnika: *Na Ozlju gradu* (1872.) Augusta Šenoe, *Zrinska gradina* i *Petar Zrinski* (1874.) Ivana Kukuljevića, *Nema Zrinjskih, nema Frankopana* (1880.) Janka Miščine kao i niz drugih **povjesnica**; primjerice, Augusta Harambašića (*Hrvatskoj, Slobodi, Ružmarinke, Zrinsko-frankopanska, Mučenici, Orao i sokolovi, Ivan Antun Zrinski*, između 1880. i 1884.), Ljudevita Varjačića (*Petar Zrinski i Krsto Frankopan*, 1882.), Božidara Ku-

kuljevića (*Ivan Antun Zrinski*, 1882.), Jurja Kapića (*Pisma o Petru Zrinskom i šuri mu Krstu Frankopanu*, 1895.), Ferde Rožića (*Smrt Katarine Zrinske*, 1889.).

Dakako, nerijetko su to bile **prigodnice** istaknutijih književnika poput Augusta Harambašića (*XXX. travnja 1671., Zavjera Zrinsko-ga i Frankopana*), Antuna Kovačića (*XXX. travnja*), Đure Palavršića (*Hrvatskim mučenikom*, 1896.), Jovana Hranilovića (*Tri suze*, 1897.) ili danas malo zastupljenih pjesnika Stjepana Vuksana Senjanina (30. travnja. *Pred starom gradinom Zrinskih-Frankopanah*, 1898.), Frana Sinkovića (*Slava Zrinjskom i Frankopanu*, 1896.), odnosno onih potpisanih pseudonimom: Miloljuba (*Hrvatskim velikanom*, 1896.), M. S. Delničanina (*Otađbini*, 1896.), Krunoslava (*Mučenikom*, 1897.), Hrvatice (*Bože, ah danas*, 1897.).

Naposlijetku, zrinsko-frankopanskome kultu osobito su prijanjali pjesnici u 20. stoljeću.¹⁶

Ipak, osim beletrističkih radova,¹⁷ na tu je temu nastalo i veće (za-pravo jedino hrvatsko povijesno prozno) djelo: povijesni **roman** *Urota Zrinsko-Frankopanska* (1892.),¹⁸ koji je svoj "neprijeporni uspjeh kod publike zahvaljivao ponajprije zahvaljujući temi, ali i nacionalnoj poruci što ju je sâm povijesni čin u taj čas nosio odnosno sugerirao"¹⁹ te poslije nastala "urotnička" peteročinska drama *Petar Zrinski* (izv. 24. 10. 1900.; obj. 1901.) **Eugena Kumičića**, po motivima autorova vlastita povijesnog romana, u kojoj se donosi opis njihova smaknuća. Naime, ta se djela – uz odulju pjesmu *Zora Veronika Zrinska* (1878.) **Andrije Palmovića**, u kojoj se također naglasilo pravaško političko osvjedočenje u spoju s osobnom tragedijom²⁰ – u vrijeme tada već oslabjela Starčevićeva utjecaja, drže "posljednjim proplamsajem pravaškog antiaustrijanstva."²¹

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

- 381 -

14 Navedene su prva, pretposljednja i posljednja strofa (od 26) pjesme. Usp. Anđelko MIJATOVIĆ: *Zrinsko-frankopanska urota* (poglavlje: Frankopani i Zrinski nositelji i branitelji hrvatske državnosti), 1992, 27-29.

15 O tim trima pjesmama usp. poglavlje *Zrinsko-frankopanska urota* u književnosti, u: Anđelko MIJATOVIĆ: *Zrinsko-frankopanska urota*, 1992, 152.

16 Među njima su neki od poznatih ili manje znanih književnika ili pak potpisanih pseudonimom. Primjerice, Antun Gustav Matoš, Bogumil Toni, Rikard Katalinić Jeretov, Đuro Palavršić, Josip Hajduković, Bratoljub Klaić, Antun Fabrio, Milivoj Podravski, Ljudevit Šolc, Krsto Špoljar i drugi.

17 Naime, osim u hrvatskoj književnosti, javila su se neka djela i u slovenskih autora, kao što je roman *Ivan Erazem Tatenbach* (1873.) i pripovijest *Bojim te se* (1876.) Josipa Jurčiča, te drama *Erazem Tatenbach* (1891.) Antona Funteka.

18 Taj je roman bio objavljen tijekom dviju godina (1892. i osam mjeseci u 1893.; u cijelosti 1894.) u onodobno popularnome obiteljskom polumjesečniku *Dom i svijet*. O tomu usp. Ivo FRANGEŠ: Realizam, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Sveučilišna naklada Liber-Mladost, Zagreb 1975, 393.; Nikola BATUŠIĆ: Zrinski i Frankopani u hrvatskoj drami, *Umjetnost riječi*, 37/3-4 (1993) 155-181.

19 Ivo FRANGEŠ: Realizam, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Sveučilišna naklada Liber-Mladost, Zagreb 1975, 393.

20 Ivo FRANGEŠ: Realizam, 373.

21 Kao treće protuhabsburško scensko djelo za Khuenove vlasti, Kumičićeva drama

S druge je strane nastalo jedanaest **dramskih djela** iz pera deseterice autora; među njima – uz spomenutu Kumičićevu dramu *Petar Zrinski* – navodimo dramu *Frankopan Mirka Bogovića* (1851., tiskanu 1856.), koja svojedobno nije bila uspjela na javnome natječaju, potom povijesnu tragediju *Posljednji Zrinski* (1893., praizvedenu u starom kazalištu na Markovu trgu 17. 2. 1894.) iz pera **Higina Dragošića** (obiteljskoga prezimena Reichherzer), koja je tematizirala epilog urotničke tragedije, odnosno sudbinu Petrova sina Ivana i koja se desetljećima redovito prikazivala 30. travnja na obljetnicu pogibije Zrinskoga i Frankopana, kao i njegovu peteročinsku dramu *Katarina Zrinska / Posljednji dani Katarine Zrinske* (s. a., 1921?; izv. 29. 4. 1937.).

Dramu u stihovima istoga naslova *Katarina Zrinska* (praizv. 17. 10. 1899. u HNK-u u Zagrebu) napisao je i **Ante Tresić Pavičić**, sublimirajući poetičnost ozračja, patetičnost u glorifikaciji heroine i katarzičnost drame, usto i politički naboj protiv carsko-kraljevskoga režima, aktualiziranoga u Khuenovoj vlasti.

Spomenimo i tročinsku dramu *Slom urotnika Milana Ogrizovića*, odnosno III. čin te drame (koji je jedini bio prijavljen na natječaju za nove radove o ovoj temi u povodu 250. obljetnice mučeničke smrti Zrinskoga i Frankopana) pod naslovom *U Bečkom Novom Mjestu. Epilog Zrinsko-Frankopanskoj tragediji u jednom činu* (izvedenu 29. 4. 1921.), potom dramsko djelo **Tita Strozija Zrinski – tragedija Hrvata u 9 slika** (praizv. 30. 4. 1924.) te dramu *Na Ozlju* (1928.) **Aleksandra Freudenreicha**. Nakon 1945. godine nastaju još neka dramska djela što se pribrajaju "urotničkom nizu", primjerice, povijesna drama *Vječni preludij* (1965.) **Nikole Šopa**, koja tematizira predsmrtnu ispovijed bana Petra kapucinu-ispovjedniku. U novijoj pak suvremenoj književnosti tim su temama pristupili i **Ivan Raos** (s dramom *Navik on živi ki zgine pošteno* i podnaslovom *Kronika / Ljetopis tjeskobe* u pet slika; iz 1971., po narudžbi HNK, no nakon koje je godine sam pisac bio proskribiran) te **Miro Gavran** u svojoj knjizi drama *Zatočenici* (I. čin: *Urotnici*, 1984.).

Ad. 3) Kao što je spomenuto, nastalo je i niz drama o posljedicama urote, koja se kao takva odrazila na druge protagoniste, bližnje Zrinskoga i Frankopana; ponajprije na Petrovu suprugu Katarinu Zrinsku (sestru Frana Krste Frankopana) te na Petrova sina Ivana, koji su oboje tragično skončali u austrijskom zatočeništvu (*Posljednji Zrinjski* i *Katarina Zrinjska / Posljednji dani Katarine Zrinjske* Higina Dragošića, *Katarina Zrinjska* Ante Tresića Pavičića te *Katarina Zrinska od Frankopana* i povjesnica u 17 prizora pod naslovom *Ka-*

Petar Zrinski izvodila se na sceni HNK 13 puta do 1914. godine. Usp. također: Ivo FRANGEŠ: Realizam, 393.

tarinska tragedija Vladimira Stojšavljevića iz 1993. godine). Dakako, i ranije su se javljala književna djela koja su nosila konotativne naslove (tematski doduše izvan Sigeta i urote), poput drame *Frankopan* (1851.; obj. 1856.) jasne protuhabsburške orijentacije iz pera Mirka Bogovića, odnosno drame *Gozba* (1840.; verzija iz 1853.) i *Sastanak u gradu Zrinju* (1858.) Ljudevita Farkaša Vukotinovića. Kao što je razvidno, a što je i razumljivo s obzirom na sadržajnu okosnicu, u takvu su opusu prevladavale dramske forme, najpogodnije za izričaj heroizacije glavnih likova. Ipak, u širem su se tematskom obzorju ostvarili i drugi radovi, poput novele *Bane Petre Zrinski* (1988.) Josipa Barkovića, romana *Zlatna vuga* (2003.) Višnje Stahuljak te romana *Legenda i zbilja* (1993.) Ljerke Damjanov Pintar.

Naposlijetku, valja napomenuti da je o odjecima zrinsko-frankopanskih tema u književnosti pa tako i u scenskoj umjetnosti, objavljeno niz studija i knjiga (koje su, među inim, poslužile kao reference i u ovom radu), što je dakako bilo i pokazateljem svojedobno većega zanimanja za nastajanje takvih i srodnih ostvarenja.²²

Kako što je bilo spomenuto, uspon i stradanje Zrinskih i Frankopana ostavilo je najranijega traga u **likovnoj umjetnosti** – ponajprije u bakrorezima i prigodnim letcima, kao i na portretima članova tih obitelji.

Među likovnim djelima valja spomenuti najstariji dosad poznat portret koji prikazuje Petra Zrinskoga kao dječaka (iz 1635.), a nalazi

22 Kronološkim slijedom: Slavko JEŽIĆ: Književna ostavština Frana Krste Frankopana, *Grada za povijest hrvatske književnosti*, 8, JAZU, Zagreb 1915, 181-228., p. o.; Slavko JEŽIĆ: Fran Krsto Frankopan kao književnik, *Savremenik*, X/3-6 (1915) 9-12.; Tomo MATIĆ: Urota Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana u prigodnim hrvatskim pjesmama njihova doba, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. 28, JAZU, Zagreb 1962, 229-261.; Mislav JEŽIĆ: Književni rad F. K. Frankopana : Uz 300-obljetnicu Urote, *Marulić*, 4/3 (1971) 73-78.; Slavko BATUŠIĆ: Zrinsko-Frankopanska tema na pozornici, *Kaj*, 4/9 (1971) 30-42.; Jaroslav ŠIDAK: Iz književne djelatnosti Petra i Katarine Zrinskih, *Kaj*, 4/9 (1971) 65-67. + 68-76.; Miroslav VAUPOTIĆ: Zrinsko-frankopanska urota u hrvatskoj dramskoj književnosti, Zagreb 1973. Posebni otisak: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, sv. 13 (1973) 95-114.; Josip BRATULIĆ: Poezija Frana Krste Frankopana, *Krčki zbornik*, 6 (1975) 161-170.; Snježana HOZJAN: Pjesnički lik Frana Krste Frankopana, *Fluminensia*, 2 (1989) – 1-2 (1990) 145-151.; Franjo ŠVELEC: O književnoj djelatnosti Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana (uz 320. obljetnicu smrti, 1671-1991), *Zadarska revija*, 40/6 (1991) 29-34.; Nikola BATUŠIĆ: Zrinski i Frankopani u hrvatskoj drami, *Umjetnost riječi*, 37/3-4 (1993) 155-181.; Rafo BOGIŠIĆ: Zrinski i Frankopani u hrvatskoj književnosti, *Forum*, 36, knj. 69, 1-2 (1997) 41-66.; Alojz JEMBRIH: Zrinsko-frankopanski jezično-književni krug i Tijelovske propovijedi Ivana Bilostinca, *Gazophylacium*, 10/1-2 (2005) 49-91.; Zrinka BLAŽEVIĆ – Suzana COHA: Zrinski i Frankopani: strategije i modeli heroizacije u književnom diskursu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 40 (2008) 91-117.

se u Roudnicama u Češkoj, potom slijede, također prije urote nastali portreti Nikole i Petra Zrinskoga u bakrorezu njemačkoga grafičara Eliasa Wiedermanna ("Nikola Zrinski" iz 1648. i iz 1652.; "Petar Zrinski" iz 1652.); nadalje, nastaju u to doba (17. stoljeća) recentna djela autora Jacoma Piccinija (uljeni portret "Petar Zrinski" iz 1660. godine, koji se drži najautentičnijim Petrovim likom; obj. u knjizi *Adrianskoga mora sirena*),²³ dok je portret – koji se nalazi u zagrebačkom Nadbiskupijskom dvoru – vjerojatno nastao u vrijeme Petrova bano- vanja, dakle iza 1665., zacijelo i njegov najreprezentativniji portret.²⁴

Valja navesti i nekoliko radova njihovih suvremenika, **Corneliusa Meyssensa** (njih dvanaest, u knjizi pod naslovom "Ausführliche und warhafftige Beschreibung ..." iz 1671.): "Petra Zrinskog prevoze u Bečko Novo Mjesto iz carskog dvora u carsku oružanu"; "Oproštaj Frana Krste Frankopana s Petrom Zrinskim pred pogubljenje"; "Petra Zrinskog vode na stratište"; "Petru Zrinskom sijeku glavu"; "Franu Krsti Frankopanu sijeku glavu", te radova Caspara Otthoffera ("Smrt Petra Zrinskoga" i "Smrt Frana Krste Frankopana"), **Gaspara Bouttatsa** ("Grof Petar Zrinski i markiz Fran Krsto Frankopan"), Gillisa Hendricxa ("Grof Petar Zrinski") i drugih.

Osobito je bila značajna recepcija Zrinskoga u slikarstvu u ka- snijim desetljećima 19. stoljeća (1879.-1885.) i u prvim dvama 20. stoljeća. Među njima su važni portreti Zrinskoga i Frankopana što ih je načinio slikar (Mađar) **Károly Jakobey** ("Ban Nikola Zrinski"), pohranjen u Hrvatskom povijesnom muzeju (→ u daljnjem tekstu: HPM), zatim portret "Nikola Zrinski na sigetskoj tvrđi" (iz 1865./66.) – nastao u godini obilježavanja 300. obljetnice Sigetske bitke – auto- ra **Josipa Franje Mückea**, potom Julija (Juliusa) Hühna ("Knez Petar Zrinski" iz 1860.) i Ivana Hofmanna ("Grof Petar Zrinski" u HPM). Dakako, i drugi su autori pristupali toj motivici, primjerice, Ivan Za- che, Josip Uhlik, Marko Antonini, Viktor Madarasz. Osim toga, zani- mljivo je likovno osvjetloženje samoga događaja "Prijenos posmrtnih ostataka Petra Zrinskoga i Frankopana pred zagrebačkom prvostol- nicom 30. travnja 1919." rukom Svetomira Šimunca (pohranjeno u Grafičkoj zbirci 1919.).

Naposljetku, jedan od znamenitijih slikara popularnih prizora iz hrvatske povijesti, poglavito iz života obitelji Zrinskih i Frankopana,

zacijelo je bio **Oton Iveković** ("Rastanak" / "Oproštaj Katarine Zrinske s Petrom Zrinskim i Krstom Frankopanom u Čakovcu" iz 1866. /ulje u HPM/; "Urota zrinjsko-frankopanska" iz 1888.; "Smrt bana Nikole Zrinjskog mlađeg" iz 1891.; "Oproštaj Zrinjskog i Frankopana od Ka- tarine Zrinjske" iz 1901.; "Posljednji Zrinski u tamnici" / "Ivan Gna- de" – o Ivanu Antunu Zrinskom iz 1920.; "Rekvijem za posljednjeg Zrinskog"; "Petar Zrinski i Katarina"; "Katarina Zrinska pregovara u Veneciji s poslanikom francuskog kralja Luja XIV. u rujnu 1664." iz 1919. /u HPM/), a spomenimo i **Ferdu Quiquereza** ("Posljednji časovi Zrinskog i Frankopana"). Također, ta se motivika javljala sporadično i u novijoj likovnoj umjetnosti, primjerice u Krste Hegeđušića ("Petar Zrinski u borbi s Turcima" iz 1940. /u HPM/).²⁵

Odjeci zrin-
sko-
frankopanskih
tema u
hrvatskom
(umjetničkom)
glazbenom
stvaralaštvu
s osobitim
obzirom na
motiviku
zrin-
sko-
frankopanske
tragedije/urote

- 385 -

Odjeci zrin- sko- frankopanskih tema u glazbenoj umjetnosti

Dakle, kad je riječ o **glazbenim ostvarajima**, u 19. su se stoljeću pojavila ne samo djela vezana uz temu o Zrinskome, već općenito – doduše u manjoj mjeri – i ona uz druge zrin-
sko-
frankopanske teme,

23 Prema opisu Otona Ivekovića iz 1908. godine, na tom se portretu Petar Zrinski odlikuje "osobito muževnom ljepotom [...] podaje nam tip pravoga hrvatskog junaka ...", "... Petar zaogrnut crvenim mentenom sa širokim zlatnim galonima, velikim pucetima i velikim ovratnikom od krzna, s ljevicom na balčaku sablje". Cit. prema: Anđelko MIJATOVIĆ: *Zrin-
sko-
frankopanska urota*, 1992, 153-154.

24 U Nadbiskupijskom se dvoru čuva i jedini poznati portret Frana Krste Frankopa-
na.

25 O tim temama usp. Emilij LASZOWSKY – Oton IVEKOVIĆ: Posljednji Zrinski i Frankopani u umjetnosti, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hr-
vatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 291-306.; Marijana SCH-
NEIDER: Zrinski i Frankopani u likovnoj umjetnosti, *Historijski zbornik*, 25-26
(1972-73) 327-341.; Josip Ante SOLDI: *Zrin-
sko-
frankopanska urota u suvre-
menim crtežima*, Knjižnica Matice hrvatske, knj. 1, Ogranak Matice hrvatske Sinj,
Sinj 1991.

i ne samo u hrvatskih, već i u stranih autora. No, iako je spomenuto da je odjek zrinско-frankopanskih tema u 19. stoljeću bio znatniji u drugim umjetnostima, u glazbenom su ga stvaralaštvu nadišla umjetnička djela o Nikoli Šubiću "Sigetskome".

Nasuprot brojnijim radovima o tomu povijesnom događaju, kao i o radovima što su tematizirali njegov odjek u književnosti, scenskoj i likovnoj umjetnosti, o tomu kakvi su bili odjeci tih tema u glazbi, zabilježena je tek poneka historiografska (bibliografska) jedinica.

Pokazalo se naime da je ovdje naslovljena tema dosad tek sporadično bila u žarištu zanimanja (no ne i na način sustavnoga znanstvenog istraživanja), odnosno da je riječ zapravo o **trima** (muzikološkim) radovima: članku "Suvremeni prikaz pogibije Zrinjskog i Frankopana u muzici za čembalo" iz 1963. te u kasnije nastalomu članku srodne teme, pod naslovom "Smaknuće Petra Zrinjskog i Krste Frankopana prikazano tonovima", iz 1971. godine, oba iz pera Ladislava Šabana,²⁶ koji su zapravo tematizirali skladbu inozemnoga autora Alessandra Pogliettija, dok se u radu Lovra Županovića "Odjek zrinско-frankopanske tragedije u glazbenoj umjetnosti" ta tema odnosila ne samo na Pogliettijevo djelo nego i na druge hrvatske autore.²⁷ Stoga se Županovićev rad može držati prvotnim sagledavanjem hrvatskoga glazbenoga stvaralaštva nadahnuta zrinско-frankopanskom motivikom.

U prvim je dvama radovima – i to u kontekstu povijesnoga razvoja glasovirske suite – bilo riječi o programnoj suiti za čembalo (*La Ribellione di Ungheria / Ugarska pobuna* → *O pobuni u Ugarskoj*) što ju je bio uglazbio skladatelj i dvorski orguljaš u Beču, dvije godine stariji suvremenik Frana Krste Frankopana, **Alessandro Poglietti** (1641.–1683.), koji je na tom mjestu naslijedio Frobergera, skladbi zacijelo nastaloj ubrzo po tomu tragičnomu događaju.²⁸ Premda sami

- 26 Ladislav ŠABAN: Suvremeni prikaz pogibije Zrinjskog i Frankopana u muzici, *Zvuk*, 61 (1963) 22–37.;
Ladislav ŠABAN: Smaknuće Petra Zrinjskog i Krste Frankopana prikazano tonovima, *Kaj*, 4/9 (1971) 24–29.
- 27 Lovro ŽUPANOVIĆ: Odjek zrinско-frankopanske tragedije u glazbenoj umjetnosti, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 4 (1973) 81–99. (s fotografijama)
- 28 Sâm je događaj zacijelo bio znatno odjeknuo među suvremenicima. Tomu je pridonijelo svojevršno službeno izvješće bečkoga dvora, tiskano kod bečkoga tiskara Matthaeoa Cosmerovija u pet različitih jezičnih verzija (na njemačkom, latinskom, talijanskom, francuskom i španjolskom). Ne bi li dobio na oštini, dodane su mu ilustracije (12 slika) u bakrorezu pojedinih scena o procesu i samome smaknuću. Kao što o tomu sudi Ladislav Šaban, Pogliettiju je izvor nadahnuća mogla biti brošura bečkoga dvora ("Ausführliche und warhafftige Beschreibung") o završnici samog događaja, tiskana iste, 1671. godine u Beču. Usp. Ladislav ŠABAN: Suvremeni prikaz pogibije Zrinjskog i Frankopana u muzici, *Zvuk*, 61 (1963) 22–37.; također: Lovro ŽUPANOVIĆ: Odjek zrinско-frankopanske tragedije u glazbenoj umjetnosti, *Radovi* ..., 4 (1973) 90, bilj. 10.

podnaslovi / naslovi stavaka suite²⁹ govore o nekoj (ne precizno imenovanoj) pobuni u Ugarskoj, iz tijeka priče, opisa radnje i načinu pogubljenja, odnosno iz povijesnoga konteksta, razaznaje se o kojemu je događaju riječ, jer u tom razdoblju Pogliettijevo djelovanje u Hrvatskoj i Ugarskoj nije bilo ni jednoga sličnoga događaja, osobito ne s tako drastičnim završetkom. Štoviše, važnim se čini istaknuti da je to bilo ujedno i najranije nastalo glazbeno djelo na spomenutu temu, što je bilo ne samo svjedočanstvom o tomu dobu nego i pokazateljem viđenja te pobune u glazbenoj umjetnosti i izvan hrvatskih prostora (o čemu je već bilo riječi), i to iz pera inozemnoga autora.³⁰

Kao što je napomenuto, o hrvatskom je glazbenom stvaralaštvu na tu temu bilo malo pisane riječi, a razlogom je mogla biti činjenica da je ona (kao motivika) zapravo bila i slabo zastupljena. Riječ je svojevršnom paradoksu, da je naime – kao što je o tomu sudio Lovro Županović – rijetko koji događaj iz starije (i novije) hrvatske političke povijesti tako brzo odjeknuo u europskom glazbenom stvaralaštvu, a da je opet rijetko koji događaj iz starije (i novije) hrvatske političke povijesti tako malo poticao skladatelje da ga ozvuče,³¹ osobito jer je takav dramatikom prožet događaj kao nadahnuće mogao dobro prijanjati glazbenom izričaju.

No, nastojanjima Starčevićeve Stranke prava, o tom se događaju (osobito nakon 1871.), makar i suzdržano, ipak počelo javno govoriti.

Tema je dakle bila nadahnućem nekolicini glazbenika, osim **Zajca**, zapravo, još devetorici (sagledamo li tu motiviku u širem smislu). Štoviše, uz Zajčeva djela, u 19. je stoljeću ona našla odraza tek usputno i u **Livadićevu** opusu, i to kao glazbeni prilog scenskome djelu (drami *Frankopan*) Mirka Bogovića, nastalom vjerojatno 1865.

- 29 Nazivi osam stavaka suite (tipični za stavke barokne suite) su sljedeći: I. *Toccata sopra la ribellione di Ungheria*; II. *Allemande – La Prisonnier*; III. *Courante – Le procès*; IV. *Sarabande – Le Sentence*; V. *Gigue – La Lige*; VI. *La décapitation*; VII. *Passacaglia* (karaktera pogrebne povorke); VIII. *Les Cloches – Requiem aeternam dona eis Domine*.
- 30 Budući da je slobodna Hrvatska toga doba bila stiješnjena na najmanji životni prostor (*reliquiae reliquiarum*), a i sâm skladatelj zacijelo nije bio upućen u ugarsko-hrvatske političko-pravne odnose, to je moglo biti razlogom da se u naslovu spominje samo Ugarska, premda su pokret vodili Hrvati. Poglietti je i sam tragično završio; naime, ubili su ga Turci za vrijeme opsade Beča 1683. godine (koju je u zadnji čas bio spriječio poljski kralj Jan Sobjeski, pritekavši Beču u pomoć i porazivši tursku vojsku), dok je njegovo šestoro djece iz drugoga braka dospjelo u tursko sužanjstvo. I Pogliettijevo je djelo bilo dugo zametnuto, sve do 1906., kada je bilo objavljeno u austrijskoj glazbenoj ediciji *Denkmäler der Tonkunst in Österreich* XIII, 2, Leipzig 1906. Usp. Lovro ŽUPANOVIĆ: Odjek zrinско-frankopanske tragedije u glazbenoj umjetnosti, *Radovi*, 4 (1973) 82, bilj. 4.
- 31 *Ibid.*, 81.

Odjeci zrinско-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinско-frankopanske tragedije/urote

godine, kada je djelo bilo tiskano (tada još neizvedeno);³² s druge strane, i u malo prisutnoga skladatelja **Ivana Miletića** (1862. ili 1863. – ? 1890-ih),³³ koji je skladao glazbenu sliku za orkestar *Smrt Petra Zrinskoga i Krsta Frankopana*, dok su u 20. stoljeću (s izravnim ili posrednim motivskim dodirima) na tu temu skladali: **Vladimir Stahuljak** (*Ozalj – grad*, op. 60 /1904. i 1929./ i op. 79 /1904./),³⁴ **Valère (Valerijan) Antunović** (*Davorija Zrinsko-Frankopanska* iz 1919.), **Ivo (Ivan) Muhvić** (*Uvertira Zrinski-Frankopan* iz 1919.),³⁵ **Franjo Serafin Vilhar-Kalski** (*Na Ozlju gradu*), **Bernardin Sokol** (*Na Ozlju gradu*) i **Lovro Županović** (*Ozlju – gradu*).

Dakako, poput mnogih skladbi nastalih iz Zajčeva pera o Nikoli Šubiću Zrinskomu, u autorovu je opusu zamjetan i stanovit broj onih vezanih uz zrinsko-frankopanske teme. Istraživanja su pokazala da je Zajc – koji je ionako u svojem golemom opusu stvarao raznovrsna djela (s obzirom na glazbenu vrstu, opseg, namjenu i izvodački sastav) – ostao gotovo jedinim (uz prije spomenute Ferdu Wiesnera

Livadića i slabo poznatoga glazbenika Ivana Miletića) i najplodnijim autorom skladbi 19. stoljeća s eksplicitno naslovljenim sadržajnim motivima, a ne samo najplodnijim, najznamenitijim i najkompetentnijim glazbenikom svojega vremena.

Kao što je bilo razvidno iz skladateljeva opusa, Zajc je stvarao više djela s istim i/ili sličnim naslovima (više ili manje različitih glazbenih sadržina), odnosno istovjetne skladbe različita naslova. U ovoj se skupini "zrinsko-frankopanske" motivike (T1) javljaju sljedeća djela (gdjekad s istim, a katkad s različitim brojem opusa, drukčijega izvodačkog sastava te mjestimice variranoga naslova):

1. skupina

op. 241 *Frankapanova davorija / Na vojsku*³⁶
(*Frankopanska davorija*) na tekst Frana Krste Frankopana (modificiran od Ivana Dežmana)
mješoviti zbor uz glasovir

op. 293b *Frankopanska davorija* (za muški zbor, puhački orkestar i udaraljke)

op. 295/5 *Hrvatska davoria / hrvatski zbor Na vojsku* (muški zbor)

op. 295/9 *Frankapanova davorija / Na vojsku* (za mješoviti zbor jednoglasno uz glasovir)

Premda je spomenuta skladba (kao i njezine inačice) nastala ubrzo po Zajčevu dolasku iz Beča u Zagreb, ona ukazuje na stanoviti kontinuitet; njega povezujemo s autorovim prijanjanjem uz hrvatski idiom, obilježenim svojevrsnim i tematskim i glazbenim "hrvatskim znakom", začetim diskretno još za boravka na Rijeci (s unosom "kroatičnosti" u nazivima ponekih autorovih skladbi) te postupnim njegovim intenziviranjem u posljednjim godinama Zajčeva bečkoga razdoblja.

Nadalje, kad je o toj skladbi riječ, nekoliko je opusa naslovljeno kao *Frankopanka* (**op. 327** za muški zbor; **op. 329** za muški zbor i orkestar), odnosno *Frankopanska* (**op. 328** za muški zbor, 2 trublje, 2 roga i timpane).

³⁶ *Frankopanska davorija* tiskana je u *Viencu* kao op. 293 "Frankapanova davorija: Pjesma Franje Krsta Frankopana prilagodio ju za glasbu l[van]. D[ežman]." (nalažište: ZMA NSK sign. H-m4^o-9). Ostvarena je pod utjecajem glazbenoga folklor s klasifikacijom "originalne kompozicije". Usp. Gorana DOLINER: Glazbeni folklor u djelima Ivana Zajca, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Ivana Zajca (1832–1914), Zagreb, 10.–11. prosinca 1982.*, ur. Lovro Županović, JAZU – Razred za muzičku umjetnost – Muzikološki zavod Muzičke akademije u Zagrebu, Zagreb 1982, 158.

³² Kao što o tomu, pozivajući se na Kuhača, navodi Lovro Županović, Livadićeva se glazba sastoji od jednoga broja, pjesme Katarine *Oj vi zvijezde sjajne* iz IV. čina (romanca za glas i glasovir, podnaslova: "Pesma Katarine u IV. činu Frankopana"), a objavljena je kao glazbeni prilog br. 11 u časopisu *Gusle*, 1/11 (1. 11. 1892), s navedenim naslovom i dodatkom "Popievka Katarine Dragovićeve u drami Frankopan". Usp. Lovro ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Školska knjiga, Zagreb 1980, 160, bilj. 49.; usp. također: Nada BEZIĆ: Popis skladbi Ferde Wiesnera Livadića – Samoborskog, u: *Ferdo Wiesner Livadić – Život i djelo*, Radovi s muzikološkog skupa održanog u Samoboru, Hrvatska, 8. studenog 1992., ur. Vjera Katalinić, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2003, 162–163.

³³ Miletić, Ivan (Nova Kapela u Slavoniji, 1862. ili 1863. – ? 1890-ih), završio je gimnaziju u Osijeku 1882.; od 1887. bio je ravnatelj tamburaškog orkestra pjevačkog društva Merkur u Zagrebu, s kojim je gostovao i na svjetskoj pariškoj izložbi 1889. godine. Taj samouki glazbenik djelovao je kao skladatelj, violinist i tamburaš. U njegovu opusu istaknuto mjesto zauzimaju djela za tamburaški orkestar; usto, skladao je i djela za orkestar (primjerice, glazbenu sliku za orkestar *Smrt Petra Zrinskoga i Krsta Frankopana*) te muške zborove. Cit. prema Sanja MAJER-BOBETKO: *Glazba i religija* Josipa Florschütza. Prilog povijesti estetike glazbe u Hrvatskoj i povijesti hrvatske glazbene terminologije, u: *Musicologie sans Frontières / Muzikologija bez granica / Musicology without Frontiers : Svečani zbornik za Stanislava Tuksara*, ur. Ivano Cavallini i Harry White, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2010, 224, bilj. 4.; također usp. Lovro ŽUPANOVIĆ: *Stoljeća hrvatske glazbe*, 1980, 259–262.

³⁴ U ostavštini Vladimira Stahuljaka (ZMA NSK: sign. 69, 77 i 208) javljaju se dva opusa (op. 60 i op. 79). Naime, autor je skladbu doradio, o čemu svjedoče prijepisi s različitim datumima (27. 7. 1904., 23. 3. 1929., 16. 2. 1943., 18. 2. 1943.). Osim toga, Stahuljak je 1919. preradio i Zajčevu skladbu *Frankopanka* (za 4-glasni mješoviti zbor uz tamburaški orkestar). Usp. ovdje Prilog A: Tablica 2 (u daljnjem tekstu: T2), red. br. 4 i 5; također vidi bilj. 37.

³⁵ Ta je orkestralna uvertira bila izvedena na svečanoj akademiji u Hrvatskom narodnom kazalištu 30. travnja 1919. pod ravnanjem Oskara Smodeka; danas je ta skladba nedostupna (zacijelo zagubljena).

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

– 389 –

Naime, stvaranje prije navedenih sedam opusa/verzija/inačica u osnovi istovjetne tematske glazbene građe svjedoči ne samo o popularnosti spomenute skladbe (i autorovu zanimanju za zrinjsko-frankopanske teme), već i o skladateljevu nastojanju za njezinim intenzivnim promoviranjem, ne bi li odgovorio potrebama i mogućnostima onodobne (kulturne) sredine (preradbama za različite izvodačke sastave, od glasovirske do orkestralne pratnje → vidi T1, red. br. 1–7), što se u Zajčevu stvaralačkom *procédéu* pokazalo uobičajenim obrascem i potvrdom autorova društveno angažiranoga umjetničkoga djelovanja.³⁷

Dakako, skladba i sve njezine verzije nastale su na temelju pjesme Frana Krste Frankopana *Na vojsku* (vidi Prilog B: notni primjer /u daljnjem tekstu: **np/ 1 i np 2**).

Pritom je gotovo u svima uglazbljena samo prva (od četiriju) strofa, osim u ovoj skupini jedinoj *a cappella* skladbi pod naslovom *Frankopanka* op. 327 (T1, red. br. 5), u kojoj su uglazbljene prve dvije strofe (i gdje se na kraju skladbe donosi prvi stih prve strofe te prvi stih druge strofe u funkciji *code*).³⁸

Stihovi prve strofe (u skladbama: T1, red. br. 1–7) glase:

*Na vojsku, na vojsku, vitezi valjani!
koga god majka junačka odhrani;
Bubnjevi tutnje, zastava se vije,
Trublje na okup sazivlju junake,
Skoči, mišice u koga su jake.*

Zapravo, po svomu je umjetnički skromnomu dometu – tipične poletno-melodične geste – skladba posredno vezana uz sâm događaj, i to preko imena njegova protagonista Frankopana (što se može pojmiti i oprežnošću autora da u narodu postupno pobudi osjećaj za njegove mučenike, a onda i za značenje toga tragičnoga povijesnoga čina).

37 Kao što je napomenuto, Zajčevu je skladbu, pod istim nazivom *Frankopanka*, preradio Vladimir Stahuljak 1919. godine (za četveroglasni mješoviti zbor uz tamburaški orkestar). Usp. Prilog A: T1, red. br. 5.

38 S obzirom na to da je na 3. str. autografa ispisan tekst i treće i četvrte strofe, ta se verzija za muški zbor – posvećena "Slavnomu društvu Jeka u Samoboru", kao što je ispod naslova autor zapisao olovkom – pjevala s cjelovitim tekstom (vidi T1, red. br. 5; Prilog B: **np 1**).

2.

Zanimljiva je – po opsegu i vrsti – **orkestralna Fantazija Zrinjskoga [!] i Frankopana op. 497c** (s dijelovima: 1. slika *Obitelj*; 2. slika *Zakletva*; 3. slika *Kloster und Gefängniss*).

Premda je riječ o svojevrsnoj programnoj suiti / slici, autor je u orkestralno tkivo skladbe u 3. slici umetnuo i vokalne dionice troglastnoga ženskoga zbora uz pratnju orgulja, s četirima stihovima što su poslužili kao tekstno / motivsko / programno nadahnuće:

*Bože mili, teško griješ,
tužna prem vladaru svom
Tuj se kaje, daj ju rieši
grieha sad u času tom.*

S druge strane, naziv fantazija u glazbenom smislu sugerira slobodno oblikovanje njezinih odsjeka / dijelova (vidi T1, red. br. 8; Prilog B: **np 3**).³⁹

3. skupina

Naposljetku, nekoliko je opusa (osam) Zajc naslovio kao koračnica **Zrinski-Frankopan** (gdjekad *Zrinjski-Frankopan*: op. 524d, op. 606):

- op. 524a** – koračnica za muški zborski sastav
- op. 524b** – koračnica *Pojmo pjesmu ...* za muški zbor i orkestar
- op. 524c** – koračnica za muški zbor i glasovir
- op. 524d** – koračnica za glasovir (koračnica za muški zbor)
- op. 524e** – koračnica za glasovir (koračnica za muški zbor)
- op. 586** – za puhački orkestar
- op. 606** – za zbor (glasovir)
- op. 743a** – za glasovir (tiskana skladba)

Premda svojim općenitim određenjem koračnica obično upućuje na kraću, najčešće instrumentalnu skladbu marcijalnoga ritma, čvrstoga tempa i četverodobne mjere, ovdje se pod tim naslovom (gdjekad samo kao *Zrinski Frankopan*) javlja niz inačica (preradbi) koje je Zajc namijenio različitim izvodačkim sastavima. Sukladno tomu varira i opseg djela, od zborskoga *a cappella* sastava ili pak uz glasovirsku pratnju do veće vokalno-orkestralne fature, donoseći tekst **Augusta Harambašića** (*Pojmo pjesmu ...*).⁴⁰

39 Fantazija (lat. *fantasia*, *phantasia*; grč. *φαντασία*) = predodžba, prividenje; u glazbi se odnosi na instrumentalnu skladbu s obilježjima improvizacije ili slobodna oblikovanja, odnosno nesputana, maštovita izlaganja glazbenih misli ("fantaziranja").

40 August HARAMBAŠIĆ: [tekst pjesme *Pojmo pjesmu, mili družil*], *Pjesme i proza*, Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1966, 34–35.

Odjeci zrinjsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinjsko-frankopanske tragedije/urote

– 391 –

Harambašićeva pjesma ostvarena je izmjenjivanjem osmeraca i sedmeraca, stihova u dvostrukoj rimi, a Zajc ju je glazbeno oblikovao slijedeći trodijelni *Da capo* oblik s dijelovima:

Uvod – Koračnica (Es-dur) – Trio ili Variante (As-dur) // **Fine** [*Da capo* Koračnica].

Dakako, u svim vokalnim verzijama skladbi riječ je o istovjetnom tekstu (T1, red. br. 9, 10, 11, 15).

Na temelju proučavanja sačuvanih Zajčevih partitura pokazalo se da je Zajc ostvario – s obzirom na glazbenu građu – zapravo **tri različite skladbe**:

Frankopanska davorija / **Frankapanova davorija Na vojsku** (Hrvatska davoria Na vojsku, Frankopanka, Frankopanska);
 orkestralna **Fantazija Zrinjskoga i Frankopana**;
 koračnica **Zrinski-Frankopan**.

Uvod	Koračnica	Trio ili Variante
<i>Pojmo pjesmu, mili druži, pjesma nam je srca jek</i>	1. strofa <i>Pojmo pjesmu, mili druži, pjesma nam je srca jek, U veselju i u tuzi mila kano mača zvek. [Ah] Oj često ga je Hrvat trgo a tudjincu tek na spas ali u zlo on nas vrgo, za uzdanje [prezrev] bajuć nas.</i>	
	2. strofa <i>Ali takvi dični muži živu dok i narod sav; on za njimi vazda tuži, ko na grobu miran lav! [Ah] Oj slabi tekar suze lije muža resi uzdah tih: rod im pjesmom svojom spomen vije i veliča pjesmom njih! \\ Fine [Da capo Koračnica]</i>	
		3. strofa <i>Gdje slobode sad su dani što ih Hrvat cienit zna? [Gdje slobode Ah] Oj gdje li Zrinski Frankopani [zna]? Gdje su ona lava dva? Oj tko svoju zemlju ljubi [i tko] toli neće biti rob, tomu krvnik glavu gubi, taj u hladan pada grob!</i>
		4. strofa <i>Pojmo slavu mučenika što se nisu dali trt već su rado spram silnika i u samu pošli smrt! Oj tko svoju zemlju ljubi [i tko] toli neće biti rob, tomu krvnik glavu gubi, [smjelo u svoj stupa grob] taj u hladan pada grob!⁴¹</i>

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

– 393 –

41 U autografnj partituri neke su riječi i stihovi ispravljani olovkom. Ovdje su takvi dijelovi teksta, koji su u autografu prvotno bili zapisani, a potom precrtani, stavljeni u uglatu zagradu, dok su olovkom dopisane druge riječi: Oj; bajuć; tomu; i tko; tomu; taj u hladan pada grob.

Među njima je tek potonja skladba – zbog dopadljivoga i poletnoga izričaja i marcijalnoga ritma – ostvarila svojedobno veći komunikacijski protok, postavši omiljenom do te mjere da se dovinula do samoga glazbenoga simbola tragedije, pridonijevši i rasprostranjenju zrinsko-frankopanskog kulta. (Vidi T1, red. br. 9; Prilog B: **np 4**; T1, red. br. 10; Prilog B: **np 5**).

Oznake više različitih opusa što se pripisuju prvoj i trećoj (skupini → 7+8) odnose se na njihove verzije i kasnije preradbe, ostvarene u različitoj fakturi i namijenjene različitim izvođačkim sastavima. U svim skladbama u trima skupinama Zajc je uporište nalazio u pjesničkome tekstu, izravno u prvoj i trećoj skupini skladbi, a usputno unutar orkestralnoga izričaja (u *Fantaziji*) u tumačenju dramatike, koju je dodatno mogla snažnije podcrtati riječ.

Naposljetku, iako Zajc nije (uvijek) datirao sva svoja djela, prema numeraciji opusa moguće je odrediti približno vrijeme njihova nastanka. Dakako, sve su one nastale po Zajčevu dolasku u Zagreb (1. veljače 1870.), a – kao što je znano – 1871. bila je obilježena 200. obljetnica pogibije Zrinskoga i Frankopana. No, i u toj je prigodi – kao što je bio naveo Antun Goglia – "Dne 30. IV. pjevalo [...] 'Kolo' u crkvi sv. Katarine misu u spomen dvijestogodišnjice u Bečkom Novom Mjestu 30. IV. 1671. poginulih hrvatskih mučenika Petra grofa Zrinskog i kneza Krste Frankopana."⁴² Razumljivo je da je Zajc bio potaknut određenom prigodom ili narudžbom za stvaranjem takvih djela.

42 Usp. 1862 – HPD – 1942 "Kolo" u Zagrebu. *Spomenica povodom 80-godišnjice društva*, Tiskara Dragutin Beker, Zagreb [1942], 21.

Pogovor

Saberimo. Odjek zrinsko-frankopanske urote pojavio se još za života Zrinskoga i Frankopana u likovnoj i glazbenoj umjetnosti te u književnim djelima. Sagleda li se umjetnički opus u cjelini, u vremenu koje je slijedilo taj se kontinuitet zadržao u znatnijoj mjeri u književnom i scenskom stvaralaštvu, nasuprot slabije zastupljenom i sasvim usputnom glazbenom. To bi se moglo povezati s društveno-političkom klimom koja je poticala glorifikaciju hrvatskih junaka / mučenika, odnosno, suprotno tomu, njihovo potiskivanje (u odnosu na politiku Beča i u okviru Austro-Ugarske Monarhije) do početka 20. stoljeća tj. do njezina sloma. Stoga se u hrvatskoj kulturnoj javnosti zrinsko-frankopanski kult osobito bio aktualizirao 60-ih godina 19. stoljeća, što je pak valjalo motriti u kontekstu onodobno izražene pravaške ideologije, te osobito nakon desetljetnoga Bachova apsolutizma.

Govorimo li o svojevrsnom paradoksu, da je naime rijetko koji događaj iz starije (i novije) hrvatske političke povijesti tako brzo odjeknuo u europskom glazbenom stvaralaštvu (u prije spomenutoj suiti za čembalo *O pobuni u Ugarskoj* Alessandra Pogliettija), a da je opet i rijetko koji događaj iz starije (i novije) hrvatske političke povijesti tako malo poticao skladatelje da ga ozvuče, nameće se još jedan; riječ je, s jedne strane, o odnosu hrvatskih glazbenika prema tom događaju, što se djelomice i može shvatiti u kontekstu dvoipolstoljetnih zbivanja u hrvatskim zemljama, ali se poslije, osobito nakon 1918. godine, ne može tomu naći objašnjenja, jer je upravo do 1918. nastalo i najviše (uglavnom Zajčevih) skladbi na te i takve teme.

U tom se kontekstu može motriti obnova kulta zrinsko-frankopanske tragedije nakon 1918. godine, nakon sloma Monarhije, ujedno i kao ponovljenoga veličanja hrvatskih junaka i kao konačni obračun s habsburškom prošalošću. Naime, prilikom prijenosa posmrtnih ostataka Petra i Frana Krste Frankopana u domovinu 1919. godine, nastala su dva djela: *Davorija Zrinsko-Frankopanska Valërea (Vale-rijana) Frimla Antunovića* i orkestralna *Uvertira Zrinski-Frankopan Ivo (Ivana) Muhvića* (danas zacijelo zagubljena). Štoviše, moglo bi se očekivati da je zrinsko-frankopanska tema potaknula na daljnje stvaranje glazbenih djela, osobito u novouspostavljenim političkim uvjetima života hrvatskoga naroda. Međutim, koliko je dosad poznato, nakon 1919. (Muhvićeve uvertire) nije nastalo nijedno glazbeno djelo nadahnuto urotom, koja kao da je bila ostala izvan zanimanja hrvatskih glazbenika. Ipak, mogli bismo govoriti o prinosima u širem smislu, stvaranjem skladbi međusobno sličnih naslova (*Ozalj – grad*

Vladimira Stahuljaka; *Na Ozlju gradu* Franje Serafina Vilhara-Kalskoga i Bernardina Sokola; *Ozlju – gradu* Lovra Županovića), u kojima se usputno spominju i imena Zrinskoga i Frankopana.

Kao što je i iz drugih aspekata bilo razvidno, političke i ideologijske poruke mogle su se ipak lakše promovirati (doduše, onda kad je prema njima bila donekle ublažena oštrica "nevidljivih recenzenata" i "cenzora") u većoj formi – kantati ili nekom glazbeno-scenskom djelu – odgovarajućoj za ozvukovljenje dramske potke zrinsko-frankopanskog martirija, no za koju zacijelo nije bilo "sluha"; možda i stoga što se glazbeno stvaralaštvo često gledalo pod prismotrom. Naime, glazbeno uobličenje povijesnih i junačkih sadržaja s izrazitim nacionalnim nabojem izazivalo je stanovitu bojazan, jer je uvijek moglo izravnije doprijeti do javnosti, neovisno o više ili manje izravnim ili skrivenim porukama koja su takva djela nosila.

Sukladno uzdizanju uloge i značenja glavnih protagonista toga tragičnoga događaja, iz takva je ideologijskoga i političkoga pogleda u to doba bila započela deheroizacija i/ili detronizacija kulta Nikole Šubića Zrinskoga. Suprotno tomu, u 20. je stoljeću došlo do svojevrzne (re)konstrukcije nacionalnoga identiteta, a kao stanoviti pokazatelj poslužilo je i umjetničko (glazbeno) stvaralaštvo. Njome se, dakako, nije posvema potrla zrinsko-frankopanska paradigma; štoviše, obljetnice koje su se obilježile – 300. i 320. godina i to sukladno političkim prilikama 1971. i 1991. – bile su podudarne s prijelomnim godinama hrvatskoga političkoga krajolika. Dok su – osobito u pjesništvu – nicala djela na te teme, glazbeno je stvaralaštvo zamrlo. Međutim, zrinsko-frankopanski je kult svojim pozicioniranjem u svijesti hrvatskoga kulturnoga i političkoga bića nadišao onaj Nikole Šubića Zrinskoga. Kao takav postao je uzorom i uzorkom što je objedinjavao sve moralne vrijednosti: čovjekoljublje, domoljublje i bogoljublje, dovedeno do majestetičkoga zanosa. Usto, postao je pogodnijim obrascem za različita ideologijska tumačenja koja su mu kao takva dobro prijanjala, jer su se u svim ugrozama hrvatskoga nacionalnoga identiteta uvijek mogla prepoznati i stoga odjeknuti snažnije i izravnije.

Naposljetku, svemu unatoč, kvantitetom i kvalitetom skromno hrvatsko "urotničko" glazbeno stvaralaštvo nastavilo je živjeti u praksi, čuvajući zrinsko-frankopanski kult od glazbenoga zmiranja; naime, od nevelikog su broja skladbi dvije Zajčeve (od njegovih triju) i zvukovno dokumentirane. Kao što uvijek biva, za očuvanje nacionalne glazbene baštine nisu uvijek bile potrebne velike geste, već ljubav i samozatajnost "malih" pregaratelja – ne samo u anonimnosti puka da u trećoj strofi pjesme *Marjane, Marjane*⁴³ nadoda stih "Pod kojim (barjakom, napomena RPJ) su pali Zrinski Frankopani" – kao i životnost brojnih ansambala (KUD-ova, tamburaških sastava), koji su u istinoljubivom hodu uspijevali stići do zaboravljenih partitura, opetovano naglašavajući da je Zrinsko-Frankopanovo mučeništvo ugrađeno u patnje svih koji su stradali za Hrvatsku.⁴⁴

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

– 397 –

43 "Marjane, Marjane" narodna je pjesma koju je prvi put zapisao skladatelj i dirigent, pjesnik i slikar Ivo Tijardović. Kao što je poznato, njezini su stihovi bivali pogodnom matricom za mnoge inačice i preinake (među inim i tzv. "partizanske inačice"); premda na neki način proskribirana od komunističkih vlasti, istodobno im je bila povoljna za umetanje njihovih novih stihova (iskrivljavanjem izvornih), koji su onda dugotrajnom i uporno ponavljajućom shemom poprimili obilježja ideologema.

44 Usp. Govor Anđelka Mijatovića 30. travnja 2005. godine u crkvi sv. Vida u Vrbovcu; www.shp.bizhat.com/Zrinski.html; zadnji pristup: 5. 5. 2018.

Prilozi

A) Tablice⁴⁵

Tablica T1:
Zajčeve "zrinsko-
frankopanske"
skladbe
Ivan pl. Zajc
(1832.–1914.)

Zajčeve "zrinsko-frankopanske" skladbe Ivan pl. Zajc (1832.–1914.)				
naslov	opus	godina	izvodački sastav	autor teksta napomene
1 <i>Frankapanova davorija</i> <i>/ Na vojsku</i> ⁴⁶	op. 241	nakon 1869.	mješoviti zbor (SATB) uz glasovir	tekst: Fran Krsto Frankopan OIZ – L 31 = Tiskane skladbe G-dur; 3 str.; Allegro grandioso. Marciale tiskana u <i>Viencu</i> kao op. 293 "Frankapanova davorija: Pjesma Franje Krsta Frankapana prilagodio ju za glasbu l[van]. D[ežman]." (ZMA NSK sign. H-m4°-9) ostvarena je pod utjecajem glazbenoga folklor s klasifikacijom "originalne kompozicije" ⁴⁷ tiskovina (2 str. + 1 str. teksta); plavom olovkom precrtan op. 293 i dopisan op. 241 ZP – 241
2 <i>Frankopanska davorija</i>	op. 293b		muški zbor puhački orkestar i udaraljke (trublja, rogovi, tromboni, eufonij, timpani, tambour)	OIZ – L 37 G-dur; 7 str.; atgf – crna tinta skladba bez teksta (olovkom upisana samo 3. strofa – drugi rukopis) uz op. 239 slovo <i>b</i> dodano olovkom ZP – muški zbor i orkestar
3 <i>Hrvatska davoria</i> <i>/ hrvatski zbor Na vojsku</i>	op. 295/5		muški zbor	tekst: Fran Krsto Frankopan OIZ – L 12c = Skizzi (op. 295 = zborovi) G-dur; 1 str.; atgf (u naslovu stoji op. 241 – iznad crtovlja op. 356)
4 <i>Frankapanova davorija</i> <i>/ Na vojsku</i>	op. 295/9		mješoviti zbor (jednoglasno) uz glasovir	tekst: Fran Krsto Frankopan OIZ – L 12c 3 str.; atgf (upisan op. 293) – crna tinta ista skladba kao <i>Hrvatska davoria</i> op. 295/5

Odjeci zrinsko-
frankopanskih
tema u
hrvatskom
(umjetničkom)
glazbenom
stvaralaštvu
s osobitim
obzirom na
motiviku
zrinsko-
frankopanske
tragedije/urote

Rozina
Palić-Jelavić
– 398 –

– 399 –

⁴⁵ U ovim se tablicama rabe sljedeće kratice: ZMA NSK = Zbirka muzikalija i audio-materijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu; ZP = Zajčev popis; OIZ = Ostavština Ivana Zajca; L = libro (knjiga u OIZ); atgf = autograf; prp = prijepis.

⁴⁶ Izvorna Zajčeva skladba snimljena je na CD-u: *Povijesne hrvatske budnice* (sadržava među inima: Zrinsko-Frankopanska [op. 524a] *Pojmo pjesmu*; [op. 295] *Na vojsku*), razni izvodači: **HKDD "Prigorac"**, Zagrebački oktet, Zlatni dukati, Croatia Records, MC-6 3036553 i CD 5961772, Zagreb 1992.
<http://itunes.apple.com/ca/album/prelja/479187166?i=479187187>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.

⁴⁷ Usp. Gorana DOLINER: Glazbeni folklor u djelima Ivana Zajca, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Ivana Zajca (1832–1914)*, 1982, 147–186.

naslov	opus	godina	izvođački sastav	autor teksta napomene
5 <i>Frankopanka</i>	op. 327	3. 4. 1874.	muški zbor	tekst: Fran Krsto Frankopan OIZ – L 32 G-dur; 3 str.; atgf – crna tinta (uz datum: "original manuscript skladatelja") izvorno: op. 241 (prerađen op. 241) uglazbljene 2 strofe (na kraju se ponavlja 1. stih 1. strofe te 1. stih 2. strofe – kao <i>coda</i>) na 3. str. ispisan tekst 3. i 4. strofe ispod naslova dopisano olovkom: "Slavnomu društvu Jeka u Samoboru" ZP – Frankopanska 1 ^o Hrvatska Davorija ("bolje uređeno")
6 <i>Frankopanska</i>	op. 328		muški zbor 2 trublje, 2 roga i timpani	ZP nema u OIZ
7 <i>Frankopanka</i>	op. 329		muški zbor orkestar	tekst: Fran Krsto Frankopan OIZ – L 37 G-dur; 9 str.; atgf – plava tinta (mjestimice nečitko; precrtani dijelovi / taktovi) bez teksta u dionicama muškog zbora ispod naslova: "Jugoslavenska davoria od Ivana pl. Zajca" Vladimir Stahuljak: – preradba za muški zbor <i>a cappella</i> – udesba za mješoviti 4-glasni zbor i tamburaški orkestar (4 str.), Petrinja, 23. 4. 1919. (IV. Vijenac hrvatskih melodija); ZMA NSK: sign. Stahuljak Vladimir 81 (H-m4 ^o -9)
8 <i>Fantazija Zrinjskoga i Frankopana</i>	op. 497c		orkestar 3. slika ženski zbor (S 1, S 2, A) orkestar i orgulje	OIZ – L 41 "glasba izvorna od Ivana pl. Zajca" 24 str.; atgf – plava tinta tempo: Marcia grandioso orkestralna fantazija Fantazija – upisana olovkom; op. 499c – olovkom precrtana brojka 9 i upisana 7 svojevrсна programna suita / slika. dijelovi: 1. slika <i>Obitelj</i> (8 str.) 2. slika <i>Zakletva</i> (8 str.) 3. slika <i>Kloster und Gefängniss</i> (8 str.) tekst u 3. slici: <i>Bože mili, teško griěši, tužna prem vladaru svom /</i> <i>Tuj se kaje, daj ju rieši grieha sad u času tom</i> nema u ZP

Odjeci zrinško-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinško-frankopanske tragedije/urote

naslov	opus	godina	izvođački sastav	autor teksta napomene
9 <i>Zrinski-Frankopan</i> koračnica	op. 524a	24. 2. 1883.	muški zbor	tekst: August Harambašić (<i>Pojmo pjesmu</i>) ⁴⁸ OIZ – L 51 = Zborovi Es-dur; 6 str.; atgf – plava tinta uz naslov: Koračnica za muški zbor od Ivana pl. Zajca skladana za Sveučilišno pjevačko društvo "Lira"; crvenom olovkom dopisano slovo <i>a</i> (uz op. 524); "original manuscript skladatelja Ivana pl. Zajca" sadržava dijelove: Uvod – Koračnica – Trio ili Variante; na kraju napomena u atgf: "Koračnica s uvodom od početka i Trio opet opetuje se sa tekstom 2. strofe, onda jošte Koračnica s uvodom od početka do Fine"
10 <i>Zrinski-Frankopan</i> koračnica <i>Pojmo pjesmu ...</i>	op. 524b	28. 2. 1883.	muški zbor orkestar	OIZ – L 53 = Pjevanje i orkestar Es-dur; 15 str.; atgf – crna tinta dijelovi: Uvod – Koračnica – Trio ili Variante; na kraju napomena u atgf: "Koračnica s uvodom od početka i Trio opet opetuje se sa tekstom 2. strofe, onda jošte Koračnica s uvodom od početka do Fine"
11 <i>Zrinski-Frankopan</i> koračnica	op. 524c (524a/2)		muški zbor	izvođena: 30. 4. 1907. (HPD <i>Krešimir i Mladost</i>) koračnica (verzija op. 524a – drukčiji sastav) OIZ – L 67 Es-dur; 6 str.; atgf – plava tinta olovkom dopisano slovo <i>c</i> (uz op. 524); uz naslov: "za Sveučilišno pjevačko društvo skladao Ivan pl. Zajc"; neki taktovi precrtani (tintom i crvenom olovkom)
12 <i>Zrinski-Frankopan</i> koračnica	op. 524d		glasovir	OIZ – L 68 = "Piano" Es-dur; 4 str.; atgf – plava tinta crvenom olovkom dopisano slovo <i>d</i> (uz op. 524); "koračnica za muški zbor" ZP – olovkom dopisano na kraju stranice, poslije op. 526
13 <i>Zrinski-Frankopan</i> koračnica	op. 524e		glasovir	OIZ – L 79 = Štampane note Es-dur; 3 str. tiskana koračnica za muški zbor skladao i za glasovir priredio Ivan pl. Zajc (tiskano u Zagrebu – Albrecht) ista glazbena građa, sadržava dijelove: Uvod – Koračnica – Trio ili Variante ZP – na sljedećoj stranici, poslije op. 534 dolazi op. 524c <i>Zrinski Frankopan</i>

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

48 Zajčeva je skladba snimljena na CD-u: *Povijesne hrvatske budnice* (sadržava među inima: Zrinsko-Frankopanska [op. 524a] *Pojmo pjesmu*; [op. 295] *Na voj-sku*), razni izvođači: HKDD "Prigorac", Zagrebački oktet, Zlatni dukati, Croatia Records, MC-6 3036553 i CD 5961772, Zagreb 1992.
<http://itunes.apple.com/ca/album/prelja/479187166?i=479187187>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.
Usp. također: August HARAMBAŠIĆ: *Pjesme i proza* [tekst pjesme *Pojmo pjesmu, mili družici*], Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1966, 34–35.

Pod naslovom *Zrinsko-frankopanska / Zrinski i Frankopani (Lava dva)*, isti je tekst pjesme Augusta Harambašića (*Pojmo pjesmu, mili družici*) drukčije uglazbljen, a izvode ga razni izvođači (tamburaški sastavi i solisti: *Slavonske lole, Grofovi*). Vidi: www.youtube.com/watch?v=9fuAl3t9gw; zadnji pristup: 4. 6. 2018.
<http://www.youtube.com/watch?v=55sGV4iba0c>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.
<http://www.youtube.com/watch?v=ZlQXu05ul>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.

naslov	opus	godina	izvođački sastav	autor teksta napomene
14 <i>Zrinski-Frankopan</i> koračnica	op. 586		puhački orkestar	OIZ – L 59 = "Orchestra" Hrvatska pučka koračnica 16 str.; atgf "original duplikat" ZP – Za Leopoldovu 53. Regimentu OIZ – L 124 = "Duhaći orkestar. – Razno" bez oznake opusa (isto u L 59 / usp. s op. 586): <i>Zrinski-Frankopan</i> – Kroatischer Volks Marsch: zbor, puhački orkestar
15 <i>Zrinjski-Frankopan</i>	op. 606		zbor (glasovir)	ZP (nema u OIZ)
16 <i>Zrinski-Frankopan</i> koračnica	op. 743a		glasovir	ZP (nema u OIZ) tiskano

Tablica T2:
Skladbe
"zrinsko-
frankopanske"
(izravne i
posredne)
tematike drugih
(pretežito
hrvatskih)
autora

Rozina
Palić-Jelavić
– 404 –

Skladbe "zrinsko-frankopanske" (izravne i posredne) tematike drugih (pretežito hrvatskih) autora						autor teksta napomene
skladatelj	naslov	opus	godina	izvođački sastav		
1 Alessandro Poglietti (1641.-1683.)	<i>O pobuni u Ugarskoj</i>		(1671.)	(klavi)čembalo		skladatelj i dvorski orguljaš u Beču programska suita za čembalo stavci: I. <i>Toccatina sopra la ribellione di Ungheria</i> II. <i>Allemande – La Prisonnie</i> III. <i>Courante – Le procès</i> IV. <i>Sarabande – Le Sentence</i> V. <i>Gigue – La Lige</i> VI. <i>La décapitation</i> VII. <i>Passacaglia</i> (pogrebna povorka) VIII. <i>Les Cloches – Requiem aeternam dona eis Domine</i>
2 Ferdo Wiesner Livadić (1799.-1879.)	<i>Oj vi zvijezde sjajne</i> (Frankopan)		vjerojatno 1865.	glas i glasovir		glazbeni prilog scenskom djelu (drami <i>Frankopan</i>) tekst: Mirko Bogović Livadićeva se glazba sastoji od jednoga broja, pjesme Katarine <i>Oj vi zvijezde sjajne</i> iz IV. čina; romanca za glas i glasovir (podnaslov: "Pesma Katarine u IV. činu Frankopana"); objavljena je kao glazbeni prilog u časopisu <i>Gusle</i> , I / 11 (1. 11. 1892) glazbeni prilog 11, s. p. s navedenim naslovom i dodatkom "Popievka Katarine Dragovićeve u drami Frankopan"
3 Ivan Miletić (1862. ili 1863. – ? 1890-ih)	<i>Smrt Petra Zrinskoga i Krsta Frankopana</i>			orkestar		glazbena slika za orkestar

Odjeci zrinsko-
frankopanskih
tema u
hrvatskom
(umjetničkom)
glazbenom
stvaralaštvu
s osobitim
obzirom na
motiviku
zrinsko-
frankopanske
tragedije/urote

– 405 –

skladatelj	naslov	opus	godina	izvođački sastav	autor teksta napomene
4 Franjo Serafin Vilhar–Kalski (1852.–1928.)	<i>Na Ozlju gradu</i>		[1900.]	muški zbor	tekst: Mihovil Nikolić knjiga istoga naslova: Mihovil Nikolić: <i>Na Ozlju gradu</i> , Zagreb, s. a. Usp. Mihovil NIKOLIĆ: <i>Na Ozlju–gradu: prvi puta pjeva Hrvatsko tipografsko pjevačko društvo "Sloga" na svečanom koncertu prigodom 40–godišnjice "Kola"</i> , spjevao Mihovil Nikolić, uglasbio F. S. Vilhar, s. n. [C. Albrecht (Jos. Witasek)], [Zagreb] [1900.]
5 Vladimir Stahuljak (1876.–1960.)	<i>Ozalj – grad</i>	op. 79	1904.	muški zbor	tekst: Vladimir Stahuljak 4 str.; atgf – na kraju skladbe: "Spjevao: Remete 26. VII. 1904. Skladao: Remete 27. VII. 1904."
	<i>Ozalj</i>	op. 60	1904. 27. 7.	muški zbor posvećeno pjev. zboru hrvatskog akademskog kluba "Mladost"	2 str.; prp 1. (atgf) "VI. Stahuljak 18/II. 1943." ZMA NSK sign. Stahuljak Vladimir 69 (69a) (uredno, čistopis) 2 str.; prp 2. (atgf) na kraju partiture: "u Zagrebu, 23/III. 1929. Vlad. Stahuljak konačno uredio 16. II. 1943." ZMA NSK sign. Stahuljak Vladimir 69 (69b) (verzija; precrtane neke riječi; proširen zadnji dio – dodan tekst) ZMA NSK sign. Stahuljak Vladimir 208 sadržava 4 skladbe (<i>Ozalj; Ne voli me; Na dušni dan; Proljetni dan</i>) <i>Ozalj</i> : 3,5 str. (pod sign. Stahuljak Vladimir 77 nalazi se još 5 listova – zapravo skica – pod naslovom <i>Ozalj</i> op. 60) atgf – na kraju "Zagreb 23. III. 1929. konačno uredio 16. II. 1943."
6 Vladimir Stahuljak (1876.–1960.)	<i>Frankopanka</i>		1919.	mješoviti zbor tambure	tekst: Fran Krsto Frankopan udesba za mješoviti zbor i tambure atgf – crna tinta; 1 str.; Petrinja, 23. 4. 1919. (slijede još 3 str. <i>IV. Vijenac hrvatskih melodija</i> = 4 str.); ZMA NSK sign. Stahuljak Vladimir 81 (usp. H-m4 ^o -9)
7 Valère (Valerijan) Friml Antunović (1888.–1937.)	<i>Davorija Zrinsko-Frankopanska</i>	op. 60	1919.	glasovir	Hrvatske skladbe, sv. 1, s. I., s. a., s. n., Osijek, Hrvatski štamparski zavod d.d. ZMA NSK sign. H2-4 ^o -339 sadržava 7 skladbi (<i>Zora rudi; Pozdrav; Zuj proljeća; Rosno cvijeće; Podravska straža; Seljanka; Jadranska vila</i>); glasovir
8 Ivo Muhvić (1876.–1942.)	<i>Uvertira</i> <i>Zrinski-Frankopan</i>		1919.	orkestar	orkestralna uvertira zasad nedostupno (partitura zacijelo zagubljena)
9 Bernardin Sokol (1888.–1944.)	<i>Na Ozlju gradu</i>			solo bariton muški zbor	izvedba: na svečanoj akademiji u HNK 30. 4. 1919. pod ravnanjem Oskara Smodeka tekst: Dragan Katičić ("Gradina sura i stara") tiskano u: Bernardin SOKOL: <i>Hrvatsko selo, zbirka muških zborova I</i> (u: <i>Pjevajte Gospodu pjesmu novu</i> , 61), Bernardin Sokol, Zagreb 1934., str. 446. Usp. Josip degl' IVELLIO: <i>Zmajska pjesmarica : zbirka zmajskih i domoljubnih skladbi za zborove</i> , Družba "Braća Hrvatskoga zmaja", Zagreb 2006. ("Zmajska pjesmarica")
10 Lovro Županović (1925.–2004.)	<i>Ozlj – gradu</i>			dvoglasni dječji zbor	tekst: Stjepko Težak

Odjeci zrinsko–
frankopanskih
tema u
hrvatskom
(umjetničkom)
glazbenom
stvaralaštvu
s osobitim
obzirom na
motiviku
zrinsko–
frankopanske
tragedije/urote

B) Notni primjeri

np 1:
Ivan pl. Zajc:
Frankapanova
davorija / Na
vojsku op. 241
(L 32)
Allegro
grandioso.
Marciale

Faksimil
autografa
1. stranice
partiture

Rozina
Palić-Jelavić
- 408 -

Frankopanska
Glava Franjo Breta Frankopana
prilagodio ju za glasbu I. D.
Mrvatska Davorija

Glava pl. Zajc-a op. 241
Allegro grandioso Marciale
za muški Hor op. 337

np 1:
Ivan pl. Zajc:
Frankapanova
davorija / Na
vojsku op. 241
(L 32)
Allegro
grandioso.
Marciale

Faksimil
autografa
2. stranice
partiture

Odjeci zrinsko-
frankopanskih
tema u
hrvatskom
(umjetničkom)
glazbenom
stvaralaštvu
s osobitim
obzirom na
motiviku
zrinsko-
frankopanske
tragedije/urote

- 409 -

np 1:
Ivan pl. Zajc:
Frankapanova
davorija / Na
vojsku op. 241
(L 32)
Allegro
grandioso.
Marciale

Faksimil
autografa
3. stranice
partiture

Rozina
Palić-Jelavić
- 410 -

III.

Na ponici, na ponici zante pre mehan!
Zante što sa l'homu tuorilo iudava
Borci se za nas, a našim se njeki okiči,
Nožim udariti kod truba na vruga,
Bila ga coveta ne k' može bez traga.

III.

U pohjedi, u pohjedi, pravica nas vodi!
Namoz ne da d'abro nam se vodi,
Nezamemo dupe nitozi obliovat!
Lutet mi glodavoo, a tikavut mi zvravoo,
Dvurim tropčec, a matru sad savoro!

U Zagrebu dne 2. Janjaja 1876. Umizet i naciscripto u skladu s originalom
Ivan pl. Zajc.

3. ZRINSKO-FRANKOPANSKA.
SPJEVAO DR. AUGUST HARAMBAŠIĆ, UGLAZBIO IVAN PL. ZAJC.

Tempo di Marcia.

Tenori

Basini

Glavni

Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,
Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,
Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,
Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,
Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,
Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,
Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,
Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,
Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,
Pojmo pjesmu, mili druzi, pjesma nam je oca jek, srca jek,

nam je oca jek, srca jek,
nam je oca jek, srca jek,
nam je oca jek, srca jek,
nam je oca jek, srca jek,
nam je oca jek, srca jek,
nam je oca jek, srca jek,
nam je oca jek, srca jek,
nam je oca jek, srca jek,
nam je oca jek, srca jek,
nam je oca jek, srca jek,

np 2:
Ivan pl. Zajc:
"Frankapanova
davorija:
Pjesma
Franje Krsta
Frankapana
prilagodio ju za
glasbu I[van].
D[ežman]."
(1. stranica
skladbe tiskane
u Viencu kao op.
293)
L 31 = Tiskane
skladbe

Odjeci zrinsko-
frankopanskih
tema u
hrvatskom
(umjetničkom)
glazbenom
stvaralaštvu
s osobitim
obzirom na
motiviku
zrinsko-
frankopanske
tragedije/urote

np 3:
Ivan pl. Zajc:
Fantazija
Zrinjskoga i
Frankopana op.
497c (L 41)

Faksimil
autografa
1. stranice
partiture

Rozina
Palić-Jelavić

- 412 -

np 4:
Ivan pl. Zajc:
koračnica
Zrinski-
Frankopan za
muški zbor op.
524a (L 51)

Faksimil
autografa
1. stranice
partiture

Odjeci zrinsko-
frankopanskih
tema u
hrvatskom
(umjetničkom)
glazbenom
stvaralaštvu
s osobitim
obzirom na
motiviku
zrinsko-
frankopanske
tragedije/urote

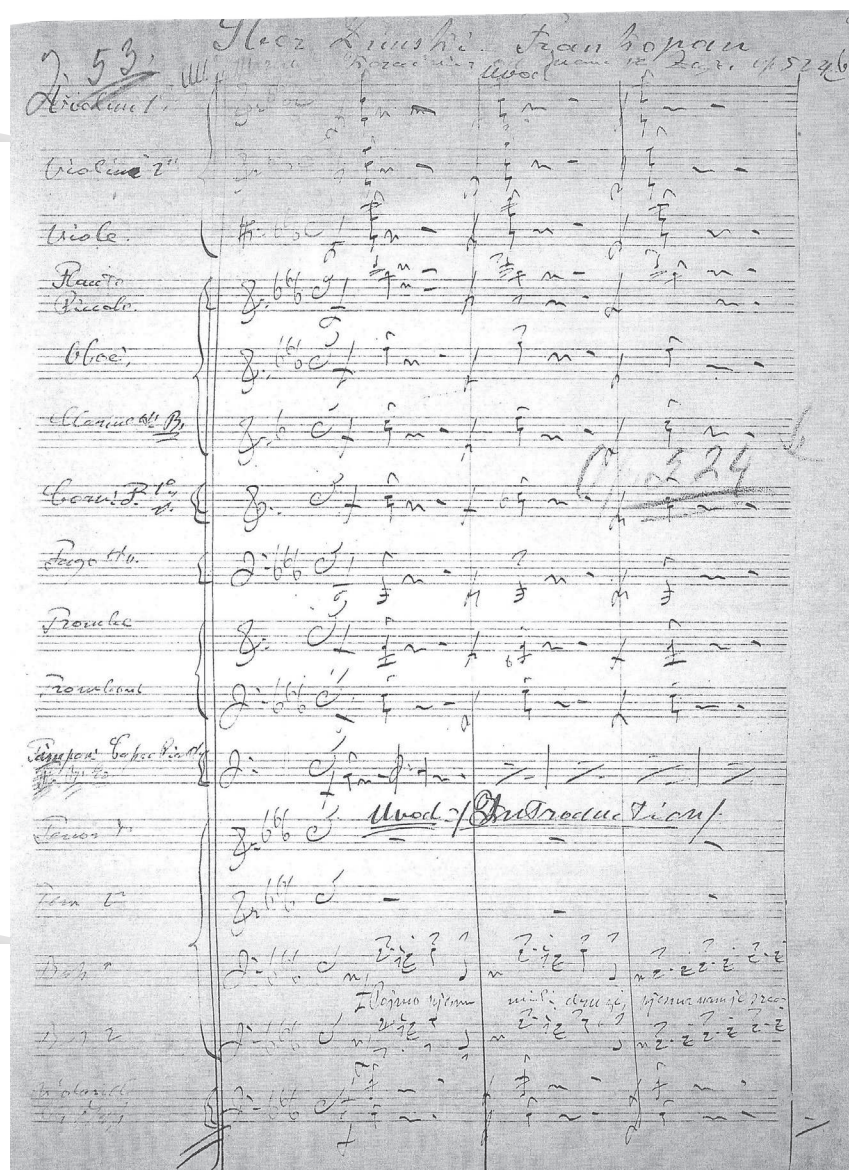
- 413 -

np 5:
Ivan pl. Zajc:
koračnica
Zrinski-
Frankopan op.
524b (L 53)
za muški zbor i
orkestar

Faksimil
autografa
1. stranice
partiture

Rozina
Palić-Jelavić

- 414 -

C) Zvukovni izvori

Povijesne hrvatske budnice (sadržava među inima: Zrinsko-Frankopanska [op. 524a] *Pojmo pjesmu*; [op. 295] *Na vojsku*), Izvođači: **HKDD "Prigorac"**, Zagrebački oktet, Zlatni dukati, Croatia Records, MC-6 3036553 i CD 5961772, Zagreb 1992. <http://itunes.apple.com/ca/album/prelja/479187166?i=479187187>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.

Zrinsko-frankopanska / Zrinski i Frankopani (Lava dva), tekst August Harambašić (*Pojmo pjesmu, mili druži*); tamburaški sastav "Grofovi"; "Slavonske lole"

<http://www.youtube.com/watch?v=9fuAl3t9gw>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.
<http://www.youtube.com/watch?v=55sGV4iba0c>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.
<http://www.youtube.com/watch?v=ZlQtuXo05ul>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.

D) Bibliografija

- *** Gusle, 1/11 (1. 11. 1892) glazbeni prilog 11, s. p.
1862 – HPD – 1942 "Kolo" u Zagrebu. *Spomenica povodom 80-godišnjice društva*, Tiskara Dragutin Beker, Zagreb [1942].
- ADAMČEK, Josip: Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću, Zagreb 1972., Posebni otisak, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 2 (1972) 23-46.
- BATUŠIĆ, Nikola: Zrinski i Frankopani u hrvatskoj drami, *Umjetnost riječi*, 37/3-4 (srpanj-prosinac 1993) 155-181.
- BATUŠIĆ, Slavko: Zrinsko-Frankopanska tema na pozornici, *Kaj*, 4/9 (rujan 1971) 30-42.
- BEZIĆ, Nada: Popis skladbi Ferde Wiesnera Livadića – Samoborskog, u: *Ferdo Wiesner Livadić – Život i djelo*, Radovi s muzikološkog skupa održanog u Samoboru, Hrvatska, 8. 11. 1992., ur. Vjera Katalinić, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2003, 131-290.
- BLAŽEVIĆ, Zrinka – COHA, Suzana: Zrinski i Frankopani: strategije i modeli heroizacije u književnom diskursu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 40 (2008) 91-117.
- BOGIŠIĆ, Rafo: Zrinski i Frankopani u hrvatskoj književnosti, *Forum*, 36, knj. 69, 1-2 (siječanj-prosinac 1997) 41-66.
- BRATULIĆ, Josip: Poezija Frana Krste Frankopana, *Krčki zbornik*, 6 (1975) 161-170.
- DEGL' IVELLIO, Josip: *Zmajaska pjesmarica : zbirka zmajskih i domoljubnih skladbi za zborove*, Družba "Braća Hrvatskoga zmaja", Zagreb 2006.
- DEŽELIĆ, Velimir st.: Grobovi u tujini, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 241-255. Bibliografija, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 307-332.
- DOLINER, Gorana: Glazbeni folklor u djelima Ivana Zajca, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Ivana Zajca (1832-1914)*, Zagreb, 10.-11. prosinca 1982., ur. Lovro Županović, JAZU – Razred za muzičku umjetnost – Muzikološki zavod Muzičke akademije u Zagrebu, Zagreb 1982, 147-186.
- FRANGEŠ, Ivo: Realizam, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Sveučilišna naklada Liber-Mladost, Zagreb 1975, 219-488.
- GANZA-ARAS, Tereza: Zrinski i Frankopani nosioci hrvatske državnosti (uz 320. obljetnicu smrti, 1671-1991), *Zadarska revija*, 40/6 (1991) 9-28.
- GUBERINA, Ivo: *Hrvatski povjesni (!) poziv i značenje Zrinsko-Frankopanske urote*, Promičba ustaške mladeži, Zagreb 1942.
- HARAMBAŠIĆ, August: [tekst pjesme *Pojmo pjesmu, mili druži*], *Pjesme i proza*, Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1966, 34-35.
- HORVAT, Rudolf: Zator Zrinskih i Frankopana, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 125-170.
- HORVAT, Josip: *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Globus, Zagreb 1980.; Naklada Fran, Zagreb 2006.
- HOZJAN, Snježana: Pjesnički lik Frana Krste Frankopana, *Fluminensia*, 2 (1989) – 1-2 (1990) 145-151.
- JANJČIĆ, Ivan: *Obitelji Zrinskih i Frankopana. Nastajanje i nestajanje*, Vlastita naklada, Ozalj 2013.
- JEMBRIH, Alojz: Zrinsko-frankopanski jezično-književni krug i Tijelovske propovijedi Ivana Bilostinca, *Gazophylacium*, 10/1-2 (2005) 49-91. (Prilog: 59-91)

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

- 415 -

- JEŽIĆ, Mislav: Književni rad F. K. Frankopana : Uz 300-obljetnicu Urote, *Marulić*, 4/3 (1971) 73-78.
- JEŽIĆ, Slavko: Književna ostavština Frana Krste Frankopana, *Grada za povijest hrvatske književnosti*, 8, JAZU, Zagreb 1915, 181-228., p. o.
Fran Krsto Frankopan kao književnik, *Savremenik*, X/3-6 (1915) 9-12.
Život i rad Frana Krste Frankopana : s izborom njegovih djela : o 250. obljetnici Zrinsko-Frankopanske pogibije, Matica hrvatska, Zagreb 1921.
- KATALINIĆ, Vjera: Nikola Zrinyi (1508-66) as a National Hero in 19th-Century Opera between Vienna, Berlin, Budapest and Zagreb, *Musica e storia*, XII/3 (2004) 611-630.
- KLAIĆ, Vjekoslav: Zrinski i Frankopani, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 1-8.
- KUMIČIĆ, Eugen: *Urota Zrinsko-Frankopanska*, Matica hrvatska, Zagreb 1998.
- LASZOWSKY, Emilij – IVEKOVIĆ, Oton: Posljednji Zrinski i Frankopani u umjetnosti, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 291-306. (notni prilog: Ivan Zajc: 302-306)
- LOPAŠIĆ, Radoslav: Petar grof Zrinji i Franje grof Frankopan, *Leptir: zabavnik za godinu 1861*, ur. Ljudevit Vukotinović, Troškom K. Stojšića, Tiskom Leopolda Sommera, 113-170.
Novi prilozi za povijest urote bana Petra Zrinskoga i kneza Franje Krste Frankopana, Dionička tiskara, Zagreb 1891.; P. o. *Starine*, knj. 24, JAZU, Zagreb 1891, 41-112.
- LJUBIĆ, Šime: *Pregled hrvatske povijesti*, Riečki Emidija Mohovića tiskarski kamen. zavod, [Rijeka] 1864.
- MAJER-BOBETKO, Sanja: *Glazba i religija* Josipa Florschütza. Prilog povijesti estetike glazbe u Hrvatskoj i povijesti hrvatske glazbene terminologije, u: *Musicologie sans Frontières / Muzikologija bez granica / Musicology without Frontiers : Svečani zbornik za Stanislava Tuksara*, ur. Ivano Cavallini i Harry White, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2010, 223-232.
- MARGETIĆ, Lujo: Tragedija Petra Zrinskog i Franje Krste Frankopana u svjetlu habsburške politike prema Hrvatskoj, *Fluminensia*, 3/1-238 (Rijeka 1991) 48-52.
- MATIĆ, Tomo: Urota Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana u prigodnim hrvatskim pjesmama njihova doba, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. 28, JAZU, Zagreb 1962, 229-261.
- MATKOVIĆ, Hrvoje: Zrinsko-frankopanska urota u starijoj i novijoj udžbeničkoj literaturi, *Nastava povijesti*, 3-4 (1991) 102-106.
- MIJATOVIĆ, Anđelko: *Zrinsko-frankopanska urota*, 1. izd. Alfa, Zagreb 1992.; 2. izd. Biblioteka posebna izdanja, Zagreb 1999. (254 str.)
- NIKOLIĆ, Mihovil: *Na Ozlju-gradu: prvi puta pjeva Hrvatsko tipografsko pjevačko društvo "Sloga" na svečanom koncertu prigodom 40-godišnjice "Kola"*, spjevao Mihovil Nikolić, uglasio F. S. Vilhar, s. n. [C. Albrecht (Jos. Witasek)], [Zagreb] [1900.]
- PALIĆ-JELAVIĆ, Rozina: Ideologemi u operi "Nikola Šubić Zrinjski" Ivana pl. Zajca, *Kroatologija*, 3/1 (5) (2012) 54-89.
Zborski ulomci/brojevi u operi *Nikola Šubić Zrinjski* Ivana pl. Zajca, *Arti musices*, 45/2 (2014) 217-247.
"Vox populi" – uloga i značenje zbornih brojeva/ulomaka u hrvatskoj nacionalnoj povijesnoj opernoj trilogiji (Mislav, Ban Leget, Nikola Šubić Zrinjski) Ivana Zajca, u: *Ivan Zajc (1832-1914) : Glazbene migracije i kulturni transferi u srednjoj Europi i šire u 'dugom' 19. stoljeću*, ur. Stanislav Tuksar, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2016, 59-81.
Počeci stvaranja hrvatskoga nacionalnoga opernoga repertoara – Hrvatska nacionalna povijesna operna trilogija (Mislav, Ban Leget, Nikola Šubić Zrinjski) Ivana pl. Zajca, strojopis doktorske disertacije, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2017.

- RAOS, Ivan: Navik on živi ki zgine pošteno, *Kolo*, 4 (1971) 273-336.
- SCHNEIDER, Marijana: Zrinski i Frankopani u likovnoj umjetnosti, *Historijski zbornik*, 25-26 (1972-73) 327-341.
- SMIČIKLAS, Tadija: *Povijest hrvatska. Po vrelih napisao Tade Smičiklas. Dio drugi. Od godine 1526. do 1848.*, Matica hrvatska, Zagreb 1879.
- SOKOL, Bernardin: *Hrvatsko selo, zbirka mješovitih zborova I (Pjevajte Gospodu pjesmu novu*, 61), Bernardin Sokol, Zagreb 1934.
- SOLDO, Josip Ante: *Zrinsko-frankopanska urota u suvremenim crtežima*, Knjižnica Matice hrvatske, knj. 1, Ogranak Matice hrvatske Sinj, Sinj 1991.
- STRČIĆ, Petar: Zrinsko-frankopanska urota, *Fluminensia*, 3/1-238 (Rijeka 1991) 35-47.
- ŠABAN, Ladislav: Suvremeni prikaz pogibije Zrinjskog i Frankopana u muzici, *Zvuk*, 61 (1963) 22-37.
Smaknuće Petra Zrinskog i Krste Frankopana prikazano tonovima, *Kaj*, 4/9 (rujan 1971) 24-29.
- ŠANJEK, Franjo: *Crkva i zrinsko-frankopanska urota*, Institut za povijest, Zagreb 1991.
- ŠEGVIĆ, Cherubin – ROŽIĆ, Ferdo: Neoteta baština, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 171-240.
- ŠEGVIĆ, Cherubin – ILEŠIĆ, Fran – HRANILOVIĆ, Jovan: Uskrsna slava, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 256-290.
- (ŠENOJA, August): Listak. [Narodno kazalište], *Vienac*, 8/46 (11. 11. 1876) 754-755.
- ŠICEL, Miroslav: Kumičićeva "Urota Zrinsko-Frankopanska", *Fluminensia*, 3/1-238 (Rijeka 1991) 53-56.
- ŠIDAK, Jaroslav: Iz književne djelatnosti Petra i Katarine Zrinskih, *Kaj*, 4/9 (rujan 1971) 65-67. + 68-76.
- ŠIŠIĆ, Ferdo: Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine, u: *Posljednji Zrinski i Frankopani : uspomeni hrvatskih mučenika*, Matica hrvatska, Zagreb [1908?], 9-124.
- ŠVELEC, Franjo: O književnoj djelatnosti Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana (uz 320. obljetnicu smrti, 1671-1991), *Zadarska revija*, 40/6 (1991) 29-34.
- VAUPOTIĆ, Miroslav: Zrinsko-frankopanska urota u hrvatskoj dramskoj književnosti, Zagreb 1973. Posebni otisak: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, sv. 13 (1973) 95-114.
- Zrinski i Frankopani*, Hrvatski štamparski zavod, Osijek [1921]. (48 str.)
- ŽIVANČEVIĆ, Milorad – FRANGEŠ, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Sveučilišna naklada Liber-Mladost, Zagreb 1975.
- ŽUPANOVIĆ, Lovro: *Stoljeća hrvatske glazbe*, Školska knjiga, Zagreb 1980.
Odjek zrinsko-frankopanske tragedije u glazbenoj umjetnosti, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 4 (1973) 81-99. (s fotografijama)

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

E) Internetske stranice

- www.shp.bizhat.com/Zrinski.html; zadnji pristup: 5. 5. 2018.
- www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67477; zadnji pristup: 5. 5. 2018.
- www.proleksis.lzmk.hr/51110; zadnji pristup: 5. 5. 2018.
- <http://itunes.apple.com/ca/album/prelja/479187166?i=479187187>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.
- www.youtube.com/watch?v=9fuAl3t9gw; zadnji pristup: 4. 6. 2018.
- <http://www.youtube.com/watch?v=55sGV4ibaOc>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.
- <http://www.youtube.com/watch?v=ZlQtuXoO5ul>; zadnji pristup: 4. 6. 2018.
- www.enciklopedija.hr/natuknice.aspx?ID=57830; zadnji pristup: 4. 6. 2018.

Sažetak

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

U umjetničkim djelima nadahnutim zrinsko-frankopanskim martirijem središnje su povijesne figure bili članovi velikaških obitelji Zrinski i Frankopan: hrvatski plemić, ban, vojskovođa i pjesnik Petar Zrinski i hrvatski plemić, vojskovođa i pjesnik Fran Krsto Frankopan; oni su, kao što je znano, nakon neuspjele urote protiv Habsburgovaca, zajedno s drugim plemićima mađarske, austrijske i hrvatske nacionalnosti bili pogubljeni 30. travnja 1671. godine u Bečkom Novom Mjestu.

Budući da su se politička stajališta mogla neizravno iskazivati oživljavanjem davnih i slavnih dana prošlosti, junacima i legendarnim pričama s veličanjem naroda, otud su proistekla i zanimanja za srodne teme. Naime, njihovim se širenjem naglašavala protuhabsburška i Starčevićeva politika, a tomu su zacijelo mogla pridonijeti i suprotstavljena stajališta o pozicioniranju uloga i zasluga protagonista iz obitelji Zrinski i junačkih zbivanja povezanih s njima: osobito Nikole Šubića Zrinskoga i značenja Sigetske bitke kao takve, s jedne strane, te poslije i njegova praunuka Petra Zrinskoga (pa tako i Frana Krste Frankopana), s druge strane.

Premda su Sigetska bitka i Nikola Šubić Zrinski, usto i mit-ska slika koja se o njima oblikovala, ostavili stanovitoga traga u umjetničkim iskazima, u 19. su stoljeću u većoj mjeri – barem kad je o književnosti i likovnim umjetnostima riječ – to ostvarile zrinsko-frankopanske teme. Ipak, i u glazbenom su se stvaralaštvu 19. stoljeća pojavila ne samo djela vezana uz temu o Zrinskome, već općenito i ona uz zrinsko-frankopanske teme, i ne samo u hrvatskih, već i u stranih autora (primjerice, suite za čembalo *O pobuni u Ugarskoj* Alessandra Pogliettija, suvremenika Zrinskoga i Frankopana). Štoviše, ta je motivika bila nadahnućem i nekolicini hrvatskih glazbenika, koji su – namijenivši svoje skladbe različitim izvođačkim sastavima – nastojali ostvariti njezinu glazbenu heroizaciju sukladno vlastitom skladateljskom izričaju.

Naime, osim u Zajčevim skladbama, što su se pod istim ili sličnim naslovima javljale u različitim inačicama (*Frankapanova davorija*; *Frankopanka*; *Frankopanska*; *Hrvatska davoria*/*Na vojsku*; *Frankopanka*; orkestralna *Fantazija Zrinjskoga i Frankopana*; koračnica *Zrinski-Frankopan*; *Zrinjski-Frankopan "Pojmo pjesmu"*), u 19. je stoljeću spomenuta tema našla odraza i u Ferda Wiesnera

Livadića (romanca *Oj vi zvijezde sjajne* iz IV. čina Bogovićeve drame *Frankopan*) te u malo poznatoga skladatelja Ivana Miletića (glazbena slika za orkestar *Smrt Petra Zrinskoga i Krsta Frankopana*), dok su u 20. stoljeću na tu temu skladali, primjerice, Vladimir Stahuljak (*Ozalj – grad*), Franjo Serafin Vilhar-Kalski (*Na Ozlju gradu*), Valerijan (Valère) Friml Antunović (*Davorija Zrinsko-Frankopanska*), Ivo Muhvić (*Uvertira Zrinski-Frankopan*), Bernardin Sokol (*Na Ozlju gradu*) i Lovro Županović (*Ozlju – gradu*).

Dakako, pokazalo se da je Zajc – koji je u svojem golemom opusu stvarao raznovrsna djela – ostao i najplodnijim autorom skladbi eksplicitno naslovljena sadržajnoga motiva, a ne samo najplodnijim, najznamenitijim i najkompetentnijim hrvatskim glazbenikom 19. stoljeća.

Naposlijetku, dok je umjetnička misao o zbivanjima o i oko Zrinskoga i Sigetske bitke tražila i nalazila oblike i načine izričaja do u naše vrijeme, tematika pogibije i žrtve Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana kao da je bila zamrla u novijem hrvatskom umjetničkom stvaralaštvu. Pritom valja istaknuti u novijoj hrvatskoj povijesti signifikantnu 1971., ne samo kao godinu velikoga jubileja 300. obljetnice tragična smaknuća Zrinskoga i Frankopana, već i kao godinu što je iznova označila *via crucis* hrvatskoga čovjeka, posvjedočivši o ugrozi njegova nacionalnoga bića u onodobnoj oporoj hrvatskoj ideologijskoj i političkoj zbilji.

Ključne riječi: Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan, bitka kod Sigeta, Nikola Šubić Zrinski, Ivan Zajc, glazbeno stvaralaštvo, zrinsko-frankopanska urota

Abstract

Echoes of Zrinski-Frankopan Themes in Croatian (Artistic) Musical Creation with a Particular Consideration of the Motivics of the Zrinski-Frankopan Tragedy/Conspiracy

In the art works inspired by the Zrinski-Frankopan martyrism, central historical figures were members of the noble families of Zrinski and Frankopan: Croatian nobleman, viceroy (ban), military commander and poet Petar Zrinski and Croatian nobleman, military commander and poet Fran Krsto Frankopan; as is well known, after the failed plot against the Habsburgs, together with other nobles of Hungarian, Austrian and Croatian ethnicity, they were executed on 30 April 1671 in Wiener Neustadt.

Since political viewpoints could be indirectly expressed through the revival of ancient and glorious days of the past, he-

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkom) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

– 419 –

roes and legendary tales of the greatness of the people, there from there stemmed interest in related topics. Namely, their expansion emphasized the anti-Habsburg and Starčević politics, and the conflicting views on the positioning of the roles and merits of the protagonists from the Zrinski family and the heroic events associated with them could certainly have contributed to this: in particular Nikola Šubić Zrinski and the significance of the Battle of Siget as such, on the one hand, and later his great-grandson Peter Zrinski (including Fran Krsto Frankopan), on the other hand.

Although the Battle of Siget and Nikola Šubić Zrinski, along with the mythical image formed around them, had left certain trace in artistic representations, in the 19th century to a great extent – at least when it comes to literature and fine arts – this was accomplished by Zrinski-Frankopan themes. Yet, not only works related to the Zrinski theme, but also in general to Zrinski-Frankopan themes, appeared in 19th century musical creation as well, in both Croatian and foreign authors (for example, the harpsichord suite *Sopra la Ribellione di Ungheria (The Hungarian Rebellion)* by Alessandro Poglietti, a contemporary of Zrinski and Frankopan). Moreover, this motivics was the inspiration for several Croatian musicians, who – by intending their compositions to be played by different performing groups – sought to achieve its musical heroisation in accordance with their own composer's expression.

Namely, except for Zajc's compositions, which appeared in different versions under the same or similar titles (*Frankapanova davorija*; *Frankopanka*; *Frankopanska*; *Hrvatska davoria*/*Na vojsku*; *Frankopanka*; the orchestral *Fantazija Zrinjskoga i Frankopana*; the march *Zrinski-Frankopan*; *Zrinjski-Frankopan "Pojmo pjesmu"*), in the 19th century the mentioned theme was reflected in the creative efforts of Ferdo Wiesner Livadić (romance *Oj vi zvijezde sjajne* from act IV of the *Frankopan* play by Bogović) and a little-known composer Ivan Miletić (musical tableau for orchestra *Smrt Petra Zrinjskoga i Krsta Frankopana*), whereas in the 20th century, for example, compositions were made to that theme by Vladimir Stahuljak (*Ozalj – gradu*), Franjo Serafin Vilhar-Kalski (*Na Ozlju gradu*), Valerijan (Valère) Friml Antunović (*Davorija Zrinsko-Frankopanska*), Ivo Muhvić (*Uvertira Zrinski-Frankopan*), Bernardin Sokol (*Na Ozlju gradu*) and Lovro Županović (*Ozlj – gradu*).

Certainly, it turned out that Zajc – who had within his vast oeuvre created various works – remained the most prolific author of the compositions which were explicitly entitled according to its motive content-wise, and not only the most prolific, most significant and most competent Croatian musician of the 19th century.

After all, while the artistic thought of the events in and around

Zrinski and the Battle of Siget sought and found forms and ways of expression until nowadays, the subject matter of the demise and sacrifice of Peter Zrinski and Fran Krsto Frankopan seemed to have died down in recent Croatian artistic creation. It is thereat worth noting that in recent Croatian history 1971 was significant, not only as the year of the great jubilee of the 300th anniversary of the tragic execution of Zrinski and Frankopan, but also as the year that again marked the *via crucis* of the Croatian man, testifying about the endangerment of his national being in the harsh conditions of Croatian ideological and political reality of that time.

Keywords: Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan, Battle of Siget, Nikola Šubić Zrinski, Ivan Zajc, musical creation, Zrinski-Frankopan Conspiracy

Odjeci zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (umjetničkoj) glazbenom stvaralaštvu s osobitim obzirom na motiviku zrinsko-frankopanske tragedije/urote

Franc Križnar

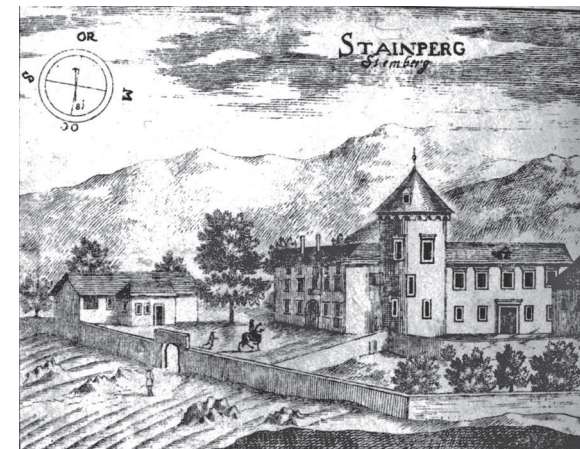
Fran(jo) Serafin Vilhar Kalski (1852.-1928.) između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovoda¹

Uvod

Hrvatski skladatelj, glazbenik i zborovoda slovenskog podrijetla Franjo Serafin Vilhar (Kalski) rođen je 5. siječnja 1852. u Senožecama kraj Postojne (u Sloveniji) u dvorcu Kalec kneza Porcija, od oca pisca i domoljuba Miroslava V. i majke Jožefine rođ. Dejak. Franjo Serafin bio je šesti od devetoro djece (poslije Evgena, Alfonza, Jožefe, Friderike, Karoline i ispred Julije, Viljemine i Ivane).² Njegov djed po majci Josipini, Josip Dejak, bio je ravnatelj nekadašnjih kneževih dobara. Otac Miroslav bio je poznati slovenski pjesnik i domoljub, skladatelj i dramatičar, političar i časnik. Bavio se i glazbom te je kao samouk bio prvi (slovenski) pučki skladatelj. Napisao je pedesetak skladbi, koje su

¹ Za ovaj (izvorni) članak mi je od strane Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) u Zagrebu te Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU; Odjeljenje za međunarodnu suradnju i znanstvenu koordinaciju) u Ljubljani omogućen šestodnevni boravak u Zagrebu. Tamo sam se mogao u razdoblju od 4. do 9. veljače 2018. sresti sa većinom Vilharove građe, koja se inače nalazi u najmanje dvije zemlje u: Hrvatskoj i Sloveniji: arhivi, groblje Mirogoj, HRTV, MIC, NSK, knjižnice, muzeji idr.

² Turel, *Skladatelj Miroslav Vilhar*, ... str. 11.

Sl. 1: Kalec (po Janezu Vajkardu Valvazoru; *Slava Vojvodine Kranjske*, 1689.)

ušle u narod i postale gotovo narodne pjesme. Najpoznatije od njih su *Mila lunica* i *Po jezeru*. God. 1850. Miroslav Vilhar izdao je djelo *Jamska Ivanka*, koju je zvao "izvorna domorodna igra sa pjesmama u tri čina." To je bila neke vrste operete i prvo veće slovensko glazbeno djelo. Deset godina kasnije (1860.) izdao je zbirku od 66 pjesma. 1863. godine Miroslav V. u Ljubljani počeo je izdavati prvi slovenski politički časopis *Naprej* (*Naprijed*), a koji je izlazio samo godinu dana. Njegovim stopama krenuo je i sin Franjo Serafin, koji na kraju postaje "hrvatski" skladatelj i glazbenik.

Fran(jo) Serafin Vilhar Kalski (1852.-1928.)
Između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovoda

Sl. 2: Kalec između dva rata (1918.-1941.)

Osnovnu naobrazbu Franjo je dobio na gradu Kalec kod Knežaka kod domaćeg učitelja Frana Levstika (1831.-1887.), slovenskog pjesnika, pisca, dramatičara, kritičara i jezikoslovca. U glazbi ga je prvi podučavao otac Miroslav, kao i Julija, tako da su znali prije svirati glasovir i pjevati nego čitati i pisati.³ Vilharova obitelj se je u

³ Isto tamo, str. 37.

Franjinoj 9. godini (1861.) preselila u Ljubljanu gdje pohađa osnovnu školu. U normalki i vježbaoni učio ga je Martin Ivanetič (1797.–1881.). Od 1864.–65. pohađao je klasičnu gimnaziju. Franjo je, kao i većina članova obitelji Vilhar, već u ranoj mladosti zavolio glazbu i sam po sluhu naučio svirati glasovir. Godine 1862. u ljubljanskoj je *Čitaonici*, s mlađim bratom Julčekom, na glasoviru četveroručno svirao neku očevu skladbu, iako obojica nisu poznavali note. U tom su razdoblju njegove dvije sestre učile glasovir, čiju nastavu je Franjo samo prisluškivao i tako naučio note. Tek u njegovoj 13. godini (1865.) u glazbenu teoriju počeo ga je uvoditi njemački protestantski teolog, povjesničar i orguljaš Ludwig Theodor Elze (1823.–1900.) koji je od 1852.–1865. radio u Ljubljani. Iz rodnog Anhalta-Dessaua (Njemačka), preko Tübingena, Berlina, Italije, Manheima i Zerbsta nakon 13 godina zaustavlja se u Ljubljani, a potom se seli u Veneciju. Mladi Franjo naučivši svirati po notama, najviše je volio Beethovenove *sonate*, koje su svirale i njegove sestre. Vilharova obitelj se potom vratila u grad Kalc kod Sv. Petra na Krasu, odakle F. Serafinu Vilharu i umjetničko ime Kalski. Tu je mladog Vilhara učio Jakob Alešovec (1842.–1901.), a ispite je polagao u *Gimnazji* u Trstu. Zbog očeve želje bio je neko vrijeme željezničarski činovnik u Pivki. 1870.⁴ Kao 28-godišnjak upisao se je na *Orguljašku školu* u Pragu, gdje je pohađao razrede zapravo klase teoretičara Františka Blažeka (1815.–1900.) i skladatelja, pedagoga i teoretičara Františka Zdeneka Skuherskyja (1830.–1892.). Tu se poslije prve i nesretne ljubavi u domaćoj Postojni zaljubio u Mariju Hajek, sestru svoga najdražeg školskog kolege Josefa Hajeka kod čijih je roditelja u Pragu i stanovao. Iako je živio vrlo skromno, izvrsno je napredovao u glazbi. Kasnije, Janko Barle, ravnatelj ureda *Zagrebačke nadbiskupije*, u povodu sedamdesete obljetnice života Franje Serafina (1922.) kaže: *”Teško mi je kad vidim kako se časni jubilarac žuri iz ulice u ulicu, da ne zakasni na sat klavira.”* Još prije kraja studija u Pragu u početku g. 1872. položio je sve ispite *Orguljaške škole* i zbog svih materijalnih i financijskih poteškoća nastupio je prvu službu gradskog kapelnika u Bijeloj Crkvi (Vojvodina, Banat).

U Vojvodini (Srbiji) i Rumunjskoj

Bijela Crkva, Vojvodina (Srbija) i Temišvar (Rumunjska; 1872.–1881.) ...

U Pragu je Vilhar zaprosio i dobio ruku Marije Hajek. Štoviše, Hajekovi su prodali kuću u Pragu i svi se preselili u Bijelu Crkvu, ali ne za dugo. U godinama 1872.–73. Franjo je nastupao kao pijanist i

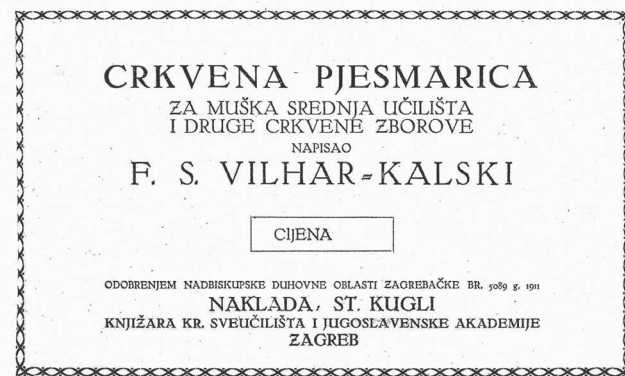
vodio zbor njemačkog pjevačkog društva.⁵

U godini 1873. otišao je iz Bijele Crkve u rumunjski Temišvar zbog izražene slavenske nacionalne orijentacije, a sa glazbenog vidika bio je to i veći grad. Vilhar je bio u Temišvaru kapelnik u pravoslavnoj stolnoj crkvi i privatni učitelj glazbe. Upoznao se sa većim brojem glazbenih ličnosti, na primjer sa Johannesom Brahmsom koji je posjetio Temišvar. Tu, u Temišvaru, Vilhar je osnovao i *Glazbeni zavod* i počeo intenzivno komponirati. Njegove su skladbe izašle u tisku u bečkom glazbenom časopisu, a ”njegovo” pjevačko društvo *Gutenbergbund* je na pjevačkoj smotri sa njegovom popijevkom dobilo prvu nagradu. Napisao je više klavirskih skladbi, te jednu i za temišvarski gudački kvartet, koje su kasnije izišle u njegovoj prvoj knjizi *Skladbe* pod naslovom *Spomenice*, a uspostavio je i vezu sa Francom Listom. U g. 1881. Franjo se preselio u Karlovac, gdje je bio oko tri godine (do uključivo 1884.) ravnatelj Gradskog glazbenog zavoda, a ujedno (1881.–86.) i zborovoda pjevačkog društva *Danica* i klavirski pratilac u Sisku. U tu svrhu pratio je slavnog češkog violinistu Františka Ondříčka (1857.–1922.). Poslije nekoliko godina odlazi u Split (1886.–89.), vodi pjevačko društvo *Zvonimir* i katedralni zbor. Uz to je Franjo nastojao oko reforme crkvene glazbe u katedrali i često nastupao sa pjevačkim društvom *Zvonimir*. U Splitu je imao dobre odnose sa različitim domaćim i stranim osobama, tako sa političarem Antom Trumbićem, arheologom i svećenikom Franom Bulićem i Slovencima: povjesničarom Simonom Rutarom, pjesnikom i svećenikom Simonom Gregorčičem i dr. Gregorčiču je uglazbio pjesme: *Naša zvijezda*, *Oproštaj*, *Oj, ustani sunce moje* i dr. Iz Splita 1889. Vilhar odlazi u Gospić gdje je ponovo gradski kapelnik, voda pjevačkog društva *Velebit* i orguljaš u župnoj crkvi sa liturgijom na staroslavenskom jeziku (što ga je posebno privlačilo). Pošto mu je nedostajalo kazalište i orkestar, već se je 1891. preselio i do kraja svog života ostao u Zagrebu. Tu se natjecao za raspisano mjesto u glazbenoj školi *Hrvatskog glazbenog zavoda*, kojeg nije dobio kao ni mjesto kapelnika u zagrebačkom kazalištu. Nakon toga bio je 20 godina (1892.–1912.) učitelj pjevanja na zagrebačkoj realnoj gimnaziji, poučavao privatno, te ujedno bio ravnatelj pjevačkog zbora u crkvi sv. Marka, zborovoda akademskog pjevačkog društva *Zastava* i pjevačkog društva *Sloga*, a neko vrijeme poučavao je glazbu u zagrebačkom plemićkom konviktu.

Franjo) Serafin Vilhar Kalski (1852.–1928.) Između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovoda

4 Vilhar, F. S. (1928./3.), Moji memoari (v: *Sv. Cecilija*, br. 3, str. 142).

5 Isto tamo (1928./4.), br. 4, str. 179–180.

Vilharovi stvaralački počeci

Za vrijeme boravka i školovanja u Ljubljani (1861.-65.), Franjo Serafin se kao dječak bavio i pjesništvom i skladanjem. Tako je u svojoj 13. godini (1864.) napisao i uglazbio svoju prvu popijevku *Domovini*. To je, dakako, primitivna skladba pisana pogrešno – bez glazbene teorije. No njegovog je oca to razveselilo. Pozvao je Vojteha Valentu (1842.-1891.), tadašnjeg glazbenog organizatora, skladatelja i (ljublanskog) zborovodu, da mu Franjo odsvira svoju melodiju. Valenta, koji je i kasnije imao važnu ulogu u Franjinu životu u vezama sa Slovenijom, pohvalio je dječaka skladateljska nastojanja. Otac je uputio Franju na učenje glazbene teorije ljubljanskom orguljašu Teodoru Elzu. Nažalost to nije dugo potrajalo. Zbog loših materijalnih prilika otac Miroslav s cijelom obitelji morao je napustiti Ljubljanu, preseliti se i vratiti u dvorac Kalc, nedaleko od Sv. Petra na Krasu (Šentpetar, tal. San Pietro, danas Pivka). Tu je Franjo Serafin, kao što smo već rekli, svom prezimenu dodao i umjetnički nadimak – Kalski. U to vrijeme Franjo se posvetio pjesništvu, a u rukopisu su sačuvane zbirke njegovih pjesama pod naslovom *Knjiga ljubezni* sa 17 pjesama posvećenih nesudenoj Mariji. U rukopisnoj zbirci pod naslovom *Pivške pesmi* je 75 njegovih pjesama, uz potpis France Vilhar. U bečkom

beletrističkom listu *Zvon*,⁶ kojeg je izdavao slovenski pjesnik Josip Stritar, godine 1870. tiskan je Franjin mali ciklus pjesama *Na Pivki*. Napisao je dramu *Danila i Jarmila*, te epsku pjesmu o slavenskoj junakinji – *Marula*. No posvetio se prvenstveno glazbi i nije nastavio pjesničkim stvaralaštvom. Stoga se na taj oblik svojeg umjetničkog stvaralaštva nije ni posebno osvrtao, a kao početnički radovi bili su prilično naivni. Njegovi kompozicijski počeci izašli su pod pseudonimom Prosten i Prostin (Slobodnjak). Kasnije se Franjo Serafin često koristio pseudonima: France Vilhar, Fran Serafin, Franjo Miroslav Kalski i dr. Objavljeni su u časopisima *Zbori* (*Zborovi*; 1870.), *Primorac* (*Primorac*; *Trije soneti*, 1871., 105), pjesmarica *Slavček* (*Slavulj*; 1870.) koju je sabrao i uredio, a njegova je i objavljena pjesma *Senožeška* (*Senožečka*) i u samostalnoj zbirci *Pesmi* (*Pjesme*; Trst, 1871.). Vilharovi *Moji memoari* izašli su posthumno (*Sv. Cecilija*, Zagreb, 1928.), a u rukopisima su ostali libreto za operu *Marin Knežević* (*Narodna i sveučilišna biblioteka*, Zagreb) i pjesnička zbirka bez naslova (u rukopisnom odjelu *Narodne i univerzitetske knjižnice*, Ljubljana).

U Hrvatskoj

Karlovac (1881.-1884.) ...

Prvi put se Vilhler zainteresirao za Hrvatsku kada se u Temišvaru (1880.) javio na natječaj za mjesto ravnatelja *Glazbenog zavoda* u Karlovcu, koji je izašao u *Kunst und Musik Zeitung*. Uz molbu Vilhar je priložio i svoju prvu skladbu na riječi hrvatske pjesme *Moja lađa* Petra Preradovića. Franjo Serafin primljen je na to radno mjesto a ujedno je preuzeo dužnost dirigenta *Prvog hrvatskog pjevačkog društva Zora* (1881.-1884.) Ovo je brzo napustio zbog nastalih nesporazuma. Uzrok tome je bio što je, vjerojatno u svojoj nadobudnosti, htio popraviti neko mjesto u skladbi Ivana pl. Zajca, kojeg su Karlovčani obožavali. Obratio se i samome Zajcu s napomenom da mu dopusti popraviti ono mjesto, koje je po svoj prilici slabo zbog tiskarske pogreške. Zajc mu na to uopće nije odgovorio. To što se zamjerio Zajcu i njegovim štovateljima kao poznatom i značajnom hrvatskom skladatelju, pratilo je Vilhara desetljećima u karijeri. Povukao se je iz društvenog života Karlovca. Uspješno je još uvijek radio kao ravnatelj *Glazbenog zavoda* i učitelj pjevanja na karlovačkoj *Gimnaziji*. Posvetio se svojoj obitelji, supruzi i u Karlovcu rođenoj kćerki Bogumili,

Franjo Serafin
Vilhar Kalski
(1852.-1928.)
Između rodne
Slovenije
i plodnog
stvaralaštva
u Hrvatskoj:
orguljaš,
pijanist,
skladatelj,
pedagog i
zborovoda

⁶ To je najstariji slovenski časopis za literaturu, kulturu i društvo; izlazio je 1870.-1941. u Beču; 1983.-1998. u Celovcu kao *Celoveški zvon*, a od 1998. → kao *Zvon* u Celju-Ljubljani.

koja je bila vrlo slična prvorodenoj, umrloj kćerki Marinki.⁷ Mnogo je skladao na Prešernove stihove, primjerice *Nezakonska mati*, *Mornar* a slovenskog pjesničkog velikana potpisao je – Franjo Priširn. Osim na stihove Prešerna, Vilhar je skladao i na stihove drugih slovenskih pjesnika: Simona Gregorčiča, Josipa Stritara, Antona Aškerca, Antona Funteka, Antona Medveda, Radoslava Razlaga i svog oca Miroslava Vilhara. U Karlovcu je izašla i prva knjiga njegovih skladbi pod naslovom *Skladbe*, koje je posvetio svome narodu, koje je donio iz Temišvara. I kasnije je imao običaj da svoja izdanja nekome posveti. Tako je drugu knjigu posvetio slavnom gradu Karlovcu, treću njegovom visočanstvu Nikoli I., viteškom knjazu i gospodaru Crne Gore; klavirske skladbe *Kolo* 1889. – uzornom rodoljubi Josipu Gorupu na Rijeci, poznatom slovenskom meceni; opus 66, *Mornar*, kojeg je izdala 1882. ljubljanska *Glazbena matica* – preuzvišenom i presvijetlom gospodinu biskupu Josipu Juraju Strossmayeru; klavirske skladbe sa naslovom *Spomenice*, Johannesu Brahmsu; zbirku *Hrvatska lira* – Glavnom gradu kraljevine Hrvatske, bijelome našem Zagrebu; *Crkvenu pjesmaricu* – hrvatskom metropoliti, nadbiskupu zagrebačkom dr. Antunu Baueru; *Balade*, biskupu Posiloviću, Pauli pl. Tomašić od Korane, ... Dok je bio u Karlovcu povjereno mu je da sklada *Slavnostnu kantatu* u povodu posjeta Franje Josipa Ljubljani, mada su takvu skladbu mogli skladati i skladatelji u Sloveniji. Evo kakve je dojmove o F. S. Vilharu imao Janko Barle:⁸ "Kad sam (...) došao na karlovačku gimnaziju, pa onda uz Slovence profesore Steklasa, Lipeža i Vambergera našao i Vilharova sina Franju Serafina, koji je tada podučavao pjevanje na gimnaziji i realci, prenio sam na nj svu ljubav i štovanje, koje sam gajio prema njegovu ocu. To se štovanje povećalo kad sam ugledao prvu knjigu njegovih skladbi, izdanje svojim opsegom, raznolikošću, sadržajem i opremom bogato, kakve tada nije bilo ni na hrvatskom niti na slovenskom glazbenom polju. Znam da sam veselo svakog petka poslije podne išao u Gimnaziju na sat pjevanja, gdje nas je Vilhar podučavao. Uz druge hrvatske pjesme, iz naših su đaćkih grla veselo odzvanjale i razne Vilharove pjesme."⁹

... Sisak (1884.-1886.) ...

Nakon četverogodišnjeg boravka u Karlovcu na savjet svog prijatelja Fran Serafin preselio se u Sisak (1884.), gdje se oporavio od karlovačkih nedaća. Tu je preuzeo dužnost zborovode pjevačkog društva

7 Bogumila Vilhar je bila glumica HNK u Zagrebu.

8 Slovenski rimsko katolički svećenik, povjesničar, pisac i etnobotanik (Budanje/Slovenija, 1869.-Zagreb, 1941.).

9 Vilhar, F. S. (1928./4.), Moji memoari (v: *Sv. Cecilija*, br. 4, str. 226).

Danica, a u slobodno vrijeme podučavao je i glazbu. S društvom *Danica* imao je uspješne koncerte. U Sisku je izdao drugu knjigu (glavirskih) *Skladbi*, koja je kao i prva, dobila pohvalne kritike. Iako se u Sisku osjećao dobro i Siščani su ga voljeli, ipak se godine 1886. odazvao pozivu pjevačkog društva *Zvonimir* iz Splita da bude njihov zborovoda ...¹⁰

... Split (1886.-1889.) ...

Istovremeno mu je ponuđeno da bude ravnatelj crkvenog zbora splitske katedrale. Franjo Serafin smatrao je to velikom čašću i odazvao se pozivu i ponudi, te je u zimi iste godine (1886.) došao u Split. Sa splitskim pjevačkim društvom *Zvonimir* imao je mnogo posla pripremajući koncerte na kojima su izvodili veća djela i odlomke iz raznih opera. Sam je prevodio tekstove kako bi se moglo isključivo pjevati na hrvatskom jeziku. Rad u katedrali ga nije zadovoljio, da pače, razočarao ga je. Preporučili su mu da za mise priprema arije iz "pretpotopnih" talijanskih opera na način kako je to radio prethodni orguljaš, neki seljak koji je jedva znao svirati. Da bi nekako ispunio želje gospode kanonika izvodio je odlomke iz klasične glazbe. No oni time nisu bili zadovoljni osobito Talijani kojih je bilo mnogo u Splitu. Bio je u nemilosti tijekom cijelog boravka u Splitu, osobito kod one prečasne gospode koji se nisu osjećali Hrvatima. A Franjo Serafin, da bi dokazao svoje domoljublje, oblačio je i nosio surku-kaputić dalmatinske narodne nošnje, te je zbog toga doživljavao da su mu s prozora dovikivali "Ecco una mascera!" (Evo maskare!). Povodom 25. obljetnice splitske *Narodne čitaonice* napisao je i uglazbio slavospjev gradu Splitu za muški zbor. Prijateljeva je s brojnim značajnim ličnostima onoga vremena. Tako je s dr. Anton Trumbićem gotovo svaki dan igrao biljar, svoju omiljenu zabavu.¹¹ Najradije se družio s poznatim arheologom don Franom Bulićem, koji je tada bio ravnatelj splitske *Gimnazije* na kojoj je Franjo Serafin podučavao pjevanje. Sreo se na ulici sa Simonom Gregorčičem – prepoznali su jedan drugoga, iako se nikad prije toga nisu vidjeli. U dužem razgovoru Gregorčič je pohvalio dvije Vilharove skladbe na tekstove njegovih pjesama, jer da je jedino on od svih skladatelja najbolje razumio njegove emocije. Tom zgodom Gregorčič mu je napisao pjesmu *Oj vstani solnce moje*, koju je Vilhar kasnije uglazbio.

U Splitu je Vilhar napisao mnoge skladbe, te izdao treću knjigu (klavirskih) *Skladbi*. Započeo je pisati svoju (prvu) operu *Zvonimir* za koju je i sam napisao tekst, libreto. Kad ga je posjetio najznačajniji

10 Isto...

11 U Zagrebu je igrao biljar s dr. Antom Tresićem Pavičićem.

Franjo Serafin
Vilhar Kalski
(1852.-1928.)
Između rodne
Slovenije
i plodnog
stvaralaštva
u Hrvatskoj:
orguljaš,
pijanist,
skladatelj,
pedagog i
zborovoda

hrvatski pjesnik realizma i značajan pravaš Silvije Strahimir Kranjčević (1865.-1908.), zamolio ga je da završi tekst njegove opere i dogovorili su se o sadržaju daljih dvaju činova. No, S. S. Kranjčević je umro, a Vilharova opera *Zvonimir* ostala je samo na prvome činu. U Splitu je Vilhar ostao do jeseni 1889.¹² kada je otišao u Gospić.

Sl. 3: Gospić s početka 20. stol. (Muzej Like Gospić)

Sl. 5: Hrvatsko pjevačko društvo "Velebit" u Gospiću, 1891.-1892. sa zborovođom, F. S. Vilharom Kalskom (sjedi u sredini prvog reda; Muzej Like Gospić)

Franc Križnar

- 430 -

... Gospić (1889.-1891.) ...

Po dolasku u Gospić, kao Slovenca dočekali su članovi gospićkoga pjevačkog društva pjesmom *Kje so moje rožice*. Tu je preuzeo mjesto gradskog kapelnika i zborovođe hrvatskog pjevačkog društva *Velebit*.

¹² Vilhar, F. S. (1928./4.), Moji memoari (v: *Sv. Cecilija*, br. 4, str. 226-28).

Sl. 4: F. S. Vilhar Kalski sa kćerkom Bogumilom u Gospiću (Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu)

S pjevačkim društvom priredivao je vrlo uspjele koncerte, na kojima su se izvodila i veća djela, te dvije šaljive operete i njegova burleska u jednom činu *Ustaša*. Godine 1890. proslavio je Vilhar u Gospiću 25. - obljetnicu svog skladateljskog rada. Tom prigodom primio je mnogo čestitki sa svih strana od značajnih ličnosti, a među njima i od biskupa J. J. Strossmayera. U Gospiću je Vilhar obavljao i službu orguljaša u župnoj crkvi. To ga je osobito radovalo, jer se misa služila na staroslavenskom jeziku. I mnogo je skladao: tu je nastala i takozvana himna *Slovenac i Hrvat*. Iako je u Gospiću bio zadovoljan, nedostajalo mu je kazalište i orkestar te je želio otići u Zagreb, gdje bi imao veće mogućnosti za razvoj i stvaralaštvo. Prije Vilharovog preseljenja u Zagreb u veljači 1891. godine *Hrvatski pjevački savez* imenovao ga je za svoga časnog člana "uslud zaslugu za hrvatsku glazbu." Prije odlaska iz Gospića Vilhar se natjecao na raspisani natječaj *Hrvatskog pjevačkog saveza*, te za nekoliko najboljih hrvatskih skladbi, i dobio 1., 2. i 4. nagradu. "[...] Gospić nije doduše veliki grad, ali se je u njem vrlo lijepo i ugodno živjelo. Duša društvenog života u Gospiću bio je predsjednik 'Velebita,' već spomenuti sudac Crlenjak. Izvrstan tenorista, otmen i ugodan gospodin, podržavao je društvenost ne samo u društvu, već i u gradu uopće. Društveni članovi bili su ponajviše činovnici. U društvu je vladala sloga i volja za rad. Priredjivali smo vrlo uspjele koncerte. Osim zborova izvodili smo i veća djela, tako dvije šaljive operete 'Don Cezar' i 'Čarobni prsten,' pa i moju burlesku u jednome činu 'Ustaše' (riječi Ljudevita Varjačića) za orkestar, klavir, zborove i sola [...]"¹³

Fran(jo) Serafin Vilhar Kalski (1852.-1928.) Između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovođa

- 431 -

... Zagreb (1891.-1928.)

Godine 1891. preselio se je u Zagreb.¹⁴ Prigodom preustrojstva HGZ raspisao je natječaj za deset radnih mjesta redovnih učitelja. Vilhar je podnio ponudu za tri mjesta. Doživio je razočaranje, jer unatoč prethodnim priznanjima za svoj glazbeni rad, nisu prihvaćene

¹³ Isto... str. 228.

¹⁴ Isto... str. 229.

njegove ponude. Zato je po dolasku u Zagreb godinu dana preživljavao privatnim podučavanjem. Sve od 1891. → bio je i zborovoda, *regens chori* u crkvi sv. Marka. Godine 1892. postao je učiteljem pjevanja na realnoj gimnaziji, gdje je djelovao do školske godine 1911./12. Nije mu prihvaćena ponuda za dirigenta *Opere zagrebačkog kazališta*. U svojim memoarima zabilježio je da je od svojih učenika doživljavao i neugodne trenutke, jer su mu se rugali, vjerojatno znajući za njegovo slovensko podrijetlo i dovikivali: "do-re-mi-fažol!" Niz godina bio je učitelj pjevanja u *Plemićkom konviktu*. Bio je zborovoda u jednom od najboljih pjevačkih zborova *Zastava*. Nakon što je hrvatski ban Dragutin Khuen Hedervary zabranio djelovanje toga zbora, jer su jednom zgodom članovi tog zbora spalili mađarsku zastavu, Vilhar je preuzeo vodstvo zbora tipografskog pjevačkog društva *Sloga*. Interesirale su ga hrvatske pučke popijevke, bilježio ih i proučavao. Stoga je tijekom ljetnih školskih praznika otišao u Slavoniju te bilježio i proučavao popijevke toga kraja. Zabilježio ih je oko tri stotine, a u XXIV. knjizi svojih *Skladbi* pod naslovom *Pučke popijevke*, objavio je njih 160. Pod utjecajem hrvatskih pučkih popijevki izdao je zbirku svojih popijevki s naslovom *Hrvatska lira*, koja je lijepo primljena i o kojoj je F. Kuhač napisao vrlo pohvalnu kritiku. Smatra se da je F. Kuhač odigrao važnu ulogu i utjecao na Vilharovo "hrvatsko" skladateljstvo. Postoji i stav da se je Kuhač služio Vilharovim skladanjem u borbi dvaju tabora hrvatskog glazbenog stvaralaštva: jednom taboru na čelu je bio Ivan pl. Zajc a drugome Franjo Kuhač. U povodu tog izdanja Franjo Dugan je napisao: "Vilhar se posve priljubio uz našu pučku glazbu te je glazbotvorio isključivo u duhu hrvatske pučke glazbe." Što se tiče popijevki može se reći, da je *Hrvatska lira* najizrazitiji plod toga studija. Uz sve ove djelatnosti mnogo je skladao. Nastale su brojne skladbe za zborove i solo. Skladao je na stihove prijatelja Augusta Harambašića, kojeg je upoznao još za boravka u Karlovcu. Harambašiću se najviše svidjela skladba *Zlatna kupa*. Zatim na stihove Josipa Milakovića i dr. Velimira Deželića. Budući da su pjevačka društva rado pjevala Vilharove skladbe, izdao je zbirku *Potočnice*.

Kao orguljaš bavio se i skladanjem crkvene glazbe. Napisao je nekoliko (sedam) *misa*: *Prva hrvatska misa* za mješoviti zbor i orgulje (tiskana u *II. knjizi Skladbe*; priređena za muški zbor (rukop.)). *Dru-ga hrvatska misa* za mješoviti zbor i orgulje (rukop.), *Božićna misa*

Franc Križnar

– 432 –

Sl. 7: F. S. Vilhar Kalski oko 1925. u Zagrebu (Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu)

PREZIME I IME:		Vilhar Franjo Serafin	
ZAHVATJE:	skladatelj	RODNO:	
STAROST:	76.	NAKLENO:	Zagreb
VJERA:	kat.	OSTAVANJA:	gradski ul. 55
STALIS:	neje	SMRTI:	
DAN, MJESEC I GODINA:	4. 12. 1928	MATRONI URED:	
POSLEDNJA BOLEST:	Angina	CA. hrvatski	
OPJEV U:	kat.	KAPELI:	
POLJU:	ga	RAZREDU:	1.
PLAĆENO KOD GRAD. BLAB.:	dan 6. 12. 1928	EL. 607	DR. bogoljub
OP A S K A			

Sl. 8: Smrtovnica F. S. Vilhara Kalskoga (Zagrebački holding d.o.o., podružnica Gradska groblja, Mirogoj)

prema pučkim popijevkama za mješoviti i muški zbor (rukop.), *Pučka misa* prema slovenskim popijevkama (rukop.), *Hrvatska misa* za muški zbor (rukop.), *Staroslavenska misa* za mješoviti zbor (rukop.), *Misa solemnis* za muški zbor i orgulje (rukop.) te mnoge crkvene pjesme: *Slavospjev sv. godini 1900.* za muški zbor (rukop.), *Otče naš* na staroslavenski tekst za muški zbor (rukop.), *Zdravo Marijo!–lamentacija* za solo i orgulje (rukop.), *Marijo, Ti rajska Kraljice!* za mješoviti i muški zbor (rukop.), *Tebe Boga hvalimo* za muški zbor (rukop.), *Ingrediente Domino* za muški zbor (rukop.), *Ružici tajinstvenoj* za mješoviti zbor (tisk. u *Sv. Ceciliji*, 1925.). Godine 1911. tiskao je sam i posvetio hrvatskom metropoliti dr. Antunu Baueru *Crkvenu pjesmaricu* za muška srednja učilišta i druge crkvene zborove, u kojoj se nalazi ponajviše njegovih kompozicija za mješoviti zbor.¹⁵

Ostvarila mu se konačno i želja da sklada opere. Nastale su opere *Smiljana*, *Ivanjska kraljica* i *Lopudska sirotica*, te opereta *Gospodja Pokondirevička*. Sve su izvedene na pozornici HNK u Zagrebu. Ljubljanska *Opera* izvela je *Smiljanu* i *Lopudsku siroticu*. U razdoblju oduševljenog skladanja (čak i na klupama Zrinjevca, Strossmayerova trga i Botaničkog vrta) u lipnju 1901. godine umrla mu je supruga Marija. Četiri godina kasnije sklopio je drugi brak s Ankom Ulrichovom rođenom Kalman. S njom je mnogo putovao u Beč, Dresden, Salzburg i Prag. U Pragu su naišli na kuću na kojoj je pisalo Vilhar. Ušli su u nju. Bile su to prostorije pjevačkog društva s njegovim imenom. U velikoj dvorani bila je i njegova slika. Posljednjih godina prestao je skladati. Posvetio se pisanju memoara. Kod prepisivanja ovih zatekla ga je smrt. Umro je 4. ožujka 1928. godine u Zagrebu a pokopali su ga dva dana kasnije (6. ožujka) na zagrebačkom Mirogoju u obiteljskoj grobnici.¹⁶

Franjo Serafin Vilhar Kalski (1852.–1928.) Između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovoda

– 433 –

15 Isto... Vilhar F. S. (1928./6.), br. 6, str. 277 (na 1911. Ispravio autor F.K. poslije uvida u original-reprint pjesmarice u *Zbirci muzikalija i audiomaterijala* NSK; op. aut.).

16 Inf. Jadranko Jagarinec (Zagrebački holding d.o.o./podružnica Gradska groblja;

Sl. 9a: Grob F. S. Vilhara Kalskoga na zagerbačkom Mirogoju ...

Sl. 9b: ... i njegov zimski pejzaž

Percepcija Vilharove glazbe

S obzirom, da se je Vilhar već za vrijeme svog života dosta dobro pobrinuo za tiskanje svojih skladbi i s time dao mogućnost izvedbi svojih djela ne samo onima, koje je inače vodio, nego i drugima, ostao je taj njegov afirmativni element dosta bogat. Osim koncertnih listova, letaka, plakata, ..., imamo u tu svrhu još dokaze na današnjim suvremenim zvučnim digitalnim nosačima; i to na hrvatskoj i na slovenskoj strani, iako je Vilhar ostao trajno zapisan kao hrvatski skladatelj. U arhivima (zbirkama) taj je spisak sljedeći:

- 28 radova (HRTV, Zagreb, Hrvatska; neki radovi su duplirani ili čak triplirani, zato taj broj snimaka nije relevantan),¹⁷
- 50 radova (RTV SLO, Ljubljana, Slovenija; neki radovi su duplirani ili čak triplirani, zato taj broj snimaka nije relevantan)¹⁸ i
- 12 radova (Muzička zbirka NSK, Zagreb, Hrvatska; neki radovi su duplirani ili čak triplirani,¹⁹ zato taj broj snimaka nije relevantan); zajedno ok. 90 radova.

Među njima nema nijedne crkvene pjesme, kamoli *mise*. S obzirom na broj Vilharovog opusa (preko 300) to je dosta skroman percepcijski broj izvođenih, snimljenih i izdanih glazbenih radova F. S. Vilhara Kalskog.

elektronsko pismo od 20. 9. 2017.).

17 Pismo MIC-a (Zagreb – od HRTV Zagreb), 6. 2. 2018. (čuva autor).

18 Pismo Fonoteke RA SLO, 9. 10. 2017. (čuva autor).

19 Pismo Zbirke ... NSK Zagreb, 9. 2. 2018. (čuva autor).

Zaključak

Područje djelovanja Franje Serafina Vilhara Kalskoga bilo je široko i raznoliko gotovo na svim područjima glazbe. Njegova se djela mogu svrstati na:

Instrumentalna djela: gudački kvartet *Balkanskoj carici* (izgubljen); *Svečana uvertira*; *Hrvatski plesovi* za orkestar;

Djela za glasovir: (*fantazije, plesovi, parafraze, salonsko kolo, sonata*): *Rasti ružo, Jugoslavenska sonata, Uspomene, Ružmarinka, Mrtva ljubav, Hrvatski plesovi* (za klavir 4-ručno), ...,

Dramsko-scenska djela: *opere: Smiljana, Ivanjska kraljica, Lopudska sirotica, Zvonimir* (nedovršena, samo 1. čin); *burleska: Ustaša (Ustaške nevolje)*; *opereta: Gospodja Pokondirevička*;

Vokalno-instrumentalna: *Hrvatska rapsodija* za soli, zbor i orkestar;

Vokalna: *balade: Bosanski korabljari, Na vrelu Bosne, Petar Svačić, Matija Gubec, Prognanik, Na Ozalju gradu, ...; zborovi: Skladbe, Balkanska vila* (2 sv.), *Potočnica, Bojna pjesma, Guslam, Naša zvijezda, Slovo, Zlatna kupa, S Dinare kršne i Hrvati, Djulabije, Nove Djulabije, ...; 79 mješovitih i 124 muška zbora a cappella ili sa pratnjom (orkestra); himne: Slovenac i Hrvat, Gundulićeva himna, Starčevićeva himna, ...; solo pjesme: zbirka Moja lira, Moja lađa, Mrtva ljubav, Mornar, Nezakonska mati, Oj vstani sonce moje, Poroka, Oj vi magle, Prvi cjelov, ...; 41 djelo sa klavirom; crkvena: sedam misa: Kratka latinska misa, op. 116, Hrvatska božićna misa, op. 170, Hrvatska misa, op. 190, Misa solemnis, op. 227, Hrvatska misa, op. 286, Druga hrvatska misa, op. 320, Pučka misa, Crkvena pjesmarica* (1911), ...; obrade narodnih napjeva;

Literarna djela: *Danilo i Jarmila* (drama), *epska pjesma Marula, Moji memoari, ...;*

Pjesmarice: *Slavček, Slovenske pesmi;*

Ostalo u rukopisu: *Knjiga ljubezni, Pivske pesmi, ...*

Sa gotovo preko 300 glazbenih djela, F. S. Vilhar je, uz Ivana pl. Zajca najplodniji glazbenik koji je djelovao u Hrvatskoj. Prigodom izvedbi njegovih opera na premijerama, a ponekad i reprizama, pisanje i objavljivanje su se često opširne kritike i analize u zagrebačkim

Franjo Serafin Vilhar Kalski (1852.–1928.)
Između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovoda

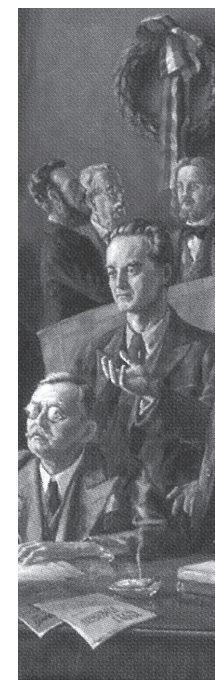
novinama.²⁰ O izvedbama u Sloveniji bilo je to objavljeno u Ljubljani.²¹ Kritike su bile različite, od pohvala, primjedaba i zamjerki do detaljnih stručnih analiza. Svi kritičari su se uglavnom slagali da su Vilharova (scenska) djela zasnovana na pučkoj popijevki s boljim vokalnim djelom i slabijim orkestralnim.

Stilski je Vilharova glazba na granici između rane i kasne romantike ili sasvim u kasnoj. Ponekad (za primjer u *Mornaru*) se je rahlo dotaknuo elemenata nove romantike koja se u njegovom stvaralaštvu nije efikasno odrazila. Vjerojatno ne zbog toga što prostor u kojoj je djelovao i kojem se je morao više ili manje prilagoditi, za taj stil još nije bio pripremljen. Melodika mu je pjevna i svjež, harmonije su mu pune a ritmika je u skladu sa strukturom. Forma je jasna a izraz je općenito impresivan. Najuspješniji su mu vokalno instrumentalni radovi kojima je, iako lirik po naravi, dodao i dramske napone. Mnogo od svega ovoga je karakteristično i za Vilharove orkestralne skladbe i za njegovu kazališnu glazbu s kojom, inače, nije imao većeg uspjeha. Uzrok ovome vjerojatno su bili neodgovarajući tekstovi i nestašica šireg stvaralačkog koncepta za opernu formu.

Te skladbe je Vilhar napisao za vrijeme svog najdužeg djelovanja u Hrvatskoj – u Zagrebu. Sadrže većinu njegovog cjelokupnog opusa. I naslanjaju se na duh hrvatskog folklor. To s jedne strane objašnjava Vilharova sveslavenska ili južnoslavenska orijentacija koja ga je pratila od rane mladosti, a sa druge pak namjera da obnovi ono što je već počeo Vatroslav Lisinski (1819.-1854.): nacionalni smjer u glazbi. U tome ga je najviše podržavala tijesna veza sa Franjom Kuhačem (1834.-1911.) koji je inače najviše utjecao na Vilhara. On je temeljito proučavao njegove *Južnoslavenske narodne popijevke* a inicijative pak je crpio iz Kuhačevih spisa namijenjenih hrvatskom nacionalnom pravcu. Franjo Dugan (1874.-1948.) izjavio je, da je ova Kuhačeva zbirka za Vilhara bila pravi "molitvenik" i da se je "priljubio posve uz našu pučku glazbu te je glazbotvorio gotovo isključivo u duhu hrvatske pučke glazbe."²² Vilhar se je tako uživio u hrvatske duhovne karakteristike da je u cjelini osjetio njihovu suštinu i zato ih je uspješno izrazio u svojoj glazbi, iako se s njom inače nije proslavio onoliko koliko je htio i očekivao. Vilhar je unatoč mnogim dobrim i izvrsnim vokalnim skladbama bio i ostao u hrvatskoj glazbi u drugom planu. Pjevački zborovi su inače rado pjevali njegove skladbe, solo pjesme, ali i skladbe još nekih drugih žanrova nisu bili rijetke u njegovim

koncertnim programima. Manje su bili interesantni njegovi radovi sa područja kazališne glazbe. Ovdje treba naglasiti da je u opernoj tehnici i u orkestraciji Vilhara zasjenio mnogo vještiji Zajc, sa kojim se Vilhar nije mogao natjecati. Josip Mantuani (1860.-1933.) bio je u pravu kada je napisao da bi Vilhar lako došao "do više razmaknutih grana (mislio je na širenje koncepta u europskom okviru) ako ne bi vezao tako tankosavjestno i obziručno na hrvatsku lokalnu psihi."²³ baš on imenovao ga je za "sina slovenskog oduševljenja."²⁴

Za razliku od hrvatske glazbe, Vilhar slovenskoj nije pridonio nešto što bi bilo kvalitetno i napredno za kraj 19. st., iako je bio u stalnom kontaktu sa slovenskom glazbom i glazbenicima. O tome svjedoče njegovi kontakti sa *Glazbenom maticom (GM)* i raznim osobama tadašnjeg slovenskog glazbenog života; tako na primjer sa Matejem Hubadom (1866.-1937.), Antonom Schwabom (1868.-1938.) i Julijem Betettom (1885.-1963.) kojemu je kao "slavnom umjetniku" posvetio svoju baladu *Hajduk*, solo pjesmu sa glasovirskom pratnjom, op. 324. Ostaje činjenica da Vilharov opus spada u hrvatsku glazbu, na što su upozorili Janko Barle (1869.-1941.), Božidar Širola (1889.-1956.), Josip Andreis (1909.-1982.) i još neki drugi glazbenici. Bitno je reći da je Vilhar obogatio hrvatsku glazbenu romantiku nacionalnog smjera. S tog stajališta Vilhar predstavlja neki spoj između V. Lisinskog i kasnijih generacija skladatelja koji unose elemente

Fran(jo) Serafin Vilhar Kalski (1852.-1928.)
Između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovodja

Sl. 10a (gore): Saša Šantel (1883-1945), Slovenski skladatelj-Koncil slovenske glazbe, 1936.

Sl. 10b (lijevo): ...Detalj istoga: u drugom redu F. S. Vilhar Kalski (u sredini) između A. Hajdriha i J. Kocijančiča

20 Vienac (Vijenac), Narodne novine, Agramer Hemung, Agramer Tagblatt, Prosvjeta, Suvremenik, Novosti, Jutarnji list, Hrvatska, Pokret, ...

21 Ljubljanski zvon, Slovenski narod, Gledališki list, Slovenec, Jutro, ... Knjižnice grada Zagreba. Gradska knjižnica.

22 Sv. Cecilijska, 1928., str. 274.

23 Nova muzika, L. 1/1928., br. 2, april 1928., str. 9.

24 Isto

Svečano

F.S. VILHAR

mf VE-LI - ČAU, VE-LI - ČAU, DU-ŠE MO-JA GO-
du-šo

- - SPO-DA, VE-LI ČAU DU-ŠE MO-JA VO SVJA-TIH SVO-JIH PRO-SLA VIN-ŠA-GO-SJA GO-SPO-
du-šo mo-ja i tva-lu uz-da-vaj-kroz ti-tav zi-vol GO-SPO-

DA. ROŽ DE-STVO TVO-JE NE TIJE-MO JA - VI - SJA: BOG iz
du. O Bo-že Go-spo-de, hva-le nam čuj glas: Ti nam

BO-KU TVO-JE-JU PROJDE, JA-KO PLOTNOSEĆJA-VI-SJA NA ZE-MLJI I SO-
Si-na svo-je-ga da-de; ka-o Spasi-tej je si-ša-o na ze-mlju i svoj

ČE-LO-VJE-KI PO ŽI-VJE. TJA, BO-GO RO-DI-CE, TIJEM VSI VE-LI ČA-JEM. TIJEM
zi-vol za nas je da-o. Slag, Bo-že Go-spo-de, da-je-mo ti hva-lu, SVU

VSI, TIJEM VSI, TIJEM VSI VE-LI ČA - - JEM, VE-LI ČA - JEM.
hva-lu, sla-vu, časť na-šom Bo - gu, na-šom Bo - gu.

Sl. 11: Vilharov
Veličaj (mješoviti
zbor a kapela;
fond Šibenskoga
Kola)

Franc
Križnar

- 438 -

narodne glazbe u svoje kompozicije. Bez obzira na određenu zapostavljenost, a i pripisivalo mu se da je premalo moderan⁽²⁵⁾, Vilhar je pogotovo najznačajniji hrvatski skladatelj nehrvatskoga podrijetla tijekom posljednjih desetljeća 19. st. i na prijelazu u 20. st.:

"[...] Na završetku hoću da se osvrnem na prigovor, da sam premalo moderan. Ako se pod modernizmom razumijeva zanimljivo spajanje raznih harmonija i originalno vođenje melodija, onda sam i ja modernista. Ali modernizam, kako si ga neka gospoda zamišljaju, nije više modernizam, nego nešto drugo. Prava umjetnost nije podvrgnuta nikakvoj modi, već je ona za sve vjekove moderna i aktualna. Sve, što je podvrgnuto modi, samo je od danas do sutra. Modernizam, kako se danas kultivira, propast je i uništavanje prave umjetnosti.

U neumornom radu i neprekidnoj borbi dočekaao sam eto kasnu večer svog života, – nadajući se još uvijek nečemu. Da li će me i ova posljednja moja nada prevariti, pokazati će skora budućnost. Bilo kako mu drago, tješi me osvjedočenje, da mogu ponosna lica i sa zadovoljstvom pogledati na svoj rad i na svoju prošlost. Nadam se, da će i moj narod, koga sam iz sveg srca ljubio i kojemu sam sav svoj život i sve svoje sile posvetio, sa mojim djelima ponosno stupiti pred forum Europe.”²⁵

Vilhar ima dosta bogat i crkveni glazbeni opus. Kako u svjetovnom fragmentu i u crkvenom ostao je vjeran hrvatskom jeziku: sve njegove *mise* (7) i druga crkvena djela (*Crkvena pjesmarica*, Zagreb 1911.; originalni - reprint čuva *Zbirka muzikalija i audiomaterijala NSK*) skladana su na hrvatskom jeziku; latinskog skoro nema. Od onoga, gdje je Vilhar najbliži korizmenom ili čak pasionskom (glazbenom) opusu jesu njegove korizmene i uskrzne pjesme. Njih je najviše baš u njegovoj *Crkvenoj pjesmarici* (za muška srednja učilišta i druge crkvene zborove). Na svega 73 stranice nalazimo 47 skladbi, ne samo Vilharovih, već i nekoliko drugih skladatelja (npr. Slovenaca A. Nedvėda, A. Hribara i G. Rihara te Hrvata J. (I.) pl. Zajca i F. Kostanjevca te ostalih: J. B. Molitora, B. Kothea, C. Gounoda, J. Knohla i J. Mohra), ali većina skladbi ipak je Vilharova. Među njima nalazimo i njegovu (prvu?) verziju *Hrvatske mise* i (4) *Božićne, Starohrvatsku korizmenu popijevku, Stala majka, Uskrсну, Panis angelicus, ...*

Umjesto zaključnih riječi

S gotovo više od 300 glazbenih djela, F. S. Vilhar je, uz Ivana pl. Zajca najplodniji glazbenik koji je djelovao u Hrvatskoj. Prigodom izvedaba njegovih opera na premijerama, a ponekad i reprizama, pisale su se i objavljivale često opširne kritike i analize u zagrebačkim novinama.²⁶ O izvedbama u Sloveniji pisano je u Ljubljani. Kritike su bile različite, od pohvala, primjedaba i zamjerki do detaljnih stručnih analiza. Svi kritičari su se uglavnom slagali da su Vilharova scenska djela zasnovana na pučkoj popijevki bolja u vokalnom dijelu a slabija u orkestralnom. Stilski je Vilharova glazba na granici između rane i kasne romantike ili sasvim u kasnoj. Tu i tamo (na primjer u *Mornaru*) još se je rahlo dotaknuo elemenata nove romantike ali ona se u njegovom stvaralaštvu nije odrazila efikasno. Vjerojatno ne zato što prostor u kojem je djelovao i kojem se je morao više ili manje prilagoditi, za taj stil još nije bio pripremljen. Melodika mu je pjevna

*Fran(jo) Serafin
Vilhar Kalski
(1852.–1928.)
Između rodne
Slovenije
i plodnog
stvaralaštva
u Hrvatskoj:
orguljaš,
pijanist,
skladatelj,
pedagog i
zhorovođa*

- 439 -

25 Istó

26 Vienac (Vijenac), Narodne novine, Agrarmer Hemung, Agrarmer Tagblatt, Prosvjeta, Suvremenik, Novosti, Jutarnji list, Hrvatska, Pokret, ...

Sl. 12: Vilharov
Rasti ružo,
op. 170 (tekst
Krstó Pavletić
za muški zbor
a kapela,
početak-1. str.)

1

RASTI RUŽO
(Krstó Pavletić)

Franjo Serafin Vilhar-Kalski (1852-1928), op. 170

Neke od svojih omiljenih popijevaka (Golubice siva, Oj ti lane, Deni cuijele, Karanfilu rument, i dr.) Vilhar je sam udesio za muški odnosno mješoviti zbor, pa su se i u tim obradama vrlo mnogo izvodile.
Popijevka Rasti, rasti, ružo mala! (u A duru) tiskana je u zbirci Hrvatska lira (knjiga četvrta Vilharovih skladbi), dok kao muški zbor (u C duru) dolazi u rukopisu u XIV. knjizi Vilharovih skladbi, a tiskana je u zbirci „Kolo“ 1894.
Petitan: Zbirka zborova br. 83

Franc
Križnar

- 440 -

i svježa, harmonije su mu pune, a ritmika u skladu sa strukturom, forma je jasna a izraz je općenito impresivan. Najuspješniji su mu vokalno - instrumentalni radovi kojima je, iako lirik po prirodi, dodao i dramske naboje. Mnogo od svega ovoga je karakteristično i za Vilharove orkestralne skladbe i za njegovu kazališnu glazbu s kojom inače nije imao većeg uspjeha. Uzrok ovome vjerojatno su bili neodgovarajući tekstovi i nestašica šireg stvaralačkog koncepta za opernu formu. Te skladbe je Vilhar napisao u vrijeme svojega ipak najdužeg djelovanja u Hrvatskoj. Sadrže većinu njegovog cjelokupnog opusa i zasnovane su u duhu hrvatskog folklora. Sa jedne strane to objašnjava Vilharova sveslavenska ili južnoslavenska orijentacija koja ga je pratila od rane mladosti, a sa druge pak namjera da obnovi ono što je već počeo Vatroslav Lisinski: nacionalni smjer u glazbi. U tome ga je najviše podržavala tijesna veza sa Franjom Kuhačem koji je inače najviše utjecao na Vilhara. On je temeljito proučavao njegove Južnoslavenske narodne popijevke a inicijative pak je crpio iz Kuhačevih

spisa namjenjenih realizaciji hrvatskog nacionalnog pravca. Franjo Dugan izjavio je, da je ova Kuhačeva zbirka za Vilhara bila pravi "molitvenik" i da se je "priljubio posve uz našu pučku glazbu te je glazbotvorio gotovo isključivo u duhu hrvatske pučke glazbe." Vilhar se je tako uživio u hrvatske duhovne karakteristike da je u cjelini osjećao njihovu suštinu zato ih je uspješno izrazio u svojoj glazbi, iako se s njom nije proslavio onoliko koliko je htio i očekivao. Vilhar je unatoč mnogim dobrim i onim izvrsnim vokalnim skladbama bio i ostao u hrvatskoj glazbi u drugom planu. Zborovi su inače pjevali njegove skladbe i solo pjesme ali i neki drugi žanrovi nisu bili rijetki u njegovim koncertnim programima. Manje su bili interesantni njegovi radovi sa područja kazališne glazbe. Ovdje treba naglasiti da je u opernoj tehnici i u orkestraciji Vilhara zasjenio mnogo vještiji Zajc sa kojim se Vilhar nije mogao natjecati. Josip Mantuani bio je u pravu kada je zapisao da bi Vilhar lako došao "do više razmaknutih grana (mislio je na širenje koncepta u europskom okviru) ako se ne bi vezao tako tankosavjestno i obazrivo na hrvatsku lokalnu psihu. A baš ga je on imenovao "sinom slovenskog oduševljenja."

Za razlikom od hrvatske glazbe Vilhar u slovenskoj nije pridonio nešto što bi bilo kvalitetno i napredno za kraj 19. st., iako je u stalnom kontaktu slovenskom glazbom i glazbenicima. O tome svjedoče njegovi kontakti sa Glazbenom maticom i raznim osobama tadašnjeg slovenskog glazbenog života; tako na primjer sa Matejem Hubadom, Antonom Schwabom i Julijem Betettom kojemu je kao "slavnom umjetniku" posvetio svoju baladu Hajduk, solo pjesmu sa pratnjom glasovira, op. 324. Ostaje činjenica da Vilharov opus spada u hrvatsku glazbu, na što su upozorili Janko Barlè, Božidar Širola, Josip Andreis i još neki drugi glazbenici. Bitno je reći da je Vilhar obogatio hrvatsku glazbenu romantiku nacionalnog smjera. S tog gledišta Vilhar predstavlja neki spoj između V. Lisinskog i kasnijih generacija skladatelja koji su narodnu glazbu unijeli u svoje kompozicije. Bez obzira na određenu zapostavljenost, a i pripisivalo mu se da je premalo moderan, Vilhar je poglavito najznačajniji hrvatski skladatelj nehrvatskoga podrijetla tijekom posljednjih desetljeća 19. st. i na prijelazu u 20. st.

Za Vilharovu pasionsku glazbu u njegovom opusu nema puno dokaza, osim nekoliko korizmenih i uskrasnih pjesama.

Franjo Serafin
Vilhar Kalski
(1852.-1928.)
Između rodne
Slovenije
i plodnog
stvaralaštva
u Hrvatskoj:
orguljaš,
pijanist,
skladatelj,
pedagog i
zborovoda

- 441 -

Izvori – Literatura

Izvori

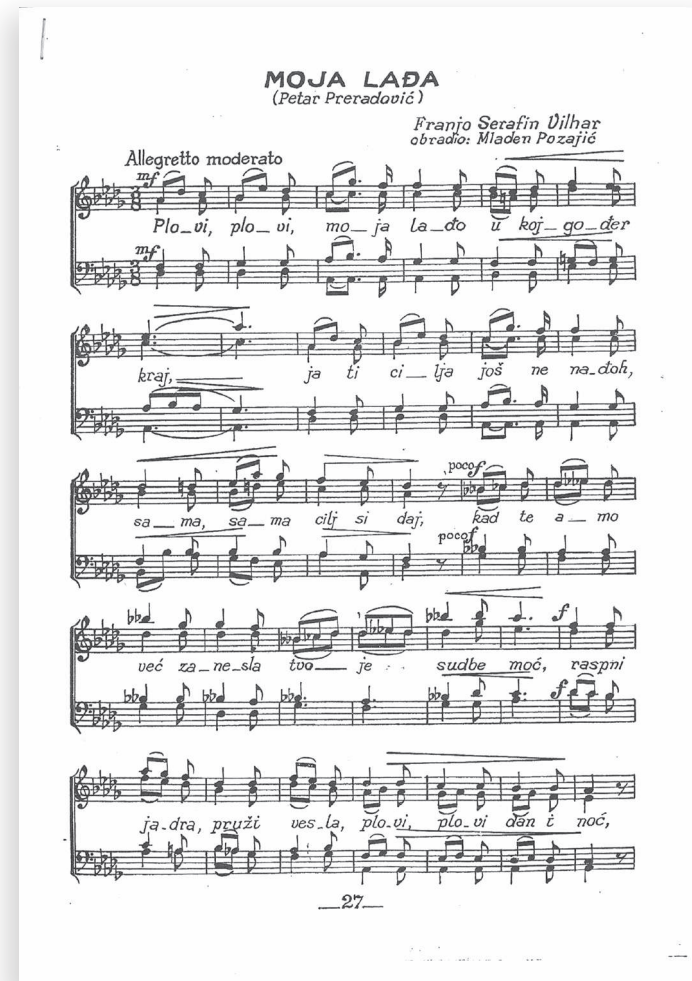
Arhiv HAZU u Zagrebu (Hrvatska),
Državni arhiv u Gospiću, Gospić (Hrvatska),
Državni arhiv Hrvatske u Zagrebu (Hrvatska),
Glazbena škola "Ivan Matetić Ronjgov," Rijeka (Hrvatska),
Hrvatska radiotelevizija, Zagreb (Hrvatska),
Knjižnica Arhiva HAZU u Zagrebu (Hrvatska),
Knjižnica Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu (Hrvatska),
Knjižnica KBF u Zagrebu (Hrvatska),
Knjižnica Muzičke akademije u Zagrebu (Hrvatska),
Knjižnice grada Zagreba. Gradska knjižnica (Hrvatska),
Kulturno društvo Slovenski dom Karlovac, Karlovac (Hrvatska),
Matica hrvatska u Gospiću, Gospić (Hrvatska),
Muzej Like Gospić, Gospić (Hrvatska),
Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb (Hrvatska),
Muzički informativni centar u Zagrebu (Hrvatska),
Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (Hrvatska),
Notranjski muzej Postojna u Postojni (Slovenija),
Pučko otvoreno učilište "Dr. Ante Starčević," Gospić (Hrvatska),
Radiotelevizija Slovenije u Ljubljani (Slovenija),
Slovenski dom, Zagreb (Hrvatska),
Zagrebački holding, d.o.o., Podružnica Gradska groblja, Zagreb (Hrvatska)

Notni zapisi (partiture)

VILHAR, F. S.-Kalski (glasbotvorio). *Balade*. "Preuzvišenom gospodinu Dru. Jurju Posiloviću metropoliti hrvatskomu. Posvećuje blagodarni glasbotvorac (77 str.),
VILHAR, F. S., *Crkvena pjesmarica* za muška srednja učilišta i druge crkvene zborove (1911.). Zagreb: Knjižara Kr. Sveučilišta i Jugoslavenske akademije, Zagreb (orig. i reprint; čuva Zbirka muzikalija i audiomaterijala NSK).
isti, *Djulabije. Sbirka samopjeva*. Glasbotvorio F. S. Vilhar-Kalski. *Prvi svezak*. Vlastništvo glasbotvorčevu (70 str.),
isti, *Djulabije. Sbirka samopjeva*. Glasbotvorio F. S. Vilhar-Kalski. *Drugi svezak*. Vlastništvo glasbotvorčevu (43 str.),
isti, *Nove djulabije. Prvi svezak*. Vlastništvo glasbotvorčevu (12 str.),
isti, *Jugoslavenska sonata* za glasovir/Sonata Yougoslave pour piano forte. Za glasovir glazbotvorin; op. 315. Zagreb: Knjižara jugoslavenske akademije i kr. Sveučilišta. Naklada: St. Kugli (29 str.),

Zvučne snimke (CD etc.)

HRTV (i YouTube),
RTV Slovenija,
Slovenska zborovska glasba 8. Slovenski komorni zbor, Slovenska filharmonija (2004).
Zbirka muzikalija i audiomaterijala, NSK, Zagreb.

Sl. 13: Vilharova *Moja lada* (tekst Petar Preradović; prir. Mladen Pozajić za muški zbor a kapela; početak-1. str.)

Fran(jo) Serafin Vilhar Kalski (1852.–1928.)
Između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovoda

– 443 –

Bibliografija

Glazbeni odjel. Notna izdanja digitalizirana 2017. – Popis dodijeljenih ISMN. Knjižnice grada Zagreba. Gradska knjižnica. Popisa naslova za digitalizaciju (F. S. Vilhar).
Josip Mantuani. 1928. *Franjo Serafin Vilhar* (nekrolog). V: Literarna priloga *Nove muzike*, L.1/1928., št. 2, april 1928., str. 9.
Saša Šantel. 2006. Slovenski skladatelji, 1936. (složenica). Ljubljana: Glasbena matica.
Vilhar, Fran Serafin (1928.). Moji memoari, v: *Sv. Cecilija*, XXII/1928., br. 3, str. 140-42; br. 4, str.- 178-81, br. 5, str. 225-30 in br. 6, str. 274-77.

Bibliografija radova o autoru (izvorna-izbor)

Silvin Jerman. 2003. *Franjo Serafin Vilhar Kalski*. Zagreb: Kulturno – prosvetno društvo Slovenski dom.
Vedrana Juričić (sastavila i uredila; 1997). *Vodič kroz glazbene knjižnice i zbirke Zagreba/Guide Through Music Libraries and Collections in Zagreb*. Zagreb: HMD-HBD-HAZU.
Josip Mantuani. 1928. *Franjo Serafin Vilhar* (nekrolog; v: Literarna priloga *Nove muzike*, L. 1/1928., št. 2, april 1928., str. 9).
Mirjana Turel. 1963. *Skladatelj Miroslav Vilhar*. Ljubljana: Društvo slovenskih skladateljev.

Ostala upotrijebljena literatura

<http://katalog.kgz.hr/pagesResults/rezultati.aspx?&searchById=-1&spid0=10&spv0=Vi...> (katalog Knjižnice grada Zagreba – Rezultati pretraživanja).

<http://katalog.nsk.hr/F/> (digitalizirani fondovi Narodne sveučilišne knjižnice Hrvatske, Zagreb).

<http://kgzdz.arhivpro.hr/> (Digitalizirana zagrebačka baština).

<http://muza.zaki.com.hr> (digitalizirana Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb).

<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-V1QDTDY1/> (Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si).

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64640>

http://www.europeana.eu/portal/sl/record/2022503/_KAMRA_106142.html?q=mirosla...

<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi789403/>

https://sl.wikipedia.org/wiki/Fran_Serafin_Vilhar

https://sl.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Theodor_Elze

www.nsk.hr (digitalizirani fondovi Narodne sveučilišne knjižnice Hrvatske, Zagreb).

Kratice

FK	Franc Križnar (autor)
GM	Glazbena matica (u Ljubljani)
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (u Zagrebu)
HBD	Hrvatsko bibliotekarsko društvo (u Zagrebu)
HGZ	Hrvatski glazbeni zavod (u Zagrebu)
HMD	Hrvatsko muzikološko društvo (u Zagrebu)
HNK	Hrvatsko narodno kazalište (u Zagrebu)
HRTV	Hrvatska radio televizija (u Zagrebu)
ISMN	International Standard Music Number (= međunarodni sistem numeriranja notnih zapisa)
KBF	Katolički bogoslovni fakultet (u Zagrebu)
MIC	Muzički informativni centar (u Zagrebu)
NSK	Nacionalna sveučilišna knjižnica (u Zagrebu)
RTV SLO	Radiotelevizija Slovenija (u Ljubljani)

Povzetek

Fran(jo) Serafin Vilhar (Kalski; 1852–1928) med rodno Slovenijo in ustvarjalnim vrhom na Hrvaškem: organist, pianist, skladatelj, pedagog in zborovodja

Glazbeni opus F. S. Vilharja Kalskega, ki je nastal in bil (ali ne?) shranjen in objavljen na Hrvaškem (Karlovac, Sisak, Split, Gospić, Zagreb, ...) zagotovo vsebuje tudi nekatere hrvaške cerkvene pesmi in pasijonske teme, skladbe. Težko je z (do)končnimi dokazi, ker se

je skladatelj veliko selil, največ prav po Hrvaški: po rojstvu v Sloveniji (Kalce–Senožeče pri Postojni in Ljubljani) je odšel na študij v Prago (Češka) in potem prek Bele Cerkve (Srbija) in Temišvara (Romunija) ostal vse svoje življenje in je svoje delo zapustil Hrvaški: Karlovac (1881–1884), Sisak (1884–1886), Split (1886–1889), Gospić (1889–1891) in končno Zagreb (1891–1928). Tu je zares ustvaril največ: komponiral, dirigiral, učil in objavljaj. F. S. Vilhar Kalski je poleg vsega svojega najdaljšega življenja in dela v hrvaškem glavnem mestu zares ostal kot "hrvaški" skladatelj. Z ok. 300 skladbami je poleg I. pl. Zajca zagotovo najbolj ploden glasbenik, ki je deloval na Hrvaškem. Poleg tega je bil še *regens chori* zagrebske katedrale sv. Marka. Sicer pa ima F. S. Vilhar Kalski v senci svojega posvetnega opusa tudi na cerkvenem ter celo na pasijonskem področju nekaj tega (?). Ena od več maš nosi naslov *Ljudska maša*, pa še *Oče naš*, *Zdravo Marija–lamentacija* za solo in orgle, še največ pa se od vsega tega najde v Vilharjevi *Cerkveni pesmarici*, ki je izšla v Zagrebu (1911).

Sažetak

Fran(jo) Serafin Vilhar Kalski (1852.–1928.) između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovoda

Glazbeni opus F. S. Vilhara Kalskog koji je nastao i bio (ili ne?) pohranjen i objavljen u Hrvatskoj (Karlovac, Sisak, Split, Gospić, Zagreb, ...) sadrži i neke hrvatske crkvene i pasijonske skladbe. Teško će biti sa konačnim dokazima pošto se skladatelj dosta selio, najviše baš po Hrvatskoj: poslije rođenja i školovanja u Sloveniji (Kalce–Senožeče kraj Postojne i Ljubljana) otišao je na studije u Prag (Češka), a onda preko Bijele Crkve, Vojvodina (Srbija) i Temišvara (Rumunjska), ostao je čitav život i svoj rad ostavio u Hrvatskoj: Karlovac (1881.–1884.), Sisak (1884.–1886.), Split (1886.–1889.), Gospić (1889.–1891.) i konačno Zagreb (1891.–1928.). Tu je najviše i ostvario: skladao, dirigirao, poučavao i objavljivao. F. S. Vilhar Kalski je poslije svog dugog življenja i rada u hrvatskom glavnom gradu postao i stvarno ostao kao "hrvatski" skladatelj. Sa oko 300 skladbi je pored I. pl. Zajca najplodniji glazbenik koji je djelovao u Hrvatskoj. Bio je osim toga još *regens chori* zagrebačke crkve sv. Marka. Inače u sjeni svjetovnog opusa F. S. Vilhar Kalski ima i na crkvenom pa i na pasijonskom području nekoliko skladbi (?): jedna od više misa ima naslov *Pučka misa*, onda još *Otče naš*, *Zdravo Marija–lamentacija* za solo i orgulje. Najviše od toga nalazi se u Vilharevoj *Crkvenoj pjesmarici* koja je izašla u Zagrebu (1911.).

Fran(jo) Serafin Vilhar Kalski (1852.–1928.) između rodne Slovenije i plodnog stvaralaštva u Hrvatskoj: orguljaš, pijanist, skladatelj, pedagog i zborovoda

Summary

Fran(jo) Serafin Vilhar (Kalski; 1852-1928) among the born in Slovenia and creativeness Top in Croatia: the organist, pianist, composer, pedagogue and the choir master

The music work of F. S. Vilhar Kalski which was sprung and it was preserved (or not ?) and it was issued in Croatia (Karlovac, Sisak, Gospić, Zagreb, ...) assurance kept of some Croatian church songs and the passion themes, the pieces. Now is very hard by the finally proofs because the composer was removing, the most of them just by the Croatia: after his birth in Slovenia (Kalce-Senozece at Postojna and Ljubljana) he went to study in Prague (Czech) and then over Bijela Crkva (Serbia), and Temisoara (Roumania), he was the whole own life and he left his work to Croatia: Karlovac (1881-1884), Sisak (1884-1889), Split (1886-1889), Gospić (1889-1891) and finally Zagreb (1891-1928). There he has really made the most: he was composing, conducting, learning and publishing. F. S. Vilhar Kalski was beside the longest life and work in the Croatian capital town as a "Croatian" composer. With the approx. 300 pieces is F. S. Vilhar Kalski beside I. pl. Zajc assurance the most productive musician who was working in Croatia. By this he was still *regens chori* of the Zagreb's cathedral St. Marcus. It is true that F. S. Vilhar Kalski has in the shadow of the wordly-minded music works on the church and by the passion area, too some of them (?). Some of the most Vilhar's mass titled *Pučka misa (People Mass)*, *Otče naš (Fathre Our)*, *Zdravo Marija (Hail Maria)* – the lamentation for solo and organ, but the most of them we can find in the Vilhar's *Church Song-Book* which was published in Zagreb (1911).

Miroslava Hadžihusejnović Valašek Kordunski Uskrs 2001./2018.

Kordun je izazov

Područje koje se naziva Kordunom nalazi se u Karlovačkoj županiji. Iza Karlovca s jedne i s druge strane ceste kroz Slunj i Rakovicu sve do mosta na Korani leži Kordun. Stoljećima je to bilo granično područje, a ime je dobilo po pograničnim stražama – kordonima u vrijeme francuske okupacije početkom 19. stoljeća.

O burnoj prošlosti Korduna svjedoče ostaci nekadašnjih utvrda i samostana oko kojih su se razvila današnja naselja. Tu su razvaline starog grada Frankopanskog grada Slunja, ostaci obrambenih kula u Drežnik Gradu i Furjanu i najpoznatiji Cetin kraj Cetingrada, gdje su 1527. god. hrvatski plemići izabrali Ferdinanda Habsburškog za kralja i time vezali Hrvatsku za Austriju punih 300 godina. Tu je krvavo ugušena buna Eugena Kvaternika u Rakovici 1871. godine. Kordun cestom povezuje i dva dragulja prirode – slapove Rastoka kraj Slunja i Plitvička jezera.

Kordunaši su stoljećima bili graničari i krajišnici koji su branili Hrvatsku od raznih neprijatelja s istoka; bili su ratari i stočari s brojem djecom za koju su se borili s bijedom, Turcima i hajducima, a u najnovijem ratu sa Srbima četnicima. Ekonomski, demografski i politički razlozi prisiljavali su Kordunaše na trnovit put u prekomorske zemlje, najviše iza II. svjetskog rata. Novi križni put doživjeli su u vrijeme Domovinskog rata, kada su zbog okupacije 1991. bili prisiljeni naći spas u progonstvu. Svi njihovi javni i privatni objekti bili su razoreni ili spaljeni, a pokretna imovina opljačkana. Nakon oslobodilačke akcije hrvatske vojske, zvane "Oluja" godine 1995., te povratkom stanovništva na svoja vjekovna ognjišta Kordun je uskrsnuo.

Novi crveni krovovi krase pitome brežuljke, obnovljena je većina crkva, održavaju se župski godovi i mjesni zborovi na koje dolaze brojni Kordunaši iz dijaspor. Uz kulturno-umjetnička društva "Korranu" iz Slunja i "Izvor" iz Rakovice koja su započela radom još u progonstvu, uz pomoć autorice ovog teksta i Uredništva narodne glazbe Hrvatskog radija osnovana su 2000. god. folklorna društva "Ladevčani" u Ladevcu, "Cetingradska tamburica" u Cetingradu i žen-

Naslovna
stranica CD-a
Kordunski Uskrs

ska folklorna skupina u Drežnik gradu. time se stvaraju uvjeti za održavanje Folklornih susreta Korduna u čast zaštitnika pojedinih župa.

Ideja da se Kordunaši pojave na Pasijskoj baštini u Zagrebu došla je od predsjednika Udruge Joze Čikeša i izazvala je veliko zanimanje te otvorila novo poglavlje istraživanja povijesti ovog područja i pučkih crkvenih glazbenih sadržaja. Nije bilo teško naći korizmenih tema u tom napaćenom kutku naše zemlje, a nije bilo teško prepoznati i uskrsnuće u njihovu povratku iz progonstva i toliko žudejnoj slobodi nakon *Oluje* 1995. Scenarij za koncert *Kordunski Uskrs* i izložbu *Kordunska Golgota* napisao je sam život. Kordun je zabljesnuo u crkvi i pred crkvom svete Katarine u Zagrebu 3. travnja 2001. u okviru 10. jubilarnog ciklusa Pasijska baština. Koncert, zapravo glazbeno-scensko događanje pokazalo je svo bogatstvo crkvenih glazbenih sadržaja i raznolikost izvedbe pjevača iz Lađevca, Drežnik Grada, Slunja i KUD-a *Cetingradska tamburica* koji je pjesmom, svirkom i plesom slavio Uskrs. Nazočni su bili biskup dr. Mile Bogović, dekan Mile Pecić, svi župnici dekanata, predsjednik Pasijske baštine Jozo Čikeš, brojni uglednici i vjernici. To je bila prilika da korizmenim pjesmama, kojima su se tješili u progonstvu ispričaju svoj križni put, na izložbi pokažu svoje slomljene križeve, uništene svete slike i relikvije i konačno kažu "metropoli" gdje je i kakav je Kordun.

Potaknuti uspjehom ovoga koncerta, na prijedlog i financijsku pomoć tadašnjeg biskupa Gospičko-senjske biskupije msgr. dr. Mile Bogovića, udruga *Pasijska baština* objavila je prvi kordunski nosač zvuka *Kordunski Uskrs*. Ostvaren uz suradnju s Uredništvom narodne glazbe Hrvatskog radija, autorice projekta Miroslave Hadžihusejnović Valašek i urednika Vasilja Sikorskog, CD je predstavljen 26. ožujka 2002. godine u muzeju *Mimara* u Zagrebu uz sudjelovanje izvornih izvođača- Kordunaša.

Zbor župe
sv. Jurja iz
Lađevca na
Hrvatskoj radio
televiziji prije
predstavljanja
CD-a *Kordunski
Uskrs*, 26. ožujka
2002. godine.

Na ovom nosaču zvuka u simbolici Velikog tjedna sažeta je tragična prošlost Korduna do oživotvorene slobode i uskrsnuća na ovim prostorima. Okvir sadržaja čine korizmeni i uskrsni napjevi iz Lađevca, Slunja i Drežnik Grada, koji su generacijama davali utjehu i nadu ovom napaćenom narodu. Prigodne tekstove napisali su sami Kordunci, najviše župnici msgr. Mile Pecić i vlč. Zdenko Skender. Uz crtice iz tragične prošlosti najpotresnija su svjedočanstva prognanika u vrijeme Domovinskog rata kada je ovaj narod proživljavao jedan od najtežih križnih puteva. Iako dominiraju korizmeni sadržaji, uskrsne pjesme i naslov ovog nosača zvuka ukazuju na ostvaranje vjere i nade katoličkog puka ovog našeg prognaničnog područja koje je nakon Oluje 1995. doživjelo svoj *Kordunski Uskrs*.

*Kordunski
Uskrs
2001./2018.*

Sa predstavljanja
CD- a *Kordunski
Uskrs* u muzeju
Mimara, 26.
ožujka 2002.:
Mile Vuković,
Miroslava
Hadžihusejnović
Valašek, Dragica
Bijonda i dio
zboru župe sv.
Jurja iz Lađevca.

Jedna od prvih postaja kordunskog "križnog puta" – studeni, 1991.

1. Od četničke granate ubijena Zora Cindrić u D. Glini, majka troje malodobne djece.
4. Četnici zapalili župnu crkvu Marijina Uznesenja u Cetinogradu.
7. Masakr u Poljanku, selo razoreno, pobijeno 10 ljudi....
7. Ubijen Slavo Klobučar iz D. Lađevca, ubijen Ivan Mlinac iz Ponora.
10. Poginuo Ante Mladen.
12. Avioni bombardirali Slunj, četnici zapalili i razorili Sabor-sko i ubili 53 mještana.
14. Od četničkih granata poginuo Tomislav Grdić iz Cetingrada, četnici razorili župnu crkvu sv. Ante u Drežnik Gradu.
15. Četnici ubili Mariju Pavčić iz Klanca, poginuli Tomo i Marko Cindrić iz Sastavka, Polovicom studenog četnici ubili invalida Nikolu Paulića i Katu Paulić iz Cetingrada.
16. Četnici ubili Ivana Mlinca iz Ponora, ubijen u Batnogi Mile Barić, četnici masakrirali Vladimira Vlašića u Batnogi. Nakon okupacije Slunja četnici ubili Jozu Begovića, Pavla Ivšića, Dragana Modrušana, Nikolu Štefanca. Zadnji puta viđena starica Marija Obradovac iz Ponora, a gubi se trag Milana Stepića čiji je kostur pronađen u D. Poljani.
18. Četnici spalili Janka i Mandu Begović u G. Glini, a u Furjanu ubili Vida Žgelu.
19. Nađen mrtav Mile Bunčić u Cvitoviću i Josip Filipčić.
20. Ubijen Mile Bunčić u Slunju, Vinko Jurčić u Tatar Varošu.
21. Poginuo Nikola Brajdić iz Podcetina.
25. Poginuo Ivan Cvitković u Pašin Potoku. Ubijeni Zvonko i Marko Lončarić iz Kapljuva.
27. Četnici zapalili župnu crkvu sv. Trojstva u Slunju, okupirali Cetingrad. Nestali Nikola Vuković iz Podcetina, Janja Valentić i Klara Lončarić iz Kruškovače. Četnici ubili Srbe Milana Vukdragovića i Milana Savića iz Podcetina i Slavka Flanjka iz Cetingrada.
29. i 30. Četnici zarobili i ubili Ivu Hodaka iz Čatrnje, ubili staricu Ljubu Žalac, Vladu Vlašića iz Batnoge, Baru Obrovac iz Ponora.
- 1.12. Četnici minirali ostatke župske crkve u Cetingradu, koju su zapalili još 4. studenog 1991.

Prema: Pecić Mile: *Godine otpora i hrabrosti*, Zagreb, 2004. 309-310,

Sadržaj CD-a *Kordunski Uskrs* iz 2002.

1. Hosana Sinu Davidovu - Slunj - pjesma
2. Širom današnjeg Korduna - tekst
3. Slava, čast i hvala ti - Lađevac - pjesma
4. Za vladavine poznatog velikaša - tekst
5. Barjaci kreću kraljevi - Slunj - pjesma
6. Prošlost je Korduna teška - tekst
7. Narode moj ljubljani - Lađevac - pjesma
8. Osvanula je nedjelja - tekst
9. Iz plača Jeremije proroka - Slunj - pjesma
10. Počinje se strašna muka - Drežnik Grad - pjesma
11. Broj 51 ni velik, ni malen - tekst
12. Prosti moj Bože - Lađevac - pjesma
13. Dugo smo i mnogo molili - tekst
14. O Isuse, daj da pjevam - Lađevac - pjesma
15. Bilo je neopisivo - tekst
16. Iz plača Majke Isusove - Slunj - pjesma
17. Žene u crnini su najbrojnije - tekst
18. Litanije muc i smrti Isusovoj - Slunj - pjesma
19. Strahote se čuju iz naših krajeva - tekst
20. Stala plačuć tužna Mati - Drežnik Grad - pjesma
21. Majka vruće suze lije - Slunj - pjesma
22. Župna crkva Marijina uznesenja - tekst
23. Ja se kajem Bože mili - Dražnik Grad - pjesma
24. Župna crkva sv. Jurja - tekst
25. Moj Isuse, raskriljujem tebi ruke - Drežnik Grad - pjesma
26. Naš se narod penjao na Kalvariju - tekst
27. Pjevajmo braćo, kršćani - Drežnik Grad - pjesma
28. Poruka dekana Mile Pecića - tekst
29. Pjevajmo braćo, kršćani - Slunj - pjesma
30. Čudo se dogodilo... tekst
31. Veseli se, o Marijo - Slunj - pjesma
32. Sad je crkva svetog Franje obnovljena - tekst
33. Kraljice neba, raduj se - Slunj - pjesma
34. Kolo-Sremica - Cetingrad. - kolo

Kordunski
Uskrs
2001./2018.

- 451 -

Miroslava
Hadžihusejnović
Valašek

- 450 -

Transkripcije snimaka sa CD-a *Kordunski Uskrs*

1. Hosana Sinu Davidovu – Slunj, zbor župe Presvetog Trojstva

Slunj

Ho - - sa - na Si - nu Da - vi - do - vu,
bla - go-slov - ljen koji dolazi u i - me Go - spo - dnje.
u - la-zeći Gospodin u sveti grad židovska djeca obasujući us-krs-nu - će ži - vo - ta.
granama, palmama, hosana kli - ca - hu u vi - si - ni.

Hosana Sinu Davidovu:
blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje.
O, Kralju Izraelov
Hosana u visini.

Djeca Židovska noseći maslinove grane
i klicahu govoreći:
Hosana u visini.

Djeca Židovska prosijahu svoje haljine po putu
i klicahu govoreći:
Hosana Sinu Davidovu.

Blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje.
Hosana u visini.

Ulazeći Gospod u sveti grad
židovska djeca obasujući uskrsnuće života
granama, palmama, hosana klicahu u visini.

2. Širom današnjeg Korduna, već u najranijoj prošlosti bilo je mnogo hrvatskih plemenskih općina, mnogo crkava, samostana i plemićkih dvoraca: u Slunju, Cetinu, Drežniku, Furjanu... Svi oni svjedoče o vrlo razvijenom kulturnom, prosvjetnom, političkom i društvenom životu tog hrvatskog kraja. No uskoro počinje

doba neprekidnog višestoljetnog ratovanja sve do današnjih dana, čije su posljedice nesagledive, upravo katastrofalne. Taj naš granični živi zid od ljudskog mesa i krvi štitio je ne samo "ostatke ostataka nekadašnjeg hrvatskog kraljevstva", nego je ujedno sprječavao prodor različitih osvajača s istoka prema zapadnoj Europi. Malo je hrvatskih krajeva gdje je narod toliko stradao kao na Kordunu.

Slunj, Pasionska baština, *Kordunski Uskrs*, 1. 4. 2001. Generalna proba u ruševnoj crkvi župe Presvetog Trojstva

vlč. Zdenko Skender, Lađevac, 1985., 25, 26

3. Slava, čast i hvala ti – Lađevac – zbor župe sv. Jurja

Lađevac

Sla - va, čast i hva-la ti spa-si - te - lju Kra - lju Kri - ste,
kom ho - sa - na kli - ca - hu ma - la u - sta dje - ce či - ste.

Slava, čat i hvala ti, Spasitelju, Kralju Kriste,
kom hosana klicahu mala usta djece čiste.

Izraelov Kralj si ti, Davidov o, svjetli Sine,
što u ima Gospodnje dolaziš nam pun miline.

Zborivi te slave svi u nebeskim dvorovima;
smrtan čovjek ujedno i stvorenja što ih ima.

Kordunski Uskrs
2001./2018.

- 453 -

Puk Židovski nekada s palmama je tebe sreto:
s pjesmom, željom, molitvom dolazimo mi ti eto.

Napomena: Prvi pjevani dvostih kojim započinje pjesma, pjeva se iza svake pjevane strofe.

4. Za vladavine poznatog velikaša Jurja Frankopana Slunjskog održan je 1527. godine u crkvi franjevačkog samostana u Cetinu "Cetinski sabor". Na samo Novo Ljeto Hrvati postaviše Ferdinanda Habsburškog na prijesto hrvatskih kraljeva, a njegova žena Ana postade hrvatskom kraljicom. Bilo je to prije podne uz misu zahvalnicu u crkvi svete Marije cetinskog samostana, a nazočni velikaši, biskupi, knezovi, plemići i pučani položili su zakletvu vjernosti. Zvona su zvonila, topovi zagrmjeli, a glasnici svuda razaslani da jave izbor novog kralja. Cetinski sabor znači početak Vojne krajine i svjedoči o organiziranoj obrani Hrvata od Turaka. Treba mu zato dati priznanje.

Msgr. dr. Mile Bogović, biskup Gospičko-senjske biskupije

5. Barjaci kreću kraljevi - Slunj, zbor župe Presvetog Trojstva

Slunj

Miroslava Hadžihusejnović Valašak

- 454 -

Bar - ja - ci kre - ću kra - lje - vi, o -
ko - jem ži - vot u - mri - je, i
taj - stvo kri - ža sja - ji se, na
smr - ću lju - de o - ži - vi.

Barjaci kreću kraljevi, otajstavo križa sjaji se
na kojem život umrije i smrću ljude oživi.

Kad koplje mu se okrutno zabolo žiljkom u srce,
sa vodom krv potekla je, od grijeha nas da očisti.

I ispuni se silna riječ, što narodima David je,
u svetoj pjesmi doviknu: "Zavlada Bog sa drveta!"

O drva divnog, štono sja u kraljevskom grimizi,
kom dano bi da dotiče toliko svete udove.

6. Prošlost je Korduna teška i mučna, ispunjena ratovima i bor-
bom za opstanak. Tristogodišnje ratovanje s Turcima na ovom
području udarilo je neizbrisiv pečat i ostavilo duboke tragove
na karakteru, mentalitetu, ponašanju, običajima i životu ovog
čovjeka, patnika i mučenika. Kordunaš je uvijek bio na ratištu, na bojištu, na fronti. Jednom je
rukou držao plug, a drugom pušku. Otud i uzrečica: Na Kordunu
se i prozori brišu sjekirama, a lampe gase kuburama.

vlč. Zdenko Skender, Lađevac 1985, str. 150

Slunj 1. 4. 2001.,
Kordunski
Uskrs u župnoj
crkvi Presvetog
Trojstva.
Zbor crkve i
generalna proba
u ruševnoj crkvi.

7. Narode moj ljubljani - Lađevac, zbor župe sv. Jurja

Lađevac

Kordunski Uskrs 2001./2018.

- 455 -

Na - ro-de moj lju - blje - ni, me - đu svim o - da - bra - ni,
i od O - ca mo - je - ga na slu - žbu i - za - bra - ni.

Narode moj ljubljani, među svim odabrani,
i od Oca mojega na službu izabrani!

Narode moj, reci mi, a na čudo sebi:
kakvu li sam nepravdu učinio tebi?

Izvedoh te iz ropstva teška misirskoga,
a ti kruto sveza me kao roba svoga.

Kroz to more Crveno vođah te po suhom,
Faraona utopih u valovlju morskom.

8. Osvanula je nedjelja. U Lađevcu narod sa svih strana hrli u crkvu svetog Jurja u čistim bijelim nošnjama. I te nedjelje, kao obično, stražar trebao nakon mise pročitati općinski proglas. Zamolio je Grgu Turkalja da čita. Povišenim je glasom pročitao; U ime njegova veličanstva, cara i kralja Franje Josipa I. svi muškarci od 21 do 42 godine starosti, koji su služili kod pješaštva, konjaništva i topništva imadu se prijaviti svaki kod svog zapovjedništva i to u roku 24 sata. Tko se ne bi na ovu zapovijed oglosio i izostao preko određenog vremena, odgovarat će vojnom sudu, te mu prijeti smrt streljanjem. Kad narod kod crkve ču taj proglas, nastao opći plač žena i djevojaka, zajauka malo i veliko. Narod bježi svojim kućama. Svi se guše u suzama, djeca ne znaju što se događa, ali i ona plaču vidjevši starije. Došao je čas odlaska. Svatko se pita: Kuda, zašto?

vlč. Zdenko Skender, Lađevac 1985, 137

9. Plač Jeremije proroka – Slunj, zbor župe Presvetog Trojstva

Miroslava Hadžihusejnović
Valašck

– 456 –

Solo

Slunj

Iz pla-ća Je-re-mi-je pro-ko-ka:

Svi

spo-me-ni se, Go-spo-di-ne, što nas je sna-šlo,

pogledaj i vidi sra-mo-tu našu.

Iz plača Jeremije proroka:
Spomeni se, Gospodine, što nas je snašlo,
pogledaj i vidi sramotu našu.

Baština naša pade u ruke strancima,
domovi nam pripadoše tuđincima.
Siročad smo, oca nemamo,

majke su nam kao udovice.
Vodu svoju za novac pijemo,
drva svoja skupo kupujemo.
Žene u Sionu oskvrnuše,
i djevice po gradovima oskvrnuše.
Za vrat nas vuku, umornim ne daju počinka,
Egipćaninom i Asircem pružamo ruke da se nasitimo vjerom.
Jeruzolime, Jeruzolime,
povrati se Gospodinu Bogu svojemu.

10. Počinje se strašna muka – Drežnik Grad, zbor župe sv. Antuna Padovanskog

Drežnik Grad

Po-či-nje se stra-šna mu-ka ko-ju tr-pi I-sus Bog,
na što nje-ga sa-mo nu-ka na-ro-da grijeh ne-volj-nog.

Daj ne-be-ski sve-ti O-će, da nam sr-ce pro-pla-će.

Počinje se strašna muka koju trpi Isus Bog,
na što njega samo nuka naroda grijeh nevoljnog.
Daj nebeski sveti Oče, da nam srce proplače.

Židovi su nemilosni okrutno ga mučili,
pa ga svega pogrdena pod križ teški skučili.

Ah, što Isus tad podnese neće nitko do vijeka,
nit izreći to ne mogu usta bijedna čovjeka.

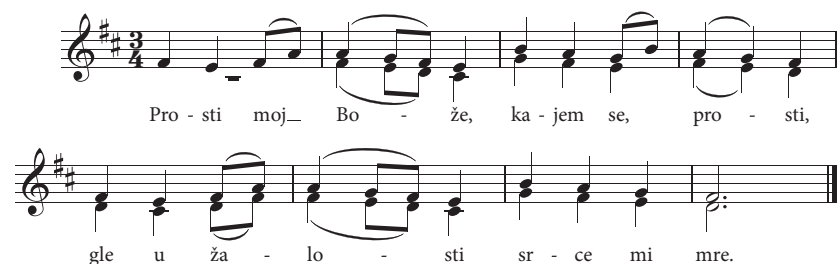
11. Broj 51, ni velik, ni malen, broj kao i svaki broj. 19. lipnja 44. postade krvavi znamen. Uz psinke, puške, bajonete odvojena je 51 osoba, 51 sudbina, 51 nada. Optužba: Krivi što su živili, u znoju zemlju obrađivali, novom se nadali, o slobodi snivali. Pokosiše rafali u jednom trenu 51 život, 51 nadu. U sunčanu danu u Šajfarovu Gaju ugaslu 51 san. Ubriješ ih među razbojnike, a oni su samo željeli živjeti i radovati se novom jutru. Zemlja strpljiva primila je 51 tijelo. Čuvala ih 51 ljeto. Krišom su braća dolazila, suzama zemlju zalijevala. Krišom su razgovarali i molitve šaptali. Trebalo je čekati 51 ljeto da poljubimo tlo sveto i viknemo: Izidite iz tame, niste više brojevi, niste više robovi. Vaša imena s ponosom pišemo, na svetoj grudi slobodno dišemo.

vlč. Zdenko Skender

Kordunski
Uskrs
2001./2018.
– 457 –

12. Prosti moj Bože – Lađevac, zbor župe sv. Jurja

Lađevac

Prosti moj Bože, kajem se prosti:
gle u žalosti srce mi mre.

Prosti moj Bože, moje slaboće,
pakosne zloće prosti mi blag.

Bez broja dare meni si dao,
a ja sam, jao, neharni stvor.

13. Dugo smo i mnogo molili u lađevačkoj crkvi svetog Jurja i crkvi Majke Božje Kraljice, da nas Lađevčane, ako je moguće, mimoi-de ovaj gorki kalež progonstva iz naših kuća i župe Lađevac. Mi smo, ipak bili spremni, ako je Božja volja i na to. Primili smo rado 1991. godine prognanike iz drugih župa Korduna u svoje kuće i sabirali za njih hranu i novac. (.....)

Mislili smo: možda se Bog smiluje radi ovih dobročinstava učinjenih braći ljudima i ne dopusti progona i drugih zala našoj župi. Ali čovjek snuje a Bog određuje. Valjda je tako bolje za nas da okusimo gorki kalež progonstva s ostalom braćom Korduna i Hrvatske. Isus je i nas Lađevčane privukao k sebi na teški Križ. Hrvatska je danas, a s njom i svi mi prognanici krvlju oblivena i trnjem okrunjena, bičevima i ranama pokrivena, kao njezin Spasitelj na križu. Isus je htio da i mi Lađevčani dopunjujemo njegove patnje na križu i tako pomognemo spašavati svijet.

vlč. Zdenko Skender, Mostovi 1992. 41

14. O Isuse, daj da pjevam – Lađevac, zbor župe sv. Jurja

Lađevac

O Isuse, daj da pjevam muku tvoju, suze lijevam
gledajući te nevina, za nas grešne mučena.

Isukrste, svoju muku tisni u srca svome puku,
po toj mucu ti nam daj poslije smrti vječni raj.

Na Maslinskoj moliš gori, tu te smrtna muka mori
i obljeva krvav znoj, Isuse, o Bože moj!

15. Bilo je neopisivo, kao da smo došle u pakao.....Po hodniku svuda krv. Čuje se zapomaganje naših koje su unutra tukli i zlostavljali. Uveli su nas u betonsku prostoriju bez igdje ičega. Tu smo stajale, klečale, čučale i molile Boga da izdržimo, da nas ne zlostavljaju prije smaknuća. Vani su i dalje pljeskali, pjevali borbenne pjesme i vikali "Hoćemo Pecića!", a iznutra čuli su se jauci. Kad su nakon nekog vremena odjeknuli pucnji mi smo mislile da su to pobili naše. Klečale smo i molile. Policajci su nas povremeno dolazili promatrati. Rekle smo im da se za njih molimo. Neki su se još više razbjesnili, a neki bi ustuknuli i povukli se.... Cijelu noć su se s prekidima čuli jauci, krici. Riječima ne mogu opisati Božju snagu i prisutnost koju sam tada osjećala, jače nego ikada. Zнала sam, Bog je s nama i predajemo se u njegove ruke.

č.s. Amalija Budimir (sestra iz Slunja zarobljena 15.10.1991.),
Mostovi, 1992. 78/69

16. Gospin plač- I. Božinović, solo, Slunj, župa Presvetog Trojstva

Slunj

Iz plača Majke Isusove:

Ovi muži, ove žene, poslušajte tužnu mene,
mene Majku i Djevicu, a sad tužnu siroticu.

Jer bez Sinka, moje dike, ah, žalosti prevelike,
umre Isus, Sin moj mili, tko je onaj da ne cvili.

Gdje si čedo moje drago, moje sunce, moje blago.

Kordunski
Uskrs
2001./2018.

- 459 -

Mile sestre pomozite, za Sinkom me odvedite.
 Jao Sinko, dobro moje, ne vidiš li Majke tvoje,
 ti na drugi svijet se spremaš, mene tužnu kom ostavljaš.
 Jao meni, dijete moje, gledaj tugu Majke tvoje.
 zar ćeš Sinko, zbilja poći, da ne baciš na me oči.

17. Žene u crnini su najbrojnije. Neke od njih su udovice iz zadnjeg rata. Grupe muškaraca srednjih godina, pokoji mladić i starac uklapaju se u ovu neobičnu liturgiju. Izgleda kao da smo u ogromnoj katedrali, koja je ukrašena voćnjacima, poljima kao tepisima i brdima. Oblačno je i kiša tiho počinje rominjati. Pjevanje liturgijskih napjeva upija svaki list i svaka vlat trave. Pokušavam ljudima otvoriti neku perspektivu u ovom beznadu. U propovijedi ističem vrijednost trpljenja. Vjerojatno patnji nije izgubljeno vrijeme nego dragocjeno. Onda kad trpimo nismo manje vrijedni. Naprotiv, to mogu biti blistavi trenuci našeg života ako ih spojim s Kristovim patnjama.

Msgr. Mile Pecić, Iz *Zakopanog dnevnika*, 1991., 185

18. Litanije muc i smrti Isusovoj – Slunj, zbor župe Presvetog Trojstva

Duet Slunj

Gospodi - - ne, smi - luj se.
 Kri - - ste smi - luj se.

Svi

Smi - luj nam se o I - su - se, smi - luj nam se.

Gospodine, smiluj se, Kriste, smiluj se,
 Gospodine, smiluj se, Kriste, čuj nas.
 Oče nebeski Bože, Sine otkupitelju svijeta Bože,
 Duše sveti Bože, Sveto Trojstvo jedan Bože,
 Smiluj nam se, o Isuse, smiluj nam se.

Isuse, za tridest srebrnjaka prodani,
 Isuse, u vrtu do smrti ožalošćeni,
 Isuse, u molitvi krvavim znojem obliveni.
 Smiluj nam se, o Isuse, smiluj nam se.

19. Strahote se čuju iz naših krajeva: o poginulima, zaklanima, spaljenima u svojim kućama, o maltretiranju i trpljenju onih koji su tamo ostali, o zgarištima i paljevinama i drugim zlima koja su neprijatelji učinili Kordunu. Oko 8 tisuća prognanika iz slunjskog kraja napustilo je svoja ognjišta tražeći spas u tuđini. Dva su autobusa presreli i odveli tolike ljude u logor. Neki su pušteni, mnogi mučeni, a neki podlegli zlostavljanju i umrli. Isus u nama svima trpi, žalosti se i plače. Njega muče, razapinju i ponovno ubijaju u nama. Mi koji trpimo i patimo s Isusom u progonstvu bit ćemo sudionici njegove uskrse pobjede.

vlč. Zdenko Skender, Mostovi, 1992., 45

20. Stala plaćuć tužna Mati – Drežnik Grad, zbor župe sv. Antuna Padovanskog

Drežnik Grad

Sta - la pla - ćuć tu - žna Ma - ti, gle - da - la je
 ka - ko pa - ti Sin joj na križ uz - dig - nut.

Stala plaćuć tužna Mati, gledala je kako pati
 Sin joj na križ uzdignut.

Dušom njenom razboljenom, rastuženom, ražaljenom,
 prolazio mač je ljut.

O koliko uciviljena bješe ona uzvišena,
 Majka Sina jedinog!

O Isuse, diko moja

"O Isuse, diko moja
 teška mi je muka tvoja,
 koje trpi janje moje
 preljubezno srce tvoje"
 Gleda Otac sa visina
 muku i smrt svoga Sina,
 i njemu se ražalilo

Kordunski
 Uskrs
 2001./2018.

- 461 -

svo se nebo zatvorilo,
crna zemlja puca, cvili,
kad se Isus s dušom dili.
Anđeli se sakupili
svetu krvcu pokupili,
u kalež je salivali,
i Mariju tješiti stali:
"Ne plač Majko i Djevice
naša mila Cesarice,
Sinak će ti Kraljem biti
na nebesi kraljevati,
na oltaru stanovati."

Tekst: Eva Hrvojević, Ladevac

21. Majka vruće suze lije – Slunj, zbor župe Presvetog Trojstva

Slunj

Maj-ka vru - će su - ze li - je, pa - ti se u mu - ka - ma,
dok joj Si - na s dr - va kri - ža mr - tva sa - da ski - nu - li.
O - na nje - ga bol - no gle - da na svom kri - lu, ru - ka - ma.

Majka vruće suze lije, pati se u suzama,
dok joj Sina s drva križa mrtva sada?? skinuli.
Ona njega bolno gleda na svom krilu, rukama.

Slatka Majko, s tobom ćemo tugu tvoju dijeliti,
radi grijeha pokajanje vapaj tebi šaljemo,
onda ćemo žićem svojim tvoju bol iscijeliti.

22. Župna crkva Marijina Uznesenja u Cetingradu sagrađena 1805. g. najveća u dekanatu u II. svjetskom ratu samo oštećena – u agresiji na Hrvatsku pogodena 5. listopada 1991., zatim zapaljena i minirana. Ostala je samo hrpa kamenja. Narod sav prognan, nakon pljačke sve kuće zapaljene. U ratu 1991. do 1995. poginulo 45 osoba.

Župna crkva svetog Antuna Padovanskog u Drežnik gradu, izgrađena 1883. jedna od najljepših u ovom kraju, nakon prvih granata u srpnju 1991. bila je stalna meta neprijateljskih topova i minobacača. Od crkve su ostali dijelovi zidova sa srušenim zvonikom i uništenim inventarom. Sve su kuće bile razorene i opljačkane. Ubijene su 74 osobe.

Msgr. Mile Pecić, dekan Slunjskog dekanata.

23. Ja se kajem, Bože mili – Drežnik Grad, zbor župe sv. Antuna Padovanskog

Drežnik Grad

Ja se ka - jem, Bo - že mi - li, od sva -
ko - ga grije - ha mo - ga, mo - je sr - ce
gor - ko cvi - li, jer u - vrije - dih te - be Bo - ga.

Ja se kajem, Bože mili,
od svakoga grijeha moga,
moje srce gorko cvili,
jer uvrijedih tebe Boga.

Milosrđe tvoje veće
nego moje sve krivine,
tvoja milost pustiti neće,
skrušen grešnik da pogine.

ja te ljubim, dobri Bože,
iz dna srca ljubim tebe,
što mi više duša može,
više nego samog sebe.

24. Župna crkva svetog Jurja u Ladevcu iz 1776. godine, u ožujku 1992. gađana granatama. Zapaljeno krovšte i uništen zvonik. Sve kuće opljačkane, zapaljene i minirane. Ubijene su 44 osobe. Župna crkva Presvetog Trojstva u Slunju, najstariji sakralni objekt

Kordunski
Uskrs
2001./2018.

– 463 –

na Kordunu, današnji je oblik dobila još 1726. g. Nakon okupacije Slunja 17. studenog 1991. crkva je opljačkana, devastirana i zapaljena. Većina je kuća razoreno, a 23 osobe su poginule.

Msgr. Mile Pecić, dekan Slunjskog dekanata

25. Moj Isuse, raskriljujem tebi ruke – Drežnik Grad, zbor župe sv. Antuna Padovanskog

Moj Isuse, raskriljujem tebi ruke,
da se sjetiš svoga križa, svoje muke.

Moj Isuse, otvaram ti usta svoja,
da sve čuješ, što mi želi duša moja.

Moj Isuse, otkrivam ti srce svoje,
prijestolje da svoje nađeš u njem svoje.

Moj Isuse, uzdižem ti bolne oči.
Zvijezdo moja, svijetli meni u toj noći.

Dode vrijeme ja se vrati
na kućište svoje
gledam lijevo, gledam desno
nigdje kuće moje

Bože dragi, što je ovo
nema kuće moje
samo ruže rascvjetane
kraj temelja stoje

Niti kuće, niti štale,
nit sjenika gdje je bio
taj prokleti ratni vior
sve je moje uništio.

Daj nam snage, dragi Bože
ako je to volja tvoja
da ponovno izgradimo
popaljena sela svoja.

Tekst: Dragica Binički, Lađevac

27. Pjevajmo braćo, kršćani – Drežnik Grad, zbor župe sv. Antuna Padovanskog

Pjevajmo, braćo kršćani,
pjevajmo pjesmu veselo
Isusu Sinu Božjemu,
svojemu spasu milome.

O slavno vrelo ljubavi,
Isuse, spase premili,
o srce naše ufanje,
izvore svake milosti.

'Ko želi naći utjehe
u svojim teškim danima,
Isusu neka pristupi,
k njegovu srcu presvetom.

28. Poruka dekana Mile Pecića godine 1996.

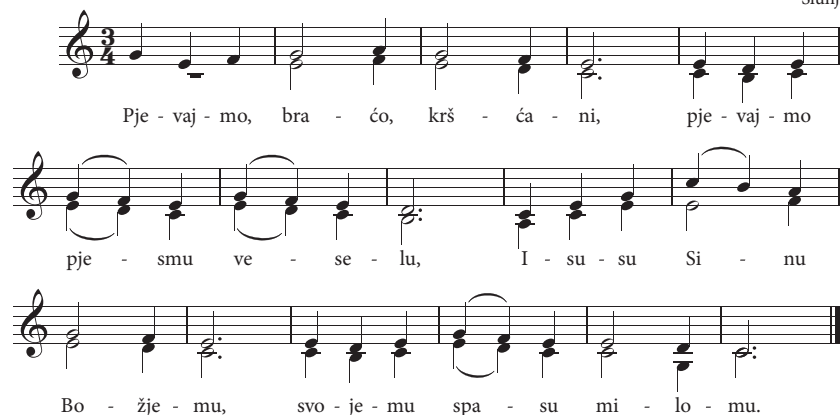
Ovom prilikom pozivam sve Blagajčane koji su zbog nasilja morali poći u tuđinu da se vrate na svoja ognjišta. Ne trebamo čekati da budu stvoreni uvjeti, nego mi sami moramo stvarati uvjete. Blagaj će biti onakav kakvim ga mi učinimo.

Kordunski
Uskrs
2001./2018.

– 465 –

29. Pjevajmo braćo, kršćani – Slunj, zbor župe Presvetog Trojstva

Slunj

Pjevajmo, braćo kršćani,
pjevajmo pjesmu veselo
Isusu Sinu Božjemu,
svojemu spasu milome.

O slavno vrelo ljubavi,
Isuse, spase premili,
o srce naše ufanje,
izvore svake milosti.

'Ko želi naći utjehe
u svojim teškim danima,
Isusu neka pristupi,
k njegovu srcu presvetom.

30. Čudo se dogodilo: u godinu dana nikla je velika i lijepa crkva u Vagancu. Škola je prestala radom 1991., ponovno je otvorena 1999. sa 8 đaka u četiri razreda. Sve je više obrađenih polja što najbolje prolaznika informira o povratku Cvitovčana. Župna crkva svetog Nikole opet dominira širom okolicom.

Cetingrad je pokazao veliku izdržljivost u najtamnijim razdobljima svoje povijesti. Takav je bio i povratak nakon Oluje 1995. Sa zanosom su građene razorene kuće i crkva. S pravom su se posjetitelji divili mjestu koje je doslovno nicalo iz zemlje. Drežnik grad ulazi u mirno razdoblje svoga života. Nakon ruševina nikle su lijepe kuće. Krajolik je potpuno izmijenio svoje lice.

Msgr. Mile Pecić, dekan Slunjskog dekanata

31. Veseli se, o Marijo – Slunj, zbor župe Presvetog Trojstva

Slunj

Veseli se o Marijo,
aleluja,
veseli se, Majko mila,
Za kojim si suze lila,
Božja moć je oživila.
Isus usta kako reče,
svijetu grane sunce sreće.
Silu smrti smrću slomi,
čovječanstvo oslobodi.
Sunce granu boljeg dana,
dode sreća obećana.
Na nebeski život pravi,
Isus nama svim pripravi.
Moli za nas, Majko, Boga,
jedinoga Sinka svoga.

Iza svakog pjevanog retka pjeva se pripjev: Aleluja!

32. Sad je crkva svetog Franje obnovljena. Nedostaje joj onaj sjaj i čar starine koji je progutao plamen. Pjevanje i molitva ispunjava crkvu. Na Kordunu se njeguju napjevi koji su stotinu godina odzvanjali ovom crkvom. U njima je sadržana vjera i nada ovog puka... Nakon mise narod se okupio oko tamburaša pred crkvom. Zaigralo je kolo. Ovo je plamičak koji jamči da se narodni duh, vjera i snaga ne mogu ugasiti na ovim hrvatskim prostorima.

Msgr. Mile Pecić, Godišnjak Mostovi, 2002., 164

33. Kraljice neba, raduj se – Slunj, zbor župe Presvetog Trojstva

Kordunski
Uskrs
2001./2018.

– 467 –

Kraljice neba, raduj se,
Kraljice neba, raduj se.
Aleluja. aleluja,
aleluja, aleluja!

jer kog si dostojna bila nosit,
uskrсну kako je rekao.
Moli Boga ti za nas!

34. Sremica- kolo – Cetingrad, KUD Cetingradska tamburica

Cetingrad

Izvođači / lokaliteti:

Župski zborovi Slunjskog dekanata i KUD Cetingradska tamburica

Drežnik Grad: Ženski zbor župe sv. Antuna Padovanskog, voditelj Pero Hodak.

Drežnik je bio središte srednjovjekovne hrvatske županije. Prva crkva u potursko vrijeme bila je sv. Ivana Krstitelja u Smoljancu. Koncem 18. stoljeća sagrađena je crkva u središtu današnjeg Drežnik- grada. Godine 1799. ona postaje župna crkva novoosnovane župe. Nova crkva na istom mjestu sagrađena je 1883. Godine 1977. župnik Josip Bogović dovršio je crkvu Marije Pomoćnice u Selištu. On se pobrinuo da se izda i monografija o župama kojima je upravljao: Drežnik –grada, Vaganca i Korenice. Prema Šematizmu iz 1974. u župi je bilo 2445 katolika.

Prve granate pale su na Drežnik 23. srpnja 1991. godine (...) Ljudi su s područja župe morali iseljavati još u tijeku ljeta.

Prema: Mostovi 1992. ratno izdanje, ur. Mile Pecić, Rijeka, 24

Ladevac: Mješoviti zbor župe sv. Jurja i KUD Ladevčani, voditeljica Dragica Bijonda.

Naselje Ladevac javlja se nakon odlaska Turaka. Župa je osnovana 1790. godine. Na ruševinama stare crkve sagrađena je 1776. ova današnja koja je 1841. dograđena. Kraj župnog stana sagrađio je 1913. župnik Vučetić prostranu kapelicu. Prema Šematizmu iz 1974. župa je brojala 2596 katolika.

Područje ove župe proživljavalo je istu sudbinu kao i slunjsko. Ljudi su postepeno iseljavali, a poslije pada Slunja više nije bilo nikakvih uvjeta za život.

Prema: Mostovi, 1992. ratno izdanje, ur. Mile Pecić, Rijeka, 26.

Slunj: Mješoviti zbor župe Presvetog Trojstva, voditeljica: č.s. Dionizija Petric.

Već u 14. stoljeću Slunj je sa svojom okolinom jedno od značajnih frankopanskih naselja. Imao je više crkava, a sredinom 15. stoljeća Frankopani podižu u njemu franjevački samostan sa crkvom. Nakon turskih razaranja, po oslobođenju od Turaka, obnavlja se dvadesetih godina 18. stoljeća samostanska crkva Presvetog Trojstva koja postaje župnom crkvom. Za vrijeme Josipa II. proširena je pokrajnim lađama. Godine 1974. župa je brojala 3100 katolika.

Prve granate počele su padati na Slunj, krajem listopada 1991. godine, a 16. studenog pao je u četničke ruke. Župna crkva Presvetog Trojstva zapaljena je 30. studenog 1991., a nakon toga bombardirana.

Prema: Mostovi, 1992. ratno izdanje, ur. Mile Pecić, Rijeka, 20.

Pasionska baština, Kordunski Uskrs, 3. 4. 2001., crkva sv. Katarine, Zagreb, KUD Ladevčani iz Ladevca

Kordunski Uskrs 2001./2018.

– 469 –

Cetingrad: KUD Cetingradska tamburica, voditelji: Matija Stepić i Jozo Jukić

U Cetingradu je 1527. godine Ferdinand Habsburgovac izabran za hrvatskog kralja. Njegova dinastija ostat će na vlasti i u Hrvatskoj sve do 1918. godine. U Cetinu je bilo više crkava i franjevački samostan. U 17. i do konca 18. stoljeća Cetin je bio pod Turcima. Godine 1805. izgrađena je crkva Uznesenja Marijina ili Velike Gospe koja je 1807. postala župom. Crkva je oštećena i u II. svjetskom ratu. Prema Šematismu 1974. župa je imala 4100 vjernika.

Cetingrad je prvi puta bombardiran 3. listopada 1991., crkva je pogođena 5. listopada, 4. studenog zapaljena i 1. prosinca minirana. Zapaljeno je preko 400 kuća.

KUD *Cetingradska tamburica* osnovano 2001. godine, uspješno njeguje folklornu i crkvenu pučku baštinu svoje okolice.

Prema: Mostovi, 1992., ratno izdanje, ur. Mile Pecić, Rijeka, 23.

Prozne tekstove na koncertima u Slunju i Zagrebu čitao spiker **Drago Celizić**, a na CD-u: glumci **Zlatko Crnković** i **Ljubica Jović**.

Autori tekstova

Msgr. dr. Mile Bogović, biskup Gospičko-senjske biskupije u miru:

Osnovnu školu pohađao je u Slunju, a klasičnu gimnaziju u sjemeništu u Pazinu. Maturirao je na Srednjoj vjerskoj školi u Pazinu 1958. Iste godine je upisao bogosloviju na Visokoj teološkoj školi u Pazinu, koju je završio u Zagrebu.

Za svećenika je zaređen 28. lipnja 1964. te imenovan kapelanom u Senju i upraviteljem župe Krivi Put. Od 1966. do 1971. studirao je na Papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu. Od 1977. bio je docent pri katedri crkvene povijesti na Katoličko-bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, odsjek Teologije u Rijeci. Godine 1999. imenovan je naslovnim biskupom Tamate i pomoćnim riječko-senjskim biskupom sa zadatkom da ispita mogućnosti osnutka nove biskupije. Godine 2000. Vatikan je proglasio utemeljenje Gospičko-senjske biskupije, a dr. Bogović je imenovan prvim gospičko-senjskim biskupom. Umirovljen je 2016. godine.

Kao znanstvenik bavio se glagoljicom, odnosima katolika i pravoslavaca i poviješću krajeva koji su 2000. godine pripali Gospičko-senjskoj biskupiji. O tim temama napisao je 17 knjiga i preko stotinu znanstvenih članaka.

Msgr. Mile Pecić, župnik župe Presvetog Trojstva u Slunju i dekan Slunjskog dekanata.

Msgr. Mile Pecić rođen je 21. listopada 1941. godine u župi Vaganac (roditelji Vinko i Ruža rođ. Markezić), općina Korenica. Završio je prva 4 razreda osnovne škole u Vagancu, a ostala 4 u Ličkom Petrovom Selu. Sjemenišnu gimnaziju pohađa u Pazinu, maturira 1961. Studij teologije započinje u Pazinu, nastavlja u Zadru, a završava u Rijeci. Zaređen je za svećenika 1966. god. Od 1967. do 1977. župnik je u župama Cernik-Čavle i Kukuljano. Od 1977. do 1986. župničku službu vrši u župama Sinac i Prozor (kod Otočca). Od 1986. god. župnik je (i dekan) u Slunju i Hrvatskom Blagaju.

Od dolaska u Slunj godine 1986. uređuje godišnjak *Mostovi*, koji izlazi neprekidno do danas, pa i u vremenu progonstva. Godine 1996. izlazi mu knjiga pjesama *Srušeni tornjevi – stihovi u ratu i progonstvu*, zbirka od 60 pjesama nastalih u progonstvu. Godine 2003. zagrebački nakladnik DoNeHa objavljuje mu *Zakopani dnevnik*, a 2004. knjigu *Godine otpora i hrabrosti. Čitanje znakova vremena i razmišljanja u razdoblju od 1991.–2003.*

Vel. Zdenko Skender (1932.–2009.) župnik župe sv. Jurja u Lađevcu

Vlč. Zdenko Skender rođen je u Kuželju (Gorski Kotar) 29. studenog 1932. godine. U Zagrebu je završio učiteljsku školu i započeo studirati teologiju koju završava u Zadru. Za svećenika Senjsko-modruške biskupije zaređen je u Rijeci, 28. lipnja 1964.

Kao mladomisnik imenovan je kapelanom u Perušiću, a iste godine upraviteljem župa: Donje Pazarište, Aleksinica i Klanac. Od 1970. do 1992. godine bio je župnik u Lađevcu, kasnije u Ogulinskom Zagorju, Plaškom, Saborskom i Modrušu gdje je umirovljen. Godine 2009. odlazi u Svećenički dom u Rijeci gdje ostaje do svoje smrti 7. travnja iste godine.

Prigodom 200. obljetnice gradnje župne crkve sv. Jurja u Lađevcu vlč. Skender je izdao monografiju "Lađevac", a izdavačka kuća "Kršćanska sadašnjost" tiskala je i njegov rad o arhivu lađevačke župe. Suradivao je s dekanatskim godišnjakom "Mostovi" u Slunju i u listu "Župna panorama". Osobito je rado pisao o duhovnim zvanjima, te nosiocima duhovnih zvanja koja su ponikla iz njegovih župa.

Dragica Binički, rođena je 20. 5. 1940. godine u Čamerovcu- Slunj. Dragica je zemljoradnica i kućanica, udana je i majka 4 djece. Pjevačica je u crkvenom zboru lađevačke župe sv. Jurja i članica KUD-a Lađevčani od 2000-2005. godine. Za vrijeme progonstva pisala je poeziju posvećenu Domovinskom ratu.

SVETOM VIDU

Sveti Vide mučeniče, Lađevački zaštitniče,
moli se kod nebeskoga Spasitelja Krista Boga,
da nam skрати ratne dane, da povрати sve prognane
sa ognjišta protjerane i po svijetu rastjerane.
Rasuli smo se po svijetu, ko 'čele na bijelom cvijetu,
dušmani nas protjeraše i sve naše opljačkaše.
Pobiše nam ljude drage, sveti Vide daj nam snage
da u vjeri ustrajemo, Bogu vjerni ostanemo.
Bože mili pun milosti, svima grijehe nam oprosti,
to te mole mladi, stari i Hrvatskoj mir podari.

Eva Hrvojević, rođena je 30.12.1945. u Furjanu-Slunju. Eva je zemljoradnica i kućanica, udana je i majka 3 djece. Počimalja je u crkvenom zboru Lađevačke župe sv. Jurja i članica KUD-a Lađevčani od 2000. do danas. Eva je pučka pjesnikinja, čuvarica tradicijskih običaja i starih molitava koje je naučila od svoje majke.

Ajmo cure, pisanice pisat,
svaka svome dragomen darivat.
Ajmo cure, jaglace brati,
s njima ćemo lice umivati.
Jaglaci su ljepe žute boje,
dođi sa mnom brati janje moje.
U cvijeću se moramo umivati
poslije toga na krov ih bacati.
To su lijepi stari običaji,
koje Isus nam sada pripravi.
Svoju krvcu on je za nas dao,
da bi naše grijehe izbrisao.
Uskrsnuće slavi Domovina,
Sretan Uskrs želimo Vam svima.

Časna sestra **Amalija Budimir** rođena je 1949. Stupila je u Družbu sestara Srca Isusova u Rijeci. Djelovala je u više župa kao kuharica. Domovinski rat zatekao ju je u Slunju. Zajedno s grupom vjernika i župnikom zarobljena je 15.10.1991. (zajedno sa s. Mihaelom) te odvedena u Korenicu. Prošla je ponižavanje i maltretiranje. Ona je molila za one koji su je ponižavali. Kad je Slunj okupiran povukla se s narodom preko Bosne u Hrvatsku. Nakon oslobođenja vratila se u Slunj 1995. Danas vodi domaćinstvo u biskupiji u Gospiću. Ova hrabra časna sestra ima nevjerojatnu snagu strpljivosti i riječ utjehe za svakoga.

Autorica teksta br. 15

Svjedočanstva

Dragica Bijonda, predsjednica KUD-a Lađevčani i udruge Folklor-ni susreti Korduna.

Bilo je to prije 18 godina točnije 3. travnja 2001. godine. Pred crkvom Sv. Katarine u Zagrebu puno ljudi; Kordunaši meni poznati i nepoznati, ali prepoznajem da su porijeklom Kordunaši. Dakako ima tu puno ljudi koji su žitelji Zagreba. Dočekujem sudionike koncerta folklorne iz Drežnik Grada, Lađevca, Slunja, Cetingrada. Presvlače se u narodne nošnje: Lađevčani u korizmene, a ostali u svečane narodne nošnje. Slunjski crkveni zbor je u prigodnom svjetovnom odijelu.

Približava se vrijeme početka koncerta, ljudi popunjavaju ovu lijepu prostranu crkvu do posljednjeg sjedećeg mjesta. Puno ljudi ostaje ispod kora crkve. Tu su biskup Gospičko-senjske biskupije Mile Bogović, dekan slunjskog dekanata Mile Pecić i drugi meni nepoznati svećenici. Sudionici koncerta ulaze u procesiji predvođeni velikom svijećom, pjevajući izvorne pučke korizmene napjeve svako društvo iz svog mjesta. Tijekom koncerta naizmjenično se izvode pjesme iz Slunja: Hosana sinu Davidovu, Barjaci kreću kraljevi, Iz plača Jeremije, Gospin plač, Majka vruće suze lije; iz Lađevca: Slava, čast i hvala ti, Narode moj ljubljani, Prosti moj Bože, O Isuse daj da pjevam; iz Drežnik grada: Stala plačuć tužna mati, Ja se kajem bože mili, Moj Isuse raskriljujem tebi ruke, Pjevajmo braćo kršćani. Između napjeva čitaju se tekstovi: "Širom današnjeg Korduna, Prošlost je Korduna teška, Osvanula je nedjelja, Dugo smo mi i mnogo molili, bio je neopisivo, Naš se narod penjao na Kalvariju, Čudo se dogodilo" te stihovi: Ja se vratih na ognjište svoje, koji ovaj koncert čine posebnim, a istovremeno prikazuju povijest, te težak i mukotrpan život na Kordunu.

Promatram lica brojnih posjetitelja i uočavam kako pozorno prate koncert. Poseban emotivan dojam doživjela sam sama kada su u crkvi ugašena svjetla. Iz sakristije su se u nizu ispred oltara pojavili Lađevčani u svećanim nošnjama (tijekom koncerta bili su u korizmenim) i upaljenim svijećama sa napjevom "O Isuse, daj da pjevam". Nakon toga s pjesmom "Kraljice neba raduj se", te u procesiji zajedno sa ostalim sudionicima izašli iz crkve.

Ispred crkve s ognjištem (naloženom vatrom) kako je u Kordunu običaj na Veliku subotu, uoči Uskrsa, čekali su Cetingradani s mnoštvom pisanica koje su uz zvuke samice dijelili posjetiocima. Izvođači i posjetioci još dugo smo se zadržali u druženju pred crkvom, poneki Kordunaši, iako žive u Zagrebu, ovom prilikom, su se, nakon dugo vremena, prisjetili života u Kordunu.

Ispred crkve prije početka, a naročito nakon završetka koncerta prilaze mi ljudi sa pitanjima: "Odkud vi znate ove pjesme, koliko ste vi to vježbali. Zar u Kordunu ima katolika?" Naravno, nakon mog odgovora da nismo puno vježbali jer naši Kordunaši izvedne pjesme pjevaju u crkvi od pametivjeka u izvornom pučkom obliku kako smo danas čuli. Opet čuđenje i komentari posjetitelja: "Ovo je nešto posebno i za ne povjerovati koliko malo znamo o našim krajevima odnosno o Kordunu koji je nadomak Zagreba. Nemamo pojma tko živi u Kordunskoj regiji. Mislili smo da je tamo većinski srpski živalj. Iznenadeni smo izvedbom i načinom pjevanja korizmenih i uskrsnih napjeva. Hvala Vam na ovim predivnim pučkim napjevima koje rijetko imamo priliku čuti i vidjeti izvođače koji svojom životnom dobi dokazuju autentičnost pučkih napjeva."

Kordunski
Uskrs
2001./2018.

- 473 -

Kordun pomalo, ali zasigurno, zamire a time i naša izvorna kulturna baština, jer naši njegovatelji kordunskih izvornih crkvenih pučkih napjeva, zbog svojih poznih životnih godina napuštaju ovaj svijet, a mladih kojima bi trebali ostaviti u nasljeđe nažalost, zbog iseljavanja tijekom Domovinskog rata, ima sve manje. Današnji crkveni pjevači u većini župa, crkvenu glazbu pjevaju u drugačijem, novijem stilu. Iznimno u župi Lađevac zahvaljujući KUD-u *Lađevčani* i danas se izvode crkveni pučki napjevi u izvornom obliku kako su se izvodili naši preci.

Zaključak; Koncert *Kordunski Uskrs* je teško ponovljiv, jer danas, zbog smrtnosti više nemamo izvodača koji bi to mogli izvesti u izvornom obliku.

Mi Kordunaši zahvalni smo mr.sc. Miroslavi Hadžihusejnović-Valašek na prezentiranju kordunske baštine, ovaj puta crkvene i Udruzi *Pasionska baština* s predsjednikom mr.sc. Jozom Čikešom koja nam je omogućila i organizirala koncert *Kordunski Uskrs* u crvi sv. Katarine u Zagrebu.

Zagreb, 8. ožujka 2019.

Msgr. Mile Pecić, dekan Slunjskog dekanata i župnik župe Presvetog Trojstva

Godine 2002. pojavio se CD *Kordunski Uskrs*. Ovaj kulturni događaj znači puno ne samo za slunjski kraj nego i za hrvatsku glazbenu baštinu. Nakon dvogodišnjih kontakata s folklornim grupama slunjskog kraja Hrvatski radio i muzikologinja Miroslava Hadžihusejnović-Valašek u suradnji s Pasionskom baštinom prepoznali su korizmeno-uskrsne napjeve u slunjskoj okolini. Sama po sebi rodila se ideja da se ova bogata baština otme zaboravu i snimi na CD. To je i učinjeno. Folklorne grupe rado su sudjelovale u snimanju. Pojavio se CD koji ima neprocjenjivu vrijednost. Potresne korizmene napjeve ovi su ljudi ne samo pjevali nego i proživjeli. Sudjelovale su grupe pjevača iz Slunja, Lađevca, Drežnik Grada, Cetingrada. Nije sve obuhvaćeno ovim CD-om ali su zabilježeni važniji napjevi koji će doći do uha mnogih ljudi. Uz napjeve na CD-u su i tonski zapisi svjedočanstva nekoliko svjedoka križnog puta kojim je prošao ovaj narod. Protok vremena ovaj CD ne samo da neće ostaviti u mraku nego će on blistati istom svježinom, ljepotom, snagom i u budućnosti.

Slunj, 26. ožujka 2019.

Mr.sc. Jozo Čikeš, predsjednik udruge *Pasionska baština*

Pasionska baština ne govori kroz teološku interpretaciju ni kroz sudjelovanje u Sakramentu. Riječ je o sudioništvu u umjetničkim prikazbama, o oživljavanju duhovne i kulturne baštine, o sjećanju na tradicionalne vrijednosti što ih je stvorio i još ih uvijek stvara hrvatski čovjek tijekom svoje povijesti. (...)

Projekt *Kordunski Uskrs*, uvjereni smo, na najbolji je način afirmirao europsku pozitivnu misao, prema kojoj svaki ljudski trud nosi zametak pozitivnog ishoda, taman ga nekad i ne vidjeli, pogotovo kad je uronjen u zapadno-kršćensko ozračje Muke i Uskrsnuća Kristova.

Čini nam izuzetno zadovoljstvo biti izdavačima ovog CD-a, koji, iako u jednom malom segmentu, svjedoči naše uvjerenje da je svjetlo jače od tame, i da iza Velikog Petka dolazi Uskrs, pa i ovaj Kordunski..

Iz uvodnika CD-a *Kordunski Uskrs*, 2002, Zagreb, 3-4

Mile Vuković, predvodnik zbora župe sv. Jurja iz Lađevca na koncertu Pasionske baštine, 3. travnja 2001. u crkvi sv. Katarine u Zagrebu.

Dio zbora župe sv. Antuna Padovanskog iz Drežnik Grada na koncertu Pasionske baštine, 3. travnja 2001. u crkvi sv. Katarine u Zagrebu.

Zaključna riječ

Msgr dr. Mile Bogović biskup Gospičko-senjske biskupije u miru

Mnogo puta sam preslušava vrpce na kojoj je snimak *Kordunskog Uskrsa* i uvijek su u meni govor i pjesma s te vrpce budili one duboke i lijepe doživljaje iz vremena kada sam sudjelovao u korizmenim i uskrsnim slavljinama u mojoj rodnoj župi Slunju. Sve je tako lijepo ukomponirano u jednu skladnu cjelinu, i prošlost i sadašnjost, a nadasve sam bio dirnut čitljivom željom scenariste i izvodača da sve ono lijepo i plemenito iz naše prošlosti baštini i današnji naraštaj i oni koji će nakon nas doći. Osjetio sam istu raspjevanu dušu u Slunjanima kao i u Lađevčanima, Cvitovčanima, Blagajcima, Cetingradanima, Rakovčanima, Drežničanima i Vagančanima. Osjećao sam nešto poput obveze da se osobno zahvalim svima onima koji su nam, kroz pjesme protkane povijesnim zbivanjima našega kraja, podarili tako lijepe sadržaje, Drago mi je što mi je voditeljica projekta gospođa Miroslava Hadžihusejnović Valašek dala priliku da se ovim putem zahvalim Pasionskoj baštini i svima koje je ona okupila s područja Slunjskog dekanata, tako da je nastala plodna suradnja koja nas je obradovala i koja će nas pjesmom naših kulturno-umjetničkih društava i dalje uvoditi u bogatstvo korizmeno-uskrsnog otajstva.

Gospić, 17. ožujka 2019.

Kordunski Uskrs
2001./2018.

– 475 –

Miroslava
Hadžihusejnović
Valašek

– 474 –

Literatura

- BOGOVIĆ, Mile, 1980. Kako je nastala zajednica slunjskih župa ili slunjski dekanat, *Mostovi* I, Slunj, 2, 8-9
1981. Raseljavanje i naseljavanje katolika na području današnjeg Korduna, *Mostovi*, II, Slunj, 1, 7-8
1989. Naši krajevi u vrijeme Vojne krajine, *Mostovi*, Slunj, 95-99
1990. Teškoće naroda slunjskog kraja 1715. i selidba u Srijem i Ugarsku, *Mostovi*, Slunj, 100-102.
1993. *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za Mletačke vladavine*, II izdanje. Kršćanska sadašnjost, Zagreb
- BUTURAC-IVANDIJA, 1973. *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb
- GOTTHARDI-PAVLOVSKY, Aleksej, 2003. Popis arhiviranih emisija HTV-ova odsjeka pučke i predajne kulture (bivše Redakcije narodne glazbe i običaja) snimljenih na području Korduna u razdoblju od 1968. do 2003. godine. *Etnološka tribina* 26, Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol.33, Zagreb, 153-156.
- HADŽIHUSEJNOVIĆ Valašek, Miroslava, 2001. Probudena folklorna baština na Kordunu, *Mostovi*, Slunj, 183
2002. Kordunska baština, *Matica*, Časopis Hrvatske matice iseljenika, Zagreb, 50-51.
2008. Folklorni susreti Korduna, *Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima*, ur. A. Muraj i Z. Vitez, Institut za etnologiju i folkloristiku, biblioteka Nova etnologija i Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 177-196.
2009. Samica i tambure na Kordunu, *Sujetlo*, Časopis za kulturu, umjetnost i društvena zbivanja, ur. V. Cvitanović, Matica hrvatska, Ogranak Karlovac, Karlovac, 72-84
- HORVAT, Rudolf, 2005. *Posljednji knez Slunjski*. Pripovijest iz hrvatske povijesti 16. vijeka, V i P, Slunj
- IVANKOVIĆ, Ivica, 2003. Etnografski zapisi o narodnim nošnjama Hrvata-katolika na Kordunu, *Etnološka tribina* 26, Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol. 33. Zagreb, 147-152
2009. *Narodna nošnja Korduna*. Hrvatski Blagaj, Hrvatski sabor kulture, Zagreb
- JAPUNČIĆ, Milan, 1936. *Hrvatska povijest Like i Krbave od najstarijih vremena do 1881. godine*, Gospić
- KOLIĆ- Kličić, Vesna, 2003. Kordunaši na Novogradiškom kraju, *Etnološka tribina* 26, Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol.33, Zagreb, 107-128.
- KREMENIĆ, Damir, 2003. Kordunski božićnjaci, *Etnološka tribina* 26, Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol.33, Zagreb, 120-138
- KRUHEK, Milan, 1988. Grad Slunj u srednjem vijeku, *Mostovi*, Slunj, 71-82
- KRUHEK, Milan i ZORISLAV Horvat, 1993. Stari grad Slunj od knezova Krčkih-Frankopana do krajiške obrambene utvrde, *Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske*, prilog 8. uz br. 17, Zagreb, 1-44
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, 1870. *Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj*, Grad Slunj, Zagreb
- LASZOVSKEI, Emilij, 1925. *Znameniti Hrvati*, Zagreb
- LIVADA, Svetozar, 1995. Kordunski rekvijem, *Erasmus* 13, Zagreb, 15-25
- LOPAŠIĆ, Radoslav, 1883. *Uspomene na stari put u Slunjsku krajinu*, Zagreb
1884. *Spomenici Hrvatske krajine*, Zagreb
1890. *Bihać i bihaćka krajina*, Zagreb
1895. *Oko Kupe i Korane*, Zagreb
- MATANIĆ, Jelena, 2003. *Odrastanje na Kordunu*, dipl. rad, Pedagogija i informatika, Sveučilište Rijeka, rukop.
- MIJATOVIĆ, Anđelko i Josip Bogović, 2000. *Spomenica župe Drežnik Grada, Vaganca i Korenice*, 2. prošireno i preuređeno izdanje, Društvo za zaštitu Plitvičkih jezera, Zagreb

MOAČANIN, Fedor, 1981. *Vojna Krajina u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb

OPAČIĆ-ŽANICA, Stanko, 1971. *Narodne pjesme Korduna*, Prosvjeta, Zagreb XXX

1974. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Zagreb

PEČIĆ, Mile, 2003. *Zakopani dnavnik*, Dramatična zbivanja 1990.-1991. u slunjskom kraju, ur. I. Stržić, DoNeHa, Zagreb

2004. *Godine otpora i hrabrosti*, Čitanje znakova vremena i razmišljanja u razdoblju od 1991.-2003., ur. I. Stržić, DoNeHa, Zagreb

MOSTOVI, ur. Godišnjak Slunjskog dekanata od 1986. godine do danas.

PELOZA, dr. Maks, 1975. *Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti senjske i krbavsko-modruške biskupije*, Rijeka

RUBIĆ, Tihana, 2004/2005. Pitanja i razine identiteta na primjeru kulturnoumjetničkih društava na Kordunu, *Etnološka tribina* 27-28. Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol. 34/35, Zagreb, 111-146.

SALOPEK, H., 1999. *Stari gradovi Ogulinsko-modruške udoline*, Matica hrvatska, CZH, Ogulin

SKENDER, Zdenko, 1977. *Lađevac*, 200. obljetnica gradnje crkve i osnutka župe, izd. Župni ured Lađevac i Kršćanska sadašnjost, Zagreb

1985. *Lađevac*, Župni ured Lađevac

SLADOVIĆ, Matija, 1856. *Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst

SZABO, Đuro, 1920. *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb

ŠIŠIĆ, dr. Ferdo, 1962. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb

ŽALAC, Tomo, 1990. *Rastoke*. Na slapovima Slunjičice, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb

Sažetak

Kordunski Uskrs 2001./2018.

Iza Karlovca s jedne i s druge strane Ličke magistrale kroz Slunj i Rakovicu sve do mosta na Korani leži Kordun. To je područje Slunjskog dekanata s 10 župa i oko 6.000 vjernika.

Kordun je slovio kao zaostala pokrajina sa velikom dijasporom, mješavinom nacionalnosti u koju su rijetko dolazili istraživači. Kordunaši su bili ratari i stočari s brojnom djecom za koju su se borili s bijedom, Turcima i hajducima, a u najnovijem ratu s četnicima. Novi križni put doživjeli su u vrijeme Domovinskog rata, kada su zbog okupacije 1991. godine bili prisiljeni naći spas u progonstvu. Do njihova povratka nakon "Oluje" 1995. svi javni i privatni objekti bili su razoreni ili spaljeni, a pokretna imovina opljačkana.

S povratkom njegova stanovništva 1995. godine uskrsnuo je Kordun. Uz materijalnu obnovu zaživio je i duhovni i kulturni život. Uz KUD-ove *Koranu* iz Slunja i *Izvor* iz Rakovice koja su započela radom još u progonstvu, iza 2000. godine osnovana su nova folklorna društva: "Lađevčani" u Lađevcu, "Cetingradska tamburica" u Cetingradu, ženska folklorna skupina "Drežničanke" u Drežnik Gradu i "Sveti Duh" u Hrvatskom Blagaju. Iste godine započela je radom udruga "Folklorni susreti Korduna", koja, uz lokalne KUD-

Kordunski
Uskrs
2001./2018.

- 477 -

ove, svake godine organizira istoimene smotre u čast zaštitnika pojedinih župa. Veliku ulogu odigrao je HRT, koji je planski snimao svjetovnu i crkvenu pučku baštinu.

Na temelju sadržajno i izvedbeno kvalitetnih primjera crkvenog pučkog pjevanja u crkvama Slunjskog dekanata održano je 2001. godine glazbeno-scensko događanje *Kordunski Uskrs* u programu Pasionske baštine iz Zagreba. U župnoj crkvi u Slunju i crkvi sv. Katarine u Zagrebu nastupili su crkveni zborovi iz Slunja, Lađevca, Drežnik Grada i KUD *Cetingradska tamburica* iz Cetingrada, uz sudionike kordunskog križnog puta. Nazočni su bili biskup dr. Mile Bogović, dekan Mile Pecić, svi župnici dekanata i brojni vjernici. To je bila prilika da korizmenim pjesmama, kojima su se tješili u progonstvu ispričaju svoj križni put, na izložbi "Kordunska Golgota" pokažu svoje slomljene križeve, uništene svete slike i relikvije i konačno kažu "metropoli" gdje je i kakav je Kordun.

Potaknuti uspjehom toga koncerta, uz pomoć biskupa dr. Mile Bogovića, udruga "Pasionka baština" u zajednici s Hrvatskim radiom objavila je 2002. godine prvi kordunski nosač zvuka *Kordunski Uskrs*, koji je predstavljen iste godine u galeriji Mimara u Zagrebu. Autorica projekta i izvršna producentica je Miroslava Hadžihusejnović Valašek, a urednik i producent Vasilj Sikorski.

Iako je ovaj prvi dokument pučke pobožnosti i križnog puta Kordunaša prihvaćen kao vrhunsko kulturno dobro, istraživanje i dokumentiranje crkvenih pučkih pjesama prestalo je s CD-om *Kordunski Božić* KUD-a Lađevčani 2003. godine.

U ovom radu u Zborniku Pasionske baštine predstavlja se CD *Kordunski Uskrs* u pisanom obliku. Središnji sadržaj su transkripcije napjeva i tekstova 34 korizmene i uskrsne pjesme sa CD-a, tekstovi nastali u Domovinskom ratu, biografije i svjedočanstva sudionika, kao dokaz tvrdnje dekana Slunjskog dekanata, mons. Mile Pecića: "Protok vremena ovaj CD ne samo da neće ostaviti u mraku nego će on blistati istom svježinom, ljepotom, snagom i u budućnosti." (2019.)

Ključne riječi: Kordun, KUD-ovi, Lađevčani, Cetingradska tamburica, Drežničanke, Sveti Duh, Folklorni susreti Korduna, *Kordunski Uskrs*, *Kordunski Božić*, Pasionska baština

Abstract

Kordun Easter 2001/2018

Beyond Karlovac on both sides of the Lika motorway through Slunj and Rakovica all the way to the Korana bridge – there lies Kordun. It is an area of the Slunj Deanery with 10 parishes and around 6,000 faithful.

Kordun was regarded as a backward province with a large diaspora, a mixture of nationalities to which researchers rarely came. The people of Kordun were farmers and cattlemen with many children for whose sake they fought against misery, the Turks and outlaws, and in the most recent war against the Chetniks. They have experienced a new *Via Dolorosa* during the Homeland War, when due to the occupation in 1991 they were forced to find salvation in exile. Until their return after the "Operation Storm" in 1995 all public and private buildings were destroyed or burned and movable property was looted.

With the return of its population in 1995, Kordun was resurrected. Along with the material renewal, a spiritual and cultural life also emerged. In addition to the Culture and Arts Societies (CAS) *Korana* from Slunj and *Izvor* from Rakovica, which became active/ came about while still living in exile, new folklore societies were founded after the year 2000: "Lađevčani" in Lađevac, "Cetingradska tamburica" in Cetingrad, female folklore group "Drežničanke" in Drežnik Grad and the "Sveti Duh" in Hrvatski Blagaj. In the same year, the "Folklore Encounters of Kordun" association came into existence which, in addition to local CASs, organizes annual events of the same name in honour of the patrons of individual parishes. A major role was thereby played by the Croatian Radiotelevision, which had in a planned manner recorded secular and ecclesiastical folk heritage.

On the basis of high-quality examples of church folk singing with regard to their contents and performance, a music and stage event called the *Kordun Easter* was held in the churches of the Slunj Deanery in 2001 which was included in the Zagreb Passion Heritage programme. Church choirs from Slunj, Lađevac, Drežnik Grad, and the CAS *Cetingradska tamburica* from Cetingrad performed in the parish church in Slunj and St. Catherine's Church in Zagreb, with participants from the Kordun Way of the Cross. Bishop Dr. Mile Bogović, Dean Mile Pecić, all priests of the deanery along with numerous faithful were present. It was an opportunity to convey, by means of Lenten songs, which served as source of comfort during their exile, their Way of the Cross, to showcase their broken crosses, destroyed sacred images and relics at the ex-

*Kordunski
Uskrs
2001./2018.*

– 479 –

Miroslava
Hadžihusejnović
Valašek

– 478 –

hibition the "Golgotha of Kordun" and finally to tell the "metropolis" what Kordun is all about.

Encouraged by the success of that concert, with the help of Bishop Dr. Mile Bogović, the Passion Heritage Association together with the Croatian Radio released the first Kordun CD, the *Kordun Easter* in 2002, which was promoted at the Mimara Gallery in Zagreb the same year. The author and executive producer of the project was Miroslava Hadžihusejnović Valašek, and the editor and producer was Vasilj Sikorski.

Even though this first document of popular piety and the Way of the Cross of the people of Kordun was acknowledged as an ultimate cultural asset, the research and documentation of church folk songs ceased with the CD entitled *Christmas in Kordun* by the CAS *Lađevčani* in 2003.

In this paper within the Passion Heritage Proceedings, the *Kordun Easter* CD is being presented in written form. The main contents are transcriptions of chants and texts of 34 Lenten and Easter songs from the CD, texts created during the Homeland War, biographies and testimonies of participants, attesting to the claim by the Dean of the Slunj Deanery, msgr. Mile Pecić: "The passage of time not only will not leave this CD in the dark, but it will shine with the same freshness, beauty, and power in the future." (2019)

Keywords: Kordun, Culture and Arts Societies (CAS), Lađevčani, Cetingradská tamburica, Drežničanke, Sveti Duh, Folklore Encounters of Kordun, *Kordun Easter*, *Christmas in Kordun*

Joško Čaleta, Ivan Buljan Istraživanje, revitalizacija i predstavljanje pučkih korizmenih (vokalnih) tradicija Like i Gacke

U spektru glazbenih fenomena čija javna glazbena praksa nije (medijski) aktualna te široj javnosti dostupna i poznata nalazi se i fenomen crkvenog pučkog pjevanja. Neaktualnost i nedostupnost široj javnosti koja se procesima revitalizacije i javne prezentacije u posljednjih dvadesetak godina nastoji približiti široj publici, a u kojoj upravo svojim "pionirskim" pristupom dominira *Udruga Pasijska baština*¹, temom je ovog rada. Iako se u ovom slučaju radi o *marginalnom* glazbenom fenomenu pokušat ćemo argumentirati tvrdnju da tradicijski glazbeni repertoari u današnje vrijeme uvelike ovise o javnim izvedbenim modelima kroz koje su izgradili svoju sadašnju opstojnost kao i eventualnu moguću *popularnost* kao preduvjet daljnjeg opstanka tradicijskog glazbenog izričaja u glazbenom svijetu kojim dominiraju novi (globalni) glazbeni idiomi. Dokaze za argument potražiti ćemo u odgovorima na sljedeća pitanja:

Što javni nastup (nagrade i priznanja) predstavlja za izvođače i zajednicu koje prakticiraju određeni glazbeni repertoar?

U kojoj mjeri i kako spomenuti procesi utječu na svakodnevnu glazbenu praksu određenog glazbenog repertoara?

Kako lokalna glazbena (župna) zajednica funkcionira nakon javnog nastupa?

Koja je uloga etnomuzikologa/istraživača u ovom kontekstu?

¹ <https://www.pasijska-bastina.hr/> (pokušaj pristupa: 4. 7. 2019.)

Javni nastup kategorija je koja nas u ovom slučaju posebno zanima jer kod crkvenog pučkog pjevanja možemo govoriti o glazbenoj praksi kao konstantnom javnom nastupu u kojem interakcija publike (vjernici, sudionici obreda) i izvođača (svećenik, predvodnik misnog slavlja; istaknuti pučki pjevači/organizirana pjevana aktivnost) funkcionira kao lokalna inačica javnog nastupa. Ono što je razlikuje od današnjeg globalnog/medijskog poimanja javnog nastupa je njezina kontekstualna dimenzija – religiozni obred popraćen pjevanjem bila bi definicija glazbovanja crkvenog pučkog pjevanja. Arhaični načini pjevanja podrazumijevaju sudjelovanje cjelokupnog auditorija u procesu izvođenja/kreiranja glazbenih predložaka, crkvenih napjeva. Istaknuti pjevači u ovom slučaju su predvodnici, inicijatori koji svojom vještinom kvalitativno utječu na finalni zvučni proizvod. Kod javnog nastupa o kakvom je u ovom slučaju riječ, glazbeni događaj se pretvara iz *obrednog* u *koncertni* način javnog izvođenja. Ovaj pristup već je godinama misao vodilja timu istraživača koji nastoji lokalnu tradiciju, posebno onu korizmenog razdoblja, predstaviti široj javnosti. Impozantan je broj lokaliteta koje su brojni stručni suradnici *Udruga Pasionska baština* tijekom godina predstavili na ovoj zagrebačkoj manifestaciji. Usprkos svim nastojanjima da se pasionska baština Hrvata u domovini i u bližoj dijaspori cjelovito predstavi, postoje područja koja su zaobilažena radi različitih razloga.

"O Isuse izranjeni..." naziv je javnog predstavljanja/koncerta izvedenog u okviru *Svečanosti Pasionske baštine*, nastalog kao rezultat istraživanja a potom i predstavljanja (korizmenog) crkvenog pučkog pjevanja na područje Like i Gacke.² Nekoliko je razloga zbog kojih smo se odlučili upravo za predstavljanje ovog područja. Današnje prilično glazbeno siromašno stanje crkvene izvođačke prakse na području Like i Gacke odbijalo je kako nas tako i prijašnje istraživače na ozbiljnije istraživanje i predstavljanje ove crkvene glazbene prakse. U isto vrijeme, povijesno i sadašnje stanje u ovoj regiji izvrstan su primjer (su)života migranata koji su svoj novi dom tijekom povijesti,

2 Potaknuti uspjehom koncerta i velikom željom izvođača za javnim predstavljanjem isti koncert je osim na *Svečanostima pasionske baštine* (Zagreb, 24.3.2018.) izveden u Otočcu (10. 3. 2018.) (B., Veličanstven koncert pučkih korizmenih pjevanja "O Isuse, izranjeni..." 2018.) za vrijeme održavanja radionice *Tradicijska glazba i ples Dinarskog područja* u organizaciji Gackog pučkog otvorenog učilišta (B., Koncert povodom završetka seminara "Tradicijska glazba i ples Dinarskog područja" 2018.) u Gospiću (6. 6. 2018.) (Pasionska baština Like 2018.); (Tomašević 2018.) za sudionike XII. Međunarodnog znanstvenog simpozija Pasionske baštine "Muka kao nepresušno nadahnuće kulture" pod nazivom *Pasionska baština Like* (Gospić, 7. do 10. 6. 2018.) (N.N. 2018.) te ponovno u Zagrebu (22. 7. 2018.) kao program 52. MSF (Čaleta, 52. MSF – 2018 Crkveno pučko pjevanje 2018.)

pa tako i ove najnovije, pronalazili upravo na ovom području. Razlog tomu je ponajprije izuzetno "turbulentna" povijesna događanja na ovim prostorima koja su i na crkvenom pjevanju ostavila svoj, rekao bih, neizbrisivi trag. Prostor koji je u srednjem vijeku, do turskih upada, prednjačio u promicanju kulture i pismenosti tada su dijelile Senjska (1169.), Otočka (1449.), Krbavska (1185.) ili Modruška biskupija (1493.). Ovo je prilika podsjetiti se na godinu 1248. kada je senjski biskup dobio osobno pravo na staroslavensku službu Božju, a time i snažnu potporu u svojoj glagoljaškoj praksi. To područje postaje najjače uporište glagoljice uopće, pa je shvatljivo da je upravo u Senju nastala (1494.) prva sigurno poznata glagoljaška tiskara na hrvatskom tlu (Bogović 2001:23). Područje je to na kojem u to vrijeme djeluju benediktinci, franjevci, dominikanci, pavlini i augustinci. Biskupije Senjska i Modruška ili Krbavska postojale su kao samostalne crkvene jedinice do 1969., kada je bulom pape Pavla VI osnovana Riječko-senjska nadbiskupija, koja je obuhvatila i cjelokupno područje biskupija Senjske i Modruške ili Krbavske (Bogović 2001:21).³ Sve navedeno pretpostavlja bogatu pjevanu baštinu čiji bi se tragovi trebali i danas prožimati glazbenom tradicijom ovog područja.

Nakon "turbulentnog" srednjeg vijeka, svjetski ratovi i velike migracije novijeg doba ostavile su traga na sastav i brojnost stanovništva. Malo je podataka o pjevanju, pogotovo crkvenom, iz tog razdoblja. Isti se trend nastavio i nakon II sv. rata. U ostalim hrvatskim područjima tog vremena vezu s tradicijom i predašnjim crkvenim glazbenim praksama često su održavale žene/pjevačice dok je taj slučaj u Lici ipak bio manjeg intenziteta. Duhovna obnova, događa se tek nakon *Domovinskog rata* a glazbena obnova nastavlja slijediti tradicije standardnog crkvenog repertoara iz dostupnih pjesmarica.⁴

Upoznati navedenim činjenicama uputili smo se na teren ustanoviti kakvo je trenutno stanje na ovom području. Inicijalno terensko istraživanje u Donjem Lapcu, Perušiću i Kuterevu obavili su dr. sc. Joško Čaleta (IEF, Zagreb) zajedno sa studentima KBF-a u Zagrebu (Ivan Buljan, Mihael Mojzeš) i Verom Dasović, djelatnicom Gackog pučkog otvorenog učilišta (GPOU) Otočac. Upravo je GPOU Otočac bio "baza" preko koje smo dolazili do inicijalnih podataka. Već dvadeset godina ovo učilište uspješno organizira županijsku smotru folklora koja je uspjela podignuti "ljestvicu" kvalitete i kvantitete folklornih skupina koje djeluju na ovom području. Članovi KUD-ova su u pravilu najaktivniji nositelji društvenih aktivnosti u lokalnim sredinama. Upravo nam je poznavanje njihove raznovrsne aktivnosti pomoglo da dobijemo dragocjene informacije i tako započnemo

3 (Čaleta, Pasionska baština 2018./Programska knjižica 2018., 81)

4 (Čaleta, Pasionska baština 2018./Programska knjižica 2018., 81)

naše istraživanje. Ovakvo stanje nas je navelo na kompleksniji pristup koji je uz upoznavanje današnje redovite pjevane aktivnosti u lokalnim župama uključio i predstavljanje različitih glazbenih tradicija vezanih uz korizmeno razdoblje⁵. Cilj istraživanja fokusiran je na osvještavanje ispitanikova pozitivna odnosa prema tradiciji koju pozna i koju je sposoban kvalitetno prezentirati. Susreti s kazivačima iznjedrili su mnoštvo zanimljivosti vezanih za lokalnu izvedbenu praksu crkvene pučke glazbene tradicije i pobožnosti. Kao i više puta do sada, rezultati su potvrdili tezu da je korizmeni pjevani repertoar jedan od najprisutnijih, kako u praksi, tako i u kolektivnoj memoriji lokalnih zajednica. Ličko-Gacko područje doživljava svoju "renesansu" upravo na području tradicijske kulture, a nositelji tog preporoda su pripadnici mlade generacije, koji u suradnji sa starijim nositeljima zajednički istražuju glazbeno-plesnu tradiciju svoga kraja. Nakon preliminarnih dogovora fokusirali smo svoj interes na različite dijelove gorskog dijela Ličko-senjske županije, na lokalitete čije folklorne skupine spadaju u najaktivnije na ovom području. Skupine iz Kutereva, Perušića i Ličkog Lešća čitav niz godina su predvodnici folklornog pokreta ovog kraja. Istaknuti mladi pojedinci poput Ivana Starčevića (Perušić), Mateja Šporčića (Kuterevo) ili Silvije Rubčić Kovačić (Ličko Lešće) izuzetno su se potrudili istražiti i predstaviti svoju lokalnu pjevanu korizmenu tradiciju i tako zadovoljiti naše zahtjeve. Poučeni dugogodišnjom suradnjom tijekom koje smo uvijek inzistirali na "otkrivanju" zaboravljenih glazbeno-plesnih obrazaca, ovi mladi ljudi su bili u stanju prepoznati prilično skriven sloj glazbe koja se rijetko ili u nekim slučajevima nikako dugo vremena nije izvodila. Skupina iz Ličkog Lešća je uz članice folklorne skupine uključila i pjevačice crkvenog zbora čiju je aktivnost i stvaranje postojećeg repertoara formiranog tijekom progonstva za vrijeme Domovinskog rata u svom tekstu opisala Silvija Rubčić Kovačić⁶. Skupine iz Kutereva i Perušića imale su problema pronaći "svoje" napjeve jer većina pjevanja u njihovim crkvama ima standardizirani noviji repertoar iz dostupnih pjesmarica. Činjenica da je starija tradicija generacijama odbacivana nije pomogla ostvarenju cilja, no mladi entuzijasti (Ivan Starčević, Matej Šporčić) su se prihvatili ovog izazova i u svojim sredinama animirali starije istaknute pjevačice koji pamte pjevanje u prošlim vremenima. Namjera izvođača je prikazati kako se i najstariji slojevi (glazbene) tradicije mogu na primjeren način rekonstruirati te postati ogledan primjer izvedbene glazbeno-scenske prakse.

5 Na susretu s članovima crkvenog pjevačkog zbora iz Kompolja vidjelo se da se njihov glazbeni pristup razlikuje od načina glazbenih praksi ostalih sudionika ovog koncerta.

6 (Rubčić Kovačić 2018., 82-83)

Nakon susreta s članovima triju spomenutih skupina mogli smo usporediti kako repertoare tako i načine izvedbe. Pojedini dijelovi repertoara su se ponavljali dok je bilo i zanimljivih napjeva vezanih uz jednu od lokacija. Kao posebnost primijetili smo molitvu pod nazivom "Jedinstvo"⁷. Tajnovitost vezana uz izvođenje molitve, kontinuitet koji seže u duboku povijest, vezanost uz trenutak opraštanja od pokojnika (smrt) koji je također prisutan uz razmatranja o korizmenom periodu, potakla nas je na razmišljanje o načinima uklapanja ove molitve u koncert. Naime, za pjevačice iz Kutereva ova molitva nije mogla biti predstavljena poput brojnih drugih molitvica ili napjeva koje za potrebe izvedbe proizvoljno (po nekakvom logičkom smislu) skraćujemo u svrhu cjelovitosti i dinamičke napetosti samog čina izvedbe. Za njih je ova molitva ostala dijelom rituala opraštanja od umirućeg pa su intervencije (skraćivanje teksta molitve) smatrali nedopustivima ("Ako je započnemo, nema stat' do kraja!"). Na drugu stranu, skupina iz Perušića nije imala problema s izvođenjem odabranog ulomka teksta. Razmišljajući o načinu izvedbe odlučili smo molitvu skupine iz Kutereva imati kao osnovu ovog dijela izvedbe preko koje su svojim "intervencijama" izvođači iz Perušića molili ulomak molitve (iz svoje "intonacije") te pjevačice iz Ličkog Lešća koje su u dva navrata otpjevale psalme iz sprovednog obreda. Ovakav pristup najprije je iznenadio naše izvođače da bi im tijekom uvježbavanja programa postao najzanimljivijim dijelom koji je tako postao najuvjerljivijim, centralnim momentom cijele izvedbe.

Još jedna posebnost bio je odabir skupine iz Donjeg Lapca koju predstavljaju Hrvati, za vrijeme *Domovinskog rata* prisilno izmješteni s područja Centralne Bosne, s područja na kojem je stolovala posljednja bosanska kraljica Katarina Kosača – Kotromanić u spomen na koju i danas žene Kraljeve Sutjeske nose crnu maramu. U svoj novi zavičaj izmješteni Sutješaci ponijeli su svoju nošnju, običaje i

Istraživanje, revitalizacija i predstavljanje pučkih korizmenih (vokalnih) tradicija Like i Gacke

7 Ponukani rezultatima istraživanja putem pretraživača pokušali smo doznati više podataka o ovoj molitvi.

Izuzetno velik broj postova spominje ovu molitvu, u velikom broju slučajeva kao molitvu naših predaka, naših baka... Jedan zanimljiv opis donosi i kazivač podrijetlom iz Like:

"Ovu molitvu sam zapisao 1989. god. a kazivala mi ju je sad već pok. baba Ana Šarić rođena 1902. god. a umrla 1990. god. iz Čanić Gaja - Gospić a molila se je nad umirućim da bi lakše preminuo. I sam ponukan ovom molitvom ja i moj prijatelj smo je molili nad mojom pok. majkom, upalili smo svijeću i molili. Kad je svjeća dogorjela moja majka je ispustila svoju dušu. Dakle molilo se je "Jedinstvo" u jednom dahu i uvijek ponavljajući predhodni redak i nije se smjelo prekidati tu molitvu. Nažalost, mnogi naši dragi pokojnici danas ne umiru više okruženi u smrtnom času uz svoje najbliže, već su ostavljeni i prepušteni sami sebi." <http://alfaiomegahduhovniforum.forums-free.com/molitve-nasih-baka-da-se-ne-zaboravi-t247.html> (pokušaj pristupa 8. 7. 2019.).

crkveno pjevanje koje su stoljećima pod vodstvom svojih fratara iz samostana u Kraljevoj Sutjesci stvarali.⁸ Naš susret u Donjem Lapcu započeo je njihovim demonstriranjem standardnog crkvenog repertoara; članovi KUDa, svi odreda praktični vjernici, pretpostavili su da pod crkvenim pjevanjem mi prepoznamo repertoar kojeg je današnji "umreženi" način komuniciranja interpolirao u pjevanje većine župnih zajednica. Tek na naše konkretne upite, spomen pjesama *Ponizno se teb' klanjamo* ili *O Marijo bolne duše likarijo*, kao i upite oko načina pjevanja Gospina plača, naši kazivači su otvorena srca demonstrirali pjevanje na načine kako su to naslijedili od svojih predaka u Kraljevoj Sutjesci, kraju iz kojeg su nasilno premješteni u svoj novi donjolački dom.

Proces nastajanja koncertnog programa nastalog na temelju zajedničkih istraživanja predstaviti ćemo dvama primjerima kroz prizmu mladih istraživača kojima je ovo prvi susret s "terenom". Njihovo poznavanje različitih crkvenih repertoara pomoglo im je lako se uklopiti u istraživanje pa će u daljnjem tekstu svojim razmišljanjima istaknuti pojedine zanimljivosti

GOSPIN PLAČ – Donji Lapac

Gospin plač dirljiva je i omiljena pobožnost našega puka.⁹ "Dvije pučke pobožnosti u Bosni i Hercegovini, snažan su izraz štovanja Muke Kristove i Gospe žalosne. To je pobožnost *Križnoga puta* i *Gospin plač*. *Gospin plač* pjevao se ne samo u Bosni i Hercegovini, već i u Slavoniji, i u Dalmaciji. Čitao se i pjevao po crkvama i kućama uz ognjište, po njivama i poljima, po pašnjacima i ulicama, pojedinačno i skupno."¹⁰

Na vjerski život područja Bosne i kontinentalne Hrvatske franjevci su ponajviše utjecali širenjem Marijanskih pobožnosti, a crkveno pučko pjevanje, liturgijsko i izvan liturgijsko, kao dio pučke pobožnosti križa sadrži u sebi službeni kult i folklorno naslijeđe.¹¹ "Pučka pobožnost je široko područje gdje se isprepliću vjernički doživljaj života i svijeta s ostalim elementima zajedničke kulture jedne etničke i vjerske skupine."¹²

Stihovi i napjevi Gospina plača učili su se skupnim pjevanjem: mlađi su učili od starijih kod skupnih okupljanja i sijela. U crkvi se pjevao za vrijeme ili nakon obreda Velikog Petka. Puk bi obično

pjevao dijelove *Pisca*, a solisti uloge Ivana, Gospe i Isusa. Potonju je uvijek pjevao svećenik. Najpoznatiji Plačevi su oni autora: fra Matije Divkovića, 1616.; fra Petra Kneževića i Đure Ceznera, 1934.¹³

Stihovi Kneževićevog Plača, objavljeni u Veneciji 1753. g., "u osnovi narativnog i epskog karaktera grupirani su u četverostihovne strofe razdijeljene na po dva osmeračka dvostiha."¹⁴ "U Bosni je u zajedničkim javnim pobožnostima prihvaćen Plač od fra Petra Kneževića, vjerojatno zbog svog živog, vrlo osjećajnog dramskog događanja, također zbog svog melodijskog bogatstva i izazova. Svaka uloga ima svoju melodiju, a te su melodije ponekad originalne u pojedinim bosanskim regijama. Tako uloga *Pisca* danas ima četiri napjeva, prema četiri bosanske pokrajine: fojnički napjev, kreševski napjev, vareški napjev, travničko-livanjski napjev. Napjev za ulogu Ivana je zajednički, isto tako za Isusa, dok napjev za ulogu Gospe varira u pojedinim krajevima, ili bolje rečeno, barem tri takva napjeva poznata su, s neznatnim varijantama, u svakom kraju. Svečano zajedničko pjevanje "Gospina plača" u crkvi, prema nastupima raznih uloga, prava je sveta drama, sa vrlo dubokim duhovnim pobudama."¹⁵

Svaki kraj, dakle, održava svoju varijantu tradicionalnih napjeva, protkanu utjecajima lokalnog varoškog folklora, čije porijeklo nije sigurno poznato. U praksi je prisutna pojava da se kod izvođenja Plača mogu kombinirati različiti napjevi s ciljem da se pjevanje učini zanimljivijim, a i da se skрати vrijeme potrebno za ispjevavanje cijelog Plača.¹⁶

Bosanski franjevac fra Slavko Topić istraživao je i snimao pjevanje bosanskih Hrvata katolika u vremenu od 1979. do 1985, pri čemu je posebnu pozornost pridao i pjevanju Plača te objavio nekoliko varijanata napjeva. Istraživanja su vršili i drugi: Markić Franjo, 1921.; fra Augustin Kristić, 1932; fra Branko Marić, 1933.; Gorana Doliner, 1980.¹⁷

Sve ove pobrojane osobitosti uočavamo i u pjevanju stanovnika Donjega Lapca, prognanika iz proteklog rata s područja Središnje Bosne - Kraljeve Sutjeske, Kaknja i Vareša. Članovi su KUD-a *Kraljica Katarina*, osnovanog 1996. godine. Gaje tradiciju bosanskih Hrvata te igre i plesove svih dijelova Hrvatske. Posjeduju originalne nošnje i glazbala Hrvata Kraljeve Sutjeske. Za potrebe sudjelovanja znanstvenom simpoziju na temu *Pasijska baština Like* pod geslom "Muka i Uskrsnuće kao nepresušno nadahnuće kulture", u organizaciji udruge

Istraživanje,
revitalizacija i
predstavljanje
pučkih
korizmenih
(vokalnih)
tradicija Like i
Gacke

- 487 -

8 (Čaleta, *Pasijska baština* 2018./Programska knjižica 2018., 81-82)

9 (Knežević 2014), (Martić 2010 / 2011, 592-595)

10 (Topić 2011., 4)

11 (Križnar 2010 / 2011, 283), (Martić 2010 / 2011, 587)

12 (Martić 2010 / 2011, 591)

13 Usp. (Martić 2010 / 2011); više o tome u (Topić 2011.)

14 (Doliner 2008, 296)

15 (Topić 2011., 5)

16 Usp. (Doliner 2008)

17 (Bezić 1997, 219-220)

Pasionska baština, prikazali smo jedan dio iz njihove baštine crkvenog pučkog pjevanja – napjeve uz pobožnost Gospina plača.

Od kazivača Franje Marića, rodnom sutješanina, doznajemo pripadajuće napjeve uloga, onakve kakvima ih on pamti. Ovdje ćemo ih pobrojati i ocijeniti njihovu moguću "originalnu" varijantu prema dostupnim izvorima u kojima, nažalost, ne nalazimo zapisanu i su-tješku *kajdu* Kneževićevog *Plača*.

PISAC/IVAN

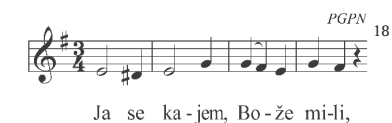
U ovom napjevu za uloge Pisca i Ivana, uočivši jednake melodijske i ritamske karakteristike, prepoznamo fojnički napjev za Pisca, dok originalni i jedinstveni napjev za ulogu Ivana nema sličnosti s gornjim:

ISUS

Slijedeći isti princip, uvidamo da napjev slični travničkom napjevu za ulogu Isusa, ali podsjeća i na početne taktove poznate Novakove skladbe *Ja se kajem*:

GOSPA

U napjevu za riječi Gospe su najočigledniji utjecaji lokalnog folklora. No, jednim dijelom i ovaj napjev pokazuje sličnosti s vareškim napjevom za ulogu Gospe:

Perušić – percipiranje napjeva

U Perušiću su nas dočekali srdačno i sa iščekivanjem. Najprije su otpjevali nekoliko standardnih korizmenih napjeva koje redovito izvode u vrijeme korizme a za ovu su ih priliku ranije navježbali poput *Ja se kajem*, *O Isuse daj da pjevam* i *Prosti moj Bože*. Najzanimljiviji moment susreta bio je preslušavanje snimke koju je na terenu snimio Ivan Starčević (u selu Ivčević Kosa). Na snimci se čuje glas starije pjevačice koja izvodi ariju na koju se pjevalo više korizmenih napjeva. Njen glas je bio slabašan ali se po načinu izvedbe moglo naslutiti da se radi o iskusnoj pjevačici koja se još dobro sjeća napjeva kojeg je u svojoj mladosti pjevala. Arija je "glasila" ovako:¹⁹

Ivan je svoje pjevačice i pjevače već upoznao s ovim napjevom ali ovom smo prilikom inzistirali da ponovno svi skupa pokušamo naučiti ono što su imali prilike na snimci čuti. Izvodačka percepcija u ovakvim slučajevima pokušava "pomiriti" ono realno što snimka donosi s već ustaljenim načinima glazbene percepcije naših pjevača. Zanimljivo je bilo u živo pratiti kako se "izvorni" audio zapis pretvara u novi izvedbeni zapis. Konačni rezultat zvuči ovako:

¹⁹ Ova dva glazbena primjera je transkribirao i susret u Perušiću komentirao Mihael Mojžes.

Istraživanje,
revitalizacija i
predstavljanje
pučkih
korizmenih
(vokalnih)
tradicija Like i
Gacke

Uspoređivanjem dvaju primjera moguće je uočiti istosti i različitosti u transkribiranim izvedbama. Gornji glas drugog primjera slijedi ritmičko-melodijski pomak prvog primjera, ali u određenoj mjeri i odstupa od njega omogućavajući drugom pratećem glasu kadenciranje pod bas, u dvoglasju čiste kvinte. Drugi dio drugog napjeva zbog zadržavanja ležećeg tona dominante (donje kvarte) postaje izvedbom u troglasju. Melodija naoko slična u drugoj, troglasnoj, izvedbi dobiva sasvim različit karakter koji harmonizacija i ritmizacija oblikuju u napjev prihvatljiv današnjem izvođačkom uhu. Ovo je samo jedan od konkretnih primjera koji svjedoči o živoj i dinamičnoj usmenoj predaji koju oblikuje dominantna izvedbena praksa. Ova izvedba svjedoči o principu u kojem svatko dodaje nešto svoje individualno te je spremna prilagoditi se vremenu i prostoru u kojem trenutno egzistira.

Zaključak

Osnovni cilj našeg istraživanja – predstavljanje korizmene tradicije Like, Gacke i Krbave, negdašnjih slavni biskupija, je ovim činom ispunjen. Uspjeh koji je izvedba ostvarila umjesto jednog susreta i predstavljanja izrodio se u zanimljiv izvedbeni model koji će i u budućim korizmenim vremenima biti razlog za okupljanje i predstavljanje skupina koje su sudjelovale u ovom projektu. U isto vrijeme velik je broj zainteresiranih koji se žele pridružiti i onih koji žele ovim tragom nastaviti istraživati svoju lokalnu tradiciju i ovako je predstavljati. Tragom ovih događanja za pretpostaviti je da će se u skoroj budućnosti na ovim prostorima dogoditi ili niz tematskih koncerata posvećenih ovoj temi ili pak festival kojemu će korizma biti inspiracijom i razlogom za postojanje poput festivala u brojnim hrvatskim gradovima koji su upravo ponukani događanjima na Svečanostima pasionske baštine u Zagrebu pokrenuli svoje lokalne festivale (Drniš, Zaton, Vodice, Split, Zadar...). Tako, na primjer, spomen lokaliteta Zaton kod brojnih vjernika Šibenske biskupije danas podsjeća na korizmeno pjevanje, na smotru koja danas ima i svoj kontinuitet.

Zadržavanje *starih*, preuzimanje *novih* ili kombiniranje različitih načina glazbovanja indikator su odnosa lokalne zajednice prema svojoj pjevanoj tradiciji, prema glazbenim idiomima koje smatraju reprezentom svog glazbenog izričaja. Utjecaj etnomuzikologa praktičara ali i festivalskih institucija poput MSF ili *Pasionske baštine* koje su više puta do sada *probudile* zaboravljene tradicije i dala im novo, dostojanstveno (doduše koncertno) mjesto u tradicijskom glaz-

benom životu zajednice i ovoga puta je kulminiralo *novom tradicijom* koja slavi glazbu, tradiciju i običaj na jedan novi, današnjem svijetu prihvatljiviji način. Proces nastajanja koncertnog programa predstavljenog u spomenutim primjerima indikator je trenutnog stanja na području izvedbene javne prakse crkvenog pučkog pjevanja koje prateći aktualne modele javnog predstavljanja na ovaj način potpomaže opstanak i relativnu popularnost starijih slojeva crkvenog pučkog pjevanja. Lako je zaključiti da bi stariji slojevi crkvenog pučkog pjevanja bez ovih nastojanja utihnuli i pali u potpuni zaborav. Na drugu stranu, potrebno je istaknuti vrlo važnu ulogu istraživača-praktičara koji poznavanjem (starijeg sloja) pjevane građe i osnova scenskog postavljanja je u mogućnosti na zanimljiv način posredovati između tradicije (u ovom slučaju crkvenog pučkog pjevanja), njenih nositelja-pućkih pjevača i novog auditorija-publike koje svojim praćenjem i odobravanjem izvedbe daje izvođačima i njihovoj tradiciji priznanje i mogući pozitivni poticaj za nastavak "života" predstavljene tradicije.

Iz sveg navedenog proizlazi zaključak da su modeli javnog predstavljanja ipak jednim od važnih i odlučujućih faktora u procesu rekonstrukcije, revitalizacije i prezentacije arhaičnih tradicijskih glazbenih svjetova. Javni nastup daje poticaj nositeljima tradicije da u pravom svjetlu prepoznaju veličinu i značaj glazbe čiji su upravo oni ekskluzivni nositelji.

Istraživanje,
revitalizacija i
predstavljanje
pučkih
korizmenih
(vokalnih)
tradicija Like i
Gacke

Reference

- B., I. *Koncert povodom završetka seminara "Tradicijska glazba i ples Dinarskog područja"*. 11. 3. 2018. <http://www.glasgacke.hr/?ispis=detalji&novost=19206&kat=71> (pokušaj pristupa 4. 7. 2019.).
- . *Veličanstven koncert pučkih korizmenih pjevanja "O Isuse, izranjeni..."*. 10. 3. 2018. <http://www.glasgacke.hr/?ispis=detalji&novost=19199&kat=71> (pokušaj pristupa 4. 7. 2019.).
- BEZIĆ, Jerko. "Tradicijski napjevi hrvatskih korizmenih i uskrasnih pjesama." U *Hrvatski uskrasni običaji : korizmeno – uskrasni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*, autor dr. sc. Jasna Čapo Žmegač, 212–243. Zagreb: Golden marketing, 1997.
- BOGOVIĆ, Mile. "Povijest biskupija Senjske i Modruške ili Krkavske I Srednji vijek". *Fontes: izvori za hrvatsku povijest, Vol. 07 No. 1, 2001.: 21–32*.
- ČAleta, Joško. 52. *MSF – 2018 Crkveno pučko pjevanje*. 7. 2018. <https://msf.hr/52-msf-2018-crkveno-pucko-pjevanje/> (pokušaj pristupa 4. 7. 2019.).
- . "Pasijska baština 2018./Programska knjižica." *Pasijska baština*. Uredila Dijana Hrebak. Jozo Čikeš. 2018. <https://www.pasijska-bastina.hr/blog/wp-content/uploads/2018/03/PB-2018-Programska-knjizica-knjizni-blok-2018-03-08-19-33h-mail.pdf> (pokušaj pristupa 4. 7. 2019.).
- DOLINER, Gorana. "Tradicijski napjevi Gospinog plača u Kreševu – pokušaj valorizacije." *Pasijska baština Bosne i Hercegovine : Muka kao nepresušno nadahnuće kulture VI : zbornik radova VI. međunarodnog znanstvenog simpozija*, 2008: 292–311.
- KNEŽEVIĆ, o. fra Petar. *MUKA G. N. Isusa Krista i plač majke njegove*. 39. Sarajevo: FMC Svjetlo riječi, 2014.
- KRIŽNAR, Franc. "Muka Kristova u glazbi franjevac Bosne, kontinentalne Hrvatske i Slovenije." *Pasijska baština Bosne i Hercegovine 2 : Muka kao nepresušno nadahnuće kulture VII i VIII : zbornik radova VII. i VIII. međunarodnog znanstvenog simpozija*, 2010 / 2011: 283–291.
- MARTIĆ, Zvonko. "Crkveno pučko pjevanje Hrvata u Bosni i Hercegovini u korizmeno-uskrasnom vremenu." *Pasijska baština Bosne i Hercegovine 2 : Muka kao nepresušno nadahnuće kulture VII i VIII : zbornik radova VII. i VIII. međunarodnog znanstvenog simpozija*, 2010 / 2011: 587–607.
- N.N. *Pasijska baština 2018. XII. Međunarodni znanstveni simpozij u Gospiću*. 2018. <https://www.pasijska-bastina.hr/pasijska-bastina-2018-xii-medunarodni-znanstveni-simpozij-u-gospicu/> (pokušaj pristupa 4. 7. 2019.).
- Pasijska baština Like*. 6. 2018. <https://www.pou-gospic.hr/pasijska-bastina-like/> (pokušaj pristupa 4. 7. 2019.).
- RUBIČIĆ Kovačić, Silvija. "Pasijska baština 2018./Programska knjižica." *Pasijska baština*. Uredila Dijana Hrebak. Jozo Čikeš. 2018. <https://www.pasijska-bastina.hr/blog/wp-content/uploads/2018/03/PB-2018-Programska-knjizica-knjizni-blok-2018-03-08-19-33h-mail.pdf> (pokušaj pristupa 4. 7. 2019.).
- ŠPRALJA, Mo. Izak, ur. *Pjevajte Gospodu pjesmu novu / Hrvatska liturgijska pjesmarica*. Zagreb: Institut za crkvenu glazbu KBF u Zagrebu i Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, 2010.
- TOMAŠEVIĆ, Milan. *Večeras svečano otvorenje velikog međunarodnog simpozija "Pasijska baština Like"*. 7. 6. 2018. <http://www.lika-express.hr/drustvo/veceras-svecano-otvorenje-velikog-medunarodnog-simpozija-pasijska-bastina-like> (pokušaj pristupa 4. 7. 2019.).
- TOPIĆ, fra Slavko. "Gospin plač." *Magnificat*, 2011.: 4–7.

Sažetak

Istraživanje, revitalizacija i predstavljanje pučkih korizmenih (vokalnih) tradicija Like i Gacke

Nekoliko je razloga zašto smo se odlučili upravo za predstavljanje ovog područja. Povijesno i sadašnje stanje u ovoj regiji izvrstan je primjer (su)života migranta koji su svoj novi dom pronašli na ovom području. Na drugu stranu, današnje prilično glazbeno siromašno stanje crkvene izvođačke prakse na području Like i Gacke nije nas do sada potaknulo da se pobliže pozabavimo predstavljanjem ove crkvene glazbene prakse. Razlog tomu su ponajprije izuzetno "turbulentna" povijesna događanja na ovim prostorima koja su i na crkvenom pjevanju ostavila svoj neizbrisivi trag.

Inicijalno terensko istraživanje u Donjem Lapcu, Perušiću i Kuterevu obavili su dr. sc. Joško Čaleta (IEF, Zagreb) zajedno sa studentima KBF-a u Zagrebu (Ivan Buljan, Mihael Mojzeš) i Verom Dasović, djelatnicom GPOU Otočac. Naši suradnici bili su članovi lokalnih KUD-ova koji su u najvećem broju slučajeva aktivni nositelji tradicije u svojim sredinama. Cilj istraživanja fokusiran je na osvještavanje ispitanikova pozitivna odnosa prema tradiciji koju pozna i koju je sposoban kvalitetno prezentirati. Susreti s kazivačima iznjedrili su mnoštvo zanimljivosti vezanih za lokalnu izvedbenu praksu crkvene pučke glazbene tradicije i pobožnosti. Kao i više puta do sada, rezultati su potvrdili tezu da je korizmeni pjevani repertoar jedan od najprisutnijih kako u praksi tako i u kolektivnoj memoriji lokalnih zajednica.

Proces nastajanja koncertnog programa nastalog na temelju zajedničkih istraživanja predstavljamo kroz prizmu mladih istraživača koji će svojim izlaganjima istaknuti pojedine zanimljivosti istraživanja ukazavši pri tome na mogući novi (koncertno, izvedbeno scenski) model predstavljanja pučke glazbene tradicije.

Ključne riječi: pučka korizmena tradicija, Lika i Gacka, KUD-ovi

Istraživanje,
revitalizacija i
predstavljanje
pučkih
korizmenih
(vokalnih)
tradicija Like i
Gacke

– 493 –

Abstract

Researching, Revitalizing and Presenting Folk Lenten (Vocal) Traditions of Lika and Gacka

There are several reasons why we have decided to present this particular field. The historical and present situation in this region is an excellent example of the (co)existence of migrants who have found their new home in this area. On the other hand, the present-day rather poor musical state of church performative practices in the area of Lika and Gacka has not prompted us to take a closer look at the presentation of this church music practice until now. The reasons for this are, above all, the extremely "turbulent" historical events in this region, which have left their indelible mark on church singing.

The initial field research in Donji Lapac, Perušić and Kuterevo was conducted by Dr. Josko Čaleta (IEF, Zagreb) together with KBF students in Zagreb (Ivan Buljan, Mihael Mojzeš) and Vera Dasović, an employee of the GPOU Otočac. Our associates were members of local CASs who are, in most cases, active carriers of tradition in their respective communities. The aim of the research is focused on making the examinee become aware of his positive attitude towards the tradition he knows and is able to present in a proficient manner. Encounters with storytellers have brought about a plethora of interesting things about the local performative practice of church folk music tradition and piety. Like many times before, our results have confirmed the presumption that the Lenten singing repertoire is one of the most prevalent in both practice and the collective memory of local communities.

The process of creating a concert programme based on joint research is presented through the prism of young researchers, who will in their talks touch upon certain interesting research highlights, pointing to a possible new (concert, performance and stage) model for the presentation of folk music tradition.

Keywords: folk Lenten tradition, Lika and Gacka, CAS,

Andelko Kačunko

"Pasionska baština Like i Gacke"

Crkveno pjevanje u župi Sv. Stjepana Prvomučenika u Kopolju

O crkvenome pjevanju u župi i crkvi Sv. Stjepana Prvomučenika u Kopolju ne postoje nikakvi dosad poznati ili dostupni pisani dokumenti. Nažalost, nije sačuvana ni župna Spomenica, u kojoj bi se sigurno bio mogao naći neki pouzdaniji trag i o crkvenome pjevanju. Sva dokumentacija koja je postojala prije Drugoga svjetskog rata, u tome je razdoblju nestala stjecajem nesretnih okolnosti, među kojima je i to što je u župnome domu (kući) jedno vrijeme boravila talijanska vojska pa je, očito, štošta bilo devastirano, a sve ostalo propalo je poslije tijekom višedesetljetnog razdoblja u kojem u župnoj kući (ili "kvartiru", kako Kopoljčani kažu) nitko nije stanovao. Ali ni poslije Drugoga svjetskog rata nema podataka o mnogočemu, pa niti o crkvenom pjevanju, premda je zasigurno barem negdje nešto morao zabilježiti dugogodišnji župnik Mirko Dinter, koji je u Kopolju službovao od 1945. do 1969.

Zbog svega toga se danas može reći da su u ovom trenutku jedini pouzdani izvor o ovoj temi prijašnji župnik Mile Rajković, koji je kao nasljednik župnika Dintera bio upravitelj župe Kopolje od 1974. do 2010. Osim njega, sjećanja o crkvenom pjevanju u Kopolju dijelom je sačuvao i prof. dr. Milan Šimunović, živući svećenik rodom iz Kopolja, ali i nekoliko najstarijih ili malo mladih župljana, koji su ili bili crkveni pjevači (poput Zore Fajdetić, rođ. Dubravčić, koja je također neko vrijeme bila župna "mežnarica" odnosno sakristanka i "počimalja"), ili su kao djeca uz svoje starije bili "aktivni" u crkvi, kao što su Tomislav Kranjčević (čiji je majka Božena također bila "počimalja") ter Ivan Odorčić (unuk 'legendarnog' kopoljskoga crkvenog orguljaša Jakova "Jakice" Odorčića), a uz njih i književnik Milan Kranjčević ter još mali broj onih koji pamte od svojih starijih 'priče' kako se nekoć u kopoljskoj crkvi pjevalo.

Dakle, 'rekonstrukcijom' na temelju sjećanja odnosno pripovijedanja – na kojem se temelji i ovo izlaganje, za koje moramo zahvaliti spomenutima dr. Milanu Šimunoviću i Milanu Kranjčeviću – može se zaključiti da je u starini crkveno pjevanje u Kopolju bilo veoma

bogato, kako je već to moglo biti u davnijim povijesnim okolnostima. Svakako, valja imati na umu činjenicu da se u ovim krajevima u crkvi 'glagoljalo' odnosno u liturgiji se upotrebljavao staroslavenski jezik (narodu uglavnom razumljiv), kao i u cijeloj tadašnjoj Senjsko-modruškoj biskupiji. To je bila praksa sve do uvođenja, u cijeloj Crkvi poslije Drugoga vatikanskog koncila, narodnoga jezika u liturgiju (prema "Rimskom misalu" objavljenom od pape Pavla VI. 1970. godine, (premda je novi red Mise stupio na snagu 30. studenoga 1969., na prvu nedjelju Došašća) pa je time i u nas uveden standardni hrvatski jezik. Naime, činjenica 'glagoljanja' zacijelo je pogodovala lakšem širenju pjevanja na narodnom jeziku. Dakako, na ovim našim prostorima jako se na svim područjima života osjećao utjecaj vladavine Austro-ugarske monarhije ter pokreta "jozefinizma", što se neminovno odražavalo i na repertoar pjesama ter na narodni i crkveni melos, nekad i s pretjerano naglašenom sentimentalnošću, što je očito iz stihova diljem Hrvatske raširene pjesme: "Sunašce na počin' palo - zemlja za njim žudi - a za tobom Spasitelju - čeznu moje grudi...").

Razvijanju i njegovanju crkvenoga pjevanja, što je sasvim razumljivo, najviše su se posvećivali sami svećenici odnosno župnici, ovisno o tome koliko je tko imao smisla za pjevanje i općenito za glazbu. Veoma pogodnu okolnost za razvoj crkvenoga pjevanja u Kompolju imala je i činjenica da je prije Drugoga svjetskog rata, makar kratko, ovdje bio župnik Jerko Čukli (od 1922. do 1926.). On je, prema pričanju župnika Dintera tadašnjem sjemeništaru/bogoslovu Milanu Šimunoviću, imao velikog smisla za glazbu pa je, očito, pomogao i mladom župljaninu Jakovu (Jakici) Odorčiću (s Nikšić mosta-Krive jaruge) da nauči svirati klasični harmonij (orgulje). Budući da je Jakov bio iz glazbeno nadarene obitelji sigurno se, kao talentiran mladić, također samouko - kao što je naučio svirati i neke druge instrumente - zalagao i u pjevanju, poglavito nakon što je župnik Čukli bio iz Kompolja premješten u Gerovo. Nakon toga, dakle od 1926. - tijekom službovanja petorice sljedećih župnika u Kompolju - do dolaska župnika Dintera u rujna 1945., o crkvenom pjevanju ima veoma malo tragova. Najstarija sjećanja svjedoče da je narod 'oduvijek' - kako bi rekli stari Kompoljčani - "pival u slavu Božju". A to je podrazumijevalo pjevanje "iz bankov" (tj. iz klupa, gdje je tko bio smješten) odnosno zajedničko pjevanje svih vjernika na misama u crkvi, jednako muškaraca i žena, odraslih i djece. Svakako, posebno krizno i teško razdoblje za život župne zajednice bile su ratne godine. Uz već spomenute teškoće, za bolju predodžbu o stanju u Kompolju (premda to nema veze s crkvenim pjevanjem) može poslužiti činjenica da se u vrijeme Drugoga svjetskog rata - poglavito od kada su četnici i partizani 30. listopada 1943. ubili župnika Ladislava Kolarica (a iste je godine iz talijanskog ratnog zrakoplova na kompolsku

crkvu bačena velika granata, koja je na krovu načinila golem otvor, koji nije mogao biti godinama saniran!), pa sve do rujna 1945., kada je u župu došao svećenik Dinter - nisu mogla održavati misna slavlja. Ipak, za to vrijeme u crkvi se vjerni narod okupljao i molio - vjerojatno i pjevao, a molitvu je predvodila Kata Jandrina. Ostalo je također zapamćeno da je, u tome razdoblju bez župnika, pri pokopu mrtvaca sprovedni obred vodio Jandre Nikšić - Apić. Ne može se sa sigurnošću kazati je li to činio za sve pokojnike iz Kompolja ili samo za one iz svojega zaselka (Nikšić mosta), kao ni je li se u obredu išta pjevalo.

Ipak, po prilici iz toga razdoblja ostala je priča kako je svojevremeno Kata Jandrina (Kranjčević) - rodom iz Otočca, koja je jedno vrijeme živjela negdje u "Slavoniji" pa se vratila natrag i udala za Janka Kranjčevića prije početka rata - bila organizirala nešto veoma nalik zboru, premda crkveni zbor formalno nikada nije bio utemeljen jer nije ni bio potreban, zato što je "pjevala cijela crkva". No ta je žena jedno vrijeme bila 'spiritus movens' takvog pjevanja, a ujedno je sama započinjala i solirala. Posebno je to dolazilo do izražaja poslije, kada je "pop" Mirko Dinter glagoljao "mašu", što u Kompolju nije bio rijedak događaj, pa je taj zbor, predvođen Katom Jandrinom, znao svećeniku "otpivat" odnosno odgovarati na zazive u glagoljaškoj misi, sve do reforme liturgije nakon Drugoga vatikanskog sabora.

Međutim, veoma je važno istaknuti činjenicu da je kompolska crkva imala "jorgule", tj. maleni harmonij, koji je bio smješten na koru crkve. Taj harmonij je najprije svirao Mijo Odorčić - "starinski učitelj, još iz onoga vremena" - koji je, usput rečeno, doživio tužnu sudbinu u vrijeme rata, kada je izgubio dva sina, koji su bili hrvatski oružnici, a poslije rata je morao postati član Partije, što je vjerojatno bio razlog da više nije smio svirati na misama). Stoga je u sjećanju Kompoljčana ostalo poznatije kako je "na jorgulami" svirao spomenuti Jakov (Jakica) Odorčić (koji nije bio s Mijom u srodstvu odnosno nisu bili iz iste obitelji). Jakica Odorčić je gotovo redovito svirao na svakoj nedjeljnoj misi, kao i na misama za velike crkvene blagdane (poglavito "zborove" - slavlja zaštitnika župe). Kako je već rečeno, premda samouk i, do poduke od župnika Čuklija, bez glazbene naobrazbe, svirao je i neke druge instrumente, poput male "armonike od dva i pol basa", kako su Kompoljčani govorili.

Dakako, dolaskom novoga župnika, prečasnog Mirka Dintera, crkveno pjevanje u Kompolju dobilo je novi zamah, jer je on ne samo nastavio podržavati što je zatekao, nego je tome dao vlastiti 'pečat', budući da je imao prilično smisla za glazbu i pjevanje. S 'lijepim i gromkim' glasom koji se orio crkvom, izvrsno pjevajući propisane misne dijelove na staroslavenskom jeziku a pjesme na standardnom hrvatskom jeziku, potaknuo je razvijanje još boljega sudjelovanja naroda u liturgiji, posebice u pjevanju. Župnik Dinter je pomagao

"Pasionska
baština Like i
Gacke"
Crkveno
pjevanje u župi
Sv. Stjepana
Prvomučenika u
Kompolju

orguljašu Jakici Odorčiću, dobrom čovjeku i pobožnom vjerniku, da se usavršava i vodi crkveni zbor koji je, tako okupljen oko orguljaša na koru, ponekad imao i tridesetak pjevača. Njima se sjemeništarc Milan Šimunović često pridruživao, osobito kada je od ministriranja prešao na kor, i poslije kao bogoslov, sve do Mlade mise, pa je zato sve to dobro zapamtio. Stariji se župljani još sjećaju kako su kompolske "jorgule" (harmonij, star više od 120 godina, koji još i danas postoji u dotrajalom stanju i bilo bi veoma vrijedno restaurirati ga!) ispunjale milozvučnim tonovima cijelu crkvu. Da se tada u crkvi prilično pravilno pjevalo treba zahvaliti i činjenici što je Kompolje imalo dobar dio tako vrsnih pjevača, koji su mogli, da su živjeli u nekom većem mjestu (gradu), daleko više doći do izražaja, a među njima su se posebno isticali ženski glasovi: već spomenute Kata Kranjčević i Božena Fajdetic (udana Kranjčević) ter Zora Dubravčić (udata Fajdetic) i dr.

Posebnost toga kompolskog zbora nije bilo 'soliranje', kao što se danas često događa u nekim crkvama, u smislu da samo zbor pjeva ono što narod ne zna i ne razumije, nego je taj crkveni zbor doslovce znao 'raspjevati' cijelu crkvu, tako da se upravo 'orilo', a značajno je da su se dobrim dijelom čuli i muškarci. Možemo sebi lako predložiti kako je to izgledalo u prepunoj razmjerno manjoj crkvi – i u lađi, i na koru gdje su uz pjevače obično mogli doći i mladi muškarci. Neki očuvani napjevi očit su znak da su, upravo zbog takvog masovnog sudjelovanja u pjevanju, s vremenom prevladavale melodijske 'mjesne varijacije', pri čemu se nije previše marilo za stroga glazbena pravila, pa je – ovisno o tome kako su pojedinci u crkvi 'povukli' u 'svome pravcu' – došlo ne samo do promjene poneke melodije, nego su nesvjesno izmijenjene i riječi nekih pjesama.

Ipak, župnik Dinter je 'bdio' da pjevanje bude liturgijski što usklađeno, a napjevi glazbeno što točniji, sjećajući se onoga što je studirao, pa je tako prevladavao "senjski melos", s napjevima koji su dominirali u Senjskoj katedrali. Značajno je da se takva razina pjevanja zadržala i u poslijeratno odnosno pokoncilsko vrijeme, koje je bilo u znaku velikih crkvenih reformi, poglavito obreda Svetoga vazmenog trodnevlja, a naročito Vazmenoga bdijenja Velike subote. Tada je (poslije 1956.) sjemeništarc odnosno bogoslov Šimunović donosio iz Pazina, Zadra ili Zagreba razne nove crkvene pjesme, od kojih je župnik Dinter neke izabrao i nastojao da se u Kompolju pjevaju, a kako je orguljaš Jakica tada već bio i "notalno pismen" nije mu bilo teško prilagoditi se i novijim napjevima, koje je i narod lako 'hvatao'.

Nažalost, slijedom "prirode" i spletom raznih okolnosti došlo je i do 'dekadencije' – smrću "orguljaša Jakice" (kojega je povremeno zamjenjivao sin Milan), potom jačim iseljavanjem pučanstva pa staranjem i umiranjem najvećega dijela zbora ter slabijim uključivanjem

mladih (jer se i broj stanovnika počeo naglo smanjivati), ali također bolešću pa smrću župnika Dintera (u svibnju 1969.), pjevanje je u Kompolju počelo značajno slabiti. Da se ipak nije potpuno 'ugasilo', osobito ono izvorno, valja zahvaliti dugogodišnjem upravitelju župe Kompolje (nasljedniku Mirka Dintera) vlč. Mili Rajkoviću, koji je također glazbeno nadaren. On je sve učinio ne samo da se sačuvaju stari napjevi, nego je nastojao i da se uvedu nove crkvene popijevke. Dakako, smanjivanjem broja tzv. počimalja, kao i bez orgulja u crkvi, na župnika je pala i uloga da najčešće sam započinje pojedine pjesme, osobito one koje stariji ne bi umjeli započeti. Uz to, vrijeme je "činilo svoje" i postupno se počeo gubiti osjećaj za zajedničko pjevanje, što se ubrzalo nestankom crkvenoga zbora, kojega i nije moglo biti zbog sve većeg smanjivanja broja župljana. Tome je barem dijelom doprinijela činjenica da zbog velike dotrajalosti župnoga stana župnik nije mogao biti u Kompolju već se nastanio u susjednoj Švici (koja mu je, zajedno sa župama Kompolje i Brlog, jednako kao i župniku Dinteru, biskupovim dekretom povjerena na pastoralnu skrb).

Ipak, dolaskom don Andelka Kaćunka za novoga upravitelja župe u kolovozu 2011., poglavito nakon njegova nastanjenja u kompolskom "kvartiru" (župnoj kući) ujesen 2012., crkveno pjevanje u Kompolju postupno dobiva novu 'renesansu'. Pravi uzlet dogodio se pak od Božića 2014., nakon što je kratko vrijeme prije toga osnovan župni zbor, a za sviranje na orguljama bilo osposobljeno dvoje orguljaša-početnika: Glorija Kranjčević (unuka dugogodišnje "počimalje" Božene Kranjčević), koja je do danas stalna crkvena orguljašica u Kompolju, i Nikola Odorčić (praunuk orguljaša Jakice) koji je zbog školovanja odselio iz Kompolja. Don Andelkovim nastojanjem crkveni zbor u Kompolju danas ima ulogu koju je saborska reforma definirala nazivom "schola cantorum" – biti poticatelj i 'učitelj' liturgijskog pjevanja u crkvi. Redovitim vježbanjem, barem jednom tjedno, zbor je od nekoliko stalnih pučkih pjesama proširio 'repertoar' na stotinjak crkvenih popijevki i novih crkvenih skladbi za cijelu liturgijsku godinu ter desetak zbornih višeglasnih pjesama i pet "misa", čuvajući stare i izvorne napjeve ter učeći stalno nove pjesme.

Na koncu, kad je riječ o "pasionskoj baštini", najvažnije je istaknuti neke posebnosti u kompolskoj crkvenoj glazbenoj baštini, koju smatramo i nazivamo "izvornom", jer je, melodijski ili tekstualno – jedinstvena, tj. drugdje izvorno nepoznata.

1. To se na poseban način odnosi na tzv. Gospin plač (Sedam žalosti) pod naslovom **"Puna tuge i žalosti..."** (notni prilog br. 1), koji se u Kompolju pjeva samo na klanjanju poslije obreda u noći Velikoga četvrtka, kao i na koncu obreda Velikoga petka. Zahvaljujući sjećanju najstarijih župljana (poput sada već pok. Božene Kranjčević,

"Pasionska baština Like i Gacke" Crkveno pjevanje u župi Sv. Stjepana Prvomučnika u Kompolju

– 499 –

Milana Šimunovića i Zore Fajdetić) ta je pjesma ponovno 'oživljena' (tekstualnim i notnim zapisom aktualnoga župnika don Kačunka) pa se može reći da su je i mlađi lako i rado prihvatili. Premda je ona melodijski istovjetna poznatoj korizmenoj popijevki "Ja se kajem Bože mili", veoma je kreativno složena njezina struktura, koja sadrži muški solo početak u uvodu i u svih sedam kitica ter kombinirani višeglasni 'pripjev', koji na mjestima ima pučko troglasje, a u D-molu zvuči dirljivo i potresno.

2. U tu posebnost – budući da Vazmeno trodnevlje i Uskrs čine cjelinu Vazmenog otajstva – spadaju također dvije kompoljske uskr-sne pjesme. To su popijevke **"Veliko je sad veselje"** (notni prilog br. 2.) i **"Veseli se o Marijo"** (notni prilog br. 3). Prva pjesma (**Veliko je sad veselje**) je liturgijsko-teološki vrlo sadržajna, a melodijski tako 'živa' da nema vjernika koji ju rado ne pjeva. Štoviše, momci su nekoć na koru u kompoljskoj crkvi znali pjevanje 'popratiti' udaranjem nogama o pod, poglavito u pripjevu, jer pjesma zaista potiče na rođivanje poradi Kristova uskrsnuća. Druga navedena pjesma (**Veseli se o Marijo**), može se smatrati vjernicima najdražom pjesmom. Za nju vrijedi, što se pjevnosti tiče, isto što i za "Veliko je sad veselje", jer je i teološki i narodu primjerena ter vrlo upečatljiva i lagano prihvatljiva, za što je dovoljno spomenuti samo jednu kiticu: "Isus usta kako reče – svijetu svanu zora sreće."

3. U **izvorne kompoljske napjeve** spadaju također **uvodni napjevi u Predslovlje**, koji se, po svoj prilici, samo još u Kompolju čuju, ter božićna popijevka **"U se vrime godišća"**, koja se navodi u pjesmaricama kao bakarskoga podrijetla, ali se u ovim krajevima, samo ovdje sačuvala (ili ju je donio svećenik Čukli, koji je poslije iz Bakra vjerojatno dolazio u Kompolje u ispomoć kolegi Dinteru, ili ju je možda odatle prenio u Bakar!).

4. Po sjećanju prof. dr. Milana Šimunovića još se pedesetih godina prošloga stoljeća pjevao, ali se nažalost 'izgubio', jedan stari napjev u prijašnjem obredu **Cvjetnice**. Naime, na svršetku procesije, prije ulaska svećenika u crkvu, vrata su se zatvarala a svećenik je udarajući križem o vrata pjevao "Otvorite se dveri nebeske da uniđe Kralj slave", dok su pjevači iznutra odgovarali "Tko je taj Kralj slave?", a svećenik je ponavljao poznate (ali dijelom i prerečene) psalmistove riječi o Kristu Gospodinu, Kralju slave.

U posebnosti kompoljskog crkvenog pjevanja ubrajamo i tzv. **senjske napjeve**. Ovdje spominjemo samo dva najprepoznatljivija i najviše upotrebljavana:

- a) "Slava, čast i hvala ti, Spasitelju kralju Kriste" (koji se pjeva u procesiji na Cvjetnicu), a po istoj melodiji u Kompolju se pjevaju "prijekori" na Veliki petak.
- b) "Izbavi me Gospodine od smrti vječne" - "Dies irae" (što se pjevalo uz lijes kod ispraćaja pokojnika iz crkve i tijekom tzv. mrtvačke "maše" - kako se tada zvala Misa za pokojne).

NB: U Senju se još i danas (i nakon obnovljene liturgije) pjeva taj napjev (u grobnoj kapeli u vrijeme sprovoda).

Na koncu, umjesto zaključka, napominjemo kako je očito da se pomnijim istraživanjem – poglavito prije dok su još bili živi mnogi stariji koji su pamtili melodije – sigurno moglo pronaći i od nestanka sačuvati još nešto od glazbenih 'kompoljskih posebnosti'. Svakako, sve ovdje rečeno samo je najizrazitiji (možda tek mali) dio onoga što je ostalo u sjećanju i praksi.

LIKOVNOST VISUAL ARTS

Lilijana Domić Mirilo – velebitska Via Dolorosa obilježena jedinom postajom

Bilješke o postajama velebitskih
križnih puta s kratkim osvrtom na
opus *Mirila* vizualnog umjetnika
Josipa Zankija

*Rješenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske od
27. prosinca 2007. posmrtni običaji vezani uz **mirila** i
sama **mirilišta** dobila su status kulturnog dobra u skladu sa
Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.*

Stoljetni hod pastira kroz Velebit, staze kroz *Planine*, obilježene su *mirilima*. Mirilo je ležaj u kamenu, naizgled privremeno počivalište za mrtvo tijelo, za tijelo koje se prenosilo do trajnog počivališta. To privremeno počivalište podrazumijevalo je i počinak živih, onih koji su prenosili mrtve, do groba, do zajedničkog groba, groblja, do posljednjeg vremenitog odredišta. S nakanom stavljam u istu ravan jedninu i množinu: pojam kao *Velebit* i *planine*. Tako izdvajam parabolu uz poznati naslov iz hrvatske renesansne književnosti, "*Planine*" Petra Zoranića (1508...?) nadahnutog slikovitim Velebitom,:

*/...vrhu neba letim a ne zemlji ležim,
vas svit zauhitit mnim, a ništar ne držim./
Voljno v uzi stojim iz ke zit ne umim,
Niti uzu krutim, niti ju oslabim.../
Prez očiju vidim, prez jazika vapim
I umriti želim, a pomoći prosim;*

Ovo je osobna ljuvena jadikovka pjesnika Petra Zoranića koja u ogoljelosti usporedbe govori o osjećajima svih nas; zarobljenih u (smrtnom) tijelu. Govori o osjećajima umrlih i živih, neraskidivo vezanih *mirilima*. U mjerama tijela/mjerama križa; mjerama krajolika/mjerama pravokutnika; mjerama kretanja u krajoliku, u polju, u planini, s putokazima sunca i zvijezda, u "kruzima koji se šire", rasčlanjujemo duhovni krajolik. Kao *eneagram*.¹ Zapravo, jednostavna potreba za tjelesnim i duhovnim odmorom živih sazidala je *mirila*, ležajeve u kamenu za mrtve najčešće na jugozapadnoj strani Velebita. *Mirila* su iskustvom hoda izabrana mjesta koja su potom, u arhaičnoj jednostavnosti uređena kao (privremena) počivališta za umrle. Zapravo to su trajnija, istinitija počivališta; počivališta za duše *nomada*, onih koji su životom, kretanjem vezani za planinu. Teško je *mirila* na prvi pogled, razlikovati od kamenjara, ipak, izdvajaju se biljezima, "zaglavnicama", kamenom za pod glavu koji je ukrašen jednostavnim plitkim reljefom, jednostavnim u obradi, složenim u simbolici. Nadalje, izabrani komadi kamenja prate odloženo/položeno tijelo pokojnika - položeno u očišćeno kameno plitko udubljenje. Ova "postaja", ili međupostaja, jedina do polaganja u grob, kulturološki i antropološki fenomen Like, Velebita, Paklenice do Ravnih Kotara odvodi nas onkraj poznatoga krajolika. *Mirila* svojom izvornošću i višeznačnošću privlače pažnju kulturologa, etnologa, umjetnika. Antropološke religiozne teme najčešće govore o prihvaćenoj mucij životnoga hoda i smrti koja donosi oslobođenje, smrti koja otvara dimenziju onkraj materijalnog; otvara dimenziju spiritualnog iskustva. Oslobođenje od materijalnoga kao Uskrsnuće?! Takve antropološke teme vode nas dakle k *mirilima*, posmrtnim biljezima velebitskih stočara. Premda antropološki i etnološki obrađeni još uvijek nagađamo o njihovoj starosti i podrijetlu a simbolika ukrašavanja mirila svjedoči kontinuitet od predkršćanskih vjerovanja do kršćanstva, do 20 stoljeća. Običaji, vezani za *mirila*, zabilježeni su u Alpama, Irskoj, sjevernoj Europi i Tibetu. *Mirila* su umjetnika Josipa Zankija² nakon studiranja i inter-

- 1 Richard Rohr i Andreas Ebert, "Eneagram, devet lica duše", Nakladnik Eneagram, Zagreb, 2004.
- 2 Nevena Škrbić Alempijević, profesorica na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju "Vita nuova". Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Iz predgovora samostalnoj izložbi; Josip Zanki, Galerija Josip Račić, Zagreb, 2018. "...kretanje je i neraskidiva sastavnica Zankijeva umjetničkog procesa. Boravak u planini, iskorak iz radne rutine u prostore spoznaje, posezanje za elementarnim, zamjena dokolice naporom svojstvenim planini, odrješito lociranje pravog puta kroz velebitski kamenjar i traganje za novim vidicima s himalajskih obronaka, gdje je učio thangka slikarstvo, epizode su koje umjetnik apstrahira i čini dijelom svoga umjetničkog rukopisa. Zato se prostor ovog umjetnika može tretirati i kao svojevrsno mjesto sjećanja..."

pretiranja njihovoga značenja odvela u Tibet. Ipak, ono što velebitske posmrtno običaje čini posebnima, jest činjenica da su pripadala i katoličkim i pravoslavnim zajednicama: takovi su običaji bili svojstveni ljudima koji žive na istom planinskom prostoru, također, obilježeni su istim ilirskim i slavenskim naslijeđem. Odražavaju stara vjerovanja tajnovitog Velebita.

Fenomen *Mirila* konzekventno je, u razvidnom interdisciplinarnom rasponu, obradio slikar-grafičar Josip Zanki (diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1994. u klasi profesora Miroslava Šuteja sa znakovitom temom iz teorije "Misticizam u umjetničkoj praksi J. Beuysa"). Potom je svoj interdisciplinarni pristup likovnoj umjetnosti nastavio izučavanjem *mirila*, kamenih pogrebnih spomen obilježja koja nalazimo na Velebitu. U razdoblju od 2001.-2014. godine, povezujući tradicionalne likovne discipline, teoriju umjetnosti i etnologiju - u središte svojih istraživanja umjetnik postavlja *mirila*. Istraživanja su okrunjena videozapisima, fotografijama, filmom. Ipak, izdvajamo grafike i slikocrteže Josipa Zankija kao fenomen hrvatske suvremene/ovodobne umjetnosti prisjećajući se slikara Otona Glihe koji je fenomen *gromača* transkribirao u apstraktnu inačicu i Frana Šimunovića koji apstraktni krajolik izvodi iz kamenitog pejzaža Dalmatinske zagore. Šimunovićev je pejzaž određen mjerama "ograda" omeđenih suhozidima. Kamenjar u mjeri solarnih fenomena, ekvinocija i solsticija, dnevnog izlaska sunca i podneva, (p)ostao je tako još jedanput podloga duhovnoga krajolika umjetnika (mlade generacije) Josipa Zankija u novom mileniju.. Razvijajući interpretativne varijacije na temu *mirila*, fokusirajući Zankijev dragocjeni rad, polazim od jedne jedine, 14 postaje Križnoga puta, (*Polaganje u grob*) pokušavajući i na religioznoj razini pojasniti ambijentalne fenomene *mirila* upisane, urezane u krajolik Like, zapisane u stvarni i utopijski krajolik Zoranićevih "*Planina*".

Fascinacija izazovima planine, očaranost Velebitom, nasuprot sjedilačkoga načina života; potom, mjera hoda, godišnji ritam ispaše stada ovaca kao strategija dobrog svladavanja i iskorištavanja prostora, određuju duhovni sloj vezan za *mirila*. Sloj kojega otkrivaju Zankijevi umjetnički uradci. U realnosti "okrutne" velebitske pastore, u fantastici krajolika pod začudno lijepim nebom planinari se danas približavaju bitku; ovdje doslovce susreću *Animu mundi*. A putovanje koje vodi takvim esencijalnim otkrićima uvijek počinje korakom. Putovanje otvoreno uspjehu i patnji, snazi i umoru, ljepoti i suprotivu lijepome, skladu zvukova i kakofoniji. Iza ovakve jednostavnosti, "esencijalnosti dualizma" otkrivamo sveprisutnu *Animu mundi*. *Anima mundi* je više od znakovite sintagme jer sabire duhovna putovanja, puteve hodočasnika, puteve onih koji napuštaju izvijesnost slijedeći duhovne izazove. Tako ovodobni hodočasnik Jo-

sip Zanki napuštajući izvjesnost zadanoga odlazi po motiv "primjeren" području suvremene umjetnosti - u planinu, na Velebit. Ustvrditi ćemo, Zanki je *hodočasnik novoga doba* koji nas vodi u prošlost, prije svega vodi nas citatima iz Danteove čuvene knjige "Vita nuova". Ondje Dante Alighieri hodočasnike razvrstava u tri značenjske skupine. To su *palmieri, romei i peregrini*. *Palmieri* su "prekomorski" koji hodočaste preko mora noseći palme, simbole Raja, *romei* hodočaste u Rim a *peregrini* idu najdalje, u nepoznato, "izvan polja". Obdareni imenom, u skladu s opasnostima, odlazili su, u Danteovo doba, u daleku Galiciju, isključivo na grob apostola sv. Jakova. *Peregrini* koji idu na ondašnji kraj svijeta, kroz planine, podarili su tako ime svim hodočascima. U latinskom izvorniku *peregrinus* znači stran, čudan; *peregre* znači "izvan granice", "izvan polja"³. Josip Zanki izašao je izvan polja suvremene umjetnosti kad se popeo na Velebit istražujući *mirila*. Kretanje je neraskidiva sastavnica Zankijeva umjetničkog procesa ali sa završetkom procesa, svojevrsnim odvajanjem od procesa, izlaskom u galerijski prostor njegovi radovi svjedoče drukčiju dimenziju kretanja: *izvan granice* suvremene/ovodobne umjetnosti. Nakon istraživanja *mirila* Zanki odlazi na Tibet istraživati srodne fenomene. Boravak u planini, iskorak iz rutine grada, možda rutine "karijerizma" u umjetnosti, vodi nas na vidikovce duha, Oslobađajuće lociranje *postaja/mirila* u velebitskom kamenjaru, potom traganje za novim vidicima s himalajskih obronaka, gdje je Zanki učio *thangka* slikarstvo, nisu epizode suvremene umjetnosti nego spoznajni postojani hod, hod *umjetnika nomada*. Tragom onodobnih nomada i tragom "nomadizma", svojevrsnog fenomena u suvremenoj umjetnosti, Josip Zanki postaje hodočasnik, otkriva sveta mjesta, Put ga vodi od Starigrada-Paklenice s Velebitskih raskrižja i prijevoja obilježenih *mirilima* na Himalaju, - "izvan polja". K duhovnim izazovima.

Lilijana
Domić

- 506 -

Antropomorfni
ukras s mirila

3 Dante Alighieri, "Vita nuova".

Čovjek, sunce i križ

Mirilo se za pokojničinu/pokojnikovu dušu, na Velebitskim prijevojima i raskrižjima postavljalo na obiteljskim *mirilištima*. Svaka je obitelj obilježavala svoju lokaciju a nalazimo ih uz putove, na čistinama, prijevojima, križanjima. Stari Slaveni vjerovali su da se na takvim, posebnim mjestima nalaze vidljivo/nevidljivi prijelazi u svijet mrtvih. U mikrokozmu Velebita postavljaju se u blizini izvora vode, rijeka ponornica, i svetih stabala, hrastova. Voda je povezivala mitološke svjetove kao i hrast, najsvetije stablo starih Slavena. Raniji stanovnici osvajači Rimljani, nekropole također smještaju izvan naselja, uz putove... Tako *mirila* slijede pamćenje zapisano u krajoliku. Slijede pamćenje do malo poznate ali čvrste poveznice sa Ilirima jer *mirilišta* nalazimo također u blizini prapovijesnih kamenih gomila i ilirskih gradina. Poveznica kultura spomenutih naroda: Slavena, Rimljana, Ilira uvijek ukazuje i na odonos prema suncu što uočavamo u solarnim simbolima na *mirilištima*. *Uzglavnica*, ključno mjesto *mirila* često je u osi prema onoj točki u kojoj Sunce zalazi 21. prosinca, na zimski solsticij. Ipak, češće su određene jednostavnom orijentacijom istok/zapad, onako kako je tijekom 24 sata izlazilo i zalazilo svemoćno Sunce. U ovodobnoj povijesti, običaj *mirenja* bilježi se od 16.-20. stoljeća, ali kako *mirenje* slijedi tisućljetne običaje zapisane u krajoliku valjalo bi *mirila* iz novijeg kršćanskoga doba sagledati u kontekstu "velike" i "male" - službene i lokalne, marginalizirane povijesti. Evo bilješke iz takozvane male povijesnice: "Stočari su iz sela podno Kapele, na primorskim padinama Velebita te Ravnih kotara i Bukovice na proljeće odlazili u planinu gdje su imali jednostavne nastambe, zvane pastirski stanovi i ondje su, sa svim izazovima, živjeli do početka rujna, do trenutka kad se stada vraćaju u nizinske predjele. Ovaj način stočarenja polunomadski uobičajen je u planinskim predjelima diljem svijeta. Na Velebitu se takav oblik stočarenja zadržao do 90-ih godina prošlog stoljeća. Povremeni boravak u planini ne poznaje stalnih naselja, pa u blizini pastirskih stanova ne nalazimo crkve. Do najbliže crkve ili groblja trebalo je satima pješaćiti po kozjim stazama te prelaziti visinsku razliku od 500 do 800 metara. Za štovanje groba pokojnika, takve su udaljenosti bile prevelike. Ovakav način života iznjedrio je etničke i etničke običaje vezane za kult mrtvih. Prvi narodi koji su živjeli na području Hrvatske prije dolaska Slavena, o kojima imamo zapise, svakako su Liburni i Japodi. Oni žive na Velebitu i okolnim krajevima sigurno već 1000. pr. Kr. a od 4. stoljeća pr. Kr. ovdje nalazimo i Kelte. Potom na spomenuta područja dolaze Rimljani, koji u 1. stoljeću naseljavaju istočnu obalu Jadrana i unutrašnjost miješajući se s domaćim stanovništvom. Tako je nastala etnička skupina, često nazivana Romani - to su romanizirani Iliri. Potom u 6.

Mirilo -
velebitska
Via Dolorosa
obilježena
jedinom
postajom

- 507 -

i 7. stoljeću stižu Slaveni i naseljavaju pretežito istočnojadransku obalu i nizine, dok se romanizirani Iliri povlače na Velebit uopće u dalmatinsko zaleđe. Stanovništvo se vremenom slaveniziralo, prelaze na kršćanstvo, ali velikim dijelom zadržavaju svoje običaje i način života. Ponjeli su razne narodnosne nazive: Vlasi, Vlaji, Morovlasi, Crnogunjci, Morlaci... Znanstvenici su zabilježili da su još u 20. stoljeću čuli pastire brojiti ovce na latinskom jeziku. Postavlja se pitanje zašto se te zajednice prastanovnika Velebita nakon slavenizacije nisu spustile u pitomije krajeve. Odgovor je za nas današnje, za poimanje današnje standarde slobode iznenadujući: "Zbog slobode!". Težili su zadržati uvriježeni nomadski način života." Tada novi društveni ustroj, srednjovjekovni feudalizam izuzimao je visoke planine, neprohodna brdovita područja, iz sustava "kontrole". Alpe, Dinara, itd, bile su izuzete iz feudalnoga sustava kao *res nullius*. (lat. *ničija zemlja*). Pravni pojam *ničija zemlja* vrijedio je i za Velebit.

Kameni jastuci

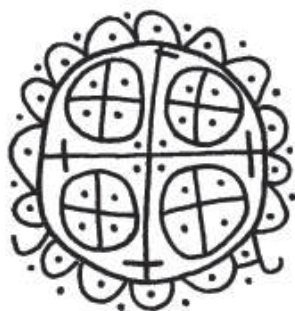
Zbog života u skladu s prirodom, osebnog odnosa prema onostranom i samosvojnoga statusa u srednjem vijeku, velebitski su stočari sačuvali i razvijali jedinstven pogrebni običaj – vezan za kulturni fenomen *mirila*. Spomen-obilježja za duše velebitskih stočara ali istodobno i kameno svjedočanstvo o kontinuitetu života koji je na duhovnoj razini povezan sa solarnim kultom, u konačnici sa misaonom podlogom u *eneagramu*. Kako bi duša prepoznala svoje *mirilo* valjalo ga je obilježiti, ukrasiti, iskazati štovanje duši. Nekoliko dana, mjeseci, katkad i godine, nakon smrti pokojnika vraćali su se članovi obitelji na *mirilo*. Između uzglavnice i podnožnice postavljali su se vodoravno položeni kameni nepravilna oblika. Uzglavnice, *kameni jastuci*, visoke su oko 50 cm, veće su od podnožnica i različita su oblika: polukružne, pravokutne, dvoslivne gotovo srollike, nepravilne. Na zaglavnicu, koja ima rustikalno obrađenu (hrapavu) površinu, nalazimo najviše ukrasa; rjeđe i na podnožnici. Klesari su urezivali plitke reljefe, pa su se mnogi do današnjih dana izgubili djelovanjem atmosferskih utjecaja – tako su dvostruko integrirani u krajolik. Na području Hrvatske zabilježeno je oko 2500 mirila. U prenesanom značenju vidim ih kao 2500 staza boli (*Via Dolorosa*) s uvijek jednom postajom: *polaganja u grob*, koja duši nosi oslobođenje. Naime, nakon što je osoba umrla, jedan dan čuvala je obitelj njezino tijelo u kući. Pokojnika su ukućani oprali, uredili i omotali u platno. Prema zapisima nekih etnologa ukućani su se oko postelje pokojnika morali kretati u smjeru kretanja Sunca. Potom su prenijeli tijelo na nosila i pričvrstili ga. Iznosili su pokojnicu/pokojnika nogama prema naprijed. Nikako nisu smjeli spustiti tijelo na tlo na putu od pastirskoga

stana do groblja. Tek na pola puta smjeli su se jedan jedini put odmoriti i spustiti nosila. U prenesenome značenju to je jedina postaja sa velebitske Staze suza, i takve su umnožile *mirila*. Na počivalištu pokojnik je pognut na tlo najčešće u smjeru istok – zapad. Lice je trebalo gledati prema istoku (izlazećem Suncu) i time se pokojnik posljednji put oprostio sa Suncem. Potom su sudionici pogrebne porke postavili kamenu ploču uz glavu (uzglavnicu), nazovimo ga *kameni jastuk*, postavili su također kamenu ploču za noge (podnožnicu). Vjerovali su da pokojnici/pokojniku na taj način uzimaju *miru* – *mjeru*. Bila je to vidljivo označena mjera tijela jer će se nakon nekog vremena obitelj vratiti i popločiti grob te uklesati neko obilježje, ovisno o mogućnostima. Uz to, vjerovalo se da veličina tijela govori o veličini duše. Po mjerenju tijela i duše (na ikavici *mirenje*) ova su spomen-obilježja dobila ime *mirilo*. Duša je nakon mjerenja prešla u svoje *mirilo*, dobila je novi dom. Na njega će se vraćati na Dušni dan, a živi će ovdje pokojnima donositi cvijeće i voće. Obitelj je na taj način omogućila duši da se smiri i ne luta. Vjerovalo se da duša bez *mirila* dolazi uznemiravati žive i mrtve. Kao što se ispostavilo da *mirilišta* imaju specifični prostorni smještaj, za čije objašnjenje moramo posegnuti u slavensku mitologiju te običaje starih Rimljana i Japoda. Tako naizgled teško čitljivi ukrasi na "zaglavnicu" uvijek ukazuju na štovanje Sunca. Izvedeno iz najranijih spomenutih mitologija Sunce, izvor svjetla i topline, pokretač svega, određuje svakodnevnicu, običaje i vjerovanja. Sunce je konstanta mjere života, mjere prolaznosti i obnavljanja. Stoga je u ukrašavanju *mirila* najčešća kružnica (solarni krug) koja predstavlja Sunce: nalazimo je na ilirskoj keramici i kamenim spomenicima. Još prije identifikacije Ilira na području Balkana, ljudi su crtali svastiku, također solarni simbol. Najstarije svastike na našem području datirane su u mlade kameno doba. Spoj kružnice i križa ukazuje na kretanje Sunca. Na mirilima postoji i znak S, dinamičan religijski simbol. Trozub je znak prirodnog ciklusa – rođenja, postojanja i smrti. Analiza mirila iz Starigrada-Paklenice otkrivaju bogatstvo simbolike kojoj su potrebna temeljitija istraživanja. Primjerice, usporedba dvaju mirila istog roda pokazala su da je majstor poznao *pes romanus*, rimske mjere. Potom, neka slova i znamenke zamjenjuju druga slova i znamenke. Primjerice, dvojka je nalik sedmici, N izgleda kao X... Etnolozi su u tim *nepravilnostima* uočili mogućnosti složenije simbolike. Primjerice, ponavljanje jedinica i sedmica upisani su u ruralni i urbani krajolik. Broj 17 ima simboličko značenje i bio je jedna od osnovnih mjera u arhitekturi srednjovjekovne Dalmacije. Neke se znamenke neobičnog oblika mogu čitati kao kombinacija jedinica i dvojki, odnosno 21.12. – a to je datum zimskog solsticija. Ako pomnožimo brojeve 2 i 17, dobit ćemo 34. Toliko rimskih stopa potrebno je da se izmjeri stranica pravokutnika unutar

Mirilo –
velebitska
Via Dolorosa
obilježena
jedinom
postajom

– 509 –

kojeg nalazimo **mirilište**. Što se tiče slova, iz iskrivljenih se slova može pročitati **TROGLAV**. To je naziv jednog od glavnih slavenskih i keltskih bogova. Nakon što su etnolozi pokušali čitati natpise kao anagrame, uvidjeli su da bi takvo čitanje dalo riječi poput **VIXI** ili **NAVIGET**. Na latinskom jeziku **VIXI** znači *živio sam*, a **NAVIGET** je također glagol i znači *neka plovi*. Pojam plovidbe, neobičan na Velebitu, ukazuje na slavensku mitologiju gdje u svijetu podzemlja teče voda. Stoga u blizini mirilišta često nalazimo vodu, potoke, ponornice, lokve... Simboliku s mirila prihvaća kršćanstvo, otada se i bilježi povijest **mirila**? Što se običaja tiče kršćanski svećenici preuzimali su pogrebnu povorku tek nakon ritualnog odmora na **mirilima**, nakon što se povorka niz planinu pustila do groblja. Ali, pokapanje tijela u grob imalo je tek formalnu važnost. Ondje su pokojnici uz blagoslov spuštani u zajedničke grobnice, gdje im se nakon nekog vremena, gubio trag. Grobovi su najčešće ostajali neobilježeni jer je, prema vjerovanju tradicionalnih velebitskih stočara, tijelo prolazno, ali zato će duše vječno ostati gore, na **mirilima**. Duša u mjeri tijela, duša u mjeri oslobođenja, duša u mjeri uskrsnuća. Duša u mjeri **Planine**. Zato **mirila** pronose ime, spomen, znak...Ukrašavaju se i posjećuju.

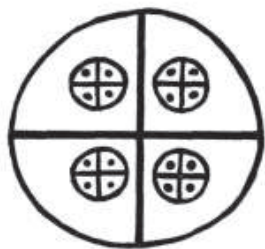

Žive duše mrtva tila laka vami zemlja bila

Via Dolorosa, Put suza, latinski Staza boli, ulica je u Jeruzalemu, kojom je prošao Isus noseći križ. Potez od Antoniove tvrđave do bazilike Svetoga groba dug oko 600 metara mjesto je kršćanskih hodočašća. Označen je s devet postaja Križnoga puta (9 nosi simboliku eneagrama). Preostalih pet postaja, koje su u povijesti zadane kasnije, nalazimo u bazilici Svetoga groba. Ovu neveliku krivudavu stazu kršćanska kultura rekonstruirala duž brodova crkve postavljajući postaje Križnoga puta ili izvan crkve, prateći krajolik u blizini svetišta.... Rekonstrukcije Križnoga puta obilježene su iznimnim, za

to pažljivo naručenim i velikom pomnjom izrađenim umjetničkim djelima, za svaku postaju po jedan ikonografski zadani prizor. Ipak kad se nađemo na takovom Putu Križa rijetko se prisjetimo spuštanja mrtvoga tijela niz Velebitske visove, sa samo jednom postajom - polaganja u grob. Polaganje u grob je na kraju Via Dolorosa "zatvorio" zaglavni kamen. To nas podsjeća na običaje s **mirilišta** na Velebitu kad se na mjestu počinka ritualno izmjerilo tijelo, od uzglavnoga kamena do podnožnoga kamena. Bila je to pokojnikova mjera, **mira**, jer, "koliko je tijelo, tolika je i duša". Uzglavni kamen može ponjeti simboliku kamena sa Svetoga groba. Uzglavni kao i zaglavni kamen govori o vezi ovostranog i onostranog sabranu u molitvama za mrtve. Onaj tko bi prolazio pokraj **mirila**, izgovarao bi kratku molitvu: "Žive duše, mrtva tila, laka vami zemlja bila". Djeca se nisu smjela igrati na **mirilima** niti se na tom prostoru smjelo napasati stoku. Nije bilo dopušteno ni hodati po **mirilima** niti odnositi s njih kamene ploče. Stanovništvo se iznimno strogo držalo nepisanih pravila. Rodbina i mještani imali su strahopoštovanje prema **mirilima**: dok je grob u nizini primao tijelo **mirila** su bila nekovrsna mjesta uskrsnuća. Na nekim uzglavnicama kao znak obilježavanja ističu se inicijali pokojnika baš kao što su inicijalima označili Kristov križ. Inicijali imena pokojnice/pokojnika stoje sami ili u kombinaciji s križem, ponegdje uočavamo godinu rođenja, godinu smrti i neke kratice koje se odnose na vjeru. Primjer najčešće se ponavlja kratica **BP** u značenju *Bog pomilova*. Na jednoj uzglavnici urezivalo se kadikad više križeva različitih oblika. Neke su uzglavnice posebno zanimljive jer pružaju više informacija o pokojniku. Na njima su uklesani puno ime i prezime, datum ili samo godina rođenja uz riječi: **UMRA** ili **U SPOMEN**. Dugo se smatralo da natpisi na **mirilima** odaju neukost. Stanovnici gorskih i prigorskih regija statistički jesu imali najvišu razinu nepismenosti. (do 70-ih godina prošloga stoljeća većina populacije bila je nepismena). Ovdje su se prenosile spoznaje i vještine o preživljavanju, odlazak u školu značio je gubitak radne snage. Osim praktičnih znanja i vještina prenosila su se vjerovanja i običaji ispunjeni simbolikom i starinom, tradicija je živjela u autentičnim ritualima u konačnici vezanim za kršćanstvo. Tako su s koljena na koljeno prenosili vještinu specifične obrade kamena, za gomile, pastirske stanove, međe, mirila, vještinu koja je iznjedrila arhaičnu ljepotu doslovce upisanu u kameniti krajolik Velebita. Na razini detalja u likovnoj ornamentici i onome što je zapisano na mirilima uočavamo "jedinstvo verbalnog i vizualnog mišljenja. U svom ishodištu verbalni i vizualni znak, riječ i slika, neodvojivi su kao što je verbalno i vizualno mišljenje sjedi-

njeno u svijesti ljudi.”⁴ Brojnu skupinu ukrasa na mirilima određuju apstraktni geometrijski oblici. Od kršćanskih simbola, najčešće u raznim oblicima uočavamo križ. Znak križa upućuje na kulturološki kontinuitet. Iliri su u znaku križa upisanog u kružnicu vidjeli simbole sunca i svjetlosti. Od nekršćanskih motiva na *mirilima* nalazimo i astralne simbole kao dokaze prastare solarne teologije. Pronađeni su i osmerokraka zvijezda, četverolisna rozeta, trozub, pentagram, eneagram, trokuti s rupicama, znak S ... Jedna beskrajna bilježnica znakova koji s kršćanstvom dobivaju složenija simbolička značenja. *"Na iskonskim vrednotama velebitskih mirila, jedinstvenih mjesta gdje se duša odvajala od tijela, nalazimo danas vjekovni arhiv uklesan u kamenu..."* napisao je povjesničar M. Valentić.

Rijetki preostali stanovnici velebitskih primorskih padina od Kapele do Zrmanje još se prisjećaju neobičnog i prastarog rituala **mirjenja** i svega što je vezano za njega. Nažalost, velik je broj *mirila* uništen zbog izgradnje cesta, vodovoda, kuća za odmor.. Puno ih je nepristupačnih i neistraženih. Godine 2007. posmrtni običaji vezani uz *mirila* uvršteni su na popis hrvatske nematerijalne baštine. Stari velebitski narodi vjerovali su u vječnost duše i znali su njegovati kulturu sjećanja pa u zaštiti vidimo svojevrsan nastavak - kulturu pamćenja. U današnje vrijeme, kad se s nesrazmjernom informiranosti razvija svojevrsna nekultura, zaborav, nemar, neznanje, mirila ostaju kao jednostavni orijentiri za pamćenje. Pamćenje makro i mikro krajolika kojih je simbol uzglavni kamen na mirilu. Ovi **kameni jastuci**, uzglavnice na *mirilima* s područja Starigrad-Paklenice, kazali smo, nose sunčane križeve, rozete, pentagrame, solarne diskove, antropomorfne križeve, ornamente. Šare na kamenim jastucima prema predaji znak su identifikacije i orijentacije, prema kojima duša zna na kojem je kamenu počivala. Duša pamti.

⁴ Josip Badurima i Radovan Ivančević, "Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva", Sveučilišna naklada Liber i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.

Antonia Došen

Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić

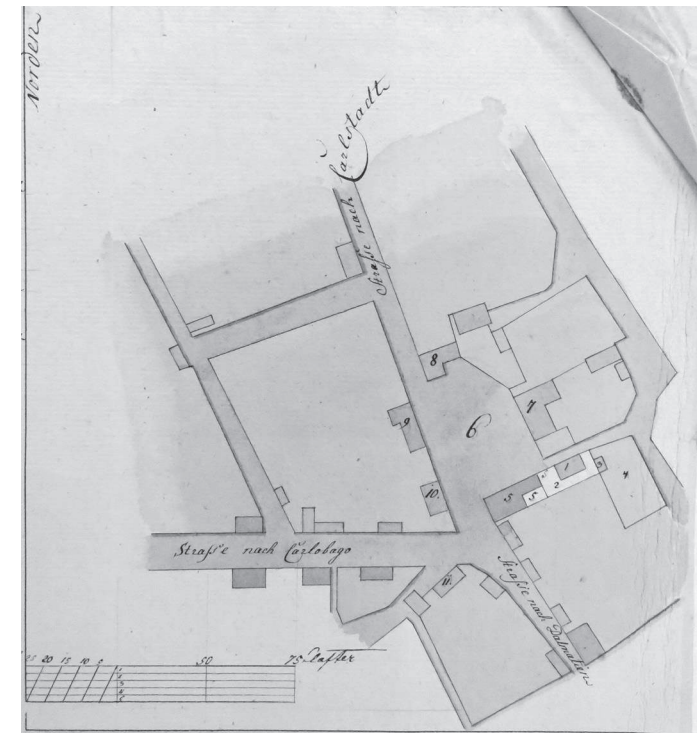
Za razliku od ostalih katedralnih crkava u Hrvatskoj, gospićka Katedrala Navještenja Blažene Djevice Marije nikada nije bila predmetom povijesnoumjetničkog znanstvenog istraživanja, te je u struci nalazimo samo marginalno spomenutu unutar različitih publikacija. Kronologiju župe u Gospiću započeo je (od 15. lipnja 1781. godine) pisati prvi gospićki arhidakon i župnik Ivan Krstitelj Suzani. Župnik Nikola Polić (1911. – 1940.) revno je vodio *Spomen knjigu župe Gospić*, koju je započeo pisati oko 1895. tadašnji župnik Franjo Canjuga (1893. – 1910.), sve do svoje smrti, te je u njoj detaljno bilježio sve podatke vezane uz izgradnju i popravke katoličkih sakralnih objekata u Gospiću. Najviše saznanja o opremi gospićke katedralne crkve imamo zahvaljujući njegovim zapisima.¹ Bivši gospićki župnik Josip Linić sastavio je knjigu *Crkva u prošlosti Gospića* na temelju *Spomenice* gospićke župe. Svojim zapisima je stigao do 1940. godine dokud je našao i tekst u *Spomenici*.² Povjesničarka umjetnosti Anđela Horvat je u svojim terenskim istraživanjima u sklopu Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture obišla Gospić 1961. te je zabilježila samo reljef kipara Roberta Frangeša Mihanovića (1872. – 1940.) na pročelju crkve. Nedostatak njenog istraživanja je izostanak veće pozornosti crkvi Navještenja BDM, kao i zanimanja za ostale sakralne građevine u Gospiću. Njene bilješke čuvaju se u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu.

S obzirom na značaj Katedrale, kako za Gospić tako i za ličko područje, važno je detaljno razložiti njenu poznatu povijest od nastanka do samog proglašenja Katedralom. Godine 1781. imenuje se prvi

- ¹ Na informacijama o spisima i dokumentaciji u kojima se nalaze važni podatci o gospićkoj Katedrali zahvaljujem biskupu u miru dr. sc. Mili Bogoviću. Arhivski podaci pronađeni u Senjskom biskupijskom arhivu za razdoblje 18. i 19. stoljeća su također bili od velikog značaja i na tome posebno zahvaljujem upraviteljici arhiva gospođi Mileni Rogić.
- ² Podataka o stanju i razvoju župe zasigurno bi bilo i daleko više da spise župskog arhiva 1944. godine nisu uništili partizani nakon ulaska u Gospić.

arhidakon Ivan Krstitelj Suzani koji će sjedište imati u Gospiću³, a ne u Novom (Lički Novi). Njegov prvi zadatak bio je izgradnja Župne crkve. Planirana crkva počela se graditi na mjestu dotadašnje srušene crkve sv. Ivana, čiji kameni dio je iskorišten upravo za gradnju nove crkve. U određivanju lokacije i zemljišta gradnje bila je dužna sudjelovati i sama općina, a ne samo vojna vlast.⁴ Gospićkoj katoličkoj župi pripadala su i sela Kaniža, Žabica i Lipe. Prvi gospićki arhidakon i župnik Ivan Krstitelj Suzani je 1781. godine postavio kamen temeljac za gradnju župne crkve Marijina Navještenja.⁵ Prema Josipu Liniću, bivšem župniku, podatci o gradnji župne crkve u Gospiću nalazili su se između popisa krizmanika u drugom dijelu Matične knjige umrlih.⁶ Već dvije godine kasnije (6. lipnja 1783.) crkva je bila dovršena zahvaljujući državnoj pomoći koju je odobrio car Josip II.⁷, te je dobila i dva titulara - Navještenja Marijinog i sv. Josipa. Crkva je na tornju imala postavljenog dvoglavog orla raskriljenih krila kao simbol austrougarske monarhije.⁸ Posvetu crkve je Ivan Krstitelj Suzani obavio tek 18. lipnja 1795. godine.

Rimokatolička župna crkva Navještenja BDM je 2000. godine proglašena katedralnom crkvom.⁹

Sl. 1. Položaj Katedrale na situacijskom planu za projekt djevojačke škole kraj 18. st. HR-HDA, Zbirka nacrti i planova 18. i 19. stoljeća, fond 904, inv. br. 68

Arhitektonska koncepcija i oblikovanje

Katedrala je smještena kao uglovnica u središtu naselja na istočnoj strani Paradeplatza (današnjeg Trga Alojzija Stepinca) te na lijevakom proširenju dviju prometnica – Kaniške ulice i Ulice dr. Ante Starčevića. Orijentirana je sjeveroistok – jugozapad tako da joj se svetište nalazi okrenuto prema sjeveroistoku. (Sl. 1.) Glavnim pročeljem gleda na sjecište ulica, dok je od građevina na susjednim parcelama odvojena uskim prolazom. Pozicija joj je osmišljena kako bi bila dominantan objekt krajiškog vojnog središta grada.

Prema postojećoj tipologiji crkva je primjer tipizirane krajiške crkve 18. stoljeća¹⁰ koje inače imaju karakterističan longitudinalni jednobrodni (gospićka crkva) ili centralni poligonalni tlocrt, zvonik na pročelju s lukovicom te pročelje razdijeljeno pilastrima ili lezenama na tri polja.¹¹ Katedrala Navještenja Blažene Djevice Marije u Gospiću jednobrodna je građevina longitudinalnog tlocrta s izduženim trostra-

Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić

– 515 –

3 O samom smještaju novog arhidakona piše M. Sladović: "Sada stoji arcižakan u gospiću u staroj generalii (od 1780) na gornjem podu." MANOILLO SLADOVIĆ, *Povesti Biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Gospić, Državni arhiv u Gospiću, 2003. Pretisak izd. iz Trsta (Tiskom austrijskoga Lloydja), 1856., 156.

4 Oko 1780. Josip II. se bavio ne samo osnivanjem župa nego i "vjerozakonskih zaklada" kao ustanova koje bi trebale osigurati sredstva za održavanje i izgradnju crkava nakon što je općina osigurala ostale uvjete. ĐURĐICA CVITANOVIĆ, Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini, u: *Vojna krajina: povijesni pregled-historiografija-rasprave*, (ur.) D. Pavličević, Zagreb, 1984., 412 – 413.

5 JOSIP LINIĆ, *Crkva u prošlosti Gospića*, Gospić, RKT župa Marijina Navještenja, 1973., 24.

6 Ibid., Podataka o stanju i razvoju župe bi zasigurno bilo i daleko više da spise župskog arhiva koje je tadašnji župnik Josip Fajdetic 1944. godine brižno pohranio u podrum župnog stana, nisu uništili članovi Narodno- oslobodilačke vojske nakon ulaska u Gospić. Župnik je uspio spasiti većinu spisa u razdoblju od 1880. do 1940. godine, iako je župski arhiv vjerojatno vođen kao i župske matice od 1756. godine. MILE BOGOVIĆ, *Lika i njezina Crkva u prošlosti i sadašnjosti*, Gospić, DAGS, 2014., 138.

7 JOSIP LINIĆ (bilj. 5), 25.

8 "Na vrhuncu tornja staviše pozlaćenu jabuku, na kojoj je krila svoja razastro crni carski orao." RUDOLF HORVAT, *Lika i Krbava I. : povijesne slike, crtice i bilješke*, Zagreb, Matica hrvatska, 1941., 81. Godine 1923. prilikom nevremena pao je orao s tornja crkve. *Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1923.], 11.

9 Dana 25. svibnja 2000. godine papa Ivan Pavao II. izdao je svečano pismo kojim je podijelio Riječko-senjsku nadbiskupiju na dvije crkvene jedinice: Riječku nadbiskupiju i Gospićko-senjsku biskupiju. Svako od njih pripalo je po pet dekanata dotadašnje Nadbiskupije. Gospićko-senjskoj biskupiji pripadaju dekanati: gospićki, ogulinski, otočki, senjski i slunjski.

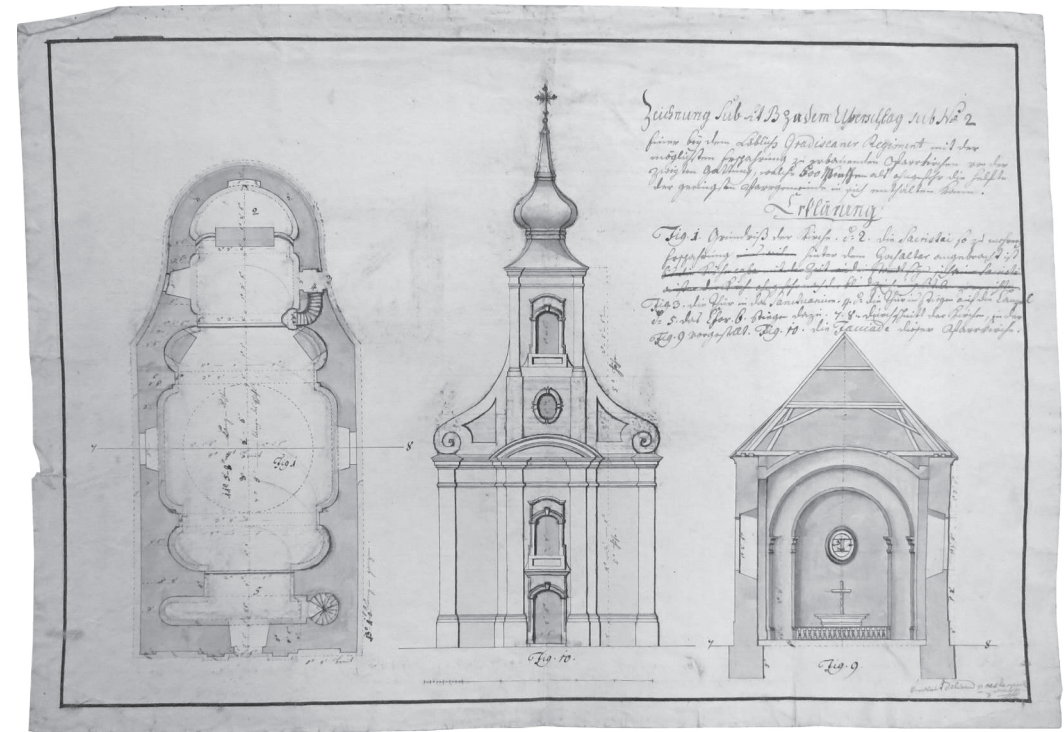
10 Ovakav tip crkve nalazimo u Otočcu, Topuskom i drugim mjestima.

11 ĐURĐICA CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja: Knjiga I. gorički i gorsko-dubički arhidakoniat*, Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1985. "[...] navedene unificirane građevine (što su bile prihvaćene diljem Monarhije) karakterizira unutrašnjost podijeljena na traveje kupolastih svodova te vanjština kojoj glavno obilježje daje integrirani pročelni zvonik. [...] dinamika je smanjena, svodovi su plići, traveji už, a zidna je plastika oplošnena, svedena na grafiku što tvori raster preko pročelja, nazvan u austrijskoj literaturi *Plattenstil*." KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokna arhitektura*, Zagreb, Naklada Ljevak d.o.o., 2015., 307.

Sl. 2. Trijumfalni luk na prijelazu lađe u svetište
(Foto A. Došen, 6.9.2012.)

no završenim svetištem na koje se nadovezuje sakristija L - tlocrta¹². Ovakve jednobrodne dvoranske crkve, prema zaključcima Đurđice Cvitanović, "nastale su redukcijom razvijenog tipa barokne dvorane sjevera sa zidanim stupovima, poznate u terminologiji pod nazivom "Wandpfeilerkirche", koja se u austrijskim provincijama pojavila oko godine 1700."¹³ Gospički primjer je svakako utemeljen na ovakvom jedinstvenom oblikovanju no s obzirom na vrijeme izgradnje nemoć je izbjeći klasicističke konotacije u ovakvom dvoranskom tipu crkve s baroknim ugođajem.¹⁴ Barokna sklonost organskim formama vidljiva je na konveksnoj ogradi pjevališta, te na prijelazu lađe u svetište koje je unatoč trijumfalnom luku povezano visinom vijenca. (Sl. 2.) Pravokutni prostor broda na koji se nastavlja kraće svetište omogućuje prostor znatno većih raspona koji je odgovarao potrebama sve veće populacije. Ovakva prostorna artikulacija, koja je pojednostavljena, nije graditeljima mogla biti prezahtjevna za izvedbu. Zbog nepostojanja cjelovitije dokumentacije, graditelj gospičke katedralne crkve je nepoznat. Kako je građena za vrijeme vojne uprave, vojne građevinske direkcije i stručnjaci su morali kontrolirati i propisivati nacрте crkava što odgovara tipološki podizanim crkvama.¹⁵ (Sl. 3.) O njenoj gradnji odlučivala je državna uprava, tako da se arhidakon

samo trebao složiti s planovima izgradnje.¹⁶

Tektonička forma, kao bitna osobina baroknih crkvenih prostora, posebno je naglašena snažnim stupovima u potkornom prostoru, u kojemu se nalaze i kamene posude za vodu. Koru se pristupa zavojitim stubištem. Potkorni prostor je odvojen od prostora lađe s tri arkade i svoden je češkim kapama. Stupovi potkornog prostora nose konveksno postavljenu zidanu ogradu pjevališta. (Sl. 4.) Prostor iza oltara koji bi inače imao ulogu deambulatorija prepušten je sakristiji. Lađa je podijeljena na tri jarma te je svodena visokim bačvastim svodom sa susvodnicama. Na sjeverozapadu u razini prvoga kata (sada zazidane) naziru se dvije empore sa segmentnim završetkom.¹⁷ Svetište je od lađe odvojeno svodenim trijumfalnim lukom i bačvastim svodom sa susvodnicama, te je podignuto za jednu stubu. Zaključak svetišta je svoden polukulatom. Sakristija je svodena bačvastim svodom s pojasnicama, a može se u nju ući i s ulične strane sa sjeverozapada. Izduženog je tlocrta koji je okomito položen po cijeloj širini

Sl. 3. Tipski nacrt vojnokrajiske crkve (HR HDA, Zbirka nacрта i planova 18. i 19. stoljeća, inv. br. 286)

Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić

- 517 -

¹² Nosivi zidovi lađe široki su 1,40 metara.

¹³ ĐURĐICA CVITANOVIĆ, (bilj. 11), 72 - 73.

¹⁴ Skroman i reducirani barok nastao nakon oslobođanja graničnih dijelova kontinentalne Hrvatske tipičan je dio njihovog autohtonog graditeljstva. Prema Andriji Mutnjakoviću ambijentalna kvaliteta takvih crkava ima veću vrijednost od arhitektonskog oblikovanja pojedine crkve. ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ, *Obnovljena crkva u Hrvatskoj : projekti obnove ratom uništenih sakralnih objekata*, Zagreb, Hrvatski muzej arhitekture HAZU, 1997., 12.

¹⁵ ĐURĐICA CVITANOVIĆ (bilj. 11), 74.

¹⁶ Osnivanje novih župa proizlazi iz reformi Josipa II. koje su bile karakteristične za područja s velikim porastom stanovništva. Očigledno je vojna vlast bila namijenila značajnu ulogu Gospiću unutar generalata kada je odlučeno da se gradi župna crkva. "Uvjet za osnivanje župa bilo je postojanje prikladne crkve i župnog dvora, tako da je većina navedenih naselja spomenutu afirmaciju dočekala s već izgrađenim crkvama." KATARINA HORVAT-LEVAJ, (bilj. 11), 305.

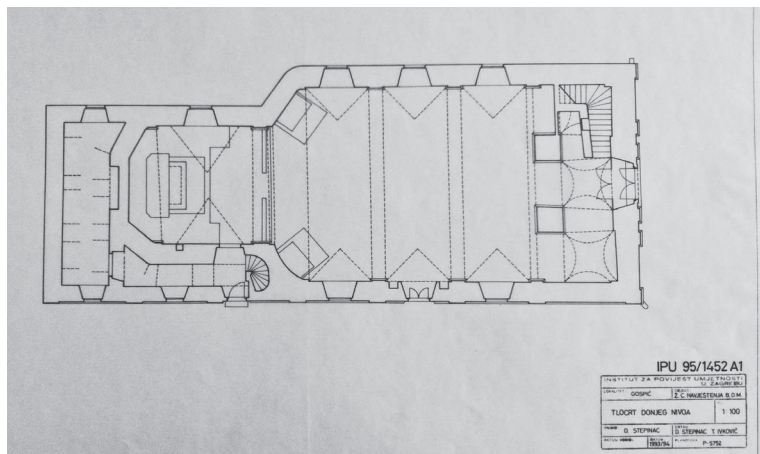
¹⁷ Gospić – Župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije : konzervatorska studija obnove i uređenja župne crkve. Karlovac : Zavod za zaštitu spomenika kulture, 1994., 2.

Sl. 4. Pogled na ulaz i kor Katedrale
(Foto: A. Došen, 6.9.2012.)

svetišta te je osvijetljena s jednim prozorom na sjeverozapadnoj i s jednim na jugoistočnoj strani. (Sl. 5.) Na jugoistočnoj strani sakristije nalazi se kamena piscina. Gornjem prostoru sakristije prilazi se zavojitim stubama koje vode prema propovjedaonici, a za dvije stube više je povišena od nje. Osvijetljena je s po tri pravokutna prozora te je tlocrtno istovjetna s prizemljem. Tehničke podatke o stanju crkve prije Domovinskog rata donosi i Josip Linić koji navodi kako je visina tjemena bačvastog luka lađe 12,5 metara, sljeme dvostrešnog krova nad lađom je 18 metara, a vijenac pročelja je na visini od 10 metara.¹⁸

Glavno pročelje, široko 15 metara, raščlanjeno je sa šest toskanskih pilastara na tri polja – u središnjem polju su aksijalno poredani glavni pravokutni ulaz, biskupijski grb izveden u žbuci¹⁹ i pravokutni prozor u razini pjevališta. U bočnim poljima u visini prozora pjevališta je po jedna niša sa skulpturama sv. Petra i Pavla. Pilastri podupiru višestruko profilirani vijenac, dok je iznad vijenca na glavnom pročelju

Antonia Došen

– 518 –

Sl. 5. Tlocrt donjeg nivoa Župne crkve (IPU 95 / 1452 A 1)

¹⁸ JOSIP LINIĆ (bilj. 5), 40–42.

¹⁹ Biskupijski grb arhidakona i župnika Ivana Krstitelja Suzanija u čije vrijeme je crkva i građena.

pjevališta. U prostor crkve ulazi se vratima u centralnoj osi s jednostavnim kamenim okvirom.

Zvonik, kao simbol naselja, je u potpunosti izmijenio dotadašnju vizuru grada te je svojim tipičnim baroknim oblikovanjem s pozlaćenom jabukom i dvoglavi orlom na svom vrhu, obilježio arhitekturu 18. stoljeća u Gospiću dajući tako zaključak na dotadašnju gradnju i uvodeći nas u 19. stoljeće u kojemu se počinje sve više stremiti u visinu podizanjem dotadašnjih stambenih građevina na kat.

Sjeverozapadno bočno pročelje je pilastrima podijeljeno na sedam polja od kojih je desno slijepo dok tri polja broda imaju superponirane prozore (pravokutni, uokviren kamenim okvirom, i lučni vjerojatno probijen kasnije). U ostala tri polja su u razini prizemlja i kata pravokutni otvori uokvireni kamenim okvirom. Na ovom pročelju se nalaze i dvojna vrata s kamenim okvirom od kojih jedna vode u prostor broda, a druga u prostor sakristije. Sjeveroistočno pročelje nema nikakvih prozorskih otvora i od susjednog objekta je odvojeno prolazom. Jugoistočno pročelje je također od susjednog objekta odvojeno

lju naknadno podignuta historičistička kulisna atika ukrašena s tri rozete i završena slijepim arkadama.²⁰ (Sl. 6.) Središnje polje atike je obrađeno sljubnicama, a krajevi dijela atike su povišeni i na njima stoji po jedna vaza. Ovakvo oblikovanje gornjeg dijela atike odgovara razdoblju historizma.

Iznad atike je centrirani zvonik otvoren baroknim monoforom, ukrašen parovima plitkih pilastara na uglovima, višestruko profiliranim vijencem potisnutim nad sahom i završen lukovicom. Zvonik je nošen četvrtastim pilonima koji također omeđuju i ulazni prostor u crkvu.²¹ Piloni se iznad ulaznog dijela nastavljaju na pjevalištu sačinjavajući dio konveksne ograde

Sl. 6. Pročelje Katedrale Navještenja BDM u Gospiću s naglašenom historičističkom atikom (Foto: A. Došen, 06. 06. 2018.)

Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić

– 519 –

²⁰ Moguće je kako je historičistička nadogradnja na pročelju crkve nastala u vrijeme postavljanja novih oltara u drugoj polovini 19. stoljeća.

²¹ Prema zaključcima Katarine Horvat-Levaj, ovakav tip zvonika, inkorporiranoga u pročelje odnosno postavljenoga iza pročelja, inovacija je iz Beča koja je "izvedena na području direktne carske dominacije – Vojnoj krajini." Ovakav, novi način interpretacije već poznatoga tipološkog rješenja, javlja se kod župne crkve sv. Martina u Donjem Martijancu (1767. – 1775.) što je bio poticaj da se nastavi daljnji razvoj ove inovacije. KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 11), 295.

Sl. 7. Jugoistočno pročelje Katedrale Navještenja BDM (Foto A. Došen, 7.10.2018.)

prolazom s vidljivim prijelazom broda na prostor svetišta i sakristije. Na njemu se nalaze tri pravokutna izdužena prozora uokvirena kamenim okvirom iznad kojih su prozori s lučnim nadvojem. (Sl. 7.) Prostor svetišta sadrži jedan pravokutni izduženi pro-

zor, dok je sakristija osvijetljena s po jednim kvadratnim prozorom u zoni prizemlja i prvoga kata.

Na stotu obljetnicu bitke protiv Napoleonove vojske kod Bilaja pokraj Gospića (1809.) naručen je i postavljen spomenik na pročelje Katedrale²² koji je za tu priliku izradio Robert Frangeš Mihanović.²³ (Sl. 8.) Dubokim reljefom je prikazan graničar u momentu uhvaćenom pred sam kraj ratnog sukoba kako spuštene glave

Sl. 8. Reljef u spomen palim borcima kod Bilaja 1809., R. Frangeš Mihanović (1908.). (Foto A. Došen, 2.12.2011.)

stoji iznad lubanja i tijela mrtvih suboraca. Reljef je izrađen od starih topova koji su se koristili u Bilajskoj bitci, a lijevan je u lijevaonici zagrebačke Umjetničke škole.²⁴ Podno reljefa je postavljena spomen-ploča s natpisom na hrvatskom i njemačkom jeziku.²⁵ Secesijsko oblikovanje ovoga rada dekorativno, ali i stilski, je obogatilo glavno pročelje Katedrale.

- 22 HR-HDA, Fond 78, Predsjed. Zemaljske vlade 1869–1921., kut. 788–789, Otkrivanje spomen ploče palim krajišnicima u Gospiću
- 23 Robert Frangeš Mihanović, hrvatski kipar, jedan od utemeljitelja hrvatskog modernog kiparstva. Za rad u Gospiću umjetnik je bio nagrađen, o čemu i sam svjedoči u tekstu iz 1922. godine: "Što se tiče austrijskoga ordena, dobio sam isti davno prije rata za spomenik palim Hrvatima kraj Gospića, a u borbi protiv Napoleona." Ovo je fragment Frangešove izjave koju je pisao uredništvu političkog dnevnika *Radikal* u svoju obranu na krive navode o njegovim zaslugama koje je naveo dr. Lazar Car u časopisu *Hrvat*. Frangešova izjava je izašla pod naslovom "Ispravak", 1922, 3.
- 24 ZDENKA MARKOVIĆ, *Frangeš Mihanović : biografija kao kulturno–historijska slika jedne epohe hrvatske likovne umjetnosti*, Zagreb, JAZU, 1954., 189.
- 25 NA SPOMEN HRABRIM PRADJEDOVIMA / KOJI SU KOD GOSPIĆA I BILAJA NA 21 / I 22. SVIBNJA 1809. KAO BRANITELJI / DOMOVINE KRV I ŽIVOT ŽRTVOVALI

Oprema gospićke Katedrale

Kada je crkva posvećena 1795. godine biskup Ivan Krstitelj Ježić zapisao je kako je posvetio crkvu sv. Josipa unutar koje se nalaze tri oltara – glavni oltar sv. Josipa, te dva bočna oltara: sv. Jeronima i sv. Franje Ksaverskog. Zabilježeno je također, kako su oltari, kao i ostali crkveni namještaj, u dobrom stanju. Naglašeno je kako se krstionica nalazi na nepriličnom mjestu te bi je trebalo premjestiti.²⁶ Crkva je imala glavni oltar podijeljen na tri polja stupićima, od kojih je srednje polje imalo lučni završetak i atiku s mramorizacijom. Oltarna pala s motivom Navještenja Marijina koju je izveo austrijski slikar Josip Proksch (Prokš)²⁷ nalazila se iznad svetohraništa²⁸ s kipovima sv. Ćirila i Metoda lijevo i desno od nje. (Sl. 9.)

Bočni oltari su imali arhitektoniku historicističkih drvenih oltara skromnog oblikovanja te su predstavljeni nišom u kojoj su se nalazili kipovi: lijevo sv. Franjo Asiški, a desno Srce Isusovo.

Od izvornog inventara iz vremena gradnje očuvana je drvena propovjedaonica no bez nebnice i s imitacijom tekstilnog motiva konzolno postavljena na spoju lađe i svetišta. Na tjemenu baldahina bila je prikazana skulptura Mojsija s Deset zapovijedi. (Sl. 10.) Na zidu trijumfalnog luka bili su izvedeni u 19. stoljeću medaljoni s po dva evanđelista između kojih je u središtu postavljena scena Uzašašća²⁹.

Sl. 9. Oltarna pala Navještenja Marijina, Josip Proksch (Prokš), 1865.

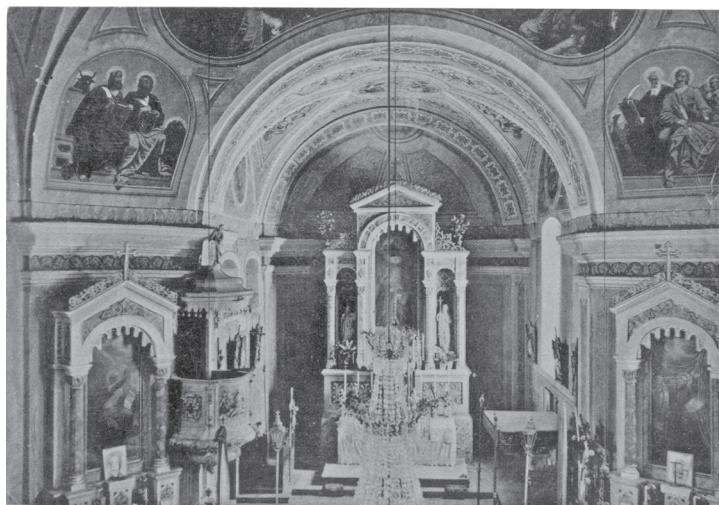
Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić

- 26 "Ecclesia haec S. Josephii iam cum 3. altaribus et quidem summo S. Josephi, lateralibus vero S. Hieronimi et Francisci Seraphici censecrata fuit. Ecclesia haec in bono statu una cum sacrario aliisque tandem s(anctis) vasis quam suppellectili ad cultum Divinum necessariis. Baptisterium incommode situatum, quod removeri et angulariter aptari deberet." I. Ježićeva vizitacija u Lici i Krbavi 1795. BAS, F X, 39B. Transkripcija s latinskog jezika: Josipa Lukinović.
- 27 Josip Prokš je djelovao u drugoj polovini 19. stoljeća, a poznati su i njegovi radovi na osliku župne crkve u Molvama, kapelice sv. Jurja u Maksimiru i td.
- 28 Oltarna pala Navještenja Marijina zadržana je do danas, te se i dalje nalazi na oltaru kao titular crkve.
- 29 Pretpostavlja se da su Uznesenje Kristovo i četiri evanđelista te dekorativni flore-

Sl. 10.
Župna crkva
Navještenja
BDM i sv. Josipa,
pogled na
propovjedaonicu
i bočni oltar,
snimljena 1956.
(RHMK-UZKB,
Fototeka, foto:
B. Lučić, 18.685-
II-3794)

Unutar svetišta zid je bio ukrašen bordurama te vitičastim motivom i temom Srca Isusova na tjemenu svoda. Autor ovih zidnih slika nije poznat. (Sl. 11.) Među najstarijim očuvanim predmetima mogu se ubrojiti i drvene skulpture sv. Petra i Pavla koje su djelo školovanog kipara 18. stoljeća. Skulpture su tijekom 20. stoljeća bile smještene u nišama na pročelju. Oba sveca su prikazana s knjigom u ruci koju drže uz bok, dok im je u drugoj, kod Pavla mač, a kod Petra su u uzdignutoj ruci, vjerojatno bili ključevi.³⁰

Antonia
Došen

– 522 –

Sl. 11. Glavni
žrtvenik
Župne crkve
Navještenja
BDM i sv. Josipa
u Gospiću
prije 1909.
Razglednica
tiskana
nakladom
ljekarnika K.
Vauka iz Gospića
(HR-DAGS-185,
Zbirka
razglednica,
5-20)

alni motivi u svetištu izvedeni u razdoblju djelovanja župnika Dragutina Božića 1883. MILE BOGOVIĆ, (bilj. 6), 147.

30 *Izvešće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na dvjema skulpturama sa pročelja katedrale u Gospiću, Zagreb, 2015., 3.*

Sl. 12. Orgulje
na koru (RHMK-
UZKB, Fototeka,
inv. br. 50933;
neg. I-C-317)

Na pjevalištu su bile orgulje Antuna Šimenca iz Zagreba, građene između 1870. i 1874. godine.³¹ Godine 1888. arhidakon Božić je zatražio dozvolu za posvećenje kipa Blažene Djevice Marije Lourdske koju je župnoj crkvi darovala "stanovita Gospoja".³² Ova donacija crkvi sigurno je bila vezana uz tridesetogodišnjicu ukazanja Djevice Marije u Lourdesu (1858.). (Sl. 12.)

Župnik Nikola Polić je 1927. nabavio skulpturu Srca Isusova nastalu u radionici Josefa Runggaldiera iz St. Ulricha u južnom Tirolu. Godine 1925. naručen je i kip Malenog Isusa u jaslicama koji je kao i kip Presvetog Srca Isusova izrađen u istoj radionici.³³ Južnotirolske radionice su nakon 1870. bile specijalizirane za izradu niza skulptura, često serijske produkcije³⁴, dok je od 1872. godine radionica Runggaldiera bila poznata po skulpturama Isusa kao i božićnih jaslica. Umjetničko-obrtna produkcija iz doline Gröden, u kojoj je smješten i St. Ulrich, posebno je poznata po talentiranim i renomiranim akademskim kiparima, no zbog velike produkcije i konkurencije u drugoj polovini 19. stoljeća opada kvaliteta proizvoda. Unatoč tome, ime Josefa Runggaldiera ostaje upisano kao ime majstora čiji su radovi dosegali visoku umjetničku razinu. (Sl. 13.)

Od župne crkve
do Katedrale
Navještenja
BDM – Gospić

– 523 –

31 Orgulje su imale 1 manual i pedal i 13 registara, te su bile mehaničke. MILE BOGOVIĆ (bilj. 6), 147.

32 BAS, spis 314, 1888. Vjerojatno se misli na drvenu skulpturu Gospe iz Lourdesa koju je poklonila obitelj Lovre Pavelića.

33 Ibid.

34 Više u: IRENA KRAŠEVAC, Tirolska sakralna skulptura i oltari na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u sjevernoj Hrvatskoj, u: *Analiz Galerije Antuna Augustinčića*, god. XXVI, 26(2006), 3-34.

Sl. 13 (lijevo).
Kip Presvetog
Srca Isusova,
radionica Josefa
Runggaldiera,
St. Ulrich, Tirol,
1927. (Foto A.
Došen, 6. 9.
2012.)

Sl. 14 (desno).
Skulptura sv.
Franje Asiškog
(?), južni Tirol,
1920-ih (Foto
A. Došen, 6. 9.
2012.)

Lijevo i desno od ulaza postavljeni su kipovi sv. Terezije³⁵ i sv. Josipa s Isusom u naručju. Kip sv. Tereze je također naručen iz St. Ulricha u južnom Tirolu, no nije sačuvano ime majstora od kojega se naručio.³⁶ O skulpturi sv. Franje Asiškog koja je nekada stajala unutar niše s lijeve strane oltara, nema zabilježenih podataka o izradi i nabavi. Danas se u Katedrali nalazi skulptura imenovana sv. Franjo Asiški, koju prepoznajemo s fotografija unutrašnjosti Katedrale iz prve polovine 20. stoljeća. Zbunjujuće je što navedena skulptura sadrži atribute (dijete u naručju, knjiga podno nogu) vezane uz ikonologiju sveca Antuna Padovanskog.³⁷ (Sl. 14.)

Godine 1966. naručuju se i jaslice za crkvu od kipara Blaža Devčića³⁸ iz Krasna.³⁹

35 Zapisnik o postavljanju kipa sv. Terezije, BAS, spis 1280, 1928.

36 Kako bi dobio oprost od carine župnik Nikola Polić naručuje kip za crkvu u Trnovcu o čemu piše Biskupskom ordinarijatu u Senj uz molbu da mu odobre ovakav postupak. BAS, spis 559/ 1928

37 Moguće je da je bila naručena skulptura sv. Antuna Padovanskog ali je došlo do nesporazuma te je naposljetku u župu stigao kip sv. Franje Asiškog. Također je i neobično da se sv. Ante Padovanski ne spominje nigdje u inventaru župne crkve niti u njejoj Spomen knjizi. Zahvaljujem dr. sc. Mili Bogoviću, biskupu u miru, na konstruktivnim savjetima prilikom istraživanja navedene skulpture.

38 Blaž Devčić, rođ. 1916. u Krasnu u Lici, učenik Ivana Meštrovića, izradio veliki broj nadgrobnih spomenika za groblje u Krasnom, te oltare za župne crkve u manjim primorskim mjestima.

39 *Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1966.], 64.

Sl. 15.
Župna crkva
Navještenja
BDM i sv. Josipa
snimljena 1956.
(RHMK-UZKB,
Fototeka, Foto:
Greta Jurišić,
inv. br. 18.670-
II-3779)

Stradanja i obnova Katedrale Navještenja BDM

Uz oštećenja nastala prirodnim nepogodama (udarima groma, padalinama, potresom) i zubom vremena (pucanje zidova, svoda),⁴⁰ katedrala je najveću kalvariju prolazila upravo zbog ratnih stradanja.⁴¹ Prva neprilika koja je zadesila Katedralu odvila se početkom 19. stoljeća kada je general Marmont nakon što je 1809. osvojio Gospić, naredio francuskim vojnicima da u gospićku crkvu uvedu vojničke konje.⁴² Još u Prvom svjetskom ratu skidaju se i prikupljaju zvona diljem Slavonije, Primorja i Like kako bi poslužili vojsci za izradu topova. Zvona su u Prvom svjetskom ratu oduzimana uz malu naknadu od 4 krune po kilogramu. U ratne svrhe su oduzete i vanjske orguljne cijevi, sav bakreni materijal kao i užad za zvona.⁴³ U razdoblju između 1941.-1945. trajali su napadi na grad, posebno u svibnju 1943., čime je došlo do oštećenja crkve (krovišta) na koje je bačena avionska bomba. (Sl. 15.)

Od župne crkve
do Katedrale
Navještenja
BDM – Gospić

40 Linić navodi i kako je "svod u tjemenu raspucan a na ostalim dijelovima svodovlja ima manjih pukotina." Njegova opažanja navode i oštećenja koja su se dogodila na crkvi. Navodi oštećenja nastala na vijencu zida zbog pritiska bačvastog svoda koji gura zid prema van. Naglašava važnost postavljanja novog krovišta. JOSIP LINIĆ (bilj. 5), 40-42.

41 Među stradanja crkve mogu se navesti još dva uzroka, jedan su nezgode - nesretne situacije, kada je npr. prilikom jedne mlade mise srušena betonska ograda prilikom pričesti, a drugi se odnosi na društveno-političke odnose zbog kojih je zbog nacionalne netrpeljivosti početkom 20. stoljeća došlo do pucanja oružjem prema tornju i oštećivanju lima na krovu.

42 Postoji anegdota kako se zaređeni svećenik Šime Starčević suprostavio Francuzima na francuskom jeziku i zaštitio crkvu. O tom događaju više u: JULIJE DEROSI, Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević, u: *Senjski zbornik* 24(1997), 141-150.

43 JOSIP LINIĆ (bilj. 5), 37.

Početak Domovinskog rata 1991. crkva je oštećena zapaljivim projektlima, pri čemu je uništena kapa zvonika, teško oštećen zvonik i stube koje vode u kor. Uništeno je cjelokupno krovništvo i ograda kora. Unutrašnjost je uništena vlagom, što je posljedično djelovalo na otpadanje žbuke s oslikom na njoj (uništene su bordure unutar svetišta, vitičasti motivi i tema Srca Isusova na tjemenu svoda). Propovjedaonica je bila srušena. Na pjevalištu su stradale orgulje Antuna Šimenca iz Zagreba iz druge polovine 19. stoljeća. (Sl. 16. i Sl. 17.)

Obnovu crkve odnosno Katedrale u Gospiću može se podijeliti na faze zbog preglednosti istraženog materijala, ali i zamjetnih promjena koje su se odvijale u etapama, ovisno o angažiranosti pojedinog župnika, političkim okolnostima, vremenskim uzrocima i sličnom. Godine 1783. pročelje crkve je oštećeno udarom groma, te se popravljalo i obnavlja 1786. godine nakon posjeta cara Josipa II.⁴⁴ U drugoj polovini 19. stoljeća (1865.) glavni i dva bočna oltara su porušeni i izgrađeni su novi. Prema zapisu Julija Frasa iz 1835. u samoj crkvi nalazio se sljedeći natpis "Viri Galaei quid statis aspicientes Coelum etc. 1822." (*Ljudi Galilejci, što stojite gledajući u nebo itd. 1822*).⁴⁵

44 Ibid., 33.

45 FRANZ DE PAULA JULIUS FRAS, *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine,*

U vanjskom izgledu crkve došlo je do velikih promjena na glavnom pročelju kada dotada istaknuto barokno pročelje dobiva historicističku nadogradnju. Dodana historicistička atika je ukrašena trima rozetama i završena slijepim arkadama, a krajevi dijela atike su povišeni i na njima stoji po jedna vaza.

Nakon izlaska iz Vojne krajine briga o sakralnim građevinama prepuštena je puku.⁴⁶ Udari groma su bili učestala pojava dok nije postavljen gromobran na toranj crkve krajem 19. stoljeća u vrijeme arhidakona Karla Božića (1879. – 1892.). Tada su župna crkva i župni stan prekriveni novim krovnim pokrivačem od škrljeveca,⁴⁷ te je popravljen zvonik na koji je, kako je navedeno ranije, postavljen novi gromovod.⁴⁸

Nakon smrti arhidakona Božića njegovo župno mjesto privremeno preuzima Matija Matasić, vjeroučitelj više djevojačke i pučke škole u Gospiću, koji zamjenjuje dotadašnja zvona⁴⁹ i obnavlja unutrašnjost crkve zajedno s njena tri oltara. Uz novo zvono 1889. godine⁵⁰, mijenja se i sat na tornju.⁵¹ Godine 1893. popravke velikog žrtvenika

Gospić, Ličke župe, 1988., 124.

46 O stanju crkve svjedoči i izvještaj iz 1877. župnika Stanka Kostrenčića koji navodi kako je "Župna crkva u Gospiću [...] sasvim čvrsto, i prilično ukusno sagradjena." BAS, spis 1833, 1877.

47 Radove na krovu župne crkve izveo je 1886. godine gospodin Korn iz Ljubljane, trgovac Wagner iz Beča je bio nabavljač metalnih dijelova, trgovac Ratković je namirio čavle, i td. Ovom prilikom popravljene su i crkvene orgulje. U razdoblju od 1885. do 1888. godine za prekrivanje i popravak župnog stana utrošeno je 781.57 (forinti). Prema troškovniku za 1885. i 1886. godinu. BAS, spis 1486, 1888.

48 BAS, spis 1833, 1877.

49 Najveće zvono bilo je teško 750 funti, te je sadržavalo sljedeći natpis: "Fusa Zagabrieae per Antonium Schifrer 1822." (*Izliveno u Zagrebu po Antunu Schifreru 1822.*), srednje je težilo 504 funte, s istim natpisom i brojem godine kao i veliko. Treće zvono, teško 212 funti, imalo je sljedeći natpis: "Quinto idus Aprilis ut felices et reduces sint legionis Liccae officiales nostri ex voto fundi curarunt Labaci anno 1760." (9. travnja, da bi se sretno vratili, naši časnici Ličke pukovnije dadoše izliti po zavjetu, u Ljubljani godine 1760). FRANZ DE PAULA JULIUS FRAS, (bilj. 45), 124.

50 Prema navodima iz tadašnjih lokalnih novina *Ličanin* iz crkvene blagajne je dan novac kako bi se kupilo novo zvono od 418 kg, a koje je stavljeno umjesto dotadašnjeg napuklog zvona. Novo zvono, koje je koštalo 700 franaka, postavljeno je tijekom posjeta velikog župana Budislava pl. Budisavljevića Prijedorskog Gospiću. (-), Domaće i razne viesti, *Ličanin*, god. IV., br. 9, 30. 05. 1889., 6.; Zabilježena je "nabava zvonah crkvi u Gospiću" dakle i drugih crkvi 1894. godine koja su postavljena godinu prije a plaćena su iz zem. sredstava 1000 forinti, a iz općinskih 3679 forinti. HR-HDA, Fond 80, UOZV, Odjel za bogoštovje i nastavu, kut. 132.

51 U ovoj godini nalazimo i molbu župnika o "[...] neophodno nuždih građevnih radnjah na župnoj ogradi [...]" i na župnom stanu u Gospiću. HR-HDA, Fond 100, Ličko-krbavska županija, kut. 5. Župni stan je smješten u nekadašnjoj voj-nokrajiškoj građevini u Kaniškoj ulici, odmah preko puta Katedrale.

kao i dvaju bočnih izveo je Antun Kušlan iz Novega mesta.⁵²

Godine 1894. pročelje i toranj crkve dao je oličiti i sljedeći župnik Franjo Canjuga.⁵³ Nakon nevremena i udara groma u crkvu 1895. pri čemu su napukli zidovi, te su nastradale i orgulje, izvode se novi popravci. Gotovo deset godina kasnije zahvaljujući donacijama pojedinih građana postavljaju se novi prozori, umjetnički izrađeni,⁵⁴ a 1907. odlučilo se urediti i pročelje crkve.⁵⁵

Najveći doprinos uređenju crkve u prvoj polovini 20. stoljeća dao je opat, arhidakon i župnik Nikola Polić (1911. – 1940.) koji je u gotovo tri desetljeća svoga župnikovanja u unutrašnjosti crkve zamijenio stari kameni pod keramičkim pločicama s florealnim motivom (kao i u kapeli sv. Ivana Nepomuka), nabavio križni put⁵⁶, postavio lurdsku spilju⁵⁷ te nabavio niz južnotirolskih skulptura (Kip Presvetog Srca Isusova⁵⁸) te 1927. uveo i električnu rasvjetu u crkvu.⁵⁹ Nakon što su udar groma i oluja oštetili toranj crkve Nikola Polić je prikupio sredstva kako bi se potpuno preuredio i obnovio toranj, kao i kako bi se postavio novi križ na njega. Iako se planirala samo obnova tornja, nakon njegova pregleda ustanovljeno je kako je previše oštećen te je bilo potrebno izvesti potpuno novu konstrukciju tornja. (Sl. 18.) Za taj posao na natječaju su odabrani slovenski graditelji I. Ravnikar i Jože Mihelič iz Ljubljane. Drvenu jastučastu toranjsku konstrukciju su pokrili bakrenim limom, umjesto nekadašnjeg dvoglavog orla po prvi put se postavio križ na toranj crkve, a ispod jabuke je stavljen hrvatski grb.⁶⁰ Godine 1925. pobrinuo se župnik da se nabave i nova

Sl. 18. Obnova zvonika Župne crkve Navještenja BDM 1924. godine (Razglednica u privatnom vlasništvu)

zvona s obzirom na to da su stara bila rekvirirana u ratne svrhe, te su nabavljena četiri nova zvona ukupne težine 2000 kilograma.⁶¹ Zvona su naručena u Ljubljani u ljevaonici Strojne tovarne in livarne.⁶² (Sl. 19.) U prvoj polovini 20. stoljeća vjerojatno su se probili i otvori s lučnim završetkom iznad pravokutnih prozora na zidovima lađe.

Godine 1966. lijevana su nova dva zvona koja su u Drugom svjetskom ratu bila oštećena.⁶³ Krajem 1960-ih crkva je bila pokrivena

Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić

– 529 –

52 *Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1898.], 10. Antun Kušlan se spominje i kao graditelj glavnog oltara u crkvi Marijina Rođenja u Runarskom u Sloveniji 1870. godine. Izvor: <https://www.bloke.si/skralni-spomeniki.html> (Pristup 31.08.2018.).

53 HR-HDA, Fond 80, UOZV, Odjel za bogoštovje i nastavu, kut. 132, spis 10491

54 (-), Domaće i razne viesti, u: *Hrvat*, 10(1904), 3.

55 Ovom prigodom se na pročelju postavio reljef Roberta Frangeša Mihanovića. Vidi: ANTONIA DOŠEN, Prilog poznavanju rada Roberta Frangeša Mihanovića u Gospiću, u: *Senjski zbornik*, 38(2011), 131–144.

56 Na zidovima broda 1882. godine postavljen je križni put (uljane slike dimenzija 82 x 60 cm) koje je župnik Polić dao zamijeniti ovim današnjim.

57 Godine 1925. obitelj civ. mjernika Hinka Freunda je dala podići Lurdsku spilju s drvenim Gospinim kipom koji je darovala obitelj Lovre Pavelića, dok je u spilji bio još i kip sv. Bernardice. *Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1925.], 19.

58 "Tako bude kip svečano prenešen na dan proštenja 25. ožujka poslije podne, uz sudjelovanje ogromnog mnoštva naroda i postavljen u crkvi na mjestu gdje je nekada postavljen bio Kip Bl. Dj. Marije Lourdske a na istom kamenom postamentu. [...] Pred kipom napraviti dadosmo klecalo, koje ujedno brani pristup kipu i tako ga brani od oštećenja. Uz klecalo je nabavljen i stalak za cvijeće. Klecalo je dala baršunom tapetirati gdja Zora Bušljeta." *Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1927.], 25.; Podatak o nabavci kipa i u BAS, spis 699, 1927.

59 *Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1927.], 23.

60 U jabuku je tom prigodom umetnut spomenspis na pergameni s tekstem: "Čita-

jućim pozdrav u Gospodinu! Ako Gospod ne sagrađi kuće, badava se muče oni, koji je zidaju; ako Gospod ne čuva grada uzalud bdiju oni koji ga čuvaju. Psalam Davidov. [...]” U tekstu su još navedeni podaci o troškovima izgradnje novog tornja i župljanima koji su pomogli pri izgradnji. Tekst završava riječima "Živila Hrvatska! Živio narod! U Gospiću godine Spasa 1924." *Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1924.], 14–15.

61 Prvo zvono je na sebi imalo hrvatski grb, godinu 925–1925 te napis: "Svemogućem Bogu, na slavu, Prvom hrvatskom kralju na spomen, gospićkom puku na čast." Drugo zvono je sadržavalo sliku Majke Božje i napis: "Božjoj Majci na čast darovali [...]" te popis darovatelja. Treće zvono je imalo sliku sv. Josipa i napis: "Presvetom Srcu Isusovu posvećeno budi", a četvrto zvono je uz, također sliku sv. Josipa, imalo napis: "Zaštitniče umirućih sv. Josipe, moli za nas!". *Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1926.], 21–22.

62 Ljevaonica ranije u 18. stoljeću poznata kao ljevaonica Samass, a od 19. stoljeća tvornica Gustavo Tönnies i Avgust Žabkar. Nakon 1919. svi su se spojili u jednu s imenom Tvornice strojeva i ljevaonice. U *Spomen knjizi za župu u Gospiću* navodi se kako se zbog povoljne cijene naručivalo proizvode od graditelja iz Ljubljane, što je vrijedilo očigledno i za zvona.

63 Dva zvona su nosila i imena – veliko zvono koje je bilo teško 1100 kg nosilo je ime Tomislav, a malo zvono od 143 kg nazvano je Josip. (-), S biskupom-župnikom u Lici, u: *Zvona*, 1967(4), 1–3.; Kako Umjetnička akademija nije najbolje

limom, a početkom osamdesetih se pristupilo uređenju unutrašnjosti broda crkve prema savjetima akademskog kipara Ante Starčevića. U tom vremenu su prostorije iznad sakristije uređene za župni arhiv, biblioteku i crkveni muzej. Godine 1975. postavljen je i novi križ na svetištu također rad kipara Blaža Devčića, dok se četiri godine kasnije obnavlja i luster u Katedrali, koji je na popravak poslan majstoru (inženjeru) Lovri Došenu u Zagreb.

Sl. 19. Dizanje zvana na župnu crkvu Navještenja BDM 1926. godine (privatan album)

Od inventara zabilježenog konzervatorskom studijom izvedenom 1994. godine do danas zabilježene su mnogobrojne promjene. Preinakama, nastalim dijelom zbog ratnih oštećenja, a dijelom zbog novih donacija, današnji izgled Katedrale umnogome je promijenjen⁶⁴ te se zahvaljujući spomenutoj konzervatorskoj studiji može predočiti stanje unutrašnjosti crkve tijekom većine 20. stoljeća. U Domovinskom ratu je, kako je već rečeno, propovjedaonica bila srušena te su joj dijelovi dospjeli u Muzej Like. Prvu restauraciju na njoj je izvršio Zvonimir Kamenar iz Rijeke.⁶⁵ Devedesetih je zazidan otvor koji je vodio do propovjedaonice, da bi se njegovo ponovno otvaranje predvidjelo *Idejnim projektom* iz 2012. kada se unutar Katedrale dogradila i kripa za pohranu 18 sarkofaga.

Antonia Došen

– 530 –

izlila zvona za zvonik pravoslavne crkve, zvona katoličke crkve se šalju u Beograd na ponovno izlijevanje kod Stanislava Popovića. Nejasan je podatak iz godine kasnije (1967.) u kojoj se navodi kako je montažu i postavljanje zvana pomogao Franjo Šajbinger, lijevač zvana iz Zagreba. *Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1966.], 62-65.

64 Projekt obnove 1993. godine vodio je Giorgio Montana u suradnji s Davorinom Stepincem (Tvrtka Armont za projektiranje i konzalting, Ladučka 34, Zagreb). ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ, (bilj. 14), 37.

65 Na podacima zahvaljujem ravnateljici Muzeja Like u Gospiću muzejskoj savjetnici dr. sc. Tatjani Kolak.

Sl. 20 (lijevo). Sv. Petar prije restauracije, 18. st. (Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb)

Sl. 21 (desno). Sv. Petar poslije restauracije (Hrvatski restauratorski zavod, voditeljica radova Marijana Galović, viši konzervator-restaurator)

Prema zaključcima spomenute konzervatorske studije "sve kasnije intervencije na crkvi u cijelosti su bile sukladne stilskim odlikama vremena i nisu narušavale dojam izvornosti".⁶⁶

Važno je naglasiti i recentne restauratorsko-konzervatorske zahvate iz 2015. godine kada su, na prijedlog Konzervatorskog odjela u Gospiću, skinute drvene obojane rezbarene skulpture sv. Petra i Pavla iz niša na glavnom pročelju.⁶⁷ Skulpture su, s obzirom na materijal od kojih su izrađene, bile u prilično dobrom stanju.⁶⁸ Kako bi se sačuvala i u budućnosti skulpture su, nakon restauracije u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu, a na prijedlog voditelja Konzervatorskog odjela u Gospiću Hrvoja Giaconija premještene u svetište Katedrale. (Sl. 20. i Sl. 21.)

Zaključak

Ovim radom nastojao se zabilježiti značaj gospićke Katedrale koji je imala više od dva stoljeća te također istražiti, osim povijesnog značaja, i kalvariju kroz koju je prolazila tijekom vremena, stradavanja koja je doživjela i, naposljetku, obnovu koja je uslijedila kad god se za to ukazala prilika.

Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić

– 531 –

66 *Gospić : župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije : konzervatorska studija obnove i uređenja Župne crkve*, Karlovac, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Karlovcu, 1994., 7.

67 Više u: *Izviješće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na dvjema skulpturama sa pročelja katedrale u Gospiću*, Zagreb, 2015.

68 Najveća oštećenja su ustanovljena na drvenom nosiocu koji je imao puknuća i oštećenja oslika. Ono što je najvažnije je da nije primijećena dezintegracija drvenog nosioca uzrokovana crvotočinom. Ibid., 4.

Literatura

- BOGOVIĆ, Mile, *Lika i njezina Crkva u prošlosti i sadašnjosti*, Gospić, DAGS, 2014.
- CVITANOVIĆ, Đurdica, Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini, u: *Vojna krajina: povijesni pregled–historiografija–rasprave*, (ur.) D. Pavličević, Zagreb, 1984., 411–429.
- Sakralna arhitektura baroknog razdoblja: Knjiga I. gorički i gorsko–dubički arhidakonat*, Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1985.
- DEROSSI, Julije, Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević, u: *Senjski zbornik* 24(1997), 141–150.
- DOŠEN, Antonia, Prilog poznavanju rada Roberta Frangeša Mihanovića u Gospiću, u: *Senjski zbornik*, 38(2011), 131–144.
- FRAS, Franz de Paula Julius, *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*, Gospić, Ličke župe, 1988.
- Gospić – Župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije : konzervatorska studija obnove i uređenja Župne crkve*. Karlovac : Zavod za zaštitu spomenika kulture, 1994.
- HORVAT, Rudolf, *Lika i Krbava I. : povijesne slike, crtice i bilješke*, Zagreb, Matica hrvatska, 1941.
- HORVAT-LEVAJ, Katarina, *Barokna arhitektura*, Zagreb, Naklada Ljevak d.o.o., 2015.
- KRAŠEVAC, Irena, Tirolska sakralna skulptura i oltari na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u sjevernoj Hrvatskoj, u: *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, god. XXVI, 26(2006), 3–34.
- Izvjeste o provedenim konzervatorsko–restauratorskim radovima na dvjema skulpturama sa pročelja katedrale u Gospiću*, Zagreb, 2015.
- LINIĆ, Josip, *Crkva u prošlosti Gospića*, Gospić, RKT župa Marijina Navještenja, 1973.
- MARKOVIĆ, Zdenka, *Frangeš Mihanović : biografija kao kulturno–historijska slika jedne epohe hrvatske likovne umjetnosti*, Zagreb, JAZU, 1954.
- MUTNJAKOVIĆ, Andrija, *Obnovljena crkva u Hrvatskoj : projekti obnove ratom uništenih sakralnih objekata*, Zagreb, Hrvatski muzej arhitekture HAZU, 1997.
- SLADOVIĆ, Manoil, *Povesti Biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Gospić, Državni arhiv u Gospiću, 2003. Pretisak izd. iz Trsta (Tiskom austrijskoga Lloyd), 1856.
- Spomen knjiga za župu u Gospiću*, [1898.]
- (–), Domaće i razne viesti, u: *Ličanin*, god. IV., br. 9, 30. 05. 1889., 6.
- (–), Domaće i razne viesti, u: *Hrvat*, 10(1904), 3.
- (–), S biskupom–župnikom u Lici, u: *Zvona*, 1967(4), 1–3.

Arhivski izvori

- HR-HDA, Fond 78, Predsjed. Zemaljske vlade 1869–1921., kut. 788–789
- HR-HDA, Fond 80, UOZV, Odjel za bogoštovje i nastavu, kut. 132.
- HR-HDA, Fond 80, UOZV, Odjel za bogoštovje i nastavu, kut. 132, spis 10491
- HR-HDA, Fond 100, Ličko–krbavska županija, kut. 5.
- I. Ježićeva vizitacija u Lici i Krbavi 1795. BAS, F X, 39B.
- Izveštaj župnika Stanka Kostrenčića, BAS, spis 1833, 1877.
- Dozvola za posvećenje kipa BDM Lourdske, BAS, spis 314, 1888.
- Troškovnik za 1885. i 1886. godinu. BAS, spis 1486, 1888.
- Zapisnik o postavljanju kipa sv. Terezije, BAS, spis 1280, 1928.
- Narudžba kipa sv. Tereze, BAS, spis 559/ 1928

Mrežni izvori

Antun Kušlan. Izvor: <https://www.bloke.si/skralni-spomeniki.html> (Pristup 31.08.2018.).

Sažetak

Od župne crkve do katedrale Navještenja BDM – Gospić

Kronologija župe u Gospiću pažljivo se i kontinuirano vodi od 1781. godine zahvaljujući kojoj su zabilježene sve ključne arhitektonske promjene. Podaci o gradnji, dovršenju, te kasnijim izmjenama unutrašnjeg uređenja i inventara crkve sačuvani su u *Spomen knjizi župe Gospić* vođenoj od kraja 19. stoljeća te dijelom u spisima Biskupijskog arhiva u Senju (BAS). Unatoč tipski izvedenom nacrtu, katedrala Navještenja BDM (Blažene Djevice Marije) jedinstveni je primjer sakralne arhitekture Gospića zbog svog oblikovanja uvjetovanog lokalitetom i postojećom graditeljskom baštinom. Iako je ime graditelja gospićke katedrale ostalo nepoznato do danas, njeu prostornu artikulaciju i uređenje interijera odredili su naručitelji – župnici, te majstori obrtnici i umjetnici koji su odgovorili na njihove zahtjeve, a čija imena su dosad u javnosti bila nepoznata i neistražena. Mijene koje je ovaj crkveni objekt tijekom vremena prolazio ostavile su traga na njemu te su omogućile raslojavanje pojedinih etapa njegovog uređenja. Nedugo nakon izgradnje crkva je u više navrata bila oštećivana zbog loših vremenskih uvjeta. Najveću obnovu doživljava na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće uređenjem pročelja, zvonika i interijera. Nakon Prvog svjetskog rata, sudeći prema očuvanim razglednicama i snimljenim fotografijama, katedrala je bila u vrlo lošem stanju, što je uvjetovano i nepostojanjem odgovarajućih nadležnih službi koje bi je pravovremeno zaštitile. Oštećivanje pročelja, zvonika, ali i dotrajalost crkvenog inventara nastavljeno je i nakon Drugog svjetskog rata. Najveća oštećenja katedrala je doživjela početkom Domovinskog rata što je dokumentirano i popraćeno konzervatorskom studijom (1994.). Obnovom iza rata simbolički se može obilježiti kraj dugog i teškog puta župne crkve koja je doživjela istinsku pasiju tijekom 235 godina svoga postojanja sve dok nije obnovljena i podignuta na stupanj katedralne crkve 2000. godine.

Ključne riječi: arhitektura, Gospić, katedrala Navještenja BDM, sakralna baština, stradanje, obnova

Od župne crkve do Katedrale Navještenja BDM – Gospić

– 533 –

Abstract

From the Parish Church to the Cathedral of the Annunciation of the BVM – Gospić

The chronology of the parish in Gospić has been carefully and continuously kept since 1781, owing to which all crucial architectural changes have been recorded. Information on the construction, completion, and subsequent alterations to the interior design and inventory of the church have been preserved in the *Gospić Parish Memorial Book* kept since the end of the 19th century and partly in the records of the Diocesan Archives in Senj (Biskupijski arhiv u Senju – BAS). Despite its typically designed layout, the Cathedral of the Annunciation of the BVM (Blessed Virgin Mary) is a unique example of the sacral architecture in Gospić because its form was conditioned by the location and existing architectural heritage. Although the name of the cathedral's builders have remained unknown to this day, its spatial articulation and interior decoration was determined by the investors – parish priests, as well as craftsmen and artists who responded to their requests, whose names have hitherto been unknown and unresearched to the public. The changes that this church building has undergone over time have left their mark and made it possible to stratify certain stages of its decoration. Shortly after its construction, the church was repeatedly damaged due to bad weather conditions. It experienced its greatest renovation at the turn of the 19th into the 20th century with the decoration of its facade, bell tower and interior. After the First World War, judging by the preserved postcards and photographs taken, the Cathedral was in very poor state, which was conditioned by the lack of adequate competent services to protect it in a timely manner. Damage to the facade, bell tower, but also the dilapidation of the church inventory continued after the Second World War. The Cathedral suffered the heaviest damage at the beginning of the Homeland War, which was documented and accompanied by a conservation study (1994). The post-war rebuilding can symbolically mark the end of the long and arduous journey of the parish church, which had experienced genuine passion during the 235 years of its existence, until it was reconstructed and raised to cathedral status in the year 2000.

Keywords: architecture, Gospić, Cathedral of the Annunciation of the BVM, sacral heritage, damage, reconstruction

Mladen Ibler, Danska¹ Zdenka Sertić, akademska slikarica i etnografkinja

Kao dječak često sam posjećivao moju tetu i krsnu kumu – "tetu Zdenku". Stanovali smo vrlo blizu, teta na Strossmayerovom trgu br. 5 odmah do Leksikografskog zavoda, a moja obitelj nedaleko u Hat-zovoj 17. Često sam sjedio kod nje u kuhinji koja je teti služila kao atelje, a zimi u zagrijanoj sobi i pozorno je promatrao kako prignuta nad stolom, s vrlo tankim kistom ili perom u desnoj ruci i s velikim povećalom u lijevoj, crta muške i ženske likove u narodnim nošnjama u živim, najčešće crvenim, plavim, crnim i bijelim bojama. Ta mi je slika upečatljivo ostala u sjećanju.

Z. Sertić
fotografija iz
mladih dana

Kasnije, kao studentu, znalo bi se dogoditi da bi na Strossmayerovom trgu sreli tetine znanke, Miroslava Krležu, Fedu Vaića, Matka Peića, Vojmila Rabadana i druge, kojima bi me teta tijekom takvih kratkih susreta predstavila, na što sam razumljivo, bio ponosan. Više puta sam teti u inozemstvu kupovao tempera boje u tubi – najčešće

¹ Ovaj tekst ustupio nam je prof. dr. sc. Darko Žubrinić

bijelu, crnu i zlatnu – a kako bi mi naglasila, obavezno holandske ili njemačke proizvodnje. Koji puta smo sestra, njezin suprug i ja bili pozvani na ručak ili večeru u "Splendid" (do nedavna Lenuci) na Zrinjercu, gdje je njezina elegantna pojava bila dobro poznata zaposlenicima.

Na sve ovo me je podsjetio izrezak iz Vjesnika od 21. prosinca iz davne 1980. godine sa člankom Saše Vereša Strossmayerov trg – ljudi i zbivanja na sjeni platana na prostoru između Palasa i Leksikografskog zavoda kojeg sam nedavno, sasvim slučajno, umetnutog pronašao među listovima jedne knjige. Među inima, Vereš opisuje Zdenku Sertić kao "gospu koja bi mnogu pucu mogla naučiti kako da bira šalove, bluze, kiklice".

Osjećaj da se svojoj teti na neki način odužim za interes, kojeg sam zahvaljujući njoj razvio za umjetnost i etnografiju, pobudio je u meni želju da napišem ovaj kraći esej.

Hrvatska akademska slikarica Zdenka Sertić rođena je 16. siječnja 1899. u Sv. Ivanu Zelini. Njezin otac, moj djed Milan Sertić, mjernik podrijetlom je iz Krivog Puta i Saborskog, a majka Zlata rođ. Rogina iz Zlatara. Zajedno sa sestrom Kornelijom pohađa Opću pučku školu u Omilju (Moravču), a nakon premještanja oca u Karlovac, gdje stanuju na Senjskoj cesti, nastavlja školsku naobrazbu u Karlovačkoj Višoj djevojačkoj školi.

Zadnja četiri viša razreda pohađa u zagrebačkom Ženskom liceju – latinski odio. Ispit zrelosti (veliku maturu) položila je 30. rujna 1917. kao "eksternistica" na Kraljevskoj I. realnoj gimnaziji u Zagrebu. Od 1917.–1921. polazi Kraljevsku višu školu za umjetnost i obrt u Zagrebu pri kojoj stječe i zaključnu svjedodžbu. U listopadu 1921. godine polaže ispit za učiteljsku službu u srednjim školama Kraljevine Hrvatske i Slavonije i stiče svjedodžbu kojom je sposobna da može učiti prostoručno risanje u svim razredima, a geometrijsko u nižim razredima srednjih škola. Školovanje je nastavila na zagrebačkoj Umjetničkoj akademiji na slikarskom odjelu gdje su joj profesori

bili Ferdinand Kovačević, Oton Iveković, Klement – Menci Crnčić i Bela Csikos Sessia. Studij je završila u klasi profesora Ljube Babića, a daljnje likovne studije nastavlja na Umjetničkoj akademiji u Berlinu (1922.) i Parizu (1925.).

Pod utjecajem Ljube Babića, s kojim je surađivala već za vrijeme studija, odlučila je, da svoj slikarski talent i umijeće usmjeri na istraživanje i obradu izvorne narodne kulture – etnografiju.

Zdenka Sertić je započela svoj dugogodišnji rad u Hrvatskom narodnom muzeju, Etnografski odio 1921. godine kao crtačica – slikarica. Završena školska sprema i iskustvo stečeno tijekom rada pokazuju se u njezinom statusu kustosice, odnosno profesorice Etnografskog muzeja. U znanstvenom pristupu temama koje obrađuje, oslanja se, uz ostale izvore, i na etnološke studije hrvatskog sociologa i publiciste Mirka Kusa-Nikolajeva, s kojim je duže vrijeme surađivala u Etnografskom muzeju. Nije joj se pružila mogućnost da u muzeju dobije radnu sobu odnosno atelje, te je dio posla morala obavljati izvan muzeja, a odnos ravnatelja prema sebi nerijetko je doživljavala potcjenjivačkim i bahatim, posebice nakon 1945. godine. U mirovinu odlazi 1959. godine, no kao slobodna umjetnica nastavlja likovnim stvaranjem i aktivnošću sve do svoje smrti 19. prosinca 1986.

Etnografski muzej u Zagrebu odužio se je Zdenki Sertić 1997. godine na dostojan način uspješnom izložbom njenih radova, prigodom koje je izdan pregledan i skladno dizajniran katalog s opisom njenog 38-godišnjeg radnog staža u Muzeju i izvan.

Za etnografski opus Zdenke Sertić karakteristično je to, što u pristupu bogatoj baštini našeg narodnog umijeća i kulture na izvanredan način usklađuje znanstvenu i likovnu obradu tematike, kojom se bavi. U tom pogledu ona predstavlja jedinstveni primjer u hrvatskoj umjetnosti. Osnova i istinska vrijednost njezinih radova potječe iz iscrpnog proučavanja povijesnog, kulturnog, geografskog i prirodopisnog materijala – a što je najznačajnije – iz neposrednog dodira s okolinom i narodom kraja, kojeg prikazuje. Iz tog je razloga tijekom svog života proputovala sve krajeve Hrvatske i dobar dio južnoslavenskih zemalja. U raznovrsnim slikarskim tehnikama prikazala je ne samo narodne nošnje i običaje, već i pučke zgrade, keramiku, drvorezbarstvo te radove na platnu i staklu.

Zdenka Sertić je izvanredan grafičar i slikarica s profinjenim osjećajem za boje i sposobnošću fokusiranja detalja, tako da figurativnost u njezinim radovima djeluje kao da živi i buja svojim bogatstvom boja i ornamentike, dočim se tonovi boja pozadine slike izvanredno uklapaju u prirodni ambijent i godišnje doba.

Pored slikarskog stvaranja, Zdenka Sertić izrađuje spomenice, diplome, plakate, ex-librise, osnovu za tkanine, kožu, keramiku i drvorezbariju. Izradila je emblem i prigodnu marku jubilarne pro-

Zdenka Sertić,
akademska
slikarica i
etnografinja

– 537 –

Zdenka Sertić,
Lički motiv,
tempera

Mladen
Ibler

– 538 –

slave Zagrebačkog Sveučilišta 1969. godine, kao i nizove maraka s folklornim motivima 1957., 1961., i 1964. godine. Marka s prikazom makedonskog kola iz Skopske Crne Gore uvrštena je među deset najljepših maraka na svijetu za 1957. godinu (L.E. Scott, *Stamp Collectors' Annual 1958*).

Zdenka Sertić je godinama surađivala s Leksikografskim zavodom za čija je izdanja u Enciklopediji Jugoslavije izradila lijepe etnografske table s prikazom narodnih nošnja iz svih republika u bivšoj državi. Nitko kao ona nije tako egzaktno i slikarski dojmljivo zabilježio detalje narodne nošnje iz svih naših krajeva i u tome je njezina ogromna i nezamjenjiva uloga. Glavni urednik EJ bio je Krleža i on je očito bio zadovoljan njenim veoma stručnim i likovno atraktivnim prikazima narodnih nošnja.

Ona je opremila velik broj knjiga, kalendara i časopisa te u tom pogledu pripada plejadi hrvatskih umjetnika (Babić, Miše, Trepše, Höcker), koji su usklađivanjem slova, boja, ukrasa i narodnih motiva pridonjeli usavršavanju grafičke vrijednosti domaćih knjiga i časopisa. Sudjelovala je na mnogim izložbama u domovini i inozemstvu (Pariz, Leipzig, Barcelona, Berlin, Haag, Bruxelles, Kopenhagen), a

svoje stručne radove objavila je u domaćim i stranim časopisima. Svojim vinjetama ukrasila je i Hrvatsku Reviju Vinka Nikolića u Barceloni.

Z. Sertić, Uskrs u
Šestinama

Zdenka Sertić,
akademska
slikarica i
etnografinja

– 539 –

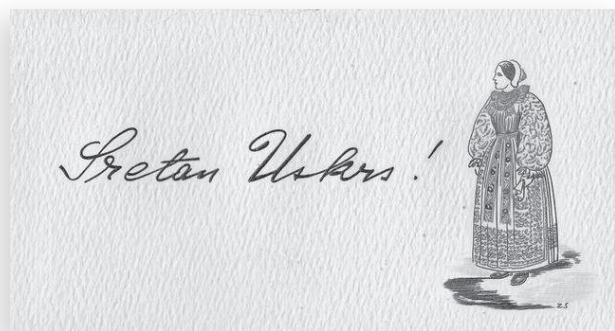
Slikarica Zdenka Sertić je bila cijenjena i poznata u umjetničkim i kulturnim krugovima ne samo Zagreba i Hrvatske (Babić, Meštrović, Peić, Vajić, Matačić, Krleža, Tadijanović) već i u drugim središtima južnoslavenskih zemalja.

Po svojoj mladenačkoj agilnosti, ukusnom odijevanju, upornosti i spremnosti da kao praktična vjernica pomogne u nevolji, bila je poznata i onima, koji su manje poznavali opseg njezina umjetničkog rada. Rada, koji je za nju osobno imao i dublji smisao.

Pri završetku svog pisma jednom umjetniku u inozemstvu kojem je poslala nekoliko svojih crteža, umjetnica je dopisala riječi, koje to najbolje iskazuju:

"... izvolite primiti ove slikarske minijature na motive moje domovine Hrvatske, koju volim nada sve i kojoj sam posvetila cjelokupno svoje djelo."

Zdenka Sertić je bila stvaralačka ličnost sa svojim originalnim stilom rada i puna toplog razumijevanja za tuđe teškoće. Osjećaj, kojim je umjetnički tumačila manifestacije višeg života svog naroda trebao bi biti nadahnuće i dati poticaj budućim generacijama hrvatskih umjetnika i etnografa.

Dodatak

Dodajemo kratku biografsku crticu o dr. Mladenu Ibleru, koju je on iz Danske poslao Darku Žubriniću, priređivaču ovog priloga.

Mladen Ibler (1937.-2017.)

Izvanredni i opunomoćeni veleposlanik Republike Hrvatske u Švedskoj sa sjedištem u Stockholmu od 1996. do 1999. godine. Akreditiran u Republici Finskoj od 1997. do 1998. godine te u Republici Estoniji, Republici Litvi i Republici Latviji od 1997. do 1999. godine. Izvanredni i opunomoćeni veleposlanik u Australiji sa sjedištem u Canberri od 1999. do 2005. godine, akreditiran u Novom Zelandu od 2000. do 2005. godine.

Rođen je u Zagrebu 18. prosinca 1937. godine. Diplomirao je medicinu na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1963. godine, također stekao diplomu Medicinskog fakulteta u Aarhusu, Danska 1969. Specijalizirao anesteziologiju i intenzivnu medicinu 1975., docent je kliničke anesteziologije na medicinskom fakultetu u Kopenhagenu i predavač na post-graduate tečajevima anesteziologije Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) od 1975. do 1979. godine. Od 1979. šef Odjela za anesteziologiju i intenzivnu medicinu Općinske bolnice u Holbaeku, Danska. Stručno i znanstveno se usavršavao u Hustonu, Minneapolisu i Grazu. Objavio preko pedeset originalnih radova iz područja anesteziologije i intenzivne medicine te predavao na međunarodnim kongresima i simpozijima u domovini, SAD i europskim zemljama. Od 1978. savjetnik SOS-Internationala u Kopenhagenu.

Dobitnik je više međunarodnih stipendija za znanstvena istraživanja na području anesteziologije i kliničke fiziologije. Član je Hrvatskog zbora liječnika i skandinavskih liječničkih udruga.

Od 1972. objavio veći broj članaka o hrvatskoj povijesti, politici i kulturi u domaćim, iseljeničkim i inozemnim časopisima i novinama. O istim temama je držao predavanja na Sveučilištu u Aarhusu, televiziji i u danskom Parlamentu. Organizirao hrvatski seminar na međunarodnim konferencijama Zaklade za mir i sporazumijevanje u Kopenhagenu 1989. i u Beču 1991. godine.

God. 1990. organizira Hrvatsku kulturnu zajednicu u Kopenhagenu i njen je predsjednik. U suglasnosti s Predsjednikom Republike, neslužbeni je predstavnik Republike Hrvatske u Kraljevini Danskoj od 1990. do 1993. Imenovan je opunomoćenikom Hrvatskog Crvenog križa u Danskoj 1992. godine, te počasnim konzulom RH u Danskoj od 1994. do 1996. godine.

Član je Hrvatskog diplomatskog kluba od 2005. godine. Supruga Tove, rođena Kierkegaard, ortodontska tehničarka, troje djece. Nositelj je odličja Reda kneza Branimira s ogrlicom i Spomenice domovinske zahvalnosti, koje je primio od Dr. Franje Tuđmana, prvog predsjednika Republike Hrvatske.

Uz ovu sažetu biografiju, valja dodati da je dr. Mladen Ibler bio sudionik konferencije *Gacka u Srednjem vijeku*, održane 5. i 6. ožujka 2010. u Otočcu. Rezultat te konferencije je uzorno opremljen zbornik GACKA U SREDNJEM VIJEKU, kojega su uredili Hrvoje Gračanin i Željko Holjevac, objavljen 2012. godine na 370 str. u izdanju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić (ISBN 978-953-6666-96-6). U tom zborniku se nalazi i značajan članak

Mladen Ibler: Borgiano Ilirico 5-6. Prilog srednjovjekovnoj glagoljaškoj baštini Gacke, str. 245-254.

Posebno valja istaknuti njegovu monografiju objavljenu pred kraj života:

Mladen Ibler: *Ivan VI. Anž Frankopan u službi nordijskoga kralja*, Samobor: Meridijani, 2014., 221 str. : ilustr. ; 23 cm.

Spominjemo i njegov prijevod s danskog na hrvatski jednog malo poznatog, a iznimno interesantnog članka poznate danske književnice Karin Michaelis, objavljenog u Danskoj 1928., nekoliko mjeseci prije ubojstva Stjepana Radića u beogradskom parlamentu:

Zdenka Sertić,
akademska
slikarica i
etnografkinja

- 541 -

STJEPAN RADIĆ U VIĐENJU DANSKE KNJIŽEVNICE KARIN
MICHAËLIS, http://www.croatianhistory.net/etf/radic_danska.html (s danskog na hrvatski preveo Mladen Ibler)

Dodajemo također i njegova dva članka objavljena u časopisu Obzor 20. i 27. studenoga 1995. pod naslovom

Mladen Ibler: Zdenka i Tomislav Sertić - dvije hrvatske
sudbine, 1. dio 20. studentoga 1995, Obzor, str. 58-60,
2. dio 27. studenoga 1995, Obzor, str. 58-60., vidi www.croatianhistory.net/etf/sertic_zdenka_tomislav.html

Prvi članak objavljen je pod naslovom *Vidjela sam ga posljednji put*, a drugi pod naslovom *Beograd ne zna što je Pietá*. Oba članka imaju zajednički podnaslov Sudbina časnika i člana Višeg suda hrvatske vojske u NDH Tomislava Sertića i njegovi odnosi sa slikaricom Zdenkom Sertić.

ZAPISI

OKO SIMPOZIJA

NOTES

FROM THE SYMPOSIUM

Smiljana Šunde

Oj, ti vilo, vilo Velebita...

(Gospić – Lički Osik, 2018. – 12. simpozij: Pasionska baština Like)

U *"Pismu majci u Zagorje"* književnik Ivan Dončević napisao: *"Kažu da je Lika zemlja vukova; opora, neprijazna, siva. Zimi sjeverni vjetar briše tragove ljudi i životinja, raznosi u magli granice brda i dolova; ljeti pod užarenim nebom pukotinom zijeva crvena zemlja, jetko miriše oštra i rijetka trava, vri kamenjar zmijama ..."*. I stvorio nam Dončević sliku opore, neprijazne divljine, u koju bi teško tko poželio doći živjeti.

A nije Lika takva, ni svojim Ličanima ni drugima.

"Koji prostor, koji prelijepi prostor!" – uzvikivali su zadivljeni Kinezi, vozeći se kroz Liku. *"Ali zašto nema kuća ni naselja? Ovdje bi moglo živjeti puno ljudi"* – nastavljali su čeznutljivo.

To o Kinezima kazivala mi je prije dvadesetak godina moja dobra znanica Karolina F. Nju su, kao prevoditeljicu za kineski, krajem 1990-ih angažirali iz hrvatske Vlade da bude na usluzi jednoj kineskoj gospodarskoj delegaciji. Delegacija je najprije boravila u Zagrebu, a onda su je u Splitu očekivali splitski gospodarstvenici. Kinezi su odbili mogućnost putovanja do Splita zrakoplovom i tražili prijevoz kombijem. U vožnji su se nekoliko puta zaustavljali i nisu se mogli nadiviti ljepoti Like, a ni načuditi se zašto je taj prostor tako prazan, čak i bez obzira na objašnjenje o povijesnim razlozima.

Od svih naših pokrajina, samo u Lici postoje tri nacionalna parka: Plitvička jezera (na UNESCO-ov popis svjetske baštine upisan još 1949., kao najstariji hrvatski nacionalni park), zatim Paklenica i Sjeverni Velebit. Ako su nacionalni parkovi već po definiciji nešto najljepše što u prirodi imamo, onda Lika zaista obiluje ljepotom.

I sama se divim ljepoti Like kad god se onuda vozim, a to je i po nekoliko puta na godinu. Krajem travnja ove godine, na povratku za Zagreb, gledam uz autocestu te zelene nepregledne šume i proplanke i gledam bijelo stijenje koje se poput ovaca prosulo livadama. No gdje su na tim sočnim livadama stada bijelih ovaca? U srednjoj

Lici ugledah tek jednog pastira s ovcima. Procvjetala stabla (jesu li to šljive?) i žbunovi – sve se bijeli. Gacko polje – sve zeleno i cvjetno, kuće okrenute prema zapadnom suncu; ne znaš je li ljepše i pitomije ovako u proljeće ili ljeti kad je sve prošarano dodatnim žućkastim bojama ili u jesen, kad ima i okera i crvenila ili zimi kad je sve bijelo od snijega. A Gacka vijuga poljem i njezini pritoci i rukavci lijeno se kreću prema uviru.

Doista, zašto je Lika tako prazna, tako rijetko naseljena? Tko to može objasniti i Kinezima i bilo kome, a čak i većini Hrvata?

Broj stanovnika u Lici desetljećima je sve manji i manji.

I kad su otišli pobijedjeni Turci i kad je Lika postala dijelom Vojne krajine i kad je 1881. Vojna krajina (s Likom) vraćena u politički i upravni sustav Hrvatske, nije bilo mira ni normalna života. Prvo je bilo iseljavanje u prekomorske zemlje (čak je i na "Titaniku" bilo Ličana). Stradavalo se u Prvom svjetskom ratu pa između dva rata pa u Drugom pa u Domovinskom ratu. Stradavali su (jedni od drugih) i Hrvati i Srbi, Hrvati ipak više. U Drugome i nakon njega, komunisti su uništili ličke i krbavske katoličke župe Priboj (Prijeboj), Korenicu, Bunić, Udbinu, Rudopolje, Boričevac, Gračac i Palanku, župe u kojima je 1939. godine bilo više od 10.000 Hrvata katolika (u Udbini više od 1.800 Hrvata, u Boričevcu oko 2.500, u Gračacu oko 2.000), dok danas u tim župama gotovo da i nema Hrvata katolika.

U Domovinskom ratu Lika je većim dijelom bila okupirana, četiri godine Hrvati su – ubijani i rastjerivani, njihova imovina pljačkana. Sve do 1995., a onda su, tijekom vojno-redarstvene akcije "Oluja", organizirano i na poziv svoga vodstva Srbi izbjegli u Srbiju. O tome postoji niz izvornih i to srpskih dokumenata. Danas Beograd govori o protjerivanju i o genocidu. Protjerivanju koga? Genocidu nad kim? Ostaje jedina istina da je srpska oružana agresija nanijela štetu i bol svima i ostavila velike i dalekosežne negativne posljedice – u demografiji, gospodarstvu, kulturi, obiteljskim i međunarodnim odnosima.

Čini se: što god dotaknemo i spomenemo, sve je pasija Like i Ličana.

Ne mogu reći da Liku dobro poznam, ali nije mi ni nepoznata. Naime, 1970-ih i 1980-ih bila sam s Likom i obiteljski povezana pa sam u više navrata privatno putovala u Gospić. No, češći su bili moji službeni posjeti Lici, dok sam snimala reportaže za Dokumentarni i za Obrazovni program Hrvatskoga radija: osim Gospića, bijah tako u Svetom Roku, Lovincu, Ričicama, Vrelu Zrmanje, Sincu, Brinju, Ivičević Kosi, na Plitvicama, u Jezercu, Ramljanima, Saborskom, Novom, Otočcu, Smiljanu, Krasnu, Ličkom Lešću, Ličkom Osiku, u Boričevcu, Donjem Lapcu, Priboju, Gračacu, Korenici, Udbini, Josipdolu, Vrhovinama, Krivom Putu ...

Oj, ti vilo, vilo
Velebita...

Najupečatljiviji su za mene bili posjeti naseljima u unutrašnjosti Velebita ujesen 1998. godine. Najupečatljiviji valjda zbog guste jutarnje magle u kojoj, do dolaska sunca ili bure, nestaje sve, pa se osjećaš kao da si sam u svijetu. Ali možda još i više stoga što nas je vodio sveznajući i neumorni, legendarni prof. Ante Glavičić (1931.-2003.), arheolog, muzealac, konzervator, dugogodišnji kustos i ravnatelj senjskoga Gradskog muzeja, poznavatelj svakog kamena i svakog čovjeka u velebitskim vrletima. S njim su nam vrata svake kuće bila otvorena. Serija mojih kratkih reportaža o jednom od najljepših hrvatskih sela, raštrkanom po Velebitu - o Krivom Putu - zvala se "Pravi put za Krivi Put".

Ne mogu zaboraviti susret u Krivom Putu s tihom, dostojanstvenom Marom Tomljanović, majkom junaka i jednog od simbola Domovinskoga rata Damira Tomljanovića Gavrana, legendarnoga Tigra (1968.-1994.). Susret s njom kao da je bio susret sa svim majkama svih naših branitelja.

Nemoguće je ne sjetiti se osjećaja blizine iskonske prirode u jednom od zaselaka Krivoga Puta, dok nam je jedan sredovječni bračni par pokazivao pčelinje košnice u vrtu pored kuće i pripovijedao kako im svakih nekoliko dana dolazi u posjet jedan te isti medvjed i gosti se medom iz prve košnice. Što pritom izgazi vrt i uništi nasad u njemu - nije im bilo toliko važno, važno im je bilo da njih ne napada. S vremenom odmaknuše jednu košnicu od ostalih, da bi medvjedu bila bliže kad dolazi po svoju "porciju" meda. I nikad da nije dirao ostalo. Čudan medo, skoro kao domaća životinja!

Ili - kako zaboraviti susret s malim radoznalim i bistrim glavica-ma u školi u Krivom Putu i posebno s dječakom (zaboravih mu ime), koji nam je kazivao o svom susretu s medvjedom:

– Je, nisam ja to izmislio. Tata je došao po mene u školu pa smo se vozili kući. I medvjed odjednom došao na cestu ispred nas. I tata stao i ugasio motor i šapće mi da se ne mičem. Pa smo se malo gledali s medom. Onako – baš gledali. Medo došao do našeg auta, gleda on nas ovako kako ja vas gledam sada. A velik je bio. Ja se nisam bojao, jer sam mislio da mi ne može ništa kad sam u autu i tata je sa mnom. Pa nas medo gleda, gleda ..., a onda udario šapom po autu, tu sprijeda, pa se onda odgegao. Više nas nije ni pogledao. I onda moj tata kaže da sad možemo dalje.

Što bi neki gradski dječak dao da može doživjeti takav susret! Opasan. Ali zanimljiv.

Dječak, osnovnoškolac iz Krivoga Puta sada je već odrastao, možda je i sam već postao otac ... Premalo je dječaka i djevojčica u Lici, premalo mladih obitelji. I to je pasija naše Like i Krbave. Ličko-senjska županija jedina je od svih hrvatskih županija u kojoj se od popisa 1900. broj stanovnika stalno smanjuje. Istina, gospodarskom

i demografskom oporavku ovoga prelijepog kutka naše zemlje postupno pridonosi autocesta, ali treba riješiti i prometnu strukturu unutar županije, a i još mnogo toga. Jer resursa za gospodarski razvoj itekako ima - današnji turisti u potrazi su za netaknutom prirodom i za ekološki uzgojenom hranom. Lika sve to ima i može ponuditi.

Može ponuditi i mir - ako ima dobre volje. A te volje često je nedostajalo. Nedostaje ponekad i danas.

Čemu, primjerice, služi proslava ilegalnog, nepostojećeg praznika (nema ga u popisu državnih praznika RH) 27. srpnja? Taj se dan u nekadašnjoj SFRJ slavio kao Dan ustanka, a prema povijesnim izvorima, bio je to dan početka organiziranog "čišćenja" istočnoga dijela Like i jugozapadnoga dijela Bosne - od Hrvata. Toga su datuma 1941. uništene hrvatske katoličke župe: Srb, Donji Lapac, Drvar, Krnjeuša i Bosansko Grahovo. Ubijeni su ili rastjerani župljani, a njihovi župnici vlč. Waldemar Maximilian Nestor u Drvaru, vlč. Juraj Gospodnetić u Bosanskom Grahovu i vlč. Krešimir Barišić u Krnjeuši okrutno mučeni i ubijeni. Nekoliko dana kasnije slično je prošla i župa Boričevac, odakle su Hrvati također ubijeni ili rastjerani, a njihov župnik Vladimir Stuparić ubijen nešto kasnije u Sincu. Počinitelji? Tzv. ustanici - četnici i domaći komunisti. A već nekoliko godina slavi se, uz državnu potporu, taj tzv. ustanak.

Gdje smo to mi?

Gospić - Lički Osik, 7. lipnja 2018., četvrtak

U četvrtak popodne, 7. lipnja, autobusom se vozimo Lijepom našom domovinom i lijepom našom autocestom prema Lici. Oko nas lička polja i lički kamen, šume i proplanci. Povremeno projurimo ispod širokih, sa strana ograđenih nadvožnjaka, namijenjenih nesmetanim prijelazima divljih životinja. Lijepo je to što se brinemo o divljim životinjama i biološkoj raznolikosti, ali gdje je briga o čovjeku, posebno o ličkom čovjeku?

Putujemo na simpozij Pasijske baštine. U autobusu su sudionici Simpozija, većina njih, a pojedinci će doći izravno u Gospić. S nama su i dvije gospođe koje putuju privatno - one će same snositi troškove svoga putovanja i smještaja, a svakako bi htjele nazočiti predavanjima na Simpoziju. Obje imaju ličke korijene, obje su Zagrepčanke rođenjem: jedna je Mirjana Vrsalović, čiji je djed Stjepan Vukelić bio poznati gospićki klesar; druga je Neda Mara Rosandić-Šarić, koja je 1945., kao jednogodišnja djevojčica s roditeljima i dvjema sesticama, bila izbjeglica i jedva izbjegla masakr u Bleiburgu te dospjela u Italiju pa zatim u Argentinu, a danas živi u SAD-u. Početkom 1990-ih bila je prva hrvatska veleposlanica u Argentini. Njezin otac, inženjer šumarstva i predratni upravitelj Šumarije u Svetomu Roku,

Milan - Mime Rosandić rođeni je Gospićanin i Neda-Mara svakako želi slušati predavanja o pasiji Like i Ličana. Jer, i život njezina oca dio je te pasije.

Uoči strijeljanja 1948. u Zagrebu 48-godišnji Mime Rosandić pisao je svojim trima djevojčicama: *"Draga Anera, Mara i Ika. Eto vaš ćakan ode za svojom zvizdom, a drugačije to i nije moglo biti. Nama je domovina iznad svega i tome se pokoravamo. Neka i vama, dico moja, to bude u vašem životu iznad svega, i tim putem i naši stari kročiše i mi u njima gledamo svoj uzor. Providnost nam je odredila taj komad hrvatske zemlje da ju štitimo, da ju branimo i sačuvamo našim pokoljenjima. Zato vaš ćakan nije mogao drugačije, a vi mu, moje drage curice, oprostite, što vas je ostavio sirotama. Uzđajte se u Boga, slušajte vašu majku i ostanite svojoj Hrvatskoj vjerne. Vaš ćakan Mime."*

Domoljublje je i misao, ideja, ljubav, vjera, poniznosti najposlije žrtva. Koliki su se žrtvovali ...

Kroz Liku je prolazilo nekoliko starih austrijskih cesta, od kojih su neke toliko lijepe i zanimljive da su prije desetak godina uvrštene na Popis kulturnih dobara Republike Hrvatske (Terezijana- s kraja 18. st., Majstorska - s početka 19. st.). One danas služe ili kao lokalne ceste ili na njima uživaju turisti, ako baš žele zastajati i diviti se krajolicima.

U vožnji autocestom visoka Lička Plješivica ostaje nam s lijeve strane. Plješivica dijeli Liku od Pounja. Tu blizu je i granica s Bosnom i Hercegovinom, neriješena i danas. Naime, još 1946. BiH je jednostrano preuzela upravu šuma u katastarskim općinama Zavalje, Skočaj i Meljinovac. Nakon intervencije ondašnje hrvatske Vlade i nakon izjašnjavanja mjesnih odbora, Ličko Petrovo Selo i Vaganac ušli su u sastav Hrvatske. Iako su tražili isto i iako su stoljećima pripadali kotarevima Korenici i Donjem Lapcu, to nije uspjelo hrvatskim mjestima Meljinovac, Baljevac, Zavalje i Veliki Skočaj. Župa (nekad i općina) Zavalje, s predratnih 4200 duša, sa 7 hrvatskih sela - Veliki i Mali Skočaj, Međudražje, Zavalje, Veliki i Mali Baljevac i Vučjak, 1947. je darovana Bosni i Hercegovini. No po crkvenom ustrojstvu župa danas pripada Gospićko-senjskoj biskupiji, kao što je ranije pripadala Krbavskoj, Modruškoj pa Riječkoj biskupiji (nadbiskupiji).

Ne znam vozimo li se nad kojom od pista podzemne zračne luke i nekadašnje zrakoplovne baze JNA Željava, najveće u nekadašnjoj SFRJ. Prema današnjem, službenom stanju, radarska postaja na Ličkoj Plješivici, podzemni dio, pista 4 i dijelovi pista 1 i 3 pripadaju Republici Hrvatskoj, dok se piste 2 i 5 nalaze na državnom području BiH.

Vrijedi se podsjetiti da je u vrijeme Domovinskoga rata, tj. u vrijeme srpske i JNA agresije na Hrvatsku, ova podzemna baza služila

za napade na Hrvatsku- primjerice odatle su u rujnu 1991. poletjeli borbeni zrakoplovi koji su raketirali HRTV-odašiljač na Sljemenu, a u listopadu i Banske dvore na Gornjem gradu u Zagrebu, sjedište tadašnje hrvatske Vlade. Ondje se upravo našao i hrvatski predsjednik dr. Franjo Tuđman, a u bazi Željava, gle čuda!, imali su tu informaciju. Zrakoplovi iz ove baze polijetali su i na brojne druge slične "mirotvorne" akcije, pa i onu rušenja helikoptera misije EZ-a, u kojima su se nalazila petorica talijanskih i francuskih promatrača, u siječnju 1992. godine. Podzemna zrakoplovna baza Željava bila je u funkciji do svibnja 1992., kada ju je, pri povlačenju, JNA uništila minsko-eksplozivnim sredstvima. No, radarski položaj na vrhu Plješivice bio je aktivan sve do kolovoza 1995. godine. I tada su, pri povlačenju, srpski vojnici uništili položaje i opremu. Uz to - minirano je i čitavo područje zračne luke/podzemne baze.

U vožnji, jamačno iznad koje od nekadašnjih pista, povremeno nam u vidokrug uđe pokoji stari hrvatski grad ili srednjovjekovna utvrda - sve je zapušteno, ali zapušteno je odavno. Narodna pjesma kaže da je Ličko-krbavska županija imala 77 gradova ili utvrđenih mjesta. Stoga je i mogla dugo odolijevati turskim osvajačima. U izvješću carskoga povjerenstva iz 1690., dakle, neposredno nakon oslobođenja Like i Krbave od Turaka, napisano je da *"u Liki ima kula i gradova 50, koje bi trebalo urediti i obnoviti"*.

Turskih je osvajačkih pohoda bilo - ni ne zna se koliko. Najgori i najtragičniji bio je onaj od 9. rujna 1493., kada je na Krbavskom polju izginulo oko 10 tisuća hrvatskih branitelja. Kako pišu suvremenici slučajno preživjeli sudionici bitke, izginuo je cvijet hrvatskoga plemstva, a zapovjednik hrvatske vojske, ban Emerik Derenčin uhićen i odveden u zarobljeništvo u Tursku, gdje je i skončao. O događaju je u svom *Zapisu* iz 1493., poput proroka Jeremije, svjedočio i poznati pop glagoljaš Martinac: *"I t'gda načeše cvilit rodivšije i vdovi mnoge i proči ini i bist skrb velija na vseh živućih v stranah sih, ja kaže ne bist od vremena Tatarov i Gotov i Atelja nečastivih.(...) Turci nalegoše na jazik hrvatski ..."*.

Svega 18 dana nakon bitke ninski biskup Juraj Divnić pohodio je Liku i na osnovi vlastitih promatranja piše papi Aleksandru Šestom: *"... Pustoši Turčin polja, drveće gvoždem obara, ruši kuće i gradove, odgoni stoku koliko je imade. Vodi zarobljenike u jarmu, pljačka, stavlja na muke, silovito istrebljuje, tjera bosonoge i gole po brdinama i kamenju. Bezbožna rulja vuče polumrtve na užetima ili na konjskim repovima. Kao nijeme živine tuče toljagama i bičevima ugledne gospode, s raspuštenom kosom, uprskane krvlju djece, nagrđene udarcima, izmrcvarene u licu, a one zamažu uzdišu, leleču i pište, zamažu mole od koga pomoć ili barem utjehu. Zlostavljene djevojke i Bogu posvećene djevice, dječake i mladiće odnose divlji neprijatelji u svoju*

zemlju, na sužnjevima iskušavaju sve vrste surovosti i mučila, koja se ne dadu ni zamisliti, a kamoli ispriporijediti”.

Radoslav Lopašić pak 1888. piše: *”U dugotrajnoj i nejednakoj borbi izginu cviet naroda: tisuće i tisuće ljudstva bude odvedeno u teško robstvo da se poturči i izrodi; množina naroda uteče preko mora u Italiju, u alpinske priedjele germanskoga carstva, u razne krajeve Ugarske i čak u Nizozemsku”*.

Nakon Krbavske bitke nastavljaju se stalni ratovi s Turcima, tj. dolazi do stalnih upada - ili opjevanog kneza Ivana Karlovića u Bosnu ili Turaka u Liku. Turci nastaviše pljačkama Krbave i Like i odvođenjem Hrvata u ropstvo te tako puzajućim osvajačkim ratom napredovahu još dalje prema zapadu i sjeverozapadu.

Kad 1527. pade cijela Lika pod Turke, Turci tada cijeli osvojeni prostor organizirahu po svome, kao novu upravno-sudsku jedinicu. Prije toga posve uništiše društvenu strukturu srednjovjekovne Like i Krbave, kao i organizaciju crkvene vlastite time zaustaviše daljnji razvoj ovoga kraja. Dok su u vrijeme vladavine kneza i bana Ivana Karlovića (1485.-1531.), posljednjega potomka slavnog roda Kurjakovića, Hrvatskoga Joba, kako ga u istoimenoj knjizi naziva književnik Petar Grgec - Lika i Krbava bile obilno napućene, prvi turski popis iz 1528. donosi podatak da je Lika posve pusta.

Današnja, dakle, prazna Lika ispražnjena je prvi put turskim osvajanjem, a Hrvati su što pobijeni, što odvedeni u ropstvo, što izbjegli, dok je dio njih prihvatio islamsku vjeru. Opustošeni prostor trebalo je naseliti novim življem. Hrvatske i katoličke kuće i imanja, osobito u početku turske vladavine, dobivali su vrlo pokretljivi žitelji pravoslavnoga vlaškog naroda, navikli na život od stočarenja i ratne pljačke. Oni su služili u turskoj vojsci kao martolozi i po potrebi se borili protiv starosjedilačkih Hrvata. Nakon prestanka turske vlasti u Srbiji, pod utjecajem Srpske pravoslavne crkve, lički su Vlasi postupno poprimili osjećanje srpske nacionalnosti, iako nisu proistekli od etničkih Srba.

Slovenski putopisac Benedikt Kuripešić, u svom *”Itinerariju ili putopisu izaslanstva kraljevskoga veličanstva u Konstantinopol turskomu caru Sulejmanu”*, objavljenom na njemačkom jeziku 1531., navodi kako je pravoslavni element u Bosnu stigao tek s Turcima kao njihove pomoćne vojne postrojbe ili radna snaga koja je naseljavana na ispražnjena hrvatska područja. Otimanjem djece, batinanjem, ponižavanjem, rušenjem crkava i masovnim ubojstvima te nepodnošljivim nametima, poput poreza na svaku glavu stoke, na svaku njivu, vrt, livadu te na svaka vrata u kući prisiljavali su Hrvate katolike na bježanje ili promjenu vjere. U Lici je bilo posve isto kao u Bosni.

U 160 godina turske vladavine autohtono je srednjovjekovno pučanstvo Like i Krbave nekoliko puta bilo izmijenjeno. Od turskoga

zaposjedanja Like, kada su istjerani ili ubijeni Hrvati, valjda ni u jednomu hrvatskom području nije bilo toliko izmjena stanovništva kao na području kojim se upravo vozimo i na kojem ćemo boraviti idućih nekoliko dana. Svaka je lička stopa natopljena krvlju, na svaki je pedalj ličke zemlje pala nečija suza.

Idućih ćemo dana biti smješteni u Ličkom Osiku, u Pastoralnom centru, a domaćin nam je vlč. Luka Blažević. Moja je soba na prvomu katu, s pogledom na lijepu, posve ravnu livadu, punu sočne zelene trave. S druge strane livade - jedna kuća i nekoliko manjih gospodarskih zgrada.

Navečer je u Gospiću, u Pučkom otvorenom učilištu svečano otvaranje 12. Međunarodnoga bijenalnog simpozija Pasijske baštine. Pučko otvoreno učilište nosi ime najpoznatijega Ličanina, oca Domovine, dr. Ante Starčevića (Veliki Žitnik 1823. - Zagreb 1896.). Starčević je bio svjetionik brojnim naraštajima, evo već treće stoljeće. Njegove su misli i danas aktualne, a u vremenu komunističke vlasti već i samo spominjanje Starčevićeva imena bilo je kažnjivo. U vrijeme komunizma brojni su Starčevićevi poštovatelji, uglavnom mladi ljudi, iskusili zatvorsku kaznu samo stoga što su posjetili Starčevićev grob u Šestinama.

Je li i to pasija? Ali ne samo pasija Like i Ličana, nego svih Hrvata i cijele Hrvatske ... Naravno da jest.

Organizatori Simpozija su: Pasijska baština iz Zagreba, Gospičko-senjska biskupija i Grad Gospić, a pokrovitelj je HAZU. Nakon srdačnih i toplih pozdrava domaćina - gradonačelnika Gospića Karla Starčevića, predsjednika Pasijske baštine mr. Joze Čikeša i akademika Josipa Bratulića, Simpozij je otvorio gospičko-senjski biskup mr. Zdenko Križić.

Gospičko-senjska biskupija mlada je biskupija, utemeljena 2000. bulom pape Ivana Pavla II. No, u srednjem vijeku na njezinu su području bila četiri biskupska sjedišta: Senj, Krbava, Modruš i Otočac. Uz to bilo je oko 20 samostana. Ranija Riječko-senjska nadbiskupija podijeljena je na Riječku nadbiskupiju i Gospičko-senjsku biskupiju.

Ova biskupija jedna je od većih u Hrvatskoj (8.200 km²), no po broju stanovništva jedna je od manjih (1991.: oko 146.000, od čega je 39 % bilo Srba (pravoslavaca), a 56 % Hrvata (katolika). U vrijeme srpske agresije s okupiranoga dijela gotovo svi katolici bili su protjerani, a katoličke crkve i ostali crkveni objekti bili su sustavno uništavani; isto je bilo i s obiteljskim kućama. Kada je to područje u kolovozu 1995. oslobođeno, napustila ga je većina srpskoga stanovništva. Njihove crkve ostale su uglavnom pošteđene.

Ako je igdje bilo pasije, onda je to bilo u Lici.

Na širokom prostoru Gospićko-senjske biskupije nalaze se velika prirodna i kulturna bogatstva. Kraj je bogat šumom u čemu se ističe Kapelsko gorje i Velebit, simbol ne samo Like nego i Hrvatske.

Prigodno je na otvaranju Simpozija održan i koncert pučke korizmene pjevane baštine i pobožnosti Like i Gacke, pod nazivom "O, Isuse izranjeni ...". Iste su folklorne skupine uoči ovogodišnjeg Uskrsa nastupale u Zagrebu na svečanostima Pasionske baštine. I tada i večeras izvođače je organizirao i za nastup angažirao i pripremio svenazočni etnomuzikolog dr. Joško Čaleta.

Na domjenku poslije svečanog otvaranja razgovaram s obama biskupima - umirovljenim msgr. dr. Milom Bogovićem i aktualnim ordinarijem msgr. mr. Zdenkom Križićem. Povjesničar, raniji pomoćni riječko-senjski biskup sa sjedištem u Gospiću, msgr. Mile Bogović bio je prvi ordinarij Gospićko-senjske biskupije. Msgr. Zdenko Križić, karmelićanin, 2016. naslijedio je biskupa Bogovića na gospićko-senjskoj stolici. Nije im lako. Obojicu biskupa poznajem iz njihova "predbiskupskog" vremena. Teme su naših razgovora gotovo neizbježne - stanje u politici, u društvu općenito, kultura, knjige, Crkva ... Naravno, razgovorima se priključuju i neki drugi sudionici Simpozija. Posebna je tema referendumska inicijativa protiv Istanbulske konvencije, iako je od svršetka prikupljanja potpisa prošlo već desetak dana. Predsjednik Vlade Andrej Plenković, uz suglasnost predsjednice države Kolinde Grabar Kitarović, a podržan od svojih, saborskih "dizača ruku", "obogatio" nas je pristajanjem uz Istanbulsku konvenciju, kojom se tobože štiti žene od nasilja u obitelji, a zapravo se u društvo i u sve zakone uvodi rodna ideologija i terminologija. O Inicijativi imam informacije iz prve ruke - od početka sam bila uključena u akciju i organizaciju prikupljanja potpisa, satima svakodnevno (od 13.-27. svibnja) dežurajući na mjestima prikupljanja, a bila i u Koordinaciji za prikupljanje. Potpisa smo prikupili dosta, čak i nekoliko tisuća više no što je trebalo. Stoga očekujemo da bi se, poslije ljetnih godišnjih odmora, tj. početkom jeseni moglo početi pregovarati o datumu organiziranja referenduma o otkazivanju Konvencije. A pripomena o "dizačima ruku" - ta kako drukčije nazvati ljude koji bi trebali biti saborski zastupnici i zastupati svoju izbornu bazu, a oni glasuju protiv svojih, tobožnjih načelnih, uvjerenja, na temelju kojih su i dobili povjerenje birača, i protiv načelnih uvjerenja nekoliko stotina tisuća odlučnih protivnika Istanbulske konvencije!

Lički Osik, petak 8. lipnja 2018.

Još se sunce nije pojavilo, a iz sobe gledam vrt pod prozorom i obližnju livadu. Livada se gubi u jutarnjoj, neprozirnoj magli. Ipak, čini se da magla i nije tako gusta - ta već ju je prvo sunce rastjeralo, a još se malo vukao tek pokoji zaostali magleni pramen. Na kraju livade - pčelinjak. Pastoralna. Kao da smo u nekom drugom vremenu, kao da nije početak 21. stoljeća ... Pastir tjera stado ovaca cestom od kuće prema glavnoj cesti za Mušaluk, a onda skreće desno, cestom dalje, valjda prema svom uobičajenom pašnjaku.

Eh, koliko bi ovaca Lika mogla prehraniti na svojim pašnjacima!

Prošle, 2017. godine bilo je u cijeloj Ličko-senjskoj županiji oko 8 i pol tisuća ovaca, pretežito ličke pramenke, prilagodljive na ličke klimatske i ine prilike. Nije malo, ako se ima u vidu podatak od ukupno 41 tisuću ovaca u cijeloj Hrvatskoj. Ali nije ni puno - s obzirom na ono što pružaju lički pašnjaci.

Ta nisu se uzalud ljudi stoljećima doseljavali u Liku, a drugi iz nje odlazili tek kada bi bili protjerani. Uz dobru upravu i poticajne zakone Lika bi doista mogla prehraniti brojno žiteljstvo. Oni koji odlaze danas, 23 godine nakon svršetka Domovinskog obrambenog rata - možda i nisu protjerani, ali jesu primamljeni nečim naoko važnijim, ljepšim i korisnijim.

Uvijek kad smo na simpozijima Pasionske baštine, akademik Bratulić izjutra nestaje, nema ga. A onda se pojavi na doručku i sve nas nudi nečim, ovaj put trešnjama i šumskim jagodama. Jagode je nabrao na livadi, a trešnje tu pred Pastoralnim centrom. Kasnije, u stanci rada Simpozija, svi pokušavamo dohvatiti grane sa slatkim, tek dozrelim trešnjama. Mirišu stabla, miriše trava iz voćnjaka i s livade, zuje kukci ...

Na prvim predavanjima s nama su oba biskupa. Nakon pozdravnoga govora biskup Zdenko mora za drugim obvezama, dok biskup Mile ostaje s nama. U stanci nam kazuje: *Ova crkva sv. Josipa*, uz koju je Pastoralni centar, *dva je puta srušena u Domovinskom ratu. Prvi put u rujnu 1991., vlč. Luka i ja smo dopuzali do nje i tako prvi ušli u razrušenu crkvu. Malo po malo obnovili smo crkvu i sve, a kad je bila izgrađena i sva uređena, Srbi su je iz Ličkog Osika, ovdje preko ceste, ponovo granatirali i razrušili. Odavde su onda išli na Široku Kulu i ondje napravili onaj strašni pokolj. I eto, crkvu smo morali obnavljati po drugi put.*

Lički Osik, subota 9. lipnja 2018.

Kad god pogledam kroz prozor svoje sobe, vidim zelenu livadu. I cestu za Mušaluk.

Malo selo. Nisam ondje bila, ali sam o njemu čitala. Naravno, najviše u svezi legendarnog popa Mesića koji je sudjelovao u borbama za oslobođenje od Turaka. Pop Marko Mesić, kanonik, rođen je u Brinju (oko 1640.) i ondje dugo bio župnikom. Nakon pobjede nad Turcima, zajedno s nekoliko senjskih kanonika, pop Mesić prevodio je na kršćanstvo one koji su to htjeli, uglavnom ako su se željeli vratiti na pradjedovsku vjeru ili pak su željeli očuvati svoju imovinu. Kao priznanje za junačka djela i zasluge stečene u ličko-krbavskoj vojni, kralj Leopold je 1693. odlikovao popa Mesića posebnom poveljom i darovao mu posjed u Mušaluku, gdje je on 1700. podigao crkvicu sv. Duha.

U tom istom Mušaluku rođen je 1875. Fran Binički, profesor crkvene povijesti i kanonskog prava u Biskupskom bogoslovnom sjemeništu u Senju, pjesnik, esejist, filozof, znanstvenik, novinar i polemičar. Bio je vrstan prevoditelj - znao je 11 jezika: grčki, latinski, njemački, francuski, talijanski, španjolski, engleski, ruski, poljski, češki i bugarski. Nakon zauzimanja Gospića i ulaska u grad u travnju 1945. partizani su u dvije godine u Gospiću i njegovoj okolici, na razne načine ubili više od 3500 nevinih osoba. Ista sudbina snašla je i Biničkog. Uhitili su ga i zatvorili u kaznionicu, gdje je obolio od tifusa, pa još neosudenog iz gospićke kaznonice sa zakašnjenjem prebacili u gospićku bolnicu, gdje je 1. svibnja 1945. umro u mukama. Čak su mu prijatelji morali ukrasti mrtvo tijelo i prokrijumčariti ga pod plastom sijena, da bi ga kriomice mogli pokopati uz grob njegovih roditelja na katoličkom groblju u Ličkom Osiku.

Tako je to bilo u "najboljem" od svih društava - jugoslavenskom socijalizmu.

Veseli me što je na ovom Simpoziju jedan referat (mr. Ljiljana Sabljak) posvećen upravo mučeniku Franu Biničkom.

Naše gošće Neda-Mara i Mirjana odmah poslije doručka odlaze na kraći izlet u Sv. Rok i na Udbinu. Po njih je došao biskup Mile Bogović, sam im je to predložio. Vraćaju se oduševljene onim što su vidjele i doživjele.

Za blagdan sv. Roka 2014. u selu Sveti Rok otkriven je spomenik Aneri (rad akademskog kipara iz Zagreba, Slavena Miličevića), poznatom liku iz romana "Ognjište" književnika Mile Budaka (1889.-

1945.). Anera simbolički predstavlja Liku, ali ujedno i cijelu Hrvatsku. Od vremena kad je prvi put objavljen najpoznatiji Budakov roman iz ličkoga seljačkog života u 4 toma, mnoge su djevojčice u Lici, a i drugdje, dobile ime po glavnoj Budakovoj junakinji Aneri. Evo, Nedina sestra zove se Anera, ali i Nedina kći. U propovijedi pri otkrivanju spomenika biskup Bogović reći će kako je Anera "najsuetiji i najsvetiji ženski lik u ličkoj književnosti, utjelovljenje ličke dobrote i ličke svetosti", "oličenje dobrote i ljubavi koja je živjela na ovim našim prostorima, u našim majkama, ženama i djevojkama". I dodat će biskup: "Zato smo željeli postaviti spomenik tome liku i spasiti umjetničko stvaranje i umjetničko djelo od političke borbe i mržnje koja je neopravdano vezana uz pisca Ognjišta".

A mržnja je učinila da je Mile Budak, književnik, odvjetnik i političar strijeljan 1945., nakon što je morao svjedočiti strahovitomu mučenju i ubojstvu svoje kćeri, gimnazijalke Grozdane. Zanimljivo bi bilo usporediti hrvatskoga književnika Milu Budaka i srpskoga Miloša Crnjanskog: obojica vrsni književnici, političari i ideolozi, no razlikuju se po sudbinama - Crnjanski je uspio izbjeći omraženu partizansku i jugoslavensku komunističku vlast, živio je u emigraciji u Londonu (radio kao knjigovođa i kao raznosač), a 1965. vratio se u Beograd i nastavio neometano živjeti i stvarati, dok su njegova djela bila cijenjena i preporučivana; k tome Crnjanski se u svojim djelima poslužio povijesnim motivima, srbizirajući Vlahe koji su u vrijeme obrane od Turaka doseljeni u Hrvatsku i Bosnu; Budak je opisivao ličko hrvatsko selo, patrijarhalnu zajednicu, stvorio nezaboravne likove; godine 1945. doveden je do Zagreba, gdje je i strijeljan (ne zna mu se za grob), a i za sam spomen bilo koje njegove knjige pa čak i poznatoga romana "Ognjište", književne uspješnice iz 1938. godine, moglo se dospjeti u zatvor. Budakova su djela prevedena na bugarski, francuski, njemački, slovački, španjolski i talijanski jezik, a u razdoblju od 1930.-1945., uz Miroslava Krležu bio je značajno ime hrvatske književnosti. No, eto, u vrijeme komunizma doživio je *progonstvo* iz života i *progonstvo* iz hrvatske književnosti. Na svoj način *progonstvo* iz književnosti još i danas traje. Zahvaljujući mladoj Ivani Sabljak, koja je pripremila referat: "Lička muka u pripovijetkama Mile Budaka", naš Simpozij pokazuje da ne mora tako biti.

Poslije ručka, a prije popodnevnoga rada Simpozija, odlazi se na izlet u Smiljan - u Muzej Nikole Tesle, u Perušić i na rijeku Liku. Propuštam izlet, jer sam sve to manje-više već vidjela. U Smiljanu sam bila čak nekoliko puta i ondje posjetila rodnu kuću (Muzej) Nikole Tesle.

Nikola Tesla (1856.-1943.) hrvatski je znanstvenik srpskoga podrijetla. Danas se svi otimaju o njega, a nekada nije bilo tako. Kada je,

kao već poznati znanstvenik, 1892. doputovao u jedini (dvodnevni) posjet Srbiji i Beogradu, iako srdačno dočekan, nazvan je *"američkim osobenjakom iz naučnih krugova"* i *"tzv. naučnikom koji je bruka za Srbiju"*, ponajprije zbog njegova načina života. Ali i zbog štete koju je učinio u hotelskoj sobi - eksperimentirajući munjama i spalivši sve zidove. Iste je godine Tesla posjetio i Zagreb, gdje je u Gradskoj vijećnici održao predavanje i predložio projekt elektrifikacije grada, govoreći: *"Smatram svojom dužnošću da kao rođeni sin svoje zemlje pomognem gradu Zagrebu u svakom pogledu i savjetom i činom."*

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti iz Zagreba vrlo je rano Teslu izabrala za počasnog člana, još 1896. godine. Srpska akademija nauka i umjetnosti učinila je to tek uoči Drugog svjetskog rata - 1937. godine.

Dio je Tesline rukopisne ostavštine pohranjen u Americi, a njegov nećak, jugoslavenski diplomat, preostali je dio prebacio u Beograd, usprkos Teslinoj želji da mu rukopisna ostavština završi u zemlji u kojoj je rođen. A to nije Srbija - ni sada, niti je bila u doba njegova rođenja. U Beogradu je i Teslin *Dnevnik*, u kojemu on piše:

"Drago mi je što me i Hrvati smatraju svojim jer su moji preci hrvatski koljenovići Draganići iz Zadra. Kao hrvatski plemići u 16. stoljeću došli su u Liku i tu ostali. U Liku su moji prapreci došli preko Novog Vinodola. Preci moje majke, Kalinići, također su hrvatski plemići iz Novog Vinodola. Moj pradjed stjecajem okolnosti morao je otići u Bosansku krajinu (turska Hrvatska) i tamo se oženio pravoslavnom djevojkom i prešao na pravoslavlje. On je imao isturene prednje zube pa ga je narod prozvao Tesla prema alatki kojom se obrađuje drvo i otud i moje sadašnje prezime. To je zapravo nadimak. Moj djed je bio časnik u ličkoj regimenti, a moj otac Milutin pravoslavni prota!"

Do povratka naših izletnika najprije se pokušavam malo odmoriti. No, zaintrigiralo me dosta glasno i uporno meketanje koza. Skok na prozor: iz kuće s druge strane livade vlasnik izveo 4 koze i privezao ih za električni stup. Tri od njih pasu, jedna legla i preživa. Vlasnik zatim odlazi nekamo autom. Koze su na dugačkom konopcu i ne mogu doseći nasad u dijelu livade bliže Pastoralnom centru.

Sidem na recepciju - ondje je o. Zvonko Martić, koji također nije otišao na izlet. Nije nam mnogo trebalo da se dogovorimo o odlasku u obližnji kafić. Ispijamo kavu i časkamo. Zanimljivih tema uvijek ima pa i onih o kojima se može sporiti.

Do početka popodnevnoga dijela predavanja razgovaram malo i s

našim domaćinom, vlč. Lukom. Veli da je sadašnji Pastoralni centar župe Lički Osik do 1990. bio župna kuća. A on onda dao tu župnu kuću urediti i nadograditi. Župljani Ličkog Osika i talijanski donatori su 1996. financirali uređenje župnog stana. Sada je u zgradi 20 soba, dovršava se još 10 pa će ih biti 30. Vlč. Luka bio je ovdje i u ratu. Izdaju i župni list *"Providnost"*. Zemlja uokolo je crkveno vlasništvo. Oni su jedan dio livade uredili kao povrtnjak i uzgajaju sve što im treba (krumpir, salatu, luk, kupus, mrkvu, peršin, celer, mahune). Sve što i mi, sudionici Simpozija, ovih dana jedemo, iz domaćeg je uzgoja, sve zdravo i ekološki. Velika livada također je crkvena, a vlasnicima kuće župnik je dopustio da koze i stado ovaca napasaju na toj livadi, samo pod uvjetom da pripaze na usjeve u ograđenom povrtnjaku.

Posjećuju nas prijatelji Jerko i Maja Runje iz Zadra i slušaju dio predavanja.

Poslije popodnevnih, završnih predavanja večeramo, a onda je u Pastoralnom centru veselo, uz živu glazbu. Domaćini su organizirali ansambl tamburaša *"Patrioti"* iz Ličkog Osika. Ovi mladi ljudi nisu samo domaći sinovi - ima ih odasvud. Kažu da u Gospiću i još nekim mjestima ima i drugih doseljenika, uglavnom mladih pojedinaca ili mladih obitelji. Da je ovdje lijep, miran život, a ljudi gostoljubivi i jednostavni, samo čekaju da im netko dođe.

Lički Osik - Krasno, nedjelja 10. lipnja 2018.

Lijepo lipanjsko nedjeljno jutro, ali evo opet magle. Istina, magla se pod sunčevim sjajem brzo istopila i nestala. Doručak na brzinu, a onda autobusom odlazimo na Velebit, u Krasno. Oj ti, vilo, vilo Velebita, ti našeg roda diko ...

Izlazimo na autocestu pa skrećemo prema Otočcu, važnomu ličkom središtu. Otočac je ljepota u ljepoti pitome Gacke doline, smještene između Velebita i Male kapele. Kad se čovjek ovako vozi autobusom, bez zastajkivanja, pa vidi usput ponešto od grada, a puno više od gradske okolice, teško si može predočiti kakav je ovdje bio život prije mnogih stoljeća, kada je na ovom prostoru živjelo ilirsko pleme Japodi, a zatim ga, jamačno nakon velikih borbi, osvojila rimska vlast ... Ime Otočca prvi se put spominje 1100. godine, u najvažnijem hrvatskom pisanom tekstu - onom na poznatoj Bašćanskoj ploči. Prema darovnici hrvatskoga kralja Zvonimira, crkva Sv. Mikule (Nikole) u Otočcu, bila je u redovničkoj zajednici s crkvom Sv. Lucije u Baški na Krku. Cijela je župa Gacka u 13. st. bila u vlasništvu krčkih knezova Frankopana, a od sredine 15. st. nekoliko je desetljeća Otočac bio i sjedištem biskupije. No turski upadi i pad Like i Krbave pod tursku vlast puno su toga poremetili. Teror je bio svakodnevnica, a mir nedostižan. Tisuće su Hrvata bježale, nažalost nepovratno, prema

Mađarskoj i Baranji. Poslije pobjede nad Turcima cijela Gacka i Otočac predani su na upravljanje Krajiškoj upravi te je od 1746. godine Otočac postao središtem pukovnije. Prestankom turske vlasti započinje drugačiji život, doseljavaju se Hrvati-Bunjevci i drugi, otvaraju se škole, a kraljica Marija Terezija grad Otočac je već 1765. proglasila trgovištem.

Događalo se na području Gacke svašta, ali potkraj prošloga, 20. stoljeća domaći Srbi odlučio da bi cijela Lika imala postati srpska, čak dio srpske države, što nikad u povijesti nije bila. U lipnju 1990. u Kninu donesoše odluku o osnivanju tzv. Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, a krajem ljeta započe pobuna protiv hrvatske države. Sjećamo se balvan-revolucije, zar ne? To je bio početak, uslijedili su oružani srpski i JNA napadi, granatiranje, rušenje, pljačkanje, palež. Unatoč promjenjivoj sreći i primirju iz 1992. godine, okolica Otočca konačno je oslobođena tek u kolovozu 1995. godine.

A tako lijep i pitom kraj!

Šume, šume, zavojite ceste. Pitoma divljina. Lijevo je odvojak za Kuterevo, malo, nepoznato mjesto u jednoj od velebitskih uvala, na nadmorskoj visini od 559 m. O ljetovanjima kod bake u Kuterevu, s puno lijepih opisa, kazivala mi je početkom 1990-ih kolegica Sanja Š., od nje sam prvi put uopće i čula za to mjesto. Nakon nešto manje od tridesetak godina sve je drugačije - Kuterevo je postalo svjetski poznato. Ondje je, naime, osnovano Utočište za male i mlade medvjede. Posjetitelji i volonteri dolaze iz cijeloga svijeta i to tijekom cijele godine, osobito od proljeća do jeseni. Svi dolaze u to malo hrvatsko selo okusiti dah izvorne prirode i izvornih, tradicijskih običaja, misaono se približiti načinu nekadašnjega življenja. No, nije Kuterevo od jučer - prvi se put spominje još 1219. godine. Stanovništvo je bježalo pred opasnošću od Turaka, a nakon povlačenja Turaka, potkraj 17. st., područje su naselili doseljenici iz Kranjske i Gorskog kotara, dio njih potomci onih koji su ranije izbjegli pred Turcima. Kuterevo je poznato i među folklorasima - po ličkoj tamburici dangubici, tzv. kuterevki, koju izrađuju vrijedne kuterevske ruke. Ali ne samo to, nego izrađuju i druge predmete od drva - bačve, manje komade pokućstva i sl.

Kako i ne bi radili, ta drva ima k'o u priči! Same šume... Lika je i inače poznata po šumama, čak po prašumama. Primjerice, u sklopu Nacionalnog parka Plitvička jezera nalazi se Čorkova uvala, najljepša prašuma Dinarida i jedna od najljepših sačuvanih prašuma u Europi. Zatim su tu (uglavnom na Velebitu): Bijele i Samarske stijene, Devčića tavani - Gaćešin varičak, Klepina duliba, Macura, Nadžak bilo, Plješi-

vička uvala, Štirovača, Ramino korito. Uostalom, manje je poznato da su od 2017. godine bukove šume Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, unutar Strogog rezervata Hajdučki i Rožanski kukovi, s bukovim šumama na lokacijama Suva draga-Klimenta i Oglavinovac-Javornik u Nacionalnom parku Paklenica i bukovim šumama u još 10 europskih zemalja, upisane na Popis Svjetske baštine UNESCO-a.

Prvo se zaustavljamo u selu Krasnu, u središtu Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, planinarskom raj. Lijepo jutro, sunce je još nisko. Nekoliko je sirana u Krasnom Polju, svaka s malom, priručnom prodavaonicom. Po nekakvoj inerciji većina nas odlazi u siranu "Runolist", gdje svi kupujemo sireve, čak i po nekoliko vrsta. Dok nas poslužuje, mlada je vlasnica pribrana i strpljiva, a djevojčica Nika tiska se stidljivo uz majčine skute. Pitam se ima li se s kim igrati. Ali ženu ne htjedoh ometati u poslu pa ne pitam ništa. Uz mljekarstvo, čini se da i turizam donosi boljitak mjestu, a samim tim stvaraju se i bolji životni uvjeti pa onda i mogućnost povratka domaćega stanovništva, no i doseljavanje novih mladih obitelji.

Nismo stigli posjetiti Šumarski muzej u Krasnu, prvi takav u Hrvatskoj, osnovan 2005. godine. Lika je šuma - šuma je Lika! I nema boljega mjesta za takav muzej od Krasna na Velebitu.

U krasnarskomu marijanskom svetištu imat ćemo sv. misu koju će predvoditi o. Zvonko Martić, prior Karmelićanskoga samostana u Buškom Blatu. O. Zvonko, dugogodišnji suradnik Pasionske baštine, održao je prekjučer zanimljivo predavanje *"Poetika otpora: Druže Tito nešto bi' te pit'o"*, a danas će nakon mise odmah natrag u svoj karmel, jer ga čekaju brojne obveze.

Nekada je Svetište Majke Božje od Krasna na Velebitu bilo najposjećenije marijansko proštenije u Hrvatskoj, posjećenije i od Marije Bistrice. U Svetište su ljudi dolazili iz raznih krajeva, čak iz Bosne i Dalmacije. Računa se da i sada Svetište godišnje posjeti do 100.000 ljudi.

Legenda o Majci Božjoj krasnarskoj potječe još iz 1219. godine. *"U šumi krasnarskoj, pastiri pasli svoja stada. Jednoga dana ugledaše na nekakvu panju čudesan cvijet, a u cvijetu sliku Majke Božje. Pastiri otrgnu cvijet i ponesu ga u Krasnarsko polje, gdje se od drevnih vremena nalazila kapelica. Ali prenesenog cvijeta najednom nestade, dok ga pastiri opet ne nadoše na istom panju u šumi. Videći narod te događaje, sagradi u šumi kapelicu u čast Majci Božjoj, a nad samim panjem, gdje se cvijet ukazao, podiže žrtvenik."*

Smiljana
Šunde

- 560 -

ZAPISI OKO SIMPOZIJA

ZAPISI OKO SIMPOZIJA

The image shows a young woman with brown hair, smiling, wearing a traditional Croatian folk costume. She has a white blouse with a wide, ornate collar decorated with blue and gold embroidery and gold coins. She is also wearing a red beaded necklace and a dark, patterned skirt. To her right is a poster for the 'PASIONSKA BAŠTINA LIKE' exhibition. The poster has a red background with a black crown of thorns in the center. The text on the poster includes the title 'PASIONSKA BAŠTINA LIKE', the dates '7. do 10. lipnja 2018., Gospić', and the concert information 'Svečano otvorenje Pučko otvoreno učilište "Dr. Ante Starčević" četvrtak, 07.06.2018. u 19 i 30 sati KONCERT O ISUSE, IZRANJENI ...'. There is also a small logo in the top left corner of the poster that says 'PASIONSKA BAŠTINA'.

Stjepan
Pepeljnjak

– 562 –

Foto zapis

– 563 –

Stjepan
Pepelnjak
– 564 –

Foto zapis
– 565 –

Rad simpozija

Stjepan
Pepeljnjak

– 566 –

Foto zapis

– 567 –

Stjepan
Pepeljnjak

– 568 –

Foto zapis

– 569 –

Izlet sudionika simpozija (Krasno)

Stjepan
Pepelnjak

– 570 –

Foto zapis

– 571 –

Stjepan
Pepelnjak

– 572 –

Foto zapis

– 573 –

Stjepan
Pepeljnjak

– 574 –

ZAPISI OKO SIMPOZIJA

Foto zapis

– 575 –

ZAPISI OKO SIMPOZIJA

ISSN 1334-8264

cijena: 250,00 kn